ژماره 23

گۆڤاری

ئەکادیمیای کوردی

٢٠١٢

گۆڤاری
ئەکادیمیای کوردی

ژمارە ٢٣ سالی ٢٠١٢

دەستەی نووسەران

پ.د. جەبار قادر	**سەرنووسەر**
د. ئازاد ئەحمەد	**جێگری سەرنووسەر**
عەبدوڵڵا زەنگەنە	**بەڕێوەبەری نووسین**
پ.ی.د. فارووق عومەر سدیق	**ئەندام**
پ.ی.د. دلێر ئیسماعیل حەقی شاوەیس	**ئەندام**
پ.ی.د. سەباح ڕەشید قادر	**ئەندام**
پ.ی.د. نوزەت ئەحمەد زێباری	**ئەندام**
پ.ی.د. هۆشەنگ فارووق جەواد	**ئەندام**

* گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی.
* بەرگ و سەرپەرشتیاری هونەری: عوسمان پیرداود .
* نەخشەسازی: عیسام موحسن.
* هەڵەچن: شێرزاد فەقێ – شیلان جەلال.
* چاپ: چاپخانەی حاجی هاشم – هەولێر.
* تیراژ: ٧٥٠ دانە.

لەم ژمارەیەدا

بەشی کوری

* مۆرفۆفۆنۆسینتاکس ٧
پ. د. وریا عومەر ئەمین
* پرۆسەی لەدایکبوونی زمانی ستاندارد– کەیسی سۆرانی ١٧
هۆمەر دزەیی
* زمانی ڕاگەیاندن لەدوای پرۆسەی ئازادکردنی عیراق ٤٥
د. ئاریـانا ئـیبراهـیم محەمەد
* تێگەیشتنی دەربڕینە زمانییەکان لە ڕوانگەی زمانەوانی دەروونییەوە ١١٣
م. ی. رزگار واحد حەمەدەمین –م. ی. باباڕەسوول نوری رەسوول
* زاراوەکانی گەشتیاری ١٤٧
ئامادەکردنی: لیژنەی زاراوە
* ئایا.. حاجی قادری کۆیی نالی شارەزووری دیوە ؟! ١٥٥
دکتۆر مەولود ئیبراهیم حەسەن
* پراکتیزەکردنی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە لە شیعری (پایز)ی گۆراندا ١٩٣
م.ی. عەبدولستار پیرداود حەسەن –پ.ی.د.سەردار ئەحمەد گەردی
* مێژووی ئاڵای کوردستان ٢٣٣
د.ئازاد عوبێد ساڵح
* مێژووی کوردناسی لە ئینستیتوتی دەستنووسەکانی ڕۆژهەڵات ٢٩٥
پرۆفیسۆر زارێ یوسوپۆڤا
* رۆڵی پێگەیاندنی خێزانی لە جیاوازیی رەگەزیدا ٣٠٣
م. ئەسرین زرار قادر
* ئەم سێ کتێبەم خوێندەوە ٣٤٨
محەمەد عەلی قەرەداغی
* لە ماڵئاوایی ژنە کوردناسی ئیتالیایی میریلا گالیتی دا ٣٥٥
د. نەجاتی عەبدوڵڵا
* پوختەی کارو چالاکییەکانی ئەکادیمیای کوردی ٣٦٥
سکرتێری ئەکادیمیای کوردی

بەشی عەرەبی – القسم العربي

* دور العلماء الكورد في المؤسسة الدينية والادارة العثمانية ٣٧٥
أ.د.عماد عبدالسلام رؤوف –نازدار جلـيل مصـطفى
* السلوك التوكيدي لدى متعاطي الكحول ٤٠٩
فينك امجد حسن

بەشی ئینگلیزی – English part

* **The State of Kurdistan betwen Imagination and Reality** 7
Dr Nouri Talabany
* **Textual Cohesion in English/ Kurdish Translation** 19
By Aziz Emmanuel Zebari

ڕێنماییەكانی بڵاوكردنەوە
لە گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی

١– گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی، كە گۆڤارێكی زانستیی وەرزییە، باس و توێژینەوەی زانستی لە بارەی كورد و كوردستان، دوای ئەوەی هەڵسەنگاندنی زانستییان بۆ دەكرێت، بڵاو دەكاتەوە، بۆیە دەبێ هەموو مەرجەكانی ڕێبازی لێكۆڵینەوەی زانستییان تێدا رەچاو كرابێت. لێكۆڵینەوەكەش، كە مەرجە لە بارەی كێشەیەكی زانستییەوە بێت و بیرۆكە و لێكدانەوەی نوێی تێدا بێ، دەبێ لە هیچ شوێنێكی تر بڵاو نەكرابێتەوە، یا بۆ بڵاوكردنەوە وەرنەگیرابێت.

٢– زمانی كوردی زمانی سەرەكی بڵاوكردنەوەیە لە گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی ، بەڵام ڕێگەش دەدرێ لێكۆڵینەوەی بە نرخ بە هەردوو زمانی عەرەبی و ئینگلیزی بڵاوبكرێنەوە..

٣ـ هەر بابەتێك كە بۆ گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی دەنێردرێ ، پێویستە ناوونیشانی باس، ناوی نووسەر، شوێنی كارەكەی، پلە و پایەی زانستی لە سەر لاپەڕەی یەكەمی لێكۆڵینەوەكە نووسرابێت.

٤ـ دەبێ پوختەیەكی باس، بە هەردوو زمانەكەی دی، لە كۆتایی باسەكەدا بنووسرێت. ناشبێ پوختەكە لە ١٥٠ وشە زیاتر بێت و پێویستیشە توێژەر لەو پوختەیەدا گرنگی و ئەنجامەكانی باسەكە بخاتە ڕوو.

٥– هەر كاتێ باس، لە لایەن هەڵسەنگێنەرانی زانستییەوە، بە ئەرێنی گەڕایەوە، ئەوا دەستەی نووسەران ڕەزامەندینامەی بڵاوكردنەوە بە توێژەرەكەی دەدات.

٦– هەموو باسەكان بیر و بۆچوونی نووسەرەكانیانن و مەرج نییە بیر و ڕای دەستەی نووسەران بن.

٧– بۆ ئەوەی بابەت لەگەڵ ڕێنمایی و شێوازی بڵاوكردنەوەی گۆڤارەكەدا كۆكبێ، دەستەی نووسەران مافی سەرلەنوێ دارشتنەوە و لابردنی هەندێ دەربڕین و

دەســـتەواژەی هەیــە، ئــەوەش بــە مــەرجێ واتــا و بیرۆکــەی ســەرەکیی توێژینەوەکە نەگۆڕێت.

٨ـ ئەگەر باسەکە لە بارەی پەیدۆزیی (تحقیق)ی هەر دەستنووسێکەوە بێت، ئـەوا بنەما و ڕێبازە زانستییەکانی ئـەم بـوارە پـەیڕەو دەکـرێن و شـەش لاپـەڕەی کۆپیکراو لە دەستنووسەکە لەگەڵ باسەکەدا هاوپێچ دەکرێن.

٩ـ پەیڕەوکردنی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی لـە هەڵبـژاردنی ناوونیـشانی بـاس، توێژینەوەی بابەت، شێوازی بەکارهێنانی سەرچاوە و ڕێکخستنی پەراوێزەکان مەرجی بڵاوکردنەوەیە. هـەر باسـێك ئـەم بنـەما زانستییانەی تێدا فـەرامۆش کرابێت، لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردیدا بڵاو ناکرێتەوە.

١٠ـ باسەکە، لە پاڵ دانەیەکی سەر CD، بە سێ دانە لە سەر کاغەزی (A4) چاپ دەکرێـت بـە مــەرجێ ژمـارەی لاپــەڕەکانی، بــە وێنــە و نەخــشە و لیــستی ســـەرچاوەکانییەوە، لە (٢٥) لاپـــەڕە زیـاتر نـەبن و بـە فـۆنتی (١٥) بـن و بـە Ali-K- Sahifa نووسرابن.

١١ـ ئەگـەر بابەتەکـە وەرگێـڕدرا بـوو، دەبـێ پەیوەنـدی بـە لایـەنێکی کولتـووری کوردییـــەوە هـــەبێت (زمـــان، ئـــەدەب، مێـــژوو، ... هتـــد). مەرجیـــشە کـــە وەرگێڕانەکە لـەو زمانـەوە بێـت کـە لـە بنەڕەتـدا بابەتەکـەی پـێ نووسـراوە. پێویستە دەقە ئەسڵەکەش هاوپێچ بکرێت.

١٢ـ لەکاتی پێویستدا گۆڤـاری ئـەکادیمیای کـوردی بەشـێکی تـەرخان دەکـات بـۆ خوێندنــەوە و هەڵــسەنگاندنی ئــەو کتێبانــەی لــەبارەی کــورد و کولتــووری کوردییەوە نووسراون چ بە کوردی یـان بـە هـەر زمـانێکی دیکـە، بـە مـەرجێك نووسەر ڕەچاوی پێوەر و ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی تیایدا بکات.

مۆڕفۆفۆنۆسینتاکس

پ. د. وریا عومەر ئەمین
ئەکادیمیای کوردی

(دەمانبینیت) داڕشتەییێکی پۆلۆسینسیتیە[١] ڕستەییێکی لێڵە[٢] لە قالبی وشەییێکدا ، بەلای کەمی ئەم دوو واتایە دەگەیێنێ:

ا ــ تۆ ئێمە دەبینیت. (ئیستا)

ب ــ ئێمە تۆمان دەبینی. (جاران)

واتا ڕستەی (دەمانبینیت) دوو بنجی هەیە. سێ جۆر یاسای گوێزانەوەی ڕێزمانی (سینتاکسی – مۆڕفۆلۆجی – فۆنۆلۆجی) ، کە هەریەکە سەر بە ئاستێکە ، بەشداری دەکەن لە ئەنجامدانی.

ئەم باسە هۆی ئەم لێڵییە دەخاتە روو و زاراوە بۆ ئەم دیاردەیە پێشنیاز دەکات.

لە زمانی کوردیدا دوو جۆر ڕاناو هەیە. (جودا و لکاو) جۆر و ئەرکیان لەم خشتەیەدا خراونەتەڕوو:

ژمارە	کەس	جودا	لکاو: ڕابردووی تێپەڕ (A)	لکاو: ڕابردووی تێنەپەڕ و داهاتووی تێپەڕ و تێنەپەڕ (B)
تاک	١	من	م	م
	٢	تۆ	ت	یت
	٣	ئەو	ی	٠ ـ / ێت – ات

کۆ	١	ئێمە	مان	ین
	٢	ئێوە	تان	ن
	٣	ئەوان	یان	ن

ڕاناوە لکاوەکان لەگەڵ کاردا دەردەکەون بۆ دەربڕینی ڕێکەوتن لە نێوان بکەر و کاردا. واتا ڕۆڵی بکەری دەبینن.

ژمارە	کەس	جودا	لکاو			
			ڕابردووی تێپەڕ	ڕابردووی تێنەپەڕ	داهاتووی تێنەپەڕ	داهاتووی تێپەڕ
تاک	١	من	کرد ـ م	چوو ـ م	دەچـ ـ م	دەکە ـ م
	٢	تۆ	کرد ـ ت	چوو ـ یت	دەچـ ـ یت	دەکە ـ یت
	٣	ئەو	کرد ـ ی	چوو ـ	دەچـ ـ ێت	دەکـ ـ ات
کۆ	١	ئێمە	کرد ـ مان	چوو ـ ین	دەچـ ـ ین	دەکە ـ ین
	٢	ئێوە	کرد ـ تان	چوو ـ ن	دەچـ ـ ن	دەکە ـ ن
	٣	ئەوان	کرد ـ یان	چوو ـ ن	دەچـ ـ ن	دەکە ـ ن

دەستەی (A) (م ـ ت ـ ی ـ مان ـ تان ـ یان) بە یەکەمی ئەم بەشانەی ڕستەوە دەلکێ ، بەم ریزە:

١) ـ بەرکاری ڕاستەوخۆ

٢) ـ بەرکاری ناڕاستەوخۆ

٣) ـ پێشبەند

٤) ـ یەکەم پێشگر

٥) ـ ڕەگی کار ....(یاسا ژ ١)

واتا

١ ـ ئەگەر بەرکاری ڕاستەوخۆ لە ڕستەکەدا هەبوو ڕاناوە لکاوەکە پێیەوە دەلکێ.

ـ ئەوان **دیاری ـ یان** بۆ ئازاد نەدەنارد.

٢ – بەرکاری ڕاستەوخۆ نەبوو بە بەرکاری ناڕاستەوخۆوە دەلکێ:

ئەوان بۆ **تۆ ـ یان** نە دەنارد.

٣ ـ بەرکاری ڕاستەوخۆش نەبوو بە پێشبەندەوە دەلکێ:

ئەوان **بۆ ـ یان** نەدەنارد.

٤ـ پێشپەند نەبوو بە پاشگری یەکەمەوە دەلکێ

ئەوان **نە ـ یان** دە نارد.

ئەوان **دە ـ یان** نارد

٥ ـ پاشگر نەبوو بە ڕەگی کارەوە دەلکێ :

ئەوان **نارد ـ یان**.

دەستەی (B) (م ـ یت ـ ێت/ات ـ ین ـ ن ـ ن) هەمیشە بە ڕەگی کارەوە دەلکێ.

...........(یاسا ژ ٢)

ڕاناوە لکاوەکان جگە لە ئەرکی (بکەری) ئەرکی (بەرکاری) ش دەبینن[٣]. واتا ڕاناوی جودای ڕستە دەشێ بە ڕاناوێکی لکاوی سەر بە هەمان کەس و ژمارە جێگیر بکرێ. ئەمە بە پێی ئەم یاسایەی لەم خشتەیەدا خراوەتە روو دێتە ئەنجام:

ئــەرك	کـــــــات	
	رابردوو	داهاتوو
بکەر	A	B
بەرکار	B	A

واتا :

١ ـ ئەگەر (بکەر) سەر بە دەستەی (A) بێ ئەوە (بەرکارەکە) بە ڕاناوێکی لکاوی سەر بە دەستەی (B) جێگیر دەکرێ.

٢ ـ . ئەگەر (بکەر) سەر بە دەستەی (B) بێ .. ئەوە بەرکارەکە بە ڕاناوێکی لکاوی سەر بە دەستەی (A) جێگیر دەگرێ.

ڕاناوە جێگیرکراوەکە بە پێی یاساکانی شوێن ژ١ و ٢ شوێنی خۆیان دەگرن.

لە ڕستەی:

تۆ ئێمە دەبینیت.

تۆ ـ بکەرە

ئێمە ـ بەرکارە

دە ـ ئەسپێکتە ، ئامرازی بەردەوامییە.

بین ـ ڕەگی داهاتووی (بینین) ـە.

بۆ جێگیرکدنی بەرکار (ئێمە) بە ڕاناوێکی لکاو:

١ ـ کاری ڕستەکە (بین) تێپەڕە و کاتەکەی (داهاتووە).بە پێی خشتە ژ ٣ گەر کات داهاتوو بێ بکەر لە دەستەی (B) دەبێ . لێرە ڕاناوی بکەری (یت) ـە کە سەر بە دەستەی (B) ـە.

٢ ـ بۆ (بەرکاری) روو لە دەستەکەی تر دەکەین. واتا دەستە (A). تێیدا (مان) بەرانبەر (ئێمە) یە.(مان) جێی (ئێمە) دەگرێ .

٣ — (مان) کە سەر بە دەستەی (A) یە ، بە پێی یاسای شوێن ژ 1 بە یەکەم پێشگرەوە دەلکێ ، کە (دە ـ) یە.

٤ — بە پێی یاسای (بکەرلادان) ی بە ئارەزوو دەشێ (تۆ) لابرێ و رستەکە دەبێتە:

دە ـ مان ـ بین ـ یت

دەمانبینیت ...... (تۆ ئێمە دەبینیت)

٥ — دەشێ (ت) ی ڕاناوی (یت) بەیاسایێکی بە ئارەزوو لابرێ ، لە ئەنجامدا ڕستەکە دەبێتە:

دەمانبینی

لە ڕستەی :

ئێمە تۆمان دەبینی.

ئێمە ـ بکەرە

تۆ ـ بەرکارە

مان ـ ڕاناوی لکاوی بەرکارییە.

دە ـ ئەسپێکتە، ئامرازی بەردەوامییە.

بینی ـ ڕەگی ڕابردووی (بینین) ـە.

بۆ جێگیرکدنی بەرکار (تۆ) بە ڕاناوێکی لکاو:

١ ـ کاری ڕستەکە (بین) تێپەڕە و کاتەکەی (ڕابردووە). بە پێی خشتە ژ ٣ گەر کات رابردوو بێ بکەر لە دەستەی (١) دەبێ لێرە ڕاناوی بکەری (مان) ـە کە سەر بە دەستەی (A) ـە.

٢ ـ بۆ (بەرکاری) روو لە دەستەکەی تر دەکەین. واتا دەستە (٢). تێیدا (یت) بەرانبەر (تۆ) یە.(یت) جێی (تۆ) دەگرێ .

٣ – بە پێی یاسا ژ (2) دەچێتە شوێنی خۆی کە ڕەگی کارەکەیە.

٤ – (مان) بەڕەڵلا بوو و بێ پەناگە مایەوە. بە پێی یاسای شوێن ژ 1 ئەگەر ئەگەر بەرکاری ڕاستەوخۆ و بەرکاری ناڕاستەوخۆ و پێشبەند لە ڕستەکەدا نەبوو ، دەستەی یەکەمی ڕاناوە لکاوەکان بە یەکەم پێشگرەوە دەلکێ. لێرە بە پێشگری (دە ـ) وە دەلکێ.

٤ – زمانی کوردی وەك زمانێکی (بکەر لاچ) دەشێ بە یاساییێکی بە ئارەزوو (ئێمە) لابرێ و رستەکە دەبێتە:

دە ـ مان ـ بینی ـ یت

٥ – (ی) ی نیشانەی کاتی ڕابردوو و (ی) ی (یت) بەیاسای (تێکتوانەوە) دەبن بە یەك (ی).

دەمانبینیت...... (ئێمە تۆمان دەبینی)

هەنگاوەکانی گوێزانەوەی ڕستەی (أ) و (ب) و بۆ هاوسیماکانیان لەم وێنەیەدا روونکراوەتەوە:

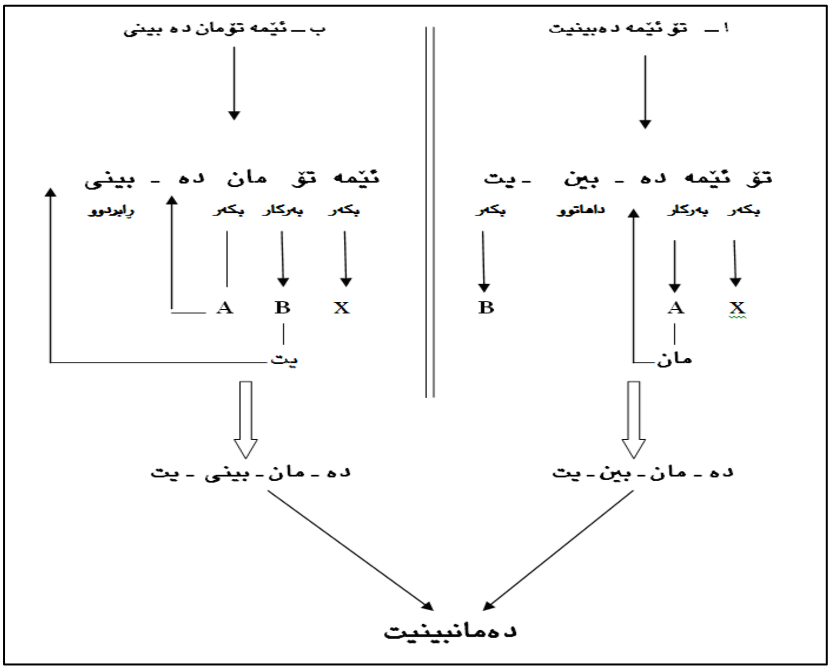

سیمای ئەم ڕستەیە دەقاودەق وەك ئەوەی پێشترە. دوو ڕستەی جیا .. دوو واتای جیا. لە دوو کاتی ڕێزمانیی جیا ، لەئەنجامی سەپاندنی دەستەیێك یاسای گوێزانەوە بۆ گواستنەوەیان لە بنجەکانیانەوە بۆ سیماکانیان ... ڕێکەوت هەردووکی کرد بە هاوسیما و بوو بە هۆی لێڵییەکە[٤].

بە سەپاندنی یاسای لابردنی (ت) ی بە ئارەزوو ئەم ڕستەیە سیمایێکی تریشی دەبێ کە ئەمەیە:

دەمانبینی

لەم جۆرە دارشتنەدا سێ جۆر یاسا (سینتاکسی – مۆرفۆلۆجی – فۆنۆلۆجی) ، هاوکات بەشدارییان کرد لە گوێزانەوەی ڕستەکان لە بنجەکانیانەوە بۆ سیماکانیان و لە چوارچیوەی وشەیێکدا دایانڕشت.

گەر ئەو دارشتنانەی کە (مۆرفۆلۆجی و فۆنۆلۆجی) بەشداری دەکەن لە ئەنجامدانیان بە یاساکانی (مۆرفۆفۆنیمی) ناودەبرێن و ئەو دارشتنانەی کە (سینتاکس و مۆرفۆلۆجی) بەشداری دەکەن لە ئەنجامدانیان بە یاساکانی (مۆرفۆسینتاکسی) ناو دەبرێن ، بەلای منەوە بۆ دارشتنی پۆلۆسینسیتیی لێڵ (مۆرفۆفۆنۆسینتاکس) زاراوەیێکی گونجاوە .

پەراوێزەکان

١ ـ بۆ پێناسەی (پۆلۆسینسیتی) Polosynthetic سەیری ئەم وتارە بکە :

وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٧) کوردی زمانێکی پۆلۆسینسیتییە. گ. نووسەری نوێ . ژ ٣٦.

لە ل ١٥١ – ١٥٣ ی کتێبی (پیتۆکەکانی زمانەوانی) ئاراس ٢٠١١ ش دووبارە بڵاوبۆتەوە.

٢ ـ سەیری ئەم سەرچاوانە بکە:

وریا عومەر أمین (١٩٩٥) لێڵی لە زمانی کوردیدا. گ. ڕۆشنبیری نوێ. ژ ١٣٦ ل٦٦ – ٦٩.

لە ل ٢٩٣ – ٣٠٠ ی کتێبی (ئاسۆیەکی تری زمانەوانی) ئاراس ٢٠٠٩ ش بەرچاو دەکەوێ.

٣ – بۆ یاساکانی ئەم لایەنەی ڕێزمانی کوردی سەیری ئەم سەچاوانە بکە:

a) - Waria Omar Amin(1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. University of London. 2nd publishing 2011.by Kurdish Academy.

ب) – وریا عومەر ئەمین (١٩٨٦) ڕێزمانی ڕاناوی لکاو. بغداد.

پ) – __________ (٢٠٠٠) بەراوردییەك . گ. ڕۆشنبیری نوێ. ژ١٤٦ ل ١٦ – ٢٠.

٤ – ئەم دیاردەیە ، یەکەم جار لە ل ١٢ ی سەرچاوە ژ ٥ پێشکەش کرا و یاساکانی دەست نیشان کرا.

سەرچاوەکان

1 - Carr, F. (1993) Phonology.Macmillan Press. London.

2 - Chomsky, N.A. (1965) Aspects of the theory of syntax. Cambridge, Mass. MIT Press.

3 – Katamba, F. (1993) Morphology. Macmillan Press. London.

4 - Waria Omar Amin (1976) Some fundamental rules of Kurdish syntax structure. University of London. Published by Kurdish Academy (2011)

5 - ______________ (1979) Aspects of the verbal construction in Kurdish. University of London.

ملخص البحث

الاستاذ الدكتور وريا عمر امين
الاكاديمية الكردية

توجد في اللغة الكردية مجموعتان من الضمائر المتصلة التي تظهر مع الفعل للتعبير عن التوافق مع الفاعل يرمزان بـ A وتشمل (م – ت – ى – مان – تان – يان) و B وتشمل (م – يت – x/ يَت –ات – ين – ن – ن).. مجموعة A التي تظهر كفاعل مع المتعدي الماضي ، تظهر كمفعول مع المتعدي المضارع. مجموعة B التي تظهر كفاعل مع المتعدي المضارع ، تظهر كمفعول مع المتعدي الماضي.

الدور	زمن الفعل	
	ماضي	مضارع
فاعل	A	B
مفعول	B	A

هذا البحث الذي هو بعنوان (التركيب الصرفصوتنحوي) محاولة لتفسير هذا الجانب وتبيان سبب الغموض الذي يظهر في بعض الحالات في هذه التراكيب.

Abstract

In Kurdish sentence verb agrees with the subject NP in number and person. Two sets of personal suffixes perform these tasks. Set (A) (m – t – i: - ma:n – ta:n – ya:n) and set (B) (m – i:t – 0/ a:t / e:t - i:n – n – n). Apart from subject agreement , the personal suffixes occur as object also, in opposite tense. Their function are shown in the following table:

	Tense	
Function	Past	Present
Subject	A	B
Object	B	A

In applying transformational rules an ambiguity is created in some circumstances due to the application of some phonological rules. This paper which is entitled (Morphophonosyntax) , is an attempt to explain this phenomenon.

پرۆسەی لەدایکبوونی زمانی ستاندارد
کەیسی سۆرانی

هۆمەر دزەیی

بەرایی

دەردی کورد هەر گەل و وڵاتە کەرت و پەرتکراوەکەی نییە، زمانەکەشی لەتلەتە. ماوەیەکیشە شارەزایانی زمان بیروڕا و پێشنیازی جیاجیا دەخەنە روو بۆ داتاشینی زمانێکی ستاندارد لەو هەموو دیالێکتانەی زمانی کوردی، زمانێک کە کوردی هەموو پارچەکانی کوردستان تێی بگەن و ببێت بەزمانی رەسمی بۆ هەموو کورد. ئەڵبەت ئەمە کارێکی وا ئاسان نییە و راستییەکەی وا تووشی بنبەستیشی کردووین. بەبیر و تێگەیشتنی من ئێمە جارێ دەبێت دەستبەرداری ئەم جۆرە هەوڵانە ببین و رێگایەکی لەوە سووك و ئاسانتر بگرینەبەر چونکە ئەمن وای تێ دەگەم کە وا دیارە ئێمە خۆمان کارەکەمان لەخۆمان سەخت و ئاڵۆز کردووە بۆیە سەرەدەری لێ دەرناکەین.

ئێمە بەسۆز و عاتیفەی نیشتمانپەروەرییەوە خۆمان بەو بیرۆکەیەوە شۆڕکردۆتەوە کە هەر چوار پارچەی کوردستان یەك وڵاتە و دانیش بەو سنوورە نێو نەتەوەییانەدا نانێین کە کوردستانیان ئاوا کەرت کردووە. هەر بەم بیرکردنەوەیەش دەڵێین کە کوردستان یەك وڵات بێت دەبێت گەلەکەشی یەك زمانی ستانداردی هەبێت، چۆن دەبێت یەك گەل و دوو زمانی ستاندارد؟! ئەم جۆرە بیرکردنەوەیە و خۆهەڵواسین بەو بیرۆکە بۆ ئەمڕۆ سەراب ئاسایە بەقسە خۆشە، بەڵام داخی بەجەرگم زۆر دوورە لە واقیع.

تۆ بتەوێت و نەتەوێت واقیعی سیاسیی ئەمڕۆ دەڵێت کوردستان یەك وڵات نییە و هیچ بەشێکیشی سەربەخۆ نییە، ناشزانین کەی ئەو بەشانە یان یەکێك لەو بەشانە سەربەخۆیی وەدەست دێنن، ناشزانین تەنانەت ئەگەر سەربەخۆییشیان وەدەست هێنا کێ دەڵێت دەیانەوێت ببن بە یەك دەوڵەت. کێ دەڵێت ئەگەر

رۆژێك لەڕۆژان تورکیا بوو بەئەندامی یەکێتی ئەوروپا کە ئەوسا کوردستانەکەشی دەبێتە بەشێك لە ئەوروپا و کوردەکانی ئەوێ هەموو مافێکی دیموکراتییان وەك ئەوروپاییەکان بۆ دابین دەکرێت، کێ دەڵێت هەنگی کوردی تورکیا ئارەزووی دابڕان لە ئەوروپا دەکەن و خۆیان رەگەڵ کوردستانە ئاسیاییەکانی دیکە دەدەن (ئەگەر سەربەخۆ بوون)و خۆیان دەکەنەوە بە ئاسیایی! ؟ هەڵەی ئێمە لەوەدایە کە هەر بەخەیاڵ –دۆنکیشۆت ئاسا– وا سەرگەرمی داتاشینی یەك زمانی ستانداردین بۆ کوردستانێکی ئەویش هەر بەخەیاڵ یەکگرتوو و ئەزموونی سیاسیی فاشیلی گەلی عەرەبی تەنیشت خۆمان لەبەرچاو ناگرین.

عەرەب 20 دەوڵەتی سەربەخۆی هەیە هەر هەمووشیان لەسەر دەریان، ئێمە یەك تاکە دەوڵەتمان نییە و هەرچوارلاشمان بە نەیار گیراوە. عەرەب پتر لە ٢٠٠ ملیۆنە، ئێمە زۆر کەمتر. عەرەب سەرچاوەیەکی ئابووری زۆر دەوڵەمەندی هەیە کە دونیا ماستاویان بۆ دەکات، ئێمە وا نین. عەرەب یەك ملیارد موسڵمانی دونیا پشتگیری لە کێشەکانی دەکەن، ئێمە دۆستمان لەناو ئەوانەدا زۆر کەمە. عەرەب ژمارەیەکی یەکجار زۆری هەیە لە زانا و بیرمەند و ئەدیب و شاعیر و رۆشنبیری لە ئاستی جیهانیدا، ئێمە ئەوەمان نییە. عەرەب زمانێکی ستانداردی زۆر دەوڵەمەندی هەیە کە هەموو گەلانی موسڵمانی دونیاش سوودیان لێ وەرگرتووە، ئێمە نیمانە. عەرەب بەو هەموو تواناییە بەشەری و رۆشنبیری و ئابوورییەوە بۆ نزیکەی 60 – 70 ساڵ هەوڵێکی بێ هوودەیان دا و توانایەکی بەشەری و دارایی زۆریان بەفیڕۆ دا لە پێناو دامەزراندنی دەوڵەتێکی عەرەبیی یەکگرتوو کەچی لە ئاخیری دەسبەرداری بوون چونکە بۆیان نەچووە سەر. ئێ باشە بۆچی دەبێت ئەم یەکگرتنە سیاسییە بۆ کوردی کەم توانا مسۆگەر بێت کە ئێمە بەخەیاڵی خۆمان وامان بۆ داناوە! ؟ پتر لە 17 - 18 دەوڵەتی ئەمریکای لاتین هەن، برازیل بەدەر کە زمانەکەی پۆرتوگیزییە، ئەوانی دی خڕیان بە ئیسپانی قسە دەکەن، بۆچی نابن بەیەك دەوڵەت کە هیچ کێشەی زمان و دیالێکتیشیان وەك کورد نییە! دیارە مەسەلەکە هەر زمان نییە. ئێران و ئەفغانستان (زمانی پەشتووی لێ بترازێت) و تاژیکستان بە فارسی قسە دەکەن، بۆچی هەوڵی یەکگرتن لەناو یەك دەوڵەتدا نادەن! دیارە مەسەلەکە هەر زمان نییە. ئازەربایجان، ئۆزبەکستان،

تورکمەنستان، قیرغیزسـتان، تەتەرسـتان و چەچـەن و تاڕاددەیـەك كازاخسـتان و زۆر وردە نـەژادی دیکـەی ئاسـیای ناوەڕاسـت و (ئویگورەکـان)ی چـینیش، خـۆ ئەوانەیش گشتیان بە یەکێك لە زمانەکانی تورانی جیاجیا، بەڵام هەر تـورکی قسـە دەکەن بۆچی نابن بە یەك دەوڵەت! بۆچـی لەگـەڵ تورکیـا نـابن بـە یـەك؟ دیـارە مەسەلەکە هەر زمان نییە.

با بڵێین ئـەمریکا و بریتانیـا کـە هـەردووکیان بـە ئینگلیـزی قسـە دەکـەن لێـك دوورن، بـەڵام خـۆ بەشـە ئینگلیـز زمانەکـەی کەنـەدا سـنووری لەگـەڵ وڵاتـە یەکگرتووەکان یەکە، خۆ ئوستراليا و نیوزیلاند لـە تەنیشـت یـەکن، باشـە بۆچـی ئەمانە کە بەئینگلیزی قسە دەکەن و کێشەی دیالێکتیشیان نییـە بۆچـی نـابن بـە یەك دەوڵەت! ؟ دیارە مەسەلەکە هەر زمان نییـە. ئاڵمانیـا و نەمسـا و بەشـێك لـە سویسرا کە بەزمانی ئاڵمانی قسە دەکەن، فرانسە و مۆناکۆ و بەشێك لـە بەلـژیك و بەشێك لـە سویسـرا بـە فرانسـەیی قسـە دەکـەن، بەشـەکەی تـری بەلـژیك لەگـەڵ هۆڵەندا بەیەك زمان قسە دەکەن کە فلاماندییە، ڕۆمانیا و مۆڵداڤیا بە ڕۆمانی قسە دەکەن، ئەلبانیا و کۆسۆڤۆ بە ئەلبانی قسە دەکەن چەندەها دەوڵـەتی ئـەفریکای فرانکۆفـۆن و چـەندەها دەوڵـەتی ئـەفریکای ئـەنگلۆفۆن خـۆ ئەمانـە هـەموو سەربەخۆن و کەس ڕێیان لێ ناگرێت ئەگەر ببن بە یـەك دەوڵـەت، بۆچـی نـابن! ؟ بۆچی ئێمە کە هێشتا دەوڵەت نین هەر لە ئێسـتاوە وامـان دانـاوە یـەك دەگـرین و یەك زمانیشمان دەبێت! ؟ دیارە ئێمەش خەونەکەی عەرەبمان لێ خواسـتوونەتەوە و وا دڵی خۆمـانی پـێ خـۆش دەکـەین دیـارە وەك ئـەوان دەمانـەوێ بـۆ خـەونێك زیانێکی گەورەی بەشەری و ئابووری بـۆ دەیـان سـاڵ لـەخۆمان بـدەین ئینجـا لـە ئاخیری بڵێین واللە کاکە ئەمە واقیعی نییە با دەستی لێ هەڵگرین.

من کەوا تۆزێك لە باسەکە لامداوە و خـەریکی سیاسـەتم هـەر لەبەرئەوەیـە کـە ئێمە سیاسەت و زمانمان وا بەتوندی لێك گرێداوە کە لەخۆمان کردۆتە گلۆرەیەکی گرێ کۆرە و خۆمان خستۆتە ناو گێژەنێکی بێ سەرەدەر.

جا لەبەر ڕۆشنایی ئەم ڕاستییانە باسکردن لە سازکردنی یەك زمانی یـەکگرتوو بـۆ هـەموو بەشـەکانی کوردسـتانی پچڕپچـڕ بیرکردنەوەیـەکی نازانسـتی و دوور لەواقیعبینییـە و بـەلای منـەوە هـەوڵێکی بـێ بـەر و بەرهەمـە و تـەنها لـە سـۆزی

عاتیفـەی ناسـیۆنالیزمەوە سـەری هەڵـداوە. ڕەنگـە سـەربەخۆیی و یـەکبوونی پارچەکانی کوردستان زۆر ئاسانتربێت لە یەکگرتنی شێوەزارەکانی زمـانی کـوردی و کردنیان بە یەك زمانی ستاندارد. چونکە دوور نییـە سـەربەخۆیی لەپڕێکدا و لـە ئـەنجامی گـۆڕانێکی درامـاتیکی بـارودۆخی جیۆپۆلیتیـك لـە ناوچـەکەدا بێتـە دی هەروەك کە بۆ تیموری ڕۆژهەڵات و بۆ کۆسۆڤۆ و بۆ ئەریتریا و بەم دواییـەش بـۆ باشـووری سـوودان ڕەخسـا، بـەڵام یـەکبوونی شـێوەزاری جیاجیـای زمانێـك و سازکردنی زمانێکی ستاندارد ئەمـەیان نـە بـەبڕیارێکی سیاسـی و نـە بـەگۆڕانێکی دراماتیکی باری سیاسی ناوچە دێتە دی، بەڵکو لە ئەنجامی پرۆسەیەکی مێـژوویی زۆر درێژخایەنەوە. جا ئـا ئـەم پرۆسـە مێژووییـە درێژخایەنەیـە کـە بابـەتی ئـەم باسەی منە بۆ ئەمڕۆ.

بەشی یەکەم
دەرگایەك بۆ ناو باسەکە؛ چۆن شێوەزارێك خۆی دادەسە پێنێ

١- دەرگایەك بۆ ناو باسەکە

زمان، چەشنی هەموو ئۆرگانیزمێکی زیندوو، لە دایك دەبێت، دەزێ و دەشمرێت، هەروەکو هەموو ئۆرگانیزمێکی زیندوو، زمانیش لە ژمارەیەك سەرایی (element) و پەلوپۆی بنچینەییەوە پێکهاتووە کە هەموویان بەسەریەکەوە هەبوونی ئەو زمانە دابین دەکەن.

وشە شانەیە واتا یەکێك لەو سەراییانەی element کە ئۆرگانیزمەکە بە زۆربوونی بەهێز و، بە کەمبوونیشی کزو لاواز و تەمەن کورت دەبێت. باقەوارە و فۆرمی ئۆرگانیزمێك لەوەی دیکەیان جیاش بێت، ئەگەر زادەی یەك توخم species بن، هەریەکن. ئینسان هەر ئینسانە با یەکێك کورتەبالاَ یەکێك کەلەگەت، یەکێك سپی ئەوی دی رەش بێت، صەگ هەر صەگە چ تاژی چ تولە، ئەمیبباش هەر ئەمیببایە با فۆرمیشیان جیابێ. جا هەر بەم پێوەرە هەبوونی شێوەزاری جیاجیا لەناو هەر زمانێکدا شتێکی زۆر ئاسایی و سروشتانەیە و پێشکەوتووترین زمانی ئەمڕۆکە لەکاتی خۆیدا بەقۆناغی فرەشێوەزاریدا تێپەڕیون و ئێستەش- گەرچی بەڕادەیەکی کەمتر- هەر ماویانە و لەوانەیە هەر بشیان مێنێ. چون هەر نەتەوەیەکی یەکگرتووی ئەمڕۆ لە سەرەتای مێژوویدا بریتی بووە لە ژمارەیەکی زۆر لە ئێلّ و خێلاَت و کۆچەر و شوانکارە و، لەپاشان شارستان و ئینجا ناوچەی فیئودالی City State تا گەیشتووەتە دۆخی دەوڵەتی نەتەوەیی Nation Stateی ئەمڕۆکەی، زۆر ئاسایی بووە دانیشتووانی هەریەکێك لەو ناوچانە لەبەر کزیی هاتوچۆ و زۆر هۆی دیکەش- هەر بەشێوەزاری ناوچەی خۆی دوابێ و هەر ئەوەشی بەزمانی خۆی دانابێ و هەڵبەتا هەر وشەی تایبەت بەو ناوچەیەوەشی بەکارهێنابێ.

راستییەکەی، فرە شێوەزاری تیغێکی دوو دەمە، خراپیشە و باشیشە. لەلایەکەوە کۆسپێکە لەسەر رێی هەوڵدان بۆ یەکگرتنی زمان و کردنی بەزمانێکی ستاندەرد Standard بۆ نووسین، کە زمانی کوردی ئەمڕۆ نموونەیەکی زیندووە بۆ

ئەمە، لەلایەکی تریشەوە کۆلێك وشەی جۆراوجۆر لەبەردەست زمانی یەکگرتوو دادەنێ کە ئەمەیان بتوانێت خۆی پێ بەڕێوە ببات، چونکە ئاشکرایە کە تاکە شێوەزارێکی هیچ زمانێك لە وزەیدا نابێ بەتاکی تەنیا دەرەقەتی ئەو هەموو ئالۆگۆڕە بێ کە لەئەنجامی پێشکەوتنی تەکنۆلۆژی و ئابووری و سیاسی و کۆمەلایەتییەوە بەسەر ژیانی نەتەوەیەکدا دێت.

هەرچۆنێك بێت، ئەمەش نابێ و ناشێ ئەوە بگەیەنێ کە تێکهەڵکێشانی هەموو شێوەزارەکانی زمانێك، لە توانایدا دەبێت پێداویستی پێشکەوتنی تەکنۆلۆژی دابین بکات، .... نەئا، چونکە رۆژ بەڕۆژ شتی وا نوێ و تازە بابەت پەیدا دەبێت، کە نێوی لەناو هیچ زمانێك و شێوەزاری زمانێکدا نییە و دەبێت بۆی ساز بکرێت، ئەمەش کردەوەیەکی زۆر سروشتانەی بەردەوامە لە هەموو زمانێکدا.

٢- چۆن شێوەزارێك خۆی دادەسەپێنێ

لەگەڵ رەوتی رۆژگار، یەکێك لە شێوەزارە جۆراوجۆرەکانی هەر زمانێك خۆی بەسەر شێوەزارەکانی دیکەدا دەسەپێنێ و زاڵ دەبێت. مەرجیش نییە ئەو شێوەزارە گەورەترینی زمانەکەی بێ، واتا مەرج نییە زۆرترین کەس قسەی پێ بکەن. بۆ، چۆن و کەی ئەم شێوەزارە جڵەوی بەدەستەوە گرتووە و بۆتە پێشەنگ و پێش قەرەوڵ، هۆ و فاکتەری زۆری بۆ هەیە، بەڵام گرینگ ئەوەیە کە ئەم شێوە زارە ئێستا وا باڵادەستە بەسەر هەموو ئەوانی تردا. لە راستیدا ئەمەیش خۆی لەخۆیدا دەبێ دڵ خۆشکەرەوە بێت بۆ ئەوانەی کە پەرۆشی زمانەکەیانن. لە سەرانسەری ئیمپراتۆراتی بەرفرەوانی رۆمانیدا کە گەلانی ئیمپراتۆریەتەکە نەك هەر بە دیالێکتی جیاجیا، بەڵکو بە زمانی جیاجیا قسەیان دەکرد، زمانی دیوانی (رەسمی) هەر لاتین بوو. کەچی لاتین زمانی ناوچەیەکی چکۆلانەی ناوەڕاستی ئیتالیای ئێستاکە بوو کە پێی دەگوترا لاتیوم Latium و پایتەختەکەشی رۆما بوو بۆیە بەزمانە لاتینییەکان (رۆمی) یان (رۆمانی)یش دەگوترێ.

زمانی ئیسپانیۆلی ئەمڕۆکە شێوەزاری ناوەڕاستی ئیسپانیایە کە بەو ناوچەیە دەڵێن کاستییا Castilla بۆیە ئیسپانییەکان خۆیان کە ناوی زمانەکەیان دێنن،

پتر بە (کاستییانا)ی ناودەبەن نەك (ئیسپانیۆل)، زمانی عەرەبی (فصحی) کە قورئانی پیرۆزی پێ نووسراوەتەوە لە سەردەمی خۆیدا شێوەزاری ئێڵی (بەنی قورەیش) بووە لە (مەکە)، زمانی (دەری)ی ئەمڕۆ لە ئەفغانستان، زەمانێك زمانی دەربار (= دیوان)ی شا بووە، بۆیە ئێستاش هەر پێی دەڵێن (دەری) کە لە وشەی دەربارەوە هاتووە.

زمانی ئاڵمانی نێوەڕاست — لێرەدا مەبەست لەنێوەڕاست لە ڕوانگەی زەمانی زمانەوەیە نەك مەکان— کە بە Mittelhochdeutsch ناسراوە و لە دەوروبەری سالآنی (1450 - 1050)دا باو بووە، ئەو جۆرە زمانە بووە کە لە هۆف HOF واتا دیوانی شا و دیوەخانی میر و ئاغاکاندا قسەی پێ دەکراو لە هی لادێ و سەوادی میللەت ناسکتر و بە ئیتیکێتتر و بژارکراوتر بووە. هەر لەبەر ئەوەشە کە ئێستاش لە زمانی ئاڵمانیی مۆدێرندا وشەی (hoeflich) مانای (بە ئەدەب و اصول) دەدات و وشەی (hoefich)یش واتای گران و سەنگین و کیبار و خانەدان دەگەیەنێ، هەردوو وشەش لە(هۆف) واتا دیوان و دیوەخانەوە وەرگیراون. ئەوە بوو کە شایەرانی ناوچە جۆراوجۆرەکانی ئەو شانشین و میرنشینانەی کە پێشتر هەریەکە بەزاراوای سەوادی میللەتی ناوچەی خۆی هەڵبەستی دەهۆنییەوە، لەو ڕێبازەیان لادا و وردەوردە روویان کردە شێوەی (هۆف) یانی شێوەی ئاخافتنی دیوان و دیوەخانی میر و مارکیزان. بێ گومان لێرەدا نابێ ڕاستییەکی دیکەش لەبیر بکرێ کە پاداشت و خەڵاتکردنی ئەو شایەرانە لەلایەن دەسەڵاتدار و سوارچاکانی ئەو سەردەمەوە، ڕۆڵێکی گەورەی یاری کردووە کە شایەرەکان روو لەشێوەی ئاخافتنی دیوەخان بکەن و پشت لەشێوەی ئاخافتنی سەوادی میللەت و لادێ بکەن، چونکە لەوێ هیچیان پێ نەدەبڕا. بەهەرحاڵ لە ئاخروئۆخری ئەو (زەمانە زمانییەدا)، لە سالآنی (1500 - 1450) کە شایاتی و میرایەتی و سوارچاکی وەك جاری جاران ئەوەندە باویان نەما و کۆمەڵگا بەرەو کۆمەڵگایەکی بازرگانییەوە دەڕۆیشت، ئەو بارەی زمانیش گۆڕا، هەر ئەوەش بوو کە لەدوای دامەزراندنی فێدەراسیۆنی بازرگانیی نێوان شارەکانی باکووری ڕۆژئاوای ئاڵمانیا کە پێی دەگوترا Hansestaedtebund، شێوەزاری ئەو هەرێمەی ئاڵمانیا کە زمانەوانان دواترێ ناویان نا Mittelniederdeutsch لەو ناوەیەدا کرا بە برا گەورە و

بەرەبەرە پەلوپۆشی دەهاوێشت بۆ ناو ناوچەکانی زمانی ئاڵمانیی نێوەڕاست و خەریك بوو تەنگی پێ هەڵچنێ، بەلام هەڵوەشاندنەوەی ئەو فێدەراسیۆنە بازرگانییە بووە هۆی راگرتنی پەرەسەندنی ئەو شێوەزارەیش لەناو سنوورەکانی خۆیدا.

لە سەردەمی زمانی ئینگلیزیی نێوەڕاست Middle English (دەوروبەری ساڵانی 1500 - 1066)، شێوەی ئاخافتنی شاری لەندەن، کە گەورەترین شار و ناوەندێکی بازرگانیی گرینگ بوو، خۆی بەسەر هەموو شێوەزارەکانی دیکەی زمانی ئینگلیزیدا سەپاند، بەلام لەهەمان کاتیشدا خۆی موتربە دەکرد بە وشەمەنیی هەموو ئەو ناوچانەی کە دانیشتووەکانیان هاتوچۆی لەندەنیان دەکرد، بەم چەشنە شێوەزاری لەندەن کرا بە برا گەورەیەك و وەك دەڵێن بوو بە زمانی compromise واتا هەموو لایەك پێی رازی بوون. ئەمڕۆ لە سویسرا (لە بەشە ئەڵمانی زارەکەی) زمانی قسەکردن ئەڵمانی خۆیانە واتا ئەڵمانی سویسرا کە زۆر زۆر جیاوازە لە زمانی ئەڵمانی ئەڵمانیا و نەمسا کەچی لە نووسین و ڕاگەیاندندا سویسرپییە ئەڵمانی زارەکانیش هەر ستانداردی ئەڵمانیا بەکار دێنن واتا (هۆخ دۆیچ Hochdeutsch).

بەشی دووەم
زمانی کوردی؛ ئەزموونی سۆرانی؛ شێوەزاری سلێمانی؛ موتربەکردنی شێوەزاری زاڵ بە وشەی زاراوەکانی دیکە

٣- زمانی کوردی

جا بەئومێدی سوود وەرگرتن لەم کورتە مێژووەی ئەو زمانانە، با بگەڕێینەوە بۆ وڵاتی خۆمان و بزانین چی بکەین باشە.

هەروەك پێشتریێ باسم کرد، هیچ شێوەزارێك وەك تاکەسوار بەرگەی شاڵاوی ئاڵوگۆڕی ژیان ناگرێ، وشەمەنی هەر شێوەزارێك با چەند دەوڵەمەندیش بێ، هەر سنووردارە. خۆبەستنەوە بە وشەی یەك شێوەزار یان ئەوەتا پەکت دەخا یان تووشی بەکارهێنانی وشەی لایەت دەکات، یانیش ناچارت دەکات دابنیشی و بیر لە داتاشینی وشەی نوێ بکەیتەوە. خواستنەوەی وشەی بێگانەو دارشتنی وشەی نوێ، دیاردەیەکی زۆر ئاساییی و تەندروستە و هەموو زمانێکی پێشکەوتووی ئەمڕۆ ئەم ڕێگەیە دەگرن بۆ خۆگونجاندن لەگەڵ ڕۆژگاری خۆشرەودا، بەڵام با جاریێ بەردیێ لەسەر ئەم پرسیارە دابنێین تا کژی دێت و دەگەڕێینەوە سەری.

زمان و گیروگرفتی زمان زانستە و ناکرێ بەسۆزی نەتەوە پەروەرییەوە دەستی بۆ ببەیت، چونکە ئەگەر ئەوە بکەیت ئەوا بەدەردی عەرەبان دەچین کە لەوەتەی بەبیرمان دیێ باسی (یەکیەتی سیاسی عەرەب) دەکەن کەچی هەر ئاسنی سارد دەکوتنەوە، چونکە هەر لە بەراییدا بەهەڵە و بیێ پلانێکی ماقووڵ و ئاقڵانە دەستیان پێکرد کاتیێ جەمال عەبدولناسر هات و یەکسەر دەستی بە (وەحدەی سیاسی) کرد لەنێوان میسر و سوریا، بەڵام چونکە ئەو (وڵاتە نوێ)یە کە ناویان نا(الجمهورية العربية المتحدة) لەسەر بناغەیەکی حیسابی ورد بۆنەکراودا بنیاد نرابوو و بەزۆری و بەشێوەیەکی ناسروشتی داسەپێنرابوو، سەری نەگرت و چەند بەخێرایی و بەپەلە دامەزرا، ئەوهاش بەخێرایی و بەپەلە تەپی و ڕما. بەرئاوەژووی ئەوە، تۆ ئەگەر سەرنجێك بدەیتە پرۆسەی دامەزراندنی (یەکێتیی ئەوروپاییEU) دەبینی کە لە 25/3/1957 بەکۆبوونەوەیەکی نێوان 6 وڵاتی ئەوروپای ڕۆژئاوا (فەرەنسا، ئەڵمانیا، ئیتاڵیا، هۆڵەندا، بەلژیك، لوکسەمبورگ) لە ڕۆما دەستی پیێ

کرد و کۆمەڵێکیان دامەزراند بەناوی (کۆمەڵی ئابووری ئەوروپاییEEC)، لەپاشان ناوەکەی کرا بە (بازاڕی هاوبەش common market)، لەپاشانا گومرگیان کرد بەیەك ئینجا دەستیان بەهەنگاوی سیاسی کرد و پارلەمانی ئەوروپایی و ئەنجومەنی ئەوروپاییان دامەزراند، پاسەپۆڕتیان کردە یەك و وا زۆرترایەتییان دراویشیان کردۆتە یەك.

جا وەك کە دەبینین، ئەوروپاییەکان کاری خۆیان زۆر بەپلان و بە شێنەیی کرد، دوور لە سۆزی نەتەوە پەروەری و ماڵەکەی خۆیان لەسەر بناغەیەکی زۆر پتەو و حیسابی وردبۆکراودا خشت بەخشت بنیادنا، کەوا سەری گرتووە و سەریش دەگرێ. من ئەم نموونەیەم بۆیە هێنایەوە تاکو کوردیش نەك هەر لەبواری یەکیەتی میللییەوە کە ئەمەیان بابەتی باسەکەی من نییە، بەڵکو لەبواری یەکیەتی زمانیشەوە کەڵکی لێ وەربگرێت و پەیڕەوی بکات.

زمانەوانیی کۆن و نوێی کورد و بێگانە چەند شێوەزارێکی سەرەکییان بۆ زمانی کوردی دەستنیشان کردووە کە مەبەستی من لێرەدا ئەوە نییە بچمە ناواخنیانەوە، بەڵام پێموایە زۆرترایەتی زمانەوانەکان رێکن لەسەر ئەوەی کە ئەوڕۆکە سێ دیالەکتی سەرەکی لە زمانی کوردیدا زیاتر لە بن – دیالێکتەکانی تر بەکار دەبردرێن: کوردی باکوور (کرمانجی)، کوردی نێوەڕاست (کە بەهەڵە لەناو خەڵکدا ناوی سۆرانی لێ نراوە) و کوردی گۆرانی–زازا، بەڵام من بۆ ئاسانکاری تێگەیشتن سۆرانی بۆ کوردی ناوەڕاست و کرمانجیش بۆ کوردی باکوور بەکاردێنم. خۆی راستە ئەو سێ دیالێکتە ئەمڕۆ لە سەرانسەری کوردستان قسەیان پێ دەکرێ، بەڵام ئەوەی راستی بێ تەنها سۆرانی (لە ئێراق و ئێران) و کرمانجیش (لە تورکیا و سوریا) بوونەتە شێوەزاری زاڵ و لە نووسیندا خۆیان فەرز کردووە. لەبەر ئەوە ئەو رێگایە ئاسانترەی کە من لە بەراییدا باسم کرد ئەوەیە کە دەبێت کوردستان بکەین بە (دوو زۆنی زمانی – two language zones) یان (دوو کوردستانی زمانیی)، دەبێ جارێ (دەڵێم جارێ) بیرۆکەی یەك کوردستانی گەورە و یەك زمانی ستاندارد لەبیر بکەین. لەو دوو کوردستانە زمانییەشدا وا دوو لەهجە بە پرۆسەی مێژوویی (نەك بەبڕیاری سیاسی) خۆیان داسەپاندووە، سۆرانی لە کوردستانی ئێراق و ئێران، کرمانجیش لە کوردستانی

تورکیا و سوریا. ئەو دوو شێوەزارە لە دەزگاکانی دەوڵەت و لە میدیا و لەخوێندنگاکاندا بەکار دەبردرێن. لێرەدا خزمەتکردنی زمانی کوردی لەوەدایە کەڵهوڕی و لەکی و گۆرانی و شکاکی لە ئێران و بادینانی و خانەقینی و فەیلی و هەورامی لە ئێراق و زازاش لە تورکیا لە دام و دەزگاکانی دەوڵەت (ئەگەر هەبوو) و لە میدیا و لەخوێندنگەکاندا سەر بۆ شێوەزارە زاڵەکەی لای خۆیان دابنەوێنن و خۆیان پەراوێز بکەن. من ئەم قسانە بەبێ بەڵگە ناکەم و هیوادارم قسە پێکەرانی کەلهوڕی و لەکی و گۆرانی و شکاکی و بادینانی و زازایش ئەم بۆچوونەم بەدەمارگیریی بۆ سۆرانی وەرنەگرن چونکە نموونەیەکی زیندووم وا لەبەر دەستدایە کە ئەزموونی سەرکەوتووی دیالێکتی سۆرانییە.

٤- ئەزموونی سۆرانی

شێوەزاری زاڵ لە نووسین و ڕاگەیاندندا لە کوردستانی ئێراق و ئێران، ئەمڕۆکە شێوەزاری سلێمانییە، یان ڕەنگە باشتریش بێ بڵێین لەسەر شێوەزاری سلێمانی بنیاد نراوە چون شێوەزاری سلێمانیش وەك 50 ساڵ لەمەوپێش نەماوەو گۆڕانێکی زۆری بەسەرداهاتووە. ڕاست نییە ئەمڕۆ مشتومڕ لەسەر ئەوەدا بکرێت بۆچی شێوەزاری من ستاندارد نەبێ، هی تۆ بێ؟ ئەگەر وا بیر بکەینەوە دەبێ لە کوردستانی نێوەڕاستدا بەو هەموو (بن — شێوەزارانە sub-dialects) بنووسین و بخوێنین کە لە هەر شارێکدا جیاوازە تا شارێکی دی. ئەگەر ئەمە بکەین ئەوا بەدەردی کوردەکەی گوتی (ئاوێ بێنەو دەستان بشۆ) و بەدەستی خۆمان ئاگر لەماڵی خۆمان بەردەدەین. وەکو لە سەرەوەش گوتم هەموومان دەزانین کە شێوەی ئاخافتنی هەر شارێکی کوردستان تاڕادەیەك لەوەی دیکە جیایە. بەهەرحاڵ با بەزەییمان بەخۆمانا نەیەتەوە، ئەمە نەك هەر لە کوردستان، بەڵکو لە هەموو جیهاندا وایە، بەڵام ئایا دەکرێ تۆ هەموو شارێکی وڵاتەکەت ڕازی بکەیت؟ دەڵێن لە زەمانی عوسمانیدا شێوەزاری هەر شارێکی تورك لەوەی دی جودا بووە، بەڵام پاشتر شێوەزاری ئەستەمبۆڵ کە ئەمڕۆ پێی دەڵێن تورکی ئەستەمبۆڵی (Istanbul turkcesi) وردەوردە خۆی سەپاند و بوو بە ستاندارد.

حەوتوهەشتكردن لەسەر ئەوەی كامە شێوەزار بە بڕیارێكی سیاسی (بێ لەبەرچاو گرتنی پرۆسەی مێژوویی) بكرێ بەشێوەزاری ستاندارد بۆ (هەرێمێكی زمانیی كوردستان)، نەك هەر زانستانە و لۆژیك نییە، بەڵكو بۆ ئەوانەی كە لە ڕوانگەیەكی نەتەوە پەروەریشەوە سەیری كێشەكە دەكەن، ئەمە لە هەستی نەتەوایەتیشەوە دوورە و تەنیا كۆسپ و گاشەبەردان دەخاتە سەر ڕێی خۆڕسكی یەكگرتنی زمانی كوردی. خۆگرێدان بەناوچەپەرستی، لەم ڕووەوە، تەنها تووشی كۆڵانی بنبەستمان دەكات. خۆسەپاندنی شێوەزارێك، لە نووسین و خوێندندا، كردەوەی شەو و ڕۆژێك نییە، بەڵكو پرۆسەیەكە ئەگەر بەسەدانیش نەبێ بەدەیان ساڵ داژوا تا جێگیر دەبێ. لە كوردستانی نێوەڕاستدا شێوەزاری سلێمانی ئەو مەرجەی بەتەواوی تێدا بووە، لە كوردی باكووریش واتا كرمانجی لام وایە شێوەزاری بۆتانی گۆیەكەی بردۆتەوە. ئیتر چ پێویست بەوە ناكات لە (یەك هەرێمی زمانیدا) دوو ستاندارد واتا كرمانجی و سۆرانی بەكار بهێنرێن.

٥- شێوەزاری سلێمانی

لەوەتەی فەرمانڕەوایی بابانەكان و بەتایبەتی لەوەتەی یەكەم جەنگی جیهان، شێوەزاری ناوچەی سلێمانی، بەبێ پچڕان خزمەتی دەكرێت و تا ئێستا پتر لە هەموو شێوەزارەكانی دیكەی زمانی كوردی (باكوور و باشوور بەسەر یەكەوە) چاپەمەنی پێ نووسراوەتەوە و تەنیا شێوەزاریش بووە كە بۆ یەكەم جار لەمێژووی پەروەردەكردنی كوردیدا و بەردەوامیش لە خوێندنخاناندا وانەی پێ گوتراوەتەوە. یەكەم شێوەزاریش كە سۆرانی پەتی پێ نووسرابێتەوە هەر شێوەزاری سلێمانی بوو كاتێ كە تۆفیق وەهبی و عەبدوڵڵا گۆران و ئیبراهیم ئەحمەد پێشڕەویی ئەم ڕێبازەیان كرد. كۆڕی زانیاریش لە بەغدا، بەزۆری، هەر لەخزمەتی شێوەزاری سلێمانیدا بووە. یەكەم ئێسگەی رادیۆش بەزمانی كوردی، رادیۆی بەغدا بەكوردی، ئەویش (لە بەشە سۆرانییەكەی) هەر بەزاراوەی سلێمانی رایدەگەیاند. ئەو ڕادیۆیەی ئینگلیزەكان لە ساڵانی دووەم جەنگی جیهان لە شاری (یافا)ی فەلەستین بەناوی (اذاعة الشرق الادنی) دایانمەزراندبوو بە زمانی كوردیش پەخش دەكرا هەر بە زاراوای سلێمانی بوو زمانیش هەر بەنووسین و ڕاگەیاندن

پێش دەکەوێ. دکتۆر عەبدولڕەحمان قاسملو لە کتێبی lranian kurdistan دا دەنووسێ ((زۆرترایەتی کوردی ئێراق و ئێران بە سۆرانی قسە دەکەن... ئەوەی کە ئالوگۆڕی چاپەمەنیی کوردی لەنێوان ئەو دوو پارچەیەی کوردستاندا ئاسان دەکات، لە مشەیی کتێب و ڕۆژنامەی کوردییە کە لەئێراقدا چاپ دەکرێن)).

هەڵبەتا تاکە شێوەزاری نووسینیش لە ناوچە سۆرانییەکانی کوردستانی ئێراق، هەر شێوەزاری سلێمانی بوو.

راستی، ئەو دەرفەتەی کە بۆ شێوەزاری سلێمانی هەڵکەوتووە، بۆ هیچ شێوەزارێکی دیکە لەمێژووی زمانی کوردیدا هەڵنەکەوتووە، بۆیە، زۆر لۆژیکە، زۆر مەنتیقییە، کە ئەم شێوەزارە ئاوا بۆتە پەتی و پاراو و جۆرە elegancy واتا کیباری و ناسکییەکی بورژوازییانەی پێوە دیارە و وەك زمانی چینی ڕۆشنبیر و پەروەردەکراوان ئاوا خۆی دەنوێنێ. میهرداد ئیزەدی دەربارەی شێوەزاری سلێمانی دەڵێ ((شێوەزاری سلێمانی لەچاو شێوەزارەکانی دی باش ڕسکاوە و بەردەوامیش گەشەی پێ دەدرێ، کە ئەمەش بەپێچەوانەی زۆرترایەتی شێوەزارەکانی دیکەی کوردییە کە بە سستی ماونەتەوە چونکە ئەم شێوەزارە زمانی فەرمانڕەوا کۆنەکانی میرنشین و شاری شارەزووری ستراتیژیی بووە — کە دواترێ شاری سلێمانی شوێنەکەی گرتەوە و کەوتبووە سەر سنووری نێوان ئیمپراتۆراتی عوسمانی و فارسی— بۆیە ئەمیش، وەکو (شێوەزاری گۆرانی)، لە ڕووی وشە و موستەلەحاتی بیرۆکراتی و بەڕێوەبەرایەتی، زۆر دەوڵەمەندە))

بڕوانە (میهرداد ئیزەدی لە

Kurdish Times. VoL.2No.2 Summer 1988 New York)

بۆ پتر پشتگرتنی ئەم قسانەم، پەنا دەبەمە بەر بیرو بینینی دوو نووسەری بەبڕشتی کوردستانی باکووریش. سولەیمان چەڤیك لە ژمارە 8ی ساڵی یەکی مانگی گوڵانی 1993ی کۆڤاری Nu Behar کە بە پیتی لاتینی لە ئەستەمبۆڵ دەردەچێ (یان دەردەچوو) دەڵێ:

((ئەم نها کۆڤارەکە یان ڕۆژنامەکە ترکی بنڤیسینن، خوەندەڤانێن وێ پرن، ئەڤ کۆڤار، یان ڕۆژنامە ب ترکا هەموویان رە ئو ب پڕێ کوردارە ژی خیطاب دکە، لەورا زمانێ ترکی زمانێ دەوڵەتێ یە، رەسمی یە ئۆ هەرکەس ب ترکی دزانە

قسەبکە ئو بخوینن، لیَ کۆڤارەکە کوردی ل ترکا تەو خیطاب ناکە، ژ کوردارە ژی ئانجاخ دەه ژ صەدیَ رە دکارە خیطاب بکە، یان ژی ئەو قاس ژی نینە. وەختیَ زمانەك دنفیسانندنیَ دە، د تەعلیمیَ دە ئۆ تەلەفیزیۆن و رادیۆییَ دە بکار نەییَ، ئەو زمان پێشدەناچە، نەپێشدەچووین، سەردە بیَ گوومان شووندەژی دمینە. پڕ کەلیمە ژبیر دبن و ژ زمان دەردکەڤن. ئیرۆ هەنەك کەس دبێژن کۆڤاراوە ئوزمانیَ وەشانێن کوردی پڕ فام نابن. ئەم هەتا نۆقتەکی ڤان گۆتنێن وان کەسان نۆرمال دبینن. لەورا ژبۆنا کو کوردی ژمێژڤە ب تەڤایی نەبوویە زمانیَ نڤیساندنیَ، دەڤۆکەك (شێوە) هەڤپشکی نەهاتیە مەیدانیَ. ئەوقاس سالە کورد ژزمانیَ خوە دوور مانە.......))

فەرات جەوەری لەژمارەی 63ی سالی 2ی (8 - 2)ی مانگی گوڵانی 1993ی رۆژنامەی (وەلات)دا دەربارەی زمان و ئەدەبیات لە کوردستانی ئێراقدا دەنووسیَ: ((.... کۆڤارێن ئەدەبی ب دەه هەزاران دفرۆشن، پرتوکێن کوردی ب هەزاران و دیسان ب صەدان و ب هەزاران بەشدارییا سەمینار و پانەلێن ئەدەبی تێنەکرن. لیَ ئەڤ ژبۆمە کوردێن ترکییَ هیَ نوویە. هەرچقاس کۆڤار و رۆژنامەیێن مە زێدە نەیێن فرۆتن ژی، پرتووکێن مە زێدە نەیێن خوەندن ژی، سەمینار و پانەلێن مەیێن ئەدەبی نە ئەوچەند بالکێش بن ژی، دیسان ژبۆمە دەمەکە نوو دەست پێکرییە، ئەم ددەمەکە رۆنێسانسەکیَ دەنە.))

دەوجا بابزانین نووسەری گەورەی کوردی تورکیا یاشار کەمال لەم رووەوە دەڵیَ چی: ((ئەگەر زمانەك نەخوەدی ئەدەبیاتەکە نڤیسکی بە، نکارە ب پێش کەڤە، ویَ دجهیَ خوەدە بهەژمێرە. لە هەمبەر ڤیَ ژی ویَ (وێژە) یان (ئەدەبیاتا) دەڤکی ب پێشڤە هەرە.)) (رۆژناما وەلاتیَ مە، هەژمار 5 سالَ –1 (24–18)/12/94) هەڤپەیڤینەك ب یاشار کەمال ی رە.)

جا وەك دەبینین نەك هەر کوردی ئێراق، بەڵکو وادیارە بیرو دیتنی رۆشنبیرانی کوردی ئێران و تورکیاش هەر ئەوەیە کە زمان و ئەدەبیاتی سۆرانی لە کوردستانی ئێراق، کە بەشێوەزاری سلێمانی دەنووسرێتەوە زۆر بەپێش زاراوەکانی دیکەی کوردی کەوتووە چ لە ئێران چ لە تورکیا و چ لەناو خودی ئێراق خۆیشی. لە هەموو دەور و زەمانێکیشدا، هەروەك کە پێشتریَ باسم کرد، هەر

شتی وا لەگەڵ ڕەوتی ڕۆژگاردا بەرەبەرە دەبێتە زمانی ستاندارد. ئەمەش دەبێ هیوای هەر کوردێکی دڵسۆز بێ کە پەرۆشی زمانەکەی بێ.

تۆ ئەگەر تێبینیت کردبێ دەبینی کە هەم جەنابی مەلا مستەفای رەحمەتی، هەم سەرۆکی هەرێمی کوردستان جەنابی کاك مەسعود بارزانی و هەم سەرۆکی حکومەتی کوردستان جەنابی کاك نێچیرڤان بارزانی، کە شێوەزاری هەر سێکیان کرمانجی باکوورە، بەڵام لە هەموو نامە و گوتار و قسەکردنیاندا شێوەزاری سۆرانی بەکاردێنن چونکە دەزانن کە ئەم شێوەزارە ئەوە هەیامێکی دوورە خۆی فەرز کردووە و لە ئێراق و ئێران بۆتە زمانی ستاندارد. هەر خۆم نامەیەکی خوالێخۆشبوو مەلا مستەفای بارزانیم هەڵگرتووە، کە بە دەستخەتی خۆی و بە ئیمزای خۆی لە ناوەڕاستی حەفتاکانی سەدەی رابردوو لە ئەمریکا بۆی ناردوومەتە لەندەن. نامەکە بەشێوەزاری سۆرانی سلێمانییە. خۆ نە مەلا مستەفا سلێمانی بوو و نە منیش، بەڵام ئەو دەیزانی سلێمانی زمانی نووسینی رەسمیاتە.

من کە لێرەدا دەڵێم شێوەزاری سلێمانی زۆر بەپێش زاراوەکانی دیکەی کوردی کەوتووە مەبەستم هەر ئەوەیە کە ئەو شێوەزارە بە درێژایی مێژوو زیاتر خزمەتی کراوە ئەگینا هیچ شێوەزارێك لە زمانێکدا لەوەی دیکەی ئەو زمانە رەسەنتر نییە. شێوەزاری سلێمانی لەوەی موکریان، ئەردەڵان، سۆران (مەبەستم لە سۆران ستانی هەولێرە)، گۆران، هەکاری، بادینان، بۆتان، کەڵهوڕ و لەك و فەیلی و ...هتد کوردیتر نییە.

ئەمن شێوەزارەکانی زمانێك بە زارۆڵانی باوانێك دەچوێنم. هیچ یەکێك لەو زارۆڵانە لەوانی دیکە پتر منداڵی دایك و باوکی خۆی نییە، هەموویان وەك یەك، بە یەکسانی، منداڵی ئەو باوانەن، بەڵام کوڕ یان کچ هەیە خزمەتی خۆی کردووە، خۆی پێ گەیاندووە و ئیتر هەڵکەوتووە و ناو و دەنگێکی ئەوتۆی دەرکردووە کە خوشك و براکانی لە ئاستیا بزر بووین و بەم جۆرە رێبەرایەتی بنەماڵەکەی وەرگرتووە. مەرجیش نییە ئەو کوڕە یان کچە نۆبەرەی باوانی بێ، نەخێر! زۆر جاری وا بووە کە منداڵی بچووك، زیاتر لە برا گەورەکەی، ناوی دەرکردووە. بەم پێوەرە، هەموو شێوەزارەکانی زمانی کوردی هەمووی وەك یەك کوردین.

لە کوردیی باکووردا، شێوەزاری بۆتان، ئەو زمانەی کە برایانی بەدرخان میر جەلادەت و میر کامەران کۆڤاری (هاوار)یان لە سەرایی سییەکانی سەدەی بیست پێ دەنووسییەوە، ئەورۆکەش بۆتە بناغەیەك بۆ زمانی ئەدەبیات و نووسین لای کوردەکانی باکوور، بۆیەکا ئەو شێوەزارە (واتا بۆتانی) بەموتربەکردن لەگەڵ زاراوای بادینان و هەکاری، پێموایە باشترین و گونجاوترین شێوەزارە کە دەکرێ ببێ بەزاراوای ستاندارد بۆ کوردی باکوور و کوردی سوریا. من لەخۆم رادەبینم ئەوەشی بخەمەسەر کە لەئەنجامی بەراوردکردنی هەردوو زاراوا سەرەکییەکەی کوردی (کرمانجی و سۆرانی) لەگەڵ زمانە پێشکەوتووەکانی ئەوروپاییدا، بۆم دەرکەوتووە کە رێزمانی کرمانجی، دۆخی (ergative)ی لێ بترازێ، ئەگینا لە رووی سینتاکس و فۆنۆلۆژی و تارادەیەك لە رووی رزگاربوونی لە inflection واتا (ئاوسانی وشە)، ئەمرۆ پتر تا سۆرانی لە زمانە ئەوروپاییەکانەوە نزیکە. جا لام وایە بەو هەموو رۆشنبیرە کرمانج زارەی کە لە هوندرو هەندەری تورکیادا دەژین و بەپەرۆشەوە سەرگەرمی زمان و کولتووری کوردین، زاراوای کرمانجی تێی رادەبینرێ لە پاشەڕۆژدا پێش هەموو زاراواکانی دیکەی کوردی بکەوێت و خۆی دابسەپێنێ. کە ئەمەیش هەر دەبێ هیوای هەموو کوردێکی دڵسۆز بێ ئەگەر ئەو خۆ داسەپاندنە بە رێگای پرۆسەی دوورودرێژی مێژووییەوە روو بدات وەك کە شێوەزاری سلێمانی بەو پرۆسە مێژووییە تا ئێستا خۆی داسەپاندووە. فەرات جەوەری چاکی بۆ چووە کە دەڵێ ((کرمانجی ژوورو ئێستاکە وا لە رێنصانصی دایە)). بریا بەبریای خوایێ یەك تاکە شێوەزار بەپرۆسەیەکی مێژوویی، خۆی بەسەر تەواوی شێوەکانی دیکەی کوردیدا لە هەموو پارچەکانی کوردستاندا بسەپاندایە، کورد گوتەنی ((کوێرە چیت دەوێ دوو چاوی ساغ)).

٦- موتربەکردنی شێوەزاری زاڵ بە وشەی زاراواکانی دیکە

پێشتر ئاماژەم بە خواستنەوەی وشە و داڕشتنی وشەی نوێ کرد و گوتم با جارێ بەردێك لەسەر ئەمە دابنێین تا کژی دێ. ئێستاکێ وا ئەو کژە هاتووە و با بەردەکەی لەسەر هەڵدەینەوە.

تا ئێستا گوتوومە پرۆسەی لەدایکبوونی زمانی ستانداردی کوردی بەڕێگای بەخشکەیی زاڵبوونی زاراوایەك بەسەر هەموو زاراواکانی دیکەدا دەبێ، بەڵام ئەوەندە بەس نییە. لێرەدا پرسیارێك سەری قوت دەکاتەوە ئایا دەشێ شێوەزاری زاڵ رووی خۆی لەخەزێنەی وشەمەنی شێوەزارەکانی دیکە وەرگێڕێت و پشتی تێ بکات؟

بۆ وەرامی ئەم پرسیارە دیسان با ئەزموونی سلێمانی بکەین بەنموونە. شێوەزاری سلێمانی سەرەڕای هەموو جوانییەکەی تاڕادەیەك ئەم کەموکوڕی و خەوشەی هەیە.

پێموایە زۆرترایەتی نووسەر و رۆشنبیرانی شاری سلێمانی بە وجاخ وردە بورژوازی و زادەی چینی ناوەندین. ئەمانە شارستانن و خۆیان لە وشەی ((سادە)) و ((رەق))ی لادێی کورد لادەدەن و بەلایانەوە وشەیەك بۆخۆیان دابڕێژن، یان وشەیەکی بێگانە بەکاربێنن باشترە لەوەی کە خۆیان بۆ ریزی جووتیاری سادە ((دابەزێنن))، بەتایبەتی ئەگەر جووتیاری ناوچەی خۆیان نەبوو. بە بەرەواژی ئەوەش، تۆ ئەگەر سەرنجێ بدەیتە نووسینەکانی هەندێ لەو نووسەرانەی سلێمانی کە لە هەرەتی لاوییاندا لە دێهاتدا ژیاون، یان بەفەقێیاتی و مەلایەتی و دەربەدەریی سیاسی بەناو زۆر ناوچەی جۆراوجۆری کوردستاندا گەڕاون، دەبینی بەرهەمەکانیان کوردییەکی پەتی بێ گرێ، سووك و ئاسانە و لە گوێچکەدا خۆشتر دەزرینگێتەوە ئەگەر بەراوردی بکەیت لەگەڵ بەرهەمی ئەوانەی کە هەموو ژیانیان لە شار بەسەر بردووە. ئەمانەی دواییان هەرکە بۆ وشەیەك تەنگاو دەبن، یەکسەر پەنا دەبەنەبەر وشەی دروستکراو، نەك دروستکراوی باویش، بەڵکو هەر نووسەرێك ئازادی دەداتە خۆی بەئارەزووی خۆی وشەی نوێ دابتاشێ. من کە پێشتر گوتم شێوەزاری سلێمانی جۆرە elegancy واتا کیباری و ناسکییەکی بۆرژوازییانەی لێ دەتکێتەوە، ئێستا مەبەستم لە جوانیی- کەمکردنەوەی ئەو شێوەزارە نییە، مەبەستم ئەوەیە کە ئەو جوانییەش بێ کەموکوڕی و خەوش نییە و پێموایە زۆر جوانتر و شیرین و پاراوتر دەبوو، ئەگەر ئەو شێوەزمانە بە وشەمەنی لادێ و ناوچەکانی دیکەی کوردەواریشەوە موتربە بکرایە و بنەخشێنرایە. خۆ زۆر لە گوینە ئەگەر من وشەیەکم پێویست بوو و لەبارەکەی

خۆمم نەدۆزییەوە، لـە بارەکـەی موکریانـدا بیدۆزمـەوە، ئەگـەر تـۆ وشـەیەکت لـە توورەگەدا نەبوو رەنگە لە هەگبەی من، هەمبانەی بادینان، یان لەناو تێڕ و توور و خورجی بۆتان، گەرمیان، هەورامان، سۆران، ئەردەڵان، زازا و فـەیلی و کرماشـاندا دەستت کەوێ.

ئەڵبەت لێرەدا مەبەستم شتی تازە بابەت واتا وشەی ژیانی مۆدێرن نییە، چون رەنگـە وشـەی وا نـە لـە لای مـن، نـەلای تـۆ و نـە لای هـیچ ئێـلێ و ناوچـەیەکی کوردەواریدا دەست نەکەوێ.

خۆی راستە کە لەسەردەمی زمانی (هۆف)ی ئاڵمانی شۆڕەسوارە خانەدانەکان خۆیان لە وشە و چۆنییەتی ئاخاوتنی لادێیان لادەدا، چونکە بە نزم و دواکەوتوو و رەق و سادەیان دادەنا و لەباتییان، هانایان وەبەر وشەی فرانسەیی دەبرد کـە لـە هی خۆیان پێشـکەوتووتر و ناسـکتر بـوو و سـەرباری ئـەوەش، راسـتەوخۆ زادەی لاتـین بـوو. بـەڵام ئەمـە تـا سـەر نـەبوو. لەگـەڵ کۆتـایی سـەردەمی سوارچـاکی Ritterschaft ئەم رێبازەش باوی نەما. بەڵام بۆچـی ئەوەنـدە دوور بـڕۆین. ئـەدی مەلای کوردی پێشانیش هەر وا نەبوون! مەلای کورد چون هەر خۆی خوێندەواری گوندەکەی بـوو، هـەوڵی دەدا بـەڕێگای بـەکارهێنانی وشـەی عـەرەبی و جیـاوازی شـێوەی قسـەکردنی ئاسـتی رۆشـنبیریی خـۆی دەرخـات و لـە هـی لادێییـەکانی جیاکاتەوە. مەسەلێکی زۆر بـاوە لـە کوردسـتان کـە مەلایـەك تووشـی کابرایـەکی لادێیـی دەبـێ بـارە دارێکـی لـە گوێدرێـژێکی رەش بـار کردبـوو دەیـبرد بـۆ شـار بیفرۆشێ. مەلا لێی پرسی ((ئەی بائیعی حطب، ئەم حەملی حـەطــەبی حیمـاری ئەسـوەدەت بەچـەند بـەیع و شـیراء دەکـەیت؟)) لادێیـی دامـاویش کـە فـڕی لـە قسەکانی مەلا نەگەیشت گوتی ((وەی مامۆستا گیان قسەکانت چـەند خۆشـن!... توخوا ئەگەر ئایەتێکی دیکەشم بۆ نەڵێیت..!!))

جا نووسەرانی شێوەزاری زاڵی کوردیش نـابێ لـووت بـەرز و لـەخۆبایی بـن کـە وشەیەکی ناوچەیەکی دیکەی کوردستان دەبینن بڵێن:

((...جا ئەمە کەی کوردییە؟ ... من قـەت شـتی وام نەبیسـتووە... کـێ لەمـە ئەگا!!...هتد))

((..ئەمە کەی کوردییە؟)) لەسەر بناغەیەکی پووچ و رزیودا بنیاد نراوە کە تەنیا زیانی پێوەیە و هیچی تر. من پێشتر باسی رەسەناتی هەموو شێوەزارەکانی کوردیم کرد و بە زارۆڵانی باوانێکم چواندن کە هەموویان وەك یەك بە یەکسانی منداڵی دایك و باوکی خۆیانن. خۆ ئەگەر نووسەرێك یان شاعیرێکی شێوەزاری زاڵ بڵێ ((.... من قەت شتی وام نەبیستووە)) راست دەکات. بارودۆخی جیۆپۆلیتیکی کوردستان وای لە هەمووماں کردووە پەیوەندی و ئامۆشۆی ناوخۆییمان یان هەر نەبێ، یان زۆر کز و سست بێ. راستە ئەو شەڕوشۆڕەی چل پەنجا ساڵی دوایی لە سێ پارچەی کوردستاندا ئەم بارەی تا ڕادەیەك گۆڕیوە و پتر هاتوچۆ و تێکەڵی ئەنجام داوە، بەڵام نووسەرانی ئەمڕۆکە هێشتا هەقی رەوای خۆیان نەداوەتە وشەی ئەو ناوچە جیاجیایانە.

ئێمە نەك تەنیا دەبێت سوود لە وشەمەنی ناوچەکانی کوردستان وەرگرین، بەڵکو پێویستە وشەی هەر ئێل و خێڵاتێکی کورد بەکار بێنین ئەگەر خۆمان نەمانبوو و زانیمان بۆ مەبەستەکەی ئێمە پڕ بەپێستی خۆیەتی، تەنانەت ئەگەر هەشمانبوو زیانی بۆ پەز نابێ، ئەگەر جاروبار، هەر نەبێ بۆ رازاندنەوەی نووسینەکانمان وشەی ناوچەیەکی دیکەی کوردستان بەکار بێنین. بەدووری مەزانن ئەگەر بارودۆخی کوردستانی ئێراق تا ماوەیەك بەم جۆرە بمێنێتەوە کە ئەمڕۆ تیایەتی، واتا سەنگی سیاسی و ناوەندی پەیوەندیی بازرگانی کەوتوونەتە سەر هێڵی هەولێر– سەربەن –شەقڵاوە – بادینان – کوردستانی باکوور و لە هێڵی حاجی ئۆمەرانیش تا دەگاتە موکریان کە خەڵکی زۆرترایەتی ئەو ناوچانەی کوردستان (ئێراق و ئێران و تورکیا و سوریا) هەموو روو دەکەنە هەولێر و بەمێتروپۆلی خۆیانی دادەنێن، دەڵێم بەدووری مەزانن شێوەی سلێمانی کە ئەمڕۆ بناغەی زمانی ستانداردی سۆرانی زارەکانە لە پاشەڕۆژێکی زۆر دوورنا، بەئەندازەیەکی زۆر بگۆڕێ و تێکەڵ بە هی ئەو ناوچانە ببێت و لەئەنجام، شێوەیەکی نوێ سەر هەڵبدات و ببێ بەزمانی ستانداردی compromise بۆ هەموویان وەك کە پێشتر ئەزموونی بەردەوامی شێوەی لەندەن و ئەزموونی

کورتخایەنی شێوەی Mitteleniederdeutschم وەك نموونە بۆ هێنانەوە. ئەمەیان لەلایەك.. لەلایەکی تریشەوە لەپاش وێرانکردنی دێهاتی کوردستانی ئێراق و بارکردنی جووتیاری کورد بۆ شارەکان کە ئەگەر شرووڕ و بوزگوڕیشیان پێ رزگار نەکرابێ، خۆ زمانەکەیان (زمانی جووتیارانیان) لەگەڵ خۆدا بردووە و ئەم پرۆسەیەش بێگومان کاریگەری دەبێ لەسەر شێوەزاری زاڵ کە ئەمڕۆ شێوەزاری سلێمانییە.

رەنگبێ هەندێ لە نووسەر و شاعیرەکانمان وا بیربکەنەوە کە ئەگەر وشەیەکی ناوچەیەکی دیکەی کوردستان بەکاربێنن کە ناوچەی خۆیان نییە و ئەو وشەیە لای ئەواندا بەکار نایەت، ئەوا نووسینەکانیان ئەو تام و چێژەی نامێنێ وەك خۆیان دەیانویست و لێیان لەنگ دەبێ. وەك بڵێی ئەو وشەیە شایەستەی چوونە ناو زمانی ئەدەبی کوردییەوە نەبێ، وەك بڵێی نووسین و شیعرەکانیان تەنها بۆ ناوچەیەکی دیاریکراوی کوردستان نووسیبێ، لەبەرئەوە هەڵدەستن وشەیەك یان دەقاودەق لە عەرەبییەوە وەردەگێڕنە سەر کوردی، یان هەر خۆیان بەبێ لەبەرچاوگرتنی رێ و سیستەمی زانستی زمان وشەیەك دادەڕێژن و دەیپەستنە ناو نووسینەکانیان بۆیە ئەو نووسینانە بۆ خوێنەری کورد، بەزۆری پڕن لە گرێ و نە لەسەر زمان و نە بۆ گوێچکەش خۆشن.

بەڵام ئەمڕۆ سەردەم سەردەمی (هۆف)ی ئاڵمانی نییە کە وشەی لادێیی بەچاوێکی نزم سەیر بکرێ، ئەمڕۆ بەکارهێنانی وشەی جووتیاران کەمی نییە، سووکی نییە و نزمی نییە، بەپێچەوانەوە، شێوەزاری موکریان کە ناوەندەکەی مەهابادە و لە رووی وشەمەنی رەسەنەوە یەکێکە لە دەوڵەمەندترین شێوەزارەکانی زمانی کوردی، هەر سەبارەت بەهەندێ دەوڵەمەندە چونکە نووسەر و شاعیرانی ئەو هەرێمە بەڕادەیەکی زۆر سوود لە خەزێنەی وشەمەنی لادێی موکریان وەردەگرن، رەنگە بەشێکی هۆی ئەمەش بگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە زۆرترایەتی هەرە زۆری نووسەر و شاعیرانی موکریان بەڕەچەڵەك لادێیین و لە لادێ ژیاون، یان بە فەقێیاتی و مەلایەتی بەناو دێهاتدا گەڕاون.

هەر خۆی ناوچەی موکریان خۆیشی تا ئەم چەند ساڵانەی دوایی شاری وا گەورەی هەر لێ نەبووە. تەواوی کۆمەڵگای ناوچەکە مەیلەو لادێییانە دەژیان و گەورەترین شاری موکریان کە مەهابادە ژمارەی دانیشتووانی لە ساڵی 1976 تەنیا 42 هەزار کەس بووە و سەرجەمی دانیشتووانی هەموو لادێی موکریانیش لە ساڵی 1975 لە سەدا 75 بووە کەچی ژمارەی شارنشینەکان تەنیا لە سەدا 25 بووە (بڕوانە: عەبدولڕەحمان قاسملو Iranian Kurdistan ل–4).

ئەڵبەت ئەمە بەپێچەوانەی شارە سۆرانە سەرەکییەکانی کوردستانی ئێراقە (سلێمانی و کەرکووك و هەولێر) کە دانیشتوانی هەر یەکێك لەمانە ئەوڕۆکە خۆی لە ملیۆنێك دەدات و زیاتریش.

دەرەنجام

لە کورتی بیبڕمەوە، لە قۆناغی یەکەمی پرۆسەی یەکگرتنی زمانی کوردی و دانانی زمانێکی ستاندارد من هەر وای دەبینم کە لە ئێران و لە ئێراق هەموو شێوەزارەکان و بن شێوەزارەکانی dialects and sub - dialects کوردی لە نووسیندا خۆیان بخەنە ژێر چەتری شێوەزاری سلێمانی یان ئەگەر دەتەوێت دەتوانین بڵێین (سلێمانی –موکریانی)، بەمەرجێك کە ئەو زاراوایە چەترە خۆی بە وشەمەنی و ئیستیلاحاتی هەموو شێوەزار و بن شێوەزارەکانی دیکە موتربە بکات. هەروەها لە تورکیا و سوریاش هەموو زاراوا و بن زاراواکانی کرمانجی و زازاش خۆیان بخەنە ژێر چەتری زاراوای بۆتانی، چونکە پێموایە زاراوای بۆتانیش کە زمانی دواترین میرنشینی کورد، جزیرا بۆتان بووە و میرەکانی بۆتان لەپاش نەمانی فەرمانڕەواییشیان، هەر لە میقداد میدحەت بەدرخانەوە بگرە بۆ عەبدولڕەزاق بەدرخان، تا دەگاتە میر جەلادەت و میر کامەران عالی بەدرخان، ئەمانە هەموویان هەر خەریکی خزمەتکردنی زمان و ئەدەبیاتی کوردی بوون و نووسینەکانی ئەم دووانەی دواییان هەر لە سەرایی سییەکانی سەدەی رابردوو هەموو بەشێوەزاری کرمانجی بۆتانی بووە کە بەڕاستی کوردییەکی زۆر هاوچەرخی پەتی و پاراوە. هەر چۆنێکی بێت شێوەزاری بۆتانیش دەبێت خۆی بە وشە و ئیستیلاحاتی کانیاوی زوڵاڵی هەکاری و بادینان و شکاك و شێوەزارەکانی دیکەی کرمانجی موتربە بکات و جۆرە تێکەڵەیەك بێتە گۆڕێ و ببێ بەشێوەی ستانداردی کرمانجی زارەکان.

هەرچی شێوەزاری گۆرانی–زازایە، ئەمەیان وێ ناچێ پاشەڕۆژێکی رووناکی وەك سۆرانی و کرمانجی هەبێ. شێوەزاری گۆرانی کە هەورامی و زۆر ناوچە و ئێڵی کوردستان دەگرێتەوە لە سەردەمێکدا تا نەمانی میرایەتی ئەردەڵان هەر خۆی تاکە سواری مەیدانی ئەدەبی بووە لای گۆرانەکان و سۆرانەکانیش، بەڵام هەروەکو گوتمان زۆر هۆکار هەن کە پاشەکشە بە شێوەزارێك وەك شێوەزاری ستاندارد ئەنجام دەدەن و لەگەڵ رەوتی رۆژگار شێوەزارێکی دیکە شوێنەکەی دەگرێتەوە. بەم جۆرەش لەپاش نەمانی میرنشینی ئەردەڵان و دامەزراندنی میرنشینی بابان شێوەزاری سلێمانی بەرەبەرە پەرەی سەند و، وەك کە باسم کرد

بـوو بـە شـێوەزاری نووسـین بـۆ هـەموو سـۆران زارەکـان. ئەورۆکـە زۆرترایـەتی هەرەزۆری گۆرانەکان سۆرانی دەزانن و بەشێوەزاری گۆرانی دەستیان لە نووسـین هـەڵگرتووە، بـەڵام ئەڵبـەت قسـەی هـەر پـێ دەکـەن و فۆلکلۆرەکەشـی زۆر دەوڵەمەندە هەروەك کە یاشار کەمالیش ئاماژەی بۆ ئـەم دیاردەیـە داوە. (بڕوانـە سەرچاوەکەی پێشوو لەسەر یاشار کەمال).

میهـرداد ئیـزەدی لـەو باوەڕەدایـە کـە شـێوەزاری گـۆرانی وردەوردە لـەناو شـێوەزاری سـۆرانیدا دەتوێتـەوە (بڕوانـە سەرچـاوەی پێشـوو لەسـەر میهـرداد ئیـزەدی و هـەروەها گفتوگۆیـەکی ڕادیـۆی دەنگـی ئەمـەریکا لەگـەڵ میهـرداد ئیزەدی).

شێوەزاری زازا، کە وێ دەچێ لە دەمێکی زووتری مێژوودا شـێوەزاری گـۆرانی بووبێت و هەر لـە هـەرێمی گۆرانـەکانیش بـووبێ، بـەڵام ئـەو زازایانـەی ئـەمڕۆ لـە کوردستانی تورکیا کە خۆیان بەخۆیان دەڵێن (دیملی) ڕەنگە هەر لە هەورامانـەوە دەرچووبن و کەوتووبنەتە باکوور و لەوێ کرمانجەکان ئەم ناوی زازایەیان بەسەردا بڕیـون و ئـەوانیش بـەدەردی گـۆرانی بـاپیرە گـەورەیان چـووبن و هـەموو خوێنـدەوارەکانیان کرمـانجی دەزانـن و بـەکرمانجی دەنووسـن و زازاییەکـەش ڕاستییەکەی بۆتە تێکەڵەیـەکی زازایـی و کرمـانجی، بۆیـە باوەڕناکـەم پاشـەڕۆژی ئـەمیش لـەوەی گـۆران ڕۆشـنتربێ و دوور نییـە، لەدواییـدا هـەر لـەناو شـێوەزاری کرمانجیدا بتوێتەوە هەرچەندە کە ماوەیەکە زازا زارەکان وەخۆ کەوتوون، ڕۆژنامە و فەرهەنگ و کاسێتی گـۆرانی بـە زازایـی لەچـاپ دەدەن و تۆمـار دەکـەن، بـەڵام هەروەك کە لە مێژووی زمانەکانی دیکەی دنیا کە چـەند نموونەیـەکم بـۆ هێنانـەوە دەردەکـەوێ، لـەوە ناچـێت شـێوەزاری سـێیەم کـە بـە شـێوەزاری گـۆرانی—زازا ناسێنراوە، بتـوانێ خـۆی لەبـەر کـارتێکردنی سـۆرانی و کرمـانجی ڕاگرێـت و وەك شـێوەزارێکی نووسـین بـبێ بەسـتانداردی سـێیەم. نـەك هـەر زازا و گـۆرانی بگـرە هەموو بن شێوەزارەکانی دیکەی ئەم دوو زاراوایە و هەروەها زاراوای لـوڕ و لـەك و کـەڵهوڕ و ئیـدی کـەش ئەوانـەش باوەڕناکـەم پاشـەڕۆژێکی وایـان بـبێ بـبن بـە ستانداردێکی چوارەم بۆ زمانی کوردی.

جا بۆ ئەوەی سەر لەخۆمان نەشێوێنین و دەستەوئەژنۆ و داماو دانەنیشین و سەری خۆمان هەڵنەکرێنین، واچاکە جارێ (دیسان هەڵوەستەیەك لەسەر وشەی جارێ دەکەم) دەسبەرداری خەیاڵی (یەك کوردستانی یەکگرتووی گەورە و یەك زمانی ستاندارد بۆ ئەو کوردستانە یەك پارچەیە) ببین. دوو (کوردستانی زمانیی) یان (دوو زۆنی زمانیی) و دوو ستاندارد هەریەکە بۆ زۆنێك باشترین و گونجاوترین رێگاچارەیە بۆ ئەمڕۆ، دەڵێم بۆ ئەمڕۆ، خوا دەزانێ لەپاشەڕۆژدا شت چۆن دەڕوات.

سۆرانی وا (بەپرۆسەیەکی مێژوویی نەك بەبڕیاری سیاسی) بۆتە ستانداردی کوردی ئێراق بە هەورامی و بادینانی و فەیلی و خانەقینیشیەوە هەروەها بووەتە ستانداردی کوردی ئێرانیش بە موکریانی و کەڵهوڕی و لەکی و لوڕی و شکاکیشەوە. کرمانجی بۆتانیش (بە پرۆسەیەکی مێژوویی نەك بەبڕیاری سیاسی) ئەویش وا بۆتە ستانداردی کوردی تورکیا و سوریا بە زازایی و زاراوایەکانی دیکەشەوە.

لێرەدا بادینییەکانی کوردستانی ئێراق و کرمانجی زارەکانی کوردستانی ئێران (شکاکی) کە پەراوێز دەکرێن هیچ زیانێك بە دیالێکتەکەیان ناگات چونکە هەم سۆرانییەکە فێر دەبن هەم کرمانجی خۆشیان بۆ دەمێنێتەوە کە لە سوریا و تورکیا قسەی پێ دەکرێت واتا لە دوولاوە قازانج دەکەن و بە دوو ستاندارد کێشەیان نابێ. رەنگە ئەوان ئەم قسانەیان بەدڵ نەبێ، بەڵام توخوا وەرن وەرامی ئەم پرسیارەم بدەنەوە: ئەگەر سبەینێ حکومەتی عیراق لە بەغدا داوای لە کورد کرد پارەو پاسپۆرتی ئێراقی بە عەرەبی و بە کوردی لەسەریدا بنووسرێ، ئێمە دەبێ چی بکەین، دوو لەهجەیان بۆ بنێرین؟ سۆرانی و بادینانی؟ ئەمە ئابڕوو بردنی زمانەکەی خۆمان نابێ؟ هەروەها ئەوانەی کە بەرهەڵستی ئەم پرۆسە مێژووییە دەکەن دەبێ رووبەڕووی پرسیارێکی دیکەش ببنەوە: بۆچی عەرەبی فێردەبن و لەوانەیە زۆر لە عەرەبیش باشتری فێربن، بەڵام لەهجەیەکی دیکەی زمانی خۆیان نەخوێنن کە زۆر بەئاسانی رەوانی دەکەن؟

رەنگە ئەم قسانەم بەدڵی کوردێکی ناسیۆنالیستی بەعاتیفە ناسیۆنالیستیش نەبێ کە چۆن وا ((بە بێ شەرم)) دەڵێم دەبێ دەست لە کوردستانێکی

یەکگرتووی گەورە بەردەین. کاکە من خۆیشم ناسیۆنالیستم، بەڵام ئەمڕۆ بە تێگەیشتنی خۆم ناسیۆنالیستێکی زیاتر ڕێئالیست (واقیعی)م نەك عاتیفی. منیش لە بەرایی خەباتی کوردایەتیمدا بەقۆناغی ناسیۆنالیزمی ڕۆمانتیکیدا رەت بوویم کە نەخشەیەکی گەورەی کوردستانەکەی بەدرخانەکانم لەسەر دیواری ناو ماڵەکەم هەڵواسیبوو، نەخشەیەك کە سەرێکی دەریای ناوەڕاستی دەگرتەوە و سەرێکیشی کەنداوی فارس (ئای کە خەیاڵێکی خۆش بوو ئەوساکە ! !) وەك خەیاڵی عەرەبەکان کە دەیانگوت (دولة عربية واحدة من المحيط الهادر الى الخليج الثائر). بەڵام ئەدی نابێ پیاو لەگەڵ رەوتی ژیانیدا شتی نوێ فێرببێت و سوود لە ئەزموونی سەرکەوتوو و شکست خواردووی گەلانی دنیا وەرگرێت؟

مخابن ئەو ناسیۆنالیستە عاتفییانە بێ ئەوەی خۆیان هەستی پێ بکەن، گورزێکی گەورە لە خودی ئەو ناسیۆنالیزمە دەدەن کە خۆیان باوەڕیان پێیەتی، چونکە نکۆڵی لە ئەنجامی ئەو پرۆسە مێژووییە دەکەن کە هەموو کوردێك بەپەرۆشەوە چاوەڕوانیەتی. لەوانەیە ئەگەر واقیعبین بین بگەین بە شتێك، بەڵام بێگومان بە عاتیفە ناگەین بە هیچ. کوردی کرمانجیش وەك کە فەرات جەوەری دەڵێ تازە لە (ڕێنێسانس)یەتی ڕێنێسانسیش بە فرەنسەیی واتا سەرلەنوێ لەدایکبوونەوەوە و لە خەو هەڵسان. باوەڕناکەم یەکێك تازە لەدایك بووبێ یان تازە لە خەو هەڵسابێ بتوانێت وا بەزوویی بگات بە کاروانێکی لەمێژە بەڕێوە. شێوەزاری سۆرانی بە پرۆسەیەکی مێژوویی خۆی فەرز کردووە و پێویستە دەسەڵاتی سیاسیش بڕیاری لەسەر بدات و مۆری بکات و کۆتایی بەو مشتومڕە بێنێ.

سەرچاوە

بۆ نووسینی ئەم وتارە سوودم لەم سەرچاوانە وەرگرتووە:

1- Adrian Akmajian
Richard A. Demers Linguistics
Robert M. Harnish
Publisher: Cambridge, Mass. MIT Press 1987 U.S.A.

2- William Bennett H. An Introduction of the Gothic Language.
New York: Modern language Association of America 1980.

3- Oskar Mann, Die Mundart der Mukri Kurden, Berlin, G. Reimer 1906.

4- C. M. Millward, A biography of English language.
Harcourt Press 1996. 2nd edition U.S.A.

5- Hugo Moser, Annalen der deustschen Sprache.
J.B. Metzlersche, Stuttgart 1968.

6- Ludwig Erich Schmitt, Kurzer Grundriss der germanischen Philologie bis 1500.
Walter de Gruyter Inc. Berlin 1970.

7- Peter von Polenz, Geschichte der deutschen Sprache.
Walter de Gruyter Inc. Berlin 1978.

8- John T. Waterman, A History of German language.
University of Washington Press, Seatle, WA., U.S.A 1976.

9- Izadi Mehrdad, A Kurdish Lingua Franca (in, Kurdish Times Vol. 2, No. 2, Summer 1988).

10- Abdul Rahman Kassemlou, Iranian Kurdistan.
(ساڵ و شوێنی چاپم لەبەر دەست نییە)

11- Kurdish Magazines “Nu bihar” (No. 8, year 1, May 1993).

12- Kurdish News Papers “Welat” (No. 57, 63, year 2, 1993).

١٣- مسعود محمد: لسان الكرد، مطبعة الحوادث بغداد ١٩٨٧.

١٤- رۆژنامەی (وڵاتێ مە) ئەستەمبۆڵ ژمارە (٥) ١٨ – ١٩٩٤/١٢/٢٤. (هەڤ پەیڤینەك دگەل یاشار کەمال).

١٥- رۆژنامەی (بارزان) هەولێر، ژمارەکانی مانگی ٨ی ٢٠٠٨ .

١٦- زۆر گوتار و بیر و رای دیکەش لەسەر زمانی کوردی.

ملخص البحث

ولادة اللغة الفصحى الكردية

من الآثار المترتبة على تجزأة ارض كردستان بين عدد من دول منطقة الشرق الأوسط، تشعب اللغة الكردية وظهور لهجات عديدة فيها. وبسبب طبيعة الجغرافيا في كردستان الجبلية في معظم أجزائها، لم ينشأ ترابط وتلاحم بين أجزائها، خاصة بين تلك التي تقع ضمن الحدود السياسية لتلك الدول. لذلك لم تظهر لغة كردية فصحى معتمدة في الكتابة في الدوائر الرسمية وفي التعليم والإعلام في جميع أجزاء كردستان.

وحاول عدد من المختصين في اللغة الكردية خلق لغة كردية موحدة تكون مفهومة في جميع أجزاء كردستان وتصبح لغة رسمية في الأقطار التي تسمح باستعمال اللغة الكردية فيها. إن هذه المحاولة ثبت علميا عدم جدواها بسبب بسيط، هو عدم وجود وحدة سياسية بين اجزاء كردستان، بل أن استعمال وتداول اللغة الكردية كان من الممنوعات في معظم الدول التي تتقاسم ارض كردستان. توجد بين اللهجات الكردية لهجتان رئيسيتان هما، لهجة كرمانجي الشمالي ولهجة كرمانجي الجنوبي، والمعروفة أيضا (بسوراني) والتي أصبحت منذ زمن بعيد وعبر عملية تاريخية طويلة الأمد، لغة الكتابة الرسمية والأدب والقلم في كل من كردستان العراق وكردستان إيران. ونتيجة عدم استعمال اللهجات الأخرى على نطاق واسع في هاتين المنطقتين من كردستان، ترتب على ذلك عدم انتشارها إلا على نطاق محدود. إن اللهجة الأخرى الثانية الأكثر انتشارا، أي لهجة كرمانجى الشمالي، التي اصبحت هي ايضا عبر عملية تاريخية طويلة الأمد لغة الكتابة والأدب في المناطق التي يقطنها الكرد في كل من تركيا وسوريا. ونقترح اعتراف الكرد الذين لديهم لهجة اقل استعمالا في تلك المناطق عدم استعمالها الا في المجالات الضرورية، مع المحافظة عليها في أدبياتهم الشعبية وتراثهم.

إن هذا البحث يقترح عدم ربط فكرة توحيد اللغة الكردية بمسألة إقامة دولة (كردستان الكبرى)، أو ايجاد لغة واحدة لوحدة سياسية لا وجود لها على ارض الواقع، ولا يمكن التكهن بتحقيقها في المستقبل القريب على اقل تقدير. إن الواقعية تستوجب الاعتراف بوجود لهجتين رئيسيتين، تصبح إحداهما لغة فصحى في منطقة (كردستان سوراني)، والأخرى تصبح لغة فصحى في (كردستان كرمانجي)، لانهما فرضتا تواجدهما عبر عملية تاريخية طويلة الأمد، ويتوجب على الجميع الإقرار بهذا الواقع ولو كان مريرا بالنسبة للبعض.

Abstract

The Process of the Birth of a standard Language
The Sorani Case

As Kurdistan is divided among several nations in the Middle East, the language of the Kurds is accordingly divided on several dialects and sub-dialects. Today, the Kurdish language lacks a unified, solid standard that can be used officially in education, administration and media in all four parts of the "greater Kurdistan." Many attempts have been made in vain by Kurdish linguists to create such a standard.

This paper deals with the issue from a different perspective. It highlights the misguided approach which insists on creating a standard Kurdish language for a political entity "greater Kurdistan". This entity does not exist on any political map of the world. It exists only in the minds and dreams of Kurdish romantic nationalists.

This essay suggests that two linguistic zones should be recognized. The Sorani dialect has become the standard Kurdish in both Iraq and Iran through a long historical process therefore it should be officially recognized as the standard dialect for Iraqi and Iranian Kurds. All other Kurdish vernacular spoken in Iraq and Iran should submit to and recognize this standard Kurdish, the Sorani, while maintaining and promoting their literature and folklore in their own vernacular.

Likewise, the Kurmanji dialect has become the standard Kurdish in Turkey and Syria, also through a long historical process. Thus this dialect should be officially recognized as the standard Kurdish for Turkey and Syrian Kurds. All other Kurdish vernacular spoken in these two countries should recognize the Kurmanji as the official standard while maintaining and promoting their literature and folklore in their own vernacular.

In conclusion, this paper suggests that the Kurds should not base such a serious issue on dreams, a dream of a greater Kurdistan with one single, unified standard. It is more realistic, to distance science from the emotions of nationalism and accept the two principal dialects for a "Sorani Kurdistan" and a "Kurmanji Kurdistan". This approach should not be dismissed just because it does not please the nationalists and/or provincialists who refuse to recognize an already existing standard. Disregarding these dialects is detrimental to the very nationalism they believe in.

زمانی ڕاگەیاندن
لەدوای پڕۆسەی ئازادکردنی عیراق

توێژینەوەیەکی وەسفییە بۆ زمانی دەقی نووسراو و پەخشکراوی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن لە هەرێمی کوردستان (٢٠٠٥- ٢٠٠٧)، خەبات، ktv. بە نموونە

د. ئاریانا ئیبراهیم محەمەد
زانکۆی سەلاحەدین/کۆلێژی ئەدەبیات/بەشی ڕاگەیاندن

پێشەکی :

زمان جێگەی بایەخپێدانی گشت بوارەکانی هزری مرۆڤایەتییە، بەوەی وەك سیستەمێکی گشتی لەلایەن تاکەکانی کۆمەڵگا پەیڕەو دەکرێت بۆ دەربڕین لە ناخ و بیر و هزر و ئارەزووەکانیان، بەڵام سەبارەت بە ڕۆڵی کارایەیی لە بوارە مەبەستدارەکاندا بیروڕای جیاوازی لەبارەیەوە هەیە، جارێك وەك ئامرازێکی دەربڕین بۆ ئەنجامدانی کاریگەری بەسەر وەرگرەوە بەکاردێت و جارێك وەك ئامرازێکی گەیاندن بۆ گواستنەوەی بیروڕا و زانیارییەکان و جارێکیش وەك مەترپیاڵێك بۆ ئەنجامدانی پەیوەندیکردن لەنێو تاکەکاندا بەکاردێت، ئەمانەش بەگشتی کرۆکی ئامانجی زمانی ڕاگەیاندنە. زمان بەرهەمی کۆمەڵگایە و لە ئەنجامی ژیانێکی کۆمەڵی دێتەوە دی کە تاکەکانی کۆمەڵگە لە ڕێگای فێربوون وەریدەگرن، زمانی ڕاگەیاندنیش لەو سیستەمە ڕێکخراوەییە بەدەر نییە و پەیوەستە بە کۆمەڵگاکەیەوە، چونکە گەر ڕێڕەوێکی جیاوازی لە پێڕەوە گشتییەکەیدا گرتەبەر دەبێتە هۆی ڕەتکردنەوەی لەلایەن گشتی خەڵکەوە، کەواتە زمانی ڕاگەیاندن و زانستی زمان پەیوەستن بە یەکترەوە و پەیوەندییەکی

کاریگەری و کاریگەربوون (ئاڵوگۆڕیان) هەیە و بەیەکەوە دەبەسترێنەوە، کە پەیوەندییەکی (پەرەپێدان و نەشونمابوون)ی زمانە، چونکە زمانی ڕاگەیاندن کاتێك کە زاراوەکانی پەسەندتر و فراوانتر دەکات و دانە زمانییەکانی ڕەوانتر دەکات بۆ هێنانەدی زاراوە و وشەی نوێ و پشتگیری لە تایبەتمەندییەکانی زمانەکەی بکات لە ئاسانی و ئاشکرایی و نزیکبوونەوەی لە زمانی واقیعی و زیندووییەکەی بێئەوەی لە ئاستی زمانەکەی نزم بکاتەوە وەك ئەوەی لە زمانە ئاساییەکەی خەڵکی سادەدا دەردەکەوێت بەهۆی سوود وەرگرتنی لەزانستی زماندا دێتەوە دی. هەروەها بەکارهێنانی زمانی پراکتێکی ڕۆژانە کە گوزارشت لە زیندوویی ژیان و جووڵانەوە و کارکردن و داهێناندا دەکات کاریگەری ڕاستەقینەی زمانی ڕاگەیاندن دەردەخات. لە هەمانکاتدا زانستی زمانیش سوود لە زمانی ڕاگەیاندن وەردەگرێت، بەوەی هۆکارەکانی ڕاگەیاندن بەشداری لە گەشەپێدانی زۆر لە وشە و زاراوەکاندا دەکەن کە پێشتر لەنێو زمانەکەدا نەبوون یان وازهێنان لە هەندێ وشە کە ئێستا بەکارناییێن، چونکە ئامرازەکانی ڕاگەیاندن یەکێکە لە فاکترە گرنگەکانی پەرەپێدانی وشە لەنێو زماندا، وەك پێویستییەکی سەردەم بۆ ناونانی داهێنانێکی کۆمەڵیی نوێ، چ پێڕەوێکی کۆمەڵایەتی بێت یان ئابووری بێت یان تیۆرێکی زانستی نوێ یان فەلسەفی یان بەرهەمهێنانی بابەتێکی نوێی بێت، بەم شێوەیە گرنگی زمانی ڕاگەیاندن لە پەیوەندی بە زانستی زمانەوە لەوەدا دەردەکەوێت کە هۆکاری سەرەکی بۆ ئاڵوگۆڕکردن و گەشەسەندنی زمانە لەلایەك و کاریگەری بەسەر بیروڕای خەڵکی بۆ دروستکردنی ڕای گشتی لەلایەکی ترەوە بۆیە بەپێویستمان زانی ئەم توێژینەوەیە (زمانی ڕاگەیاندن لە دوای پرۆسەی ئازادیکردنی عێراق، بۆ دەقی نووسراو و پەخشکراوی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن لە هەرێمی کوردستان (٢٠٠٥–٢٠٠٧) خەبات، .ktv بەنموونە) بەپێی ڕێبازی وەسفی ئامادەبکەین و بخەینە بەردەستی خوێنەران بەئامانجی سوود لێوەرگرتنی.

بەگشتی ئەم لێکۆڵینەوەیە بریتییە لە پێشەکی و سێ تەوەر و لیستی سەرچاوەکان، لە تەوەری یەکەمدا کە بەناونیشانی (چەمکی زمانی ڕاگەیاندن و تایبەتمەندییەکانی)، ئەم باشانەی لەخۆگرتووە: (أ– چەمك و پێناسەی زاراوەیی زمان، ب– تایبەتمەندییەکانی زمانی ڕاگەیاندن، پ– سیستەمی گەیاندن و

ئەرکـەکانی زمـان، ت- ئەرکـەکانی زمـانی ڕاگەیانـدن، ج- ئاسـتەکانی زمـانی ڕاگەیاندن (دانە واتاییەکان)، کە بەشێوەیەکی گشتی تیشك خراوەتەوە سەر زمان و گرنگترین تایبەتمەند و ئـەرك و ئاسـتەکانی. لەتـەوەری دووەمـدا بـە ناونیشـانی (شێوازی نووسینی بابەتـە پەخشـکراوەکان و شـیانی نووسـەرەکە)، بریتییـە لـەم باسانە: (یەکەم: شێوازی دەقی پەخشکراو (أ- تایبەتمەندییەکانی شێوازی دەقـی پەخشـکراو، ب- مەرجـەکانی نووسـینی دەقـی پەخشـکراو)، دووەم: نووسـەری بابەتـە پەخشـکراوەکان، (أ- نـاوی نووسـەری بابەتـە پەخشـکراوەکان، ب- مەرجەکانی سەرکەوتنی نووسەری بابەتە پەخشکراوەکان)، سێیەم: پێکهاتـەکانی زمـانی ڕادیـۆ و تەلـەفزیۆن، (أ- وشـەی گـوتراو، ب- مۆسـیقا، پ- کاریگەرییـە دەنگییـەکان، ت- لەقـەتات -گرتـەکان)، چـوارەم: زمـانی هـەواڵ لـە ڕادیـۆ و تەلەفزیۆنـدا، (أ- بنـەماکانی نووسـینی هـەواڵی پەخشـکراو، ب- بەشـەکانی نووسینی هەواڵی پەخشـکراو، پ- پێشکەشـکردنی هەواڵـەکان (دەنگوباسـەکان)، ت- هـەواڵ لـە تەلەفزیۆنـدا)، تیایـدا بـاس لـە زمـانی ڕاگەیانـدن و گـرنگترین پێکهاتەکانی دەکات هەروەها باسی زمانی هەواڵ لە ڕادیـۆ و تەلـەفزیۆن دەکـات. لەتـەوەری سـێیەمدا بـە ناونیشـانی (زمـانی ڕۆژنامەگـەری و شـێوازەکانی)، ئـەم باشانەی لە خـۆ گرتـووە: (أ- نووسـینی ڕۆژنامەگـەری (ئیدێتـەر- التحریـر) وەك لایەنێکی زمانەوانی، ب- ئامانجی (ئیدیت) نووسینی ڕۆژنامەگەری (التحریـر)، پ- شـــێوازی ڕۆژنامەگەری(الاســـلوب الصـــحفی)، ت- هـــەنگاوەکانی نووســـین و ئامـادەکردنی دەقـی ڕۆژنامەگـەری ئیـدیت، ج- زمـانی ڕاگەیانـدن و شـێوازی نووسینەوە لە کوردستان) بەتێروتەسەلی باس لە زمانی ڕۆژنامەگەریدا دەکات.

تەوەری یەکەم: چەمکی زمانی ڕاگەیاندن و تایبەتمەندییەکانی

أ- چەمك و پێناسەی زاراوەیی زمان: سەرەتا ئەگەر سەرنج بدەینە دەستەواژەی (زمانی راگەیاندن) تێبینی دەکەین کە لە دوو زاراوە پێکهاتووە (زمان + راگەیاندن)، زاراوەی یەکەم (زمان) لەلایەن زمانەوانان و شارەزایانی بواری زمانەوانی لێکۆڵینەوەی زۆری لەسەر کراوە و بەزۆر زمانی جیاواز وەك (کوردی، عەرەبی و ئینگلیزی)ی ناوبراوە، وەك: (زمان، زمانی، زمانەوانی، لغة، لغوي، لسان، language، linguistic) کە تا ئێستاش چەندین واتا و ئاماژە و مەبەستی جۆراوجۆری لەخۆ گرتووە. واتا زاراوەیی و زمانەوانییەکەی زۆر دووروودرێژە پەیوەستە بە بواری زمانییەوە، بەلام لێرەدا دەتوانین بەکورتی بڵێین (زمان) ئەو ئامرازە یان کەرستە یان هۆکارەیە کە لەڕێگەیەوە زانیاری و بیروڕاکان دەگوازرێتەوە، جا بەشێوەی (هێما، یان وێنە، یان دەنگ، یان پیت یان هەر شێوەیەکی تر بێت)، لە ڕووی واتاییشەوە چەمکەکە واتای زیاتر هەڵدەگرێت و مانای جۆراوجۆر دەبەخشێت چونکە زمان و ئاخاوتن (اللغة والكلام) بەپێی ڕا و بۆچوونی زانای زمانەوانی ناسراو (فردیناند دیسۆسێر ١٨٥٧-١٩١٣) لەکتێبەکەی (زانستی گشتی زمان)دا کە بنەما زمانەوانییەکانی خستۆتە ڕوو، بەلای سۆسێرەوە لە هەموو زمانێکدا وێنەیەکی (دووانەیی-مزدوج) بەرچاو دەکەوێت: ((زمان لە هەموو حاڵەتەکانیدا دوو لایەنی سەرەکی تێدا دەردەکەوێت، هەر یەکە بایەخ و گرنگیی خۆی هەیە))[1]. واتە زمان دوو شێوازی جیاواز لەخۆ دەگرێت یەکێکیان واقعییە و ئەویتر هزرییە، ئەوەی یەکەم بە ئاخاوتن ناونراوە و ئەوی دووەمیش بە زمانی ناوبردووە، واتە لە ڕووی زمانەوانییەوە (زمان و ئاخاوتن- اللغة والكلام) دوولایەنی سەرەکی بوونی زمانن و لەم ڕووەوە کۆمەڵە (دوالیزم - ثنائیات)ی لێ دەبێتەوەو لەنێو زانستی زمان لە نێوان (زمان و ئاخاوتن)دا جیادەکرێنەوە. بەمشێوەیە سۆسێر ئاخاوتن بەو کۆمەڵە دەنگانە کە لەلایەن مرۆڤەوە دەردەبڕێن دادەنێت، بەلام زمان بریتییە لەو کۆمەڵە وێنە فیکریانەی کە لە مێشکی کۆمەڵە کەسانێکدا چەسپاون و بەشێوەی ئاخاوتن دێنە دەرەوە، دوالیزمەکانیش بەم شێوەیە دەبن :

دەنگەکان .... **ئامێری قسەکردن**

لایەنی فسیۆلۆژی .... **لایەنی سایکۆلۆژی**

لایەنی تاك .... **لایەنی کۆمەڵایەتی**

سیستەمی چەسپاو .... **پرۆسەی گەشەکردن**

سیستەمی رابردوو .... **سیستەمی رانەبردوو**

دال (ئامارژەگەر) .... **مدلول (ئامارژەپێکراو)**

هەروەها وێنەی بیریش دوو شێوازی هەیە: وێنەی زاراوەیی، واتە چۆنیەتی گوتن (زاراوە) و وێنەی ئامارژەپێکراو واتە تێگەیشتن لە واتای گوتنەکە (الدلالة)، کۆی ئەم دوو وێنەیەش بەهێمای زمانی ناودەبرێت، وەك لەم وێنەیەی خوارەوە دەردەکەوێت:

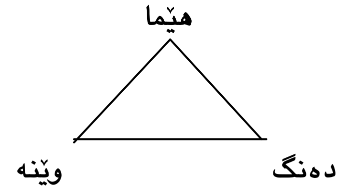

دەکرێ لێرەدا چەند جیاوازییەك لەنێوان ئاخاوتن و زمان لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەستنیشان بکەین [٢]:

١- ئاخاوتن پەیوەستە بەزمانەوە و لەئەنجامی بەکارهێنانی زمانەکەوە دێتە دی، دەکرێ ئاخاوتن بەجۆرێك لە شێواز یان رۆنانی زمانێکی دیارکراودا بێت.

٢- زمان واقعێکی کۆمەڵایەتییە، بەڵام ئاخاوتن کارێکی تاکە کەسییە و گۆڕاوە.

٣- زمان بەرهەمێکی مرۆڤایەتییە مرۆڤ وەریدەگرێت، بەڵام ئاخاوتن کارێکی خۆییە پەیوەستە بەتاکە کەسەکەوە.

٤- زمان لەکاری ئاخاوتندا بەشێکی کۆمەڵایەتیە، چونکە لەدەرەوەی دەسەڵاتی مرۆڤدایە و لەتوانایدا نییە بگۆڕێت، کە دواتر توانرا بەشێوەیەکی سەربەخۆ لێبکۆڵرێتەوە.

٥- لەبەرئەوەی زمان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە و ئاخاوتن تاکە کەسییە، بۆیە ئالییەتی پێویست بۆ شیکردنەوەی پێکهاتەکانی زمان لەلای هەموو تاکەکانی کۆمەڵگا یەکە.

ئەگەر سەیری هەردوو شێوازی زمان (زمانی گوتراو زمانی نووسراو (اللغة المنطوقة واللغة المكتوبة))، کە زانای زمانەوانی سویسری دیسۆسێر سەبارەت بەزمانی ئاخاوتن و زمانی نووسین، پەیوەندیکردنی گوتەیی (واژەیی) (الاتصال اللفظي) لەدوو شێوەی جیاوازدا دەخاتەڕوو، یەکێکیان شێوەی گوتراو یان زمانی قسەکردن و ئەویتریان شێوەی نووسراو، یان زمانی نووسین. لەوانەیە بۆ پرۆسەی پەیوەندیکردن زمانی گوتراو لە ڕووی گرنگی لە زمانی نووسیندا لەپێشتر بێت هەروا فراوانترە، چونکە لەلای مرۆڤی ئاسایی قسەکردن لە بەرهەمی نووسین زۆرترە، هەرچەند زمانی نووسین خۆی شێوەیەکە لەنواندنی زمانی قسەکردن، بەلام نووسین سنووردارە و قسەکردن فراوانە، بۆیە زانایانی زمانەوانی لەسەرەتاوە زیاتر بایەخیان بەزمانی قسەکردن داوە، بەبێ ئەوەی زمانی نووسین فەرامۆش بکەن. لەلایەکی تر زمانی قسەکردن لەپێش نووسیندا بەهەزارەها ساڵە، بۆیە زمانەوانان سەرەتا ئاوڕیان لەزمانی قسەکردن دایەوە، هەروەها جێگەی بایەخپێدانیان بووە کەچی بایەخدان بە زمانی نووسین دەگەڕێتەوە بۆ دوو خاڵ[٣]:

١-توانای گواستنەوەی لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر لەنێو سنوورێکی زۆر فراواندا.

٢-ئەم زمانە تاڕادەیەك نەگۆڕە و ڕووبەڕووی گۆڕان نابێت، وەك ئەوەی لە زمانی قسەکردندا دەبینرێت .

هەرچەندە شارەزایانی بواری زمانەوانی نووسینیان بە هەوڵێك لە نواندنی زمانی قسەکردندا داناوە، بەلام لەگەڵ باری پێشکەوتنی زمانی نووسین کاریگەریی بەسەر زمانی قسەکردنیشدا هەبووە. شیکردنەوەی پەیوەندیی نێوان قسەکردن و نووسین کارێکی ئاسان نییە چونکە لەزۆر شتدا هاوبەش نین و لە شتی دیکەدا هاوبەشن، بەلام بەگشتی دەتوانین بڵێین زمان دوو شێوەی جیاوازی هەیە، گوتراو و نووسراو، لەزۆر شتیشدا لێکچوونیان هەیە بەلام هەر یەکە و جیاوازە لەوەیتر و

تایبەتمەندی خۆی هەیە، هەروەها هەرچەند پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان فراوانتر و ئاڵۆزتر بێت، زمانیش بەهەمان شێوە فراوانی و ئاڵۆزی بەخۆیەوە دەبینێت و چەندین لقوپۆپی لێ دەبێتەوە.

دووەم زاراوە (ڕاگەیاندن)ە کە بۆ ئاماژەکردن بەواتای ڕاگەیاندن دێت و بەچەند زمانێکی جیاواز ناونراوە کە تا ئێستا واتایەکی ورد و دیارکراوی بۆ دانەنراوە، بەڵام هەوڵدەدەین واتا زاراوەیی و زمانەوانییەکەی بەدەست بخەین. لە زمانی کوردیدا لە ڕووی زمانەوانییەوە وشەی (ڕاگەیاندن) لەدوو بەش پێکدێت، ئەویش مۆرفیمی بەندی (ڕا) و چاوگی (گەیاندن) بەمەبەستی (گەیاندنی ڕا و بۆچوون) دێت، بەیەکەوەش واتای پێڕاگەیاندنی زانیاری یان هەواڵ دەگەیەنن، لە کەسێك یان لایەنێك بۆ کەسێك یان لایەنێکی دیکەدا، بەپێی ئەمە ڕاگەیاندن لە ڕووی زمانەوانییەوە وەکو زاراوەیەکی جیهانی واتای (پێ ڕاگەیاندنی زانیارییەکان) دەگەیەنێت، ئەمەش زیاتر لە عەرەبییەوە وەرگیراوە، کە لە وشەی (اعلام)ەوە هاتووە[٤]. لە زمانی ئینگلیزیشدا کە بە زاراوەی (Media) ناودەبەن، لە بنەڕەتدا لە وشەی (Median)ەوە هاتووە و بە واتای پێناو (الوسیط) یان ناوبەند دێت، کە مەبەستی ناوەڕاست یان ناوەند دەگەیێنێت و لەنێوان دوو شت یان دوو لایەن دەبێت، لێرەدا چەمکی ڕاگەیاندن دوو پرۆسە دیار دەکات کە هەردووکیان تەواوکەری یەکترن لە ڕووی زاراوەییەوە شێوەیەکە لە شێوەکانی پرۆسەی پەیوەندیکردن یان بەیەکگەیشتن (Communication) لەلایەکی تریش پرۆسەی گەیشتن بەزانیاری (Information)، و گەیاندنی ئەو زانیارییانە بەجەماوەر، کە ئەم زانیاریانە تەنیا بەهۆی ڕاگەیاندن یاخود کەرەستەکان یان ئامرازەکانی ڕاگەیاندن (Mass-Media)ەوە دێنەدی، ئەوانەش کۆمەڵە ئامێر و ئامرازن، وەك: (ڕۆژنامە و گۆڤار– ڕادیۆ و تەلەفزیۆن – هۆکارە ئەلیکترۆنییەکان دیکە)، هەروەها ئەو زانیارییانەی لەماوەیەکی کورتدا و بەخێراییەکی زۆر لە ڕێگەی ئەم کەناڵانە بە جەماوەر دەگەیەنرێن[٥]. ئەگەر سەرنج بدەین بۆ گشت زاراوە ئاماژەپێکراوەکان بۆ مەبەستی (گەیاندن)، تێبینی دەکەین کە وشەی میدیا لە وشەی (ڕاگەیاندن)دا ڕاستترە چونکە ئەمە مەبەستی ئامرازەکە دەگەیێنێت کە تەنها پێناوە واتە (وسیط)ە لەنێوان دوو شت بۆ گەیاندنی زانیارییەکان نەك

زانیارییـەکان خـۆی، کەچـی ڕاگەیانـدن کـە لـە وشـەی (اعـلام)ی عەرەبییـەوە وەرگیراوە مەبەستی پێی ڕاگەیاندنی زانیارییەك، ئەمەش ئاماژە بەئامرازەکە خۆی ناکات وەك (ڕۆژنامە و گۆڤار و ڕادیۆ و تەلەفزیۆن)، بۆیـە زاراوەی یەکـەم بـۆ ئـەم چەمکە لە زمانی کوردیدا ڕاسترە.

ڕاگەیاندن چـەمکێکی زۆر ئـاڵۆزە هـەروەك لـەناو زاناکانـدا مشـتومڕێکی زۆری لەسەرە، لە بارەی دیارکردنی چـەمکی ڕاگەیانـدن و پرۆسـەی ڕاگەیانـدن، چـونکە ڕاگەیاندن کۆمەڵە واتای جۆراوجۆر خراوەتـە پـاڵ چـەمکەکەوە کـە لەگـەڵ ئـەقڵی جـەماوەر و هەسـت و سـۆزە بـەرزەکانیان دەدوێـت و لەسـەر بنـەمای گفتوگـۆ و وتووێژ و بڕواپێهێنانیان دامەزراوە، بۆیە دەبێ پرۆسەی ڕاگەیاندن هەردوو توخمی ئەمانەت و بابەتیبون لەخۆ بگرێت کە دوو سیفەتی سەرەکی بێت، بەڵام دەتـوانین بەچەندین شێوەی جیاواز چەمکی ڕاگەیاندن دەستنیشان بکـەین، کـە لـەدیارترین چەمك و پێناسەکانی لەمانەی خوارەوە دەردەکەوێت(٦):

١- ڕاگەیاندن گواستنەوەی زانیاری و هەواڵ بەشێوەیەکی بابەتییانە.

٢- ڕاگەیانـدن ئـەو پەیوەندییـەی نێـوان تـاك و جـەماوەر دەبەسـتێتەوە بـۆ مەبەستێکی تایبەت.

٣- ڕاگەیاندن دەربڕینێکی بابەتییانەیە بۆ ئەقڵ و ڕۆح و مەیل و ئاڕاسـتەکانی جەماوەر لەیەك کاتدا.

٤- ڕاگەیاندن زانسـتێکە هـەوڵی دروسـتکردنی کاریگـەری لـە بـیروڕای کەسـی بەرامبەر دەدات و ڕای گشتی دەگۆڕێت.

٥- ڕاگەیانـدن پێـدانی هـەواڵی ڕاسـت و زانیـاری دروسـت و بـیرو بۆچـوونی جیاواز، بەهۆی شێوازە جیاجیاکانییەوە وەك: (ڕۆژنامەکان، رادیۆ و تەلـەفزیۆن و هۆکارەکانی تری ڕاگەیاندن)، تا یارمەتییان بدات بۆ دروستکردنی ڕایەکی دروست لەبارەی یەکێك لە ڕووداوەکان یاخود گرفتێك لە گرفتەکاندا، یاخود بڵاوکردنەوەی ڕاسـتی یـان هەنـدێجار لـە ڕێگایـەکی دیکـەوە وەك (سـینەما، موحـازەرە، کـۆڕ، پێشانگا، ئاهەنگ) ئەنجامدەدرێت.

٦- ڕاگەیاندن پرۆسەی بڵاوکردنەوە و پێشکەشکردنی زانیاری ڕاست و دروست، بەسەرهاتی ڕاست و ڕوون، هەواڵی ڕاستەقینە، بابەتی ورد، ڕووداوی دیارکراو، بیرو بۆچوونی پەسند بۆ جەماوەر.

٧- ڕاگەیاندن بە دیدی دەروونزانان هۆکارێکی وروژێنەرە بەرامبەر بە کۆمەڵ بۆ خستنەرووی ڕاستییەکان و دەرخستنی دیاردە سیاسی و ئابووری و کۆمەڵایەتییەکان لەپێناو هۆشیارکردنەوەی خەڵك لەکاتی ئاشتیدا، و لەکاتی شەڕدا، سەرەڕای ئەو ئەرکانەی پێشوو، دەرخستنی ڕووداوەکانی سەر گۆڕەپانی شەڕ و بەرزکردنەوەی ئاستی ورەی جەماوەر و بزاوندنی هەستی نیشتمانی.

٨- ڕاگەیاندن لەلایەن کۆمەڵناسانەوە پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتییە، بوارێکی بەرفراوانی گۆڕینەوەی هەڵسوکەوت و بیروڕایە واتە جەخت لەسەر بەکۆمەڵایەتیبوونی ڕاگەیاندن دەکات و گۆڕینەوەی ڕووداو و بیروڕاکان لەنێوان تاکەکاندا.

٩- ڕاگەیاندن بریتییە لەچالاکییەکی کۆمەڵایەتی و ئەرکی گەیاندن و گواستنەوەی هەواڵ و دەنگوباس و زانیاری و تاقیکردنەوەی نێوان مرۆڤەکان دەگرێتەخۆ، لەهەموو قۆناغە جیاکانی پێشکەوتن ولاگۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکاندا ڕۆڵی سەرەکیی خۆی دەبینی.

بەگشتی دەستەواژەی (زمانی ڕاگەیاندن) واتای ئەو زمانەی (کەرەستە، ئامرازە، هۆکارە)ی دەگەیێنێت کە بۆ گەیاندنی زانیارییە جۆراوجۆرەکانی ژیان بەهۆی ئامرازێکی گەیاندن (بڵاوکراوە، ڕۆژنامە و گۆڤار، ڕادیۆ، تەلەفزیۆن، ئامرازە ئەلیکترۆنییەکان) بەکاردێت، لە بەرجەستەیەکەوە بۆ بەرجەستەیەکی ترەوە.

ب- تایبەتمەندییەکانی زمانی ڕاگەیاندن :

زمانی ڕاگەیاندن لەنێو ئامرازەکانی ڕاگەیاندندا وەك: (ڕۆژنامە و گۆڤار، ڕادیۆ و تەلەفزیۆن)، جیاوازە و هەریەك لەم ئامرازانە جۆرە شێوازێکی تایبەتی پەیڕەو دەکات، بەڵام ئەمانە کۆمەڵە تایبەتمەندی گشتی هاوبەشیان کۆدەکاتەوە، دەکرێ لەمخاڵانەی خوارەوە دەستنیشانیان بکەین[٧]:

١- ئاشکرایی (الوضوح) : بەرزترین سیماکانی زمانی راگەیاندن و نیشانەیەکی هەرە گەورە و دیاری زمانەکەیە، بۆ سروشتی ئامرازەکە و تایبەتمەندی جەماوەرەکەی دەگەڕێتەوە کە لەچین و توێژێکی جیاوازدا هەڵدەکەون لە چەندین ئاستی زانستی و ڕۆشنبیری جۆراوجۆر و جیاوازدان کات و حەزەکانیان تیایدا دەردەکەوێت کە زیاتر جەخت لەسەر قسە گۆتراوەکان دەکەن، پێویستە وشە و ڕستە و واتای بەکارهاتووی لە دەوروبەری قسەکردندا ڕوون و ئاشکرا بێت.

٢- هاوچەرخبوون (المعاصرة): مەبەستی وشە و ڕستە و پێکهاتە و دەربڕینە زمانییەکان لەگەڵ سەردەمەکەی گونجاو بێت، هاودەمی بێت، لەگەڵ ڕیتم و ئاوازەکانی ڕێك بێت، چونکە رستەی درێژ یان وشەی فەرهەنگی قورس و بیانی و رستەی لێکدراو لەگەڵ سەردەمی خێرا و تەکنەلۆژیای نویٚ ناگونجێت.

٣- گونجاوبوون (الملائمة): مەبەست لەوە ئەوەیە دەبێت زمانی ڕاگەیاندن لەگەڵ ئەو ئامرازەی کە تیایدا بەکاردێت گونجاو بێت و لەگەڵ جەماوەرەکەشی بگونجێت، چونکە زمان ئامانجی کۆمەڵە کەسانی کۆمەڵایەتی و پەروەردەیی وئابووری تایبەتییە و ئاراستەی چاو دەکرێت، بۆیە دەبیٚ لەگەڵیدا گونجاو بێت.

٤- سەرنجڕاکێش (الجاذبية): مەبەست لەمەش وشەکان توانای گێڕانەوە و شیکردنەوە و باسکردنەوەی بابەتەکانیان هەبێت، کە بە شێوەیەکی زیندوو و خۆش و حەزپێکردنەوە بگێڕدرێتەوە، چونکە جەماوەری خەڵك هەردەم بە تاسە و شەوقەوە دەڕوانێتە بابەتە سەرنجڕاکێشراوەکان نەك بابەتێکی وشك و بیٚ تام بیٚ هیچ جۆرێك لە سەرنجڕاکێشی و حەزپێکردن (تشويق).

٥- کورتبڕی (الاختصار): بەهۆی سنوورداری ئامرازە بەکارهاتووەکەی ڕۆژنامەگەری و سروشتی جەماوەرەکەی کە توانای بەدواداچوونی بابەتە درێژخایەنەکانیان نییە، پەیوەستە بەکورتبڕی، واتە چەند قەبارە و پانتایی ڕۆژنامەکە گەورەتر بێت، پێویستە نووسینەکانیش بەپێی قەبارەکەی بێت (نەزیاد و نەکەم)، وەك تێبینیش دەکرێت ڕۆژنامەکان لاپەڕەکانیان سنووردارە، بۆیە پێویستە لەگەڵ قەوارەی لاپەڕەکە بگونجێت، لە هەمانکاتدا کورتکردنەوەکە کاریگەری لەسەر ناوەڕۆکەکەی نەکات.

٦- نەرمی (مرونة): مەبەستی ئەوەیە کە زمانەکە توانای دەربڕینی جۆراوجۆری هەبێت، لە هەموو بابەتە پێشکەشکراوەکاندا، کە بەشێوەیەکی ڕێکوپێك بیّ جەختکردن بلاّو بکرێتەوە، واتە ئاستەکانی دواندن و گفتوگۆ جۆراوجۆر بێت، بۆئەوەی لەبابەتی هەمەچەشندا بدویّ.

٧- فراوانی (الاتساع): واتە دانە زمانەوانییەکان فراوان و جۆراوجۆر بن، لە ڕووی بەکارهێنانی زۆرترین پێکهاتە و دەربڕینی واتایی هەمەچەشن، تاوەکو بتوانێت پێداویستییە جۆراوجۆرەکانی ڕۆژنامەگەریی دابین بکات زمانی ڕۆژنامەگەریش فراوانە و هەموو ڕۆژێ زیاتر دەبێت بەهاتنە ناوەوەی وشە و زاراوەی نویّ بەهۆی تێکەلاّوبوونی ڕۆشنبیریی میللەتانی جیهان بەیەکەوە.

٨- توانای پێشکەوتن (القابلیة للتطور): ئەمەش نیشانەیەکی هەمیشەی زمانی ڕۆژنامەگەرییە، کە توانایەکی بەهێزی دەربڕین و توانای زۆرتر لەسەر سەرنجڕاکێشانی جەماوەری هەیە، ئاشکراشە زمانی ڕۆژنامەگەری لە سییەکان و چلەکانی سەدەی ڕابردوودا جیاوازە لەگەلّ زمانی پەنجاکان و شەستەکانی هەمان سەدە، بە هاتنەناوی چەندین زاراوەی نویّ و سەردەم کە پێشتر نەبووە و بەکارنەهاتووە، و لەبەر پێویستیی سەردەم کە وا دەخوازێت ئەم زاراوانە بێنە ئاراوە، ئەمەش هۆکاری پێشکەوتن و پەرەسەندنی زمانەکە دەسەلمێنێت.

پ- سیستەمی گەیاندن و جۆرەکانی پەیوەندیکردن:

سیستەمی گەیاندن بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە ڕەگەزەکانی پەیوەندیکردن : (نێرەر - وەرگر - (هێما) - (پەیام-بابەت) - هۆکار (ئامرازەکانی ڕاگەیاندن)- ئامانج) پێکدێت. واتە سیستەمی گەیاندن کە بەچەند ڕێگایەوە ئەنجامدەدرێت بەهۆی کەرەستەکانەوە وەك: (وشە - ڕستە - دەق - ئاخاوتن-هێما- وێنە)، پەیامەکەشیان لە ڕێی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن (ڕۆژنامە، گۆڤار، ڕادیۆ، تەلەفزیۆن، و ئینتەرنێت)، دەگەیێنرێت[٨]. کاریگەرییەکەشی لەنێوان دوو کەس یاخود نێوان کۆمەڵە کەسانێکی جیاوازدا ڕوودەدات.

سیستەمی گەیاندن :

نێرەر ←— پەیام ←— هۆکار ←— وەرگر ←— ئامانج — (کاریگەری)

وەکو پێشتر ئاماژەمان پێکرد کە پرۆسەی پەیوەندیکردن پرۆسەیەکی کۆمەڵایەتییە، نەك تەنیا لەرێگای زمانەوە چ گوتراو و نووسراو بێت، بەڵکو لە رێگای جوولە و ئاماژەکارییەکان ئەنجامدەدرێت. هەروەها پەیوەندیکردن بەیەکەوە بۆ چەند جۆرێك دابەش دەکرێت، بەلاّم بەپێی توخمە هاوبەشەکان بۆ ئەم بەشانە دابەش دەکرێت: (پەیوەندی خۆیی– پەیوەندی کەسی– پەیوەندی گشتی یان کۆمەڵی و پەیوەندی جەماوەری). بەشێوەیەکی گشتی دەکرێ چاوێك بەم شێوە پەیوەندییانە بخشێنینەوە، چونکە ئەم جۆرە پەیوەندییانە ئاستی جیاوازی نیوان هەموو جۆرەکانی پەیوەندیکردن دەستنیشان دەکات، هەروەها یارمەتی لە ناسین و تێگەیشتن لە پرۆسەی پەیوەندیکردن بە گشتی و کاری پەیوەندکردن لەگەڵ جەماوەردا بەتایبەتی، کە بریتین لەمانەی خوارەوە[٩]:

١- **پەیوەندی خودی** (Individual communication): ئەم جۆرە پەیوەندییە نێوان مرۆڤ و خودی خۆی ئەنجامدەدرێت، کە خۆی دەبێتە کەسی نێرەر و لە هەمانکاتدا کەسی وەرگر. چۆن بیر دەکاتەوە و چۆن هەست دەکات، چۆن هێما و زانیارییەکان لە رێگەی پێنج هەستەکانەوە وەردەگرێت و لێکیان دەدات و شییان دەکاتەوە و چۆن واتاکان لە مێشکی خۆیدا وەردەگێڕێتەوە. واتە بۆ تێگەیشتن لەکاری پەیوەندیکردن لەم جۆرەدا، ئەوە دەگەیێنێت کە خودی مرۆڤ بەخۆی دەناسێنێت لەکاتی بیر کردنەوە و کەسایەتیەکی پەیوەندکار و بەشداربوو دەنوێنێ.

٢- **پەیوەندی کەسی** (Dual communication): ئەم جۆرە پەیوەندییە کە لەنێوان کەسێك و کەسێکی دیکە روودەدات یان زیاتر، بەشێوەیەکی راستەوخۆ و رووبەڕوو ئەنجامدەدرێت، هەروەها بەئالوگۆڕکردنی هێما و زانیارییەکان دەرفەتی وەرگرتنی واتاکە یان مەبەستەکە بۆ کەسی بەرامبەر دەڕەخسێنێ و کاردانەوەی هەردووکیان بەسەر یەکەوە ئاشکرا دەکات، بەشێوەیەك کە تێگەیشتنێکی تەواو لەنێوانیان بێتەدی. هەروەها بەشێوەیەکی تەلقائی (نارەسمی) بێ ئەوەی ئامادەیی خۆیان پێشتر وەرگرتبێ، ئەنجامدەدرێت. ئەملاجۆرە پەیوەندیکردنە

وەك پێویستیەكی مرۆڤایەتی بۆ كارلەیەككردن و تێكەڵاوبوونی كەسەكاندا دێتەوە ئەنجام، و دروستكردنی پەیوەندی لەنێوانیان، بۆ دەرخستنی تواناى كاریگەری و سەپاندنی دەسەڵاتیان بەسەر یەكترەوە، هەروەها پێویستییەكی دیكەی پەیوەندیكردن ئەویش بۆ دەربڕینی خۆشەویستی و برادەرایەتییە.

٣- پەیوەندی گشتی یاخود (كۆمەڵی) (mass communication): ئەمجۆرە پەیوەندییە كە لەنێوان كەسێك و كۆمەڵە كەسانێكی دیاركراودا ئەنجامدەدرێت، وەرگر لەگەڵ نێرەرەوە یەك شوێنیان كۆدەكاتەوە، كە لە نزیكەوە دەتوانن یەكتری ببینن و گوێ لەیەكتر بگرن، دەشتوانرێ كاردانەوەی وەرگر بۆ ئامانج و مەبەستی پەیامەكە دەستنیشان بكرێت، وەك ئەوەی لە: (وانەكانی زانكۆیی، گوتاری ئایینی ڕۆژانی هەینی، كۆنگرە و كۆنفرانسەكان، كۆبوونەوە و ئاهەنگەكان). ئەم كەسانەش لەسەر چەند پێوەر و بەرژەوەندی هاوبەش ڕێكدەكەون و پەیوەندییەكە ئەنجامدەدەن، هەرچەندە هەریەكەو ئامانجی تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام لەهەندێ پرسی جیاوازدا یەك هەڵویست وەردەگرن.

٤- پەیوەندیی جەماوەری (mass-communication-media): ئەم جۆرە پەیوەندییە تایبەتە بەدەزگاكانی ڕاگەیاندن لەنێوان ئامرازە جیاجیاكانی ڕاگەیاندندا ئەنجامدەدرێت، ئەویش پەیوەندییەكی ڕێكخراو و لێكۆڵراوە، لەسەر بنەمای ناردنی پەیامێكی بەئاشكرا و بەگشتی لەدەزگایەكی پەیوەندیكار بۆ گشت جەماوەری خەڵك دامەزراوە، ئەو پەیامەش لەڕێگای ئامرازێكی ڕاگەیاندن بڵاودەكرێتەوە ئاراستەی هەموو جۆرە خەڵكانێك دەكرێت كە لەچەند ئاستێكی جیاوازدا دەردەكەون. ئەم جۆرە پەیوەندیكردنە توانای دەركردنی چەندین ژمارەی كۆپی لێكراو لەدانە (نوسخە)ی ئەسلییەكەیدا و دووبارە بەسەر هەموو جەماوەرەوە دابەش دەكرێتەوە، كە چەندین ئامانجی كۆمەڵایەتی دەگەیێنێت وەك: (هەواڵدان، پەروەردەكردن، هۆشیاركردن، ڕۆشنبیركردن، ڕێكلام و كات بەسەربردن). هەروەها لەبەر زۆری ژمارەی كەسی وەرگر (وەرگرانی پەیامەكە)، پەیامە ئاراستەكراوەكە كاریگەرییەكی گەورە دەخاتە سەر دەروون و كەسایەتی ئەو خەڵكە، كە دوابەدوایدا كاریگەری بەسەر بیرو لێكدانەوەشیان دەكات، بەڵام لە خاڵە نیگەتیفانەی ئەم جۆرە پەیوەندیكردنە نەبوونی گەڕانەوەیی–(كاردانەوە–

ردفعل)، واتە کارەکە یەکلایەنانەوە ئاراستە دەکرێت، کە دەبێتە پەیوەندییەکی یەکتاکی، جەماوەر تیایدا تەنیا ڕۆڵی وەرگر دەبینێت و ناتوانێت ڕاستەوخۆ لەم پەیوەندیکردنە بەشداری بکات، بەڵام دەتوانێت بەشێوەیەکی تر (ناڕاستەوخۆ) ئەم کاردانەوەیە بەدەست بهێنێت ئەویش لە ڕێگای ئەنجامدانی چەند کارێکی بەکۆمەڵی وەك: (فۆرمی ڕاپرسی، لێکۆڵینەوەکانی مەیدانی و پراکتیکی).

ت- ئەرکەکانی زمانی ڕاگەیاندن :

دەکرێ لە خوارەوە ئاماژە بە گرنگترین ئەرکە سەرەکییەکانی زمانی ڕاگەیاندن بکەین [١٠]:

١- ئەرکی گواستنەوە (گەیاندن-نقل)): زمان هۆکارێکە بۆ دەربڕین و گواستنەوەی (زانیاری، زانست، ڕا و بۆچوون، بیر، هەست و سۆز، حەز و ویست و ئارەزوو)، بەکاردێ و لە پرۆسەی گواستنەوە پێویستە پەیوەندییەك لەنێوان کەسەکان هەبێت، بۆ گەیاندنی مەبەستی پەیامە گواستراوەکە لە نێرەرەوە بۆ وەرگرەوە، بۆ گەیشتن بە ئامانجەکەی.

٢- ئەرکی پەیوەندیکردن (الاتصال): چەمکی (communicaton) لە وشەی (commune) هاتووە، کە بەواتای (گشتی) دێت یان بەواتای هاوبەشی و پەیوەندیکردن هاتووە و لەهەر پەیوەندییەکیش بەلایەنی کەمەوە دەبێت دوو کەس هەبێت (کەسی نێرەر) و (کەسی وەرگر) و دەبێ پەیامێك هەبێت کە کاری پەیوەندی لە پێناویدا ئەنجامدەدرێت، ئەمەش لە پرۆسەی پەیوەندیکردندا گرنگە چونکە گواستنەوەی پەیام لە نێرەرەوە بۆ وەرگر، بۆ گەیشتن بەمەبەستی گەیاندنەکە، هۆکاری پەیوەندیکردنەکە دەستنیشان دەکات، ئەویش ئەنجامدانی کاریگەرییەکە.

٣- ئەرکی لێك تێگەیشتن و بەردەوامبوون (الفهم والتواصل): بۆ مانەوە و بەردەوامبوونی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان، لە یەکگەیشتن یان لێك تێگەیشتنی کەسەکاندا، پەیوەندیی نێوان کەسەکان بەردەاوم دەکات، ئەگەر تێگەیشتنەکە ڕوونەدات ئەوا پەیوەندییەکەش ڕوونادات و بەردەوام نابێت، چونکە بۆ ئەنجامدانی پەیوەندییەك پێویستە تێگەیشتن بێتە دی، ئەگەرنا پەیوەندییەکە دروست نابێت.

دەكرێ ئەركەكانی زمانی ڕاگەیاندنیش بە شێوازێكی تر بەم شێوەیەی خوارەوە كورتی كەینەوە: (ئەركی (هەست دەربڕین، ئەركی ورووژاندن، ئەركی ئەوپەرزمانی، ئەركی گەڕانەوەیی، ئەركی ئەدەبی)، كە لەنێوان ئەم سێ ئاستە نووسینەوە (زمانی نووسراو: زمانی ڕۆژنامە و گۆڤارەكان، زمانی بیستراو: زمانی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن، زمانی بینراو : زمانی تەلەفزیۆن و ئامرازە ئەلیكترۆنییەكانی تر) دەردەكەوێت.

ج- ئاستەكانی زمانی ڕاگەیاندن (دانە واتاییەكان):

ئاستەكانی زمان تا ئێستا لەلایەن شارەزایانی بواری زمانەوانی مشتومڕێكی زۆری لەسەرە زانایانی زمان و زمانەوانان لەسەر ئاستەكانی زمان تا ئێستا ڕێك نەكەوتوون، بەلام لەسەر ئەوە رێككەوتوون كە پێویستە ئاستەكان بەپێی پلەیان ریز بكرێن، بەگشتی دەتوانین سێ ئاستی سەرەكی بۆ زمان دەستنیشان بكەین ئەویش[11]:

- ئاستی دەنگسازی (فۆنۆلۆژی – علم الصوت) Phonology
- ئاستی وشەسازی (مۆرفۆلۆژی – علم الصرف) Morphology
- ئاستی رستەسازی (سینتاكس – علم النحو) Syntax

هەروەها بۆ ئاستی واتاسازیش لەلایەن زمانەوانان هەمان مشتومڕی لەسەرە، ئایا ئەمە بە ئاستێكی سەرەكی زمان دادەنرێت یاخود نا ؟ بەلام لێرەدا ئەوەی گرنگە، ئەو دانە واتاییانەی كە پێكهاتەی زمانی ڕاگەیاندن دروست دەكەن، ئەویش بۆ چەند بەشێكیان دابەش كردووە، كە هەر یەكێك لەم دانە واتاییانە مەبەست و ئەركی تایبەتی خۆی هەیە، بەگشتی ئەمانەن (١٢):

١- مۆرفیم (مۆرفیمی سەربەخۆ- مۆرفیمی بەند) : بچووكترین دانەی واتاداری زمانە، دەكرێت بە دوو جۆری سەرەكی (مۆرفیمی سەربەخۆ-و مۆرفیمی بەند)، مۆرفیمی بەندیش كە بەتەنها نایەت بەڵكو لەگەڵ وشەیەكی تردا دێت و واتایەكی تری پێی دەبەخشێت.

٢- وشە (وشەی سادە- وشەی لێكدراو - وشەی داڕێژراو) : گرنكترین یەكەی واتاداری زمانە، كە واتایەكی تایبەتی خۆی هەیە، و بەسەر سێ جۆری

سەرەکی دابەش دەکرێت، ئەوانەش: (وشەی سادە–وشەی لێکدراو–وشەی داڕێژراو).

٣– ڕستە (ڕستەی سادە، ڕستەی لێکدراو، ڕستەی ئاوێتە) : بریتییە لەو ڕێکخستنە ڕێزمانییەی بۆ دانە واتاییەکانی زمان (وشە، مۆرفیم) بۆ دروستکردنی ڕستە، واتایەکی دیارکراو پێی دەبەخشێت.

٤– گوتن (ڕستەیەکی بەکارهاتوو لەگەڵ دەوروبەردا): بریتییە لەواتای ئەو ڕستانەی کە لەگەڵ دەوروبەردا تێکەڵ دەبێت، و واتایەکی جیاواز پێی دەبەخشێت، وەك: بەهار وەرزێکی خۆشە، ئەم ڕستەیە ئەگەر بخرێتە دەوروبەری گوتنەوە ئەوا واتای جیا بەدەستەوە دەدات وەك: (با بڕۆین بۆ سەیران، دەست بە کارەکانمان بکەین).

٥– دەق–پەرەگراف (واتای پەیوەندی ڕستەکان بەیەکەوە دیاردەکات تا کۆتایی پەرەگرافەکە): لێرەدا پەیوەندی وشەکان بەیەکەوە بۆ دروستکردنی واتای ڕستەکە و پاشان واتای ڕستەکان تا کۆتایی یەکتری تەواو دەکەن.

٦– ئاخاوتن دەقێکی دەربڕاو لەگەڵ دەوروبەرەکەیدا (پەیوەندی نێوان زمان و دەوروبەردا) : واتە قسەیەکی لەنێوان دووکەسدا یان زیاتر ئەنجامدەدرێت، کە بەئازادی لەنێوانیاندا بەڕێوەدەچی، بەمەش دەبێتە واتای دەق لەگەڵ واتای دەوروبەردا، کە بە یەکەیەکی تەواو و سەرەکی پەیوەندیکردن دادەنرێت. لەمیانەی ئەو کارلەیەککردن و ئاڵوگۆڕانەی نێوان نێرەر بۆ وەرگرەوە ئەنجامدەدرێت.

تەوەری دووەم :
شێوازی نووسینی بابەتەکان و شیانی نووسەرەکە (مؤهلات الكاتب)

ئەگەر زمانی ڕاگەیاندن بەشێوەیەکی گشتی بۆ بەدەستخستنی ئامانجە گەیاندنەکانی خۆی پەیوەست بێت بەئاشکرایی و ئاسانی و سەرنجڕاکێشی و (حەزکردن– تشویق)، ئەوە لەشێوازی ڕادیۆ و تەلەفزیۆندا ئەم تایبەتمەندییانەی سەرەوە پێویستر دەبێت، بەتایبەتی لەبەر هۆی جیاوازی جەوهەری لە نێوان ڕادیۆ و تەلەفزیۆندا لەلایەك و گشت ئامرازەکانی دیکەی گەیاندن لەلایەکی ترەوە، بەتایبەتی ڕۆژنامەگەری، جا چ لە ڕووی خودی پێکهاتەی ئامرازەکە یان سروشتی جەماوەرەکە، کە ئامانجی پەیامە ئاڕاستەکراوەکەیە(١٣). بەهۆی ئەوەی ڕۆژنامە یاخود گۆڤار دەتوانرێ دووجار و سێجار یاخود چەندین جار بگەڕێتەوە سەری و پێدابچێتەوە، بەلام سەبارەت بەبابەتی پێشکەشکراوی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن پەیوەستە بە کۆمەڵە کەسانێك کە لەئاستی خوێندن و پایەی کۆمەلایەتی و لایەنی ئابووری جیاوازن، واتە لەچین و توێژێکی جیاوازدان، بەزۆریش دەکەوێتە ئاستی خوارەوەی کۆمەڵ. لێرەدا پێویستە ئەو بابەتانەی کە لە ئامرازەکانی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن دەنووسرێن بەزمانێك بنووسرێن لەگەڵ ئاستی گشتی جەماوەر هاوسەنگ بن و بتوانن ئەو کۆمەڵە ئاستە جیاوازانەی کۆبکەنەوە و لەگەڵ ئاستی مامناوەندی خەڵکدا بگونجێنن، لە هەمانکاتدا دەقی پەخشکراو بتوانێت سەرنجی زۆرترین کەس بۆخۆی رابکێشێت. لێرەدا دەکرێ گرنگترین سیماو تایبەتمەندییەکانی دەقی پەخشکراو و شیانەکانی پێویست بۆ نووسەرەکەی بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشان بکرێن :

یەکەم : شێوازی دەقی پەخشکراو

أ- تایبەتمەندییەکانی شێوازی دەقی پەخشکراو :

لە قۆناغی یەکەمی نووسینی بابەتی پەخشکراودا ئامانجی سەرەکی گواستنەوەی بیرو بۆچوون و زانیارییەکان بەگشتی و گەیاندنیان بە وەرگرەوە بە ئاسانترین ڕێگە و زووترین کات، هەروەها هەوڵی سەرنجڕاکێشی و حەزپێکردن و بڕواپێهێنانی خەڵکی بدات، بۆیە پێویستە لە دەقی نووسراودا تایبەتمەندی ئاشکرایی و زیندوویی و هەمەچەشنی و کورتی تیایدا بەدی بکرێت بۆ ئەوەی

زۆرترین جەماوەر بۆ خۆی ڕابکێشێت کە بە زۆرترین ڕێژە لە توانای کارلێکردن و بەکورترین کات ئەو کاریگەرییەی پێویست ئەنجامبدات[١٤]. ئەم شێوەیە پێویستە لەگەڵ سروشتی بابەتی پەخشکراو و جەماوەرەکەی بگونجێت، شارەزایانی ئەم بوارە تایبەتمەندییەکانی شێوازی بابەتە پەخشکراوەکان، بەچەند وشەیەکی کورت پێناسەی دەکەن، دەڵێن: (ئەو شێوازەیەی کە لەگەڵ پیرەژنێکی گوێگران لەتەمەنی نەوەد ساڵیدا دەدوێت، لەکاتی خوێندنەوەی دەقەکەدا پێویستی بە ڕوونی و خێرایی دەبێت، هەروەها ئەو شێوازەیەی لەگەڵ منداڵێکی لەتەمەن چوارده ساڵیدا دەدوێت، کە پێویستی بەهەڵبژاردنی زاراوەی تایبەت و لەگەڵ تەمەنی منداڵەکەدا بگونجێت. هەروەها ئەو شێوازەیەی لەگەڵ پیاوی گەورە و پێگەیشتوو دەدوێت کە پێویستی بەلایەنی بیرییەوە هەیە)[١٥]. لێرەدا شێوازی دەقی پەخشکراو ڕوونتر دەبێت، بەوەی پێویستی بەشێوازێکی تایبەت و دیارکراو بۆ نووسین هەیە ئەویش کورتی و ڕوونی و پاراویی زمان، تایبەتمەندیی جۆری چوارەمیش لەکاتی خوێندنەوە یاخود ئەنجامدانی بەشێوەی گوتن (خوێندنەوە بەدەنگ)، پەیوەستە بەشێوازی تایبەتی کەسی، چونکە کاریگەرییەکانی دەنگی مرۆڤ لەسەر وشەکان کاتی خوێندنەوە بەشێوەیەکی دیارکراو، ڕاستەوخۆ ڕادەی ڕاستی و کارلێکردنەکە دەردەخات[١٦]. سەبارەت بە کورتبڕی مەبەست بەکارهێنانی کورتترین ڕستە و لەهەمانکاتدا ئامانجی خۆی بۆ وەرگرەکە بەجێ بگەیێنێت، بۆ تێگەیشتن لەواتای دەقی گوتراو (واتای مەبەست) بەئاسانی و سادەیی، هەروەها دوورکەوتنەوە لە دووبارەکردنەوە و بەکارهێنانی ڕستەی درێژ و واتای ئاڵۆزدا کە بیری وەرگران بۆ چەندین واتای جیاواز و جۆراوجۆر دەبات و دووردەخاتەوە لەواتای مەبەست. لەلایەکی دیکەوە چەندین توێژینەوەی هەمەچەشن لەم بارەیەوە کراون، گرنگیی داڕشتنی رستەی گوتراو کە لەسنووری چەند وشەیەکی دیارکراودا دەرنەچێت و ماوەی گوتنەکەشی یان سازدانی ماوەیەکی دیارکراو بێت، چونکە ڕستەی درێژ و ئاڵۆز بەرەو تەرکیزنەکردنەوە دەبات و لادان و دوورخستنەوەی بیری کەسەکان لە بابەتەکەدا، کە لەئەنجامدا دەبێتە هۆی تێنەگەیشتن و کەم یان زەحمەت وەرگرتنی (استیعاب) بابەتەکان[١٧]. بێگومان فاکتەری (ڕوون)یش بەفاکتەری ئاسانی گرێدراوە لە ڕووی

بەکارهێنانی وشە و ڕستە و دەستەواژەی ڕوون و ئاسان، بەڵام لایەنێکی دووەمی هەیە لەکاتی خوێندنەوەی بەدەنگەوە، واتە لەکاتی گوتنەوەدا پێویستە نووسەر دوورکەویتەوە لە هەموو زاراوەیەکی ئەدەبی و زانستی بەرز کە تەنها ئەو کەسانەی لەئاستی ڕۆشنبیریی بەرزدان لێ تێدەگەن، لەبەرئەوەی ئەم بابەتە ئاراستەی هەموو جەماوەرەوە دەکرێت نەك تەنیا بۆ کەسانێکی تایبەتمەند. سروشتی دەقی پەخشکراو و متمانەکردنی لەسەر ئەو وشە و ڕستانەی کە لە ڕێگەی گوتنەوە یان خوێندنەوەدا پێشکەش دەکرێن، وای کرد نووسەر یاخود ئامادەکەری دەقەکە لەکاتی نووسینی بابەتەکەدا پەیوەست بێت بەشێوازێکی تایبەتی، ئەویش شێوازی (گوتنەوە یان قسەکردن) نەك شێوازی نووسین کە لەئامرازەکانی چاپکراودا بەکاردێت(١٨). واتە پێویستە لەسەر نووسەر لەزاراوەی قورس و ئاڵۆز یاخود زاراوەو شێوازی ئەدەبی دوورکەوێت، هەروەها نووسەر لەکاتی نووسینی بابەتەکەیدا پێویستە لەگەڵ خۆی بیڵێتەوە پێش ئەوەی بینووسێتەوە، پاشان لەپاش تەواوبوونی لەنووسینی بابەتەکەیدا دووبارە دەستەواژە نووسراوەکە یان لاپەڕەکە بخوێنێتەوە، چونکە دووبارە خوێندنی ڕستەکە لەپاش نووسینەوەیدا یارمەتی نووسەر دەدات لەدووبارە پێداچوونەوەو ڕاستکردنەوەی داڕشتنی دەقەکە بەشێوەیەکی دروست. هەروەها خوێندنەوەی ڕستەکان بەدەنگێکی بەرز وادەکات نووسەر بەردەوام بێت لەسەر نووسینەکەی بەگوێرەی بابەتی دەقەکە، نەك تەنها جەخت لەسەر ئەو وشە و ڕستە نووسراوانەدا بێت. ئەگەر ئەم ڕێگایەش بۆ بەکارهێنانی زمانی گوتراو یارمەتی نووسەرەکە نادات، دەکرێ کەسێکی تریش هەبێت یارمەتی نووسەرەکە بدات و لەکاتی خوێندنەوەی دەقەکە لەگەڵی بەشدار بێت، بەوەی دووبارە دەقەکەی بۆ بخوێنێت و بەنووسینەکەیدا بچێتەوە. ڕێگایەکی تریش هەیە بۆ نووسینی دەقی پەخشکراو ئەویش کاتێك نووسەر هەموو شتێکی لەبارەی ڕادیۆ ومایکرۆفۆن و جەماوەرەوە لەبیرکاتەوە—لەکاتی نووسین— تەنیا ئەوەی بەبیربێتەوە کە لەگەڵ برادەرێك قسە دەکات یاخود لەگەڵ کەسێکی نزیکی خۆی قسە دەکات. هەروەها بەکارهێنانی ئەو وشە و ڕستانەی کە لە کاتی گفتوگۆدا لەگەڵ کەسێکی بەرامبەر و سیمای ئاسانی و ڕوونی و ئاسایی تیایدا بەدیار دەکەوێت، چونکە شێوازی

پەخشکراو وێنەی (کەسایەتی پەخشکار) بەرجەستە دەکات، کە بەرامبەر بە ڕەوانی و زمان پاراوی لەشێوازی ڕۆژنامەنووسیدا دێت، چونکە هەڵبژاردنی زاراوە و پێکهێنانی ڕستەکان لەگەڵ ئاوازی دەنگی کەسی پەخشکار و شێوەی ئەنجامدانی، شێوازی دەقی پەخشکراو دیاردەکات[١٩]. بەلاّم لێرەدا یەك پرسیار دێتە ئاراوە ئەویش ئایا بۆ دەقی پەخشکراو پێویست دەکات کە زمانێکی پاراو و هەموو یاسا و ڕێساکانی ڕێزمانی تێدا پەیڕەو بکرێت یاخود نا؟ لێرەدا ئەگەر ئێمە بەراوردی جەماوەری ڕۆژنامەگەری لەگەڵ جەماوەی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن بکەین، ئەوە بۆمان دەردەکەوێت کەوا جەماوەری ڕۆژنامەگەری بەگشتی پێویستە خوێندەوار بن، چونکە لە ڕێگای خوێندنەوە زانیارییەکان وەردەگرن، بەلاّم جەماوەری بابەتی پەخشکراو لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆن هەموویان خوێندەوار نین یاخود پێویستیان بەخوێندنەوە نییە بەڵکو تەنیا پێویستییان بەبیستن یان بینین هەیە، بۆیە جەماوەرەکە لە هەردوو ئاستەکەی خوێندەوار و نەخوێندەواری دەگرێتەوە و دەقی پەخشکراو بۆ جەماوەرێکی گشتی ئاراستە دەکرێت. لێرەدا تێبینی دەکرێ کە دەقی پەخشکراو ئەگەر بەشێوەیەك بنووسرێت بە لای گوێگری ئاسایی و نەخوێندەوار زەحمەت بێ، ببێتە هۆی تێنەگەیشتنی، بیسەران یاخود بینەرانی ئەم ئاستە لێ دوور دەکەونەوە، بەلاّم لە هەمانکاتدا ئەگەر بەجۆرێك بنووسرێت کە زۆر سادە و ساکار بێت ئەوا چینی ڕۆشنبیر و ئاستی بەرز ڕازی ناکات، بۆیە سەرەتا وا مەزەندە کرا کە جۆری نووسینەکە بەشێوەیەکی ڕوون و ئاسان و زمانێکی پاراو بەکاربهێنێت بۆ پێشکەشکردنی دەقی پەخشکراو کە لەگەڵ بابەتە پێشکەشکراوەکە گونجاوبێت.

ب- مەرجەکانی نووسینی دەقی پەخشکراو:

شێوەکانی دەقی پەخشکراو جیاواز و جۆراوجۆرن بەپێی جۆر و سروشتی دەقە پێشکەشکراوەکە و ئەو شێوە و قاڵبەی کە لە ڕێگەیەوە پێشکەش دەکرێت، چونکە لەوانەیە بابەتە پێشکەشکراوەکە لە ڕێگەی گێڕانەوە بێت یاخود ڕای کەسی خۆی بێت یان گفتوگۆی نێوان دوو کەس یان زیاتر بێت، یاخود بەشێوەیەکی درامی وەك کارێکی هونەری لەسەر نواندنی ڕووداو و بەسەرهاتەکان لەشێوەی نواندندا پێشکەش بکرێت، یان لەوانەیە دەقەکە لەسەر شێوەی پرسیار

و وەلاّم بێت یان پێشبڕکێ بێت، یان وەك ڕیپۆرتاژ و ڕاپۆرت بێت، یان لەوانەیە یەك بەرنامە لەنێوان ئەو هەموو جۆر و شێوە و هونەرەکانی بابەتی پەخشکراوی لەخۆ بگرێت کە یەك قالّب کۆیان دەکاتەوە. هەندێ کەسانیش دەقی پەخشکراو بۆ دوو بەشی سەرەکی دابەش دەکەن ئەویش[٢٠]: دەقی تەواو و دەقی ناتەواو، دەقی تەواو ئەو دەقەیە کە بەشێوەیەکی تەواو پشت بەنووسەرەکەی دەبەستێت، ماوە بەبێژەر و دەرهێنەر و ئەکتەر یان ئامادەکاری بەرنامەکە نادات بۆئەوەی هەندێ گۆڕانکاری بە وشە و دەستەواژە و دەربڕینەکان بکات، وەك لادان و دانان و گۆڕینی هەندێ وشە و ڕستە لەنێو دەقەکەدا، بۆنموونە وەك لەدەقی (نواندن و گوتن و وتە و قسە)ی ڕۆژنامەوانیدا هەیە، بەلاّم دەقی ناتەواو ئەو دەقانەی کە بەشێوەی (بەش بەش) ئامادە دەکرێت، دەقەکەش بەکراوەیی دەمێنێتەوە لەژێر دەسەلاّتی بێژەر یان ئامادەکاری بەرنامەکە وەك دەستنیشانکردنی خالّە سەرەکییەکانی بابەتە ئامادەکراوەکە و پێشکەشکەری بەرنامەکە خۆی بەرپرسی یەکەم دەبێت لە بەڕێوەبردنی بەرنامەکە، بەلاّم بەگشتی هەندێ تایبەتمەندی دەقی پەخشکراو دەکرێ دەستنیشان بکرێت، کە بریتییە لەکۆمەلّە یاسا و ڕێسایەکی گشتی، واتە هەندێ مەرجی سەرەکی و گرنگ لەنێو دەقەکەدا پێویستە هەبێت، بەم شێوەیەی خوارەوە [٢١]:

١- دەستنیشانکردنی ئامانجی بابەتەکە و دیارکردنی جەماوەرەکەی :

ئامانجی دەقی ئامادەکراو خالّی دەستپێکردنی یەکەمە بۆ دەستنیشانکردنی ئەو مەبەستەی کە نووسەر دەیەوێت جەماوەرەکە پێ کاریگەر بێت، بۆیە پێویستە جەماوەرەکەش دیاربکرێت کە دەقی ئامادەکراوەکەی ئاڕاستە دەکرێت و بزانرێت چی دەوێت ؟ و مەبەستی چییە لە نووسینی ئەم دەقە ؟ چونکە لەوانەیە ئەو جەماوەرەی کە دەقە پەخشکراوەکەی ئاراستە دەکرێت ئافرەت بێت یان منالّ بێت یان گەنج یان هەر توێژێکی کۆمەلّگا بێت، بەلاّم سەبارەت بەئامانجی نووسەرەکە چەندین ئامانجی جیاوازی هەیە، لەوانەیە مەبەستی کات بەسەربردن بێت یان سەرنجڕاکێشانی جەماوەر بێت یان ئیغراکردنیان بۆ کڕینی شتێك، یان لەوانەیە مەبەستی پەروەردەیی بێت یان ڕێنماییکردن بێت. بەم شێوەیە نووسەر ئەگەر ئامانجی نووسینی بابەتەکەی دەستنیشان کرد، دەتوانێت لە ڕێگەیەوە

زانیاری پێویست ئامادە بکات، هەروەها چەندین لێکۆڵینەوە ئامادەکراوە بۆ ناسینی جەماوەری ڕادیۆ و تەلەفزیون کە لە کۆتاییدا گەیشتنە کۆمەڵە سیفاتی تایبەت بەجەماوەری ئەم جۆرە ئامرازە گەیاندنانە، وەك [٢٢]:

١- لە ڕووی ئاستی ڕۆشنبیرییەوە کەسێکی مامناوەندییە.

٢- لەوانەیە نەخوێندەوار بێت، لەوانەیشە زانا بێت.

٣- کەسێکی نەناسراوە، لەلای کەسی راگەیێنەر.

٤- تێکەڵ نییە لەگەڵ کەسانی تر.

٥- ئامادە نییە بۆ گوێبیستنی یان تەماشاکردنی بەرنامەکە کە پێویستی بەجۆرێك لە زیرەکایەتی هەیە بۆ سەرنجڕاکێشانی ئەم جۆرە کەسانە.

٦- هەندێ بایەخ و گرنگی تایبەتی خۆی هەیە، و هەندێ بایەخی هاوبەشی هەیە لەگەڵ کەسانی تر.

٧- کەسێکە دەیەوێت شتێکی باش و بەسوود پێشکەشی بکرێت.

٨- بۆ هەموو بابەتێك گوێ ناگرێت، تەنیا ئەگەر بابەتە پەخشکراوەکە لە ئاستی تێگەیشتنی خۆی بێت.

٩- لەئاستێکی ڕۆشنبیریی تایبەتدایە کە هەر کەمکردنەوەیەك لەو ئاستەیە ڕەت دەکاتەوە.

١٠- خۆی بڕیاری باشی یان خراپی بابەتەکەی دەدات، ڕای خەڵکی تر وەرناگرێت.

١١- بەرنامەکان بەشێوەیەکی هێمن وەردەگیرێت، کە شێوازی خێزانی بەسەرەوە دیارە بەڵام لەدەرەوەی خێزان، یان لەدەرەوەی ماڵ بینەر لە هۆڵی سینەما پێویستی بەهەندێ یاسا و ڕێسای ئەوشوێنە دەبێت کە پێی پابەند بێ.

١٢- جەماوەرەکە هەمەجۆرن لە هەموو ئاست و ڕەگەزەکانن وەك (پیاو و منداڵ، ئافرەت، گەنج)، واتە ئاستی ڕۆشنبیرییان جیاوازە.

١٣- شێوەی ئاراستەکردنی بابەتە ئامادەکراوەکان لەئامرازەکانی ڕاگەیاندن جیاوازن و شێوەی وەرگرتنەوەشیان، بۆنموونە بابەتە ئاراستەکراوەکان لە ڕادیۆ جیاوازە لەوەی لە تەلەفزیۆن و سینەمادا هەیە.

٢- (حەزپێکردن – تشویق) و سەرنجڕاکێشانی جەماوەر :

یاسای سەرەکی بۆ بابەتی پێشکەشکراو، پێویستە سەرنجڕاکێش بێت، کە لە هەموو حاڵەتەکان وشەی گوتراو سەبارەت بە ڕادیۆ یاخود وێنە سەبارەت بە تەلەفزیۆن، وابکات سەرنجی خەڵك بۆ بابەتە پێشکەشکراوەکە رابکێشێت بەشێوەیەکی زیندوو و خۆش، چونکە بەبێ ئەمشتانە بەرنامەکە ناگاتە ئامانجی سەرەکی خۆی.

٣- پابەندبوون بە کات :

بەگشتی هەموو بەرنامە پەخشکراوەکان پێویستە بەکاتەوە پابەند بن، نەك لەبەرئەوەی بەرنامەکان دەبێت لە کاتێکی دیارکراودا دەستپێ بکەن و تەواو بن، بەڵکو لەبەر سروشت و جۆری بەرنامەکە خۆی کە پێویست دەکات پابەند بێت بەم کاتەوە، واتە پێشکەشکردنی بابەتەکە پەیوەستە بە کاتێکی دیارکراوی خۆیەوە، ئەگەر بەرنامەکە رۆژانە یاخود هەفتانە یاخود مانگانە بێت. هەندێ بەرنامەش تەنیا پێویستی بە کاتێکی پێنج دەقەیی هەیە، بەپێی سروشتی بەرنامەکان و جۆرو ئامانج و بەپێی سیاسەتی ئەو دەزگایەی کە پەخشی دەکات.

بەم شێوەیە ئەو دەقەی کە بۆ ئەم جۆرە بابەتە پەخشکراوانە یاخود بەرنامە پەخشکراوانە دەنووسرێت، پێویستی بەکاتێکی دیارکراو هەیە و بەو کاتەوە پابەندبێت کە بەهۆیەوە دەست پێ دەکات و تەواو دەبێت و نابێت لەوەوە زیاتر بێت، چونکە هەر بەرنامەیەك کاتێکی دیارکراوی خۆی هەیە و پێویستە پێی پابەندبێت، بێ زیاد یان کەم، بۆئەوەی بە ڕێکخستن و جێگیربوونی کاتی پێشکەشکردنی بەرنامەکان کاریگەری نەخاتە سەر بەرنامەکانی دیکەی ئەم کەناڵە، کە پەیوەندی نێوان گوێگر یاخود بینەری بەرنامەکە لەگەڵ بەرنامە تایبەتییەکەی خۆی دەبەستێت و جۆرە تێکەڵاوییەك دروست نەکات.

٤- پابەندبوون بە چێژ و ئادابی گشتی :

ئەم خاسیەتە پەیوەستە بە سروشتی ڕادیۆ و تەلەفزیۆنەکە، وەك دوو ئامرازی سەرەکی راگەیاندن ئاراستەی (خێزان) دەکرێت و لەناو هەموو ماڵێکدا هەیە، وای

کرد لە زۆربەی کەناڵە ئاسمانییەکاندا پەیوەست بن بە هەندێ یاسا و ڕێسای تایبەت بۆ هەموو بابەتە پێشکەشکراوەکان، وەك (دابونەریتی کۆمەڵایەتی ئەو کۆمەڵگایە و سیاسیەتی ئەو کەناڵە و ڕێبازەکەی). لەکۆمەڵگا ڕۆژهەڵاتییەکاندا بەگشتی هەندێ بابەت قەدەغە کراون وەك: (بابەتی سێکس، و تاوان و قومار و خۆڕووتکردن و خواردنەوە)، یان ئەو بابەتانەی لەدژی ئایینەکاندا ئامادە دەکرێت، ئەمەش بەشێوەیەکی گشتی لەوڵاتێك بۆ ولاتێکی تر دەگۆڕێت.

دووەم : نووسەری بابەتە پەخشکراوەکان

دەکرێ لێرە نووسەری بابەتی پەخشکراو لەگەڵ تایبەتمەندییەکانی دەستنیشان بکەین، هەروەها پێناسەیەکی کورت بۆ نووسەری بابەتە پەخشکراوەکان بکەین، ئەویش ئەو کەسەیە کە تایبەتمەندە بە نووسینی ئەو بابەتەی کە دەشێ لە ڕادیۆ پێشکەش بکرێت، یان لە تەلەفزیۆن پەخش بکرێت.

أ- ناوی نووسەری بابەتە پەخشکراوەکان :

لەبەرئەوەی ئەو کەسە بە یەك بوار لە بوارەکانی نووسین تایبەتمەند دەبێت، وەك نووسین و ئامادەکردنی (ئێدیت)ی هەواڵەکان یان نووسینی کۆمێنتار یان دەقی درامی و ئامادەکردنی بەرنامەی جۆراوجۆر و بەرنامەی گفتوگۆ، هەروەها ئەم نووسەرە چەندین ناوی بۆ دانراوە، وەك دانەر و نووسەری سیناریۆ و نووسەری گفتوگۆ و ئیدیتۆر و ئامادەکار و کۆمێنتار. لێرەدا لەسەر هەندێ لەم کارانەدا ڕادەوەستین و سروشتی ئەم جۆرە کارانە دەستنیشان دەکەین[٢٣]:

١- نووسەر یا دانەر (مؤلف) :

ئەو ناوە بەئەدیب و هونەرمەند و ڕۆژنامەنووسان دەدرێت کە بابەتێکی داهێنەرانە دەنووسن، و دەبنە داهێنەری بابەت و دەقی باش، ئەم جۆرە نووسەرانەش نووسەرانی چیرۆك و ڕۆمان و لە ڕاگەیاندن نووسەرانی وتە یان (وتار)ی جیاواز دەگرێتەوە.

٢- نووسەری سيناريۆ (سيناريست) :

ئەو كەسەی كە دەقێكی سينەمايی يان تەلەفزيۆنی دەنووسێت و بەناوی سيناريۆ يان دەقی بينراو ناودەبرێت، هەروەها پرۆسەی بەرنامە يان فليمێك كە بۆ نمايشكردن ئامادە دەكات، دەقەكەی بە شێوەيەكی تايبەت دەنووسرێت، بەهۆی كاميراش بە شێوەی (لقطات – گرتە) دەگيرێت و وەك ديمەنێكی چيرۆكی لە تەلەفزيۆن پێشكەش دەكرێت، يان بۆ گێرانەوە دەست دەدات و لە ڕاديۆ پەخش دەكرێت. زۆر جار بابەتی چيرۆكی كە بۆ بڵاوكردنەوە دەشێت، كەسی (سيناريست) ئەم جۆرە بابەتانە وەردەگرێت و بەشێوەيەكی تر ئامادەی دەكات بۆئەوەی ببێتە وێنە و ديمەن لەسەر شاشەی تەلەفزيۆنەكان پەخش بكرێت، ئەمە بەگشتی ئەركی سيناريستە.

٣- نووسەری (گفتوگۆ- حوار) :

ئەو كەسەی كە چيرۆكێك يان بابەتێك ئامادە دەكات، دەشێت ببێت بە بابەتێكی بيستراو و لە ئامرازی ڕاديۆدا پێشكەش بكرێت و وەك ديمەنی بينراو لە تەلەفزيۆندا پەخش بكرێت. لە ئامرازی ڕاديۆدا بريتييە لەو دەنگە بيستراوانەی دراماي پەخشكراو، گوزارشت لە هەڵويست و ڕووداو و سروشتی كەسايەتييەكان و ڕەهەندە دەروونييەكان دەكات.

٤- ئامادەكار (معد) :

ئەو كەسەی كارێكی هونەری ئەنجامدەدات، واتە لايەنە هونەرييەكەی دەقی پێشكەشكراو، بۆئەوەی بە شێوەيەكی جوان و ڕێكوپێك پێشكەشی جەماوەر بكرێت و لەگەڵ سروشتی ئامرازەكانی راديۆ و تەلەفزيۆن بگونجێت، ئەمە لايەنی (گفتوگۆ و سيناريۆ)يش دەگرێتەوە، چونكە ئەم جۆرە هونەرانە وەك ئامادەكردنی (ئينتەرڤيو و كۆڕ و سيمينار) دەگرێتەخۆ.

٥- ئێديتور (محرر) :

سيفەتی (ئێديتور) لە ئامرازەكانی راديۆ و تەلەفزيۆندا بەو كەسە دەگوترێت كە كاری نووسين و ئامادەكردنی (ئێديت)ی هەواڵەكان ئەنجامدەدات، چ لە ڕێگەی بەشداربوونی لە كۆكردنەوەی زانيارييەكان، ياخود وەك بێژەرێك هەواڵەكان دەنووسرێتەوە و پێشكەش دەكات، واتە ئێديتۆر لێرە واتای داڕشتنی هەواڵەكان

دەگەینێت، ئەویش کارێکە جیاوازە لە کاری دانەر (تالیف)دا، چونکە هیچ شتێك داناهێنێت تەنیا ئەوەی لەبەردەستدایە ڕێکی دەخات و بەپێی یاسا و ڕێسای نووسینی ئەم جۆرە بابەتانە سەرلەنوێ دایدەڕێژێتەوە.

ب- مەرجەکانی سەرکەوتنی نووسەری بابەتە پەخشکراوەکان :

نووسەری دەقی پەخشکراو بۆ بە سەرکەوتوویی کارەکەی ئەنجامبدات پێویستە ئەم مەرجانەی هەبێت[٢٤]:

١- بەهرەی خودی و ئامادەبوونی کەسایەتی : واتە نووسەری دەقی پەخشکراو وەك هەر کەسێك لەبواری داهێنانی هونەری کار دەکات، پێویستە بەهرەی تایبەتی خۆی هەبێت و بەجیا لەگەڵ کەسانی تر بتوانێت ئەم کارەی خۆی بەسەرکەوتوویی ئەنجامبدات.

٢- تێگەیشتن لە سروشتی ئامرازی بەکارهاتوو و تایبەتمەندییەکانیدا: پێویستە لەسەر نووسەری دەقی پەخشکراو ئەمەی لەبەرچاو بێت، کە شارەزایی هەبێت لە خاسیەت و سروشتی ئەو هۆکارەی یان ئامرازەی کە لە ڕێگەیەوە دەقەکەی پەخش دەکات. چونکە ئەم نووسەرە نووسەری بابەتێکی ئەدەبی نییە یاخود مامۆستای قوتابخانە نییە تاکو بابەتێك بنووسێت یان وانەیەك بڵێتەوە و ڕاستەوخۆ ئاراستەی جەماوەری بکات، بەڵکو پێویستە لەکاتی نووسینەوەدا بۆ بیستن یان بینین بشێت، لەبەرئەوەی جەماوەرەکە لە ڕێگای گوێ یان چاو زانیارییەکە وەردەگرێت و بەهۆی ئامرازێکی تایبەت وەك ڕادیۆ یان تەلەفزیۆن پێیان دەگات.

٣- تێگەیشتن لە سروشت و خاسیەتی جەماوەرەکە: پێویستە نووسەری دەقی پەخشکراو لە سروشت و خاسیەتی ئەو جەماوەرە بگات کە دەقە پەخشکراوەکەیان ئاراستە دەکات، بۆئەوەی ئامانجی خۆی یان مەبەستی نووسینی دەقەکەیان پێی ڕابگەیێنێت وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد.

٤- نووسەر خاوەن ڕۆشنبیرییەك بێت پەیوەستە بەکاری پەخشکراوی : واتە نووسەر خاوەن ئەو زانیاری و زانست و هونەر و مەعریفانە بێت کە پەیوەندی بەکاری پەخشکراوی هەیە.

٥- خاوەن ڕۆشنبیری گشتی بێت : واته باگراوەندێکی ڕۆشنبیریی گشتی هەبێت لە هەموو بوارەکاندا، خاوەن کۆمەڵە زانیاری و بابەتی گرنگ و جۆراوجۆر بێت، وەك ئەو بابەتانەی کە پەیوەندی بە سیاسەت و مێژوو و ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە هەیە، بۆ ئەوەی لەکاتی پێویستدا یارمەتی نووسەرەکە بدات لە ئەنجامدانی کارەکەیدا.

٦- هاوژینی واقیعی بێت (التعايش في الواقع) : واته پێویستە لەسەر نووسەر بەشێك لەو کۆمەڵگایە بێت و یەکێك لەوانە بێت و لەناویان بژێت، بۆ ئەوەی نزیکی کێشە و گرفتەکانیان و هاوخەمیان بێت، چونکە ئەم جۆرە پرسانە بیری نووسەر فراوانتر دەکات و بەرەو واقیعیەتتر دەبات و کەسایەتییەکی بێ سنووری پێدەبەخشێت.

٧- نەرمی و توانای ڕووبەڕووبوونەوەی بەسەرهاتە لەناکاوەکاندا (المفاجئات) : لەبەرئەوەی سروشتی ئەم جۆرە بابەتە پەخشکراوانە کە هەردەم لەژێر ڕەوشی گۆڕاندایە و هەموو بوارەکان دەگرێتەخۆ، بۆیە پێویستە نووسەر لەکاتی ئەنجامدانی کارەکەیدا توانای کۆنترۆڵکردنی هەموو کێشە و گرفتەکانی هەبێت کە لەنێو بەرنامەکەدا دروستدەبێت، بۆنموونە هەندێ جار لەکاتی پێشکەشکردنی بەرنامەیەکدا، لەوانەیە هەندێ لە میوانەکان ئامادە نەبن یان گۆڕانیان بەسەردا بێت و نەتوانن ئامادە بن.

بەگشتی نووسەری ئەم بابەتانە (دەقە پەخشکراوەکان) زۆر سەرکەوتوو دەبێت، ئەگەر لەکاتی ئامادەکردنی ئەم جۆرە بابەتانەدا ڕەچاوی ئەم خاڵانەی سەرەوە بکات، چونکە هەر یەك لەو مەرجانەی سەرەوە بایەخ و گرنگی خۆی هەیە، و ناکرێ تەنها خاوەن یەك مەرج بێت، واتە تەنیا بەهرەی خۆیان هەبێت، بەڵکو پێویستە لەکاتی دیارکراوی خۆیدا بابەتەکەی پەخش بکات و لەگەڵ سروشتی کاری پەخشەکە بگونجێت، وا دەکات نووسەرەکە هەندێ جار بابەتەکەی کورتکاتەوە یاخود زانیارییەکی نوێ زێدەباری بکات، لەگەڵ هەموو ئەو مەرجانەی کە لەسەرەوەمان ئاماژە پێدا پێویستە تیایاندا هەبێت.

سێیەم : پێکهاتەکانی زمانی رادیۆ و تەلەفزیۆن:

ئەگەر زمانی ڕاگەیاندن بەگشتی پەیوەستە بە هەندێ تایبەتمەندی دیارکراوی خۆیەتی، بەجیا لەگەڵ زمانەکانی تر، ئەوە زمانی رادیۆ و تەلەفزیۆن پەیوەست بە هەندێ تایبەتمەندی خۆی دەبێت کە جیایە لەگەڵ زمانی ئامرازەکانی تری ڕاگەیاندن، وەك (زمانی ڕۆژنامە – زمانی ڕێکلام – زمانی بلاوکراوە و پەیوەندییە گشتییەکان). ئەویش لە ڕێگای ئەو دانە زمانییە بەکارهاتووانەی لەبابەتی پەخشکراودا دەردەکەوێت. چونکە دانە زمانییە تایبەتییەکانی تەلەفزیۆن زیاتر بریتییە لە (لەقتە–گرتە) بە هەموو شێوە و جۆرەکانی، کەچی دانە زمانییەکانی تایبەت بە رادیۆ بریتییە لە (دەنگەکان) بە هەموو پێکهێنەکانەوە، وەك: (قسەکردن – مۆسیقا – کاریگەرییە دەنگییەکان – بێ دەنگی). لێرەدا پێویستە لەسەر هەندێ فاکتەر و دانە زمانییەکانی پێکهاتەی زمانی رادیۆو تەلەفزیۆن رابوەستین و یەکە یەکە ڕوونیان بکەینەوە کە بریتین لەمانەی خوارەوە (٢٥):

أ- وشەی گۆکراو: وشەی گۆکراو بریتییە لەو وشانەی کە لە ڕێگەیەوە دەقی پەخشکراو لەلایەن بێژەرەوە یان پێشکەشکاری بەرنامە دەخوێندرێتەوە و لەسەر کەسایەتی ئەو پێشکەشکارە ڕادەوەستێت بۆ سەرنجراکێشانی زۆرترین ڕێژەیەکی جەماوەری بۆ بەرنامەکەی، ئەویش بە پابەندبوون بەم خاڵانەی خوارەوە(٢٦):

١– بەکارهێنانی وشە و زاراوەی باو کە لەلایەن گشت خەڵکەوە ناسراوبێت، ئەگەر پێویستە زاراوەیەکی نەناسراو یاخود نوێ بەکاربهێنرێت، دەکرێ وشەکە بە ڕستەیەکی کورت ڕوون بکرێتەوە.

٢– دوورکەوتنەوە لە شێوازی ناڕاستەوخۆ: پێویستە لەسەر نووسەر بۆ نووسینی دەقی پەخشکراو و پێشکەشکردنی زانیارییەکان شێوازێکی راستەوخۆ بەکاربهێنێت بەتایبەتی لە ڕادیۆدا واتە ڕاستەوخۆ گوزارشت لە مەبەستەکەی بکات.

٣– بەکارهێنانی وشەی وەسفی : واتە لەکاتی نووسینی دەقی پەخشکراودا زیاتر وشەی وەسفکردن بەکاربهێنرێت، چونکە بیسەران، پەڕەگرافەکانی بەرنامەکە نابینن، بەڵکو لە ڕێگەی بیستنەوە خەیاڵیان بۆ دەچێت، بۆیە پێویستە لە ڕێگەی بەکارهێنانی چەند وشەیەکی وەسفییەوە یارمەتی بیسەر بدات بە

خەیاڵی خۆی دیمەنەکەی بێتە بەرچاو واتە لە ڕێگەی دەنگەکانەوە وێنەکان دروستدەکرێت بۆ ئەوەی لە چەمکەکە بگەن.

٤- ڕێزگرتن لە وشەی گوتراو (خۆش گوتن) : لە ڕێگای خوێندنەوەی دەقی پەخشکراودا دەردەکەوێت، واتە دەقەکە بە شێوەیەك بخوێنرێتەوە وەکو ئەوەی چیرۆکێك بۆ بیسەران دەگێڕدرێتەوە ئەویش لە ڕێگای بەکارهێنانی دەنگی جۆراوجۆر و دەستەواژەی جیاواز و لە ڕێگای خوێندنەوە ئاوازی هەمەجۆر و لە هەموو پەرەگرافەکانی تر بەکاربهێنرێت.

ب- مۆسیقا : مۆسیقا یەکێکە لە فاکتەرە سەرەکییەکانی پێکهاتەی بەرنامەی پەخشکراودا کە بۆ چەندین مەبەست بەکاردێت، بۆنموونە [٢٧]:

١- مۆسیقا وەك بەرنامەی سەربەخۆ بەکاردێت: لەم شێوە مۆسیقایە، جۆری مۆسیقای زیندوو و تۆمارکراو پێشکەش دەکرێت، هەروەها مۆسیقا تۆمارکراوەکە لەسەر کاسێت و سیدی دەبێت.

٢- مۆسیقا وەك ئاوازێکی تایبەت بۆ بەرنامە بەکاردێت: هەموو بەرنامە پەخشکراوەکان بەشێکی تایبەتییان هەیە بۆ مۆسیقا (بەشی مۆسیقا)، بەرنامەکەش چ هەواڵی بێت یان گفتوگۆ یان ڕیپۆرتاژ یان دراما بێت، بەشێکی بۆ مۆسیقا تەرخاندەکرێت، جا چ وەك سەرەتا یان بەش بەش یان کۆتایی دێت.

٣- مۆسیقای لێکدەر (بۆ گرێدان یان بەستنی بەشەکانی بەرنامە بەیەکەوە): لەم حاڵەتەدا مۆسیقا لەنێوان پەرەگرافەکانی بەرنامەکە بەکاردێن، وەك جیاکەرەوە لەنێوان بەشەکانی بەرنامە بەکار دەهێنرێت.

٤- مۆسیقا وەك ئاماژەدانێك بۆ شتی تایبەت: مۆسیقا وەك ئاماژەیەك بەکاردێت بۆ گۆڕانی کات یاخود شوێن، ئەویش لەسەر درێژی و کورتی ماوەی مۆسیقاکە ڕادەوەستێت.

٥- بەکارهێنانی مۆسیقا وەك باگراوەندێك: دەکرێ هەندێ جار مۆسیقا وەك باگراوەندی بەرنامەیەك بەکاربێت لە ڕێگەی تێکەڵکردنی دوو دەنگ بەیەکەوە، بۆنموونە بەکارهێنانی وشەی گوتراو لەگەڵ مۆسیقا لە هەمانکاتدا بەیەکەوە.

٦- بەکارهێنانی مۆسیقا وەك هۆکارێکی دەنگی کاریگەر: هەندێ جار مۆسیقا لەکاتی پێشکەشکردنی درامادا لەنێو ڕووداوەکانی ئەڵقە درامییەکەدا، وەك ئاماژەکارێك بەکاردێت.

٧- مۆسیقای پێشەکی: لە هەندێ بەرنامەی تایبەتدا وەك بەرنامەکانی تایبەت بە گەنج و لاوان ئەو مۆسیقایە پێشەکییە بەکاردێت، ئەوەیش پێش دەستپێکردنی بەرنامەکە لێدەدرێت.

بەگشتی بایەخی پێکهاتەی مۆسیقا لەکاتی پێشکەشکردنی بابەتە پەخشکراوەکاندا دەردەکەوێت، بۆیە بۆ بەرهەمهێنانی ئەم جۆرە بەرنامانە پێویستە ئەرشیفێکی تایبەت بەمۆسیقا دابنرێت.

پ- **کاریگەرییە دەنگییەکان** : ئەو دەنگانەن کە تۆمار دەکرێن [٢٨]، دوو جۆر لەکاریگەرییە دەنگییەکان هەیە:

١- کاریگەرییە دەنگییە زیندوو و سروشتییەکان : ئەمەش بریتییە لەو جۆرە دەنگانە کە لەناو ستۆدیۆکان تۆمار دەکرێن وەك دەنگی هەنگاوەکان (پێ لەکاتی ڕۆیشتن و راوەستان) یان دەنگی دەرگا (لەکاتی کردنەوە و داخستنی).

٢- کاریگەرییە دەنگییە تۆمارکراوەکان : ئەمەش ئەو دەنگانە دەگرێتەوە کە پێشتر لەدەرەوەی ستۆدیۆ تۆمارکراون، وەك دەنگی شەپۆلەکانی دەریا، دەنگی باو هەوا، دەنگی برووسك و بارانی توند.

لێرەدا دەکرێ ئاماژە بە مەبەستە سەرەکییەکانی بەکارهێنانی کاریگەرییە دەنگییەکان بکەین کە بەم شێوەیەی خوارەوە دەردەکەوێت :

١- **بۆ ئاماژەدان بە شوێنێك** : بۆنموونە وەك دەنگی سەیارە، قەلەبالغی جادە.

٢- **بۆ ئاماژەدان بە کاتێکی دیارکراو** : بۆنموونە دەنگی بولبول بۆ ئاماژەدان بەکاتی بەیانییان.

٣- **ئاماژەدان بە هەڵویستێکی نواندن** : بۆنموونە دەنگی جەستەیەك بەزەوییەوە بکەوێت.

٤-**ئامــاژەدان بــە حاڵــەتێكی دەروونــی :** بـۆ نموونـە وەك دەنگـی تـرس - چاوەڕوانی.

٥-**ئاماژەدان بەسەرەتا و كۆتایی :** وەك هەندێ مۆسیقای تایبەت بەسەرەتا و كۆتـایی بەرنامەیـەك یـاخود ئەڵقەیـەكی درامـی (وەك دەنگـی چـەپڵە و لابردنـی پەردە بۆ سەرەتا و هاواری بینەران بۆ كۆتایی بەرنامەكە یان ئەڵقەكە).

هەروەها شێوازی سازدانی دەنگە پێكهێنـەرەكانی بەرنامەیـەكی پەخشـكراودا بەم شێوەیە ئەنجامدەدرێت:

١- (بـڕین - قطـع - Cutting) : وەك بڕینـی دەنگێـك و بـۆ دەنگێكـی تـر بگۆڕێت.

٢- (تێكەڵكردن - المـزج - Mixing): واتـە دوو دەنـگ لەیـەك كـات تێكـەڵ بكرێت، وەك دەنگی بێژەر لەگەڵ مۆسیقایەكی باگراوەند بۆ قسەكانی.

٣- دەركــەوتن و لاچــوونی ســەبر (تــەدریجی) (Fade In – Out): وەك دەركەوتنی دەنگێك و سەبر سەبر لادەچێت.

٤- دەركـەوتن و لاچـوونی نـاوەوە (Cross Fade): لـەم حاڵەتـە دەركـەوتنی دەنگێك كاتی دەنگێكی تر لادەچێت دێتەوە.

٥- نــەمانی دەنگەكــە بەشــێوەیەكی بــەش بــەش (Partial Fade): واتــە نزمبوونەوەی ئاستی دەنگێك تا ڕێگە بدات بۆ بەرزبوونەوەی دەنگێكی تر.

٦- دەركـەوتن و لاچـوونی یـەكجارەكی (Board Fade In – Out): واتـە ماوەیەك دەخایێنێت لەنێوان دوو دەنگدا تاكو دەنگێـك بـۆ دەنگێكـی تـر بگۆڕێـت یان لاچوونی دەنگێك و دەسپێكردن و دەرچـوونی دەنگێكـی تـر، وەك ئـەوەی لـە درامادا دەردەكـەوێت كـاتێ دیمـەنێك كۆتـایی دێـت بـۆ دەسـتپێكردنی دیمـەنێكی دیكە.

ت- لەقەتات - گرتــەكان: لەقتـە - گرتـە بریتییـە لـەو وێنەیـەی كـە لەگـەڵ پەنجە دانان لەسەر دوگمەی تۆماركردن و لابردنی پەنجەكـە تـەواو دەبێـت، بـەڵام دیمـەن بریتییـە لـە كۆمەڵـە لەقـەتاتی - گرتـەی بەدوایـەكترهاتوو، كـە لـەكات و شوێنێكی دیاركراودا ئەنجامدەدرێت[٢٩]. لەقتەكان-گرتەكان لە تەلـەفزیۆن زیـاترە و بەلەقـەتاتی-گرتـەكانی ناویەكـە ناسـراوە، وەك گرتـەی كـورت و گرتـەی درێـژ،

هەروەها چەندین قەبارەی جیاوازمان هەیە کە بەپێی کورتی و درێژی گرتەکان دەگۆڕێت و لەسەر چەند بنەمایەکی تایبەتی دامەزراون، بۆ نموونە ئەم جۆرە لەقەتاتانە– گرتانە هەیە:

١- لەقتە- گرتەی نزیك (close up shot) : بۆ (دەربڕینی نزیکی دەموچاو (پۆرترێت). دووپاتکردنەوەی هەندێ بەشی تایبەت و گرنگ. ڕوونکردنەوەی هەندێ وردەکاری. ئاڕاستەکردنی تەرکیز بۆ هەندێ بابەت).

٢- لەقتە – گرتەی دوور (Far shot) : بۆ (شوێنی ڕووداو و ڕەوشی گشتی نیشان دەدات. بەدواداچوونی هەموو جوولە و هەڵوێستەکان. پەیوەندی نێوان شتەکان نیشان دەدات).

٣- لەقتە – گرتەی مامناوەند (Medium shot) : لەنێوان لەقتەی – گرتەی نزیك و دوور ڕادەوەستێت.

٤- لەقتە – گرتەی درێژ (دووردرێژ) (Long shot) : بۆ (شارەزایی پەیداکردن لەبارەی شوێنی گەورە وەك لە فلیمە مێژووییەکان، ناسینی ڕەوشی گشتی شوێنەکە، پەیوەندی نێوان کۆمەڵەکان ئاشکرا دەکات).

چوارەم : زمانی هەواڵ لە ڕادیۆ و تەلەفزیۆندا

بۆ ئەوەی هەواڵ ئامانجی خۆی بەجێ بگەیێنێت، پێویستە ئەم چوار فاکتەرەی تێدا هەبێت : (وردی–الدقة، خێرایی–السرعة، ئاشکرایی–الوضوح، بابەتی–الموضوعية)، ئەمەش پەیوەستە بەکۆمەڵە فاکتەری سەرەکی بۆ نووسینەوە کە بەم شێوەیەی خوارەوە دەردەکەوێت:

أ- بنەماکانی نووسینی هەواڵی پەخشکراو:

لەپاش کۆکردنەوەی هەواڵە پێویستەکان و دەگاتە دەزگای پەخشکراودا چ (ڕادیۆ یان تەلەفزیۆن) بێت، یان ئەو هەواڵانەی کە بۆ بڵاوکردنەوە دەشێت، دەدرێتە بەرپرسی دەزگاکە و هەواڵەکان لەلایەن سەرنووسەرەکە پێدادەچێتەوە و کورت دەکرێنەوە، کە پێشتر ئەم هەواڵانە لەلایەن هەندێ لەو نووسەرانەی کە لەوێ کار دەکەن، بەشێوەیەك دەنووسرێن لەگەڵ ئەو ئامرازە پەخشکراوەیە (ڕادیۆ یان تەلەفزیۆن) بگونجێت، و هەریەکە لەو کەسانە (ئێدیتۆر)انە تایبەتمەندن

بەکاروبارێکی تایبەت وەك: ئێدیتەری (کاروباری سیاسی – کاروباری ئابووری – کاروباری وەرزشی – کاروباری کۆمەڵایەتی) و بابەتەکانیان دابەش دەکرێن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ مەرجی تایبەتی لەکاتی نووسینی هەواڵی پەخشکراودا پێویستە ڕەچاو بکرێت[٣٠]: (یەکەم : پێویستی کورتی و چڕی، دووەم: پێویستی ئاسانی و ئاشکرایی، سێیەم: پێویستی خێرایی و زوو فریاکەوتن، چوارەم : پێویستی ڕەچاوکردنی ناوەکان، پێنجەم : پێویستی زانینی سەرچاوەی هەواڵەکان).

ب- بەشەکانی نووسینی هەواڵی پەخشکراو :

زۆرجار پرسیارێك دێتەئاراوە چۆن هەواڵی پەخشکراو دەنووسرێت؟ بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارە پێویستە بزانین دەقی هەواڵ لە چی پێکدێت، ئەویش لەچەند بەشێکدا پێکدێت[٣١]: (پێشەکی (افتتاح)، جەستەی هەواڵ (ناوەرۆك)، کۆتایی (الختام).

١- پێشەکی (افتتاح – Lead) : لەکاتی دارشتنی هەواڵەکاندا بەشێوازی (پەرەمێدی سەراوژێرکراو-هەرەمی هەڵگەڕاو) کە شێوازی هەرە باوی ڕۆژنامەگەرییە، بەگرنگترین بەشەکانی هەواڵ (ڕووداو) دەست پێ دەکات و بەکەمتر گرنگنیان کۆتایی دێت.

٢- جەستەی هەواڵ (The body) (ناوەرۆك): واتە مەبەست لە چیرۆکەکەیەتی کە دەبێ بەهەموو وردەکارییەکانەوە باس بکرێت و پێداپچێتەوە.

٣- کۆتایی (الختام) (Closes): لە ڕێگای نووسەری هەواڵەکە بە ڕستەیەکی کورت کۆتایی پێ دێنێت.

پ- پێشکەشکردنی هەواڵەکان (دەنگوباس) :

لە دارشتنی هەواڵ و میکانیزمی پێشکەشکردنی هەواڵ پێك دێت، لێرەدا پێویستە میکانیزمی پێشکەشکردنی هەواڵەکان ڕەچاوبکرێن بۆ ئەوەی هەواڵەکان بەڕێکوپێکی بگاتە وەرگر ئەویش لەم خاڵانە دەردەکەوێت[٣٢]: (١- دەربڕینی دەنگی باش، ٢- ئاسانی و ئاشکرایی، ٣- گونجان لەگەڵ چیرۆکی هەواڵی، ٤- تێگەیشتن لە سروشتی کارکردن لەگەڵ مایکرۆفۆن، ٥- ڕەزامەندی جەماوەر).

ت- هەواڵ لە تەلەفزیۆندا :

ئەو بنەمایە سەرەکییانەی کە لەسەر هەواڵی پەخشکراوی رادیۆ دەچەسپێت، بەهەمان شێوە لەسەر هەواڵی پەخشکراوی تەلەفزیۆنی پراکتیزە دەکرێت، بەڵام ئەوە مانای ئەوە ناگەیێنی کە هیچ جیاوازی لە نێوانیاندا نییە، واتە لەنێوان (ڕادیۆ و تەلەفزیۆن) چونکە تەلەفزیۆن زیاتر متمانە لەسەر (لەقتەکان – گرتەکان) دەکات و ڕادیۆش متمانە لەسەر (دەنگەکان) دەکات، کەچی هەندێ جیاوازی تەلەفزیۆن بەم شێوەیە دەردەکەوێت[٣٣] :

هەڵبژاردنی گرتەکان - لەقتەکان: بەپێی ئەم فاکتەرانە دەستنیشان دەکرێن: (١-جوولە Action، ٢- گرتەی تەواوکەرەکان cover shots، ٣- گرتەی کاردانەوە (رد فعل) Reaction shots، ٤- زنجیرە بەدوایەکداهاتنی گرتەکان Sequence). هەروەها جۆری گرتەکانیش دەگۆڕێت، بەم شێوەیە: (١-گرتەکانی دەنگی بینراو: Sound Bites، ٢- گرتەکانی ناوەند : Cut Aways لەم دوو بەشە پێکدێت: (گرتەی پێچەوانە: Reverse، گرتەی بێدەنگی: Video – Only). ٣-گرتەی راپۆرتی: Stand up لەم سێ بەشە پێکدێت: (گرتەی ئیفتیتاحی: Openers، گرتەی لێکدەر: Bridges، گرتەی کۆتایی: Closes).

تەوەری سێیەم: زمانی ڕۆژنامەگەری و شێوازەکانی:

هەر وەکو زانراوە پێشتر ڕەخنەگران و شارەزایانی ئەدەب، بەشێوەیەکی سادە و ساکار پێناسەی پەخشانیان کردووە، ئەو نووسینانە دەگرێتەوە کە بێ کێش وسەروان و بۆ سێ جۆری پەخشانیان دەستنیشان کردووە(٣٤):

١- پەخشانی سادە: ئەو شێوەیەی کە لەلایەن گشتی خەڵکەوە بەکاردێت بۆ ئاخاوتنی ئاسایی خۆیان بێ ئەوەی شتێکی هونەری یاخود فیکری تیایدا دابڕێژرێت، بەڵکو شێوەیەکی سادە بەکاردێنن بۆ دەربڕین لە پێداویستییەکانی خۆیان کە دەبێتە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەیان.

٢- پەخشانی زانستی: ئەو جۆرە نووسینانە دەگرێتەوە کە لە ڕێگایەوە ڕاستییە زانستییەکان دەخرێتەڕوو و بەشێوەیەکی زانستییەوە بابەتەکان دادەڕێژرێتەوە بێ ئەوەی کاری هونەری تێدا ئەنجام بدرێت، بەڵکو زیاتر زاراوە زانستییەکان تیایدا بەکاردێت.

٣- پەخشانی هونەری: ئەم شێوازە زمانەیە یاخود ئەو جۆرە نووسینانە دەگرێتەوە کە لە ڕێگایەوە کاری هونەری تێدا ئەنجامدەدرێت و لە زمانانی دیکەدا جیاوازە، لە ڕێگای بەکارهێنانی دەربڕینی هەمەچەشن و زاراوە جۆراوجۆرەکان دەخرێتە ڕوو و دەبێتە هۆی بەخشینی واتای هەمەجۆر.

نووسینی ڕۆژنامەگەری وەك هونەرێکی تایبەت بەنووسین بۆ جۆرێکی پەخشانی چوارەم پۆلێن دەکرێت، ئەویش بە پەخشانی پراکتیکی یان ڕۆژنامەوانی ناودەبرێت ئەمە زیاتر لەدوای سەرهەڵدانی دیاردەی ڕۆژنامەگەری گەشەی کرد، پەرەسەندنی ئەم جۆرە نووسینانەش کە بەنێو نووسینەکانی دیکە بڵاوتر بووە جەختیان لەسەر ئەوە کرد کە ئەم جۆرە شێوازەیە لە ناوەندی نووسینەکانی دیکە ڕادەوەستێت، نێوان پەخشانی هونەری واتە زمانی ئەدەب و پەخشانی سادە واتە زمانی ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵك. کەواتە نووسینی ڕۆژنامەگەری وەك کارێکی تەکنیکی لەبواری نووسیندا پەیڕەو دەکرێت، پەیوەستە بە هەڵبژاردنی شێوازێکی تایبەت و پرۆفیشنال هەیە، بتوانێت لەنێوان ئەو جۆرە نووسینە جیاوازانە ڕابوەستێت و بوونی خۆی بسەلمێنێت و تایبەتمەندی خۆی لەوانی دیکەوە جیاکاتەوە، بەلام لە هەمانکاتدا هەندێ لە تایبەتمەندییەکانی جۆرەکانی

تر وەربگرێت و بەشێوەیەك بەكاربێت كە سوودی هەبێت بۆ جۆر و تەكنیكی نووسینی خۆی، نووسینی ڕۆژنامەگەری واتە لە پەخشانی سادە سیفەتی سادەیی و ئاسانی و ڕاستەوخۆیی و میللییەکەی وەربگرێت و لە پەخشانی هونەریش لە شێوەی دەربڕین و هونەرییەکەی وەربگرێت و لەپەخشانی زانستی لەشێوەی فیکری و بابەتییەکەی وەربگرێت، هەندێ لە زانایان بەم جۆرە نووسینانە دەڵێن (ئەدەبی خێرایی). بەشێوەیەکی گشتی بۆ زمانی ڕاگەیاندن کۆمەڵە تایبەتمەندی بۆ تەرخان کراوە بەڵام لەهەر یەك لە ئامرازەکانی یاخود هۆکارەکانی ڕاگەیاندن یاخود کەناڵەکانی گەیاندن وەك (ڕۆژنامە و ڕادیۆ و تەلەفزیۆن) تایبەتمەندی جیاوازی خۆی لەنووسین و ئامادەکردنی بابەتەکان بۆ دانراوە، جا بۆ زمانی ڕۆژنامەگەری ئەم تایبەتمەندییانە دەستنیشان کراوە [٣٥]:

١- ساکاری (البساطة): ساکاری لە زمانی ڕۆژنامەگەریدا پێویستە چونکە شێوازی نووسینی ڕۆژنامەگەری پێویستە بۆخوێنەران ڕوون بێت، ئەمەش لە ڕێگای بەکارهێنانی زمانێکی ئاسان ئەنجامدەدرێت، بۆ گەیشتن بەئامانجی خۆی بێئەوەی پەنا بباتە بەر هەندێ وشەی قورس و نامۆ کە خوێنەر لەکاتی خوێندنەوەی بابەتەکەدا زەحمەتییەك بێتە پێش، بەڵام لە هەمانکاتیشدا ئەوە ناگەیێنێ کەوا زمانێکی زۆر ئاسان بەکاربێت بۆ نووسینی ڕۆژنامەگەریی وەك زمانی ڕۆژانەی خەڵك.

٢- وردی و بەرجەستەبوون (الدقة والتجسید): لەوانەیە شێوازەی نووسینی ئاسان بەرەو ڕوون و ئاشکراییمان ببات، بەڵام وردی و چڕی زۆر پێویستە بۆ نووسینی ڕۆژنامەگەری چونکە بابەتەکە لە مەسەلەکانی درێژدادڕی و بزربوونی لەناو وشەی نامۆ و نادیار دووردەکەوێت، ئەم شێوازە نووسینەیە لەم گرفتانەی ڕزگار دەکات. هەروەها وردی لە هەڵبژاردنی وشەکاندا کە گوزارشت لە ڕەوش و حاڵەتی ڕووداوەکە یاخود باری دەروونی ڕاستەقینەی کەسەکاندا دەکات، دەربڕینێکی ڕاستەوخۆیە، بێئەوەی هیچ جۆرە دڵەڕاوکێ بۆ تێگەیشتن لەواتای مەبەستەکەدا بۆ خوێنەران دروست بکات.

٣- شارەزابوون لە زماندا: لەبەرئەوەی ئەم جۆرە نووسینە ڕۆژنامەگەرییە لە ڕێگای نووسینەوە بلاَودەکرێتەوە، بۆیە پێویستە لەسەر ڕۆژنامەنووس

شارەزاییەکی تەواوی هەبێت لەو زمانەی کە پێی دەنووسێت، بەوەی ئاگای لەهەموو ئەو یاسا و ڕێسانەی تایبەت بەو زمانە و پابەندبوونی بە ڕێنووسەکەی و زاڵبوونی بەسەر (ڕێزمان)ەکەی و تەواوی زمانەکەدا بێت، بۆئەوەی توانای پەیڕەوکردنی ڕاست و دروستی لە زمانەکەدا هەبێت و بەکارهێنانی (دانە واتاییەکان)ی زمان وەك (مۆرفیم و وشە و ڕستە لەگەڵ هەموو نیشانەکانی خاڵبەندی) بەشێوەیەکی تەواو، چونکە شێوازی نووسینی ڕۆژنامەگەری پێویستە بەم یاسایانەی سەرەوە پابەند بێت.

٤- پابەندبوون بەهەندێ یاسا و ڕێسای ڕێزمانی تایبەت بەزمان : شێوازی ڕۆژنامەگەریی بەکارهێنانی ئەو کارانەی کەوا بکەریان دیارە لەجیاتی بکەری نادیار، بەکارهێنانی ڕستەی کورت لەجیاتی ڕستەی درێژ، ڕستەی سادە لەجیاتی ڕستەی ئاوێتە و لێکدراو، دوورکەوتنەوە لەو ڕستانەی کە چەند زاراوەیەکی نادیار و نامۆ تیایدا بەکارهاتووە و خوێنەر دەشێوێنێ، و لەجیاتی ئەوە ڕستەی دیار و ئاشکراو ڕوون بەکار بهێنرێت.

پابەندبوونی ڕۆژنامەنووسان بەشێوازەی نووسینەوە بۆ دوو هۆ دەگەڕێتەوە:

١- هۆی خێرایی: چونکە خێرایی ژیانی ڕۆژانە وای کردووە زۆر زەحمەت بێت ڕۆژنامەنووس بتوانێت کاتێکی پێویست بۆنووسینی بابەتێك یاخود نووسینێکی ڕۆژنامەگەری تەرخان بکات، بە شێوەیەکی ئەدەبی دابڕێژێت و کاری هونەری تیایدا ئەنجامبدات، بەتایبەتی لە کاتی ئامادەکردنی هەواڵی ڕۆژانەدا کە پێویستە بە زووترین کات ئامادەبکرێت و بڵاوبکرێتەوە یاخود پێشکەش بکرێت، چونکە ئامادەکردنی بابەتێکی ڕۆژنامەگەری لە کاتێکی زۆر کەموتەسکدا ناکرێت و زەحمەتە بێتە ئەنجام، ڕۆژنامەنووسان ئەو کاتەیان نییە بۆ نووسینی بابەتێکی ڕۆژنامەگەری بە دەربڕینێکی ئەدەبیی بەرز و قورس.

٢- هۆی دووەم بەندە بە جەماوەرەکە: ئەمەش پەیوەستە بە مەسەلەی خێرایی چونکە وەرگر ئەو کات و هێزەی یاخود (هەناسەدرێژە)ی نییە کە بەدوورودرێژی لەسەر بابەتێکی ڕۆژنامەگەری ڕابوەستێت و بخوێنێتەوە، زۆربەی خوێنەرانیش حەزدەکەن هەواڵەکان بە شێوازێکی ئاسان پێشکەشیان بکرێت چونکە زۆربەی خوێنەران ئاستی ڕۆشنبیرییان لە ئاستی مامناوەندیدایە.

أ- نووسـینی ڕۆژنامەگـەریی (ئیـدیتن- التحریـر-Editing) وەك لایـەنێكی زمانەوانی:

نووسینی ڕۆژنامەگەری یان كـاری نووسـینی هونـەری ڕۆژنامەگـەری (ڕۆژنامـە بێـت یـان گۆڤـار) بـە بناغـەی یـان بنچینە و فاكتـەری سـەرەكی كـاری داهێنـانی ڕۆژنامەگەری دەژمێردرێت، شانبەشانی فۆتـۆی ڕۆژنامەگـەری (فۆتۆجورنـالیزم) و ڕێكـلام و دەرهێنــانی ڕۆژنامەگــەری، چـونكە بـێ (نووسـین-تحریـر) ئـامرازی پێشكەشكردنی ناوەڕۆكی ڕۆژنامەگەری بـە شـێوەیەكی سـەرنجڕاكێش و ئاسـان و سـادە نابێـت، كـە لـە ڕێگەیـەوە خوێنـەر بتوانێـت بـە ڕێكـوپێكی بابەتـەكان بخوێنێت[٣٦]. نووسین - التحریر (Edit) : كارێكی هونەریی نووسینە یان هونـەری نووسینی ڕۆژنامەگەرییە، یەكێكە لە هونـەرەكانی نووسـینی واقیعـی، هـەموو ئـەو ڕووداو و بەسەرهات و بـیر و بۆچـوونانەی بەگشـتی لەسـنوورە هزرییەكەیـەوە بـۆ زمـانێكی نووسـراوی ڕوون و ئاشـكرا دەگوازێتـەوە، هـەروەها پشـت بـە شـێوازی زانستی ئەدەبی (مامناوەندی) دەبەستێت، كە لە ڕێگایەوە نـاوەڕۆكی بابەتەكـەوە بۆ سەر لاپەڕەكانی دەگوازێتەوە[٣٧]. بەوپێیەش هونەری نووسـینی ڕۆژنامەگـەری وەك هـەنگاوێك لـە هـەنگاوەكانی دەركردنـی ڕۆژنامـە، كـارێكی ڕۆژانەیـە یـاخود هەفتانەیە بەپێی دەرچوونی ڕۆژنامەكە یاخود گۆڤارەكە هەڵدەستێت بە داڕشـتنی هونــەری یــان نووســینی نــاوەڕۆكی بابەتەكــە و پێداچــوونەوە و چــاكردنەوەی نــاوەڕۆكی بابەتەكــە بــەپێی پێویســت، وەك قــاڵبێكی هونــەری دیــاركراوی ڕۆژنامەگـــەری یـــان بـــەپێی سیاســـەتی ڕۆژنامەكـــە كـــە لەســـەری دەڕوات دەینووسێتەوە، چونكە ڕۆژنامەنووس بەپێی ئەو قاڵبـەی كـە خـۆی هەڵیبـژاردووە بابەتەكـەی ئامـادە دەكـات، پاشـان نووسـەری بـەرپرس دیسـان پێیدەچـێتەوە و چـاكی دەكاتـەوە، واتـە كـاری نووسـین (writing) ئەنجامـدەدرێت پاشـان كـاری ئیـدیت (التحریـر-Editing) دەكرێـت كـە بـەمانای ئامـادەكردنی نووسـینەكانی كەسـانی دیكـە دێـت، هـەر لەمەشـەوە نـاوی نووسـەر و سەرنووسـەر هـاتووە، نووسەری باشیش (ئیدیتۆر- المحرر) ئـەو كەسـەیە كـە بابـەتێك یـاخود هـەواڵێك ئامـادە دەكـات بێئـەوەی پێویسـتی بـە كـاری (ئیـدیتۆر-تحریـر) هـەبێت، واتـە بێئەوەی بابەتەكەی دووبارە پێدابچێتەوە و سەرلەنوێ دایبڕێژتەوە، وەك لابردنـی

هەندێ وشە یان زیادکردنی چەند وشەیەکی تر یان گۆڕینی شێواز یـان سـەرلەنوێ داڕشتنی ناوەڕۆکەکەی یان دووبارە دروستکردنی پێکهاتەی هونەری بابەتەکە.

ب- ئامانجی نووسینی ڕۆژنامەگەری (ئیدیت - تحریر):

ئامانجی نووسینی ڕۆژنامەگەری وەك کارێکی هونەری ڕۆژنامەگەری، هەنگاوێك لـە هـەنگاوەکانی دەرکردنـی ڕۆژنامـە بـۆ بەدەسـتهێنانی ئـەم خاڵانـەی خـوارەوە ئەنجامدەدرێت [٣٨]:

١- ئامادەکردنی دەقی ڕۆژنامەگەریی چ هـەواڵ یـان بابـەتی تـر بێـت، کـە لەگـەڵ سیاسەتی ڕۆژنامەکە بگونجێت.

٢- ئاگاداربوون لە هەموو هەڵەیەکی نووسین کـە لەوانەیـە لـەناو دەقەکـەدا بـەدی بکرێت وەك (ژمارەکان-ناوەکـان- پایتـەختی وڵاتـەکان- کەسـایەتییەکان - هتد).

٣- پێویستە دەقەکە لەو ڕووپەڕەی کە بۆی تەرخان کراوە زیاتر نەبێت.

٤- ئاسانکردن و چاککردنەوەی زمانی دەقەکە.

٥- روونکردنەوەی واتای دەقی ڕۆژنامەگەرییەکە و زیندووکردنەوەی.

٦- پێداچوونەوەی دەقی ڕۆژنامەگەریی لەپێناو گەیاندنی بە شێوەیەکی بابـەتی و لۆژیکی.

٧- چاککردنی شێوەزاری دەقی ڕۆژنامەگەری لەکاتی پێویست.

٨- ئامادەکردنی دەقی ڕۆژنامەگەری بەشێوەیەك سەرنجی خوێنەر ڕابکیشێت.

٩- داهێنانی جۆرێك لـە هارمۆنییـەت و تێکـڵ کردنـی شـێوازەیی لـە نێـوان دەقـە ڕۆژنامەگەرییە ئامادەکراوەکان چ (بابەت- هەواڵ- مادە) بێت.

١٠- ئاسانکاری لەکاری دەرهێنانی ڕۆژنامەگەری.

بۆ گەیشتن بەم ئامانجانە پێویستە ڕۆژنامەنووس-ئیدیتۆر ئەم کارانـەی خـوارەوە ئەنجام بدات[٣٩]:

١- دڵنیـابوون (جەختکردنـەوە-التأکـد) لـە ڕاسـتی بەڵگـە و بەیاناتـە بـەکارهاتووەکانی دەقـی ڕۆژنامەگـەری، ئـەویش لەچـەند ڕێگەیەکـەوە دەستدەکەوێت، بە گفتوگۆ لەگەڵ نووسەر یان سەرنووسـەری ڕۆژنامەکـە یـان

لە ڕێگەی پرسیارکردن لە پسپۆڕێکی تایبەت بە دەزگای زانیاری یان بەدەزگای ڕۆژنامەگەری، یان لە بانکی زانیاری لەدەرەوەی کاری ڕۆژنامەگەری.

٢- کورتکردنەوەی وشە و ڕستە و پەڕەگرافی زیاد، کە پێویستی پێ نییە.

٣- دووبارەکردنەوەی دارشتنی دەق بەگشتی لەپێناو باشکردنی دەقەکە لە ڕووی زمانەوانی و زمان پاراوی.

٤- دووبارەکردنەوەی دارشتنی دەقی ڕۆژنامەگەری بەئامانجی داهێنانی جۆرێك لە گونجان و هەماهەنگی (تنسیق) شێوازەیی.

٥- سڕینەوەی ئەو وشە و ڕستە و زاراوە قورسانەی کە خۆێندنەوەیان زۆر زەحمەتە.

٦- لابردنی هەندێ وشە و ڕستە و زاراوەی نابەجێ کە لە ڕووی یاسای چاپەمەنی و بلاوکردنەوە قەدەغەن، یان لەگەڵ چێژی گشتی خەڵك ناگونجێن.

٧- کورتکردنەوەی دەقی ڕۆژنامەگەری کە لەگەڵ ئەو پانتاییەی بۆی دانراوە بگونجێ.

٨- تەواوکردنی دەقی ڕۆژنامەگەری بەهەندێ زانیاری لە ڕووی ناوەڕۆکەوە بۆ ئەوەی هەموو لایەنەکانی بیرۆکەی گەیاندنی (هەواڵ و ڕیپۆرتاژەکان)ی ڕۆژنامەگەری بگرێتەوە.

٩- دووبارە دارشتنی ناونیشانەکانی تایبەت بە دەقی ڕۆژنامەگەری، ناونیشانی سەرەکی و لاوەکی، چونکە ناونیشانی دەق فاکتەرێکی بەهێز و گرنگە بۆ هێورکردنی خوێنەر لە ڕووی بینین ولە ڕووی فیکرییەوە، هەروا دانانی ناونیشانی پێویست لەکاتی نەبوونی.

١٠- تێکەڵکردنی دوو دەقی ڕۆژنامەگەری (بەتایبەتی هەواڵەکان) لەکاتی پێویست، یان دانانی نیشانەیەك لەکۆتایی هەر دەقێکی دیکەی ڕۆژنامەگەری.

پ- شێوازی ڕۆژنامەگەری (الاسلوب الصحفی):

لە ڕوانگەی سروشتی ڕۆژنامەگەری چ ڕۆژنامە بێت یان گۆڤار (بۆ نموونە ڕۆژنامەی خەبات) وەك ئامرازێکی ڕاگەیاندن هەندێ خەسڵەت و تایبەتمەندی خۆی هەیە وەك فۆڕمێکی چاپکراو بۆ بلاوکردنەوە بەپێی خولێکی دیارکراو دەردەچێت

جا ڕۆژانە بێت یاخود هەفتانە بەپێی ئەو ماوەیەی بۆی تەرخان کراوە، ئاراستەی جەماوەری جۆراوجۆر دەکرێت، کە لە ڕووی ئاستی ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی و پیشەییدا جیاوازن، بۆیە بابەتەکانی ڕۆژنامەگەری پێویستی بە شێوازێکی نووسین یان زمانێکی تایبەت هەیە کە لەنێو ئامرازەکانی ڕۆژنامەگەری بەکاربهێنرێت، هەروەها خاوەن سیما و تایبەتمەندیی دیارکراو بێت. ئەم شێوازە لە نووسینی ڕۆژنامەگەری لە ڕێگای هەندێ تایبەتمەندیی پەیوەست بە سروشتی ڕۆژنامەکە خۆیەوە پەیڕەو دەکرێت، وەك ئامرازێکی گەیاندن لە ڕووی قەبارە و ڕووپەڕ و لایەنی تەکنیکی و جۆری دەرچوونی یان کاتی دەرچوونی کە پێویستی بەخێرایی هەیە، هەروەها کورتی و چڕی بابەتەکان کە جەخت لەسەر (هەواڵ) بکات وەك پیشەیەکی سەرەکی کاری ڕۆژنامەگەری، ئەویش پەیوەستە بەهۆکاری خێرایی و گەیاندنی هەواڵەکان بۆ هەموو چین و توێژێکی کۆمەڵ[٤٠]. لەلایەکی ترەوە لەبەر ڕەوشی گۆڕانی بەردەوامی سەردەم و پێشبڕکێی ئامرازەکانی ڕاگەیاندن و ئاوێتەبوونی ڕووداو و بەسەرهاتەکانی ژیان، هەندێ شێوازی دیکەی ڕۆژنامەگەری پەیدابوون کە پێشتر لە ڕۆژنامەکاندا پەیڕەو نەدەکران و تایبەت بوون بە گۆڤارەکان، ئەویش شێوازی ڕاڤەکردن و شیکردنەوە و لێکۆڵینەوە، بۆیە پێویست بوو شێوازی ڕۆژنامەگەری ڕێڕەوێك بۆ خۆی پەیدا بکات کە لەگەڵ ئەو هەموو گۆڕانانەی سەردەم بگونجێ و بەکارهێنانی شێوازێکی ئاسان و ئاشکرا نزیکی شێوازە ئاساییەکەی بێت و لە ڕێگایەوە بتوانێت ئەو ڕووداوانە بەشێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا و واقعی پێشکەش بکرێت، دوور لەهەموو ئاڵۆزییەك.

پیشەی دووەمی ڕۆژنامەگەری پاش هەواڵەکان پیشەی ڕاڤەکردنە، بۆ ڕووداو و بەسەرهات و بیرو بۆچوون و ئەزموونە سیاسی و ئابووری و وەرزشی و یاسایی و زانستی و هونەرییەکان، کە لە ڕێگەی شێوازی ڕۆژنامەگەرییەوە بەشێوەیەکی ڕوون و ئاسان وورد و دیار دەخرێنەڕوو، هەردوو کەسی پسپۆڕ و خوێنەری ئاسایی لێ تێدەگەن[٤١]. لێرەدا لە کاتی بەکارهێنانی ئەم پیشەیە زەحمەتییەك دێتە پێش ڕۆژنامەنووسان واتە کاری (ئاسانکردن و بەرجەستەکردن و ڕاڤەکردن و خستنەڕووی ڕووداوەکان بەشێوەیەکی دیار و ڕوون) کارێکی قورسی شێوازەییە، پەیوەستن بە سروشت و ناوەڕۆکی بابەتی ڕۆژنامەگەری هەمەجۆرەوە، ئەویش لە

ڕێگەی بەکارهێنانی زمانێکی تایبەت بۆ ئەو جۆرە بابەتە ڕۆژنامەگەرییانە (زانستی و وەرزشی و هونەر و مۆسیقا و داد و کارگێڕی). پێویستە لەسەر ڕۆژنامەنووس لە هەموو ئەو زمانانە زمانێك دابهێنێت یەك زمانی ئاسان کە لە لایەنی گشتی خەڵکەوە ڕوون و ئاشکرابێت. بەم شێوەیە ڕۆژنامەگەری ڕۆڵی نێوەند (وسیط) دەبینێت و لە نێوان ئەو کۆمەڵ و جەماوەرە ڕۆڵی خۆی دەگێڕێت. کەواتە ڕۆژنامەگەری دوو زمانی تایبەتی خۆی هەیە : یەکەم زمانێکی بابەتی بۆ (تحریر) نووسینی هەواڵ و ڕیپۆرتاژ و گفتوگۆکان واتە (شێوازەیەکی گشتی)، دووەم زمانێکی تایبەت یان (خودی) بۆ نووسینی وتاری ڕۆژنامەگەری بەهەموو جۆرەکانی، واتە (شێوازەی تایبەتی) ئەویش بەندە بە ئاستی ڕۆشنبیری کەسەکەوە و سیاسەتی دەزگا ڕاگەیێنەرەکەوە. لێرەدا دەتوانین هەندێ پێکهاتەی شێوازی ڕۆژنامەگەریی بەگشتی لە ڕێگەی چوار تەوەرەوە بخەینەڕوو[٤٢]:

پێکهاتەی یەکەم پەیوەستە بە شارەزابوون لە ڕێزمانی زمانەکەی (وشەسازی و ڕستەسازی): وەك پێشتر ئاماژەمان پێکرد پێویستە لەسەر کەسی ڕۆژنامەگەر شارەزاییەکی تەواوی هەبێت لە دەستوور و یاسای زمانەکەی خۆی، واتا (ڕێزمانەکەی). پێکهاتەی دووەم پەیوەستە بە لۆژیکی: ئەمەش بەندە بە بنەما فیکرییەکەی دەقی ڕۆژنامەگەریی، کە ئەنجام و دەستکەوتەکانی لە کۆتاییدا لەگەڵ پێشەکییەکەی ڕێك بکەوێت، واتە بیرۆکەی بابەتەکە لەناو یەك ناوەڕۆکدا خۆی بگرێتەوە و ڕووی ڕاستەقینەی خۆی فەرامۆش نەکات چ لە لایەنی زانستی یا مێژوویی یان لایەنی ژیان و سروشتەکەی. پێکهاتەی سێیەم پەیوەستە بە ڕەوانی زمان و چاکی شێوازەیی گشتی یان ڕەوانبێژی: واتە پێویستە لەسەر ڕۆژنامەنووس کاری شێوازی ڕۆژنامەگەریی گشتی پەیڕەو بکات و لەسەری بڕوات، کەهەموو ئەو یاسا و ڕێسانەی کاری ڕۆژنامەگەری دەگرێتەوە و بابەتەکانی تیایدا داڕێژراو بێت. پێکهاتەی چوارەم پەیوەستە بە پەیڕەوکردنی شێوازەی ڕۆژنامەگەری تایبەت بەخۆی: ئەمەش بەندە بە سروشتی ئەو ڕۆژنامە و گۆڤارەیە، چونکە پیشە و کار و سیاسەتی تایبەتی خۆی هەیە (ستراتیجییەتی تایبەت)ی کە لەسەری دەڕوات، هەروەها پێویستە لەسەر ئەو ڕۆژنامەنووسانەی کە لە

ڕۆژنامەکەدا کاردەکەن پەیڕەوی بکەن. بەم شێوەیە دەکرێ خاڵە سەرەکییەکانی باشترین ڕێگا بۆ پەیڕەوکردنی شێوازەی ڕۆژنامەگەری دەستنیشان بکەین، لەکاتی نووسینی بابەتە ڕۆژنامەگەرییەکە لە چوارچێوەی دەقە جۆراوجۆرەکانی هەواڵگری و ناهەواڵگری، بەپێی ئەو تەوەر و باسانەی کە لەسەرەوە خراونەتە ڕوو بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشان دەکرێن[٤٣]:

١- وازهێنان لە هەندێ وشە و مۆرفیمی زیاد و هەندێ ئاوڵفرمانی شوێن و کات و ئامرازی لێکدەر و پەیوەندیکردن کە پێویست ناکات لە ڕستەکەدا هەبێت، هەروەها هەمانەشت لە ڕستەی درێژ و ڕستە دووبارەکراوەکان.

٢- بەکارهێنانی زاراوەی ئاسان و ڕوون و دیار وەك بەکارهێنانی وشەی کورت و ناسراو.

٣- پێویستە لەسەر ڕۆژنامەنووس پیرۆزیی هەواڵ ڕابگرێت، بە شێوەیەك دابڕێژێتەوە بێئەوەی ڕای خۆی تێکەڵ بکات و بەبابەتی دەقەکە پابەندبێت، ئەمەش لە ڕێگای بەکارهێنانی دەربڕین و زاراوەی ورد و ڕوون و بەجێ.

٤- پێویستە وشەکانی یەك پەڕەگراف لە (٥٠-٧٥) وشە زیاتر نەبێت و لەهەر پەڕەگرافێکدا (٤-٥) ڕستە زیاتر نەبێت، و هەر دێڕێك لە (٤٠-٥٠) پیت زیاتر لەخۆ نەگرێت.

٥- پێویستە لەسەر هەموو هەواڵێکی ئامادەکراو سەرچاوەی خۆی لە ناوەڕۆکی هەواڵەکەدا هەبێت، کە زانیارییە هەواڵییەکەی لێ وەرگیراوە یان خواستراوە، چونکە ڕۆژنامەنووس پێویستە سەرچاوەی هەواڵەکانی خۆی دەستنیشان بکات، دەکرێ سەرچاوەکە لەناو هەواڵەکەدا شاراوە بێت، هەندێ جاریش وا دەخوازێت کە سەرچاوەکەی دیار نەبێت بۆ ئەوەی کەسێکی تایبەت بپارێزێت، هەندێ جار پێویستە شێوازی خستنەڕووی بیر و بۆچوون و ڕاکانی کەسەکان لەناو هەواڵەکەدا بگۆڕێت، لە ڕێگای بەکارهێنانی هەندێ زاراوە : (گوتی، ڕاگەیاند، خستەڕوو).

٦- ڕێکخستنی هەواڵەکە بەشێوەیەکی لۆژیکی و بابەتی، ڕۆژنامەنووس پێویستە ڕووداوەکان شیان بکاتەوە و بەشێوەی چیرۆکێك بیانخاتە ڕوو و لە چوارچیوەی یەك تەوەردا بخولێنەوە.

٧- دەکرێ هەندێ زاراوەی بێگانە بەکاربێت ئەگەر لە ڕووی واتاکەوە نزیکتر بێت بۆ دەربڕین لە حاڵەتی ڕووداوەکە کە ڕاستەوخۆ واتاکەی بەدەستەوە بدات.

٨- بەکارهێنانی وشەی نوێ تەنانەت ئەگەر بەلای خوێنەریشەوە نوێ بێت بەلاَم لە هەمانکاتدا واتایەکی ڕاستەوخۆ دەبەخشێت.

٩- بەکارهێنانی خاڵبەندی وەك ئاسانکارییەك بۆ خوێندنەوە و زیاتر شارەزابوون لە شێوازەی نووسینی ڕۆژنامەگەری وەك: (خاڵ، کۆما، شارحە (-)، کەوانە)، کە هەریەك لەم نیشانانە ئەرکی تایبەتیی خۆی هەیە.

١٠- ناوهێنانی ناوی تەواوی کەسایەتییەکان لە سەرەتای هەواڵەکەدا، هەروەها ئاگاداری نازناوی زانستی و مەدەنییەکان یان هەر ناوێکی تر، هەروەها ئاماژەدان بە پۆست و نازناوی بەرپرسان و سەرۆکەکان بۆ ئەوەی جۆرێك لە تێکەڵی ناوەکان دروست نەبێت لە نێوان کەسەکاندا.

١١- ئاگاداری ڕیزبەندی (زنجیرەی) ژمارەکان بکرێت بۆ ئاسانی خوێندنەوە، باشتروایە لە ژمارە یەکەوە بۆ ژمارە نۆوە بە نووسین بنووسرێت، و لە ژمارە دەو بەرەو سەرەوە بە ژمارە بنووسرێت. هەروەها ژمارەکانی تەقریبی بە نووسین بنووسرێت وەك لە سەدان یەك، بەلاَم ئەو ژمارانەی کەوا زیاتر پێویستە بۆ بڕی پارە و ئەنجامی گەمەکان و ڕێکەوتی مێژووییەکان بە ژمارە بنووسرێت، یان هەندێ ژمارەی گەورە بە نووسین بنووسرێت وەك (٢) ملیۆن و (١٢) هەزار.

لێرە پرسیارێك دێتەئاراوە، ئایا شێوازەی ڕۆژنامەگەریی لە هەموو کات و حاڵەتەکاندا یەك ئاستی دەربڕینی هەیە بۆ گشت هەواڵ و بابەت و دەربڕینی دەقەکانی ڕۆژنامەگەریی بەکاردێت؟ وەلاَمەکە نەخێر واتە ئەم شێوازەیە دەگۆڕێت بەپێی جیاوازی هونەرەکان و شێوە و جۆرەکانی کاری ڕۆژنامەگەریی، چونکە هەندێ جار نزیکی ئاستی ئەدەبی دەبێت و هەندێ جاریش نزیکی ئاستی زانستی دەبێت، لە کۆتاییدا ئەو جۆر و ئاستی نووسینانەی بەپێی تایبەتمەندی و بنەما هونەرییەکان و تەکنیکی ڕۆژنامەکان بۆ ئەو جۆرانەی خوارەوە دەستنیشان دەکرێن [٤٤]:

١- ئاستی ڕۆژنامەگەریی هەواڵگەری (الاخباري): ئەو شێوازەیە بە زۆری بۆ نووسینی هەواڵی کورت و مامناوەند و درێژ بەکاردێت پێش هەموو بابەت و هونەرەکانی دیکەی ڕۆژنامەگەری.

٢- ئاستی ڕۆژنامەگەری تۆماری (التسجيلي): هەندێ جاریش بە (ڕاپۆرتی - التقريري) ناودەبرێت ئەمەش سەرەتا تایبەتە بەشێوازەی نووسینی چیرۆك و بابەت و ڕاپۆرتە هەواڵەکانی ڕۆژنامەگەری، کە بۆ ئەم جۆرە نووسینانە تەرخان کراوە، هەندێ جاریش بۆ چەند گفتوگۆیەکی ڕۆژنامەگەریی (الاحاديث الصحفية-ئینتەرڤیو) بەکاردێت.

٣- ئاستی ڕۆژنامەگەریی ڕاڤەیی- شرۆڤەکردن (التفسيري): ئەم شێوازەیە تایبەتە بەهەندێ وتەی ڕۆژنامەگەریی دیکە، هەندێ جۆری راپۆرتی تازە کە بەرەو ئاراستەیەکی نوێ هەنگاو دەنێت و لە ڕێگەی نووسینەوە ئەنجامدەدرێت، خوێنەریش تەنیا بە شێوازی تۆمارکردن (تسجيلي) قەناعەت ناهێنی و پێویستە هەندێ راڤەکردنیشی تێدا هەبێت، هەروەها ئەم جۆرە شێوازەیە لە هەندێ ڕیپۆرتاژی ڕۆژنامەگەریش بەکاردێت، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ئەم شێوازەیە بۆ نووسینی وتاری تایبەت وەك وتارەکانی (سەرنووسەر (سەروتار) - (کۆمینت-تەعلیق) - لێدوان- سەرۆك - شوێن - گۆشە) بەکاردێت.

٤- ئاستی ڕۆژنامەگەریی وەسفکردن پەسەنکردن (وصفي) : ئەمەش تێکەڵ دەبێت لەگەڵ چەند ئاستی باسکراوی پێشوو لە نووسینی بابەتەکانی ڕۆژنامەگەری وەك (وتارەکان- ڕاپۆرتەکان- ڕیپۆرتاژەکان)، لەگەڵ هەندێ وتاری (ستوونی و ڕۆژانەکان)ی ڕۆژنامەکە بەتایبەتی ئەو وتارانەی کە لەرووی ناوەرۆکەوە بریتییە لەم بابەتانە (گەشت- (خواطر وتاملات) بیرکرنەوە- بۆنە تایبەتییەکان - دانپێنانەکان (الاعترافات).

٥- ئاستی ڕۆژنامەگەریی ئەدەبی: نووسەر لێرەدا هەندێ سیما و خەسڵەتی تایبەتی ئەدەب و چێژی ئەدەبی لە نووسینی بابەتەکاندا پەیڕەو دەکات، بەڵام بەپێی پێویست کە لە سنووری خۆی باز نەدات، وەك لە هەندێ جۆری ناونیشان و پێشەکی و کۆتایی وتەکان و ڕاپۆرتی وێنەکراو و ڕیپۆرتاژ

بەگشتی، بەتایبەتی لەنێو گۆڤارەکان بەدی دەکرێت. هەروەها لەهەندێ وتاری ستوونیش بەدی دەکرێت بەتایبەتی ئەو وتارانەی کە پەیوەستە بەلایەنی خودی نووسەرەکە (الذاتية).

٦- ئاستی ڕۆژنامەگەریی زانستی: ئەمشێوازەیە لەلایەن نووسەرانی بەندن بەنووسینی ئەمجۆرە بابەتانە پەیڕەو دەکرێت وەك: زانستی، سەربازی یان ئابووری وکشتوکاڵ و گشت بابەتە پسپۆرییەکانیتر دەگرێتەوە.

٧- ئاستی ڕۆژنامەگەریی گشتی: نووسەری ئەم شێوازەیە دەتوانێت بە کۆکردنەوەی ئاستە باسکراوەکانی پێشوو لەسەر هونەر و جۆرەکانی ڕۆژنامەگەریی تایبەت و بەرچاو (متمیز) پەیڕەو بکات، ئەم جۆرە ئاستەش لە ڕێگای بەکارهێنانی ئەم بابەتانە دەبێت: (ڕیپۆرتاژی ڕۆژنامەگەریی بەرچاو بەتایبەتی : (ڕیپۆرتاژی کێشە و گرفتەکان- ڕیپۆرتاژی هەواڵی- ڕیپۆرتاژی پۆرترێت - ڕیپۆرتاژی (تایبەت بەکەسایەتی)- ڕیپۆرتاژی گەشت و گوزار) و هەڵمەتی (ڕیپۆرتاژی ڕۆژنامەگەریی). وتارەکانی (leader) سەروتاری واژووکراو. وتاری ڕۆژانەی ڕۆژنامەگەریی (وتاری گۆشە و ستوونەکان). وتارە شیکراوەکان).

ئەم جۆرە ئاستی نووسینە بە مەرجێك پەیڕەو دەکرێت بیرۆکەی ڕیپۆرتاژەکە شایستەی ئەوە بێت بخرێتە ڕوو و توانای کاری ئیدیتۆری تیایدا بەرجەستە بێت، یان ئەو کۆمەڵە کەسانەی وەك تیمێك کاردەکەن پەیڕەوی بکەن، چونکە زەحمەتە یەکێك بتوانێت ئەو هەموو ئاستە نووسینانەی سەرەوە بەیەکەوە کۆبکاتەوە و لەیەك شێوازەدا بخاتەڕوو.

ت- هەنگاوەکانی نووسین و ئامادەکردنی دەقی ڕۆژنامەگەری (ئیدیتین):

نووسین و ئامادەکردنی دەقی ڕۆژنامەگەری (ئیدیت) بەشێکە لە سیستەمی گشتی دەرکردنی هەموو ڕۆژنامەیەك هەروەها هەنگاو و پلانە پێشەکییەکەی (ستراتیجییەتی) خۆی هەیە پێش دەرکردنی ڕۆژنامەکە، کە بریتییە لە سیستەمێکی لاوەکی لەناو سیستەمێکی گشتی بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەکە. هەروەها

هەنگاوەکانی ئێدیتی دەقی ڕۆژنامەگەریی بەپێی بابەتە ڕۆژنامەگەرییەکان دەگۆڕێت، ئایا ئەمە دەقێکی هەواڵییە یان ناهەواڵییە.

یەکەم: هەنگاوەکانی نووسینی (ئیدیت)ی دەقی هەواڵی [٤٥]:

١- سەرەتا پلاندانان بۆ ئامادەکردنی هەواڵی (پێشبینیکراو و بەدواچووەکان) ئەمەش لە ڕێگای دەستنیشان کردنی تەوەرەکانی هەواڵ و خاڵە سەرەکییەکانی و کۆکردنەوەی هەموو ئەو زانیاریانەی پەیوەستن بەبابەتەکەوە لە بەشی هەواڵ و زانیاری یان لە ئەرشیفی تایبەتی نووسەری ڕۆژنامەنووس.

٢- کۆکردنەوەی زانیاری تایبەت بە هەواڵی ئامادەکراو لە سەرچاوە جۆراوجۆرەکانی خەڵك و بەڵگەنامەکان.

٣- وێنەگرتنی فۆتۆگرافی پەیوەست بە هەواڵەکە لە لایەن نووسەر یان وێنەگری ڕۆژنامەکەوە.

٤- پێداچوونەوەی بابەتە ڕۆژنامەگەرییە نووسراو و وێنەکیشراوەکە و تەواوکردنی تەوەرەکانی.

٥- هەڵسەنگاندنی بابەتی ڕۆژنامەگەریی ئامادەکراو و وێنەکێشراوەکە و دەستنیشانکردنی شیانی بلاوکردنەوەی لە لایەن کەسی بەرپرس، سەرۆکی بەش یان بەڕێوەبەری نووسین یان جێگری سەرنووسەر یاخود سەرنووسەر بەخۆی یان هەموویان بەپێی پلەی بەڕێوەبردنی کارگێڕی لەدەزگا ڕۆژنامەگەرییەکەدا.

٦- ئامادەکردنی وێنەی دروستکراو و دەربڕاو و ڕوونکراوی بابەتەکە و بلاوکردنی لەگەڵ بابەتەکە یان بەجیا.

٧- هەڵبژاردنی ستراکتۆر یان پێکهاتەی (البناء) هونەری دەقی ڕۆژنامەگەری، واتە دەستنیشان کردنی شێوە (فۆرمی دیارکراو) قاڵبی دەقەکە، یان بابەتە هەواڵگەرییەکە کە بۆ بلاوکردنەوە ئامادەکراوە.

٨- ئێدیتی کۆتایی دەقی ڕۆژنامەگەری.

٩- پێداچوونەوەی کۆتایی بۆ دەقی ڕۆژنامەگەری (ئامادەکراو).

١٠- هەڵسەنگاندنی کۆتایی و دەستنیشانکردنی پێشینەی بلاوکردنەوەی.

دووەم: هەنگاوەکانی نووسین (ئیدیت)ی دەقی ناهەواڵی (گفتوگۆ و ڕیپۆرتاژ) [٤٦]:

١- هەڵبژاردنی بیرۆکەی دەقی ڕۆژنامەگەری (بابەتی ڕۆژنامەگەری).
٢- پێداچوونەوەی بیرۆکەی بابەتەکە و دەستنیشانکردن و بڕیارلەسەردانی لە لایەن کەسی نووسەری ئیدیتۆر.
٣- کۆکردنەوەی زانیاری و وردەکارییەکانی تایبەت بە بیرۆکەی دەقی ڕۆژنامەگەریی لە هەندێ زانیاری نووسراو و وێنەگیراو و وێنەکێشراو لە بەشی زانیاری ڕۆژنامەگەری یان ئەرشیفی تایبەتی کەسی ئیدیتۆر.
٤- کۆکردنەوەی زانیاری پێویست بۆ دەقی ڕۆژنامەگەریی بە هۆی نووسەر یان تیمی کارکردن.
٥- وێنەگرتنی فۆتۆگراف و ئامادەکردنی وێنەی پەیوەست بە دەقی ڕۆژنامەگەری.
٦- پێداچوون و تەواوکردنی زانیارییە کۆکراوەکان.
٧- هەڵسەنگاندنی بابەتەکە و دەستنیشانکردنی ئاستی شیاوی بۆ بڵاوکردنەوەی لە لایەن ئیدیتۆری بەرپرس.
٨- هەڵبژاردنی پێکهاتە (ستراکتۆری) هونەری بۆ دەقی ڕۆژنامەگەری، واتە هەڵبژاردنی فۆرمی هونەری تایبەت بە دەقی ڕۆژنامەگەری و قاڵبە شیاوەکەی کە بابەتەکە تیایدا دادەڕێژرێت، پاشان هەڵبژاردنی شێوەی وتووێژی ڕۆژنامەگەری، دواتر وتووێژەکە کە لە پرسیار و وەڵام پێکهاتووە لە شێوە تەقلیدییەکەی دادەنرێت.
٩- ئێدیتی دەقی ڕۆژنامەگەری .
١٠- پێداچوونەوەی گشتی بۆ دەقی ڕۆژنامەگەری لە ڕووی زمانەوانی و زانیاری و شێوازەیی وهەندێ جاریش لە ڕووی یاسایی و تەواوکردنی یان هەموارکردنی دەقەکە.
١١- هەڵسەنگاندنی کۆتایی و دەستنیشانکردنی پێشینەی بڵاوکردنەوەی.

سێیەم: هەنگاوەکانی (ئیدیت)ی دەقی نا هەواڵی (وتار) [٤٧]:

١- دەستنیشانکردنی بیرۆکەی دەقی ڕۆژنامەگەری (بابەتی وتارەکە).
٢- کۆکردنەوەی زانیاری پێویست وەك باگراوەندێك بۆ دەقی نووسراو وێنەگیراو و وێنەکێشراو.
٣- کۆکردنەوەی زانیاری هەنووکەیی یاخود بەردەست.
٤- هەڵبژاردنی (ستراکتۆری) هونەری دەقی ڕۆژنامەگەری، و دەستنیشانکردنی جۆری وتار و شێوە هونەرییەکەی واتە (سەروتار یان وتاری ڕۆژانە).
٥- ئێدیتی (نووسینی) وتارەکە.
٦- پێداچوونەوەی زمانەوانی و زانیاری و شێوازەیی و یاساییش.
٧- تەواوکردن و دووبارەداڕشتنی وتارەکە، بەڵام ئەمە بۆ نووسەرە ناسراوەکان نییە.
٨- هەڵسەنگاندنی کۆتایی و دەستنیشانکردنی پێشینەی بڵاوکردنەوە.

ج- زمانی ڕاگەیاندن و شێوازی نووسینەوە لەکوردستان:

لەگەڵ هاتنی سەدەی بیستەم دیاردەی ڕۆژنامەگەری بە شێوەیەکی زۆر فراوان بوژایەوە، بابەتەکانیشی بەپێی تەکنیك و ڕێکخستنی شێوازە تایبەتییەکەی پەیامەکەی خۆی دەگەیێنێت، چونکە ڕۆژنامە وەکو داهێنراوێکی نوێی ناو زانستە مرۆڤایەتییەکان و ڕایەڵێك لە پرۆسەی گەیاندندا تایبەتمەندی خۆی هەبووە، هەروەها ڕەچاوی لایەنی هونەریشی کردووە کە چەندین تایبەتمەندی لەخۆگرتووە، کوردستان بەهۆی ڕەوشی نالەبار و سەختی باری سیاسی و نەبوونی ئازادییە دیموکراتییەکان و ڕادەربڕین دووچاری گرفتبوو هەروەها نەبوونی زمانێکی یەکگرتووی نووسینی کوردی ئەمەش گرفتێکی تر بووە، بەڵام دواتر کار لەسەر ئەوە کرا کە دیالێکتی شێوەزاری (کرمانجی ناوەڕاست) ببێت بە زمانی نووسینی یەکگرتووی کوردی لە زۆربەی ناوچەکانی کوردستانی عێراقدا، تەنیا لە ناوچەکانی باکووردا نەبێت کە بەکارنایەت، بەڵکو شێوەزاری (کرمانجی سەروو) تیایدا بەکاردەهێنرێت. ئەم دیالێکتە (کرمانجی ناوەڕاست) بوو بە زمانی فەرمی کوردی لە هەموو دامودەزگاکانی حکومەتی

هەرێمی کوردستان پەیڕەوکرا و لەنێو دەزگا و ئامرازە ڕاگەیاندنەکانیش بەکارهێنرا، ئەو زمانەی کە بابەتە بلاوکراوەکانی ڕۆژنامە و گۆڤار و بابەتە پەخشکراوەکانی ڕادیۆ و تەلەفزیۆن تیایدا دادەڕێژرا و پێشکەشی خەڵك دەکرا، ئەگەر بە وردی سەیری زمانە بەکارهاتووەکەی هەواڵ و گشت بابەتە بلاوکراوەکانی ڕۆژنامەگەری و دەزگاکانی تری ڕاگەیاندن بکەین ئەوا کۆمەڵە سیما و خەسڵەتی تایبەتی تێدا بەدیاردەکەوێت، چونکە زمانی هەواڵ پەیوەستە بە هەندێ تایبەتمەندیی دیارکراوی خۆیەتی جیایە لەگەڵ زمانی بابەتەکانی تری ڕاگەیاندن، کە لە ڕێگای ئەو دانە زمانییە بەکارهاتووانەی لەنێو بابەتە بلاوکراوەکاندا دەردەکەوێت، چونکە پێکهاتەی زمان لە ڕۆژنامەگەرییدا بەگشتی بریتییە لە وشە و گشت شێوازە تایپۆگرافییەکانی، وشەی نووسراویش بریتییە لەو وشانەی کە لە ڕێگەیەوە دەقی ڕۆژنامەگەری لەلایەن کەسی نووسەر پێشکەش دەکرێت، واتە لەسەر کەسایەتی نووسەرەکە ڕادەوەستێت لە کاتی نووسینی بابەتەکەیدا تا چەند توانای سەرنجڕاکێشانی زۆرترین ڕێژەی جەماوەر بۆ هەواڵەکانی دەبێت، وێنە واقیعەکەی خۆی لەسەر زانیاری و شارەزایی خۆیدا بونیات بنێت بۆیە کۆمەڵە وشە و زاراوەی زمانی پێویستە بەکاربێت بۆئەوەی یەکەیەکی ڕێزمانی ڕاگەیینەر پێکبهێنێت لە ڕێگەیەوە ڕستەکان کردەکانی تیایدا بنوێنرێن، واتە زمان پەیوەستە بە واقعەکە خۆی.

بەهێزترین تێگەیشتن لە واقیعی ڕووداوەکەش ئەوەیە کە (کردە، بەشدارەکان و بارەکەی) هاوکاری لە دروستکردنی زانیاری و شارەزایی دروست بۆ دەوروبەرەکەی بکات واتە لە زمانی کوردیدا ئەو پێکهاتە ڕێزمانییە کە ئەو تێگەیشتنانەمان بۆ بەدەستدەخات لە چوارچێوەی ڕستەدا بریتییە لە (کار و بکەر و بەرکار) ئەوەیە کە هەر ڕستەیەکی هەواڵی پەیوەستە بەکار و کەسی بەشداربووی لە بەئەنجامگەیاندنی کارەکە و ئەو بارە کردەیەی تێدا ڕوویداوە، لە هەواڵسازیدا چەند تازەیی و گرنگی لەخۆ بگرێتەوە ڕۆڵی سەرەکی لە سەرنجڕاکێشانی خەڵکدا دەبینێت، بۆیە نووسەری بابەتەکان پێویستە بەهەندێ خاڵی گرنگ پابەند بێت، وەك: (بەکارهێنانی وشە و زاراوەی باو کە لەلایەنی گشتی خەڵکەوە ناسراوبێت، ئەگەریش پێویست بوو زاراوەیەکی نەناسراو یاخود

نویێ بەکاربێت، ئەوە دەکرێ ئەم وشەیە بەڕستەیەکی کورت ڕوون بکرێتەوە. دوورکەوتنەوە لە شێوازی ناڕاستەوخۆ، واتە پێویستە لەسەر نووسەر شێوازێکی ڕاستەوخۆ بەکاربهێنێت بۆ نووسینی دەقی پەخشکراو کە ڕاستەوخۆ گوزارشت لە مەبەستەکەی بکات. هەروەها لە کاتی نووسینی دەقی پەخشکراودا زیاتر وشەی وەسفکردن بەکاردەهێنرێت، جگە لە دووبارە پێداچوونەوە بە وشەی گوتراو ئەویش لە ڕێگای خوێندنەوەی دەقی نووسراو دەبێت، دەقەکە بە شێوەیەك دەخوێندرێتەوە وەك ئەوەی چیرۆکێك بۆ خۆێنەران دەگێڕدرێتەوە، لە ڕێگای بەکارهێنانی دەربڕینی جۆراوجۆر و دەستەواژەی جیاواز کە شێوازی هەمەجۆر و لەهەموو پەرەگرافەکانی تردا بەکاردەهێنرێت)(٤٨). لە لایەکی تر زمانی هەواڵ پێویستە (وردی، خێرایی، ئاشکرایی و بابەتی) لەخۆبگرێت، هەروەها پێویستییەکانی کورتی و چڕی، ئاسانی و ئاشکرایی، خێرایی و زوو فریاکەوتن، ڕەچاوکردنی ناوەکان و زانینی سەرچاوەی هەواڵەکان، لەخۆ بگرێت.

دەقی هەواڵیش وەکو پێشتر ئاماژەمان پێکرد لەچەند بەشێك پێکدێت، ئەویش: (پێشەکی (لید)، جەستەی هەواڵ و ڕستەی کۆتایی)، لەکاتی ئەنجامدانی کاری نووسین پێویستە بنەماکانی زمانی بەکارهاتوو تێدا ڕەچاو بکرێت کە لەسنووری (ئاستەکانی زمان و پێشکەوتنەکانی زمان و ڕاست و هەڵەکانی زمانی و هەماهەنگی لەگەڵ وەرگر کە لەنێوان شێوەی سادە و شێوەی بەرزی زماندا هاوسەنگ بێت). کەواتە نووسین هەر یەکێك و بەپێی ئامراز و جۆری گەیاندنەکەی دەستنیشان دەکرێت، شێوازی هەواڵیش پەیوەندی بە جۆری داڕشتنی هەواڵەکە هەیە کە پەیوەستە بەزمانێکی تایبەتی لە بەکارهێنان و هەڵبژاردنی وشەدا، پێویستە نووسەری هەواڵ ڕووداوەکە زۆر بەوردی و ڕاشکاوی بگەیەنێتە خوێنەر، پەیوەستە بەکار و سیاسەتی دەزگاکەوە کە هەردەم ڕووداوە نوێیەکانی ڕۆژانە دێنە کایەوە، بۆیە زمانەکە پاراوتر دەبێت، پابەندە بە یاساکانی داڕشتنەوە وەك (بەکارهێنانی ئامرازەکانی لێکدان و خاڵبەندی بۆ فەراهەمکردنی تێگەیشتنی زیاتر، دوورکەوتنەوە لە بەکارهێنانی کاری (بکەری نادیار) چونکە هەندێ جار لە سەرەتای ڕوودانی ڕووداوەکەدا بکەری ڕووداوەکە ئاشکرا نابێت، هەروەها بەکارهێنانی زیاتر یەکێك لەو شەش ڕەگەزەی کە پێوستە وەڵام بدرێنەوە لە

هەواڵەکەدا کە ڕەگەزی (کێ)یە. بەکارهێنانی ئەو ڕاناو و وشە و دەربڕینانەی کە خوێنەر لەگەڵیدا هەست بەبوونی خۆی دەکات وەك (تۆ و ئێوە)، جەختکردنەوە لەسەر بەکارهێنان و دروستکردنی ئەو وشانەی کە بە لای خوێنەرەوە نامۆنین، هاوکات بەکارهێنانی ڕستەی کورت و بڕگەی کورت لەگەڵ پابەندبوون بە دەستەواژەیەك کە خوێنەری لێ تێبگات[٤٩]. دوورکەوتنەوە لە زێدەڕۆیی، چونکە هەر ڕووداوێك بەپێی گرنگیی دەربڕێت بێئەوەی قەبارەکەی گەورەتر بکرێت، چونکە دەبێتە هۆی شێواندنی ڕاستی ڕوداوەکە و سەرەنجام هەڵخەڵەتاندنی خوێنەر، لەبەرئەوە پێویستە لەسەر نووسەر لەبەکارهێنانی ئەو وشە و بڕگە و ڕستانەی کە دەبێتە هۆی دروستکردنی ئەم دۆخە دووربکەوێتەوە. هەروەها گرنگترین بنەماکانی نووسینی هەواڵیش پەیوەستن بە چەند بنەمایەك وەك: نووسەر پێویستە ڕاستی ڕووداوەکە وەك خۆی بۆ خەڵك بگوازێتەوە، ئەو وشانەی نووسەر پێویستی پێیەتی ئەو وشانەن کە یەك واتا دەبەخشن و نابنە جیاوازی لە تێگەیشتندا. هەروەها داڕشتنی هەواڵەکان بە کورتی بۆئەوەی هەر هەواڵێك بەپێی پێویست لەجێگای تایبەتیی خۆی دابنرێت، جگە لەوەش کاتی خوێنەر خاڵێکی گرنگە کە کاتی پێویستی نەبێت ئەگەر داڕشتنەکە بەشێوەی دوورودرێژ بێت، لەوانەیە ئەم کورتبڕییە ببێتە هۆی شێواندنی هەواڵەکە، باشتر وایە هاوسەنگییەك لە نێوان کورتبڕی و گواستنەوەی هەواڵ و پاراستنی ڕاستی ڕووداوەکە هەبێت.

کەواتە پرۆسەی نووسین وداڕشتنی دەقە ڕۆژنامەگەرییەکان وەك هەنگاوێك لە هەنگاوەکانی پێشکەشکردنی بابەتەکان کە لەگەڵ سیاسەتی دەزگاکە گونجاوبێت، بریتییە لە پشکنینی هەڵەکان و ڕاستکردنەوەیان سادەکردنەوە و ڕوونکردنەوە و ڕاستکردنەوەی زمانی هەواڵەکە، نووسەرانی هەواڵ دەبێت بەئاگابن لە نەریت و میتۆدی هەواڵسازی کە دەبێت شایستە و گونجاو بێت بۆ بڵاوکردنەوە، بۆیە دەکرێ کۆمەڵێك لەو نەریت و ڕێگایانەی کە دەبێت نووسەران لە داڕشتنی هەواڵدا ڕەچاوی بکەن، بەم شێوەیەی خوارەوە بخەینەڕوو:

١- بەکارهێنانی ئامرازی لێکدەر (پەیوەندی): بریتییە لە کۆمەڵێك وشەی سادە بەشێوەی ستراکتۆری هاوکاری یەکێتی نووسین دەدات، لە هەندێ بەشدا دەبنە ئامراز، وەك (و ، بەڵام، یاخود، هەروەك، لەهەمانکاتدا). ئەو وشە و

دەستەواژانەی لە دەقێکدا دووبارە دەبنەوە بۆ ئەوەی هەستی یەکێتی بابەت بە وەرگر بگەیێنێت.

٢- بەکارهێنانی ڕاناو: لەبەرئەوەی نووسین هونەرێکە پشت بەسەلیقە و ئارەزوو و چێژی تەندروست و داهێنەرانە دەبەستێت، بۆیە لەنووسینی هەواڵدا هەرچەندە لەکەناڵێکەوە بۆ کەناڵێکی تر دەگۆڕێت و بەپێی ئامرازە جیاوازەکانی جیاوازە، بەڵام هەندێ جار پێویستە ئەم جۆرە ڕاناوانە بەکاربهێنرێت.

٣- نووسەر قەوارە سروشتییەکەی خۆی بە ڕووداوەکە بدات بەبێ کەمکردنەوە و دوورکەوتنەوە لە گێڕانەوەی دوور و درێژ، بەڵکو بابەتییانە مامەڵەی لەگەڵ ڕووداوەکە بکرێت بەگوێرەی قاڵبەکانی داڕشتنی هەواڵ و هەڵبژاردنی وشە گونجاوەکان بەکەمترین وشە دەربڕین لە مەبەستەکەی بکات کە مانا و ئاماژەکانی بەئاسانی بەخوێنەر بگەینێت.

بەهۆی پێشکەوتنی تەکنەلۆژیایی گەیاندن و هاتنەئارای شێوازی جۆراوجۆری نووسین کە بەسەردەمی زانیارییە خێراکان دەناسرێت، لەهەرێمی کوردستان بەتایبەتی لەدوای پرۆسەی ئازادیکردنی عیراق ٢٠٠٣ دەرفەتی زیاتری ڕەخساند بۆ پەرەپێدانی ئاست و شێوازەکانی داڕشتنی بابەتە ڕۆژنامەگەرییەکان لە کاتی ئەنجامدانی کاری نووسیندا، ئەویش بەتێکرا ڕستەکان کورت بن بەو شێوەیەی قسەی پێدەکرێت بنووسرێت، زاراوەکان بەشێوەیەك بەکاربهێنرێت کە خوێنەر بتوانێ بەئاسانی لێ تێبگات، هەروەها سادەیی پەسندە نەك ئاڵۆزی، هەڵبەت ڕستەی کۆتایی بەڕێژەی دەستپێکردن گرنگ نییە، بەڵام تاڕادەیەك لە پێکهاتەی هەواڵدا گرنگە، دەقی دوورودرێژ و زۆر دەبێتە هۆی ئەوەی وەرگر بەئەنجام نەگات. بەکارهێنانی زاراوەگەلێك وەك: (وترا، دەڵێن ، وادەڵێن، یان ڕاگەیەنرا) لەهەواڵدا دروست نییە، وەرگر مافی خۆیەتی بپرسێ کێ وتوویەتی، یان کێ ڕایگەیاند؟ هونەری بەکارهێنانی سەردێڕ و مانشێت لەتەواوی میدیاکانی جیهاندا وەك یەك نین، ئەمەش بەندە بەئاستی گەشەکردنی ئامێرەکانی تەکنەلۆژیای سەردەم لەناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکی تر، لەلایەکی تر ئەو کەسەی کار لەدانانی مانشێتدا دەکات دەبێت بەتوانا و خاوەن ئەزموون بێت، چونکە مانشێت نووسین پێویستی بەتەرکیزکردن هەیە لەبەکارهێنانی زمانەکەی، هەروەها داڕشتنی

ناونیشان بەشێوازێکی ڕوون و بەڕێساکانی نووسینەوەی مانشێت کە پەیوەستە بەدوورکەوتنەوە لەناوە نەناسراوەکان و وشە نامۆکان و نەئاخەنینی بەژمارە و وردەکارییەکاندا، کەمکردنەوەی ژمارەی دێڕەکان بەشێوەیەك کە خوێنەر بەئاسانی وەربگرێت، هەروەها هەموو دێڕێك لە مانایەکی سەربەخۆدا پێکبێت و دێڕی یەکەم تەوەری هەواڵەکە لەخۆبگرێت. لێرەدا بۆ هەردوو شێوازی نووسینی دەقی پەخشکراو و نووسراو چەند نموونەیەك وەردەگرین و دەخەینەڕوو، بۆ دەقی پەخشکراو نموونە لەهەواڵەکانی کەناڵی ئاسمانی (k.tv. –٢٠٠٧) و بۆ دەقی نووسراو نموونە لە بابەتەکانی ڕۆژنامەی (خەبات، ٢٠٠٥–٢٠٠٦) وەردەگرین و بەشێوەیەکی گشتی وەسفیان دەکەین، بەم شێوەیە:

١– لەبابەتێکی ڕۆژنامەی خەبات بەناونیشانی: (چاوەڕوانی تورکیا لەبەر دەرگای ئەورووپا)[٥٠]. ڕستەیەکی ناتەواو و نادیار بەکارهاتووە کە لە وشەی (دەرگا) دەردەکەوێت، مەبەستی لەکام دەرگایە.

٢– هەواڵێکی تر بەناونیشانی: (بەپێی پلانێکی وەزارەتی پیشەسازی و کارەبا ئەمساڵ زیاتر لە ٦٠٠ کارگە و پرۆژەی پیشەسازی کەرتی تایبەت لە هەولێر و دهۆك دادەمەزرێن)[٥١]. تیایدا ناونیشانێکی دوورودرێژ بەکارهاتووە، کە لەگەڵ شێوازی نووسینی ڕۆژنامەگەری ناگونجێت، چونکە ناونیشان پێویستە کورتەی ناوەڕۆکی هەواڵەکە بێت.

٣– لە ڕیپۆرتاژێك بەناونیشانی: (دوابەدوای سەردانێك بۆ ئیتالیا، گەورەترین دارستان لەدەوروبەری هەولێر دروستدەکرێت)[٥٢]. ڕستەیەکی ئاڵۆز بەکارهاتووە و ماناکەی دیارنییە، کە لەگەڵ شێوازی نووسینی ڕۆژنامەگەری ناگونجێ، چونکە ڕستەکە چەند سادە و ساکار بێت و واتاکەی ڕوون و ئاشکرا بێت ئاسانتر دەبێت بۆ تێگەیشتن.

٤– لە ڕیپۆرتاژێکی تر: (ئایا کێشەی قوتابیانی بەشە ناوخۆییەکان لە سەروبەندی چارەسەرکردندایە...؟)[٥٣]. هەواڵێك بەشێوەی پرسیار خراوەتەڕوو ئەمەش بۆ شێوازی نووسینی ناونیشان گونجاو نییە. هەروەك لەناونیشانێکی تر: (پێشێلکردنی یاسا، پەتای گەندەڵی و ئەنفلەوەنزای باڵندە..کامیان کاریگەرترن؟!)[٥٤]، بەهەمانشێوە بەشێوازی پرسیار نووسراوە. یاخود بەشێوەی سەرسوڕمان وەك لەم ناونیشانە دیارە: (کەرویشکێك لەشێوەی مریشکدا!)[٥٥].

٥-لە هەواڵێك بەناونیشانی: (كەس ناتوانێ دەربارەی تەحداكردن و شەڕی بەعس موزایەدەمان بەسەرەوە بكات)[٥٦]، تیایدا چەند وشەیەك لەزمانی تر بەكارهاتووە، هەروەها (پرسی كەركوك هەڵواسراو نییە، لەسەر ڕێگەچارەی ڕێككەوتن كراوەو سەقفی زەمەنیش دیاریكراوە)، بەهەمانشێوە وشەی عەرەبی تیایدا بەكارهاتووە. یان بەكارهێنانی وشەی ئینگلیزی وەك لەم ناونیشانە دیارە: (كۆمسیۆنی ئەورووپا ڕەزامەندی لەسەر دەستپێكردنی گفتوگۆ لەگەڵ توركیا دەربڕی)[٥٧].

٦- لە وتارێك بەناونیشانی: (با ئاستی زانستی زیاتر نەبێتە قوربانی دامەزراندن و مووچە)[٥٨]، بەكارهێنانی خاڵبەندی تیایدا ڕەچاو نەكراوە، كە ئەمەش بایەخی خۆی هەیە و پێویستییەكی سەرەكییە بۆ شێوازی نووسین.

٧- لە وتارێكی تر بەناونیشانی: (هەولێر ... هەردوو یازدەی ئادار و پرۆژەی شایەن بەدێرینی و پێگەی سیاسی ئێستات پیرۆز)[٥٩]. هەڵەیەك لەشێوەی نووسینی ژمارەكان دەردەكەوێت، چونكە ژمارە (١-٩) پێویستە بەنووسین بنووسرێتەوە بەڵام لە (١٠ بەرەو سەرەوە) پێویستە بەژمارە بنووسرێتەوە وەك (١١) بەڵام لەدەقی پەخشكراو بەنووسین دەنووسرێتەوە.

٨- لە بابەتێك: (لە كەركوك ... خوێندنەوە و بازاڕی كتێب و ڕۆژنامە لەچیدایە؟)[٦٠]. تیایدا بەكارهێنانی مۆرفیم و ئامراز و ڕاناوی زیاد هاتووە، وەك لەسەرەتای وشەی (لە كەركوك) دەردەكەوێت كە ئامرازی (لە) لەسەرەتای وشەكە زیادە و پێویست ناكات بنووسرێت چونكە وشەی كەركوك ئاماژە بەشوێنی بابەتەكە دەكات. یاخود بەپێچەوانەوە كورتكردنەوەی هەندێ ڕستە ئەكرێت، كە واتایەكی ناتەواو دەبەخشێت و ماناكەی لەدەست دەدات وەك لەم ناونیشانە دیارە: (پێشنیاركردنی ئەنجوومەنێكی ڕاوێژكاریی بۆ تەوافوقی نیشتمانی)[٦١]. مەبەستی لەكام تەوافوقی نیشتمانییە ئاماژە پێی نەكراوە.

٩- لەلایەكی تر كۆمەڵە شێوازی نووسینی جۆراوجۆر لەدەقە نووسراوەكاندا پەیڕەوكراوە، بۆ نموونە لەم بابەتە ڕۆژنامەگەرییە شێوازی ئەدەبی بەكارهاتووە:

مرۆڤێكی عاشق بەخاك و نیشتمان، مرۆڤێك دڵسۆز تا سەر ئێسقان، دوێنێ بوو... لاپەڕەكانی یاد و شۆڕشی نەتەوایەتی بەهەست و ئیحساس و عەشقێكی یەقینەوە وشە و شیعر و جوانی تەمەنی دەنووسیەوە، هەر دوێنێ بوو، باخچەو گوڵ و پەپوولە سڵاوی خۆشەویستی و ئەڤینداریان بۆ دڵە ڕۆمانسییەكەی

(هەردی) دەناردو لەوێوەش لەژوورێکی پڕ لەعەشق و خۆشەویستی، وشە و پەیڤە ئەسرینەکانی دونیای غوربەت و تەنیایی لەئامێزی دیوانێکی نەمر خۆیان دۆزیەوە و بوونە (رازی تەنیایی) بەڵێ لەرازی تەنیاییدا هەردی رازە شاراوەکانی ناخی پێشکەش بە دەوروبەر کردو پێی گوتن کە لەپاڵ ئەوەی عەشق گەورەو پیرۆزە، بەڵام لەم نێوەندەشدا رازە تەنیاییەکان ماندوومان دەکەن ... ماندوو! !.

هەروەها هەواڵەکانی (k.tv) لەنێوان (٣/١/ ٢٠٠٧ - ٢٠٠٧/٥/١) لەهەر مانگێکدا سێ نموونە وەردەگرین، لەرووی شێوازەیی بەم شێوەیەی خوارەوە دەرکەوتووە:

١- نموونەی یەکەم: سەرنووچە: (برۆکسل/ کۆنفرانسی دیموکراسی دەستی پێکرد/ لە کۆنفرانسەکەدا سەرۆك بارزانی وتارێکی پێشکەش کرد)[٦٢]. لەم هەواڵە زۆربەی ئەو زاراوانەی لەدەقە پەخشکراوەکەدا بەکارهاتووە زاراوەی سیاسین، وەك: (کۆنفرانسی دیموکراسی، سەرۆکی پەرلەمان، وەزیری دەرەوە، سەرۆکیی هەرێمی کوردستان، پرۆسەی دەیموکراسی) بەمەش هەواڵەکە دەچێتە قاڵبی هەواڵی سیاسی و بەشێوازی هەواڵگەری نووسراوە.

٢- نموونەی دووەم: سەرنووچە: (هەولێر/ رووداو/ لەقەزای شێخان گەنجێك تەقەی لە خانەوادەکەی دەکات و دایك و باوك و دوو برا و خوشکێکی خۆی دەکوژێت)[٦٣]. تیایدا وردەکارییەکانی بەشێوازی وەسفی خراوەتەڕوو، چونکە بەوردی وەسفی ڕووداوەکە و حاڵەتی ڕوودانی ڕووداوەکە دەکات. (لەناوچەی شێخان نیزیك شاری موسل گەنجێك بەهۆی گرفتێکی کۆمەڵایەتی تەقە لە خانەوادەکەی دەکات و دایك و باوك و دوو برا و خوشکێکی خۆی دەکوژێت و برایەکی دیکەیشی بریندار دەکات، ئەو گەنجە دەرچووی زانکۆیە و تەمەنی بیست و پێنج ساڵە، ئێستاش هاتووەتە دەستگیرکردن لەلایەن ئاسایش).

٣- نموونەی سێیەم: سەرنووچە: (کوردستان/ کۆچی دوایی هونەرمەند خالد تاج/ هونەرمەندی بەناوبانگی ڕۆژئاوا بەنەخۆشییەکی کتوپڕ کۆچی دوایی کرد)[٦٤]. ئەم هەواڵە دەچێتە قاڵبی هەواڵێکی مەجازی ئەدەبی و واتایەکی ئەدەبی دەبەخشێت، لەبەرئەوەی ئەم زاراوانە وەك: (دڵەگەورەکەی لەلێدان کەوت، ماڵئاوایی، چرپیەوە، کەسوکار و دۆست و هونەر، هونەرمەندان، گەرمی، خوالێخۆشبوو)، شێوازێکی ئەدەبییان لەخۆگرتووە.

٤- نموونەی چوارەم: سەرنووچە: (کوردستان/ تەقینەوەکەی شاری بەغدا/ سەرۆکایەتی هەرێم کردەوەکەی ئیدانە دەکات)[٦٥]. بەهەمان شێوە زاراوەکانی سیاسین و شێوازێکی هەواڵگەری لەخۆگۆتووە.

٥- نموونەی پێنجەم: سەرنووچە: (هەولێر/ دانیشتنی پەرلەمان/ لە دانیشتنەکەدا پێنج خاڵی جیاجیا بۆ گفتوگۆکردن خرانەڕوو)[٦٦]. بەهەمان شێوازی هەواڵگەری نووسراوە.

٦- نموونەی شەشەم: سەرنووچە: (سعودیە/ پرسی پێکهێنانی حکوومەتی عێراق/ دەستخۆشی لە دەست پێشخەرییەکەی سەرۆکی هەرێمی کوردستان دەکات)[٦٧]. ئەم هەواڵە دەچێتە قاڵبی شێوازی نووسینی گشتییەوە، چونکە کۆمەڵە شێوازی نووسینی جیاوازەوە لەخۆگرتووە، کە ئەمەش پەیوەستە بەکەسایەتییەکی زیرەك و لێهاتووەوە، بتوانی ئەو هەموو شێوازە نووسینە جیاوازەیە لەیەك بابەت کۆبکاتەوە و هەواڵەکەی دابڕێژتەوە.

٧- نموونەی حەفتەم: سەرنووچە: (عیراق/ ئەنجوومەنی نیشتمانی سیاسەتی ستراتیژییەکان/ عیراقییە ڕەشنووسی یاسای ئەنجوومەنەکەی ئامادە کردووە)[٦٨]. بابەتەکە بەشێوازێکی شرۆڤەیی خراوەتەڕوو تیایدا ڕووداوەکانی بەوردی باس کراوە و وردەکارییەکانی یاساکە بەوردی شیکراوەتەوە.

٨- نموونەی هەشتەم: سەرنووچە: (هەولێر/ خوێندنی باڵا/ بۆخوێندنی ئەم ساڵ ٣٧٩ قوتابی ماستەر و دکتۆرا لەخوێندنی باڵا وەرگیراون)[٦٩]. وردەکاریی: ((دکتۆر محمد صدیق خۆشناو سەرۆکی زانکۆی سەلاحەددین لەکۆنگرەیەکی رۆژنامەوانیدا رایگەیاند: ئەم ساڵ حەفتا قوتابی بۆخوێندنی دکتۆرا و سەد و نەود و نۆ قوتابی دیکە بۆ خوێندنی ماستەر لەزانکۆی سەلاحەددین وەرگیراون، ئەمەش لەدوای ئەو پێشبڕکێ و تاقیکرنەوانە هات کەپێشتر لەنێو قوتابیاندا ئەنجامدرا)). ئەم بابەتە شێوازێکی راپۆرتی لەخۆگرتووە هەروەها وردەکارییەکانی چۆنییەتی وەرگرتنی ئەم قوتابیانە تیایدا خراوەتەڕوو.

٩- نموونەی نۆیەم: سەرنووچە: (جیهان/ ڕۆژی جیهانی بەرەنگاربوونەوەی ئایدز/ بەپێی دوا ئامارەکان ٣١ ملیۆن ٥٠٠ هەزار کەس لەجیهاندا تووشی ئایدز بوون + لەهەرێمی کوردستان لەساڵی (١٩٨٦)ەوە تا ٢٠٠٥/١١/٣٠ تەنها ٧ کەس تووش بوون)[٧٠]. هەواڵەکە شێوازێکی زانستی لەخۆگرتووە زاراوە زانستییەکان بە ڕوونی تیایدا دەرکەوتووە.

لەپاش وردبوونەوە و پێداچوونەوە بۆ شێوازە زمانیەکانی ڕاگەیاندن (٢٠٠٥-٢٠٠٧) لە ڕووی نووسینی هەردوو جۆری دەقی پەخشکراو و نووسراوی بابەتەکانی (k.tv. و خەبات) وەك لەم خشتەیەی ژمارە (١) دیارکراوە دەکرێ بەم شێوەیەی خوارەوە دەستنیشان بکەین:

خشتە ژمارە (١):

بەکارهێنانی وشەی نامۆ و بیانی	بەکارهێنانی ڕستەی ئاڵۆز و نادیار	بەکارهێنانی وشە و مۆرفیم وئامراز و ڕاناوی زیاد	ڕێکنەخستنی هەواڵ بەشێوەیەکی لۆژیکی	ئاماژەنەدان بەسەرچاوەی هەواڵەکان	دووروودرێژی ناونیشان و پەرەگرافەکانی دەق	بەکارنەهێنانی خاڵبەندی بۆ نووسین
٪٢١	٪١٩	٪٩	٪٥	٪٧	٪٢٦	٪١٣

هەروەها لەپاش وردبوونەوە و پێداچوونەوەی بەشێوازەکانی نووسین بەپێی نموونە باسکراوەکانی سەرەوە دەکرێ لێرەدا گرنگترین شێوازە بەکارهاتووەکانی نووسین دەقی پەخشکراو و نووسراوی بابەتەکانی (k.tv.) و (خەبات) لەنێوان (٢٠٠٥-٢٠٠٧) وەك لەم خشتەیەی ژمارە (٢) دیارکراوە دەستنیشان بکەین:

خشتە ژمارە (٢):

شێوازی هەواڵگری	شێوازی تۆماری	شێوازی ڕاڤەیی	شێوازی وەسفی	شێوازی ئەدەبی	شێوازی زانستی	شێوازی گشتی
٪١٩	٪١٥	٪١١	٪١٨	٪٢٥	٪٩	٪٣

ئەنجامەکان :

١- زمانی ڕاگەیاندن ئەو زمانەی کە لەئاستی ناوەندی زمانەکانی تری نووسین دێت، کە بە زمانی پراکتیکی دەناسرێت چونکە ڕۆژانە لەنێو دەزگاکانی ڕاگەیاندن بۆ ئامادەکردن و پێشکەشکردنی بابەتەکان بەکاردێت، زمانێکە بۆ گشتی خەڵك ئاڕاستە دەکرێت کە ئاستی ڕۆشنبیرییان جیاوازە، هەندێ جار نزیکی ئاستی نووسینی ئەدەبی دەبێت و هەندێجار نزیکی ئاستی زانستی دەبێت واتە زمانێکی مامناوەندە، لەهەردوو ئاستەکە پێکدێت.

٢- پرۆسەی نووسین و داڕشتنی دەقە ڕۆژنامەوانییەکان یاخود (ئیدیت- تحریر) وەك هەنگاوێك لە هەنگاوەکانی پێشکەشکردنی بابەتەکان کە لەگەڵ سیاسەتی دەزگاکە بگونجێت کارێکی گرنگ و ئامانجی کاری نووسینە. ئەمەش لە ڕێگای پشکنین و ڕاستکردنەوەی هەڵەکان لەگەڵ ڕوونکردنەوە و ڕاستکردنەوەی زمانی دەقەکە.

٣- بەکارهێنانی وشەی نامۆ و بیانی لەنێو دەقە ڕۆژنامەوانییەکان هۆکاری بەزەحمەت تێگەیشتن لەواتای ئەم وشانە و نەگەیشتنی مانای بابەتەکە بەدروستی بۆ وەرگر کە بەڕێژەی (٢١٪) دەرکەوتووە.

٤- بەکارهێنانی ڕستەی ئاڵۆز و نادیار دەبێتە هۆی شێواندنی خوێنەر و گەیاندنی واتاکەی بەشێوەیەکی نادروست، ئەمەش بە ڕێژەی (١٩٪) لەنێو دەقە ڕۆژنامەوانییەکان دەرکەوتووە.

٥- بەکارهێنانی وشە و مۆرفیم و ئامراز و ڕاناوی زیاد لەنێو بابەتەکانی ڕۆژنامەوانی بەڕێژەی (٩٪) دەرکەوتووە، کە ئەمەش زیادەیە و پێویست ناکات بەکاربهێنرێت، چونکە دەقەکە چەند کورت و پوخت بێت دوور بێت لەم ئامرازە زیادانە واتاکەی ڕوونتر و باشتر دەگاتە وەرگر.

٦- پەیڕەکردنی شێوازی نووسینی درێژدادەڕی بۆ گشت بەشەکانی دەقی ڕۆژنامەوانی وەك دوورودرێژی ناونیشان و پەرەگرافەکانی لەپێشەکی و ناوەڕۆکی بابەتەکە کە بەڕێژەی (٢٦٪) دەرکەوتووە، هۆکاری بێزاربوونی خوێنەر لە بەردەوامی خویندنی بابەتەکە، دەخاتەڕوو.

٧- ئاماژەنەدان بەسەرچاوەی هەواڵەکان و ناوی کەسایەتییەکان و شوێن و ژمارەکان لەنێو بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان بەرێژەی (٧٪) دەرکەوتووە، ڕێکنەخستنی بەشەکانی بەشێوەیەکی لۆژیکی بەڕێژەی (٥٪) دەرکەوتووە.

٨- بەکارنەهێنانی خاڵبەندی بۆ نووسینی بابەتە ڕۆژنامەوانییەکان لاوازییەکی بەنێو زمانەکەیدا خستۆتە ڕوو کە بە ڕێژەی (١٣٪) دەرکەوتووە.

٩- شێوازە بەکارهاتووەکانی نووسینی بابەتە ڕۆژنامەگەرییەکان جۆراوجۆرن (شێوازی ئەدەبی، شێوازی هەواڵگەری، شێوازی وەسفی، شێوازی تۆماری، شێوازی ڕاڤەیی، شێوازی زانستی و شێوازی گشتی) کە لەدوای ٢٠٠٣ زیاتر شێوازی ئەدەبی تیایدا بەکارهاتووە و بەڕێژەی (٢٥٪) دەرکەوتووە، پاشان شێوازی هەواڵگری و وەسفی بەڕێژەی (١٩٪ - ١٨٪) دەرکەوتووە، دواتر کەمتر شێوازی تۆماری و ڕاڤەیی و زانستی بەڕێژەی (١٥٪-١١٪-٩٪) دەرکەوتووە، و زۆر بەکەمی شێوازی گشتی تیایدا پەیڕەو کراوە کە بەڕێژەی (٣٪) دەرکەوتووە.

پەراوێزەكان :

١- الاسلوبية وتحليل الخطاب، د. منذر عياش، سوريا-٢٠٠٢، ص٢٠.
٢- مدخل الى علم الاسلوب، د. شكرى عياد، ص٨٨.
٣- الكتابة الاعلامية - المبادئ والاصول، د. نسيم الخوري، بيروت-٢٠٠٩، ص٢٢-٢٦.
٤- چەند هەنگاوێك بەرەو راگەیاندن، رۆژنامەنووسی، پروپاگەندە رای گشتی، هەڤاڵ ئەبوبەكر، چ:١، چخ: هەواڵ، سلێمانی-١٩٩٦، ل٤.
٥- the encyclopedia britanica CD, 2001
٦- سەرچاوەی پێشوو.
٧- اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، أ.د.سامى الشريف - د.ايمن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص٣٨-٣٩.
٨- الكتابة الاعلامية - المبادئ والاصول، د. نسيم الخوري، بيروت-٢٠٠٩، ص٢٧-٢٨.
٩- الكفايات التواصلية والاتصالية، د. هادي نهر، الاردن-٢٠٠٣، ص١٦٤-١٦٥.
١٠- مدخل الى لغة الاعلام، د. جان جبران كرم، ص١٢-١٣.
١١- زمانەوانی، محمد معروف فتاح، چ: زانكۆی سەلاحەدین، هەولێر-١٩٩٠، ل٥٠-٥٢.
١٢- سەرچاوەی پێشوو.
١٣- الكتابة الاعلامية - المبادئ والاصول، د. نسيم الخوري، ص٧٧.
١٤- لغة الصحافة المعاصرة، د. محمد حسن عبدالعزيز، بيروت-١٩٨٠، ص١٣.
١٥- اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، أ.د.سامي الشريف - د.ايمن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص٤٦.
١٦- سەرچاوەی پێشوو، ص٤٦.
١٧- فن الخبر الصحفي، د. عبد الجواد سعيد ربيع، القاهرة-٢٠٠٥، ص١٥٠.
١٨- بنەماكانی داڕشتن لە میدیاكاندا، ئۆمید مەسعودی، ل٧٣.
١٩- الاتصال الجماهيري المنظور الجديد، د. هادي نعمان الهيتي، بغداد-١٩٩٨، ص٢٧.
٢٠- اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، أ.د.سامي الشريف - د.ايمن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص٤٩.
٢١- اللغة الاعلامية الجديدة ومنظومة التطوير، ديانا ام لويس، ت: د.راغب احمد مهران، دار جرير، عمان-٢٠٠٩، ص١٣٢-١٣٩.
٢٢- اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، أ.د.سامي الشريف - د.ايمن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص.
٢٣- قضايا ودراسات أعلامية، د. تيسير أبو عرجة، دار جرير للنشر والتوزيع، عمان-٢٠٠٦، ص١٢٤-١٢٥.
٢٤- هونەری رۆژنامەنووسی، شێرزاد عبدالرحمان، چ:١، بەغداد - ١٩٨٧، ل٢٣-٢٤.

٢٥- اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، أ.د.سامي الشريف - د.ايمن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص٦٩-٧٨.
٢٦- قضايا ودراسات أعلامية، د. تيسير أبو عرجة، دار جرير للنشر والتوزيع، عمان-٢٠٠٦، ص١٢٦-١٢٧.
٢٧- اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، أ.د.سامي الشريف - د.ايمن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص٧١-٧٢.
٢٨- سەرچاوەی پێشوو، ٧٣-٧٦.
٢٩- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ٧٦-٧٨.
٣٠- بنەماکامی هەواڵنووسین، پرۆفیسۆر کورتیس ماکدۆگاڵ، وەرگێڕان: هەندرێن شێرزاد سلێمان، چاپی یەکەم، سلێمانی- ٢٠٠٥، ل٢٦.
٣١- فن التحرير الاعلامي، د. عبدالعزيز شرف الدين، ص١٥٨.
٣٢- سەرچاوەی پێشوو.
٣٣- رێبەری کامێرامان و پەیامنێری تەلەفزیۆنی بۆ ئامادەکردنی ڕاپۆرتە هەواڵ، بۆل ستانیلی، وەرگێڕانی: محمد عبدالکریم، چاپی یەکەم، سلێمانی- ٢٠٠٧، ل٢٨.
٣٤- اللغة الاعلامية (دراسة في النصوص الاعلامية و تحليلها)، د. عبدالستار جواد، ط:١، دار الهلال، الاردن-١٩٩٨، ص٩.
٣٥- صناعة الاخبار في العالم المعاصر، د.سليمان صالح، دار النشر للجامعات، مصر-ب.ت، ص١٢٢.
٣٦- اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، أ.د.سامي الشريف - د.ايمن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص١٢٤.
٣٧- سەرچاوەی پێشوو، ص١٢٥.
٣٨- مشروع اصدار جريدة او مجلة، أ.د. اشرف صالح - أ.د. محمود علم الدين، مط: جامعة القاهرة، القاهرة-٢٠٠٣، ص٩٠.
٣٩- سەرچاوەی پێشوو، ص٩١-٩٢.
٤٠- بنەما زمانەوانییەکانی داڕشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا، د.ئازاد رەمەزان، ل٢٦.
٤١- فن الخبر الصحفي، د. فاروق ابو زيد، ط: ٤، دار الشروق، القاهرة- ٢٠٠٠، ص١٨٣.
٤٢- فن التحرير الاعلامي المعاصر، د. عبد الرزاق محمد الدليمي، عمان-٢٠١٠، ص١١٣-١١٤.
٤٣- صناعة الاخبار في العالم المعاصر، د.سليمان صالح، ص١٢٥.
٤٤- فن كتابة الخبر والمقال الصحفي-نظريا وعمليا، ابراهيم احمد ابراهيم، القاهرة-٢٠٠٨، ص٩٢.

٤٥- اللغـة الاعلاميـة (المفـاهيم-الاسـس-التطبيقـات)، أ.د.سـامي الشـريف - د.ايمـن منصور ندا، القاهرة-٢٠٠٤، ص١٣٦-١٣٧.
٤٦- سەرچاوەی پێشوو، ص١٣٧-١٣٨.
٤٧- هەمان سەرچاوەی پێشوو، ١٣٨-١٣٩.
٤٨- صناعة الخبر الصـحفي، د. يوسـف الشماسـي، جامعـة الشـارقة، الشـارقة - ٢٠٠٢، ص٨١.
٤٩- فن الخبر الصحفي، د. فاروق ابو زيد، ص١٨٣.
٥٠- ر: خەبات، ژ(١٧٢٤)، چوارشەممە (٢٠٠٥/٣/٢)، ل٩.
٥١- ر: خەبات، ژ(٢٠٤٦)، هەینی (٢٠٠٦/٢/٣)، ل٥.
٥٢- ر: خەبات، ژ(١٦٧٠)، ڕێکەوتی (٢٠٠٥/١/٤)، ل٥.
٥٣- ر: خەبات، ژ(١٧٦٨)، سێ شەممە (٢٠٠٥/٤/١٩)، ل٥.
٥٤- ر: خەبات، ژ(٢٢٢٦)، شەممە (٢٠٠٦/٨/٥)، ل١١.
٥٥- ر: خەبات، ژ(٢٢٤٧)، شەممە (٢٠٠٦/٨/٢٦)، ل١٢.
٥٦- ر: خەبات، ژ(٢٠٦٧)، هەینی (٢٠٠٦/٢/٢٤)، ل٢.
٥٧- ر: خەبات، ژ(١٥٨٥)، شەممە (٢٠٠٦/١٠/٩)، ل١.
٥٨- ر: خەبات، ژ(١٧٢٦)، هەینی (٢٠٠٥/٣/٤)، ل٨.
٥٩- ر: خەبات، ژ(١٧٣٣)، هەینی (٢٠٠٥/٣/١١)، ل٣.
٦٠- ر: خەبات، ژ(١٧٣٠)، سێ شەممە (٢٠٠٥/٣/٨)، ل٥.
٦١- ر: خەبات، ژ(٢٠٤٩)، دووشەممە (٢٠٠٦/٢/٦)، ل١.
٦٢- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٣/١.
٦٣- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٣/١.
٦٤- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٣/١.
٦٥- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٤/١.
٦٦- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٤/١.
٦٧- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٤/١.
٦٨- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٥/١.
٦٩- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٥/١.
٧٠- دەنگوباس K.TV کاتژمێر (٦:٣٠)ی ئێوارە، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٥/١.

سەرچاوەکان :

أ- بە زمانی کوردی :

١- ئازاد ڕەمەزان (دکتور)، بنەما زمانەوانییەکانی داڕشتنی هەواڵ لە ڕۆژنامە کوردییەکاندا (١٩٩١-٢٠٠٠)، دەز: ئاراس، هەولێر - ٢٠٠٩.

٢- ئۆمید مەسعودی، بنەماکانی داڕشتن لەمیدیاکاندا، و: مەجید صالح، خانەی وەرگێڕان، سلێمانی- ٢٠٠٢.

٣- بۆل ستانیلی، ڕێبەری کامێرامان و پەیامنێری تەلەفزیۆنی بۆ ئامادەکردنی ڕاپۆرتە هەواڵ، و: محمد عبدالکریم، چ:١، سلێمانی-٢٠٠٧.

٤- شێرزاد عبدالرحمان، هونەری ڕۆژنامەنوسی، چ:١، بەغدا - ١٩٨٧.

٥- کورتیس ماکدۆگاڵ (پرۆفیسور)، بنەماکامی هەواڵنووسین، وەرگێڕان: هەندرێن شێرزاد سلێمان، چ:١، سلێمانی- ٢٠٠٥.

٦- محمد معروف فتاح، زمانەوانی، چ: زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر-١٩٩٠.

٧- هەڤال ئەبو بەکر، چەند هەنگاوێك بەرەو ڕاگەیاندن، ڕۆژنامەنووسی، پڕوپاگەندە، ڕای گشتی، چ:١، چخ: هەواڵ، سلێمانی-١٩٩٦.

ب- بە زمانی عەرەبی :

٨- ابراهيم احمد ابراهيم (دكتور)، فن كتابة الخبر والمقال الصحفي-نظريا وعمليا، مركز العربي للنشر والتوزيع، القاهرة-٢٠٠٨.

٩- اشرف صالح (دكتور)- محمود علم الدين (دكتور)، مشروع اصدار جريدة او مجلة، مط: جامعة القاهرة، القاهرة-٢٠٠٣.

١٠- تيسير أبو عرجة (دكتور)، قضايا ودراسات أعلامية، ط:١، دار جرير للنشر والتوزيع، عمان-٢٠٠٦.

١١- جان جبران كرم (دكتور)، مدخل الى لغة الاعلام، ط:٢، دار الجيل، بيروت - ١٩٩٢.

١٢- ديانا ام لويس، اللغة الاعلامية الجديدة ومنظومة التطوير، ت: د.راغب احمد مهران، دار جرير للنشر والتوزيع، عمان-٢٠٠٩.

١٣- سامي الشريف (دكتور)- ايمن منصور ندا(دكتور)، اللغة الاعلامية (المفاهيم-الاسس-التطبيقات)، القاهرة-٢٠٠٤.

١٤- سليمان صالح (دكتور)، صناعة الاخبار في العالم المعاصر، ط:٢، دار النشر للجامعات، القاهرة-١٩٩٨.

١٥- شكري عياد (دكتور)، مدخل الى علم الاسلوب، ط:١، الرياض-١٩٨٢.

١٦– عبدالجواد سـعيد ربيـع (دكتـور)، فـن الخـبر الصـحفي، دار الفجـر للنشـر والتوزيـع، القاهرة–٢٠٠٥.
١٧– عبدالرزاق محمد الدليمى (دكتور)، فن التحريـر الاعلامـي المعاصـر، ط:١، دار جريـر للنشر والتوزيع، عمان–٢٠١٠.
١٨– عبدالستار جواد (دكتور)، اللغة الاعلامية (دراسة في النصـوص الاعلاميـة وتحليلـها)، ط:١، دار الهلال، الاردن–١٩٩٨.
١٩– عبدالعزيز شرف الدين (دكتور)، فن التحرير الاعلامي، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة – ١٩٨٧ .
٢٠– فاروق ابو زيد (دكتور)، فن الخبر الصحفي، ط: ٤، دار الشروق، القاهرة– ٢٠٠٠ .
٢١– محمـد حسـن عبـدالعزيز (دكتـور)، لغـة الصـحافة المعاصـرة، ط:٢، المركـز العربـي للثقافة والعلوم، بيروت–١٩٨٠.
٢٢– منـذر عيـاش (دكتـور)، الاسـلوبية وتحليـل الخطـاب، ط:١، مـر: الانمـاء الحضـاري، سوريا–٢٠٠٢.
٢٣– نسيم الخوري (دكتـور)، الكتابـة الاعلاميـة – المبـادئ والاصـول، ط:١، دار المنهـل اللبناني، بيروت–٢٠٠٩ .
٢٤– هادي نعمان الهيتي (دكتور)، الاتصـال الجمـاهيري المنظـور الجديـد، ط:٢، بغـداد– ١٩٩٨ .
٢٥– هادي نهر (دكتور)، الكفايات التواصلية والاتصالية، ط:١، الاردن–٢٠٠٣.
٢٦– يوسف الشماسـي (دكتـور)، صـناعة الخـبر الصـحفي، جامعـة الشـارقة، الشـارقة – ٢٠٠٢.

پ– بە زمانی ئینگلیزی :

27- the encyclopedia britanica CD, 2001

ت– بابەتی رۆژنامە و تەلەفزیۆن

٢٨– ر: خەبات، ژ(١٦٧٠)، رێكەوتی (٢٠٠٥/١/٤).
٢٩– ر: خەبات، ژ(١٧٢٤)، چوارشەممە (٢٠٠٥/٣/٢).
٣٠– ر: خەبات، ژ(١٧٢٦)، هەینی (٢٠٠٥/٣/٤).
٣١– ر: خەبات، ژ(١٧٣٠)، سێ شەممە (٢٠٠٥/٣/٨).
٣٢– ر: خەبات، ژ(١٧٣٣)، هەینی (٢٠٠٥/٣/١١).
٣٣– ر: خەبات، ژ(١٧٦٨)، سێ شەممە (٢٠٠٥/٤/١٩).
٣٤– ر: خەبات، ژ(٢٠٤٦)، هەینی (٢٠٠٦/٢/٣).

٣٥- ر: خەبات، ژ(٢٠٤٩)، دووشەممە (٢٠٠٦/٢/٦).
٣٦- ر: خەبات، ژ(٢٠٦٧)، هەینی (٢٠٠٦/٢/٢٤).
٣٧- ر: خەبات، ژ(٢٢٢٦)، شەممە (٢٠٠٦/٨/٥).
٣٨- ر: خەبات، ژ(٢٢٤٧)، شەممە (٢٠٠٦/٨/٢٦).
٣٩- ر: خەبات، ژ(١٥٨٥)، شەممە (٢٠٠٦/١٠/٩).
٤٠- دەنگوباس K.TV ، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٣/١.
٤١- دەنگوباس K.TV ، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٤/١.
٤٢- دەنگوباس K.TV ، ڕێکەوتی ٢٠٠٧/٥/١.

ملخص البحث

اللغة وسيلة تستعمل للتعبير ونقل المعلومات يقوم افراد المجتمع بتعلمها، لغة الاعلام وعلم اللغة مرتبطين ببعض، لديهما علاقة (التنمية والتطور) لان لغة الاعلام تستفيد من علم اللغة عندما تكون الفاظها مقبولة اكثر ومتوسعة وتوضيح المفردات اللغوية اكثر لتحقيق كلمات حديثة ودعم لخصائص لغتها من حيث السهولة والوضوح وتقربها من لغتها الواقعية الحية، بدون ان تقلل من مستوى لغتها كما يظهر في اللغة البسيطة للناس العاديين، كذلك استعمال اللغة العملية اليومية للتعبير عن طبيعة الحياة وحركتها وعملها والخلق، يظهر التأثير الحقيقي للغة الاعلام، وفي نفس الوقت علم اللغة يستفيد من لغة الاعلام لان الوسائل الاعلامية تساعد في تطور كثير من الكلمات والالفاظ المتعددة والتي سابقا لم تكن موجودة في اللغة، فهو منفعة متبادلة، او حتى عندما يتخلى عن بعض الكلمات الغير مفيدة والتي هي لاتستعمل اليوم، لان وسائل الاعلام هي اهم العوامل التي تساعد على تطوير الكلمة في منظومة اللغة، كحاجة عصرية يومية بسبب التقدم الحاصل للمجتمعات في عصر المعلومات السريعة، وذلك عند القيام بأختراع معين سواء كانت نظام اجتماعي جديد او نظام اقتصادي او نظرية علمية حديثة او نظرية فلسفية او ان يكون انتاج موضوع جديد، بذلك تظهر اهمية لغة الاعلام في حال تأثيره على أراء الناس لتكوين الرأي العام. لذلك ارتأينا ان نقوم بهذا البحث تحت عنوان (لغة الاعلام بعد عملية تحرير العراق) اتبعنا فيها المنهج الوصفي لاعدادها ووضعها بين ايدي القراء في سبيل تحقيق الفائدة المرجوة منها. يتكون البحث من المقدمة وثلاث محاور يعرض فيها الباحث المفاهيم اللغوية واهم المبادئ المتبعة للغة والكتابة الصحفية، ينتهي باهم النتائج التي توصل اليها الباحث مع قائمة المصادر.

Abstract

Language of media after Operation Iraqi Freedom
(Research and descriptive language to Broadcast and written text in media organizations for the Kurdistan Region period (2005-2007) Khabat, K.tv. as a model)

Language is a means of expression and communication that members of a community try to learn. The science of language and language of media are interrelated through progress and development since language of media benefits from linguistics when its utterances are more acceptable and linguistic expressions are clearer. This will bring about more modern lexicon and will support the language in terms of ease and clarity; it will also bring it to a more realistic state without affecting the language.

However, linguistics will benefit from the language of media in that media channels help bring about the introduction of numerous words and expressions that never existed before. Even when it will lead to discarding words and expressions that are no longer beneficial, it is an advantage offered by language of media. Thus, media channels are among the most important factors behind lexical development which is a contemporary need to cope with the progress witnessed by societies in this age of communications revolution. This is especially salient when a new invention is introduced whether a new social or economic order, or propounding a new scientific or philosophical theory.

Hence our study is intended to deal with this vital issue, which is divided into an introduction and three sections wherein the researcher displays the most common linguistic concepts and conventional principles of language and journalistic writing.

تێگەیشتنی دەربڕینە زمانییەکان
لە ڕوانگەی زمانەوانی دەروونییەوە

م. ی. رزگار واحد حەمەدەمین
زانکۆی سەلاحەددین / کۆلێژی پەروەردەی
بنیات ـ بەشی زمانی کوردی

م. ی. بابارەسوول نوری رەسوول
زانکۆی ڕاپەڕین / کۆلێژی پەروەردەی
قەلادزێ / بەشی زمانی کوردی

پێشەکی:

ئەم توێژینەوەی ئێمە بە ناونیشانی (تێگەیشتنی دەربڕینە زمانییەکانە لە ڕوانگەی زمانەوانی دەروونییەوە)یە، بواری توێژینەوەکەش لە چوارچێوەی زمانەوانی دەروونییە.

نالێین ئەم بابەتە لە پێشتر باس نەکراوە، بەڵکو باس کراوە، بەڵام ئێمە هەوڵمان داوە بە شێوازێکی تر و بە سیما و ڕووکارێکی ترەوە دەوڵەمەندی بکەین و هەندێ لایەنی تری ڕوون بکەینەوە و تیشکی زیاتری بخەینەسەر، هۆکاری هەڵبژاردنی بابەتەکەش هەر بۆ ئەم مەبەستە بووە.

گرنگیی لێکۆڵینەوەکە لەوەدایە، کە بە شێوەیەکی زانستی هەوڵی شیکردنەوەی لایەنێکی تازەی زمانەوانیی کوردی دەدات، بۆیە ساغکردنەوە و ڕۆشنکردنەوەی زۆرینەی لایەنەکانی ئەم بابەتە ئامانجی لێکۆڵینەوەکەیە.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵدراوە گرفتی (تێگەیشتن) بە شێوەی ئەرێنی و نەرێنی چارەسەر بکا و کاریگەری جۆری دەربڕینەکانیش لێکبدرێتەوە.

ئەم لێکۆڵینەوە لە چوارچێوەی - زاری کرمانجی ناوەڕاست (شێوە فەرمییەکەی) دایە و کەرستەی خاوی لێکۆڵینەوەکەش ئاخاوتنی ڕۆژانەی خەڵك و پەندی پێشینانە، لە شوێنی پێویستیش نموونەی هۆنراوە بەکارهاتووە.

شیکردنەوەی ئەم بابەتە لەژێر پەیڕەوی (وەسفی ـ شیکاری) دایە.

ناوەڕۆکی لێکۆڵینەوەکە، لە پاڵ پێشەکی و ئەنجام و لیستی سەرچاوەکان و کورتەیەك بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی، لە دوو بەش پێکدێت:

لە بەشی یەکەمدا لەم سەرە بابەتانەی خوارەوە دواوین:

چەمك و زاراوەی زمانەوانی دەروونی، سەرهەڵدانی زمانەوانی دەروونی، بوارەکانی زمانەوانی دەروونی، زمانەوانی دەروونی و واتای دەروونی، کاریگەری هەندێ لە دەربڕینە باوەکان لەسەر دەروونی (وەرگر).

لە بەشی دووەمیشدا لەم بابەتانەی خوارەوە کۆڵدراوەتەوە:

تێگەیشتن چییە، خێرایی تێگەیشتن، هەنگاوەکانی تێگەیشتن، چۆنیەتی هەڵگرتنی واتای ڕستە و زانیاری لە یادگەدا، پلانی داڕشتنی ڕستە، ئەو هۆکارانەی کار لە تێگەیشتنی واتای ڕستە دەکەن، پێشبینی تەواوکردنی واتای وشە و ڕستە.

بەشی یەکەم
هەندێ لایەنی تیۆری زمانەوانی دەروونی

١ . ١: چەمك و پێناسەی زاراوەی زمانەوانی دەروونی:

زاراوەی (زمانەوانی دەروونی) بەرامبەر زاراوەی (psycholinguistics) دەوەستێ، کە لە دوو وشە پێکدێت، وشەی یەکەم گریکییە (psyche) بە واتای (هۆش) یان (بیر) دێت، وشەی دووەمیش لاتینییە (Lingua) بە واتای (زمان) دێت.

زمانەوانی دەروونی ناوی لقێکی زانستی نوێیە، کە دوو زانستی زمانەوانی و دەروونناسی بە یەکەوە گرێ دەدات، کەواتە زمانەوانی دەروونی لقێك یان جۆرێکی زمانەوانییە و لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان ڕەفتاری زمانی و چالاکی هۆشەکیدا دەکات.

هەروەها لێکۆڵینەوە لە چۆنییەتی کارکردنی پرۆسەی زمان دەکات، واتە جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە بزانێت چۆن پەیوەندی لەنێوان قسەکەر و گوێگر، هەروەها لە نێوان خوێنەر و نووسەردا دروست دەبێت.

چ کاردانەوەیەکی هۆشەکی لەناو هۆشی قسەکەردا دەبنە هۆی ئەوەی واتا ببێتە دەنگ و گوێگر بە کام کاردانەوەی هۆشەکی ئەو دەنگانە دەکاتە واتا. هەروەها نووسەر چۆن واتاکان دەکاتە پیت و خوێنەریش بە کام پرۆسە ئەو پیتانە دەکاتە واتا. (شێرزاد سەبری عەلی، ٢٠١١: ٩٩).

زانستی زمانەوانی دەروونی هەروەکو هەموو زانستەکانی تر چەندین پێناسەی جۆراو جۆری بۆ کراوە. لەڕووی زاراوەوە بە لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان زمان و بیر پێناسە دەکرێ، پەیوەندی نێوان واتا زمانەوانییەکە و زاراوەییەکە پەیوەندییەکی پتەوە. (محمد محمد یونس، ٢٠٠٤: ٢١).

واتا زمانەوانان بەجۆرێك سەیری دەکەن و پێناسەی دەکەن، دەروونناسانیش بەجۆرێکی تر و بە گۆشە نیگایەکی تر تێی دەڕوانن، بەڵام ئەوەی زیاتر پەیوەستە بە بابەتەکەی ئێمە زیاتر پێناسەی زمانەوانەکانە، بۆیە وا لە خوارەوە پێناسەی هەندێ لە زمانەوانان دەخەینەڕوو:

دیڤید کارۆل پێی وایە: (زمانەوانی دەروونی لێکۆڵینەوەی سایکۆلۆژییانەی زمانە، بەو واتایەی زمانەوانی دەروونی لێکۆڵینەوەیە لە چۆنیەتی وەرگرتن و بەرهەمهێنانی زمانە لای کەسەکان (محی الدین محسن، ٢٠٠٨: ١٢٤).

دیڤید کریستاڵ پێی وایە زمانەوانی دەروونی: (لقێکە لە لقەکانی زانستی زمان، لە پەیوەندی نێوان زمان و پرۆسە دەروونییەکان دەکۆڵێتەوە). (Crystal, 2003: 380).

لە پاڵ (زمانەوانی دەروونی) دا زۆرجار گوێبیستی زاراوەی (دەروونناسی زمان) دەبین، ئەم دووانە زۆر لە یەك نزیکن، بگرە هەندێ لە پسپۆران دەیانکەن بە یەك و بۆ یەك مەبەست بەکاری دەهێنن. ئەگەر جیاوازی لە نێوان (زمانەوانی دەروونی) و (دەروونناسی زمان) بکرێت، دەکرێت بگوترێت (زمانەوانی دەروونی) لێکۆڵینەوەیە لە زمان لە ڕووی پەیوەندی بە دەروونناسییەوە. کەچی (دەروونناسی زمان) لێکۆڵینەوەیە لە دەروون لە ڕووی پەیوەندی بە زانستی زمانەوە، واتە ناوەڕۆکی بابەتەکە لە هەردوو زانستەکەدایە بەڵام ئامانجیان جیاوازە. (ئەڤین سامی عارف: ٢٠١١: ٣٢)، واتە لە (زمانی دەروونی)دا زیاتر گرنگی بە لایەنی زمان دەدرێت، بەڵام لە (دەروونناسی زمان) زیاتر گرنگی بە لایەنی (دەروونی) دەدرێت.

بەڕای چۆمسکیش (زمانەوانی دەروونی لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان زمان و بیرو هۆشی مرۆڤ دەکات (محمد محمد یونس، ٢٠٠٤: ٢١).

١ ـ ٢: سەرهەڵدانی زمانەوانی دەروونی:

زمانەوانی دەروونی مێژوویەکی زۆر کۆنی نییە. لە کۆتایی سەدەی هەژدەمدا سەرەتاکانی بەدیارکەوتن. ئەویش لەو کاتەدا بوو کە فەیلەسووفی ئەلمانی (دیتریش تیدمان) بە هۆی ئامارێکی تۆمارکردنەوە، چۆنییەتی گەشەکردنی دەروونی و زمانی منداڵەکەی خۆی تۆمار کرد، بۆ ئەوەی تێبینی زمانەکەی بکات، بەڵام لە ڕووی ئەزموونییەوە زانای دەروونی بەریتانی

(فرانس گالتۆن) یەکەم کەس بوو، کە تاقیکردنەوەکانی زمانەوانیی دەروونی ئەنجام داوە. (ئەڤین سامی عارف، ٢٠١١: ٢٧).

لە سەدەی نۆزدە و بیستیشدا، بابەتە سەرەکییەکانی ئەم زانستە لە لایەن (فۆنت و شتاینتاڵ و بوهلەر و کارینز و ستینسال و جۆن واتسۆن و.... هتد) باس کرا و پەرەی پێدراوە. بەڵام ئەوەی کە زۆر جەختی لەسەر کراوە ئەوەیە کە (فۆنت)[١] یەکەم کەس بووە، کە مشتومڕی لەسەر باکگراوندی دەروونی لە زماندا کردووە، (فۆنت) ڕێگای تێبینی و هەڵێنجانی (استبطانی) پەیڕەو کرد، کە زمان دەبەستێتەوە بە باکگراوندی تاکەکانەوە.

وا لە خوارەوەش ئەم بۆچوونەی فۆنت بەم نموونەیە ڕوون دەکەینەوە:

ئەگەر هەندێك مەرەکەب بڕژێنینە سەر پارچە کاغەزێك، ئەوا وێنە و شێوەیەکی لێ دروست دەبێت، کەسەکانی دەوروپشتی کاغەزەکە بە پێی باکگراوندی دەروونیانەوە بۆچوونی جیاوازیان لەسەر وێنەی سەر کاغەزەکە دەبێت، بۆ نموونە یەکێك دەڵێت: ئەمە وێنەی سەگە، یەکێکی تریش دەڵێت ئەمە وێنەی پشیلەیە، ... هتد.

(فۆنت) پێی وابوو ڕستە، نەك وشە، یەکەی سەرەکی زمانە، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە بڵێت بەرهەمهێنانی ڕستە بریتییە لە گواستنەوەی هاوکاتی کردەی بیری.

ئەم گواستنەوەیەش لە ڕێگای دابەشکردنی ئەم کردە بیرییەوە بۆ بەشەکانی قسەکردن دەبێت، کەواتە لێرەدا فۆنت جەخت لەسەر هاوکاتی بیر و ڕستە لە بەرهەمهێنانی قسەدا دەکات (ئەڤین سامی عارف، ٢٠١١: ٢٧).

ڕێبازەکەی (فۆنت) لە ڕووی شیکردنەوەدا، لە بۆچوونەکانی بوهلەر Buhler، ستینسال steinthall و جۆن واتسۆن John watson) جیاوازە، چونکە بۆچوونی (فۆن)ی ئەڵمانی (ئیستبطانی)یە بەڵام بۆچوونی (واتسۆن)ی ئەمەریکی ماددی و ڕەوشتییە.

بۆچوونی ڕەوشتیش لەسەر تاقیکردنەوەی (بافلۆف) دامەزراوە: بافلۆف سەگێکی هێنا، سەرەتا برسی دەکرد ئینجا خواردنی دەخستە بەردەم، سەگەکە هەر کە خواردنەکەی دەبینی لیکی دەهاتە خوارەوە، دوای ئەمە

لەگەڵ خواردن هێنانەکە زەنگێکی لێدەدا... وای لێ هات دەنگی زەنگ و خواردنەکە لە مێشکیدا لێك بەستران، جا هەر کە دەنگی زەنگەکەی ببیستایە، بەبێ خواردنیش لیکی دەهاتە خوارەوە. (عزمی اسلام، ١٩٨٥: ٣٦).

بە باوەڕی (ڕیچاردس) ئەم کارە دەبێت لە دوو ڕوانگەوە سەیر بکرێت:

١ـ دەوروبەری فیزیکی: ئەو شتانەی مرۆڤ دەیانبینێت لە کاتی قسەکردندا، وەك: قەڵەم، دەرگا،...

٢ـ دەوروبەری دەروونی: ئەو شتانەی مرۆڤ هەستیان پێ دەکات و لە مێشکیدان، وەك: خەم، برسێتی،... (عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠٠٥: ٢٨).

لە هاوینی (١٩٥٣) لە بازنەیەکی گفتوگۆی زانستیدا لە پەیمانگای زمانەوانی لە زانکۆی (ئینديانا) بە بەشداری زمانەوانەکان و زمانەوانە دەروونییە ئەمەریکییەکان، ناو و نەخشە و چەمك و پرۆگرامی ئەم زانستە داڕێژرا. هەروەها هەر لەم گفتوگۆیەدا بڕیاریان لەوەش دا کە دەکرێ ئەو بونیادە زمانەوانییانەی کە زمانەوانەکان دۆزیبوویانەوە، بە بەکارهێنانی دەروونناسی و تیۆرەکانی، توێژینەوەیان لەسەر بکرێت (محمد محمد یونس، ٢٠٠٤: ٢٢).

لە ساڵی (١٩٦٠)یشدا، (چۆمسکی) بۆ خزمەتکردنی زمانەوانی دەروونی هاتە ناو بوارەکەوە، دەکرێ قۆناغی دووەم و سەرەکی پەرەسەندنی زمانەوانی دەروونی بە کارەکانی چۆمسکی ببەستینەوە. تیۆرەکانی چۆمسکی لە ڕێزمانی گوێزانەوەدا، کە بیرۆکەی سەرەکی ئەوەبوو چۆن مرۆڤ دەتوانی بەبێ کۆتایی ڕستە دروست بکات، زۆر کاری لە زانایانی دەروونی کرد. (ئەڤین سامی عارف، ٢٠١١: ٢٩).

مەسەلەی دەستنیشانکردنی لایەنە بۆماوەییەکانی زمان بۆچوونێکی تری چۆمسکییە، ئەو پێی وابوو هەموو بنیادێکی ڕێزمانی و چەمکەکانی، کە زانستی زمانەوانی لەلای پێگەیشتووان بەرجەستەی دەکەن، هەر لە منداڵییەوە لە مێشکی مرۆڤدا هەن. (محمد محد یونس،٢٠٠٤: ٢٢).

١ . ٣: بوارەکانی زمانەوانی دەروونی:

زمانەوانی دەروونی لقێکی سەرەکی زمانەوانی کارەکییە ئەویش بەشێکە لە زمانەوانی گشتی، بە شێوەیەکی گشتی زمانەوانی دەروونی بەدوای وەڵامی چەند پرسیارێك دەگەڕێ و لە چەند بوارێك دەکۆڵێتەوە[٢]: کە برتیین لە:

ــ تاك چۆن دەتوانێ زانیاری زمانی خۆی بۆ بەرهەمهێنانی گوتن و تێگەیشتنی زمان بەکاربێنێ.

ـ ئەو کردارە هۆشەکییانە چین کە خەڵك بۆ درککردن و تێگەیشتنی گوتن بەکاری دێنن ؟

ـ کەی و چۆن منداڵ فێری زمانی دایك دەبێ؟

ـ لێکۆڵینەوە لە وەرگرتنی زمانی دووەم و فێربوونی زمانی بیانی.

ـ لێکۆڵینەوە لە نەخۆشییەکانی زمان و ئەو ئاڵۆزییانەی تووشی گوتن دێن.

ـ لێکۆڵینەوە لە هەڵچوونی زمانی.

ـ لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان زمان و بیر.

ـ لێکۆڵینەوە لە پەیوەندی نێوان زمانەوانی دەروونی و واتاسازی.

ـ کاریگەری دەربڕینە زمانییەکان لەسەر دەروونی تاك.

١ . ٤: زمانەوانی دەروونی و واتای دەروونی:

بێگومان کاتێك مرۆڤ بیرەکانی دەردەبڕێت لە بارودۆخێکی دەروونیی تایبەتدایە، جا ئەم بارە شێوەیەکی ئەرێنی یاخود نەرێنی لەسەر دەربڕینەکان بەجێ دێڵێ، کە زیاتر پەیوەستە بە هەست و نەستی قسەکەر.

هەستکردن بە کاریگەری دەربڕینەکان لە لایەن هەندێ (وەرگر) بەهێزترە، هەندێ پەندی کوردی هەن ئەم ڕاستییە پشتڕاست دەکەنەوە، بۆ نموونە دەگوترێ (گەر قسە بکات دەزانم چی لە دڵدایە) یاخود (ئەو قەسپەی تۆ دەیخۆی ناوکەکەی لە گیرفانی مندایە)...

بۆیە دەتوانرێ سوود لەم بارە وەربگیرێ لە ناسینەوەی تۆمەتباران لە دادگا و شوێنەکانی لێکۆڵینەوە بەهۆی شڵەژانی باری دەروونی و کاریگەریی ئەم بارە لەسەر زمانی قسەکردنی تۆمەتبارەکە.

وشە لە زمانا جگە لە واتای سەرەکی یا فەرهەنگی، کە واتایەکی بابەتی و هاوبەشە لەنێوان بەکارهێنەرانی زمانێک، واتای دەروونیش لەخۆی هەڵدەگرێ، کە دەشێ ئەم واتا دەروونییە گشتی بێ بۆ هەموو بەکارهێنەرانی زمانەکە یاخود تایبەت بێ بە ئەزموونی ژیانی تاکێک، بۆ نموونە ئەو واتا دەروونییەی کە لە وشەی (دایک، نیشتمان...)دا هەیە تا ڕادەیەک هاوبەشە لە نێوان بەکارهێنەرانی، بەڵام کاتێک منداڵێک لە (سەگ) دەترسێ، هەرکات ئەم منداڵە (سەگ) ببینێ دەترسێ، واتە ئەم ئاژەڵە مانایەکی نەرێنی لای منداڵەکە دەبێ (محمد علي الخولي، ٢٠٠٠ : ٧٢) کەواتە دەکرێ بگوترێ (واتای دەروونی لەسەر بنچینەی هەست و سۆز بنیات دەنرێت، هەست و هەڵوێستی کەس دەردەخات بەرامبەر بە کەس، شت، ڕووداو... هتد کە بە پێی کەس و کۆمەڵگا دەگۆڕێت) (عەبدولواحید موشیر، ٢٠٠٥ : ٧٢).

١ . ٥: کاریگەریی هەندێ لە دەربڕینە باوەکان لەسەر دەروونی وەرگر:

هەموو کردەیەکی گوتن کاریگەری دەروونی هەیە، بەڵام کاریگەری گوتنەکان لەڕووی دەروونییەوە یەکسان نین، هەندێ جار کەلتووری میللەت ئەم کاریگەرییە دروست دەکات، بۆیە لەوانەیە وشەیەک کاریگەری دەروونی لەلای نەتەوەیەک بەجۆرێک بێت و لەلای نەتەوەیەکی دیکە بەجۆرێکی تر بێت، یانیش هەر کاریگەری نەبێت، بۆ نموونە وشەی (کوندەپەپو) لای کورد ترس و شوومی دەگەیەنێت، بەڵام لای نەتەوەیەکی تر ئەو کاریگەرییەی نییە و ترس و شوومی ناگەیەنێت. یان لەوانەیە هەندێ جار کارەساتێک یا بەسەرهاتێک بە ناڕاستەوخۆ دەبێتە هۆی دروستبوونی کاریگەری دەروونی لەلای کەسێک، بۆ نموونە کەسێک لەکاتی وتنی گۆرانییەکدا تووشی کارەساتێک دەبێت، ئەوا لەپاش کارەساتەکە هەر کاتێک گوێبیستی ئەو گۆرانییە ببێت، یەکسەر ئەو کارەساتەی دێتەوە بیر و کاریگەرییەکی

دەروونـی لا پەیـدا دەبێـت، بـەڵام ئـەو کاریگەرییـە لای کەسـێکی تـر بـە گوێبیسـتبوونی ئـەم گۆرانییـە پەیـدا نابێـت. ئـەم دیاردەیـە لـە زانسـتی دەروونزانیدا بە (التـداعي بـالاقتران) ناسـراوە، هەنـدێ دەربـڕین، کاریگـەری (ئەرێنی) یان هەیە لەسەر باری دەروونی (وەرگر) وەك: ئەو دەربڕینانەی بـە مەبەستی سوپاسکردن و ستایش و دەستخۆشی کردن.. بەکاردێن، بەڵام ئەو دەربڕینانەی کە بۆ سەرزەنشتکردن بەکاردێن کاریگەری (نەرێنییان) هەیە.

هەندێ دەربڕین هەن کە بەر ئـەو مەبەسـتانەی سـەرەوە ناکـەون بـەڵام کاریگەری دەروونیان هەیە، بۆ نموونە هـەموو ئـەو دەربڕینانـەی کـە (کـەم و کورتی) مرۆڤ دەردەخەن (وەك): (شەلە، کۆرە، کەڕە..) کاریگەری (نەرێنی) لەسەر باری دەروونی (وەرگر) بەجێ دێڵن.

زاراوەی (کەمئەنـدام) وەك زاراوەیـەکی گشـتگیر بـۆ ئـەو مرۆڤانـە بەکارهاتووە کەموکوڕی جەستەیی یان عەقڵییان هەیە، کاریگەری (نەرێنی)ی گشـتگیری هەیـە بۆیـە لـە ئێسـتادا هەوڵـدراوە زاراوەی (خـاوەن پێداویسـتی تایبەت) لەبری زاراوەکەی پێشتر بەکاربهێنرێ.

یان بەکارهێنانی زاراوەی (نابینـا) لـەجیاتی (کـوێر) ئـەم دیاردەیـە پـێ دەچێ پەیوەندی بە کەلتووری کۆمـەڵگاوە هـەبێ، بـۆ نموونـە زاراوەی (سـن اليأس) ـ (تەمەنی بێ ئومێدی) لە زمانی عەرەبیدا بۆ تەمەنی ئـەو ئافرەتانـە بەکاردێن کە لە ژوور (چل و پێنج) ساڵیدان، واتە بۆ ئەو تەمەنە بەکاردێت کە ئافرەت تێدا توانای منداڵبوونی نامێنێت، بۆیە ئەم زاراوەیە بارێکی دەروونـی نەرێنی لەلای ئافرەت پەیدا دەکات کە دەگاتە ئەو تەمەنە، بەڵام بەراورد بەم زاراوەیـە، زاراوەکـان (سـن الکمـال ـ سـن الرشـد ـ سـن العقـل) کاریگـەری (نـەرێنییان) نییـە، ڕەنگـە ئـافرەت شانازیشـی پێـوە بکـات، کـە ئـەم دەستەواژانەی بەرامبەر بەکاربێت، لە زمـانی کوردیشـدا زاراوەی (سەرسـپی) کاریگەرییـەکی کـەمترە لـە زاراوەی (تەمـەنی بـێ ئومێـدی)، بـەڵام زاراوەی (قـەیرە) کاریگەرییـەکی دەروونـی خراپـی هەیـە لـە لای ئـەو کچـانەی کـە تەمەنیان لە سەرووی (٣٥) سـاڵەوەیە یـا ئەگـەر سـەیری کۆمـەڵگای کـوردی بکـەین دەبیـنین کـە خـەڵکانێکی زۆر ناویـان (ڕەسـول، نـەبی، محەمـەد) ە،

کەچی کەسێ نییە یا دەگمەنە ناوی (پێغەمبەر) بێت، چونکە لەوانەیە پێیان وابێ ناونانی منداڵ بە (پێغەمبەر) گوناهێکی گەورە بێ، کەچی ناونانی منداڵ بە (ڕەسول، نەبی) بە باش و خێر دادەنێن، بەڵام لە ڕووی واتاوە هیچ جیاوازییەکیان نییە، تەنانەت لە ڕووی زاراوەشەوە (ڕەسول) لە وشەی (رسالە)وە هاتووە، بە هەمان شێوە (پێغەمبەر) لە (پەیغام بەر) هاتووە، کە ئەمڕۆ بووە بە (پەیام بەر) ئەم بیرکردنەوەی کوردیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی زاراوەی (پێغەمبەر) جگە لە واتا سەرەکییەکەی پلەی پیرۆزی و ڕێزگرتنی زیاتری تێدایە لە وشەی (ڕەسول) (قیس کاکل، ٢٠٠٠: ١٣ — ١٥).

دەکرێ بگوترێ هەڵبژاردنی وشەکان لە لای مرۆڤ لەژێر کاریگەری دەروونداییە و تێکەڵ بە هەست و سۆز دەبێ، زۆرجار بەکارهێنانی دەربڕینەکان بۆ رازیکردنی هەست و سۆزی بەرامبەرە، ئەم هەست و سۆزەش لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی دیکە دەگۆڕێ، هەر بۆیە هەمان دەربڕین لە دوو نێرەری جیاوازەوە هەمان کاریگەری و ئەنجامی نابێ، بۆ نموونە یەك جۆر قسە کاتی (وەرگر) لە یەکێك دەیبیستێ پێی تووڕە و دڵگران دەبێ، ڕەنگە هەمان قسە لە یەکێکی دیکە ببیستێ پێی دلگران نەبێ.

یاخود وشە هەیە کاریگەرییە دەروونییەکەی لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ کۆمەڵگایەکی تر دەگۆڕێ، بۆ نموونە وشەی (ئەنفال ـ هەڵەبجە) ئەو کاریگەرییە دەروونییەی لەسەر کوردێك هەیانە لەسەر عەرەب، فارس، تورك،... نییانە. بڕوانە (عەبدولواحید موشیر، ٢٠٠٥: ٧٧).

دەشێ لەناو یەك کۆمەڵگاشدا کاریگەری وشە و دەستەواژەکان لەسەر وەرگر جیاوازییان هەبێت، بۆ نموونە وشەی ناوی ڕەنگەکان (سوور، سەوز، زەرد،... هتد) لەلای کورد بە ئایدیۆلۆژیا و سیاسەتەوە بارگاوی کراون، بۆیە زۆر جار پارت و ڕێکخراوەکان وشە و دەستەواژەی تایبەت بەخۆیان هەیە. هەر بۆیە لە باشووری کوردستان وشەی ڕەنگەکان کاریگەری جیاوازیان لەسەر تاکی کورددا هەیە. ئەمڕۆ وشەی (سەوز) لای لایەنگرانی یەکێتی پیرۆزە و ڕەمزی زیندوویەتییە، بەڵام لەوانەیە لای کەسێکی دیکە وا نەبێت...

بەشی دووەم
پرۆسەی تێگەیشتن

٢ . ١: تێگەیشتن چییە؟

یەکێك لە ئامانجەکانی دەروونناسی (لێکدانەوە یان تێگەیشتن)ە، کە ئامانجی هەر زانستێکی تریشە، کە ئەمیش بە دۆزینەوەی پەیوەندی نێوان دیاردە جۆربەجۆرەکان دەبێ، دۆزینەوەی ئەم پەیوەندییانە و لێکدانەوە و تێگەیشتن یەك کردەوەیە.

تێگەیشتنی دیاردەیەك واتای ئەوەیە ئێمە جۆرە پەیوەندییەکی ئەم دیاردەیە و دیاردەکانی دیکەمان دۆزیوەتەوە یان لێکیانداوەتەوە کەوابێت زانین و تێگەیشتن بە دۆزینەوەی پەیوەندییە جۆربەجۆرەکانی دیاردەکانەوە نەبێت، نابێت، (مستەفا پەژارە، ١٩٨٨ : ٨٤).

تێگەیشتن دوو واتای باوی هەیە، بە واتا تەسکەکەی ئاماژەیە بەکردارە عەقڵییەکان کە لە چوارچێوەیدا گوێگر دەتوانێ جیاوازی بکات لە نێوان ئەو دەنگانەی قسەکەر دەیدرکێنێ یا بەواتایەکی ئاسان تێگەیشتن بریتییە لە کرداری پێکهێنانی واتا لە دەنگەکانەوە.

بەڵام تێگەیشتن بە واتا فراوانەکەی بەوە لێکدەدرێتەوە، کە کاتێك گوێت لە ڕستەیەك دەبێ زانیاری نوێی لێ هەڵدەهێنجێ و لە یادگەدا ڕێکی دەخەی، کاتێك گوێت لە پرسیارێك دەبێ دەگەڕێی بەدوای ئەو زانیارییانەی کە پرسیاریان لە بارەوە کراوە.

بەشێوەیەکی گشتی تێگەیشتن بە مانای زانیاری پەیبردن بە شتێك یان هەڵوێستێك یان ڕاپۆرتێکی زمانی دێت (جمعە سید یوسف، ١٩٩٠ : ٦٨ – ٧٠).

تێگەیشتنی واتاییش چارەسەری واتای تاکە وشە و ڕستە و دەق دەکات (سەرچاوەی پێشوو: ٨٣).

٢ ـ ٢: خێرایی تێگەیشتن:

زمانی مرۆڤ بریتییە لەو پێڕەوەی کە مرۆڤ بۆ لەیەکتر گەیشتن بەکاری دەهێنێ، بەکارهێنانی ئەم پێڕەوەش بەندە بە توانای داهێنان و لێکدانەوەی بەکارهێنانی هێماوە. هێماش یا زمانییە یانیش نازمانییە. هێمای زمانی بریتییە لە ڕۆنانێك کە دوو دیوی هەیە، دیوێکی لە ڕیزە دەنگێك پێکهاتووە، کە بەرگوێ دەکەوێت و دیوەکەی تریشی بریتییە لە بیرێك، کە بەرامبەر بەو ڕیزە دەنگە دێت و لە مێشکی مرۆڤ هەڵگیراوە. پەیوەندی نێوان ئەم دوو دیوەش لەزۆربەی هێماکاندا لەخۆوەیە و زیاتر کۆمەڵ لەسەری ڕێککەوتووە. (محەمەد مەعرووف فەتاح، ٢٠١٠: ١١٦ ـ ١١٩).

یان گوتراوە زمان کۆدە (جفرەیە)، کۆدیش هێمای هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگرە، کۆد بۆ گواستنەوەی زانیارییە. لە کردەی پەیوەندیکردن و لە یەکتر گەیشتندا، دەنگەکان بەهۆی کەناڵێکەوە لە قسەکەرەوە بۆ گوێگر دەنێردرێن و ئەو زانیارییانەش لەلایەن گوێگرەوە وەردەگیرێت و پاشان لێك دەدرێتەوە.

هەم لە تیۆری زانیاری و هەم لە تیۆری لە یەك گەیشتندا لایەنی قسەکەر و لایەنی گوێگر ڕۆڵیان لە جفرە لێکدانەوە (جفرە هەڵوەشاندنەوە decoding)دا هەیە (محەمەدی مەحوی، ٢٠٠٩: ١٣٩ ـ ١٤٠).

کردەی بەهێماکردن (encod) لە لایەن قسەکەر و کردەی هەڵوەشاندنەوە (decoding) لەلایەن گوێگرەوە کاریگەرییان لەسەر تێگەیشتن هەیە، بۆیە دەبێت قسەکەر هێمای گران و ئاڵۆز بەکارنەهێنێت و گوێگریش شارەزایی هەبێت لە هەڵوەشاندنەوەی هێماکان. بەواتایەکی تر گرانی هێماکان دەوەستێتە سەر مەبەستی نێرەرەکان خۆیان و هەڵوەشاندنەوەی هێماکانیش دەوەستێتە سەر شارەزایی وەرگر.

خێرایی تێگەیشتن و هەڵگرتنی زانیارییەکان بۆ ماوەیەکی درێژ تایبەتمەندییەکە، لە وەرگرێکەوە بۆ وەرگرێکی تر جیاوازە، ئەم تایبەتییە، پێوەرێکیشە بۆ دیاریکردنی ئاستی زیرەکیی مرۆڤ (وەرگریش ئەو کەسەیە کە وروژێنەرەکە وەردەگرێت، لە ڕێگای (چاو) و (گوێ) و لە مێشکدا شییان

دەکاتەوە، جا ئەگەر پەیامەکە راستەوخۆ و ئاسان بوو ئەوا خێرا تێی دەگات، ئەگەر ناڕاستەوخۆش بوو، ئەوا ئەرکی مێشك قورستر دەبێت، پێویستی بە تێگەیشتنی قووڵ دەبێت کە زۆر گرانە و لەوانەشە ئەستەم بێت) (عەبدولواحید موشیر: ٢٠٠٥: ٥٥). خێرایی تێگەیشتن لە زمانێکەوە بۆ زمانێکی تر و لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی گوێگر دەتوانێ بە ئاسانی لەو ئاخاوتنە تێ بگا کە بە خێرایی (٢٥٠) وشەیە لە دەقەیەکدا، کە دەکاتە (٤) وشە لە چرکەیەکدا، بەشێك لەم کاتەش بۆ پێکهێنانی واتای ڕستەیە لە واتای وشەکانەوە، ئامادەکردنی واتای وشە لە زەیندا کەمتر لە چارەگە چرکەیەکی پێویستە) (داود عبده، ١٩٨٤ : ١٨).

ئەم خێراییەش دەوەستێتە سەر ئەو هۆکارانەی کە کاریگەرییان لەسەر تێگەیشتن هەیە، بۆیە دەتوانین بڵێین، ئەگەر قسەکەر بە خێراییەکی زۆر وشەکان بدرکێنێ یان خوێنەر دەقێك بە خێرایی بخوێنێتەوە، مێشکی (وەرگر) توانای شیکردنەوەی وشەکانی کەمتر دەبێ و لەوانەیە تێگەیشتن بە خراپی ڕووبدات، بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێ کە هێواشی لە قسەکردن یارمەتیدەر بێت بۆ تێگەیشتن، هێواشییەکی زۆر لە قسەکردندا دەبێتە کۆسپ بۆ تێگەیشتن چونکە بارگرانییەکی زۆر دەخاتە سەر یادگەی گشتیی گوێگر.

٢ . ٣: هەنگاوەکانی تێگەیشتن:

کردەی درکاندنی دەنگەکان لە لایەن قسەکەرەوە و کردەی بیستنیش لە لایەن وەرگرەوە کاریگەری خۆیان لەسەر پرۆسەی تێگەیشتندا هەیە. ئەو لەرەلەرە دەنگییانەی بەرامبەر شەپۆلە دەنگییەکان دەنوێنرێن، کاریگەری لە گوێی گوێگر دەکات و بە جۆرێك کە کاردەکاتە سەر میکانیکی گوێی ناوەوە و دەمارەکانی بیستن. ئەم کارتێکردنەش بۆ ئەوەیە تاوەکو گوێگر هەست بە دەنگەکان بکات. هەستکردنی گوێگریش بەم دەنگانە، قۆناغێکی دەروونی بێ خەوشی بواری ڕاستەقینەی دەروونناسییە. (عاطف عبدالله فەرهادی، ٢٠١١: ٢٣).

تێگەیشتن کردارێکی هۆشەکییە و هەر لەخۆوە ڕوونادات، بۆ گەیشتن بە ئامانج (وەرگر) چەند هەنگاوێك، دەربڕێ و دەگاتە بنج و بنەوانی مەبەستەکە کە دەکرێ هەنگاوەکان بەم شێوەیەی خوارەوە کورت بکرێتەوە:

١ـ وەرگرتنی ئەو دەنگانەی کە وشەکەیان لێ پێکهاتووە لە لایەن (وەرگر)ەوە و پاراستنیان لە یادگەی گشتیدا بۆ ئەوەی شییان بکاتەوە بۆ پارچە پێکهێنەرەکانی ڕستە.

٢ـ شیکردنەوەی ئەو دەنگانەی لە یادگەی گشتیدا هەن، بۆ پارچە پێکهێنەرەکانی لە ڕستەدا و بەردەوامبوونی یادگە لە وەرگرتنی دەنگ و وشەی نوێ.

٣- گۆڕان و گواستنەوەی پێکهێنەرەکانی ڕستە بۆ ئەو بیرەی کە گوزارشت لە واتاکەی دەکات، لە هەمان کاتیش دوو هەنگاوەکەی پێشتر بەردەوامە.

٤ـ بەرە بەرە واتای کەرەسە پێکهێنەرەکانی رستە کۆدەبنەوە واتای ڕستەکە پێکدێنن کە (لووتکەی درەختەکەیە).

٥- ڕزگاربوون لە شێوەی گوتراوی پیتی ڕستە و گواستنەوەی واتاکەی بۆ یادگەی هەمیشەیی بڕوانە (داود عبده، ١٩٨٤ : ٢٤ – ٢٥).

٢ . ٤: چۆنیەتی هەڵگرتنی واتای ڕستە و زانیاری لە یادگەدا:

زۆربەی زانایان لەسەر سێ جۆر یادگە کۆکن ، کە بریتین لە: هەستە یادگە، یادگەی کورتخایەن، یادگەی هەمیشەیی، بڕوانە: (کەریم شەریف قەرەچەتانی: ٢٠٠٥، ٢٠٩) ئەوەی بۆ ئێمە گرنگە ئەوەیە کە ئاخۆ واتای ڕستەکان لەم جۆرە یادگانەدا بەشێوەی پیتی هەڵدەگیرێن یانیش بەبێ شێوەی پیتی هەڵدەگیرێن؟

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە توێژەران چەندان ئەزموونیان ئەنجام داوە، لەوانە (کەمپن kempen ـ ١٩٧٦، ئامۆن Amon ـ ١٩٦٨، فۆدەر و بیڤر fodor and bever ـ ١٩٦٥) ئەمانە لە لێکۆڵینەوەکانیاندا گەیشتوونەتە ئەو ئەنجامەی کە ئەوەی گوێمان لێ دەبێ لە یادگەی کورتخایەن، لەسەر شێوەی پێکهاتەی ڕستەکان دەپارێزرێن) (موفق الحمداني : ١٩٨٢ ، ٢٠٨) واتە

مەبەست ئەوەیە (گوێگر دەستبەرداری شیکردنەوە و دەربڕاوی ڕستە نابێت، تەنها لە دوای شیکردنەوە و پێکهێنانی واتاکەی نەبێ لە واتای کەرستە پێکهێنەکانییەوە) (داود عبدە: ١٩٨٤، ٢٥).

لێکۆڵینەوەکانی جارڤێلا Jarvella ١٩٧٠ ـ ١٩٧١ ئەوە ڕادەگەیەنن کە گوێگر رزگار دەبێ لە پێکهاتەی پیتی (حەرفی) دەق دوای بەزاندنی سنوورەکەی و هەڵگرتنی لە یادگەدا (موفق الحمداني: ١٩٨٢، ٢٠٨).

لێرەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی (وەرگر) دەستبەرداری شێوەی پیتی ڕستە نابێت، تا واتاکەی لە یادگەی هەمیشەییدا هەڵنەگرێت، بەڵام هەندێ وەرگر واز لە شێوەی پیتی ڕستە ناهێنن و بابەتەکان دەقاودەق ئەزبەر دەکەن، نموونەی ئەمە لای هەندێ لە قوتابیان دەبینرێ لە کاتی تاقیکردنەوەدا زانیارییەکان بەشێوەی پیتی دادەڕێژنەوە.

٢ . ٥: پلانی داڕشتنی ڕستە:

دانانی پلانی داڕشتنی ڕستە و گەیاندنی پەیام، ئەرکی (نێرەر)ە، بەڵام پەیوەندییەکی راستەوخۆشی بە (وەرگر)ەوە هەیە، چونکە داڕشتنی پلانی ڕستە بەچاترین شێواز کاریگەری ئەرێنی لەسەر هەڵوێستی (وەرگر) دەبێت دوای ئەوەی (نێرەر) بابەتەکە دیاری دەکا، بۆ گەیاندن و گواستنەوەی پەیامەکە ڕستە بۆ ئەم ئەرکە و دیاریکردنی (بکەر) و (بەرکار)ی ڕستەکە هەڵدەبژێرێ (جمعە سید یوسف، ١٩٩٠: ٩٦) هەنگاوی یەکەمیش بریتییە لەوەی ڕستەی ئاسان بەکاربێنێ لە ڕووی زمانەوانییەوە، تەنیا ئەگەر هۆیەك هەبوو بۆ پێچەوانەی ئەمە، پێویستە (نێرەر) بڕیار بدات کە دەیەوێ پەیامەکەی بە شێوەی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ بگەیەنێ، (موفق الحمداني، ١٩٨٢: ٢١٢).

ئەمەش بە پێی کات و شوێن و پێگەی کەسەکە (نێرەر) دەگۆڕێت، بۆنموونە ئەگەر کەسەکە مامۆستایەك بێت، پێویستە ڕستە و دەربڕینەکانی لە کاتی وانە وتنەوە و تاقیکردنەوەدا لێکدانەوەی جیا جیا هەڵنەگرن، بەڵام بۆ کەسێکی سیاسەتمەدار ئاساییە ئەگەر قسەکانی لێکدانەوەی تر، جگە لە

واتا حەرفییەکە، هەڵبگرن. پێویستە لە داڕشتنی ڕستەی نێو دەقەکانی گرێبەست و ڕێککەوتنەکان بە گشتی و یاسا و دەستوورەکان بەتایبەتی، لێکدانەوەی جیاجیا هەڵنەگرن، بۆیە پێویستە ڕۆڵی زمانەوان لەم هەڵوێستانەدا لەبەرچاو بگیرێ، تاکو لایەنی بەرامبەر بە ئارەزووی خۆی لێکدانەوە بۆ دەقەکە نەکات.

بەڵام هەندێ جار لە گفتوگۆی ڕۆژانەدا ناردنی پەیام بەشێوەی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ ئاساییە، بۆ نموونە:

(ئاوی خواردنەوەم بدەیێ).

- ببوورە ئاوی خواردنەوەم نادەیتێ؟
- ئایا دەتوانی هەندێ ئاوی خواردنەوەم بدەیێ؟
- کەشەکە گەرمە بۆیە خەڵك زوو تێنوو دەبن.

لاکوف Lackoff ١٩٧٣ وای دەبینێ نموونەی ئەم هەڵبژاردنانە لە دوو بنەمای ئەدەبییەوە هاتوون ئەوانیش:

١- خودی خۆت لەسەر خەڵك فەرز نەکەی.

٢- چەند هەڵبژاردنێك دەدەیتە گوێگر بۆ ئەوەی یەکێکیان پەسند بکات (سەرچاوەی پێشوو، ٢١٢).

٢ . ٦: ئەو هۆکارانەی کار لە تێگەیشتنی واتای ڕستە دەکەن:

پێکهاتەی ڕستە لە رووی داڕشتن و ئەو وشانەی لێی پێکدێ و ئەو بیرۆکانەی دەیگەیەنێ رۆڵێکی گرنگ دەگێڕن لە تێگەیشتنی واتای ڕستە، جا هەندێ هۆکار هەن ڕۆڵی ئەرێنی دەگێڕن و هەندێکی تر ڕۆڵی نەرێنی، ئەمانەی خوارەوە کورتەیەکن لەو هۆکارانە:

١ـ ئەو ڕستانەی لە وشەی ڕوون و باو و زیاد بەکارهاتوو، پێکهاتوون تێگەیشتنیان خێرایە، لەبەر ئەوەی وشەی نامۆ و دەگمەن پێویستی بە کاتێکی زیاترە بۆ شیکردنەوەی (موفق الحمداني، ١٩٨٢ : ٢٠٩) وەك ئەم نموونانەی خوارەوە:

- ئارکیۆلۆجی لە وڵاتی ئێمەدا گرنگی پێ نادرێ.

لەم نموونەی سەرەوە زاراوەی (ئارکیۆلۆجی)، کە زاراوەیەکی بیانییە و بەواتای (شوێنەوارناسی) دێت، تێگەیشتنی ڕستەکەی گران کردووە.

- ئانارشیستەکان ڕێگاکانیان داخستووە.

ئەوەی وای لەم ڕستەیە کردووە، تێگەیشتنی گران بێت وشەی (ئەنارشیست) ە، کە بە واتای (ئاژاوەچی) دێت.

نموونەی لەوانەی سەرەوە زۆرن کە ئەمڕۆ لەلایەن هەندێ کەسانەوە بەکاردەهێنرێن، کە بارگرانی دەخەنە سەر یادگە و تێگەیشتن گران دەکەن.

٢- زۆری ئەو بیرانەی لە ڕستەیەکدا کۆدەبنەوە:

ئەگەر دوو ڕستە لە ژمارەی ئەو وشانەی کە ڕستەکانی لێ پێکدێ یەکسان بن، بەڵام لە ژمارەی ئەو بیرانەی ڕستەکەی لێ پێکدێ جیاوازبن، ئەوا ئەو ڕستەیەی ژمارەی دەربڕینی بیرەکانی زیاترە، تێگەیشتنی گرانترە لە ڕستەکەی تر (داود عبدە، ١٩٨٤: ٢٨) وەك:

أ - مامۆستا و قوتابییەکە سەعاتێك پێش ئێستا گەیشتنە فرۆکەخانە.

ب - مامۆستا نوێیەکە دوێنێ ئۆتۆمبێلێکی شایستەی بە قست کڕی.

ڕستەی یەکەم ئەم بیرانەی خوارەوەی تێدایە:

١- مامۆستا و قوتابییەکە پێکەوەن.

٢- مامۆستا و قوتابییەکە گەیشتن.

٣- گەیشتوونەتە فرۆکەخانە.

٤- پێش سەعاتێك گەیشتن.

بەڵام ڕستەی دووەم ئەم بیرانەی خوارەوەی تێدایە:

١- مامۆستاکە ئۆتۆمبێلێکی کڕی.

٢- مامۆستاکە نوێیە.

٣- کڕینەکە دوێنی بووە.

٤- کڕینەکە بە قیست بووە.

٥- ئۆتۆمبێلەکە شایستەیە.

٦- ئۆتۆمبێلەکە بۆ مامۆستایەکە. (سەرچاوەی پێشوو: ٢٩).

٣- ریزبوونی کەرستەکانی ڕستە:

لە زمانی کوردیدا ڕستە بە شێوەیەکی ئاسایی بۆ کاری تێپەڕ لە (بکەر + بەکار + کار) پێکدێت، بۆ کاری تێنەپەڕیش لە (بکەر + کار) پێکدێت، ئەمە جگە لە چەند قالبێکی تر و بوونی کەرستە ناسەرەکییەکانی وەك: ئاوەڵکار و دیارخەرەکان و بەرکاری ناڕاستەوخۆ، بڕوانە: (Fattah, 1997, 246).

هەر گۆڕانێك لەم ڕیزبوونە بنچینەییە ڕووبدات، تێگەیشتن درەنگتر دەکات، وەك لەم ڕستانەی خوارەوە دیارە:

١- شێرکو	ماسییەکەی	دوێنێ	ڕاوکرد
بکەر	بەرکار	ئاوەڵکار	کار
٢- ماسییەکە	شێرکۆ	دوێنێ	ڕاوی کرد
بەرکار	بکەر	ئاوەڵکار	کار
٣- دوێنێ	شێرکۆ	ماسییەکەی	راوکرد
ئاوەڵکار	بکەر	بەرکار	کار

تێگەیشتنی ڕستەی یەکەم و سێیەم ئاسانترە لە دووەم هەرچەندە لە ڕستەی یەکەم سێیەم شوێنی ئاوەڵکار گۆڕاوە بەڵام ئەمە تا ڕادەیەك کارێکی ئاساییە لە زمانی کوردیدا.

٤- ڕستەکە زیاتر لە واتایەکی هەبێ:

یەکێك لەو هۆکارانەی وا دەکات درەنگ مەبەستەکە تێبگەی، بوونی لە واتایەك زیاترە لە ڕستەیەکدا، ئەمەش بەهۆی بوونی وشەیەك کە زیاتر لە واتایەك هەڵبگرێ، یان بەهۆی پێکهاتەی ڕستەکەوە (داود عبده، ١٩٨٤: ٣٤) واتە (ڕستە لێڵە ئەگەر زیاتر لە مانایەکی هەبێ، ئەم لێڵییەش بەهۆی وشەی فرە واتا و جیای لە ئاوازی ڕستە و بوونی دوو پەیوەندی جیا لە نێوان بەشەکانی ڕستە لە پێکهاتەی ژێرەوەی ڕستە و دەرنەکەوتنی ئەم جیاوازییە لە پێکهاتەی سەرەوەی ڕستەدا، یاخود بەهۆی سەپاندنی هەندێ یاسایی گوێزانەوە دەبێت) بڕوانە: (وریا عومەر ئەمین، ٢٠٠٤: ٢٩٦ ـ ٣٠٠).

- ئازاد ئازار لە دڵ دەڕوێنێ.

تێگەیشتنی ئەم ڕستەیە تا ڕادەیەك گرانە و لەوانەیە (وەرگر) بە هەڵە لە مەبەست تێ بگات، چونکە ڕستەکە زیاتر لە لێکدانەوەیەك هەڵدەگرێ، کە بریتین لە:

أ - ئازاد ئازار لە دڵ لا دەبات.

ب - ئازاد ئازار دەخاتە دڵەوە.

جگە لەمانە لەوانەیە (وەرگر) وشەی (ئازار) بە مانای مانگی (سێ - ئادار) تێ بگات، ئەوکات ڕستەکە لێکدانەوەیەکی تریش هەڵدەگرێ.

٥- بوونی پەیوەندی لۆجیکی (مەنتقی) لە نێوان کەرستەکانی رستەکەدا تێگەیشتن ئاسان دەکات، بە پێچەوانەش راستە، ئەم دیاردەیە لە زمانی شیعردا زیاتر بەرچاو دەکەوێ، بۆیە تێگەیشتن هەندێ دەقی شیعری ئاڵۆزە و پێویستی بە قووڵبوونەوە لە واتا هەیە، (داود عبده، ١٩٨٤ : ٣٧)

هەندێ جۆر پەیوەندی واتایی لە ڕستەدا، یارمەتی ئاسان تێگەیشتن دەدەن، وەك گونجان کە بریتییە لەوەی دوو وشە لە قسەکردن بەیەکەوە دێن و هاوڕێیەتیێك دروست دەکەن، ئەگەرچی پەیوەندییەکە دژیش بێت.

- دار و بەردی ئەم وڵاتە پیرۆزن

پەیوەندی گونجان

- ئاسنگەرەکە هات

نیشانکراوە بۆ پیاو

بە پێچەوانەش تێگەیشتنی هەندێ ڕستەی رێزمانی، کە هیچ پەیوەندییەکی لۆجیکی لەنێوان وشەکانیدا نییە، گرانە، وەك:

- بیرە سەوزە بێ ڕەنگەکان بە تووڕەیی خەوتن.

ئەم ڕستەیە بە واتایی پیتی وەرناگیرێ، دەتوانرێ شیکردنەوەی جیاجیای بۆ بکرێ، بە مەرجێ ڕستەکە لە دەوروبەری پەسەند ڕوون بکرێتەوە، یان ئەگە واتای وشەیەك یان چەند وشەیەك لە پێکهاتەی ڕستەکەی فراوان بکرێ، لە دەرەوەی مانا بنچینەییەکەی یان ئاساییەکەی (جۆن لاینز، ١٩٨٥: ١٣٠).

زۆرجـار ڕاسـتییە لۆژیکییـەکان یارمەتیـدەرن لـە تێگەیشـتنی واتـای ڕستەکان بۆ نموونە کە یەکێك فێری زمانی کوردی دەبێ، لـە سـەرەتادا لـە بـەکارهێنانی جێناوەکـان گرفتـی بـۆ دروسـت دەبـێ، ناتوانـێ بەشـێوەیەکی ڕێزمانی بەکاریان بهێنێ، ڕەنگـە ڕسـتەیەکی وەك ئەمـەی خـوارەوە دروسـت بکات:

- پۆلیسەکە دزەکە گرت*

ئێمە تێ دەگەین مەبەستی ئەوە بووە بڵێ:

- پۆلیسەکە دزەکەی گرت.

زانیاریمـان لـە بـارەی پـۆلیس و دز بـەرەو ئـەو لێکدانەوەیـەمان دەبـات. پێچەوانەی واتای پیتی ڕستەکەش دەشێ هەندێ جار ڕووبدات.

٦- درێژی ڕستە و ئاڵۆزییەکەی:

سادەترین ڕستە لە زمانی کوردیدا پێکدێت لـە (ب + ك) وەك (شـێرکۆ هات)، لە پێکهاتەی سەرەوەی ئەم ڕستەیە دەشێ (بکەر) لابـبرێ و بگـوترێ (هات) (ڕستەی درێـژ تێگەیشـتنی گـرانترە لـە کـورت، چـونکە قورسـاییەکی زیاتر دەخاتە سەر یادگەی گشتی) (داود عبدە، ١٩٨٤: ٢٨).

پێکهاتەی ئاڵۆزیش کاریگەری سەربەخۆی لەسەر گران تێگەیشـتن هەیـە و پەیوەندی بە درێـژی ڕسـتەوە نییـە لەوانەیـە ڕسـتەیەك کـورت بـێ لەچـاو ڕسـتەیەکی تـر، بـەڵام تێگەیشـتن گـرانتر بـێ، بـۆ نموونـە ئـەم ڕسـتەیەی خوارەوە، کـە لـە زمـانی ئینگلیزییـەوە وەرگێـڕدراوە، پێکهاتەیـەکی ئـاڵۆزی هەیە:

- شێرەکە پڵێنگەکەی دەرکرد، ئەوەی مەیموونەکەی کوشـت کـە زیانبـەخش بوو. (سەرچاوەی پێشوو، ٣١).

تێگەیشـتنی ئـەم ڕسـتەیە ئـاڵۆزە، چـونکە کـاری (کوشـتن)ەکە دەشـێ (شێرەکە یان پڵێنگەکە) ئەنجامی دابێ، یان (زیانبەخش) دەشێ (شێر، یـان پڵێنگ یان مەیموون) بێ.

بەگشتی لە زمانی کوردیـدا ڕسـتەی ئاوێتـە (ئـاڵۆز) زیـاتر پێویسـتی بـە کاتە بۆ تێگەیشتن، بە بەراورد لەگەڵ ڕستەی سادە یان لێکدراو، نموونە:

- ئەو کوردانەی کە ژێردەستەن بۆ ئازادی تێدەکۆشن.

- کوردەکان بۆ ئازادی تێدەکۆشن.

هەروەها ئەو ڕستانەی باسی پەیوەندی خزمایەتی دەکەن، بەتایبەت ئەگەر پەیوەندییەکە بە چەند پلەیەك دووربێت، تێگەیشتنیان تا ڕادەیەك لە لایەن وەرگرەوە درەنگتر دەبێ، بۆ نموونە:

- کوڕی خەزووری ئامۆزاکەم لەو قوتابخانەیە مامۆستایە.

زانیاری لۆژیکی هەندێ جار یارمەتیدەرە لە تێگەیشتنی ڕستەیەکی ئالۆزی وەك ئەمەی خوارەوە:

- منداڵ لە دایك و باوکیان دەگەن، هەرچەندە زمانیشیان تەواو نییە.

لێرەدا (وەرگر) بەهۆی لۆژیکەوە لەوە دەگات کە (منداڵ زمانیان تەواو نییە) (داود عبدە، ١٩٨٤ : ١٤) سیاقی ڕستەش ڕۆڵ دەبینێ لە ڕوونکردنەوەی واتای ئەمجۆرە ڕستانە.

٧- دەربڕین و گەیاندنی واتا بە ڕێگایەکی جیاواز لە ڕێگای ئاسایی، بارگرانی دەخاتە سەر تێگەیشتن (سەرچاوەی پێشوو: ٣٤). وەك ئەم ڕستانەی خوارەوە:

أ - کتێبەکە لەسەر مێزەکەیە.

ب - مێزەکە لەژێر کتێبەکەیە.

أ - قەڵا لە ناوەڕاستی شاری هەولێرە.

ب - شاری هەولێر لە دەوری قەڵایە.

لە ڕستەکانی سەرەوە (أ) تێگەیشتنیان ئاسانترە لە (ب) چونکە بە ڕێگای ئاسایی خۆیان دەربڕاون.

جگە لە هۆکارەکانی سەرەوە، چەند هۆکارێکی تر هەن کە کاریگەرییان هەیە لەسەر تێگەیشتن لەوانە:

٨- دەق و پراگماتیك[٣]: دەق و پراگماتیك دوو هۆکاری یارمەتیدەری ترن لە پرۆسەی تێگەیشتن و ڕۆڵی گرنگ لەو مەیدانە دەبینن، زۆرجار گوێگر بەبێ گەڕانەوە بۆ دەق و پراگماتیك ناتوانێ لە دەربڕاوێك بگات، لە دەقدا لکانی ڕێزمانی و واتای بنچینەن لە بەستنەوەی پارچەکانیدا، چونکە دەبێت

پارچەکانی دەق پەیوەندییەکی پتەو بەیەکەوەیان ببەستێتەوە، ئەو پەیوەندییەش پەیوەندی واتایی و ڕێزمانییە.

دەق هەیە پارچە پێکهێنەکانی لەڕووی ڕێزمانی و واتاییەوە لەگەڵ یەک گونجاون و واتا بەخشن، وەك:

کاوە ژنی نەهێناوە، کەواتە ڕەبەنە. (پەسندە)

ئەم دەقەی سەرەوە لەڕووی واتا و ڕێزمانەوە پەسندە و هیچ کەموکوڕییەکی نییە.

دەقیش هەیە پەیوەندی نێوان پارچەکانی زۆر گونجاو نییە و گوێگر هەزمی ناکات و بە دەقی ناتەواوی دادەنێت، وەك:

- کاوە ژنی نەهێناوە، بۆیە سیدی زۆر دەکرێت (کەمتر پەسندە).
- کاوە ژنی نەهێناوە، بۆیە ئەمستردام پایتەختی هۆڵەندایە (ناپەسندە).

کەچی دەقی واش هەیە، لەوانەیە لە ڕووی ڕێزمانییەوە ناتەواوی تێدابێت، بەڵام لەبەر ئەوەی لەڕووی واتاییەوە گونجاوە، بۆیە گوێگر بە پەسندی دەزانی و لێی تێدەگات، وەك:

- ئەمستردام پایتەختی هۆڵەندایە، هەشت هەزار کەسی تیادا دەژی.

لەم دەقەی سەرەوە دوو ڕستەکە، بەبێ ئامرازی بەستنەوە، بەیەکەوە لکاون، بەڵام چونکە لە ڕووی واتاییەوە لەگەڵ یەك گونجاون، بە ڕستەیەکی پەسند دادەنرێت. (محمد خطابي، ١٩٩١: ٣١ ـ ٣٢).

لە دەقدا و ئاخاوتنیشدا، زانیاری دنیایی و دەوروبەر و کەلتوور و نیشانە کەسییەکان و نیشانەکانی کات و شوێن و زانیاری هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگر و... هتد لە کردەی تێگەیشتندا ڕۆڵ دەبینن، بۆ نموونە ئەگەر سەیری ئەم دەربڕینانەی خوارەوە بکەین، ئەوا دەبینن کەوا پراگماتیك چ ڕۆڵێکی لە پرۆسەی تێگەیشتندا هەیە:

+ ئازاد لەکوێیە؟
- ئۆتۆمۆبیلێکی سپی لەبەر دەرگای ماڵی کاروانە، ← زانیاری هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگر

یان:

+ سەعات چەندە؟
- بانگی عەسری نەداوە → زانیاری کەلتووری

(محەمەد مەعرووف فەتتاح، ٢٠١١: ٢١٥)

٩- دەوروبەر: دەوروبەر بەهەموو جۆرەکانییەوە (دەروونی، کەلتووری، رۆشنبیری، ... هتد)، رۆڵێکی گرنگ لە پرۆسەی تێگەیشتندا دەبینن، ئەگەر رستە و دەق و دەربڕینەکان دووربخەینەوە لە دەوروبەر ئەوا هیچ واتایەکیان نابێت و گوێگر (وەرگر) تێیان ناگات، پێچەوانەکەشی ڕاستە.

لە ئاخاوتندا دەبێت بگەڕێینەوە بۆ ئەو کات و شوێنەی کە قسەکەی تیادا کراوە، چونکە ئەمانە کاریگەرییان لەسەر گوتنەکە دەبێت. زانیاری هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگر و تەمەن و ڕەگەز و پلە و پایە و زانیاری دنیایش کاریگەری خۆیان لەسەر پرۆسەی تێگەیشتندا هەیە.

لە نووسینیشدا دەوروبەر رۆڵی کاریگەری خۆی لەسەر پرۆسەی تێگەیشتن هەیە، بەبێ پشتبەستن بە دەوروبەرەوە ناتوانین لە واتای وشە و رستە و دەق بگەین، چونکە وشە نرخ و واتای دیاری ناکرێت تا لە ڕستەدا بەکارنەهێنرێت (کلود جرمان و ریمون و روبلان، ١٩٩٤: ٤٤). ئەگەر وشەی (باش) بە نموونە وەربگرین، لە ڕستەدا بەپێی بەکارهێنان، واتای جیاواز دەبەخشێت:

- دکتۆری باش هاتوونەتە هەولێر. (شارەزایی و پسپۆری دەگەیەنێ)
- برنجەکە باش کوڵاوە. (واتای زۆری دەگەیەنێت)
- مامۆستایەکی باشم لەگەڵدایە (زیرەکی دەگەیەنێ).

هەروەها وشە لەڕستەدا بە پێی شوێنی ئەرك و واتای دەگۆڕێ، هەروەك لەم نموونەی خوارەوە ڕوون کراوەتەوە:

- جوان منداڵە جوانەکەی جوان پەروەردە دەکات.

ناوە	ئاوەڵناوە	ئاوەڵکارە
(بکەرە)	(دیارخەری ناوە)	(دیارخەری کارە)

١٠- نەخۆشییەکانی گوتن: لە ئاخاوتندا، هەموو نەخۆشییەکانی گوتن (خێرا قسەکردن، قسەکردنی پچڕ پچڕ، زمان گیران، تەواو دەرنەبڕینی

فۆنیمەکان، دووبارەکردنەوەی فۆنیم و بڕگە و وشەکان، ... هتد) کاریگەرییان لەسەر تێگەیشتن هەیە و دەبنە هۆی ئاڵۆزبوونی پرۆسەی تێگەیشتن (بڕوانە: ئەڤین سامی عارف، ٢٠١١: ٦١ ـ ٧٥).

١١ـ خاڵبەندی: پەیڕەوکردنی سیستەمی خاڵبەندی و دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی لە نووسیندا، کاریگەری لەسەر پرۆسەی تێگەیشتن دەبێت، چونکە دانانی نیشانەکانی خاڵبەندی کردەی تێگەیشتن لەلای وەرگر (خوێنەر) ئاسان دەکات و بەپێچەوانەشەوە دانەنانی نیشانەکانی خاڵبەندی ئاڵۆزییەك لەلای خوێنەر دروست دەکات وای لێ دەکات بە ئاسان لە بابەتەکە نەگات.

١٢ــ ئیدیەم: بوونی ئیدیەمەکان لە زماندا، لە زۆر باراندا دەبێتە بەربەست لە پرۆسەی تێگەیشتندا.

ڕستە و دەربڕینەکان چەندی ئیدیەم و وشەی ئاڵۆزیان تێدابێت ئەوەندە تێگەیشتنیان گرانتر و ئاڵۆزتر دەبێت، چونکە واتای ئیدیەم یەکسان نییە بە کۆی واتای کەرتە پێکهێنەکانی، بەڵکو واتای ئیدیەم لە کۆی واتای کەرتەکانەوە گەورەترە، بۆ نموونە کە دەڵێین: (ئافتاو سکی سووتاوە) بەو واتایە نایەت کە ئاگر پڕژابێتە ناو پشتێنەکەی ئافتاو سکی سووتابێت، بەڵکو بە واتای ئەوە دێت کە ئافتاو منداڵێکی یان کەسێکی لەدەست داوە. (محەمەد مەعرووف فەتاح، ١٩٨٦: ٧٩).

١٣ـ پارازمانی: پارا زمانی ئەو دەنگانەن لەکاتی قسەکردندا دروست دەبن، بەشێك نین لە فۆنیمەکان و تەنیا لەزمانی قسەکردندا بەدیاردەکەون (شیلان عوسمان، ٢٠٠٩: ٨١).

کردەکانی پارا زمانی کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر پرۆسەی تێگەیشتن هەیە، زۆرجار وەرگر بە هۆی ئەو کردانەوە لە بابەتێك دەگات.

پارا زمانی ئەمانە دەگرێتەوە: (سەرچاوەی پێشوو، ٨١ ـ ٨٢).

١– ڕەوت (pitch): بە پێی تووڕەیی و شەرم و ڕەگەز و پێگەی کۆمەڵایەتی و... دەگۆڕێ.

٢– خێرایی و هێواشی قسەکردن (rate): بەپێی باری دەروونی قسەکەر و مەبەستی قسەکردنەکە و کات و باری قسەکردنەکە و ... دەگۆڕێ.

٣ـ گۆڕانی دەنگ (inflection): کە قسـەکەر نـەخۆش بێـت یـا سـەرخۆش بێت، دەنگی ئاسایی نابێت و ئەندازەی دەنگی دەگۆڕێت، ئەندازەی دەنگیش کاریگەری زۆری لەسەر ورووژاندنی هەستی وەرگر هەیە (عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠٠٥: ٧٧).

٤ـ زڕ وشەکان (دەنگـە نـا وشـەییەکان): وەك: بڤـە، کخـە، ئحـم، ئـم، ... هتد.

٥ـ پێکەنین و گریان: هەندێ جار پێکەنین و گریان بۆ مەبەستی خۆیان کە خۆشی و ناخۆشـییە بەکارنایـەت، بـەڵکو زۆرجـار هـەڵگری واتـا و مەبەسـتی قووڵن و تێگەیشتن لێیان ئاسان نییە.

بێدەنگیش (silence) لە هەندێ کاتدا لە کردەی پەیوەندیکردندا بە واتای ڕازیبوون یان ڕازی نەبوون دێت، یان هەندێ جار بۆ مەبەستی فەرامۆشـکردن بـەکاردێت، دەبێـت وەرگـر ئاگـاداری ئەمانـە بێـت بـۆ ئـەوەی لـە مەبەسـتی قسەکەر بگات.

١٤ـ ئاماژەکان و زمانی جەستە: ئاماژەکـان بـە هۆکارێـك لـە هۆکارەکـانی پەیوەندیکردن دەژمێردرێن و هەندێك جووڵەی لەش و حاڵەتەکانی ڕوخسار و دەم و چاو... هتد. بە زمان دادەنرێن، چونکە دەبنە مایەی تێگەیشتن (شـنە ئەبوبەکر ئەحمەد، ٢٠٠٨: ٢٣).

لە ئاماژەی جووڵەیدا قسەکەر دەبێ دەست یان چـاو یـان سـەر یـان هـەر ئەنـدامێکی تـری لـەش هاوبەشـی ڕووداوی قسـەکردن بکـات بـە مەبەسـتی لێکدانەوە و تێگەیشتن.

بۆ نمونە کاتێ دەڵێین: (تۆ و تۆ و تۆ وەرن، ئێـوە بـڕۆن) قسـەکەر بـەبێ بەکارهێنانی جووڵەی دەست ناتوانێت لە گوێگر بگەیەنێ کە کێ بێت و کێ بڕوات (محەمەد مەعرووف فەتاح، ٢٠١١: ١٩٧).

جووڵەکانیش واتای جیاواز دەگەیەنن.

١ـ سەر:

أ ـ جووڵەی سەر بۆ سەرەوە: (بە واتای نەخێر دێت).

ب ـ جووڵەی سەر بۆ خوارەوە: (بە واتای بەڵێ دێت).

پ ـ جووڵەی سەر بۆ تەنیشتەکان: (ئاماژەکردنە بۆ لاتەنیشتێك).

٢ـ چاو:

أ ـ چاو هەڵتەکاندن: (بۆ مەبەستی خۆشەویستی بەکاردێت یان بە مەبەستی جووڵە بۆ لای لایەك بەکاردێت).

ب ـ چاو نووقاندن: (بۆ دەربڕینی خۆشی، ڕەزامەندی، شاردنەوەی شتێك)، بەکاردێت.

٣ـ زمان: دەرخستنی زمان زۆرجار بۆ مەبەستی گاڵتەپێکردن بەکاردێت، هەندێ جاریش بۆ مەبەستی بەدرۆخستنەوە بەکاردێت.

١٥ـ هێز و ئاواز: هێز و ئاواز وەکو دوو کەرەستەی نا کەرتی بە نەبوونیان لێڵی واتایی دێننە ئاراوە، بۆ نموونە ئەگەر سەیری ڕستەیەکی وەکو (ئەو هەولێرییە) بکەین، دەبینین بەپێی ئاوازی ڕستەکە و کەوتکەی هێزی سەرەکی ڕستە چەند واتایەك لەخۆ دەگرێت، وەك:

ئەو هەولێرییە. (هەواڵ گەیاندن) ئەو هەولێرییە ؟ (پرسیار) ئەو هەولێرییە ! (سەرسوڕمان)

ئەوˈ هەولێرییە.	ئەوˈ هەولێرییە ؟	ئەوˈ هەولێرییە !
ئەو هەولێرییەˈ.	ئەو هەولێرییەˈ؟	ئەو هەولێرییەˈ!

لەڕستەکانی سەرەوەدا، بەهۆی ئاوازەوە دەتوانین جۆری ڕستەکە لەڕووی (هەواڵ گەیاندن، پرسیارکردن، سەرسوڕمان) دیاری بکەین، هەروەها لەهەر سێ جۆری ڕستەکانی سەرەوەدا بەلای کەمەوە دوو ئەگەر هەیە، یەکەمیان: جەخت لەسەر (ئەو) دەکاتەوە و دووەمیان: جەخت لەسەر شوێنەکە (هەولێر) دەکاتەوە، ئەم جەختکردنەوەیەش بەهۆی هێزەوەیە.

هێز و ئاوازە و ئەندازەی دەنگ هەڵگری واتای کاریگەرین، چونکە بوونی هێز و ئاواز بەجیاوازی لەسەر وشەکانی ڕستە کاریگەری جیاواز لای وەرگر دروست دەکەن و بۆچوونی وەرگر لەسەر (نێرەر) بەهۆی ئەمانەوە گۆڕانی بەسەر دادێت.

(ڕستەی کاری بکەر دیار، تێگەیشتنی ئاسانترە لە ڕستەی بکەر نادیار، ڕستەی ئەرێ تێگەیشتنی ئاسانترە لە ڕستەی نەرێ، بوونی جێناوە

لکاوەکان لە ڕستە یان دەق بە شێوەیەك کە بە تەواوی ڕوون نـەبێت بـەوەی کە ئاماژە بە چی دەکەن و ڕۆڵی چی دەگێڕن تێگەیشتن گران دەکەن، بوونی ئامرازەکـانی نیشـانە بـە تایبـەتی ئەوانـەی ئامـاژە بـە کەرەسـتە بـاس نەکراوەکان دەکـەن تێگەیشـتن گـران دەکـەن[٤]، هـەروەها زۆر بـەکارهێنانی دەربڕینی بەستنەوەی واتـایی لـە ڕسـتە و دەقـدا کاریگـەری نـەرێنی لەسـەر تێگەیشــتن دروســت دەکــەن، لەوانــەش بــوونی دەســتەواژەکانی وەك: (بەهـەرحاڵ، بـەلای کـەمی، لـە ئـەنجامی ئـەوەش، لـەم کاتـەدا، لـە لایـەکی ترەوە...) (السید عبدالحمید سلیمان، ٢٠٠٣: ٢٠٤ – ٢٠٧).

٢ . ٧: پێشبینی تەواوکردنی واتایی وشە و ڕستە:

زۆرجار لە وشەیەکدا دەنگێك دەکەوێت، کەوتنی ئەم دەنگە هەندێ جـار واتا ناگۆڕێت وەك (بەغداد ـ بەغدا– بـەغا) بـەڵام هەنـدێ جـار دەبێتـە هـۆی شێواندن یان گۆڕانی واتاکـەی بەتایبـەتی لێـرەدا مەبەسـتمان دەرنەکـەوتنی وێنەی دەنگەکانە لە کاتی چاپ یان بەهەر هۆیەك بێت، جا زۆرجار خوێنەری خـودی زمانەکـە دەتوانـێ لـە نـاو دەقەکـەدا واتـای وشـەکان بـە تـەواوی لێکبداتەوە گەر تووشی شێواندنی بووبێ، ئەمەش بەهۆی پەیوەندی وشـەکە بە وشەکانی تر و زانیاری لۆژیکی خوێنـەر بـە بابـەتی پەیوەنـدارەوە، بـەڵام ڕەنگە هەموو جار ئەمە ڕوونەدات یان بۆ خوێنەرێکی بیـانی کـەم شـارەزا لـە زمانەکـەدا تـا ڕادەیـەك ئەسـتەم بێـت پێشـبینی تـەواوکردنی واتـای وشـەکە بکات.

- دوێنێ هاتم ← دوێنێ هاتم.
- ئەوان هات ← ئەوان هاتن
- دەست شکا بەئازارە← دەست شکان بە ئازارە

هەندێ جار (وەرگر) دەتوانێ پێشبینی تـەواوکردنی واتـای ئـەو ڕسـتانە بکات، کە کەرستە سەرەکییەکانی وەك، (بکەر، بەرکار)یان تێـدا کرتێنـراوە، سەیری ئەم نموونانە بکە:

- کردەوە.

کاری کردەوە پێویستی بە (بەرکار)ێکە کە بتوانرێ بکرێتەوە وەك: (دەرگا، پەنجەرە، زەرف...).
- دەرگاکەی کردەوە.
- باری
(وەرگر) درك بەوە دەکات ئەو بکەرە ڕێزمانییانەی کە دەشێ لەگەڵ ئەم کارە بێن بریتین لە (باران، بەفر، تەرزە، خۆڵ).
- باران باری
پێشبینی تەواوکردنی واتای ڕستە هەر لەخۆوە ڕوونادات و پێویستی بە کارامەیی هەیە، بۆیە ڕستە و دەربڕینە باوەکان وەك پەندی پێشینان کە ڕێککەوتنی کۆمەڵیان لەسەرە، پێشبینیکردنی تەواوکردنیان ئاسانترە وەك:
أ ـ سوار هەتا نەگلێ...
ب ـ سوار هەتا نەگلێ نابێ بە سوار.
أ ـ لە هەموو هەورێك...
ب ـ لە هەموو هەورێك باران نابارێت.
(وەرگر لە هەموو بارێکدا ناتوانێ پێشبینی تەواوکردنی واتای ڕستە بە دروستی بکات، بۆ نموونە تێگەیشتن لەم ڕستانەی خوارەوە، بەبێ تەواوکردنی بەشی دووەم بە تەواوی نایەتە جێ.
أ ـ ئێوە قوتابی نین.
ب ـ ئێوە قوتابی زیرەك نین.
پ ـ ئێوە بە تەنیا قوتابی زیرەك نین، بەڵکو ڕەوشت بەرزیشن.
وەرگر تا ڕستەی سێیەم نەبیستێ واتایی ڕستەکانی تر بە هەڵە لێکدەداتەوە.
أ ـ ئۆتۆمبێلە تایبەتییەکەی نەکڕی.
ب ـ ئۆتۆمبێلە تایبەتییەکەی نەکڕی، تا دڵنیابوو لەوەی پێویستی پێیەتی.
وەرگر پاش ئەوەی بەشی دووەمی ڕستەکە دەبیستێ بەو واتایەدا دەچێتەوە، کە لە دەربڕینی بەشی یەکەم لەلای دروست بوو. (داود عبدە، ١٩٨٤: ١٦).

ئەنجام

١ـ تێنەگەیشتن زیاتر لە نووسین دێتە ئاراوە، نەك لە قسەکردن.

٢ـ خێرا تێگەیشتن لە ڕستە و دەق و بابەتێك بەڵگەی ڕوونی بابەتەکە و زیرەکیی وەرگرە، بە پێچەوانەش ڕاستە.

٣ـ لە قسەکردندا، نەخۆشییەکانی گوتن کاریگەری نەرێنی زۆریان لەسەر پرۆسەی تێگەیشتن هەیە.

٤ـ لە زمانی کوردیدا هۆکارێکی زۆر هەن کار لە تێگەیشتن دەکەن لەوانە: بوونی وشەی باو و وشەی دەگمەن، زۆری و کەمی بیرەکانی ڕستە، ڕیزبوونی کەرستەکانی ڕستە، تەمومژی، درێژی و کورتی ڕستە، سادەیی و ئاڵۆزی ڕستە.

٥ـ پێشبینیکردنی تەواوکردنی واتای هەندێ دەربڕینی زمانی وەك پەندی پێشینیان ئاسانترە لەچاو هەندێ دەربڕینی تری وەك ڕستەی لێکدراوی ئاسایی.

٦ـ لە قسەکردندا جووڵەی جەستە و دیاردەی پارازمانی و بوونی کەرەستە ناکەرتییەکان هۆکاری یارمەتیدەری زۆر چالاکن لە پرۆسەی تێگەیشتندا و کردەی تێگەیشتن ئاسان دەکەن.

٧ـ لە نووسیندا، پەیڕەونەکردنی خاڵبەندی و دانەنانی نیشانەکانی خاڵبەندی، پرۆسەی تێگەیشتن ئاڵۆز دەکەن. بە پێچەوانەش ڕاستە.

٨ـ لەلای نەوەی نوێدا، کەلتوور و ئیدیەمەکان کاریگەریی نەرێنییان لەسەر پرۆسەی تێگەیشتن هەیە.

پەراوێز

١– ئەم ناوە لە سەرچاوەکاندا بە (وندت) و (ڤۆن)یش هاتووە. بڕوانە: (محمد محمد یونس، ٢٠٠٤: ٢٢) و (ئەڤین سامی عارف، ٢٠١١: ٢٧).

٢– بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە ئەم سەرچاوانە: ١ـ ئەڤین سامی عارف، ٢٠١١: ٣٣.
٢–عزیز کعواش، ٢٠١٠ : ١٢ – ١٧. ٣ـ خەسرۆ ئەحمەد، ٢٠٠٨ : ١١٧ – ١١٩.

٣– دەق: زنجیرە ڕۆنانێکی دەربڕینی زمانە کە یەکەیەکی تەواو پێکدێنێ (willis Edmondson: 1977: 190)

پراگماتیک: بەکارهێنانی هێمایە بۆ مەبەستێك لە دەوروبەرێکدا، لایەنی کۆمەڵایەتی دەروونی و کەلتووری و زانیاری دنیایی و زانیاری هاوبەشی نێوان قسەکەر و گوێگریش ڕۆڵی خۆیان دەبێت لەسەر دەربڕینەکان. (عەبدولواحید موشیر دزەیی، ٢٠١١: ١٦).

٤– ئەم خاسیەتەی جێناوە لکاوەکان پێی دەگوترێ (ئەنافۆرا ـ Anaphora).

سەرچاوەکان

أ. بە زمانی کوردی:

١ـ ئەڤین سامی عارف (٢٠١١)، کاریگەری باری دەروونی لەسەر زمانی قسەکردن، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

٢ـ خەسرۆ ئەحمەد ڕەسول (٢٠٠٨)، هەندێك لایەنی زمانەوانی دەروونی، گۆڤاری ڕامان، ژمارە (١٣٩)، هەولێر.

٣ـ شنە ئەبوبەکر (٢٠٠٨)، زمانی جەستە، نامەی ماستەر، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.

٤ـ شێرزاد سەبری و عەبدولسەلام نەجمەدین عەبدوڵڵا (٢٠١١)، زمانڤانیا کارەکی، چاپا ئێکێ، چاپخانەیا خانی، دهۆك.

٥– شیلان عوسمان (٢٠٠٩)، کارابوونی زمان لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا، چاپی یەکەم، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر.

٦ـ صباح رشید قادر (٢٠٠٠)، هاوبێژی و فرەواتایی لە گێرەکدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٧ـ قیس کاکل تۆفیق (٢٠٠٠) ژن و ئافرەت، هەولێر.

٨ـ کەریم شەریف قەرەچەتانی (٢٠٠٥)، سایکۆلۆژیای گشتی، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
٩ـ عەبدولوەهاب خالید موسا (٢٠٠٩)، هێز و ئاوازە لە دیالێکتی کوردی ژووروودا، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر.
١٠ـ عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠٠٥)، ڕەهەندی دەروونی لە بواری ڕاگەیاندندا، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.
١١ـ عەبدولواحید موشیر دزەیی (٢٠١١)، زانستی پراگماتیک، چاپی یەکەم، چاپخانەی پاک، هەولێر.
١٢ـ محەمەد مەعرووف فەتاح (١٩٨٦)، دیسان ئیدیەم، گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کورد، بەرگی پازدەهەم، بەغداد.
١٣ـ محەمەد مەعرووف فەتاح (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوە و ئامادەکردنی: شێروان حسێن خۆشناو و شێروان میرزا قادر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.
١٤ـ محەمەد مەعرووف فەتاح (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپی سێیەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
١٥ـ محەمەدی مەحوی (٢٠٠٩)، زانستی هێما ـ واتا و واتا لێکدانەوە، بەرگی یەکەم، زانکۆی سلێمانی.
١٦ـ مستەفا پەژار (١٩٨٨)، بواری دەروونناسی گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (١١٨)، بەغدا.
١٧ـ وریا عومەر ئەمین (٢٠٠٤)، ئاسۆیەکی تری زمانەوانی، بەرگی یەکەم، دەزگای ئاراس، هەولێر.

ب . بە زمانی عەرەبی:

١٨ـ جون لاينز (١٩٨٥)، اللغة والمعنى والسياق، ترجمة: صادق الوهاب، دار الشؤون الثقافة العامة، بغداد.
١٩ـ جمعة سيد يوسف (١٩٩٠)، سيكولوجية اللغة والمرض العقلي، مطبعة السياسة، الكويت.
٢٠ـ داود عبدة (١٩٨٤)، دراسات في علم اللغة النفسي، طبعة اولى، كويت.

٢١ـ السيد عبدالحميد سليمان (٢٠٠٣)، سيكولوجية اللغة والطفل، طبعة اولى، دار الفكر العربى، القاهرة.
٢٢ـ كلود جرمان وريمون روبلان (١٩٩٤)، علم الدلالة، ترجمة: نور الهد لوشن، دار الفاضل، دمشق.
٢٣ـ موفق الحمداني (١٩٨٢)، اللغة وعلم النفس، دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل، عراق.
٢٤ـ محمد خطابي (١٩٩٦)، لسانيات النص، المركز الثقافي العربي المغرب.
٢٥ـ محمد علي الخولي (٢٠٠٠)، مدخل الى علم اللغة، دار الفلاح للنشر، الاردن.
٢٦ـ محي الدين محسن (٢٠٠٨)، انفتاح النسق اللساني ـ دراسة في التداخل الاختصاصي، دار الكتاب الجديد المتحدة، ط١، بيروت ـ لبنان.
٢٧ـ محمد محمد يونس علي (٢٠٠٤)، مدخل الى اللسانيات، طبعة اولى، دار الكتاب الجديد المتحدة، بيروت، لبنان.
٢٨ـ عزيز كعواش (٢٠١٠)، علم اللغة النفسي بين الادبيات اللسانية والدراسات النفسية، جملة كلية الاداب والعلوم الانسانية والاجتماعية، العدد (٧)، جامعة محمد خيضر ـ بسكرة ـ الجزائر.

پ. بە زمانی ئینگلیزی:

29- Crystal, D. (2003) A dictionary of Linguistics and phonetics, 5th Edition, Black well, Oxford.
30- Crystal, D. (1992), A dictionary of Linguistics and Language, Black well: oxford.
31- Fattah, M, M, (1997) A Generative Grammar of Kurdish, Unpublished Doctoral Desperation University.
32- Lyons, J. (1969), Introduction to theoretical Linguistics, Cambridge University press: comb ridge.
33- Willis Edmondson (1977), spoken Discourse A model for Analysis, Legman, New York.

الملخص البحث

يلعب علم اللغة النفسي دورا مهما وحيويا في المجال اللغوي، باعتبارها احدى اهم فروع علم اللغة وتساهم في عملية الفهم.

عنوان هذا البحث هو (فهم التعابير اللغوية من منطلق علم اللغة النفسية) وان هدف البحث هو في تحليل موضوع الفهم (الاستيعاب) باعتباره جانبا مهما من علم اللغة النفسية.

بالاضافة الى المقدمة والنتائج والمصادر فان هذا البحث يتكون من قسمين تم تناول عنوان واسباب اختيار هذا العنوان والحدود ومشاكل البحث في المقدمة، تم بحث: (مصطلحات ومفاهيم علم اللغة النفسية، ظهور علم اللغة النفسية ومجالاتها بالاضافة الى علاقتها بالمعنى النفسي وكذلك تأثير بعض التعابير الشائعة على نفسية المُستَقبِل "المخاطب") في القسم الاول بينما تم بحث: (ما هو الفهم؟ سرعة الفهم وخطواته وكذلك كيفية تناول معنى الجملة ومعرفته في الذاكرة بالاضافة الى خطة انشاء (تركيب) الجملة والعوامل التي تؤثر في الفهم واخيرا التنبأ بتكميل معنى الكلمة والجملة في (الجزء) القسم الثاني.

Abstract

Psycholinguistics is one of the important branches of Linguistics. It plays an important role in the field of linguistics and particularly in comprehension process. This research, which is entitled "Understanding Linguistic Expressions from a Psycholinguistic Viewpoint", aims at analyzing comprehension which is an important aspect of psycholinguistics in Kurdish.

In addition to the introduction, results and references, this research consists of two main parts. The introduction is comprised of the title, and it points out why this topic is chosen.

Likewise, its limits and statement of the problem are highlighted. Part one, the following topics are discussed: the concept and the term of psycholinguistics, establishment of psycholinguistics, fields of psycholinguistics, psycholinguistics and meaning, and the impact of some common expressions on receiver's psychology

Part two deals with comprehension and questions like "what is comprehension?" It also examines the speed of comprehension and its stages. On the one hand, the meaning of the sentence and information in the memory are tackled. On the other hand, plans are made to formulate sentences, and factors affecting comprehension process and predicting in completing the word and sentence meanings are taken into consideration.

زاراوەکانی گەشتیاری

ئامادەکردنی: لێژنەی زاراوە لە ئەکادیمیای کوردی

لەسەر داوای دەستەی گەشت و گوزاری سەر بە وەزارەتی شارەوانی و گەشت و گـوزار بەنووسـراوی ژمـارە ٢٣٣٨، ڕێکـەوتی ٢٠١٢/٧/١٧، کـە تێیـدا لیسـتی کۆمەڵێك زاراوەی گەشتیاریی بە زمانی ئینگلیزی و عەرەبی بۆ ئەکادیمیای کوردی ناردبوو، بە مەبەسـتی دۆزینـەوەی هاوتـا کوردیـەکان و یەکخسـتنی زاراوەکـان لـە زمانی کوردیدا. لێژنەی زاراوە لە ئەکادیمیای کوردی هاوتـای کـوردیی زاراوەکـانی کردە کوردی، بۆ بەرچاوخستنی ئەو زاراوانە، لەم ژمارەیەدا سەرجەمی ئەو وشە و زاراوانە بڵاودەکەینەوە.

ئینگلیزی	عەرەبی	کوردی
Accommodation	السكن/ مكان المبيت	جێی مانەوە
Active holiday	عطلة نشطة	پشووی پڕ چالاکی، پشووێکی کارا
Admission card	بطاقة دخول	کارتی چوونەژوور
Adventure	مغامرة	سەرکێشی، سەرەڕۆیی
Adventure Tourism	السياحة المغامراتية	گەشتیاریی سەرەڕۆیی
Advertising	الاعلان	جاڕدان
Advertising agency	وكالة إعلانات	ئاژانسی جاڕدان
leader	مرشد	ڕابەر
Agricultural Tourism	السياحة الزراعية	گەشتیاریی کشتوکاڵی
Apartment	شقة	ئەپارتمان، شوقە
suite	جناح	سویت، دەستە
Appetizer	مقبلات	بەرخۆر
Archaeological Tourism	السياحة الأثرية	گەشتیاریی شوێنەواری

Attraction	جذب	سەرنجکێش
Autobahn	طريق سريع	ئۆتوبان
Back desk	المكتب الخلفي	نووسینگەی پشتەکی
Banquet	محفلة	خوانگە
Barge	زورق	بەلەم
Bench, seat	مصطبة	سەکۆ
Box office	شباك التذاكر	پەنجەرۆکەی بلیت
Building	عمارة	بالاّخانە
Business travel	رحلة عمل	گەشتی بازرگانی
Camp	مخيم	کامپ، چادرگا
Cashier	امين الصندوق	پارە وەرگر
Class tourism	درجة سياحة	پلەی گەشتیاری
Classification	تصنيف	پۆلاندن
Commission	عمولة	کۆمیشن
Complex	مجمّع	کۆمەڵگە
Compound	مجمّع	کۆمەڵگە
Compound industry	قطاعات الصناعة المركبة	کەرتی پیشەسازیی فرەجۆر
Consulate	قنصلية	کۆنسولگە
Convention	اتفاقية	ڕێکەوتننامە
Conveyance	تعرفة ركوب	تاریفەی گواستنەوە
Coordinated tourist	منسق سياحي	ڕێکخەری گەشتیاری
Credit manager	مدير الائتمان	بەڕێوەبەری متمانەیی
Cruise inclusive tour	سفرة بحرية شاملة	گەشتی دەریایی گشتی
Cruise ship	سفينة سياحة	کەشتیی گەشتیاری
Cultural attraction	مغريات ثقافية/ جذب ثقافي	شوێنی کولتووری سەرنجکێش
Deluxe hotel	فندق فاخر	ئوتێلی دیلۆکس (نایاب)

گەشەپێکردن	تطوير	Development
راگواستن	تهجير	Displacement
گەشتیاریی ژینگەیی	السياحة البيئية	Eco Tourism
ئەسانسۆر	مصعد	Elevator
کۆچکردن	هجرة	Emigration
کەیف و خۆشی	تسلية	Entertainment
گواستنەوەی خێرا	نقل سريع	Express carriage
پیشانگەی کتێب	معرض كتب	Fair of books
نرخی بلیت	ثمن التذكرة	Fare
شەمەندەفەری خێرا	قطار سريع	Fast train
ڕێی کراوە	طريق سالك	Free way
ناوچەی ئازاد	منطقة حرة	Free zone
پێشوازگە	مكتب الاستقبال	Front desk
سنوور	حدود	Frontier
ناوماڵ	أثاث	Furniture’s
موساتەحە	مساطحة	Giving lands for investment
ڕێبەر	دليل	Guide
ڕێبەری گەشتیاری	دليل سياحي	Guidebook
(کۆسپ، کۆسپە)، تاسە	عائق/ سلة كبيرة	Hamper
ڕێبەر	مرشد	handbook
دراوی پتەو	عملة صعبة	Hard currency
سەرپێشواز	رئيس الاستقبال	Head receptionist
بوژانگە	منتجع	Health resort
ڕێی گشتی	طريق عام	High road
ئۆتۆبان	طريق سريع	Highway
هێمای ئۆتۆبان	رمز الطريق السريع	Highway code
شوێنەواری مێژوویی	مغريات تاريخية/	Historical attraction

	الجذب التاريخي	
دراوی خۆیی	عملة محلية	Home currency
میوانداری	حسن الضيافة	Hospitality
خان، کاروانسەرا	خان، فندق صغير على الطريق العام	Hostel
مێوانخانە، ئوتێل	فندق	Hotel
گروپە ئۆتێل	سلسلة فنادق	Hotel chain
ئوتێلگەری	صناعة الفندقة	Hotel industry
کارسازی ئوتێل	تدبير فندقي	Hotel management
ئوتێلکار	الفندقي	Hotelier
کۆچبار	مهاجر	Immigrant
پەرەپێدان	تطوير	Improve
چاکبوون	تحسن	Improvement
رێنمایی گشتی سەفەر	تعليمات الرحلة الشاملة	Inclusive tour charter
بەرنامەی گشتی سەفەر	برنامج الرحلة الشاملة	Inclusive tour schedule
کۆمەڵەی نێودەوڵەتی	الجمعية الدولية	International association
ساڵی گەشتیاریی نێودەوڵەتی	سنة السياحة الدولية	International year of tourism
وەبەرهێنان	الاستثمار	Investment
فاتوورە	فاتورة	Invoice
مۆبەق، ناندین، ناندێن	مطبخ	Kitchen
سەیرانی زەمینی	نزهة برية	Land excursion
گواستنەوەی زەمینی	النقل البري	Land transport
کاتی دەست بەتاڵی	وقت الفراغ	Leisure
جانتای سەفەر	حقائب السفر	Luggage
ئینشوورەنسی کەلوپەل	تأمين على امتعة السفر	Luggage insurance

ژینگەی دەستکرد	البيئة الاصطناعية	Man-made environment
خستنەبازار	تسويق	Marketing
بایەخ	الاستحقاقات	Merits
مینی باس	الحافلات الصغيرة	Minibuses
ترێنی بچووك	القطارات المصغرة	Mini-trains
خولەکە کرێ	رسومات بالدقائق	Minute-charge
گەڕۆکە ئوتێل	الفندق الجوال	Mobile hotel
مۆتێل (میوانخانەی سەرە ڕێ)	موتيل (فندق على الطريق العام)	Motel
داهاتی نەتەوەیی	الدخل القومي	National income
پارکی میللی	المنتزهات القومية	National park
ژینگەی سروشتی	البيئة الطبيعة	Natural environment
کەشتیوان	ملاح	Navigator
وڵاتی دراوسێ	بلد مجاور	Neighboring country
چاودێری شەوان	المراقب الليلي	Night auditor
شوێنی نیشتەجێی هەمیشەیی	محل الاقامة الدائم	Normal residence
کۆشك	قصر	Palace
سەیرانگە	منتزه	Park, recreation
جووڵەی ڕێبواران	حركة المسافرين	Passenger traffic
ترێنی ڕێبواران	عربة المسافرين	Passenger train
پاسپۆرت	جواز سفر	Passport
پانسیۆن	بانيسون	Pension
ماوەی مانەوە	مدة الاقامة	Period of stay
سەیران	نزهة	Picnic
گەشتیاریی سیاسی	السياحة السياسية	Political Tourism
بەندەری پەڕینەوە	ميناء العبور	Port of transit

دامەزراندن، تۆمارکردن	توظيف/ تسجيل	Posting
سندوقی پۆستە	صندوق البريد	Post-office box
پتەوکردنی پڕوپاگەندە و ڕیکلام	التعزيز الدعائي والاعلاني	Promoting advertising and publicity
بانگەشە بۆ کردن، بڵاوکردنەوە	ترويج	Promotion
پڕوپاگەندە	الدعاية	Propaganda
برەودان	ترويج	Propagator
پەیوەندییە گشتییەکان	العلاقات العامة	Public relations
بانگەواز	اعلان	Publicity
تۆڕە هێڵی شەمەندەفەر	شبكة خطوط حديدية	Railway network
وێستگەی شەمەندەفەر	محطة القطار	Railway station
حەوانەوە، کات بەسەربردن	استجمام	Recreation
سەیرانگا/ شوێنی بووژاندنەوە	منتزه	Recreation ground
پەنابەر	لاجئ	Refugee
گەشتیاریی ئایینی	السياحة الدينية	Religious Tourism
گەشتیاریی چارەسەری	السياحة العلاجية	Remedy Tourism
گەڕانەوە بۆ وڵاتی دایك	عودة الى الوطن الام	Repatriation
گرتن	حجز	reservation
هەوار/ وار	منتجع	Resort
هەوارە ئوتێل	فنادق المنتجعات	Resort hotels
چێشتخانە، ڕێستۆرانت	مطعم	Restaurant
بەڕێوەبەری چێشتخانە	مدير مطعم	Restaurant manager
بارکردنەوە	اعادة الشحن	Return freight
داهاتی گەشتیاری	واردات السياحة	Revenue from touring

Sailing	ابحار	دەریاوانی
Savings	مدخرات	پاشەکەوتەکان
Sea voyage	سفرة بحرية	گەشتی دەریایی
Seasonal tourism	السياحة الموسمية	گەشتیاریی وەرزی
Seductive, luring	مغريات	فریودەر
Shift	عمل بالمناوبة	نۆرەکار
Shore	ساحل	کەنار/ رۆخ، لێوار
Sightseeing tours	جولات سياحة	گەرانی گەشتیاری
Sport Tourism	السياحة الرياضية	گەشتیاریی وەرزشی
Stagecoaches	حناطير	پەیتوون
Suburban hotel	فندق الضواحي	ئۆتێلی قەراغ شار، پەرِگە ئوتێل
Summer resort	منتج صيفي	هاوینەهەوار
Sustainable tourism	السياحة المستدامة	گەشتیاریی هەمەکاتە
Terraces	مساطبة	سەکۆ
The tourism destination	الجهة السياحية، الاتجاه السياحي	شوێنمەبەستی گەشتیاری
Theoretical and applied tourism	الدراسات السياحية نظريا وتطبيقيا	توێژینەوە تیۆری و پراکتیکی گەشتیاری
Through train	قطار سريع	شەمەندەفەری خێرا
Ticket office	مكتب بطاقات السفر	نووسینگەی بلیتی سەفەر
Tourism	السياحة	گەشتیاری
Tourism applied studies	الدراسات التطبيقية للسياحة	توێژینەوەی پراکتیکی گەشتیاری
Tourism car	سيارة سياحية	ئۆتۆمبێلی گەشتیاری
Tourism center	المركز السياحي	ناوەندی گەشتیاری
Tourism company	شركة سياحية	کۆمپانیای گەشتیاری
Tourism describe	دراسات توصف	ئەو توێژینەوەی لە گەشتیاری

studies	السياحة	دەدوێن
Tourism system	النظام السياحي	سیستەمی گەشتیاری
Tourism taxi	سيارة اجرة سياحية	تاکسیی گەشتیاری
Tourism ticket	بطاقة سياحية	پسوولەی گەشتیاری
Tourist	سائح	گەشتیار
Tourist arrangement	نسق سياحي	ڕێکخستنی گەشتیاری
Tourist map	خريطة سياحية	نەخشەی گەشتیاری
Tourist product	منتج سياحي	بەرهەمی گەشتیاری
Tourist village	قرية سياحية	گوندی گەشتیاری
Tourist zone	منطقة سياحية	ناوچەی گەشتیاری
Training	تدريب	ڕاهێنان/ مەشق کردن
Transit duties	تأشيرات مرور	رسوماتی ترانزیت
Transit travelers	مسافروا الترانزيت	گەشتیارانی ترانزیت
Translator	مترجم	وەرگێر
Transport ship	مركب نقل	کەشتیی گواستنەوە
Travel agency	وكالة سياحية	ئاژانسی گەشتیاری
Travel ticket	بطاقة السفر	بلیتی سەفەر
Traveler	مسافر	ڕێبوار
Vacancy	عطلة	پشوو
Visa	تأشيرة	ڤیزە
Visitor	زائر	سەردەر
Water Tourism	السياحة المائية	گەشتیاریی ئاوی
Wholesale seller	بائع بالجملة	کۆفرۆش
Wholesaler	تاجر الجملة	بازرگانی کۆفرۆش
Winter Tourism	السياحة الشتوية	گەشتیاریی زستانە
World tourism organization	المنظمة السياحية العالمية	ڕێکخراوی گەشتیاریی جیهانی
Worthiness	استحقاق	حەق بە دەستی، ڕەوابوون
Youth Tourism	السياحة الشبابية	گەشتیاری لاوی

ئایا.. حاجی قادری کۆیی نالی شارەزووری دیوە ؟!
لێکۆڵینەوەیەکی شیکاریی بەڵگەیی – شیعر -ییە

دکتۆر مەولود ئیبراهیم حەسەن
کۆلێژی زمان - بەشی زمانی کوردی
زانکۆی سەلاحەدین

پێشەکی:

لە سەرەتادا دەبێ ئەوە بڵێین.. چ نێوەندی مێژووی ئەدەبی کوردیمان بە گشتی و چ مێژووی ژیانی شاعیر و نووسەرەکانمان هێشتا جێگای زۆر پرسیاری تریان تێدا دەبێتەوە و وەڵام نەدراونەتەوە، هەر پرسیارەش دەکرێ بەزۆر شێوە وەڵام بدرێتەوە، دیسان هەر پرسیارەش دەکرێ بەزۆر شێوە پرسیار بکرێ و بنووسرێ، وەك ئەم پرسیارەی کە کراوەتە ناونیشانی ئەم لێکۆڵینەوەیە (ئایا.. حاجی قادری کۆیی نالی شارەزووری دیوە؟!) کە دەکرا بەم شێوەش بنووسرێ! (ئایا.. نالی حاجی دیوە؟) یان (ئایا.. نالی و حاجی یەکترییان دیوە؟!) وە زۆر شێوەی تریش. بەڵام، ئێمە بۆیە پرسیارەکەمان بەم شێوەیە نووسی (ئایا.. حاجی قادری کۆیی نالی شارەزووری دیوە؟!) چونکە ئەوەندەی لەنێو دیوانی (حاجی قادری کۆیی)دا ناوهێنانی (نالی – مەلا خدری شارەزووری) دەخوێنینەوە و ئەو هەموو ڕێز و سەرسامییەی (حاجی) بۆ (نالی) هەیەتی لەنێو دیوانەکەیدا، بە پێچەوانە لە (دیوانی نالی) لای کەم ئەوەی کە تا ئێستا لەبەردەستە (*1) بەهیچ شێوەیەك ناکەوێتە بەرچاو کە (نالی) تاقە جارێك ناوی (حاجی) هێنابێ! هەر بۆیە دەبێ بەدوای ئەو هۆیانەدا بگەڕێین کە وای لە (حاجی) کردووە هێندە بە ڕێز و خۆشەویستی و داننان بە گەورەیی و شاعیریەتی (نالی) و ناوی خۆی وەکو (نالی – خدر) دەهێنێ و باسی بەرزیی شیعرەکانی دەکات. گەڕان بەدوای ئەم هۆیانە، گەڕانە بەدوای وەڵامی ئەو پرسیارەی کە (ئایا... حاجی نالی دیوە؟!) کە دواجار

ئـەم پرسـیارەش كـراوە بـە ناونیشـانی ئـەم لێكۆڵینەوەیـە، بەشـێكی زۆری لێكۆڵینەوەكانیش گەڕانە بەدوای وەڵامـی پرسـیارەكان، پرسـیارە زۆرەكـانی نێـو مێژووی ئەدەبیمان و مێژووی ژیانی شاعیران و نووسەرانمان، بەو هیوایەی ئێمەش لەم لێكۆڵینەوەیەدا بتوانین بگەینە وەڵامی ڕاستیی ئەم پرسیارە.

هەرچەندە ئەم پرسیارە لە بنەڕەتدا، ئەوەنـدەی پرسـیارێكی (كۆمەڵایـەتی) یـە، هێنـدە پرسـیارێكی (ئـەدەبی) نییـە! بـەڵام، هێنـدە هەیـە. ئـەم پرسـیارە، پرسـیارە لـە ژیـانی دوو شـاعیری گـەورە و نـاودار و مێـژوویی ئـەدەبیمان. بـۆ وەڵامەكەشـی ئەوەنـدەی لـەنێو دەقـە — شـیعر—ی و ئەدەبییەكانـدا — كـە لەبەردەسـتن— بـەدوای وەڵامـدا دەگـەڕێین، هێنـدە بەڵگـەی كۆمەڵایـەتیمان لەبەردەسـت نییـە! بەتایبـەت بەڵگەیـەك كـە لـە خـودی شـاعیرەكانەوە بۆمـان مابێتەوە، جگە لە شیعرەكانیان شتێكی تر نییە! لای كەم تا ئێستا.

هەر بۆیە دەبیّ دان بەو ڕاستییە دابنێین كە ئەوەی تا ئێستا لەبارەی (حاجی قادری كۆیی) و (نـالی ـ مـەلا خـدری شـارەزووری)یەوە لەبەردەسـتە، نـە (تـەواوی شیعرەكان) یانە و، نە (تەواوی نووسین)ەكانیان، هەر بەم دواییە دەسنووسـێكی (نـالی)[٢*] دۆزرایـەوە، بەڵگـەی زۆری بەرهەمەكانیشـیان لـە سـیّ خاڵـدا كـۆ دەكەینەوە.

یەكەم: هەریەك لە (نـالی) و (حـاجی) تەمـەنیان لـە سـەرەوەی حـەفتا سـاڵی بووە كـە كۆچـی دواییـان كردووە، بـەم هـەموو توانایـە شـیعرییە و بـەم هـەموو زاناییـەی كـە ئـەم دووە هـەیانبوو، دەبـیّ بەرهـەمیان، چ شـیعرو چ نووسـین و وەرگێڕان زۆر لەوە زۆرتر بێت كە تا ئێستا زانراوە.

دووەم: خۆیـان لـە شـیعرەكانیاندا هێمـا بـۆ ئـەوە دەكـەن كـە بەرهـەمی نووسـینیان زۆرە و داوا دەكـەن، میللـەتی كـورد و زانایـانی ڕێزیـان بگـرن و بیانپارێزن.

سێیەم: هەواڵە زارەكی و دەمییەكان و هەندیّ جار بـە نووسـینیش بـاس لـە شیعری زۆرتر و كتێبی نووسراوی ئەم دوو شاعیرە ناودارو بە توانایە دەكریّ.

هەربۆیە ئەوەی ئـەم لێكۆڵینەوەیـە دەیكات، پشـت بەسـتنە بـەوەی كـە تـا ئێسـتا لەبەردەسـتە، چ لـەبارەی ژیـان و مردنیـان، چ لـەبارەی شـیعرەكانیانەوە،

چونکە دڵنیاین لە داهاتوودا لێکۆڵینەوەکان دەری دەخەن کە بەرهەمی زۆرتر و هەواڵی زۆرتر بەڕێوەیە، لەبارەی نالی و حاجی بەتایبەت و هەموو ئەدەبی کوردی بە گشتی.

نالی و حاجی (لەدایکبوون) و (مردنیان):

زۆر جار لە نووسینی وتار و لێکۆڵینەوە و چاپکردنی دیوانە شیعری ئەم دوو شاعیرە و شاعیران و نووسەرانی تریش، بەتایبەت ئەوانەی ژیانیان دەکەوێتە سەدەی نۆزدەهەم و پێشتریش، دەبینین زۆر بە سادەیی بە ژمارەیەکی دیاریکراو ساڵی (بوون و مردن)یان لە ژێر ناوەکانیاندا نووسراوە! لێکۆڵینەوەکان دەری دەخەن ئەم کارە هەروا ئاسان نییە! ئەوەتا هەر بۆ ئەم دوو شاعیرە واتە (نالی و حاجی) مردنەکەی حاجی لێ دەرچێ، کە دڵسۆزی کورد (میقداد مەدحەت بەدرخان) لە ژمارە (٣) ی ڕۆژنامەی (کوردستان– قاهیرە) لە ساڵی ١٨٩٨ زاینی نووسی ساڵی پار – واتە ١٨٩٧) حاجی شاعیری کورد کۆچی دوایی کردووە! دەنا ساڵی لەدایکبوونی (حاجی قادر) و ساڵی لەدایکبوون و مردنی (نالی شارەزووری) بە گوێرەی لێکۆڵینەوەکان لە نێوان (١٥–٣٠) ساڵ و زیاتریش دێن و دەچن! هەر بۆیە لەنێو ئەم هەموو ڕایە جیاوازەدا، ئەرکی ئەم لێکۆڵینەوەیە نییە! بێ ئەم (بوون و مردن) [٣*] انە ساغ بکاتەوە.

ئەرکی سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوەیە دۆزینەوەی (زەمەن) ێکە، کە (حاجی و نالی) پێکەوە لە (ئەستەنبۆڵ) کۆبکاتەوە، کە ئەوە دەرکەوتووە، هەردوو شاعیر ئاوارەی ئەم شارە بوون و هەر لەوێش مردوون و نێژراون.

ئێستاش بە خشتەیەك هەندێك لەو ساڵە بەرگومانانە بەراورد دەکەین، کە لێکۆڵەران بۆ لەدایکبوون و مردنی ئەو دوو شاعیرەیان تۆمار کردوون، کە هەندێك لەم لێکۆڵەرەوانەش زۆر بە دڵنیاییەوە ساڵەکان دەنووسن، جگە لەساڵی مردنی حاجی ساڵەکانی تر هەموویان گومان هەڵدەگرن! هەر لەبەر ئەمەشە هەندێ لە لێکۆڵەران، نەیانتوانیوە بە دڵنیایی ساڵەکان بنووسن و ئێمەش ساڵی زاینی و کۆچییەکانمان نەگۆڕی چونکە ئەمەش کێشەیەکی ترەو وردەکاری زۆری دەوێ و کاری ئەم لێکۆڵینەوە نییە.

ز	لەدایکبوون	مردن	ساڵی تەمەن	سەرچاوە
	نالی			
ز	**لەدایکبوون**	**مردن**	**ساڵی تەمەن**	**سەرچاوە**
١	١٢١٥	١٢٧٣	٥٨	محەمەد ئەمین زەکی (٣)
٢	١٢١٧	١٢٧٥	٥٨	عەلائەدین سجادی (٤)
٣	١٢٢٠	١٢٧٦	٥٦	دکتۆر مارف خەزنەدار (٨)
٤	١٢١٢	١٢٩٥	٨٣	سدیق بۆرەکەیی (٣)
٥	—	١٢٩٠	—	عثمانلري مؤلف — د. ع. ح. و. م. ل (٦)
٦	١٨٠٠	١٨٥٦	٥٦	نالی هەر لە لووتکەدایە (٩)
	حاجی			
ز	**لەدایکبوون**	**مردن**	**ساڵی تەمەن**	**سەرچاوە**
١	١٨١٥	١٨٩٧	٨٢	عەلائەدین سجادی (٣)
٢	١٨١٦	١٨٩٧	٨١	دکتۆر مارف خەزنەدار (٨)
٣	١٢٤٥	١٣١٤	٦٩	سدیق بۆرەکەیی (٣)
٤	١٨١٥ ١٨١٦ ١٨١٧	١٨٩٧	٨٢ ٨١ ٨٠	سەردار حەمید میران و کەریم شارەزا (٤)
٥	١٨١٥ تا ١٨٢٥	١٨٩٧	٨٢ تا ٧٧	دکتۆر عەبدوڵلا رەسول نەژاد (٩)
٦	١٨١٥ ١٨١٧	١٨٩٧	٨٢ ٨٠	هێرش بێتووشی (٢٠)

وەکو لەم خشتەیەی سەرەوە دەردەکەوێ، هەر یەك لەتەمەنی نالی (٣٧)ساڵ و تەمەنی حاجی (١٣) ساڵ گومان هەڵدەگرن، ئەم دوو ژمارەیەش ژمارەیەکی کەم نین، لێرە چەند پرسیارێکی تر سەر هەڵدەدات، ئەویش ئەوەیە:

١- هەر یەك لەم دوو شاعیرە هەریەکەیان چەند ساڵ ئاوارە بوون ؟
٢- هەریەکەیان چەند ساڵ لە ئەستەنبۆڵ ژیاون؟
٣- هەردووکیان لە ئەستەنبۆڵ چەند ساڵ پێکەوە بوون؟

وەڵامی دروستی ئەم پرسیارانەش کێشەی زۆری تێدایە، کە لێکۆڵینەوەی تایبەتییان دەوێ، بۆیە ناچارین لەم لێکۆڵینەوەیەدا تەنیا بەدوای ئەوەدا بگەڕێین ئەرێ: (ئایا... حاجی نالی دیوە ؟!).

پەیوەندی نێوان حاجی و نالی :

ئێمە پەیوەندی نێوان (حاجی) و (نالی) لەوەوە دەزانین کە حاجی، لە شیعرەکانیدا زۆر باسی نالی کردووە، ئەوەی کە بۆ ئەم لێکۆڵینەوە بەردەستمان کەوت، حاجی (١٤)[٤*] جار باسی نالی کردووە، (١٢) جار ناوی هێناوە وەکو (نالی) (١) جاریش وەکو (خضر - خزر) و جارێکیش بە هێما، لەناوهێنان و باسکردنەکانیش، بەردەوام (حاجی) ڕێزی لە کەسایەتی نالی گرتووە و بە شاعیرێتی و شیعرەکانیدا هەڵگوتووە، ئێمە ئەم هەموو ڕێز و سەرسامییەی (حاجی) بۆ (نالی) هەر تەنیا لەوەدا نابینین کە (حاجی) پاش چوونی بۆ (ئەستەنبۆڵ) شیعری نالی دیبێ و خوێندبێتیەوە ! بەڵکو ئەوە بە دوور نازانین کە (حاجی) وەختێ لە کوردستان بووە و لە سەردەمی خوێندن و فەقێیاتی و دوای خوێندن و مەلایەتی ناوی (نالی) بیستبێ و شیعری خوێندبێتەوە و (نالی) دیبێ! ! چونکە (حاجی) لای کەم تا تەمەنی (٣٥-٤٠) ساڵ لە کوردستان بووە، تۆفیق وەهبی فەرموویەتی (ساڵی ١٨٣٥ بارگەی دەپێچێتەوە و دەچێ بۆ ئەستەنبۆڵ) (٦،ل٣٩) ئەگەرچی هەندێ سەرچاوەی تر چوونە دەرەوەی نالی لەم ساڵەدا واتە ١٨٣٥ بە چوونی بۆ حەج باس دەکەن وە ئەمەش پێش ڕووخانی میرنشینی بابانەکانە، ڕاستی ئەم چوونە حەجەشی لەوەدا بەدەر دەکەوێ، پاش ئەوەی (نالی) حەج دەکا و ماوەیەك لەماڵی خودا دەمێنێتەوە، وە دەچێتە شام، لەوێش نامە شیعرییە مێژووییەکەی بۆ (سالم) دەنێرێ، کە زۆربەی لێکۆڵەرانیش ساڵی ١٨٥٣ بە ساڵی نووسینی نامەکەی (نالی) دەزانن دەبێ پاشان لە (شام)ەوە چووبێتە (ئەستەنبۆڵ)، هەرچەندە هێڵی چوونی (نالی) بۆ (شام) و (سعودیە) و

(ئەستەنبۆڵ) زۆر بە ڕوونی دیار نییە! کە کامیان پێشی ئەوی تـرە و چـوونی بـۆ هەریەك لەم شارانە، لە چ ساڵێکدا بووە؟ بەڵام ئەوە هەیە کە (نالی) لە جارێك زیاتر حەجی کردووە، لە چوونە حەجیش چ لە سلێمانییەوە چووبێ چ لە (ئەستەنبۆڵ)! ئەوا بێ شك لە ڕێگای شامەوە چووە.

دکتۆر عەبدوڵڵا حەداد دەنووسێ : (دەبێ بڵێین لە ساڵی ١٢٨٥هـ) و (١٨٦٨ز) نالی بۆ دووەمین جار چووە بۆ مەککە و دوای سێ ساڵ مەلا عەبدوڵڵای جەلی زادە لەوێ چاوی پێ کەوتووە، بەم پێیە دەبێ چوار پێنج ساڵ لە مەککەدا ژیانی بەسەربردبێ!) (٦،ل١٧)، ئەگەر ئێمە گومان لەوە نەکەین کە (نالی) لە ساڵی (١٨٧٣) دا وەفاتی کردووە، وەك بەڕێز (مەحمود لەوەندی) لە نووسینێکدا بەناوی (نالی مولا خزر د چاڤکانیەکا ترکی دا) نووسیویەتی (د ١٢٩٠ ێ دا پشتی دەمەکێ وەفات دەکاو ل گۆڕستانا کەرەجا ئەهمەت ڤە دشێرن) (٢٦،ل٥) کەواتە ئەگەر لە ساڵی ١٨٣٥؟ لە سلێمانی دەرچووبێ و لە ساڵی ١٨٧٣ دا وەفاتی کردبێ کەواتە (نالی) بەهەموو ئەگەران (٣٨) ساڵ ئاوارە بووە، وەك خۆی لە شیعری (قوربانی تۆزی ڕێگەتم...) دا، لە سەرەتای نیوە دێری دووەمدا، دەنووسێ : (دەرکراو و دەربەدەر) م، ئەم هەموو ساڵەشی بەدەرکراوی و دەربەدەری لە نێوان (شام) و (ئەستەنبۆڵ) بەسەر بردووە.

ئێستاش با بزانین (حاجی) چەند ساڵ دەربەدەر بووە و کەی چووەتە (ئەستەنبۆل)؟ بەڕێزان سەردار حەمید میران و کەریم شارەزا دەنووسن : (حاجی تاکو ساڵی (١٢٧٩) ی کۆچی بەرانبەر ١٨٦٢-١٨٦٣ (م) هەر لە کوردستانی ئێران ماوەتەوە و لەو ساڵەدا ئیجازەی مەلایەتی وەرگرتووە) (٤،ل٢٢)، پاش ماوەیەك ڕوو دەکاتە (ئەستەنبۆڵ) دیارە ئەویش کە لەساڵی ١٨٩٧ وەفاتی کردووە ئەگەر ساڵی چوونە ئەستەنبۆڵی لە ساڵی ١٨٦٣ بزانین! ئەوا حاجی قادریش (٣٤) ساڵ غەریبی ئەوتان بووە — هەرچەندە باسی ئەوە ناکرێ کە حاجی چووبێتە حەج! بەڵام ئێمە بۆ ئەوە دەچین کە حاجی لەو ماوەیەدا سەفەری زۆری کردبێ، بەتایبەت بۆ (فەرەنسا) و (پاکستان و هیند) ئەوەتا لە شیعرێکدا باسی بورجی (ئیڤیل)* دەکات و دەنووسێ :

قوللەیی ((ئیڤیـل)) لـە ئەفـلاکـە
عەکسی ئەو گەردشی لەژێر خاکە (٢٠،ل١٨٩)

کە ئەم قوللەی ئیڤلەش لە ساڵی ١٨٨٩ دروست کرابێ، ئەوا دەبێ حاجی پاش ئەو ساڵە چووبێتە فەرەنسا و ئەوەی بە چاوی خۆی دیبێ! هەروەها چووبێتە (پاکستان) و قوبەی (کشمیر) یشی دیبێ، حاجی لەم شیعرەدا دەنووسێ:

لـە مـەیـدانی بـەهـارا شارەکەی کـۆ
قوبەی کشمیری دا بەر شەق وەکو گۆ. (٢٠،ل٢٤٧).

چونکە (حاجی) لەناو هێنانی (قوللەیی ئیڤیل) و (قوبەی کشمیر) دا بەهەمان نەفەسی دیتنی (مەیدانی بەهاری شارەکەی کۆ) یێ باسیان دەکات : ئەگەر ئەم (ئیڤیل) و (کشمیر) ە لێك دوورن و ڕۆژهەلات و ڕۆژئاوا دەگرنەوە! ئەوا بۆ کەسێکی ئاوارە و گەڕۆك و بێ خانی، ئەم گەڕانە دوور نییە! هەر خۆی حاجی دەنووسێ :

سەعدی ئەیامی خۆی نەبوو نانی
وەکو من بوو گەڕۆك و بێ خانی (٢٠،ل٢١٦).

لێرە حاجی باسی (بێ نانی) و (بێ خانی) و ئاوارە و (گەڕۆك) ی خۆی دەکات، ئەم گەڕۆکییە یارمەتی ئەوەمان دەدات، کە بڵێین (حاجی) گەڕاوە و بەچاوی خۆی وڵاتی (فەرەنسا) و شاری (پاریس) و (پاکستان) و (کشمیر) ی دیوە، کەواتە (حاجی) یش هەموو ساڵەکانی ئاوارەیی لە (ئەستەنبۆڵ) نەبووە. بەتایبەت کە لەو ڕۆژگارەدا سەفەر زۆری خایاندووە.

ئێستا هاتوچۆی (نالی) لە ماوەی (٣٨) ساڵ ئاوارەییدا لە نێوان (ئەستەنبۆڵ) و (شام)دا، چەند ساڵی لە (ئەستەنبۆڵ) بوو ؟ ئەی (حاجی) لە ماوەی لای کەم (٣٤) ساڵ غەریبی و گەڕۆکی لەنێوان (ئەستەنبۆڵ) و (فەرەنسا) و (پاکستان) دا ئەویش چەند ساڵ لە (ئەستەنبۆڵ) بووە؟ بۆ ئەوەی بزانین کە (حاجی) و (نالی) کەی و چۆن یەکتریان دیوە؟! ئەوە ئەگەر! ئەگەری یەکتر بینینەکەیان تەنیا بە شاری (ئەستەنبۆڵ) ببەستینەوە!! ئەوا ئەگەر زانینی ماوەی مانەوەی هەر یەك لەم دوو شاعیرە لە (ئەستەنبۆڵ) کارێکی ئاسان نییە!!

کەچی لە (ئەستەنبۆڵ) بوونی هەردووکیان لە یەك کاتدا لە شاری (ئەستەنبۆڵ) بوونێکە گوومان هەڵناگرێ! ! ئەوەتا مامۆستا (محەمەد مستەفا ((حەمەبۆر)) دەنووسێ: (لە زۆر سەرچاوە دەمەکییەکان بیستوومە کە (کوردی) لە سەردانەکەی بۆ (ئەستەنبۆڵ) یدا بۆ لای (ئەحمەد پاشای بابان) چاوی بە زۆر لە هۆنەرانی وەك : (نالی و حاجی قادری کۆیی و کەیفی و هی تورکیش کەوتووە، بە تایبەت دیدەنی کردوون) (١٥،ل٢٩) ئەگەر (کوردی) باسی ئەوەی کردووە کە لە (ئەستەنبۆڵ) شاعیران نالی و حاجی و کەیفی دیوە: ئەوا ناکرێ، ئەو سێ شاعیرە لە ئەستەنبۆڵ و لەو هەموو ساڵە غەریبییە یەکتریان نەبینیبێ! ؟! بەتایبەت کە هەرسێکیان کوردن و ئاوارەی ئەستەنبۆڵن و هەرسێکیشیان شاعیری دیار و ناسراون، دەکرێ (ئەحمەد پاشای بابان) یش لە شاری ئەستەنبۆڵ بە ئەڵقەی پێکەوە بەستنەوە و نێوەندی کۆکردنەوەی کوردە ئاوارەکان بە گشتی و شاعیرو رۆشنبیران بەتایبەت بزانین! ئەوا شیعرەکانی (حاجی) یش بە خۆڕایی نییە پڕە لە باسی نالی و کەیفی ؟! ئەگەر سەرچاوەکان باسی ئەوە دەکەن کە حاجی ماوەیەك لەگەڵ بەدرخانییەکان تێکەڵ دەبێ! واتە ئەو ماوەیە کارێکی دەبێ و دەیکات! ئەوا مامۆستا (سدیق بۆرەکەیی) دەنووسێ : (نالی سەودای دیتنی ماڵی خوای دەکەوێتە سەری و سلێمانی بەجێ دێڵێ و دەچێ بۆ حەج و کە حەج دەکا دەگەڕێتەوە بۆ شام وە چەند ساڵێك لەوێ لەناو کوردەکانی شامدا ژیان دەباتە سەر و ئەوسا ڕوو دەکاتە شاری ئەستەنبۆڵ و لەوێدا چاوی دەکەوێت بە ئەحمەد پاشای بابان و ئەحمەد پاشاش لەکاری دەوڵەتی ئەو سەردەمە دایدەمەزرێنێ و ئیتر پاشماوەی ژیانی هەر لەوێدا دەباتە سەر تا ساڵی ١٢٩٠ لە تەمەنی ٨٣ ساڵیدا بادەی مەرگ لە مەیگێڕی ئاکام وەردەگرێ و دەیخواتەوەو کوردەکان تەرمەکەی لە گۆڕستانی ئەبوو ئەیوبی ئەنساریدا دەنێژن) (٣،ل٥٧٨) ئەوەی لێرە گرنگە ئەو دامەزراندنی (نالی) یە لە کاری دەوڵەتی، بەهۆی ئەحمەد پاشای بابان — کە ئەمەش بەدوور نازانرێ، چونکە پەیوەندی نێوان (نالی) و (ئەحمەد پاشای بابان) پەیوەندییەکی بەهێز و نەپچڕاو بووە، سەیرکە ئەحمەد پاشا لە پاریس باسی (نالی) بۆ (ئەلکسەندەر خۆدزکۆ) دەکات و لە ساڵی ١٨٥٣-١٨٥٤ دا خۆدزکۆ دەنووسێ : (ئەحمەد خان — مەبەستی ئەحمەد پاشایە — کە دۆستی

نالی ئەفەندییە، بەڵێنی دامیێ — لە دەرفەتێکی لەباردا بە سەرۆکی زمانەوانی وڵاتەکەیم بناسێنیێ) (٦،ل٣٢).

ئەمانە هەمووی پەیوەندی نێوان (نالی) و (ئەحمەد پاشای بابان) مان بۆ دەسەلمێنیێ و ئەمەش مەسەلەی دامەزراندنی (نالی) لە کاری دەوڵەتی و جێگیربوونی بۆ ماوەیەك لە (ئەستەنبۆڵ) ساغ دەکاتەوە! ئەو پێشەکییەش کە (نالی) بۆ کتێبی (مناظر الانشاء)ی(*) نووسیوە، نیشانەی ئەوەیە کە نالی لە ئەستەنبۆڵ جێگیر بووە و پەیوەندیشی لەگەڵ دەسەڵاتدار و نووسەر و رۆشنبیر و شاعیران باش بووە. کەواتە (حاجی) و (نالی) کە هەردووکیان ئاوارە و دەرکراو و غەریبی ئەستەنبۆڵن! هەردووکیشیان ماوەیەك لەوێ و هەریەکەیان بەهۆی کارێك نیشتەجێ و جێگیر بوونە، ئەم جێگیربوونەش زیاتر زەمینەی یەکتر بینینەکەیان خۆش دەکات.

ئەگەری یەکتر بینینی حاجی و نالی لە کوردستان

پێشتر هەر لەم لێکۆڵینەوەیەدا نووسیمان — ئەوە بەدوور نازانین کە حاجی وەختێ لە کوردستان بوو، لە سەردەمی خوێندن و فەقێیاتی و دوای خوێندن و سەردەمی مەلایەتی، ناوی نالی بیستبێ و شیعری خوێندبێتەوە و چاوی پێ کەوتبێ! چونکە شێوەی خوێندنی ئەو دەمە کە لە حوجرە و مزگەوت بووە، فەقێ بۆ خوێندن وڵاتەو وڵات و شارەو شار و مزگەوتەو مزگەوت گەڕاوە، ئەوەش ئاشکرایە کە (نالی) پێش (حاجی) خوێندوویەتی و لە، خاك و خۆڵ و شارەکانی قەرەداغ و سلێمانی و (بەشێکی کوردستان) گەڕاوە، ئەمەش وای کردووە کە دەنگوباسی فەقێیەتی و خوێندن و شاعیریەتی و مەلایەتی (نالی) لەنێو مزگەوت و مەدرەسە و لەنێو فەقێ و مەلا و خەڵکی کوردستان بڵاو ببێتەوە، پاش ئەویش کە حاجی دەچێتە بەر خوێندن و لە کۆیێ و شنۆ و سابڵاغ و (بەشێکی کوردستان) لەنێو مەدرەسە و مزگەوت و شارەکانی کوردستان لەگەڵ فەقێ و مەلایان دەخوێنێ، بێ شك دەنگوباسی (نالی) دەبیسێ و دوور نییە شیعریشی دەست کەوتبێ و هەتا چاویشی پێ کەوتبێ، چونکە لە سەردەمی فەقێیایەتی حاجی دا

(نالی) شاعیر و ناودار بووە، هەروەها شیعرەکانی کە بۆ بابانییەکانی نووسیوە، کە دەفەرموێ :

تا فەلەك دەوری نەدا سەد کەوکەبی ئاوا نەبوو

کەوکەبی میهری موبارەك طەلعەتی پەیدا نەبوو (١٦،ل٣٧٠)

هەروەها ئەم شیعرەش کە بۆ لەشکری بابانی نووسیوە و دەفەرموێ :

ئەم طاقمە مومتازە کەوا خاصەیی شاهن

ئاشووبی دڵی مەملەکەت و قەلبی سوپاهن (١٦،ل٣٤٠)

ئەم شیعرانە و زۆری تری (نالی) و پێدا هەڵگوتنەکەی (ئەحمەد پاشای بابان) بە نالی و ناساندنی بە لێکۆڵەرەکی وەکو (خۆدزکۆ) و پێناسەکردنی بە (سەرۆکی زمانەوانی وڵاتەکەی) ئەوەمان بۆ دەردەخات کە (نالی) بە فەرمی (سەرۆکی ئەدیب و شاعیران و زمانزانانی) (٥*) ئەمارەتی بابان بووە، کەواتە شاعیریەتی نالی و ئەم پلە و پایەیەی لە ئەمارەتی بابان دا، ناو و ناوبانگیی (نالی) زۆرتر بەنێو کوردستاندا بڵاو کردۆتەوە و چاکتر ناسراوە، ئەگەر ئەوەش لەبیر نەکەین کە (کۆیە) هەتا ساڵی ١٨٣٢ ی زایینی لەژێر دەستی بابانییەکان بووە، دکتۆر جەمال نەبەز دەنووسێ : (میری کۆرە میری دەسەڵاتداری ڕەواندز بوو تا ساڵی (١٢٤٧ ك — ١٨٣٢ز و نازناوی (پاشا)یەتی لە عوسمانیەکان وەرگرت، هەر ئەویش بوو کۆیە و هەریری لەژێر دەستی بابانییەکان دەرهێنا) (٢١،ل١٢٦)، ئەم هەموو پەیوەندییە ڕۆشنبیری و کارگێڕی و سیاسییەی نێوان سلێمانی و کۆیێ ناکرێ یارمەتی ئەوەی نەدابێ کە (نالی) و (حاجی) ئاگاداری یەکتر بن، بەتایبەت کەسێکی گەڕۆك و سەر زیندووی وەکو حاجی شاعیر و وشیار سەرو سۆراغی نالی نەبیستبێ و بەدوایدا نەچووبێ ؟! خۆ (نالی)یەك لە ژیانی خۆیدا لەو سەردەمە، ناوو ناوبانگی گەیشتۆتە دەرەوەی وڵاتان ئەی چۆن نەگەیشتۆتە کۆیێ ؟! کە حاجی لە وڵاتی خۆشی شاعیر بووبێ و شیعری زۆری نووسیبێ! ئەوەتا لە غەریبییەوە دەنووسێ:

ئەی رەفیقانی وەتەن زۆر غەزەلم ماوە لەوێ

لە کەنارێکە و تەقدیرە وەکو هەڵکەوێ

وەك سەفینە بگەڕێ بیخەنە بەر بەحری قسەم

حەیفە وەك مـن لـە غەریبی بمرێت و نەتەویٚ (٢٠،ل٢٦٢).

مەسعود محەمەد لەبارەی ئەم شیعرەوە دەنووسیٚ : (بەمە دیارە حاجی قادر بەشـێکی لـە غەزەلـەکانی لـە کوردسـتان مـاوە و لـە یـادی کـردوون و نـاتوانیٚ بیاننووسێتەوە و لە فەوتان ڕزگاریان بکات، بۆیە داوا لە برادەرانی دەکات بۆی کۆ بکەنەوە و بیان پارێزن) ١٨،ب٣،ل٦٢.

کەواتـە حـاجی لـە کوردسـتان دەمێـك بـووە شـیعری نووسـیوە " هـەموو کەسێکیش کە تازە شیعر بنووسیٚ هـەوڵ دەدات، شـاعیرانی ناسـراوی نێـو خـەڵك بناسیٚ! ئەم هەوڵدان و حەزکردنەی حاجیی لاو بۆ ناسین و بینینی (نـالی) بـەدوور نازانین.

کەواتە بەڕای ئێمـە خـاوەنی ئـەم شـیعرانە (حـاجی) ئەگـەر لـە ولاٚت و پـێش سـەفەری غـەریبی (نـالی) نـەدیبیٚ! ئـەوا بـیٚ شـك نـاوی بیسـتووە و شـیعری خوێندۆتـەوە، هـەر بۆیـە یـەکتربینینیان لەگـەڵ (نـالی) لـە ئەسـتەنبۆڵ کـارێکی ئاساییە.

بینین و باسکردن:

ئێمە جارێکی تریش بەم پرسیارە دەست پێدەکەین و دەڵێین : ئایـە حـاجی نالی دیوە؟! باشـە ئەگـەر دیویـەتی و لـە شـیعرەکانی باسـی کـردووە ؟! باشـە : حاجی لەنێو شیعرەکانیدا باسی کەسی تری کردووە، لە ئاوارەیی و لە ئەستەنبۆڵ دیتبیەتی و بە شیعر باسی کردبیٚ! هـەتا ئەگـەر نـالی دیبـیٚ، بـە شـیعریش باسـی ئەویشی کردبیٚ؟!

(حاجی) لە شاعیریەتی خۆی لە (نالی) بە کەمتر نەزانیوە! نەك هەر ئەوەنـدە بەڵکە هەندیٚ جار لە شیعردا نالی و کوردیشی جێهێشتووە.

حاجی دەفەرمویٚ :

بەجێما (نالی) وەکو (ناڵیٚ) بەپاش کەوت (کوردی) وەکو گەردیٚ
کە (حاجی) غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەندانی (٢٠،ل١٧٤).

بەڵاٚم حاجی ئەم ئاستە بەرزەی شیعری خۆی لە پێنـاو هەسـتی نەتـەوەیی و بۆ هوشیارکردنەوەی نەتەوەکەی، گۆڕیـوە بـە شـێوەیەك کـە دەکـریٚ بـە شـیعری

(هەواڵی ڕۆژنامەیی) (٦*) ناوی ببەین، هەر بەو شێوەیە (حاجی) لەو ڕۆژگارەدا هێندە هەواڵی گرنگ و مێژوویی بۆ تۆمار کردووین، کە لە گرنگیدا بێ وێنەن.

هەواڵی مێژوویی:

با هەندێك لەو هەواڵە مێژووییە گرنگانە بەسەر بکەینەوە کە هەواڵی کەسانی ئاوارە و دەربەدەری کوردن و (حاجی) لە غەریبی چاوی پێ کەوتوون و بە شیعر ئەم هەواڵانەی بۆ تۆمار کردووین و لە ڕۆژنامە شیعرییەکەی خۆیدا وێنەی بۆ کێشاوین ! !

حاجی دەفەرموێ :

لە ڕۆما کەوتە بەرچاوم کەسێکی هائیم و حەیران
بە هەیئەت تێگەییم کوردە بەشێوەی ئەهلی کوردستان
کە چوومە خدمەتی پرسیم : برادەر خەڵکی کام جێگای؟
لە کام لا هاتووی ؟ گریا ! گوتی بابان ! گوتم : بابان؟
دڵم داوە گوتم : باوکە هەموومان بێ کەسین لێرە
چ قەوماوە؟ گەلێ حەیفە، مەگریی هەروەکو باران.

(٢٠، ل١٠٠)

لە گفتوگۆی نێوان (حاجی) و ئەو کەسە هائیم و حەیرانە ئەگەر بە وردی سەرنج بدەین، ئەوا لە ڕاستیدا هەواڵە چیرۆکێکی شیعری ڕۆژنامەیییە ! لە وەتەی (کورد) ئاوارە بووە، ڕۆژانە ئەم چیرۆکانە دووبارە دەبنەوە ! بەڵام ئەوە هونەری (حاجی) یە زیندوویەتی داوە بەم (ڕووداو)ە و زۆر ڕووداوی تر کە ئێستا بۆ ئێمە بوونەتە مێژوویێکی گرنگ.

لە جێگایەکی تر حاجی دەفەرموێ :

لە جوملەی ماجەرای دووری ویلایەت
ئەمەش باسێکە خۆشە وەك حیکایەت
شەوێ دانیشتبووم بێ شەمع و میسباح
ئەتۆی هێناوە یادم "کاکە فەتتاح"

گــوتی: بــا کاغــەزێکی بــۆ بنێــرین
موحیبی ســــادیقەو هەمرازی دێرین.

(٢٠،ل٢٣٩).

سەیرکە (حـاجی) خـۆی دەنووسـێ (باسـێکە) و ئـەم باسـەش خۆشـە وەکـو (حیکایـەت– چـیرۆك)، هـەر خۆشـی ئـەم (باسـە–هـەواڵ)ە بەشـێوەی هـەواڵی ڕۆژنامەیی و بە شیعر دەگێڕێتەوە، ئەگەر بە وردی سـەرنج بدەینـە ئەمـەش، وەك شیعرەکەی پێشتر باری – ڕووداو– هـەواڵ و – چـیرۆك– بەسـەریدا زاڵـە، دەسـت پێکردنەکـەی وەك چـیرۆکێکی واقیعـی! کـە هـەر خۆشـی – باسـی هـەواڵ –ێکـی واقیعیە و بە (پێشەکی) و (بار–حاڵەت) و (زەمەن) و (کـات) و پاڵـەوان – کەسـی یەکـەمی (مـن) و (کەسـی دووەم) (تـۆ) و (کەسـی غائیـب – کەسـی دوور) (ئـەو) دەسـت پێـدەکات و هـەواڵی – چـیرۆکەکە! بەهـەموو مەرجـەکانی (هـەواڵ) و مەرجەکانی چیرۆك، کۆتایی بە حیکایەتە هەواڵەکـە دەهێنـێ و مێـژوویێك بـۆ ئێمـە دەگێڕێتەوە، کە لە هیچ جێگایەکی تر ئەم هەواڵە مێژووییەمان دەست ناکەوێ.

لە ڕووی هونەرییەوە ئەگەرچی حاجی – لـە ڕووکـار– سـادەییەکی داوە بـە شیعرەکان ئەوەی کە دکتۆر مارف پێی دەڵـێ : (شـیعرە میللـی و نوێگەرییـەکانی حاجی) بـەڵام، بـە شـارەزایی خـۆی لـە هونـەرەکانی ڕۆژنامـە و چـیرۆك و هەواڵـە چیرۆکەکە تۆڵەی کردۆتەوە و لەلایەکی ترەوە ئاستی (نووسینەکان) ی خۆی بەرز کردۆتەوە و گرەوی لە هـەموان بردۆتـەوە. کـە هـەر لـەم هەواڵانـە دەتـوانین زۆر ڕەهەنـدی تـر بخوێنینـەوە : ((بـۆ نموونـە : ڕەهەنـدی کەسـییەتی (ئـاوارەیی) و (دەروونی) و (کۆمەڵایەتی) و (نەتەوەیی) و (ئابووری))، (حاجی) خۆی و (کەس – کارەکتەر)ە هائیم و حەیرانـەکانی کـە هەڵبـژاردوون ئەگـەر لـەم دوو نموونەیـەدا، نازانرێ (کەسی هایم و حەیران) چ کەسێکە و چ کارەیە ؟ بۆچی ئـەویش ئـاوارە و دەربەدەری (وڵاتـی ڕۆم)ە ! ؟ ئـەوا نموونـەی دووەم، عەبـدوڵلا ئەفەنـدی – جـەلی زادەیە و (هەمرازی دێرین)یەتی و (زەمانێك پێکەوە – لە کوردسـتان– چـووینەتە باڵەك) [٧*] و (حاجی) پێ خاوەس بووە، لەسەر ئەم هەموو – پێ خـاوەس– ی و ناخۆشـییەی کـە حـاجی لـەنێو وڵات دیویـەتی و دواجـار لـە دەسـتیان هـەڵاتووە

ئێستاش بۆیان دەگری (ئێستای کاتی نووسینی نامەکە — بۆ حاجی کە دەمێکە دەربەدەر و غەریب و دوورە لە وڵات — ئەم — دووری — یە بەسەد قەید و حەواشی باس ناکرێ و چار هەر ئەوەیە بە سەبووری لەگەڵ — دۆزەخی دووری رابێ و چاوەڕێی نامەیەکی بولبول ئاسایە بە — دەست و خەتی — دۆستێکی ناو وڵات، دەنا گەڕانەوە مەحاڵە، نالی گوتەنی تا یەومی نەفخی سوور! لەم ناوهێنانەدا (حاجی) کە باسی (کەسێکی) ئاوارەی (نەناسراو) دەکات لە (ڕۆم)ای غەریبی و نامە بۆ (کەسێکی) جێماوی (ناسراو) ی نێو (وڵات) دەنێرێ! ! ئەی با بزانین چۆن باسی (کەیفی)ی شاعیر دەکات، کە پێکەوە ئاوارەی وڵاتانن! ؟ لەم ئاوارەییەدا لە شاری (قوستەنتین و لە ساڵی ١٨٨٣) کۆچی دوایی دەکات، بەکۆچکردنی کەیفی حاجی لەدۆزەخی ئاوارەیی بەجێ دێڵێ! حاجی لە حەسرەتان و لە حەژمەتان قەسیدەیەکی پڕ لە فرمێسك و فەلسەفە دەنووسێ و دەیداتە دەست (سەبا) ی (قاسیدی غورەبا) بگەیێنێتە (قەوم و قیلە) بۆئەوەی خۆیان لە قوڕ بگرن، سەیرکە (حاجی) چی بە (سەبا) دەڵێ :

سبەینێ هەستە مەوەستە خەبەر بگەیەنە وڵات
دیارە چەند حەزین و غەریب و بێ کەیفین
کە چوویە سەر حەدی "بابان" و عێلەکەی "جافان"
بگری هەروەکو بارانی ماهی فەروەردین
لە قوڕ بنیشە بڵێ : قەوم و قیلە هاوارە
ئەسیرە ((کەیفی)) لە ڕۆما لە حەپسی ژێر زەمین

(٢٠، ل١٠٥).

حاجی دەیەوێ بڵێ : ئەگەر (کەیفی) تا ئێستا — ئاوارە و دەربەدەر بوو— ئەوا بە مردنی بووە — حەپسی ژێر زەمین — لە (ڕۆم)ا ئیتر ئەگەر ئاوارەیی ئومێدی — هاتنەوەو گەڕانەوەی — تێدابێ! ئەوا تازە حەپسی ژێر زەمینی (ڕۆم)ا — ئەو ئومێدەشی بۆ کەیفی و — قەوم و قیلەی — کەیفی نەهێشت.

حاجی بەردەوام دەبێ لەسەر ناردنی —هەواڵ— ڕووداو — ی مردنی (کەیفی) و دەنووسێ :

لە کوردی بیگرە هەتا تورك و عارەب و عەجەمی
لە ئاخ و داخی دەسووتێن و شین دەکەن دەگرین (٢٠، ل١٠٦).

لێرە حاجی لە هەواڵەکە باسی گەورەیی کەیفی و کاریگەریی مردنەکەی دەکات و دەڵێ : میللەتانی تورك و عارەب و عەجەمیش وەکو کورد، بۆی دەگرین دەنووسیٚ :

حەزینی و دەرهەمـــی ئـــەم شارە زۆری بێگانەن
لە حەسرەتی عەجەبا ! شارەزووری چەن دەگرین ! (٢٠،ل١٠٦).

ئەگەر تا ئێستا (حاجی) زۆرتر باسی کاریگەریی مردنی (کەیفی) دەکات لەسەر میللەتانی جیاجیا و خەڵکی شاری (قوستەنتین) ئەی لای خۆی حاجی مردنی کەیفی چ کاریگەرییەکی هەیە ؟ !

لە "کوێرەدێ" یێ کە (کەیفی) تیابێ فیردەوسە
جەهەننەمە کە نەما (کەیفی) شاری قوستەنتین، (٢٠،ل١٠٦).

ئەگەرچی حاجی بەناوهێنانی (کوێرەدێ !) هێما بۆ شوێنی لەدایکبوونی کەیفی دەکات، بەڵام مەبەستیەتی بڵێ : کوێرە دێیەکیش ئەگەر (کەیفی) تێدا بوایە وەك (فیردەوس) بەهەشت وابوو : کە (کەیفی) یش نەما ئەوا شاری (قوستەنتین) ی ئاوەدان و گەورە و خۆشی ئەو ڕۆژگارەش دەبێتە (جەهەننەم) دۆزەخ ! لەوەش مەبەستیەتی بڵێ ! بۆ من لەم ئاوارەییە، شاری قوستەنتین بەم هەموو خۆشییەی کە هەیبوو وەك (کوێرە دێیەك) وابوو، بەڵام هاوڕێیەتی و بوونی (کەیفی) ئەم کوێرە دێیەی بۆ کردووم بە (فیردەوس ! !) کەچی، ئێستا بە نەمانی کەیفی بۆ من سەرەڕای غوربەتی و ئاوارەیی ئەم شارە گەورە و خۆشەی دونیای ئەمڕۆ بووە بە (دۆزەخ — جەهەننەم ! !).

حاجی لە گێڕانەوەی — هەواڵ — و — حیکایەت — ی مردنی (کەیفی) بەردەوام دەبێت و باسی زۆر بابەتمان بۆ دەکات و لێرە بەدواوە لە هەواڵە شیعرییەکە، بەیادی شارەزایی (کەیفی) لە زمانەکانی (عەرەبی و تورکی و فارسی) سەرەڕای زمانی دایکی زمانی کوردی، (حاجی) یش تەواوی هەواڵە شیعرییەکە بەم زمانانە تێکهەڵکێش دەکات، تا دەگاتە باسی میراتەکانی (کەیفی) کە دوو جۆرن : یەکێکیان بەرهەمە شیعریەکانییەتی و ئەوەی تر کچ و کوڕەکانییەتی، حاجی لە

ڕووی وەفا و کۆمەڵایەتییەوە دەیەوێ لەم ئاوارەییە (مام)ایەتییان بۆ بکات! بەڵام، وا دیارە منداڵەکان هەوای وڵات ڕایان دەکێشێ و چاوەڕێی مامەکانی تریانن، کە لێرەش حاجی هەواڵەکە فراوان دەکات و دەڵێ : کەیفی ماڵ و منداڵی هەیە و لێرە ئاوارەن وەك (من) نەبوو! بێ ماڵ و بێ مەئوا.

ئەوەی لەم نموونە هێنانەوەدا مەبەستمانە ئەوەیە کە (حاجی) باسی زۆر ڕووداوی – سەرپێیی– و ڕۆژانەی کردووە! باسی مردنی زۆر کەسی کردووە! ئەی بۆچی دەبێ باسی (بینین و مردن!!) ی نالی نەکردبێ؟! ئەوەتا بە زمانی فارسی باسی مردنی (حاجی بەکر ئاغا)یەك دەکات و ساڵی مردنەکەشی تۆمار دەکات:–

بگفتا مردنانی کز جهان رفت
(ابوبکر) انیس غار (أحمد)
بگفتم : چیست تاریخ وفاتش
بگفت : (وا ثاني ثنين محمد) (٢٠،ل٣٧٣).

حاجی وەك (پەیامنێرێکی ڕۆژنامە)ی ڕۆژگاری ئاوارەیی زۆر بە دڵسۆزی و شارەزایی، بە نووسینی هەواڵی ڕووداوەکان بۆ داهاتووی وڵات کاری کردووە و هەرچی ویستوویەتی و بۆ کورد بە پێویستی زانیوە تۆماری کردووە " باشە دەبێ ئەم شاعیرە مەزن و ڕۆشنبیرە گەورەیە و ئەم کوردە دڵسۆزە، کە لە هەموو ئەو کەسانەی باسی کردوون پتر کاریگەر و سەرسام بووە بە (نالی)!! بۆچی دەبێ باسی بینین و مردنی (نالی) نەکردبێ!!؟ لەکاتێکدا هەر تەنیا لەم دیوانەی کە لەبەردەستە– ئێمە بە دڵنیاییەوە لەسەر ئەم ڕایەین کە ئەمە تەواوی شیعرەکانی حاجی نییە! نزیکەی چواردە جار حاجی بە شێوازی جیا جیا باسی (نالی) کردووە! ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیەدا، بەجۆرێکی تر جیا لەوەی کە تا ئێستا ئەم ناوهێنانە، لێکۆڵەر و نووسەرانی بەڕێز خوێندوویانەتەوە، جارێکی تر دەیانخوێنینەوە و شیيان دەکەینەوە و بەدوای وەڵامی ناونیشانی لێکۆڵینەوەکەماندا دەگەڕێین، کە دەڵێ : (ئایا حاجی نالی دیوە؟!).

حاجی وەك کوردێکی ڕۆشنبیر و هوشیار، زۆر بە وردی ڕۆژانە ڕووداو و پێشهاتەکانی خوێندۆتەوە و بەردەوام میللەتی کوردی لەوە ئاگادار کردۆتەوە کە

ئێستا جیهان لە چ ئاستێکدایە و دوژمنانی خەریکی چینە و لە داهاتوو چی ڕوو دەدات، هەروەها کوردی لەوە ئاگادار کردۆتەوە کە گرنگی بە سروشت و پێکهاتەی ولاتەکەیان بدەن و ڕیز لە پیاوە گەورەکان بگرن! لەنێو ئەو پیاوە گەورە و ناودارانەی کە ناوی هێناون (نالی) لە ڕیزی پێشەوەی ناوهێنراوەکانە، عەبدوللا خدر مەولود دەنووسێ : (دەبێ چ سرڕێك هەبێت بۆ ئەوەی حاجی ئەوەندە بەو شێوە جیاجیایانە ناوی (نالی) هێنابێت ؟؟) (٥،ل٦٥).

هەروەها مارف خەزنەدار دەنووسێ : (لە سەرانسەری دیوانیدا حاجی بایەخێکی تایبەتی بە نالی داوە، لە هەموویان زیاتر یادی دەکاتەوە چونکە بە شاعیری هەرە گەورەی کوردی دەزانێ) (٨،ب،ل١٣٦) لێرە پرۆفیسۆر دکتۆر مارف خەزنەدار باسی یەکێ لەو (سرڕ) انە دەکات کە بوویتە هۆی ئەوە کە (حاجی) هێندە ناوی (نالی) بێنێ و گرنگی پێ بدات.

ڕێبوار سیوەیلی لەوەی کە شاعیران زۆر ناوی (نالی)یان هێناوە : ئەم ناوهێنانە بە (گرێی نالی) ناو دەبات و دەنووسێ: (بەم جۆرە نالی بۆتە گرێ و مەراقێك بۆ شاعیرانی پاش خۆی و لەناو ئەوانەشدا حاجی قادری کۆیی لەپێش زۆربەیانەوەیە) (١،ل٨٧). هەروەها ڕێبوار سیوەیلی ئەم (گرێی نالی)یە بە (گرێی نالی گرێیەکی پۆزەتیڤە) ناو دەبات، ئەم گرێیە پۆزەتیڤە کە مامۆستا ڕێبوار سیوەیلی باسی دەکات، ئەگەر بۆ زۆربەی شاعیرانی دوای (نالی) ڕاست بێت، شاعیران هەولیان دابێت شیعرەکانیان بەو نرخە بکرێت، کە لە مەیدانی ئەدەبدا شیعری (نالی) پێ دەکرێ! ئەوا بۆ (حاجی) دەبێ ئەو گرێیە بەجۆرێکی تر بکەینەوە، کە بە ڕای ئێمە نە (نالی) گرێی نالی خۆی هەبووە و نە حاجی گرێی شاعیریەتی نالی هەبووە! ئەوەی هەیە ئەوە (گرێی کۆمەلگەیە) (٨*)، کە هەردووکیان زۆر بە ڕوونی بە شیعرەکانیانەوە دیارە، ئەوەتا نالی زۆر بە ڕوونی باس لەو گرێیە دەکات :

عومرێکە بە میزانی ئەدەب توحفە فرۆشم
زۆرم وت و کەسم تێی نەگەیی، ئێستە خەمۆشم (١٦،ل٢٨٠).

نالی بە میزانی ئەدەب ئەو میزانە ئەدەبەی کە نالی دەیزانی و هەر بەو میزانەش توحفەی شیعری پێ دەنووسی و هەرزان فرۆشی دەکرد بۆ میللەتەکەی!

کەچی لەنێو ئەو میللەتە (کەس تێی ناگات) و ئەویش لەداخا بێ دەنگ و خامۆش دەبێت، ئاخر خامۆشبوونی نالی لە داخی ئەو (کەس = کەسان = کۆمەڵگە) یە، کە وەك ئەو دەیەوێ لە شیعرەکانی ناگەن و ڕێزی لێ ناگرن، کە هەر تەنیا (تێگەیشتن) و (ڕێز لێگرتن) نرخی هەرزانی ئەو توحفانەیە : نالی لە زۆر جێگا و بەزۆر شێوە ئەو (گرێ و کۆمەڵگە)یەی خۆی باس کردووە.

حاجی زۆر بە ئاشکرا و ڕوونی هاواریەتی لەدەست ئەو (گرێی کۆمەڵگە)یە هاوارێك نەك هەر تەنیا لە شیعرەکانی حاجی تێناگەن و ڕێز لەخۆی ناگرن! بەڵکە ئەو میللەت و کۆمەڵگەیە ڕێز لە هەموو زانا و ناودارەکانی خۆیان ناگرن! یەکێك لەو ناودارانەش کە زۆر جار حاجی ناوی هێناوە (نالی)یە. لە شاعیریەتیشدا (حاجی) بە هیچ شێوەیەك خۆی لە (نالی) بە کەمتر نەزانیوە، نەك هەر ئەوەندە بەڵکە زۆرجار لەویش تێپەڕیوە.

حاجی دەنووسێ!

بەجێما ((نالی)) وەکو ناڵێ بەپاش کەوت (کوردی) وەکو گەردێ
کە (حاجی) غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەندانی

(٢٠، ل ١٧٤)

هەربۆیە بەلای ئێمەوە! نالی لەگەڵ ئەو هەموو شاعیریەتییەی کە پێی ناسراوە! لە حاجی شاعیر تر نییە! هەروەها (حاجی) یش بەم هەموو کوردایەتییەی کە هەیەتی! ئەویش لە نالی کوردتر نییە! بەلام، هێندە هەیە، (شاعیر بوون) و (کورد بوون) هەر یەکەیان بە شێوەیەکە کە جیایە لە ئەوی تر. ئەو گرێیەی کە هەیە! گرێی کۆمەڵگەیە! (نالی) بە شێوازی خۆی باس لەو گرێیە دەکات و لە شیعرێکدا دەنووسێ :

نەوعە ئینسانێ هەیە غەم قووتییە
مـن غـەمی خـۆم و غـەمی عالـەم دەخـۆم
غەم دەڵێ : ((نالی)) کە غەم خواریم نەکا
ناعیلاجـم مـن بەنـی ئادەم دەخـۆم

(٢٠، ل٢٩٨)

ئەو غەم خواردنەی (نالی) غەم خواردنە لەو کۆمەڵگەیە! غـەمی کۆمەڵگـەش کە لە سنوور دەرچوو!! (گرێی کۆمەڵگە) ی لێ دروست دەبێ! (من غەمی خۆم و غەمی عالەم دەخۆم!!)

حاجی ئەو گرێی کۆمەڵگەی – گرێی میللەتی کوردە زۆربەی شیعرەکانی ئـەو گرێیەی پێوە دیارە، سەیرکە لەم شیعرەدا چۆن هۆیەکانی ئەم گرێیە باس دەکات و دەنووسێ :

بەیتی من چونکە کەڵکیان دەگرێ

لە غەریبی و بێ کەسی دەمـــرێ (٢٠ / ل١٩٤)

چونکە کۆمەڵگەی کـوردەواری قـەدری – بـەیت = شـیعر = کـوڕ – ی حـاجی ناگرن!! شیعرەکانیش کـە حـاجی لـە سـایەیانەوە بـاوکی کوڕانـە – ئـەوانیش – شـیعر و کوڕەکـانی – حـاجی! وەکـو حـاجی خـۆی لـە غـەریبی و بـێ کەسـی دەمرن!! ئەو قەدر نەگرتنـەش درێـژە دەکێشـێ – تـا ئـەو ڕۆژەی خەڵکەکـە بـە ژێردەستەیی – لەژێر بـاری ڕۆمییـان دەمـرن!! کـە مـردن لـەژێر بـاری ڕۆمییـان، ئەوسا (ئەگەر!!) لە چۆکی خۆیان بدەن و بڵێن :

ئەم بە ئەو ئەو بە ئەم دەڵێ! کاکـە

سەیری قانوونی (حاجی) چەند چاکە

هەر چلۆنـــی ئیشـــارەتی فەرمـــوو

وەك کەرامەت هەمووی هەر وا دەرچوو (٢٠ / ل٢١٤)

حاجی داخی ئەوە دەخوات، هەتا خۆی زیندووە، ڕێز لە خۆی و شـیعرەکانی ناگرن و بە قسەی ناکەن! کە ئەو چاکەی ئەوانی دەوێ. تا دەفەرموێ :

قوڕی کام جێ بکەم بەســەر خۆدا

ئەمەم لێ بوویتەوە عیللەتی سەودا

بەقسەی چاکە دەســتیان دەگــرم

تەرکی ناکەم بە لۆمــە تا دەمــرم (٢٠، ل١٩٦)

ئـــەو قـــوڕ بەســـەر خـــۆدا کردنـــەی (حـــاجی) لـــە دەســـت میللەتەکـــە و کۆمەڵگەکەیەتی، چـونکە هـەر چـی کـردووە و هەرچـی دەیکـات، بـە زانـایی و بـە

دڵسۆزییە! بەڵام، ئەو کۆمەڵگەیە دڵسۆزی خۆی ناناسی، ئەوەی کە بگوترێ، لەبارەی (گرێی نالی) لای حاجی! ئەوە گرێی شاعیریەتی نییە! بەڵکە گرێی خەڵك و دەسەڵاتە کە ئێمە وای بۆ دەچین! بەهۆی ئەوەی کە پەیوەندی نێوان، نالی و ئەحمەد پاشای بابان، پەیوەندییەکی خۆش بووە و وەك دەڵێن! ئەحمەد پاشای بابان، (نالی) لە ئەستەنبۆڵ لەکاری دەوڵەتی دامەزراندووە، ئەم دامەزراندنەی (نالی) بووەتە هۆی ئەوەی کە جێگا و کارێکی هەبێ و بەو دامەزراندنەش لەنێو خەڵك و دەسەڵات حسابێکی بۆ کراوە! بەڵام، حاجی ئەمەی بۆ نەکراوە ئەمەش بووەتە هۆی ئەوەی کە کارێکی دەوڵەتی نەبێت، کە کار هۆیەکە بۆ ئەوەی چاکتر تێکەڵ کۆمەڵگە ببێ و هەست بە کەسایەتی خۆی بکات — لێرەیە کە حاجی دەنووسێ:

زاهیرەن بەیتم لە (نالی) و (کوردی) زۆر کەمتر نییە
تالعم بەرگەشتەیە، بەدبەختە بەختم نووسـتووە (٢٠، ل١٣٧)

بەناوهێنانی (نالی و کوردی) یش، ئەمە هێمایە بۆ ئەو پەیوەندییەی کە هەردوو شاعیر لەگەڵ ئەحمەد پاشای بابانیان هەبووە، ئەم پەیوەندییەش بووەتە هۆی ئەوەی کە ئەحمەد پاشا خۆی و دۆست و ناسیاوانی خۆشی کە دەسەڵاتدارانی شاری (ئەستەنبۆڵ) یشی تێدا بووە، ڕێزیان لەو دوو شاعیرە گرتووە : بەڵام! پێ دەچێ! حاجی ئەو جۆرە پەیوەندییەی لەگەڵ ئەحمەد پاشای باباندا نەبووبێ! وەك ئەوەی کە — بەتایبەت — نالی هەیبووە.

ناوهێنانی نالی:

لەو شیعرانەی کە (حاجی) ناوی (نالی) هێناوە، ئەگەر لە ڕووی (زەمەن)ەوە بەدوای مەبەستەکاندا بگەڕێین، ئەوا چەند زەمەنێکی جیا دەردەکەون! کە هەر زەمەنەو باس لە حاڵەتێکی (نالی) دەکات لای (حاجی) کە دەتوانین بەم شێوەیە شیعرەکانی پۆلین بکەین :

یەکەم : زەمەنی وەستاو. لێرە مەبەست ئەوەیە، بەهۆی ئەوەی کە حاجی باسی شیعرەکانی نالی دەکات، نەك نالی خۆی و شاعیریەتی نالی پەیوەند بە زەمەنەوە، بۆیە لەم شیعرانەدا زەمەن وەستاوە.

دووەم : زەمەنی ئێستا. لە ئێستا مەبەست ئێستای بوون و زیندوویێتی (نالی) یە، جا (نالی) نزیك بێت، یان دوور.

سێیەم : زەمەنی ڕابردوو. لە زەمەنی ڕابردووە، باس لە نالی دەکرێ وەك ئەوەی ئێستا نەماوە و باسی زیندوویێتی ڕابردووی نالی دەکات، کە لە ئێستا — ی شیعرەکەدا مردووە.

چوارەم : زەمەنی بینینی نالی. هەرچەندە ئەم زەمەنی بینینە لەگەڵ زەمەنی — ئیسێتا — یەك دەگرێتەوە، بەڵام! هەموو ئێستایەك مەرج نییە بینین تێدا ڕوویدابێت.

یەکەم :

زەمەنی وەستاو :

لەم جۆرە شیعرانەی کە (حاجی) باسی (نالی) دەکات و دەکەونە نێو بازنەی (زەمەنی وەستاو) کە بە (زەمەنی کراوە) ش ناوبراوە! (حاجی) دوور لە کەسایەتی (نالی) باسی شیعرەکان دەکات، زۆر پەیوەست نییە! بە زەمەنی زیندوویێتی (نالی) یان زەمەنی دوای مردنی (نالی) و دەکرێ کاتێ حاجی شیعرەکەی نووسیوە، نالی لە ژیاندابێ یان مردووبێت.

نموونە :

بەیتی (نالی) و بەیتی من گەر تێکەڵی یەکتر دەکەن
ئەحمەقی سورەت پەرست جاهیلی مەعنا نەزان. (٢٠،ل٢٦٣)

***

زاهیرەن بەیتم لە (نالی) و (کوردی) زۆر کەمتر نییە
تالعم بەرگەشتەیە بەد بەختە بەختم نووستووە (٢٠، ل١٣٧)

***

سەد قوببەی خەوەرنەق و سەددی سکەندەری
ناگاتە بەیتە کاولی (نالی) و مەتانەتی (٢٠، ل١٦٤)

***

ونی مەکەن وەکو ئاساری (نالی) و (کوردی)
لە سەهوی دیدە بپۆشن، گوزەر بکەن لە خەتا (٢٠، ل٤٥)

لەم نموونانە هەمووی (حاجی) باسی (بەیت و ئاسار) دەکات، کە دیارە مەبەست شیعرەکانی (نالی) یە نەك (نالی) (خۆی) تا پەیوەست بێ بە زیندوویێتی و نەمانی (نالی).

دووەم :

زەمەنی ئێستا : لەم شیعرانەدا (حاجی) باسی کەسایەتی شاعیریەتی (نالی) دەکات، واتە ئاستی شاعیریەتی (نالی) مەبەستە نەك شیعریەتی بەیت — و — ئاسار — و شیعر — و دەقەکان.

نموونە :

بەجێما (نالی) وەکو نالێ، بەپاش کەوت (کوردی) وەکو گەردی
کە (حاجی) غاری دا ئەسپی لە مەیدانی سوخەندانی (٢٠، ل١٧٤)

***

سولەیمانێکە (نالی) خاوەنی دیوان و فەرمانە
نییە کەس بێتە مەیدانی مەگەر (حاجی) خود ئاسایە (٢٠، ل١٣٢)

***

(نالی) و خاکی بەبە (حاجی) و کۆیە بە مەسەل
عەینیهی (حافیز) و شیرازە (کەلیم) و هەمەدان (٢٠،ل٩٣)

لەم نموونانەی سەرەوە، حاجی ڕاستەوخۆ ناوی شاعیر (نالی) هێناوە، بەلاّم، لەم نموونانەی خوارەوە بە شێوەیەکی تر باسی شاعیر دەکات.

ئەی عوتارید لە دەرت خادیمی سەججادە بەشان
وەی لە کۆی فوحەسادا قەڵەمت سنجقە شان
(حاجی) قادر نییە بەیتێکی وەکو ئێوە بڵێ
ئەسپی کۆن زەحمەتە دەرچێ لەگەڵ ئاهوو ڕەوەشان (٢٠،ل٢٦٢)

***

لەعەینی لەعلی کانی خەتتی سەبزی بوو بە میوانی
نەنازێ با خضر ئیتر کە مەشهوورە بە حەیوانی (٢٠،ل١٧٥)

ناوهێنانی (حاجی) بۆ (نالی) لەم دوو نموونەی دوایی (زەمەنی ئێستا) زۆرتر بە شێوەی (ئامرازی کەسی) یە وەك : دەرت= دەری تۆ. قەڵەمت= قەڵەمی تۆ. ئێوە. ئەمەی دواییيان بە لێکچوواندنی خۆی و (نالی)یە بە (ئەسپی کۆن) و (ئاهوو رەوەشان) واتە وەك (ئاسکی تیژڕۆ و خێرا و سرك بێت) (٢٦، ل٣٢)

<u>سێیەم</u> :

<u>زەمەنی ڕابردوو</u> : لەم زەمەنەدا (حاجی قادر) وا باسی نالی دەکات کە مردووە و نەماوە. نەمانەکەشی لە نێوان (ڕابردووی نزیك) و (ڕابردووی دوور)دایە.

ئەگەر (نالی) بوو لێرە نالی ئاوێت
دڵی (کوردی) بووە گەردە بەر پێت. (٢٠،ل٢٤)

***

لەم شیعرەدا (حاجی) ناوی (نالی) دێنێ و ئامرازی (بوون – بوو) ی ڕابردووی دەداتە پاڵ و دەڵێ : لێرە نالی ئاوێت. نالْ ئاوێتن. بە ئەسپ دەگوترێ. کاتی لەغار بکەوێ و بمرێ. کە حاجی لە بە ئەسپ چوواندنی (نالی) مەبەستی توانای زۆری – نالییە لەم شیعرەدا وەك توانای زۆری غاردانی ئەسپ، بەڵام! ئەو ئەسپە لێرە – واتە لە ئەستەنبۆڵ – نالی ئاوێت و مرد. مردنەکەش لەم نزیکانە بوو. نزیك لە زەمەنی نووسینی شیعرەکە.

ئەو کە نۆشی شەڕابەکی تاڵی
(نالی) لەو عەرسەدا بووە تالی (٢٠ل٢١٧)

لەم شیعرەدا (حاجی) بە (ئەو) ئامرازی کەسی غائیب، باسی (نالی) دەکات و دەڵێ : شەڕابەکی تاڵی نۆشی – مەبەستیەتی بڵێ : ژیانێکی ناخۆش و تاڵ ژیا و ئەم ناخۆشی و تاڵییە کوشتی : لە نیوە دێری دووەمیشدا کە دەڵێ : (نالی) لەو عەرسەدا بووە (تالی) مەبەستی ئەوەیە، نالی لەو مەیدانی عەشق و دڵدارییەدا وەك ئەسپ نالی باوێت لەغار دەکەوێ. عاشقیش لە مەیداندا دواکەوت و بووە کەسی سێیەم و چوارەم. ئەوانەی لەم دواییيەدا مردن! کە دیارە پێش (نالی) کەسانی

ناوداری تر مردوون و حاجی ئەوانیشی ناسیوە. بۆیە مردنی (نالی) لەگەڵ مردنی ئەوان کۆدەکاتەوە هەر لێرە و لەگەڵ ئەم شیعرە، حاجی هەست بەوە دەکات کە (کاتێ)کت زانی ئەویش هەڵەنگووت و مرد و بووە بە یەکێکی تر لەو چوار پێنج کەسەی کە (حاجی) مردنەکەیانی بینیوە. دەنووسێ :

منیش کاتێ دەزانم پێم هەڵەنگووت
ئەجەل بای سەرسەرە ئێمەش پەڕوپووت (٢٠،ل٢٤)

***

(نالی) ئوستادەکی گەلێ چا بوو
خزری ئابی حەیاتی مەعنا بوو (٢٠،ل٢١٧)

لێرەش (حاجی) بە (بوو) ی زەمەنی ڕابردوو باسی (نالی) دەکات و بە ناڕاستەوخۆ دەنووسێ : نالی هەرچەندە کە مردووە، بەڵام! لە زەمەنی خۆی — ئوستادێکی گەلێ چاکی شیعر و نووسین بوو. مانای شیعرەکانی هەمووی وەك ئاوی حەیات نەمر بوون! هەرچەندە (نالی) بۆ خۆی وەکو (کەس) مردووە! بەڵام. مانا نەمرەکانی شیعرەکانی، کە ئاوی حەیاتی مەعنایان خواردووتەوە نامرن! کە شیعرەکانی (نالی) شیعری نەمربن! ئەوا خاوەنەکەشی کە ئوستادەکی گەلێ چا بوو! لە شیعر و نووسیندا ئەویش لە سایەی شیعرە نەمرەکانی! نەمرە ! !

لە بەسەرکردنەوەی ئەم ناو هێنانەی (نالی) لەلایەن (حاجی) یەوە، مانای ئاگاداری و ناسینی شیعرەکانی تێدابوو، هەروەها باسی ئەوە دەکات کە (نالی) یشی دیوە ! دیسان لە هەندێك لەو ناوهێنانە باسی مردن و لەدەستچوونی نالی دەکات.

شیعری بەڵگە و مەبەست:

ئێستا کاتی ئەوە هاتووە ئەو شیعرەی (حاجی) شەنوکەو بکەین، کە ئێمە وەڵامی پرسیاری ناونیشانی لێکۆڵینەوەکە لەوێدا دەبینین! بەڵام، پێش ئەوەی ناوەڕۆکی شیعرەکە باس بکەین! بابزانین هەندێك لە لێکۆڵەران چۆن باسی ئەم شیعرەیان کردووە !

ئەو شیعرەی کە وەڵامی پرسیارە ناونیشانەکەی لەنێو خۆیدا هەڵگرتووە ! شیعری (ئاسمانی بێ ستوون) ی (حاجی قادر)ە.

چەند بەڕێزێك بەشێوەی جیا جیا باسی ئەم شیعرەیان کردووە، ئێمەش بە کورتی چەند باسکردنێکیان بەسەر دەکەینەوە.

دکتۆر مارف خەزنەدار :

لە بەرگی چوارەمی (مێژووی ئەدەبی کوردی)دا دکتۆر مارف خەزنەدار لەباسی حاجی و نالی دا دەنووسێ : (لە شیعرێکی دیکەیدا حاجی بەراورد لە نێوان خۆی و نالی دەکا :

ئیتیفاقەن ئیتیفاقم بوو لەگەڵ (نالی) وەکو

تاجیر و گەوهەر لەگەڵ گەوهەر فرۆش و موشتەری

لەم شیعرەدا حاجی دەڵێ : پێوەندی نێوان من و نالی لە دانانی شیعرا وەك پەیوەندی نێوان گەوهەر فرۆش و کڕیار وایە، واتە ئەوان هەردوویان لە گەوهەر دەگەن، ئێمەش من و نالی هەردووکمان لە شیعر دەگەین) (٨،ل١٣٧)

دکتۆر مارف خەزنەدار، ئەم شیعرەی حاجی وا لێکداوەتەوە، کە حاجی دەیەوێت پێکگرتنێك و بەراوردێك لەنێوان خۆی و نالی دا بکات، هەردووکیان وەك یەك شیعر — گەوهەر — ناسن.

محەمەد عەلی قەرەداغی :

هەرچی مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغییە، مانای تەواوی شیعرەکە بۆ مەبەستێکی تر بەکار دێنێ و دەنووسێ! (من لێرە گومانم بۆ ئەوە دەچێت ئەو غەزەلانەی کە (نالی) پیشانی حاجی دەدات لەم غەزەلانە بن و بەڵکو دەستی قەدەر لە سووچێکدا پاراستبی..) (٩،ل٣٩١)

مامۆستا قەرەداغی باسی ئەوە دەکات، ئەو شیعرانەی کە نالی پیشانی حاجی داوە ! ئەوانە نین کە ئێستا لەبەر دەستن! ! گومانیش بۆ ئەوە دەچێ دەستی قەدەر لە سووچێکدا پاراستبی! واتە لە پشتی قسەکانی مامۆستا مانای ئەوە هەیە. کە حاجی و نالی یەکتریان دیوە ! چونکە نالی غەزەلەکانی خۆی

پیشانی حاجی داوە! بەڵام، مامۆستا بەدوای غەزەلەكاندا دەگەڕێ، نەك یەكتر بینینی حاجی و نالی.

دكتۆر عەبدوڵڵا خدر مەولود :

دكتۆر عەبدوڵڵا خدر مەولود لە هەمووان وردتر و پڕ سەرنجتر لەبارەی ئەم شیعرەوە دواوە و باسی پەیوەندی نێوان (حاجی) و (نالی) كردووە. دكتۆر عەبدوڵڵا خدر دەنووسێ! (ئایا ئەو پەیوەندییەی نێوان حاجی و نالی تەنیا دیوان و شیعرەكانی نالی بووینە ؟ دەبێ نالی حاجی نەدیتبێ و پەیوەندییەكی كوردانە و دۆستانە یا شاگرد و مامۆستایانەیان لەنێوان نەبووبێت ؟) (٥،ل٦٥-٦٦) دكتۆر عەبدوڵڵا بەم پرسیارە وردانە دەست پێدەكات و دواجار دەنووسێ : (ئەم پرسیار و وردە سەرنجانە بۆ دواڕۆژ بەجێ دەهێڵین و بە هیوای ئەو كاتەی گۆڕەپان و شەقامەكانی ئەدەبیمان بە گڵۆپی گەورە و ڕەنگاو ڕەنگ ڕووناكتر و ڕازاوەتر دەبێت.) (٥، ل٦٦)

لە بەردەوامی باسكردنی شیعرەكانی (حاجی) لە باسی (نالی) دا، كە دكتۆر عەبدوڵڵا خدر مەولود دەگاتە ئەم شیعرەی (ئیتیفاقەن ئیتیفاقم بوو)

دەنووسێ : (ئەم دێڕە بە ڕەمز و لوغز چنراوە، هەر چۆنی لێكدەیتەوە هێشتا زۆر شت یا زۆر گرێ بە نەكراوەیی دەمێنێتەوە.) (٥، ل٧١) دكتۆر لە نێوان پرسیاری ڕەوا و گومانی بەردەوامدا دێت و دەچێ و جارێكی تر دەنووسێ : (لەوانەیە هەر لەو گۆڕەی بەخۆی بڵێ ئیتیفاقم لەگەڵ نالی بوو) مەبەستی دكتۆر ئەوەیە كە حاجی لەخۆوە ئەم (ئیتیفاقم بوو)ەی هێنابێتە نێو شیعرەكەی ؟! تا جارێكی تر دەنووسێ! (دەشتوانین پێ لەسەر ئەوە دابگرین كە ئیتیفاقی لەگەڵ نالی بووە ئەو تەئكیدە دیتنی حاجی بۆ نالی لێ دەفامرێتەوە) (٥،ل٧١) بەهۆی ئەوەی ئەو مامۆستا و لێكۆڵەرە بەڕێزانە، یەك دێر و بۆ یەك مەبەست، ئەم شیعرەی (حاجی)یان خوێندووتەوە، نەگەیشتوونەتە ئەو مەبەستەی كە لە نێو تەواوی شیعرەكەدا بەرچاوە و هەیە! دكتۆر عەبدوڵڵا خدر مەولود، سەرەتا بە پرسیاری باش دەستی پێكردووە، بەڵام دوایی، بە هیوا و گومان كۆتایی پێ هێناوە.

دەقی شیعرەکە:

ئێستا کاتی ئەوە هاتووە دەقی ئەو شیعرەی (حاجی) بەتەواوی بنووسینەوە، کە وەڵامی پرسیارە سەرەکییەکەی ئەم لێکۆڵینەوەیە لەنێو ئەو شیعرەدا دەست دەکەوێ!.

ئاسمانی بێ ستوون

ئاسمانی (بێ ستوون) وەك (خوسرەوی) میهری هەڵات
هیندی شەو تێك چوو شکا وەك مووی زەنگی لەشکری
ئیتیفاقەن ئیتیفاقم بوو لەگەڵ (نالی) وەکوو
تاجر و گەوهەر لەگەڵ گەوهەر فرۆش و موشتەری
چەند غەزەل بوون تازە بافتی کارگاهی موشتەری
تاجیر و گەوهەر مەتاع و شامی غوربەت تاجیری
یەك یەکی هێنایە دەر، گەردی کەسادی لێ تەکاند
دایە من فەرمووی درێغا کەس نییە سەودا گەری
دەست بەدەستی خستم و هەم دایە بەربا مەجمەعم
(ئاسەفی) من بای لە جەمعی تۆ کە (حاجی) قادری (٢٠، ل١٥١–١٥٢)

سەرەتا خوێندنەوەیەکی ئەدەبی و شیکردنەوەیەکی تایبەت بۆ ئەم شیعرە دەنووسین، دواجار مەبەستەکە لە چەند خاڵێکی کورتدا کۆدەکەینەوە.

شیکردنەوەیەکی تایبەت:

لە ئاسمانی بێ ستوونی (بێستون) من – حاجی – بە بینینی (نالی) وەك پاشا (خوسرەوی) پەرویز تاجی زێڕینی پاشایەتیم لەسەر نا و خۆرم دەرکەوت و – میهرم هەڵات و بەختم کرایەوە، وەك جەمشید تاجی زێڕ و گەوهەری گەشایەوە! جیهانی بە تیشکی ئەم زێڕ و گەوهەرە، ڕووناك بووەوە و ڕازایەوە.

بەم جیهان ڕووناك بوونەوە، لەشکری تاریکی، تاریکی – بێ (نالی) هێندی شەو شکا تێکچوو، بە ناڵەو هاواری زەنگی لەشکر شکان!! ڕووناکی بە یەکتر بینین بڵاو بووەوە.. دەنگی دایەوە.

بە ڕێککەوت! وا ڕێك کەوت کە من (حاجی) لەگەڵ (نالی) شاعیر ڕێککەوتم. چۆن بازرگان – تاجر – و گەوهەر پێکەوە ڕێکن! لە هەر کوێ گەوهەر هەبێ! بازرگانی گەوهەر کڕ هەیە. لە کوێش تاجیری گەوهەر فرۆش هەبێ، لەوێ تاجری گەوهەر کڕ هەیە. (من) یش (حاجی) عاشقی شیعر – گەوهەر – ی (نالی) تاجری گەوهەر کڕم! (نالی) یش خاوەنی گەوهەرە و – عومرێکە توحفە فرۆشە! هەردووکمان من و نالی بە دڵسۆزی و خۆشەویستی و پێویست بە یەکتر گەیشتینە یەك و ڕێککەوتین.

چەند غەزەلێکی تازە دانراو، چەند پارچەیەکی بە نرخی تازە چنراو، چنراوی کارگەیەکی بەناو، چەند شیعرێکی بەرزی (نالی) تازە نووسراو، موشتەری ئەمانە – بازرگانی خاوەن دراو! ! ماڵی فرۆشتن – مەتاع – گەوهەری شیعر نەبینراو، موشتەری – بازرگانی کڕیار – حاجی – شیعر ناس و ڕێز لە شیعر گر و ناسراو، فرۆشیار – تاجیر (نالی) لە ئاخیری تەمەن و تازە لە شام هاتووەوە و غەریبی غوربەتی ئاوارەیی و (دەربەدەر و دەرکراو).

بازرگانی فرۆشیار – نالی – شاعیر یەك یەك گەوهەری بە نرخ و پارچە و مسوەدەی شیعرە جوانەکانی لە – کۆنە باولێك [٩ *] – دەرهێناو تۆزی ڕۆژگاری لەسەر لادا و گەردی کەسادی لێ تەکاند، ئەو (نالی) دایە دەست من (حاجی) و فەرمووی : ئەمانە جگەر گۆشەی منن و بە ئەمانەتەوە دەیاندەمە دەست ئێوە! لەم سەردەمی – پیری و فانی – یە دا بەتەنیا ئێوە شك دەبەم! بەداخەوە نالی – بەیتی ڕەدیفی کەس نییە و کەس نییە نرخی ئەم شیعرانە بزانی و سەوداگەریان بێت و بیانپارێزێ.

نالی بە دەستی پیرۆزی خۆی – کە گەدایەکی دەوڵەمەندە – غەزەلە تازە چنراوەکان و شیعرە تازە دانراوەکانی خۆی، گوتی : بۆ ئەوەی خەڵقی لەمنی نەدزن! ئەو گەوهەرە بەنرخانەی دایە دەستە من! حاجی – و منی خستە بەر بارێکی گران و هەموو مەجمەع – ی منی دایە بەر بای بەرپرسیاریەتییەکی گران و پیرۆز، بەداخەوە! ئاخێکی – ئاسەفی – سەرەمەرگی هەڵکێشا و چۆن یەعقوب بۆ یوسف چاوی لێڵ بوو نالی بۆ شیعر کوڕ – ە کانی تانە پەڕبە سەرچاوی و فەرمووی : تۆ (حاجی!) ئەمەت لەدەست دێ! کە بتوانی شیعرەکانی نالی، ئەو

شیعرانەی کە هێشتا کەس نەیدیون و من لە سەروبەندی مردنم : حاجی تۆ قـادری و دەتوانی : بیانپارێزە.

مانای تەواوی شیعرەکەی حاجی لە چەند خاڵێکی کورتدا :

خاڵبەندکردنی ماناکان :

یەکەم : ئەم دێرە وەك سەرەتا و پێشەکییەك وایە بـۆ ڕووداو و هەواڵەکـە بـە خۆشی بینینی نالی دەست پێدەکات، حـاجی دەڵـێ : شـەوە زەنگـی بـێ هـەواڵی (نالی)م بە خۆری بینینی (نالی) شکا و تێکچوو.

دووەم : بەڕێککەوت (نالی)م بینی و هەردووکمان لەسەر ئەوە ڕێك کەوتین کە چەند شیعرێکی بڵاونەکراوەی هەیە بیداتە من و بۆی هەڵبگرم.

سـێیەم :چـەند غـەزەلێکی تـازە دانـراوی خـۆی وەك گەوهـەری گرانبـەهای کۆتایی تەمەنی بەمیرات دایە من.

چوارەم : یەك یەك ئەو غەزەلە تازە دانراوانەی دەرهێنا و تـۆزی کەسـادی لێ داتەکاند و دایە دەست من — حاجی — و گوتی: حەیف کەس نییە — جگـە لـە تـۆ — نرخیان بزانێ.

پێنجەم : (نالی) بە دەستی خۆی شیعرەکانی دایە دەست مـن و منـی خسـتە بەرامبـەر بەرپرسـیاریەتێکی گـەورە و ئـاخێکی هەڵکێشـا وەك ئـاخی یـەعقوب پێغەمبـەر بـۆ یوسـفی کـوڕی. گـوتی : مـن دەمـرم! تـۆ دەتـوانی ئـەم شـیعرانە بپـارێزی. ئـەم دێـرە کۆتـایی هـەواڵی پـیری و نزیـك مـەرگ و کۆتـایی (نـالی) تێـدا دەخوێندرێتەوە.

لەم شیعرەدا حاجی قادر بە (کامیرا) ی شیعر (هەواڵ) ی بینینی (نالی) وێنـە دەکێشـێ و بـە (زمـان) ی شـیعر (دەنـگ) ی گفتوگـۆی خـۆی و نـالی لـە کـاتی بینینەکەدا تۆمار دەکات و بۆ مێژوو لە (ڕۆژنامە) ی دیوانەکەیدا بڵاوی دەکاتەوە.

پێش ئەنجام:

ئێستا ئێمە لەبەردەم دەقێکی گرنگی مێژووییداین، کە چۆن کەس گومانی لەوە نییە! ئەم دەقە شیعرە شیعری (حاجی قادر)ە ئاواش نابی کەس گومانی لەوەش هەبێ! کە ناوەڕۆکی شیعرەکە هەواڵی یەکتر بینینی (حاجی قادر و نالی شارەزووری)مان بۆ باس دەکات، لە شاری ئەستەنبۆڵ و لە سەروبەندی پیری و ڕۆژ و مانگەکانی پێش مردنی (نالی). چۆن ئەگەر شیعرێکی تری حاجی لە مانایەك زیاتر لەنێو خۆیدا هەڵبگرێ! ئەوا ئەم شیعرە لە مانای بینینی (نالی) و شیعر لێ وەرگرتن زیاتر هیچ مانایەکی تری بۆ ناشێ. حاجی لەم شیعرەدا زۆر هونەرمەندانە، بە هونەرەکانی شیعر (کامیرا)ی وێنە گرتن و ئامێری (تۆمارکردن)ی دەنگی بەکار هێناوە و ڕاستیی ڕوودا و و هەواڵەکەی بۆ تۆمار کردووین.

لە پەراوێزی ئەم شیعرە و پەیوەندییەکانی (حاجی و نالی)دا، لە جۆری شیعرەکانی (حاجی) کە پڕن لە باسی (زیندوو و مردووان) ئەو زیندوو مردووانەی حاجی بە پێویستی زانیوە باسیان بکات و لەپاش مردنیان شیعریان بۆ بنووسێ! ئەوا دەگەینە ئەو قەناعەتەش کە (حاجی قادر) دەبێ! شیعری بۆ مەرگی (نالی)یش نووسیبێ! شیعرێکی تایبەت و شیاو، شیعرێك لە (حاجی) بوەشێتەوە و شایستەی گەورەیی و مەزنی (نالی) بێت! حاجی قادرێکی ئاوارە و دەربەدەر! (نالی)یەکی ئاوارە و دەربەدەر! مردنێکی لە دوورە وڵات، گۆڕێکی گۆڕ غەریب! ! دەبێ (حاجی) چ شینێکی بۆ (نالی) گێڕابێ و چۆنی لاواندبێتەوە! چۆن کەفوکوڵی دڵی خۆی داڕژتبێ! ؟ چی بۆ کورد گوتبێ و چی بە کورد گوتبێ! ؟ ئەو — میهرەی کە هەڵهات و لەشکری شەوی شکاند و دنیای بۆ (حاجی) ڕووناك کردەوە! ! بەمردنی ئەو میهرە! بە مردنی (نالی) چ تاریکاییەك داهاتبێ و چۆن و چەند دنیای ئاوارەیی بۆ (حاجی) تاریك کردۆتەوە. ئەو ڕۆژەی کە ئەسپی (نالی) ناڵی ئاوێت! ! دەبێ ڕۆژی (حاجی) لە کام لا هەڵهاتبێ و لەکوێی ئاوا بووبێ! ؟ (حاجی قادر)ێك ئەوەندە ناوی (نالی) هێنابێ و ئەوەندە بە شیعرەکانی سەرسام بووبێ! لە کاتی مردنیدا و لە غوربەتی ئاوارەییدا، لە شاری (قوستەنتین) و لە (ڕۆما) ی دوورە وڵات، بەم هەموو هوشیاری و بەم هەموو هەست ناسکیەوە، مردنی (نالی) دەبێ چ ئیحساسێکی لای (حاجی) دروست کردبێ ؟! بێ شك حاجی لە مردنی (نالی)دا شاکارێکی نووسیوە! شاکارێك لە (وتم بە بەختی خەواڵوو..) و (فەلەك بە تیر و کەمانی) بەرزتر نەبووبێ! هەرگیز لە خوارتر نەبووە! بە دڵنیاییەوە دەینووسین! (حاجی) بۆ مەرگی (نالی) شیعری نووسیوە و لە شیعرەکەشدا. بە هونەری (ئەبجەد)[*١٠] ساڵی مەرگی (نالی) تۆمار کردووە! بەم هیوایەی ڕۆژێ بێت، ئەم شیعرە و تەواوی شیعر و نووسینەکانی تری (نالی) و (حاجی) بدۆزرێتەوە.

ئەنجام :

١- لە خوێندنەوەی وردی ژیان و بەرهەمی (حاجی قادر) دەگەینە ئەو ڕایەی کە حاجی قادر، وەختێ لە وڵات بووە، ناوبانگی نالی بیستووە و شیعری خوێندووتەوە و بە دووریشی نازانین کە (نالی) یشی بینیبێ، چونکە لە نێوان ساڵانی (١٨٣٠ تا ١٨٤٠) دا (نالی) شاعیرێکی ناودار و تێکەڵ بە بنەماڵە و دەسەڵاتی بابان بووە و (حاجی) لە سەرەتای شاعیریەتیدا بووە.

٢- حاجی و نالی، هەردووکیان ئاوارەی شاری ئەستەنبۆڵ بوون و هەریەکەشیان چەند ساڵێك لەو شارەدا نیشتەجێ بوونە ! جا بێ شك یەکتریان بینیوە، زۆرتریش بۆ ئەوە دەچێ، ئەم یەکتر بینینە کەمێك پێش مردنی (نالی) بووبێ.

٣- لە چەند شیعرێکدا کە (حاجی) باسی (نالی) دەکات، باسکردنەکان مانای ئەوە دەدەن، کە ئەو وەختەی حاجی ئەم شیعرانەی نووسیوە / (نالی) وەفاتی کردووە.

٤- شیعری (ئاسمانی بێستوون) شیعرێکە، حاجی لەم شیعرەدا زۆر بە ڕوونی باسی بینینی خۆی دەکات لەگەڵ (نالی) و چۆن ؟ چەند شیعرێکی لە (نالی) وەرگرتووە و (نالی) گوتوویەتی هەر تۆ — قادری — دەتوانی ئەم شیعرانە بپارێزی.

٥- لە دواییدا، ئێمە لەم لێکۆڵینەوەیدا دەگەینە ئەو قەناعەتەی کە حاجی ئاگاداری مەرگی (نالی) بووە و وەك چۆن بۆ مردنی کەیفی شیعرێکی جوان و گرنگی نووسیوە و ساڵی مردنەکەشی تۆمار کردووە ! ئاواش شیعرێکی بۆ (نالی) یش نووسیوە و ساڵی مردنیشی تۆمار کردووە.

پێشنیاز :

١- بەهۆی ئەوەی (عوسمانلی)یەکان ئەرشیفێکی دەوڵەمەندیان بەجێ هێشتووە و لەنێو ئەو ئەرشیفەشدا مێژوو و کلتوور و ئەدەبی ئێمە و دەنگوباسی ناوادارە ئاوارەکانمان لەوێدا هەن، بەپێویستی دەزانین، کە وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی، لە گەنجە لێهاتوو بە تواناکان پسپۆڕی تایبەت پێبگەیەنێ کە زمانی — تورکی و فارسی و عەرەبی — بزانن و لێکۆڵینەوە لەنێو ئەم کلتوورە دەوڵەمەندەدا بکەن و بەدوای بەرهەمی نووسەر و شاعیرەکانماندا بگەڕێن.

٢- وەزارەت ساڵانە، چەند گەنج و لێکۆڵەری لێهاتوو هان بدات و تەرخان بکات، بۆ ئەوەی لێکۆڵینەوە لەسەر ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەستەنبۆڵ بە زمانەکانی تورکی و عەرەبی بکەن و نووسینی زۆر و دیوانە شیعر و هەواڵی گرینگیان تێدایە، کە بەرهەمی نووسەرانی کوردن.

پەراوێز و تێبینییەکان :

(١*) – چ لە نێو دیوانە شیعر و چ لەو باسانەی، کە باسی (نالی و حاجی) دەکەن، هێمای ئەوە زۆرە کە ئەم دوو شاعیرە هەم شیعری زۆرتریان هەبووە و هەم کتێب و نووسینی تر.

(٢*) – لەم دواییەدا (بنکەی ژین) کتێبی (مناظر الانشاء)ی نووسەر (محمود الگیلانی) کە ناسراوە بە (خواجە عمادالدین گاوان) چاپ و بڵاو کردەوە کە (تقدیم وشرح الأبیات العربیة بالفارسیة) بۆ ئەم کتێبە لەلایەن (الملا خضر النالی الشهرزوري)یەوە کراوە، هەروەها (تحقیق ومراجعة وتلخیص)ەکەی بەڕێز (الدکتور صباح محمد البرزنجي) کردوویەتی. لەم پێشەکییەدا (نالی) جارێکی تر زانایی و لێهاتوویی و زمانزانی خۆی لە ئاستێکی یەکجار بەرز دەخاتە بەرچاو. سوپاس بۆ (بنکەی ژین) و (دکتۆر سەباح بەرزنجی) و هەموو ئەو بەڕێزانەی بوونە هۆی دۆزینەوە و ساغکردنەوە و چاپکردنی ئەم بەرهەمە گرنگ و بەنرخە.

(٣*) – لەڕاستیدا بۆ بوون و مردنی نالی و حاجی و هەموو نووسەرانی تر، پێویستە ڕۆژ و مانگ و ساڵی لەدایکبوون و مردنیان و شوێنی لەدایکبوون و مردن و گۆڕستانی کە لێی نێژراون بدۆزرێنەوە، حاجی ئەگەر ساڵی مردنەکەی زانراوە، ڕۆژ و مانگی مردنەکەی دیار نییە !

(٤*) – لەبارەی ناوهێنانی (نالی) لەلایەن (حاجی)یەوە، لێکۆڵەران دکتۆر مارف خەزنەدار و دکتۆر عەبدوڵڵا خدر مەولود و مامۆستا ڕێبوار سیوەیلی هەریەکە و ژمارەیەکیان نووسیوە ! دکتۆر مارف (١٣) جار، عەبدوڵڵا خدر مەولود (١٣) جار و مامۆستا ڕێبوار (١١) جار.

(٥*) – ئەم وەسفکردنەی ئەحمەد پاشای بابان بۆ (نالی) بە (سەرۆکی زمانزانانی کوردستان) ڕێگای ئەوەمان بۆ خۆش دەکات، کە بڵێین : لە سەردەمی بابانەکان و بەتایبەت سەردەمی ئەحمەد پاشا – بابانەکان – لێژنە ! یان ئەنجومەنی شاعیران و زمانزانانی کوردستانیان هەبووە. ئەمەش بۆخۆی لێکۆڵینەوەیەکی تایبەتی دەوێت.

(٦ *) – لەم جۆرە شیعرانەی حاجی، کە باس لە (ڕووداو) و (چیرۆك) و (هەواڵ) ی ڕۆژانە دەکات، ڕەگەزەکانی هەواڵ و چیرۆك و گێڕانەی ڕووداو زۆر بە ڕوونی لە نێو شیعرەکاندا بەرچاوە.

(٧ *) – بۆ باسی هاوڕێیەتی و پەیوەندی بنەماڵەی جەلی زادە و (حاجی) سەیری ٣ بەرگەکەی (حاجی قادری کۆیی) ی مەسعود محەمەد بکە.

(٨ *) لەگریی کۆمەڵگە، ئێمە مەبەستمان ئەوەیە کە (نالی) و (حاجی) دوو شاعیری دڵسۆز و وشیاری ئەو ڕۆژگارە بوون و ئاگاداری ڕووداوەکانی جیهان بوون و شارەزای کۆمەڵگەی خۆیانن هەربۆیە (خەمیان لێ دەخواردن و خەمیان بۆ دەخواردن)، نموونەی ئەم خەم بۆ خواردن و خەم لێ خواردنەش لە دیوانی ئەم دوو شاعیرە زۆرە.

(٩ *)– دەگێڕنەوە کە وەختێ (نالی) وەفاتی کردووە! شیعر و نووسینەکانی لەناو باولێك بووە و کوردەکان داوایان کردووە! ژنە ترکمانەکەی نەیداوە و بە ترکی گوتوویەتی : ئەفەندی هیچی لێ بەجێ نەماوە!!

(١٠ *) – حاجی لە باسی مەرگی کەیفی و کەسانی تریش، بە شێوەی هونەری کۆن، بە هونەری (پیت) بەرامبەر بە (ژمارە)، ساڵی مردنەکانیانی تۆمار کردووە! هەر (حاجی قادر)یشە ساڵی مەرگی کەیفی بۆ بە دروستی نووسیوین و ئێستا پێویستی بە لێکۆڵینەوەی پڕ لە سەرێشە نییە.

(١١ *) – سەدات ئولوگانای لێکۆڵەر ساڵی ٢٠١١ لە ئاژانسی دجلە هەواڵی دۆزینەوەی بەرهەمێکی تری (ئەحمەدی خانی) ڕاگەیاند.

(١٢*) – بەڕێز ڕەفیق سالح لێکۆڵەر و سەرۆکی (بنکەی ژین) لە سلێمانی لە ژمارە (٣٠٠) دووشەممە ٢٠١٢/٢/١٣ ڕۆژنامەی (چاودێر) باسی دۆزینەوەی بەرهەمێکی تری (نالی)ی شاعیر دەکات و باسی سێ بەرهەمی دیکەش دەکات کە بەدوایاندا دەگەڕێن.

سەرچاوەکان :

کتێبە کوردییەکان:

١- ڕیبوار سیوەیلی : هاوکات و هاو شوناسی. دەزگەها سپی ڕێز چاپ و وەشانی، چاپی یەکەم، دهۆك، ٢٠٠٤.

٢- عفیف عبدالفتاح طبارە : لەگەڵ پێغەمبەران، وەرگێڕانی، کاوە هاوراز، بەشی یەکەم و دووەم، چاپی یەکەم. هەولێر ٢٠٠٥.

٣- سدیق بۆرەکەیی : مێژووی وێژەی کوردی – بەرگی دووەم، چاپی دووەم، دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس. هەولێر – ٢٠٠٨.

٤- سەردار حەمید میران و کەریم شارەزا : دیوانی حاجی قادری کۆیی، سەعید کەرەمی – انتشارات کردستان. چاپی یەکەم. (سنە) ئیران – ١٣٩٠.

٥- عەبدوڵڵا خدر مەولود (دکتور) الا یا ایها الساقی و دە بابەتی تر، چاپخانەی هاوسەر – هەولێر – ٢٠٠١.

٦- عەبدوڵڵا حەداد (دکتۆر) : نالی لە دەرەوەی کوردستاندا. چاپی یەکەم – ٢٠٠٠.

٧- عەبدوالخالق مەعرووف : دیوانی نالی و کێ ڕاستە. پرۆژەی (١٠٠) کتێبی کوردی – بەغدا – ١٩٨٤.

٨- مارف خەزنەدار (پرۆفیسۆر – دکتۆر) : مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی چوارەم. چاپی دووەم، دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس، هەولێر ٢٠١٠.

٩- م. عەلی : نالی هەر لە لووتکەدایە. ئامادەکردن. چاپخانە : دەزگای چاپ و پەخشی حەمدی، سلێمانی – ٢٠٠٩.

١٠- محەمەد عەلی قەرەداغی : بەرکوتێك لە خەرمانی شیعری سالم. دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس. هەولێر – ٢٠١٠

١١- محەمەد عەلی قەرەداغی : بووژانەوەی مێژووی زانایانی کورد بەرگی نۆیەم – چاپی یەکەم– دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس. هەولێر – ٢٠١٠

١٢- محەمەد عەلی قەرەداغی : بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد، بەرگی یەکەم. چاپخانەی (ومیض) بغداد – ١٩٩٨.

١٣- محەمەدی مەلا کەریم : لە پێناوی ئەدەب و لە پێناوی (نالی) دا. چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا ١٩٧٩.

١٤- محەمەدی مەلا کەریم. حاجی قادری کۆیی، شاعیری قۆناغێکی نوێیە لەژیانی نەتەوەی کورد، چاپخانەی النجاح– بەغدا ١٩٧٤.

١٥- محەمەد مستەفا (حەمە بۆر) : دیوانی کوردی. بەرگی یەکەم. دەزگای چاپ و پەخشی ئاراس. هەولێر - ٢٠١٠.
١٦- مەلا عەبدولکەریمی مدەرس : دیوانی نالی، لە بلاّو کراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد. بەغدا - ١٩٧٦.
١٧- مەسعود محەمەد : چەپکێك لە گولزاری نالی. لە چاپکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد. بەغدا - ١٩٧٦.
١٨- مەسعود محەمەد : حاجی قادری کۆیی، کۆڕی زانیاری کورد - بەغدا - ١٩٧٦.
١٩- نەجمەدین جەباری (دکتۆر) : کۆمەڵە وتاری یەکەمین کۆڕی نێو نەتەوەیی ئەدەبی کوردی لە زانستگای کوردستان، نۆیسااران : فەخرەدین ئامێدیان، هەورامان بەهرامی. چاپی یەکەم. زانستگای کوردستان، ئێران - ٢٠١٠.
٢٠- هێرش بێتووشی : دیوانی حاجی قادری کۆیی، ناوەندی چاپ و بلاّوکردنەوەی سەمیمی - سەردەشت، ئێران - ٢٠٠٧.

کتێبی عەرەبی:

٢١- جەمال نەبەز : الأمیر الکردي : ترجمة : فخری سلاحشور، دار ئاراس للطباعة والنشر، الطبعة الثانیة، اربیل - ٢٠٠٣.

فەرهەنگی فارسی:

٢٢- ابن خلف التبریزی - برهان قاطع، مؤسسهء مطبوعاتی فریدون علمی، ایران - ؟.

فەرهەنگی عەرەبی:

٢٣- محمد سعید اللحام : المعجم المفهرس لالفاظ القرآن الكریم. دار المعرفة. الطبعة الثالثة، لبنان، بیروت. ٢٠٠٥.

فەرهەنگی کوردی:

٢٤- هەژار - هەمبانە بۆرینە : هەمبانە بۆرینە، سروشت، چاپی یەکەم، ئێران - ١٣٦٨.
٢٥- محەمەد نووری عارف : فەرهەنگی دیوانی شاعیران، بلاّوکردنەوەی کۆڕی زانیاری کوردستان - کوردستان - هەولێر - ٢٠٠٧.

گۆڤار:

٢٦- گۆڤاری وان ژمارە (٢) یەکێتی نووسەران - سوید - ١٩٩٢.

کورتەی لێکۆڵینەوەکە

ئـەم لێکۆڵینەوەیـە، لـەژێر ناونیشـانی (ئایـا... حـاجی قـادری کـۆیی، نـالی شارەزووری دیوە ؟!) هەوڵێکە بۆ وەڵامدانەوەی یەکێ لەو پرسـیارە زۆرانـەی کـە لە نێوەندی ئەدەبی کوردی هێشتا وەڵام نەدراوەتەوە! ئەوەی بووەتە هـۆی ئـەم لێکۆڵینەوەیە! ئەم ڕێزە زۆر و سەرسامییە زۆرەیە کە (حاجی قادر) بەرامبـەر بـە (نالی) هەیەتی : بەجۆرێك لـەنێو شـیعرەکانیدا نزیکـەی چـواردە جـار نـاوی (نـالی) هێناوە. هـەروەها هـەردووکیان ماوەیـەکی زۆر ئـاوارە بـوون! بەتایبـەت ئـاوارەی شاری (قوستەنتین).

بـۆ وەڵامدانـەوەی ئـەم پرسـیارە و سـەلماندنی یـەکتر بینینەکـەش، بـە شێوەیەکی سەرەکی پشت بە شیعرەکانی حاجی قادر بەستراوە! کە (حاجی) بـە شێوە شیعرییە (هەواڵ)ییەکانی، زۆر بابەتی گرنگی بۆ تۆمار کـردووین، سـەبارەت بە بینینی (حاجی) بـۆ (نـالی) ئـەوا لـە قەسـیدەی (ئاسمـانی بـێ سـتوون) بـەڕای لێکۆڵەر ئـەم قەسـیدەیە، باسـی یـەکتر بینینـی ئـەم دووانـە دەکـات و لـەم یـەکتر بینینەش (نالی) چەند شیعرێکی بڵاو نەکراوەی خۆی دەداتە حاجی.

لـە کۆتـایی لێکۆڵینەوەکـەدا، چـەند ئـەنجامێك دەستنیشـان کـراوە و لەگـەڵ ئەمەشدا، چـەند پێشـنیازێکیش خراوەتـە بـەر چـاوی وەزارەتـی خوێنـدنی بـاڵا و توێژینەوەی زانستی.

خلاصة البحث

هذا البحث الذي هو بعنوان (هل التقى الشاعر حاجي قادر الكويي فعلاً بالشاعر نالي الشهرزوري؟) محاولة للاجابة على اسئلة أثيرت في اوساط الادب الكردي عن حقيقة هذا اللقاء ودون اجابة عنها.

والذي دفع الباحث لإقامة هذا العمل هو ذلك الاعجاب والتقدير الكبيرين اللذين يبديهما حاجي في قصائده ازاء نالي على نحو بارز اذ يذكر اسمه صراحةً (١٤ مرة) اربع عشرة مرة في قصائده، وكان كلاهما بعيدين عن الوطن ولاجئين في مدينة اسطنبول كما هو المعروف.

فللاجابة على هذا السؤال واثبات ذلك اللقاء استند الباحث الى قصائد حاجي نفسها تلك القصائد التوثيقية التي سجلت لنا الكثير من الوقائع والاحداث الهامة.

ففي قصيدة (سماء بلا اعمدة) تحديداً يتحدث حاجي بوضوح عن ذلك اللقاء وكذلك اهداء نالي له بعضا من قصائده.

وفي نهاية البحث يحدد الباحث جملة نتائج، وكذلك يقدم بعض المقترحات امام الخبراء والمسؤولين في وزارة التعليم العالي والبحث العلمي، فيما يخص الموضوع.

والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته

Abstract

This study is entitled: Has Haji Qadiri Koye met Nali Shahrazoori? It is a serious attempt to answer one of these numerous unanswered questions in Kurdish literature.

The main reason behind taking such a task is that great admire and respect that Haji Qadiri Koye has for Nali. He referred to Nali fourteen times in his poetry. In addition, both of them lived for a long period in exile, especially in Constantinople.

To answer such a question, the main source is Haji Qadir's poems. For, Haji Qadir in his News Poems has left us a great amount of information. The researches sees that Haji Qadir, in his poem, (The Sky without Columns), speaks about his meeting with Nali. In effect, Nali gives Haji Qadir some of his unpublished poems.

The last part of the research is the conclusion and the findings with some recommendations to the Ministry of Higher Education and Scientific Research.

پراكتیزەكردنی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە لە شیعری (پایز)ی گۆراندا[1]

م.ی. عەبدولستار پیرداود حەسەن

پ.ی.د.سەردار ئەحمەد گەردی
بەشی زمانی كوردی –كۆلێژی پەروەردە
زانكۆی سەلاحەدین -هەولێر

پێشەكی

ئەم توێژینەوەیە بە ناونیشانی (پراكتیزەكردنی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە – لە شیعری (پایز)ی گۆراندا) لێكۆڵینەوەیەكی (رەخنەیی)یە هەوڵێكە بۆ ناساندنی میتۆد و پرەنسیپەكانی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوەگەرایی وەك بزاڤێكی نوێی قۆناغی دوای بونیادگەری. دەركەوتنی هەڵوەشاندنەوەگەرایی وەك ستراتیژیەتێكی قۆناغی دوای بونیادگەری بۆ مەبەستی پڕكردنەوەی ئەو خاڵە لاواز و پڕ ئاریشانە بوو، كە بونیادگەرییەكان لە دوای خۆیان بەجێیان هێشتبوو، هەروەها دانانی سنوورێك لەبەردەم بەبتبوونی دەق و داخرانی دەق لە رێگەی بایەخدان بە خوێنەر و ستراتیژیەتی خوێندنەوە. هەڵوەشاندنەوە نە شیكاركردنە، نە رەخنەگرتنە، نە میتۆدە، بەڵكو ستراتیژیەتێكی تۆتالیتاریانەی هەمەكییە، واتە هەموو ئەوانە لە خۆ دەگرێ، شتێك لە فەلسەفە، شتێك لە میتۆد، شتێك لە شیكاركردن. لە بواری ئەدەبیشدا تاكو ئێستا بە نوێترین تیۆری ئەدەبی دادەنرێت. ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە لە بواری ڕەخنەی ئەدەبیدا، یەكێكە لە گرنگترین بزاڤ تاكو ئەمڕۆ، كە دەمەتەقێی گەورە بورووژێنێ. دریدا لە ڕێگەی داتاشینی كۆمەڵێك زاراوەگەلی هەڵوەشاندنەوەگەریی وەك: (جیاوازی، زیادە،

---

[1] ئەم لێكۆڵینەوەیە لەنامەی ماستەری (عەبدولستار پیرداود حەسەن) وەرگیراوە (مستل) كە لە ژێر ناوی (هەڵوەشاندنەوەگەرایی لە ئەدەبی كوردیدا لە تیۆرەوە بۆ پراكتیزەكردن) بەسەرپەرشتی (پ.ی.د. سەردار ئەحمەد گەردی) لەساڵی ٢٠١٠ پێشكەشی بەشی زمانی كوردی / كۆلێژی پەروەردەی – زانكۆی سەلاحەدین كراوە.

نووسینی ئەزەلی، دواخستن، پاریرکۆن، پەرتکردن...تاد) توانی زەمین لەرزەیەك بخاتەگەڕ بۆ پشکنینی ئەو مەبەستە ژەهراوییانەی کە لەنێو فەلسەفەی میتافیزیکیانەی خۆرئاوا چێندراوە هەر لە ئەفلاتوونەوە تاکو ئێستا.

١- هۆی هەڵبژاردنی بابەتەکە:

هەڵوەشاندنەوەگەرایی وەك ستراتیژیەتێك باسێکی زۆر نویێ و گرینگی نێو بواری ڕەخنەی ئەدەبییە، بەتایبەت بۆ شۆڕبوونەوە بۆ ئاستی ژێرەوەی زمان و قووڵاییەکانی دەق و هەڵگرتنەوەی کایە دووانە لێکدژیەکانی دەق و هەڵوەشاندنەوە و سەرلەنوێ بونیاتنانەوەیان لە دیوێکی دیکەوە. جگەلەوە ئەم بابەتە نوێیە لای خۆمان وەك باسێکی ئەکادیمی و زانستی ئاوڕی لێ نەدراوەتەوە، ئەوەی هەیە تەنیا چەند هەوڵێکە ئەوانیش تەنیا زیاتر بەشێوەی تیۆرین و لایەنی پراکتیکییان تیا نابینرێت.

٢- ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

ئەو ڕێبازەی کە لە شیکردنەوەکاندا دەستەبەر کراوە، ڕێبازی (مێژوویی-شیکاری)یە.

٣- پرۆگرامی لێکۆڵینەوەکە:

باسەکە تایبەتە بە پراکتیزەکردنی هەڵوەشاندنەوەگەرایی، دەقی (پاین)ی گۆرانی شاعیرمان هەڵبژاردووە، ئەم دەقەش، دەقێکە توانایی جێبەجێکردن و پراکتیزەکردنی بنەما و زاراوەکانی هەڵوەشاندنەوەگەرایی تێدا هەیە، بەو پێیەی دەقێکی دەوڵەمەندە لە رووی پێکهاتە و مانا و کایەی زمانییەوە، بە هۆی ئەو دەوڵەمەندێتییەی کە هەیەتی، هاتووین لە سێ ڕێگەی جیاوازەوە هەڵمان وەشاندۆتەوە و خستوومانەتە نێو تانوپۆیەکی خوێندنەوەیی هەڵوەشاندنەوەگەراییانەی سیمیۆلۆژییانەوە، ئەوانیش بریتین لە ڕێگەکانی: (پرۆسیسی هەڵگێڕانەوەی پێچەوانەیی، ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوەگەراییانەی دەقدا، لۆژیکی سێیەم یان لۆژیکی هەڵوەشاندنەوە) ، لە باسێکیشدا هاتووین ئەو دەقەمان بە پێی کێڵگە واتاییەکان ریز کردووە و یەکە یەکەی دێرە شیعرەکانمان لێکداوەتەوە .

پراکتیزەکردنی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە
لە دەقی شیعریی (پایز)ی گۆران دا:

ئەگەر پرۆسەی خوێندنەوە چەشنێك بێت لە گرێدانەوەیەکی مەعریفیانەی ئاگاییانەی تاکی خوێنەر لەمیانەی ڕوانینی لەنێو پانتایی جەستەی دەقەوە، ئەوا لەبەرامبەر ئەوەدا جەستەی دەقیش وەك فەزایەکی زمانەوانی سەربەخۆ خۆی ڕەنگرێژ دەکات. واتە دەق یەکسان دەبێت بە زمان و خوێندنەوەش یەکسان دەبێت بە مەعریفەوە (دەق// زمان)، (خوێندنەوە// مەعریفە) واتە لەو خاڵەوە ئیتر پەیوەندییەکان خۆیان دادەمەزرێنن و دروست دەکەن وەك چۆن (ئایزەر) پەیوەندی دەق بە خوێنەرەوە دیاری دەکات لەو روانگەیەوە کە ((پەیوەندییەکی کارلێکی یان دیالێکتیکییە)) (١٨،ل ٤٣) ئەوەتا وەك دەبینین ((شاعیر لە رێگەی زمانەوە بنیاتی شیعریی دادەمەزرێنێت، بنەما و ڕەگەزە سەرەکییەکانی تری شیعر"وەك (مۆسیقاو وێنەی شیعریی) بەهۆی زمانەوە ئەنجام دەدرێن)) (٤، ل٨٩) ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە دەقی زیندوو ئەو دەقەیە کە بارگاوییە بە مەعریفە و ئێستاتیکای زمانەوە، بۆیە چەندە کارابین لە شۆڕبوونەوە بۆ هەناوی دەق و ئاستی ژێرەوەی زمان، ئەوەندە کاراتر دەبین لە هەڵوەشاندنەوەی بونیادی ئامادەیی دەق و هەڵگرتنەوەی مانا شاراوەکانی ئەودیو کایەکانی زمان، کە بە فیکر و مەعریفە رووپۆش کراون، ئەوسا پرۆسیسی خوێندنەوە دەبێتە جۆرێك لە چێژ وەرگرتن ((خوێندنەوەی دەق بەمانای گەڕانە بەدووی چێژدا)) (١٢، ل ٥٢) بۆیە خوێندنەوەی هەڵوەشاندنەوە زیاتر خوێندنەوەیەکە مەبەستیەتی لە چەندین ڕووگەی جیا جیاوە بونیادی ئامادەیی ((دەق هەڵوەشێنێتەوە و سەرلەنوێ لە شێوە و وێنایەکی تر دەق ئامادە و دروست بکاتەوە)) (٣٤، ل ١٩) ، بۆ ئەوەی بەردەوام دەق لە بەرهەمهێنانی مانادا بەشداری پێبکات، ئەوەتا وەك چۆن دەبینین ((شیعر بەردەوام لەنێوان هەڵوەشانەوە و بونیادنانەوەدا، لە نێوان گوتن و نەگوتندا گوتارەکانی خۆی هەڵدەدا)) (١٠، ل١٤٨) دەشێ لە دەقدا هەندێ نیشانە هەبن رێنوێنی جۆری خوێندنەوەکەمان بۆ بکەن، بەو مانایەی لە رووگە جیاجیاکانی دەقدا چەند خاڵ و وێنە و ئاماژەیەك هەبن کاتێك بەر زەینی خوێنەر دەکەون، کە رەنگە کۆی ئەو

ئاماژە و دالانە رێنوێنی دەرگاکردنەوەی بونیادی ئامادەیی دەقمان بۆ بکەن و ببن بە رۆشنکەرەوەیەك لەبەردەم پرۆسیسی خوێندنەوە و رۆچوونە نێو جیهانی فەنتازیایی دەق، کە لە کاتی مومارەسەکردن لەتەك دەق و چەند جار خوێندنەوەیدا کەشفی رووگە نادیارەکانی یەکەم هەنگاوی خوێندنەوەمان بۆ بکەن، چونکە لەودیو هەر ئاماژە و وتراوێك، نەوتراوێك هەیە هەروەك بارت دەڵێت: ((هەموو وتراوێك نە وتراوێك دەشارێتەوە)) (٣، ل١٣) کە دواجار دەشێ خوێنەر لە کەشفکردنی رووە کاریگەر و جوان و درەوشاوەکانی خاڵە نەوتراوەکانی چێژی مەعریفە و ئێستاتیکای زمان بەرجەستە بکات. بە واتایەکی دیکە دەشێ مەبەستمان لە نەخشەڕێژی ئەو خوێندنەوەیەدا، بە دیوێك لە دیوەکان هاوتەریب بێتەوە لەو ڕوانینەی (دریدا) کاتێك دەڵێت: ((خاڵی سەنترالْ بۆ ئێمە ئەوەن کە نەستی دانەر کامەیە، بەڵکو ئەمەیە کە نەستی دەق چییە)) (٢٣، ل٥٧٤) واتە کاری ئێمە زیاتر لە هەناوی دەقدا خۆی هەڵدەگرێتەوە. ئەگەر لە روانگەی (بارت)ەوە سەیری ئەو یەکێتییە ئۆرگانییەی نێوان ژیان و دەق بکەین کاتێك دەڵێت: ((ژیان دەقە)) (١٢، ل٤٦) . واتە دەکرێ وا وێناکانمان بۆ ئەو مەبەستە هەڵبگرینەوە، بەوەی مادام ژیان یەکسانە بە دەق، کەواتە دەکرێ جەستەی شیعریش ئەو تایبەتمەندییە بەخۆی هەڵبگرێ، کەواتە ((شیعر ژیانە)) (١٢، ل١٥٦) ، دەکرێ ژیانیش وەك ئەزموونێکی مرۆڤەکان سەیر بکەین، کە شاعیر لە رێگەی شیعرەکەیەوە ئەزموونی خۆی لە رێگەی زمانەوە سەرلەنوێ دادەڕێژێتەوە، ((شیعر جۆرێك ئەزموونی زمانییە)) (٩، ل٨٠) بەکورتی دەکرێ لەو هاوکێشەیەوە ئەو پەیوەستبوونانە وا بخەینە روو:

(ژیان / (دەق × (شیعر) / (ژیان × (ژیان / (ئەزموون = (شیعر / (دەق × (ژیان / (ئەزموون) = (شیعر / (دەق ئەزموون)ە

لە ئەنجامی ئەو هاوکێشەیە دەتوانین بڵێین: (گۆران)ی شاعیر ویستوویەتی لە ڕێگەی ئەزموونی ژیانیەوە دەقێکی شیعری بەرهەم بێنێ، کە ڕەنگدانەوەی ئەو واقیعە بێت کە تێیدا ژیانی بەسەربردووە ((تێکستی شیعر ڕەنگدانەوەی واقیعی فەنتازیای شاعیرە)) (٢١، ل١٣) . ئەوەتا ئەگەر سەیری ژیانی گۆران بکەین لە دەقی (پایز)دا، ئەوا ((جگە لە ڕەشبینی و شەوەزەنگی ژیان بەولاوە هیچی تر بەدی ناکرێت پارچە شیعرەکە لە سەرەتاوە تا کۆتایی بە شێوەیەکی ڕۆمانتیکیی سەخت و پڕ ئەندێشە تێ دەپەڕێت، هەڵوێستی گۆران بەچڕی تێدا گەلاڵە کراوە هەموو هەست و هۆشێکی تێکەڵاوی ناو پارچە شیعرەکەی کردووە، سەر گوزشتەی ژانی پڕ لە ئازارو ئەشکەنجەی تیادا ڕەنگی داوەتەوە)) (١٩، ل٢٠٢-٢٠٣) ، بەڵام ئەوەی جێگەی سەرنجە و دەبێت شاعیر زۆر وریایانە لە کاتی بونیادنانی ئەو دەقە شیعرییە، زۆر ئاگایانە مامەڵە لەگەڵ بونیادی زمان بکات، چونکە زمانی شیعر جیاوازە لەگەڵ زمانی ئاسایی، بۆیە پێویستە شاعیر لە ڕێگەی تێکشکاندنی نۆرمی زمانی ئاساییەوە، خەریکی بونیاتنانەوەی زمانێکی فەنتازییانەی کراوە بێت بۆ دەقەکەی، وەك (شەفیعی کەدکەنی) دەڵێت: ((شیعر تێکشکاندنی نۆرمی(Norm) زمانی ئاساییە)) (١٤، ل١٣) ، ئەگینا زمانی ئەو دەقە ناتوانێ بە زیندوویەتی بۆ ئایندە بژێت. ئەگەر لەژێر ئەو ڕوانینەوە سەیری دەقی (پایز)ی گۆران بکەین، ئەوا ئەو ڕوانینە بەرجەستە دەکەین، هەر بۆیە ئەو دەقە توانیویەتی بە کراوەیی خۆی لە بەردەم ڕوانینەکانی خوێنەر هەڵبخات، بۆیە دەکرێ دەقی شیعری وا بناسێنین ((چالاکییەکی زمانییە، هەوڵی پێکهێنانی جوانی دەدات، کە ئامـاژە بۆ واتای دەروونی و بیری و کۆمەڵایەتی. . دەدات)) (٣٣، ل١٠٠) . کەواتە لێرەدا دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە ((شیعر زمانێکە لەنێو زماندا)) (٥، ل٢١٥) .

دەقی (پایز)ی گۆران یەکێکە لەو دەقە زیندووانەی کەوا دەکرێت لە چەندین ڕووگەی جیاجیاوە هەڵیبوەشێنینەوە و بیخەینە نێو تانوپۆی خوێندنەوەیەکی ئاگاییانەی مەعریفییانە، ئەمە بەو پێیەی کە ((دەقی پایز، یەکێتی مانا دەپارێزێ و سنوورێکی تۆکمە و بەهێزی بۆ مانا داناوە و بەرامبەر بەمەش هەموو سنوورەکانی خوێندنەوەی شێوەیی شیعری بە کراوەیی و والایی هێشتۆتەوە))

(٧،ل٤٤٦) . بۆیە لێرەوە هەوڵدەدەین بەپێی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە لە سێ رووگەوە ئەم دەقە بخوێنینەوە، لەگەڵ ئەوەشدا دەكرێ جگە لەم خوێندنەوانەی ئێمە خوێنەری دیكە هەبێ لە رووگەیەكی تری خوێندنەوەیدا، خوێندنەوە بۆ لایەنێكی دی ئەم دەقە بكات، ئەوەتا (پۆل دی مان) دەق بە جۆرە پێكهاتەیەكی وا دەبینێ كە بەردەوام حاڵەتی "ناخوێندنەوەیی"تیادا دەمێنێتەوە، ئەمیش پێوەندیی بە (ناحەتمییەتی ماناكان)ی دەقەوە هەیە، واتە دەق هەرچەندێ بخوێنرێتەوە و ماناكانی راڤە بكرێ، هێشتا بواری زۆرتر بۆ خوێندنەوەی تر و راڤەی جۆراوجۆری تر دەمێنێ (٣،ل١٥٥) ، تەنانەت (دریدا)ش هاودیدە لەگەڵ ئەم بۆچوونەدا هەروەك دەڵێت: ((هەموو خوێندنەوە و نووسینێك توانای هەڵوەشاندنەوەی هەیە و هیچ خوێندنەوە و راڤەكردنێكی دەق دوا راڤەكردن و خوێندنەوەی نییە، ئەگەر بێت و دوا خوێندنەوەی منیش بێت)) (٢٧،ل٤١) ، چونكە كاتێك ئەگەر بمانەوێت لە رێگەی ئاركیۆلۆژیای مەعریفەكەی (فۆكۆ)وە شۆڕ ببینەوە بۆ هەناوی دەق، ئەوا ئەوسا دەگەین بەو راستییەی كەوا ئاستی ژێرەوەی هەر دەقێك پڕیەتی لە درز و كایەی كپكراو ((دەق بۆشایی زۆری تێدایە و ناوچەكانی بێدەنگی زۆرە)) (٣٦، ل٢٤٢). ئیدی خوێنەر لە كاتی شۆڕبوونەوەی بۆ نێو هەناوی دەقدا، لە توانایدا هەیە سەرجەم ئەو درز و ناوچە بێدەنگانەی بونیادی دەق بە مانا پڕبكاتەوە هەروەك (ئەمبرتۆ ئیكۆ) دەڵێت: ((ئەوە خوێنەرە شوێنە سپییەكانی تێكست پڕ دەكاتەوە)) (١١،ل ٢٩) .

سەرەتا بە پێویستی دەزانین دەقە شیعرییەكەی (پایز) وەك خۆی بخەینەڕوو:

١- پایز! پایز!
٢- بووكی پرچ زەرد،
٣- من مات، تۆ زیز
٤- هەردوو هاودەرد!
٥- من فرمێسكم، تۆ بارانت،
٦- من هەناسەم، تۆ بای ساردت،
٧- من خەم، تۆ هەوری گریانت..

٨- دوایی نایە: دادم، دادت،
٩- هەرگیز، هەرگیز
١٠- پایز! پایز!
١١- پایز! پایز!
١٢- شان و مل رووت،
١٣- من مات، تۆ زیز،
١٤- هەردووکمان جووت
١٥- هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین،
١٦- ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین،
١٧- پۆلی باڵدار ئەفڕێ بگرین،
١٨- بگرین،، بگرین. . چاومان نەسڕین،
١٩- هەرگیز، هەرگیز،
٢٠- پایز! پایز! (١٥، ل١٦٣-١٦٤) .

بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوەوە بونیادی گشتی ئەم دەقەی (پایز) راڤە بکەین و بخوێنینەوە، لە سەرەتادا پێویستە دەست بکەین بە هەڵوەشاندنەوەی سیستەمە یەك بەدوایەك هاتووەکانی سەرجەم وشە و رستەکانی ئەم دەقە، چونکە ((دەقی پایز خەسڵەتێکی بنچینەیی تیایە، ئەویش بنیاتی"مات بوون"ە، کە بنیاتی دەقی بەگشتی پێکهێناوە لە شێوەی بازنەیی دایە، بە"پایز پایز" دەستی پێ کردووە و بە هەمان شێوە دەق کۆتایی هاتووە)) (٣٠،ل٧٨) ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە دەقی پایز وەك وێنەیەکی گشتییە لەسەر شێوازی بازنەی داخراو بنیات نراوە، بازنەکەش بازنەی داخراوە، ئەم هەوڵەش لە پێناو وردوخاشکردنی ستراکتۆرە ئامادەییەکەی دەق و، سەرلەنوێ دامەزراندنەوەی جەستەیەکی نوێتری دەلالیانەی دەق و، گەیشتن بە سەرجەم رایەڵ و ئاماژە و کۆد و ماناکانی ئەو دیو پەیڤ و دێرە وتراوەکان. هەر لەمیانەی ئەم پرۆسەیەشدا لە هەر جۆرێکی خوێندنەوەیی و هەڵوەشاندنەوەگەراییانەی ئەم دەقەی پایزدا، بایەخێکی زۆر بە دۆزینەوەی چەمکە دووانە لێکدژەکان و سەراوژێرکردنیان دەدەین، هاوکات لە کاری رەنگرێژکردنی فرەدیدیی خوێندنەوەیی و دۆزینەوەی

بونیادە واتاییەكان و مەغزای هزری نێو هەناوی ئەم دەقەدا دەبین. كاتێك ئەم دەقەی گۆران دەخوێنینەوە، هەست بەوە دەكەین، كە ئەم دەقە بریتییە لە دوو دەق و دوو فەزا و دوو جەستە، ئەمەش بە حوكمی ئەوەی كە هەر دەق و فەزایەك وەك دوو بوونی سەربەخۆ دەركەوتوون ((لە بناغەوە ئەم رستانە دوو دەقی سەربەخۆیان لێ دروست دەبێ، كە هەر دەقێكیان بنیاتێكی سەربەخۆ هەڵدەگرێ و بەتێكهەڵكێش كردنیشیان هەردوو بنیات، یەك بنیاتی سەربەخۆ دروست دەكەن)) (٧، ل٤٤٦). ئەم جوان دارشتنەی بونیادی گشتی دەقیش دەبێتە مایەی ئەوەی كە رێگەمان بۆ والآ بكات لە بەردەم دەروازەكانی خوێندنەوەو هەڵگرتنەوەی مانا نەوتراوەكان، بۆیە دەكرێت ئەم دەقە لە چەندین رەهەندی جیاوازەوە بخوێنینەوە، چونكە ((یەكێك لە نهێنییە هەرە شاراوەكانی دەقی پایز، پێكهاتنی شێوەیی چنییەتیی رێكخستنی رستە و وشەكانی شیعرە، ئەو رێكخستنەی چەند ئەگەرێكی خوێندنەوەی جیاواز لە دەقدا دەكاتەوە)) (٧،ل٤٤٧).

لە رێگەی پرۆسێسی هەڵگێرانەوەی پێچەوانەیی:

ئەم هەنگاوە زیاتر وەك هەنگاوێكی گشتگیری (**هەڵگێرانەوەی پێچەوانەیی**) بۆ بونیادی گشتی ئەم دەقە خۆی ئامادە دەكات، واتە پراكتیزەكردنی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە لە هەناوی ئەم بونیادە یەك بەدوایەك هاتووەی دەقی (پایز) هاتۆتە دەست، ئەو هەنگاوەش لە دووتوێی چەند هەنگاوێكی دی خۆی هەڵدەگرێتەوە. لێرەدا یەكە یەكەی هەنگاوەكان دەخەینەروو: لە سەرەتادا هەوڵدەدەین بە كرداری هەڵگێرانەوەی یەكەم دێری پارچەی دووەم بۆ یەكەم دێری پارچەی یەكەم هەڵبستین، واتە هەڵگێرانەوەی پێچەوانەیی بەشێوەیەكی یەك بەدوایەك هاتوو، ئەو كات پەیوەندیەكی پێچەوانەیی لە نێوان هەردوو فەزا و پارچەی دەقەكەدا دروست دەبێت، ئەمەش دەبێتە مایەی ئەوەی خوێنەر هەست بەوە بكات كە وێنە و فۆرمێكی دی كەوتۆتە بەر دید و وێنایەكی دی بۆ دروست بووە. لە پرۆسێسی هەڵگێرانەوەی رستەكانیشدا بەرووی چەشنێك لە كرانەوەی دەمامكەكان و دۆزینەوەی ئیحای ئەودیو پەیڤ و دیوە شاراوەكان دەبینەوە،

بەواتا (بارت)یەکەی کە بە (سێبەری دەق) وەسفی دەکات، دەکرێ لە وێنەی (١) ئەم هەنگاوانە وا بخەینە روو:

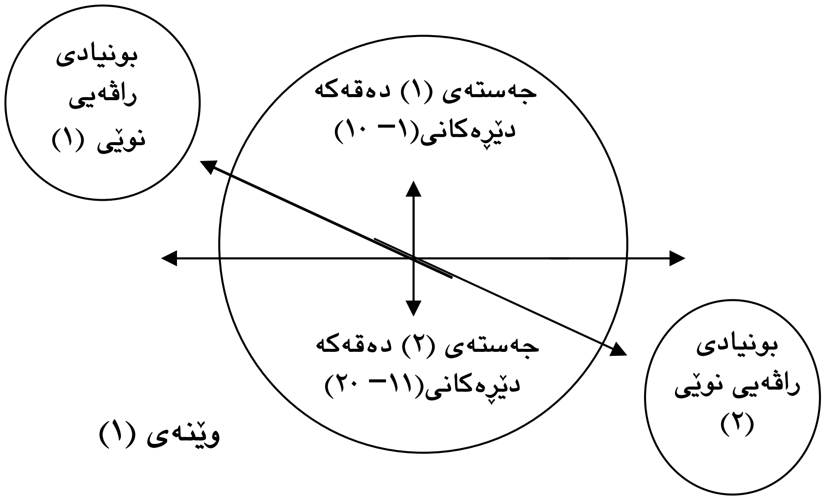

وێنەی (١)

(پایز) ئەو ناونیشانە پڕ جووڵە و پڕ لە ئیحایەیە کە (گۆران)ی شاعیر خولقێنەریەتی، دەشێ بە تەنیا بەو چوار پەیڤە ڕەنگ پایزییە، دەقێکی بچووککراوەی پڕ لە رەنگ و پڕ لە ئیحا فۆڕمەڵە بکات. ، چونکە ناونیشان وەك رۆشناییەك دەتوانێت تیشك پرژێنی سەراپای بونیادی ئامادەیی دەقەکە بکات، هەروەك (دریدا) دەڵێت: ((ناونیشان چراخانی جەستەی دەقە)) (٢٨،ل٢٣). بۆیە دەکرێ لەئەنجامی نزیککردنەوەی رایەڵە دەلالییەکانی ناونیشانی (پایز)و رایەڵە پڕ جووڵە ئیحا بەخشەکانی بونیاد و مەتنی دەقەکە، زیاتر دەقەکەمان بۆ رووناك ببێتەوە، چونکە هەردوو جومگەکانی ناونیشان و مەتن وەك دوو بازنە، یەکتری تەواو دەکەن و، بەیەکەوە دەبن بەیاریدەدەر بۆ زیاتر رۆشنکردنەوە و دۆزینەوەی سەرجەم کایە دەلالییەکان، تەنانەت بەو پێیەی (ناونیشان) وەزیفەی بەرفراوانکردنی مەداری دەقی لە ئەستۆدایە، ئەوا ناونیشانی (پایز)ی گۆران شاعیریش هەمان وەزیفە لەخۆدەگرێ و دەرفەتی کرانەوە لەبەردەم ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە و پرۆسێسەکانی فرە خوێندنەوەییمان بۆ دەڕەخسێنێ. لێرەدا ناونیشانی (پایز) وەك ((دەقێکی بچکۆڵەی چڕ کراوەی ڕستەیی پڕ لە ئیحا)) (٣،ل٧٣) بۆ هەیکەل و جەستەی شیعرێکی (٢٠) دێری دەناسێنین، واتە چۆن

جەستەی كەسێك لە (سەر)ەوە دەناسینەوە، ئاواش ناونیشانی پایز دەوری ئەو (كەللەی سەر)ە دەبینێ بۆ جەستەی شیعریی پایز. لە دواییدا ئەركی دەستپێك و مەتنی دەقەكە دێنە پێشەوە بۆ تەواوكردنی هەیكەل و جەستەی شیعرەكە بەگشتی ((سەر/ ناونیشان) و (مل/ دەستپێك) و (جەستە/ مەتن) دەبن بە پێكهاتەیەكی هاوگونجاوی هەر دەقێك)) (٣،ل٧٤). دەشێ دواجار هەرسێ جومگە سەرەكییەكانی (ناونیشان/ دەسپێك/ مەتن) بەیەكەوە لە فۆرمی كوتلەیەكدا ببن بە چەشنە هارمۆنییەتێك بۆ ئەو ستراتیژیەتەی كە هەیكەلی دەقێكی پڕ لە مانا و دەلالەت بونیاد دەنێت، كەواتە دەكرێ كورتەی هاوكێشەكە (1A+2B+3C⇉4D) وەك لە وێنەی(٢)دا

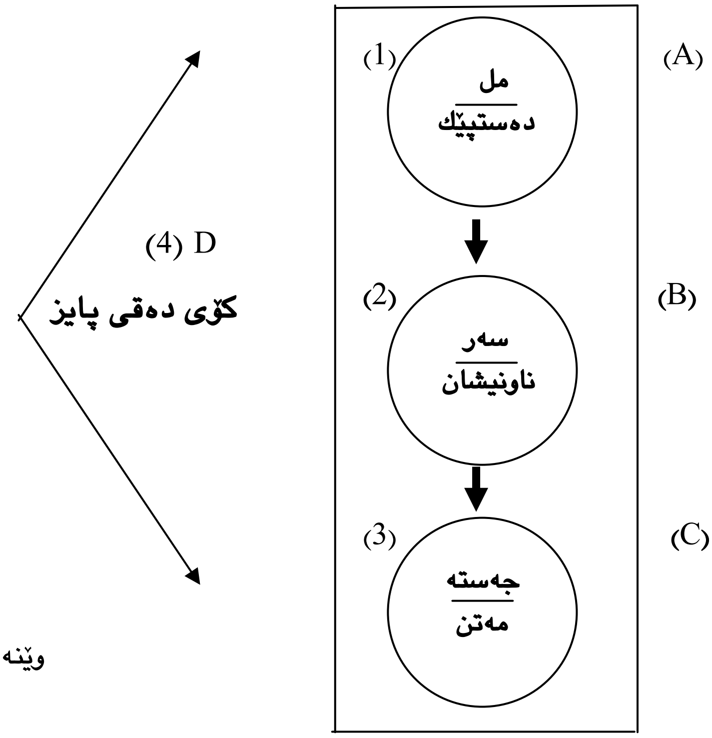

وێنەی (٢)

ئەمجارە ئەگەر رستەیەكی بەشی یەكەمی شیعرەكە لە بەرایی بەشی دووەمی شیعرەكە دابنێین، ئەوا ریزبوونێكی دی رستەیی و وێنایەكی دیكەمان بەم شێوەیە دەست دەكەوێت:

وێنەی(٣)

1- پایز! پایز! ◄	11-پایز! پایز! ◄
2- بووکی پرچ زەرد، ◄	12-شان و مل رووت، ◄
3- من مات، تۆ زیز ◄	13-من مات، تۆ زیز، ◄
4- هەردوو هاودەرد ! ◄	14-هەردووکمان جووت ◄
5- من فرمێسکم، تۆ بارانت، ◄	15-هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین، ◄
6- من هەناسەم، تۆ بای ساردت، ◄	16-ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین، ◄
7- من خەم، تۆ هەوری گریانت. ◄	17-پۆلی باڵدار ئەفرێ بگرین، ◄
8- دوایی نایە: دادم، دادت، ◄	18-بگرین،، بگرین. چاومان نەسڕین، ◄
9– هەرگیز، هەرگیز، ◄	19-هەرگیز، هەرگیز، ◄
10- پایز! پایز! ◄	20-پایز! پایز! ◄

لە ئاکامی ئەم ریزبوونەی سەرەوەی رستەکان، کە لەبەرامبەر یەکتریدا دانراون، بۆتە مایەی ئەوەی کەوا بونیاد و فۆرمێکی دیمان بۆ بنەخشێنێ، کە جیایە لە هارمۆنیەتی یەکەم و بنەڕەتی شیعرەکە، کەوا سەرجەم دێری رستەکانی بەشی یەکەم و دووەم بەسەریەکەوە هاتبوون، بەڵام وێنەی (٣) بونیادی دەقەکەی کردۆتە بونیادێکی دی، کەوا ئەم بەرامبەریکردنی ریزبەندی رستەکانی بەشی یەکەم و دووەم توانیویانە واتایەکی نوێتر و گونجاو دروست بکەن و راڤەیەکی دی هەڵبگرن، کە هەنگاوێکی دیکەیە رووەو دۆزینەوەی مانا نەوتراوەکان: دێرە شیعرەکانی (١–١١)◄(پایز! پایز!)✕ ٢◄بەئەنجامدانی کردەی بەرامبەرکردنی دێری (١–١١) واتایەکی دی هاتۆتە ئارا، بەم کردەی بەرامبەریکردنە، چوار وشەی پایز بەسەریەکەوە دەلالەت لە جەختکردنەوەیەك دەکەن کە ئەویش جەختکردنەوەیەکی پڕاوپڕی وشەی پایزە، کە هەم لە رووی دەلالەتەوە بازنەبەندییەك بەچواردەوری دەلالەتەکانی (پایز، هەڵوەرین، ڕژان، مەرگ، فەنابوون،.... تاد)مان بۆ بەرهەم دێنن، هەم جەختکردنەوەیەکیشە لەسەر هارمۆنیەتی ئیقاعی وشەکان، کە بە دەنگی (ز) هەر چوار وشەی (پاین) دەبن بە

دەنگێكی گەورەتر لە پێناو گەیاندنی كرۆكی مەغزای شیعرەكە. دێرە شیعرەكانی (٢-١٢) ◀ (**بووكی پرچ زەرد،← شان و مل رووت،**) ◀ وێنای بووكێكی پرچ زەردی شان و مل رووتمان بۆ دەكێشێ، كە لەم ریزبوونەی شێوەی (٣) دا، كردەی وێنابوونی خودی بووكەكەمان زۆر بە روونی بۆ ئاشكرا دەبێت، بە پێچەوانەی ریزبوونی رستەكانی نێو بونیادە بنەڕەتییەكەی شیعرەكە، كە ماوەیەكی زۆر كەوتۆتە نێوان (بووكی پرچ زەرد و شان و مل رووت). دێرە شیعرەكانی (٣-١٣) ◀ (**من مات، تۆ زین**) **٢X** ◀ هاو وێنە و هاوشێوەی دووبارەبوونەوەی دێرەكانی (١-١١) وشەكان لە هەردوو دێرەكانی (٢-١٢)بە یەك هەناسە و یەك رەنگ رەنگڕێژ كراونەتەوە، ئەمەش دەبێتە مایەی جەختكردنەوەیەكی دی لە بابەت ئەوەی كە خوێنەر توندتر لەوە ئاگادار ببێتەوە كە (شاعیر) لەبەرامبەر باكگراوەندی وێناكانی پایز (سیسبوون، زەردهەڵگەڕان، هەڵوەرین، مەرگ، فەنابوون،....تاد) (مات)ەو (بووك)یش هاوشێوەی شاعیر (زین)ە، ئەم دووانەی (شاعیر/ بووك) درێژ دەبێتەوە بۆ مەدلولەكانی (نێر/ مێ)←(خودێكی ماتبوو/ خودێكی زیزبوو)،... تاد. شاعیر دەیەوێت لە رێگەی ئەم دووانەیەی (خود/ شاعیر/ نێر) ←(خود/ بووك/ مێ) كردەی ماتبوون و نامۆبوونەكە بەرفراوانتر بكاتەوە، بەوەی كەوا كاتێك ڕەشەبای مەرگ هەڵدەكات، هەموو رەگەزێك لەگەڵ خۆی ون دەكات. گۆران لەو دوو دێرەدا هەڵوێستی خۆی بە هەموو هەست و نەستێكەوە دەربڕیوە و تێكەڵی دێرەكانی كردووە، وەك ((ئافرەتێكی خاوەن هەست و نەست هەڵسوكەوتی لەتەكدا كردووە كە بە جووتە هاوبەشی ئازار و ئەشكەنجەی ژیان دەكەن و هیچ سنوورێك لە نێوانیانا نامێنێت و هەریەكەیان دەبنە تەواوكەری ئەوی تریان، ماتیی گۆران زیزیی پایزە و هەردووكیان هاودەردی یەكترین)) دێرە شیعرەكانی (٤-١٤) ◀ (**هەردوو هاودەرد! ← هەردووكمان جووت**) ◀ چەشنی كردەیەكی بیركارییانە (**هەردوو** (٢٠،ل٧٨) ← **هەردووكمان**) لەگەڵ یەكتریدا كورت دەكرێنەوە، (**هاودەرد← جووت**) دەمێننەوە، ئەمەش بەو واتایە خۆی هەڵدەگرێتەوە كە بەجووتە (شاعیر/ بووك) هاوشێوە چۆن بەشدارن لە ژیان دروستكردن و گۆڕینەوەی پەیوەندییە

ئیرۆسـییەکانیان، ئـاواش دەبێـت بەشـداربن لـە رەهەنـدەکانی دیکـەی ژیـان و دیوەکەی تری هەموو چەمکەکانی دیکەی ژیان، تەنانەت مردنیش.

(هەردوو)/(هاودەرد) × (جووت)/(هەردووکمان) = (جووت)/(هاودەرد) (بە جووتە هاودەردن) (شاعیر/ پایزەبووك)

↓ خود ↓ بابەت

شاعیر ئاگایانە توانیویەتی پارچەی یەکەم لەگەڵ پارچەی دووەم بە هۆی دانانی دوو وشەی هاوتای (هاودەردی)و (جووتبوون) لێك جیا بکاتەوە، کە (١٠) رستەی یەکەم پەیوەستبوونی شاعیر لەگەڵ خودێکی هاوچەشنی خۆیەتی کە ئەویش (بوکە پایزە)، کەچی (١٠) رستەی پارچەی دووەم پەیوەستبوونی شاعیر لەگەڵ (بابەت)ەکە (سروشت)ە. دێرە شیعرەکانی (٥–١٥) ◄ **(من فرمێسکم، تۆ بارانت، ← هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین،)** ◄ لەم دوو دێرەدا دەکرێ وا مەدلوول و ماناکانی ئەودیو وشەکانیان هەڵبگرینەوە، ئەویش لەرێگەی هەڵگێرانەوەی رستەکان و کردەی پێچەوانەیی خوێندنەوەیی، وەك: هەرچەند گوڵ سیس ئەبێ، پێویستە لەسەر (منی شاعیر/ تۆی بووك) چەشنی فرمێسك و باران هەر بگرین و هەر بگرین! و هەرگیز هەرگیز! چاویشمان نەسڕین. دێرە شیعرەکانی (٦–١٦) ◄ **(من هەناسەم، تۆ بای ساردت، ← ئاڵتوونی دار ئەرژێ بگرین،)** ◄ هاووێنەی دوو دێرەکەی سەرەوە، هەمان پرۆسە ئەنجام دەدەین، لە ئەنجامدا وا ماناکانیان هەڵدەگرینەوە، کاتێك ئاڵتوونی دار دەرژێ و بەرهەمی وڵات بەرەو کەمبوونەوە ئەچێ، هەموو رەهەندەکانی وڵات تووشی جۆرێك لە قەیران دەبێتەوە، کاتێك قەیرانیش دەسازێ جوانییەکان رووەو وێرانەیی دەبنەوە ((شاعیر بەرهەمی چوواندووە بە ئاڵتوون، دیارە ئاڵتوونیش لەنێو دنیای ئابووریدا بووەتە پێوەرێك بۆ گەشەی ئابووری و خۆشگوزەرانی کۆمەڵگا. کاتێك بەرهەم زۆر دەبێ ئەوا بازاڕ گەرم و سەرمایە فرە دەبێ، سەرمایەش دەبێتە ئاڵتوون و، زۆریی ئاڵتوونیش دەبێتە بەهێزبوونی دەوڵەت و کۆمەڵگا و بەرەوپێشچوونی))

(٢٥،ل٤٩–٥٠). کاتێك ئەو ماڵوێرانییە روو لە ئێمـە دەکـات، ئەوسـا دەبـێ بـەدیار ئەم نالەبارییەی ژیان، من ئاهی سارد و تۆش چەشنی بای سارد خەم بخۆین و ئاخ هەڵکێشـین ((هـەر وەرزێ لـە وەرزەکـانی سـاڵ زیـاتر خـەمباری پێـوە دیـاربێ، ئـەوەیان زیـاتر لـە دەروونـی مرۆڤـدا جـێگیر دەبـێ و بـەراوردی دەکـات لەگـەڵ ساڵەکانی ژیان و تەمەنی خۆیدا هەرچـەندە گـەڵای درەختـەکان دەڕژێ سـاڵەکانی تەمەنی کەم دەبنەوە)) (٣١،ل٤٨). دێرە شیعرەکانی (٧–١٧) ◄**(من خـەم، تـۆ هەوری گریانت. ٠ ← پۆلی باڵدار ئەفڕێ بگـرین،)**◄بـە هـەمان نەمـەتی سـەرەوە دەکرێ بەم شێوەیە ماناکانی ئەودیو ئەم دوو نیوە دێرەی سەرەوە هەڵبگرینەوە (فڕینی پۆلی باڵدار) دەشێ ئاماژە بێت لەوەی کەوا چەشنە نائارامییەك لەو شوێنە هەبێت، کـە رووبـەڕووی باڵنـدەکان بۆتـەوە و بۆتـە مایـەی شـێواندنی رەوشـەکە، ئەمەش دەشێ بەواتای لەدەستدانی ئاشـتی بێـت، چـونکە کاتێـك کـاری (بگـرین) بەشێوەیەکی رێزمانی لێکدەدەینەوە بریتییە لە (ب+گـر+ین)≡ **(نیشـانە+ رەگـی کار+ جێناوی لکاو بۆ کەسی یەکەمی کۆ)** واتە پرۆسەی گریانەکە روو لە ئێمەیـە، واتە وڵات بە کۆی هاووڵاتیانەوە لە چرکەساتی نەمانی ئاشتی (پێویستە بگـرین) ، چونکە لە دەستدانی ئاشتی قات و قڕی و وێرانـەیی و جـەنگی بەدواوەیـە. دەشـێ ئەم دێرەش لـە رووی پەیوەسـتبوونی بـە (رووداو) خـۆی تـەریب بکاتـەوە لەگـەڵ دێری سەرەوە (٦–١٦) بەوەی کە بەرهـەم نـەمێنێ، رووداوی وێرانـەیی و نـەمانی ئاشتەوایشـی بـەدوادا دێـت. دێـرە شـیعرەکانی (٨–١٨) ◄**(دوایـی نایـە: دادم، دادت،← بگـرین، بگـرین.. چـاومان نەسـڕین،)** ◄شـاعیر جێکـەوتی وێرانـەیی و نەمانی ئاشتەوایی لە وڵات بە ئازار و مەینەتی و برینێکی زۆر بەسۆ دەزانـێ، بۆیـە سەرەتا بەر لەوەی ئەو هەنگاوانەی **(سیسبوونی گوڵ←نـەمانی جـوانی)**، **(ڕژانـی ئاڵتوون←نەمانی بەرهەم)**، **(فڕینی باڵدار←نەمانی ئاشتی)** لە وڵات روویدات، بە پێویستی دەزانێ کە دەبێ **(بگرین،، بگرین. ٠ چاومان نەسـڕین،)**، واتـە پێویسـتە بەر لە روودانی ئەو کردەی وێرانەییە، دەست بکەین بە رێگە چـارەی گونجـاو بـۆ ئەوەی بەربەستێك لە بەردەم ئـەم پرۆسـە وێرانەییـە دروسـت بکـەین. ئەگـەر بـە وردی سـەیری جێکـەوتی ئـەم سـێینەیی دێـرە شـیعرە بکـەین، دەبیـنین شـاعیر باکگڕاوەندە دەلالییەکەی درێـژ کردۆتـەوە بـۆ ئاینـدە (کـە دەشـێ ئایندەی وڵات

بێت) واتە وەك زەنگێك بێت بۆ گەلی کورد بەوەی کەوا پێویستە ئاگاداری وڵات بن، بەرلەوەی لافاوی وێرانەیی هەڵبکات. دێرە شیعرەکانی (٩-١٩)◀ (**هەرگیز، هەرگیز**)×٢ ◀ ئەم پرۆسەی دووبارەکردنەوەیە لە شیعردا لە پێناو چێژ بەخشین و سەرنجڕاکێشانی دیدی خوێنەرە بۆ ئەم وشەیە ((دووبارەکردنەوە لە شیعردا دوو مەبەست دەپێکێت: یەکەم"چێژ بەخشین، کە مەبەستێکی ئیستاتیکی ڕووتە، دووەمیش" سەرنجڕاکێشانی خوێنەر بۆ ئەو وشە)) (٤، ل٢٠٧). ئەم جەختکردنەوەیە توندتر دەبێت لە چاو شێوە داڕشتنی بنەڕەتییەکەی شیعرەکە، چونکە وشەی (هەرگیز) چوار جار دووبارە بۆتەوە لەوەی دوو جار بێت، ئەمەش ((بە واتەبوونێك لە ئارادایە کە هیچ ساتێکی کامەرانی لەخۆدا هەڵنەگرتووە، بوونێکە دەستەباڵایە، بوونی حوکمێکی هەمیشەیی و هەڵنەوەشاوە و نەگۆڕ لە واقیعێکدا کە لە توانای هیچ هێزێکدا نییە بیگۆڕێ)) (٧،ل٤٥٦) ، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە بەشێوەیەکی کۆتایی داد و فیغانەکە (**دوای نایە**)، واتە بێ سوود دەبێت و هیچ ئەنجامێکی نابێت. دێرە شیعرەکانی (١٠-٢٠)◀(**پایز! پایز!**)×٢ ◀ دووبارەبوونەوەی پرۆسەی دێرەکانی (١-١١)یە، کە شاعیر ویستوویەتی بازنەبەندییەك بە شیعرەکە بدات، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ئەم بازنەبەندییەوە، چەند ڕایەڵەیەکی فکریمان پێبدات وەك: جێکەوتی ئەم بازنەبەندییە بۆ ئەوەی جاویدانییەك دروست بکات، بەوەی کە ڕووبەڕووی مەرگ بێتەوە کە (کۆتایی)یە، واتە شاعیر دەیەوێت لە ڕێگەی پرۆسەی دووبارەبوونەوەی دەنگ و بڕگە و وشە و ڕستەکان بەردەوامی بە ژیان بدات، بۆ ئەوەی مەرگ جێکەوتی خۆی لەسەر جێ نەهێڵێت ((پایز لای شاعیرە ڕۆمانتیکەکان پایزی عومرە و نموونەی پەستییە)) (٢٠،ل٧٨). ئەگەر هاتوو لە وێنایەکی دیکەدا ئەم ڕیزبەندییەی سەرەوە جارێکی دی پێچەوانە بکەینەوە و هەڵیان بگێڕینەوەو، لەتەك یەکتردا دایانبنێینەوە، ئەوا ڕیزبەندی ڕستەکان فۆرم و وێنایەکی دی لە چەشنی بازنەمان پێدەبەخشن و، لەگەڵ ئەم بۆچوونەی سەرەوە یەك دەگرنەوە کە باسمان لێوەکرد، بازنەبەندییەکەش بەم شێوەی خوارەوە دەکەوێتەوە کە لە چوارچێوەی ئەو چوارگۆشەیە دەیخەینەڕوو:

وێنەی(٤)

11- پایز! پایز!	پایز! پایز! -1
12- شان و مل رووت،	بووکی پرچ زەرد-2
13- من مات، تۆ زیز،	من مات ، تۆ زیز -3
14- هەردووکمان جووت	هەردوو هاودەرد ! -4
15-هەر چەند گوڵ سیس ئەبیّ بگرین،	من فرمێسکم، تۆ بارانت، -5
16- ئاڵتوونی دار ئەرژیّ بگرین،	من هەناسەم، تۆ بای ساردت، -6
17- پۆلی باڵدار ئەفریّ بگرین،	من خەم، تۆ هەوری گریانت.. -7
18-بگرین، بگرین.. چاومان نەسرین،	دوایی نایە: دادم، دادت، -8
19- هەرگیز، هەرگیز،	هەرگیز، هەرگیز،– 9
20- پایز! پایز!	پایز! پایز!– 10

ئـەوەی جێگـەی ئاماژەیــە لـەم شـێوە وێنەیـەی (٤)ەوە، ئەوەیـە کـە بـۆ خوێندنەوە و راڤەکردنی بونیـادی شـێوە وێنـەی (٤) پێویسـت بـەوە ناکـات سـەر لەنویّ راڤەیان بۆ بکەینەوە، چونکە خوێندنـەوە و راڤەکردنەکـە لـە خوێندنـەوەی شێوە وێنەی (٣) نزیکە، بەڵام هەندێك تێبینی دیکەمان لەلا دروست دەکـات، کـە بە پێویستی دەزانین لێرەدا ئاماژەیان پێبدەین:

١–ئەگەر لە رووی شێوە وێنەوەی (٤)ەوە سـەیری بونیـادی دەقەکـە بکـەین، ئەوا هەست بە چەشنە بازنەبەندییـەك دەکـەین کـە لـە نێـو چوارگۆشـەکەدا خـولی خواردۆتەوە، ئەمەش لە دەرئەنجامی دێرە شیعرەکانی هـەردوو پارچـەدا (١–٢٠)، کەچـی ئەگـەر سـەیری نـاوەرۆك و ئاسـتی دەلالی وشـە و رسـتەکان بکـەین، ئـەوا دەبیـنین هـەمان مانـای بازنەبەنـدی وەردەگـرن و دەبەخشـن، کـە لـە سـەرەوە ئاماژەمان پێدا بە تایبەت لە کاتی راڤەی دێرەکاندا، دەشیّ ئەو تەکنیکەش گۆران بۆ ئەو مەبەستە هێنابی، تاوەکو نەمری بە شیعرەکە بدات هاوچەشنی بازنەبەندی هەموو رەگەزەکانی بوون.

٢– بەجێهێنانی پرۆسەی دووبارەکردنەوە، کە جوانییەك بە کردە شـیعرییەکە دەبەخشێت، وەك:

دووبارەکردنەوەی (فرێز   هەرگیز هەرگیز   هەرگیز هەرگیز

پایز پایز   پایز پایز

رستە   من مات تۆ زیز   من مات تۆ زیز) (٢٦،ل١٩١) .

٣– دوو جێناوی سەربەخۆ (من، تۆ) و دوو جێناوی لکاوی (م، ت) لە هەردوو پارچەی شیعرەکەدا دەرکەوتوون و بە یەکسانی هەنگاویان ناوە.

٤– ئەگەر سەیری رستەکانی (١٥،١٦،١٧) بکەین، ئەوا دەبینین سێ کار دەرکەوتوون، کە وەك یەکسان و هاوتان لە هەر سێ رستەدا (رانەبردوو، تێنەپەڕ، ئەرێ)ن، کەچی کارەکانی (سیسبوون و دوایی نەهاتن و نەسڕین) تێپەڕن. تەنانەت ئەگەر سەیری جووڵەی کارەکان بکەین لەو دێرانەی کە وەرمانگرتوون، ئەوا دەبینین جووڵەکان بەو فۆرمە خۆیان دەخەنە روو:

((کاتێ گوڵ سیس ئەبێ بگرین ⟵ جووڵەیەکی ئاسۆییە.

ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین ⟵ جووڵەیەکی ستوونی بەرەوخوارە.

پۆلی باڵدار ئەفڕێ ⟵ جووڵەیەکی ستوونی بەرەو ژوور

گریا

↓

فڕین

↓

ڕژان ⟵ سیسبوون ⟵ گریان

↓

گریان)) (١٦،ل٢٠٣) .

٥– ئەگەر بە وردی سەیرێکی رێژەی وشەکان لە هەر پارچەیەکدا بکەین، دەبینین پارچەی یەکەم لە (٣٣) وشەدا پێکهاتووە و بە هەمان شێوە پارچەی دووەمیش لە (٣٣) وشەدا پێکهاتووە ((بە هەردوو تەوەرەکە لە"٦٦"یەکەی زمانییە، ناو+ فرمان+ ئاوەڵناو+ ئامرازی پەیوەندی" ئەگەرچی هەردوو تەوەرەکە

هاوتان لە وشەدا، بەلاّم لـە رووی پێكهاتـە و دەلالییـەوە جیـاوازن)) (٣٠، ل٧٨). خـەیاڵێكی رۆمانتیسـیزمانەی زۆر قـووڵی تێدایـە بۆتـە مایـەی خوڵقانـدنی وێنـەی هونـەری پـڕ لـە ئێسـتاتیكا و كەشـكۆڵی سـۆزی شـاعیر ((وێنـە لـە شـیعردا ئـەو شێوەیەیە كە سۆزی شاعیری تێدا دەتوێتـەوە)) (٣٠، ل٨). یـان بـە دیـوێكی دی ((وێنە شوێنێكی لە شیعری شاعیرە نوێخوازەكاندا داگیر كردووە، ڕەگەزێكـە لـە ڕەگـەزە سـەرەكییەكانی بنیـادی شـیعریدا)) (١٧،ل١٣٣) ، وەكـو (بـووكی پـرچ زەرد)، (شان و مل رووت)، (رژانی ئاڵتوونی دار)، (فڕینی پۆلی باڵدار).... تاد

٦- لەبابەت سەرواوە، گۆران سێ چوارینەی پێشەوەی بە سەروای (بـەنۆرە- متناوب) هێناوە، كە بەم جۆرە داڕێژراوە (اب اب)، چـوارینەی كۆتـایی هـەموو لـە تـەكانی لەسـەر یـەك سـەروا دەڕوا، ئەمـەش پێـی دەگـوترێ (چـوارینەی تـەواو). هـەروەها ((لـە دێرەكـانی (١٨،١٧،١٦،١٥) جـۆرە سـەروایەكی نـاوەكی دروسـت بووە، ڕۆڵـی سـەرەكییان لـە دیاریكردنی ئاڕاسـتەكانی گریـان و بەگـەردوونكردنی دەلالەتەكانـدا هەیـە، دەبـێ، ئـەڕژێ، ئـەفرێ، بـرین، ئەمـەش پارچـەبوون و بڵاوبوونەوەی سەروایە بەسەر جەستەی شیعرەكەدا)) (١٦،ل٢٠٥).

٧- بونیادی دەقی پایز لەسەر كێشی بڕگەیی (پەنجەیی-خۆماڵی) نووسـراوە و كێشەكەشی كێشی ئازادە، واتە ئەو دەقە كێشەكەی لە ((كێشی هەشت بڕگـەیی و دەستەپێی جیاواز پێك هاتووە، گۆران بە شێوەیەكی جیـاواز بـەكاری هێنـاوە و دەستەپێی جیاوازی لێ دروست كردووە، ئـەم كێشـە لـە هـەرە كێشـە دیارەكـانی هەڵبەسـتی كـوردی هاوچـەرخە و لـە كێشـەكانی تـر زیـاتر مـەودای بـەكارهێنانی دەستە"پێ"ی جیاوازی هەیە، كە ئـەوانیش جگـە لـە (٤+٤) كـە دەسـتە"پێ"ی (٣+٥) یان"٥+٣"و "٢+٦"یان (٢+٢+٤) ن)) (٣٠،ل٨١).

٨- لە رووی وشەوە ((وشـەی گـۆران كـورت و كـەم بڕگـە و سـووك و بـەگوێ ئاشنان، زۆر كەم وشەی درێژ و ئاڵۆزی بەكارهێناوە)) (٢٠،ل١٢٤).

٩- گۆران لە دێرەكانی (٥،٦،٧) باس لە كـردەی بـاران بـارین دەكـات، بـەلاّم ئەوەی جێگەی سەرنج بێت ئەوەیە كە ((لە سروشتا بە پێی دیالیكتێكی نـاوەوەی دیاردەكانی باران یاسایەكی فیزیاوی بەرێوەی دەبات كە بە پێچەوانەی پرۆسیسی دروست بوونی) بارانە لەناو دەقەكەدا، لە دەقەكەی گۆرانا سەرەتا باران هاتووە و

دوایی بای سارد و ئینجا هەور کەچی لە سروشتدا بەپێچەوانەوە سەرەتا هەور و دوایی تر بای سارد دێ ئینجا باران دەبارێت)) (٢٩،ل٣).

١٠- گۆران زۆر بە وردبینانە ئەو دەقەی داچاندووە، چونکە ئەگەر ((سەرنج بدەینە لایەنی سەر ژمێریکردنی دەنگەکان، بۆمان دەردەکەوێ کە"١٥"رستەی یەکەم ژمارەی دەنگە پەنجەیییەکانی (٥٦) یەکەی دەنگن، ئەگەر بەشی دووەمی شیعرەکەش دەنگەکانی بژمێرین دەبینین بەهەمان شێوە (٥٦) دەنگن، ئەمەش دەلالەتێکە بۆ رێکخستن و پاراستنی سەربەخۆیی هەر بەشێك لە شیعرەکە و دەربڕینێك لە جوانکاریی دەنگەکانی شیعر)) (٧،ل٤٤٩).

١١- ئەگەر سەیری بونیاتی بڕگەیی لە دەقی پایزدا بکەین، دەبینین (("گۆران"بنیاتی دەقی"پایز"ی لە چەند بڕگەیەکی شیعری پێکهێناوە و شێوەیەکی ئەندازەیی لەخۆ گرتووە و لەگەڵ بڕگەی بنچینەییدا، بە درێژایی دەقەکە بەشێك لەم بنیاتە دووبارە ئەبێتەوە ئەبێتە بنچینەی بنیاتی گشتی دەق، بەشەکانی تری بڕگەکان لەگەڵ بەشێك لەم بنیاتە گەشە ئەکەن و یەکگرتوویی دەقیش دەپارێزن، بەهۆی دووبارە بوونەوەی بنیاتی ئەو بڕگەیە)) (٣٠،ل٧٩).

کێڵگە واتاییەکان لە ستراکتۆری بنەڕەتیی شیعری (پاین)دا:

ئەگەر بە دیدێکی گشتگیر سەیری بونیادی ئامادەی شیعری پایزی گۆران بکەین، ئەوا دەتوانین دەقی"پایز" لە چەند فیلدێکی واتاییەوە هەڵبگرینەوە، کە دەشێ لە کرۆکی ئەو چەمکە دووانە لێکدژیانەی وەك: (پیریی/ لاوی)، (ژیان/ مردن)، (سروشت/ خود)(ترس/ بوێری)، (بە هیوایی/ بێ هیوایی)، (پێکەنین/ گریان)، (نێرسالاری/ مێ سالاری)، (ناوەوە/ دەرەوە)، (ئامادەبوون/ ئامادەنەبوون)دا، ئاماژە بۆ چەند فیلدێکی واتایی بکەین کە کۆی رایەڵە گشتییەکانی لەسەر وەستاوە، وەك: (ترووسکایی ژیان، نائومێدی، فەنابوون، خەم و نیگەرانی). ئەگەر کۆی گشتی وشەکانی نێو دەقەکە کۆ بکەینەوە بۆ دەستکەوتنی دەرئەنجامی زانینی مەغزای دەقە شیعرییەکە، ئەوا کلیلێکمان بۆ بەرهەم دێت بۆ کردنەوەی مەغزای دەقەکە و زانینی رێژەی فیلدەکان لەو دەقەدا. لە پێناو هەڵگرتنەوەی فیلدە واتایی و ئاستە دەلالییەکانی نێو هەناوی ڕستە و

دێرەكان، دەكرێ دیدمان چڕ بكەینەوە لەم چەند كێڵگە واتاییـەی خـوارەوە، كـە لە باكگڕاوەندی واتا وتراوەكان (مێتا واتاكان) هەڵمان گرتۆتەوە:

١- **ترووسكایی ژیان:** یەكێكە لە فیلّدە واتاییەكانی ئەم دەقەی پـایز، كـەوا زۆر بە كزی لە دێرەكانی (١٤،١٢،٢) خۆیان دەخەنە روو:

٢- بووكی پرچ زەرد،

١٢- شان و مل رووت

١٤- هەردووكمان جووت

٢- **خەم و نیگەرانی:** خەم و نیگەرانی و ڕارایی یەكێكە لە كێڵگە واتاییـەكان و پانتاییەكی زۆری بونیادی دەقەكەیان داگیركردووە، خەم و نیگەرانی بۆ نەمانی جوانی كە لە دێرەكانی (١٧،١٦،١٥،١٣،٨،٤،٣) دەردەكەون، هـەموویان ئامـاژەی بۆ مردنیان لەخۆ گرتووە، مـردنیش چـەمكێكە لـەو چـەمكانەی كـە زۆربـەی زۆری شاعیرە رۆمانسییەكان خۆیان پێوە خەریك كردوون.

٣- من مات، تۆ زیز:

١٤- هەردوو هاودەرد!

٨- دوایی نایە: دادم، دادت،

١٣- من مات، تۆ زیز،

١٥- هەر چەند گوڵ سیس ئەبێ بگرین،

١٦- ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین،

١٧- پۆلی باڵدار ئەفڕێ بگرین،

٣- **نائومێـدی:** نائومێـدی كـە بـە رەنگێكـی دی دەچـێتەوە ژێـر چـەتری بـێ هیوایی و بێزاری، لە دێرەكـانی (١٩،١٨،٩،٧،٦،٥)دا ریزبوونـە، رووبـەرێكی زۆری لە بونیادی ئامادەیی شیعرەكەدا كۆنترۆڵ كردووە.

٥- من فرمێسكم، تۆ بارانت،

٦- من هەناسەم، تۆ بای ساردت،

٧- من خەم، تۆ هەوری گریانت..

٩- هەرگیز، هەرگیز

١٨- بگرین،، بگرین. .چاومان نەسڕین،

١٩- هەرگیز، هەرگیز،

٤– **فەنابوون:** فەنابوون چەمك و رایەڵەیەكی دیكەیە و، دەكرێ لەودیو ئەو وشانە رایەڵەیەكی دی واتایی بدۆزینەوە، ئەویش دوا وێستگەیی ژیان و فەنابوونە و، دەشێ لە ژێر كێڵگەی واتایی (مەرگ و فەنابوون) ریزیان بكەین، هاوكات كێڵگەیەكی دی واتاییە و لە دێرەكانی (١،١٠،١١،٢٠)دا خۆیان رەنگڕێژ كردووە:

١– پایز! پایز!

١٠– پایز! پایز!

١١– پایز! پایز!

٢٠– پایز! پایز!

٥– **بازنەی مەرگ:** لەم فیلدەدا كێڵگە واتاییەكانی (فەنابوون، خەم و نیگەرانی، نائومێدی) خۆیان هەڵدەگرنەوە و ریزدەبن، كە هەموو دێرە شیعرەكانی دەقەكە دەگرێتەوە، جگە لە دێرەكانی (٢،١٢،١٤) نەبن.

٦– **بازنەی ژیان :** ئەو كێڵگە واتاییەش تەنیا فیلدی (ترووسكایی ژیان) دەگرێتەوە، كە لە دێرەكانی (٢،١٢،١٤)دا ریزبوونە. دەكرێ كۆی سەرجەم كێڵگە واتاییەكانی ئەو دەقەی گۆران لە وێنەی (٥)دا، بە پێی رێژەكانیان وێنا بكەی

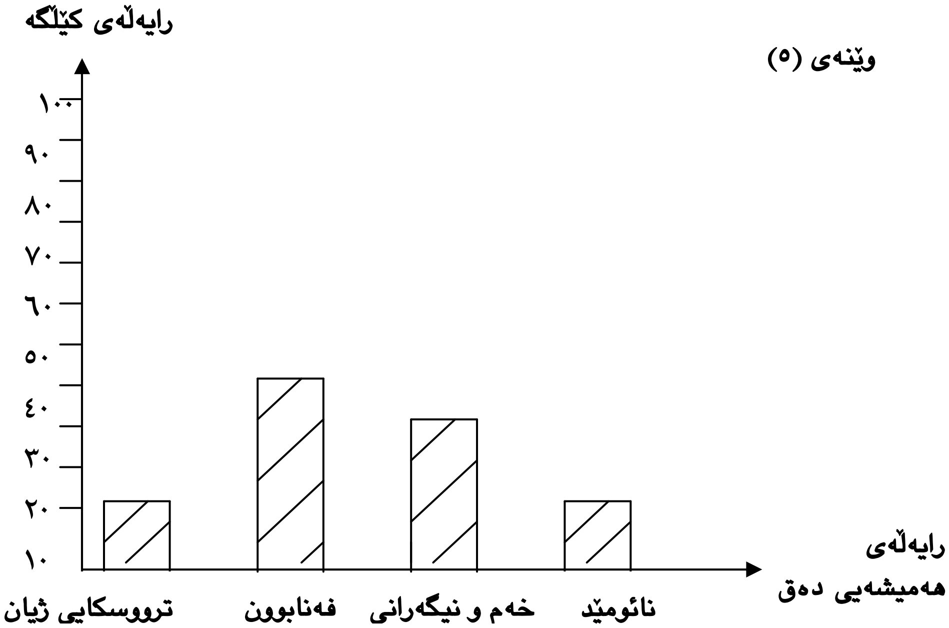

وێنەی (٥)

ئەگەر هەردوو بازنەکانی (مەگ و ژیان)یش وەك دوو بازنەی دەلالی وەربگرین، کە دەرئەنجامی کۆی هەرچوار فیلدە واتاییەکانی دەقی (پاین)ن، ئەوا دەکرێ لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا دەرئەنجامی گشتی فیلدە واتاییەکان کە بە چ ئاراستەیەکدا هەنگاویان هەڵهێناوە بدۆزینەوە. لەم هێڵکارییەدا دەرئەنجامی گشتی دەقی (پاین) بە ئاراستەی مەرگ و فەنابوون رۆیشتووە، کە رێژەکەی (٨٨٪)ە و، زۆر زیاترە لە رێژە بازنەی ژیان کە وەك تروسکاییەك دیارە و رێژەکەی (١٢٪)یە، هەروەك لە وێنەی (٦)دا، خراوەتە ڕوو :

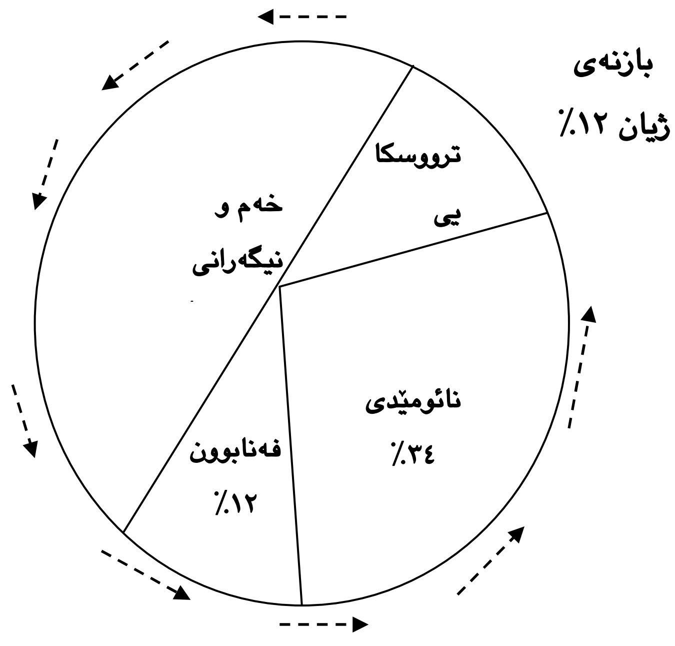

وێنەی (٦)

لە رێگەی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوەگەراییانەی دەقدا:

لە رووگەیەکی دیکەی ئەم ستراتیژیەتەوە، دەکرێ خوێندنەوە بۆ دەقی (پاین)ی گۆران بکەین، ئەویش بە هەڵگرتنەوەی دووانە لێکدژەکانی هەناوی دەق و پرۆسەی هەڵگەڕانەوەی ئەو چەمکە دووانە لێکدژانە، کە دەشێ لە خوارەوە زیاتر لەسەری رابوەستین و یەکە یەکەی هەنگاوەکانی پراکتیزە بکەین:

١- بە حوکمی ئەوەی کە بونیادی دەقی (پایز) هەڵگری تۆی جیاوازییە، واتە دەقی پایز بەحوکمی ئەو زمانە هونەرییەوە توانیویەتی چەندین مانا لەودیو وشەکاندا هەڵبگرێ، ئەمە سەرەڕای جیاوازی لە مانا و لە چەمکە دووانە لێکدژەکان. بە واتایەکی دی کاتێك دەگەینە ئەو راستییەی کە ئەم دەقە هەڵگری ئێستاتیکییەتی زمانییە، ئەوا بە پێی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە رێگەی کارکردنمان لەبەردەم ئاسان دەبێت، چونکە ئەم ستراتیژیەتە بە شوێن زمان و خلیسکانی زمانیدا وێڵە و دەیەوێت هەنگاوەکانی پراکتیزە بکات، لێرەدا دەگەینە ئەو بڕوایەی کە دەکرێ خوێندنەوەی دەقی پایز بە پێی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە ئەنجام بدەین.

٢- دۆزینەوەی کایە و وشە دژ هەڵگرەکان (دووانە لێکدژەکان) لە هەناوی دەقە شیعرییە بنەڕەتییەکەی پایزدا بریتین لە دێرەکانی (٨،٧،٦،٥،٣)کە ئەمانەی خوارەوەن:

شاعیر لەدێری سێیەمدا لە چەشنی دیالۆگێکدا لەگەڵ جەستەی پایزدا کاتێك کە دەڵێت: **(من مات، تۆ زین)** واتە بەچەشنی زیزی تۆ من ماتم بەرامبەر پرسی فەنابوون و مەرگ، یان ئەگەر تۆ زیزی لە بەرامبەر ئەم پرسە، ئەوا لە بەرامبەر فۆبیای مەرگ من ماتم، کە چۆن جوانیی گوڵەکان لەناو دەبات. لەدێری پێنجەمدا کەرەستەی ماتی شاعیر (فرمێسك، هەناسە، خەم)ە، کەچی کەرەستەی زیزبوونی پایزی بووك (باران، با، گریان)ە، بەوەی کە دەڵێت: **(من فرمێسکم، تۆ بارانت، من هەناسەم، تۆ بای ساردت، من خەم، تۆ هەوری گریانت)** لە نیەتی ئێمەدا چاکتر وابوو شاعیر توخمە بەدەنگەکانی وەك: (باران، با، گریان)ی بدابوایە پاڵ رەگەزی شاعیریەتی خۆی و توخمە بێدەنگەکانی بدابوایە پاڵ رەگەزی مێ، چونکە (مێ/ بووك) نیانترە لە (نێر/ شاعیر) یان بەواتایەکی دی دەنگی نێر تیژترە لە دەنگی مێ، ئەمە ئەگەر لە مانا فیزیکییەکەیەوە سەیری بکەین، بەڵام ئەم بەپێچەوانەکردنەوەیە لەلایەن شاعیر مەبەست و مەغزای خۆی هەیە، ئەویش رەنگە لەبەر ئەوەی وەرزی پایز وەرزێکە هەڵگری سیفەتی (هاروهاج، بەدەنگ، توندوتیژ، شکێنەر، مەرگهێن... تاد) بێت.

بۆیە شاعیر لـە بەرامبـەر ئـەم هـەموو سیفەتەدا وای بـە بـاش زانیبـێ، بـەڵام ئەوەی گۆران ئەنجامی داوە، بەبەرداكردنی رەنگێكـی ئیسـتاتیكی و هونەرییـە لـە هەناوی ئەم وەرزە توندوتیژە كوژرێنەری ئـەو هـەموو جوانییـەی سروشـت، تـەنیا لەبەر ئەم هۆكارەی بووبێت، بەڵام رەنگـە دواجـار لـە تێڕوانینـی ئێمـەوە تووشـی جۆرێـك لـە هـەژمونی هەڵوەشـاندنەوە ببێتـەوە. یـان بـە جـۆرێكی دی ئێمـە ئـەو خلیسكانە زمانییەی شاعیر كەشف بكەین ئەویش بریتییە لە جۆرە هاودژییەك، كە لە فۆرمی (نێر سالاری)دا خۆی هەڵدەگرێتەوە، ئەویش بـەو واتایـەی كـە هەمیشـە نێر بە حوكمی هەبوونی هێز، كەرەسـتە باشـەكان بـۆ خـۆی بخـوازێ و كەرەسـتە هاروهـاج و ناشـرینەكان بـدات بـە ئـەوی بەرامبـەر، ((كێشـە و ململانێكـانی لـەو سیستەمەدا خۆی ئەنوێنێ بە شـێوەیەكی تراژیـدی لـە نێـوان"من- تـۆ" "بـووكی پرچ زەرد"ی زاڵ دەڕەخسێنێ و دەیەوێت رۆڵی دایـك سـالاری بەسـەر (منـی) بـێ هێزدا بسەپێنێ، كە دووانە دژ بەیەكی"نێر- مێ"تیایە)) (٣٠، ل٧٩) .

لێرەدا رووبەڕووی كە دووانـە لێكـدژەكانی (مـن/ ئـەو) دەبینـەوە، كـە دەشـێ ریشـەی ئـەم چـەمكە دووانەلێكدژانـە خـۆی درێـژ بكاتـەوە بـۆ قـووڵایی رایەڵـە كلتوورییـەكان بەدرێـژایی مێـژووی مرۆڤایـەتی، وەك: (خۆرئـاوا/ خۆرهـەلات)، (شارسـتانییەت/ بەربەرییـەت)، (نێرسـالاری/ مـێ سـالاری)، (دەنـگ/ نووسـین)، (ئامادەگی/ نائامادەگی)، (ژیان/ مەرگ)، (ژەهر/ چارەسەر)، (خودا/ شـەیتان)... تاد. شاعیر لە سەرەتای پارچەی یەكـەمی شـیعرەكەوە تـاوەكو كۆتـایی پارچـەی یەكەمی شـیعرەكە (١-١٠) بـە شـێوازی دووانـەیی شـیعرەكەی تێپەڕانـدووەو، لـە پارچەی دووەمی شیعرەكەش ناوە ناوە دووانـەی چـەمكەكانی هێناوەتـەوە. دوای هـەنگاوی رەنگرێـژكردنی چـەمكە دووانەییـەكان شـاعیر بـە كـارێكی تێپەڕانـدنی **(دوایی نایە)** زەنگی ئاگـاداری بـۆ خوێنـەران لێدەدات، بـەوەی كـە ئـەم حاڵەتـە فەنابوونـەی مـەرگ كۆتـایی نایـەت، هەربۆیـە بەشـێوەی بازنـەیی هەمیشـەیی **(هەرگیز، هەرگیز، پایز! پایز!)** ئەم حاڵەتەی هێشتۆتەوە، بۆ ئەوەی تـاكو ژیـان بەردەوام بێ ئەم هەرگیزیەتەش هەر بمێنێ، ئەمەش بەردەوامییەكی بە شـیعرەكە داوە، كە بە پایز پایز دەست پێدەكات و بـە پـایز پـایزیش كۆتـایی پـێ هێنـاوە.

ئـەوەی لێـرەدا پەیوەسـتە بـە خوێندنـەوە و راڤـەکانی ئێمـەوە لـە هـەناوی ئـەم دەقەدا، دەکرێ لە وێنە هێڵکاری (٧) زیاتر روون ببێتەوە:

وێنەی (٧)

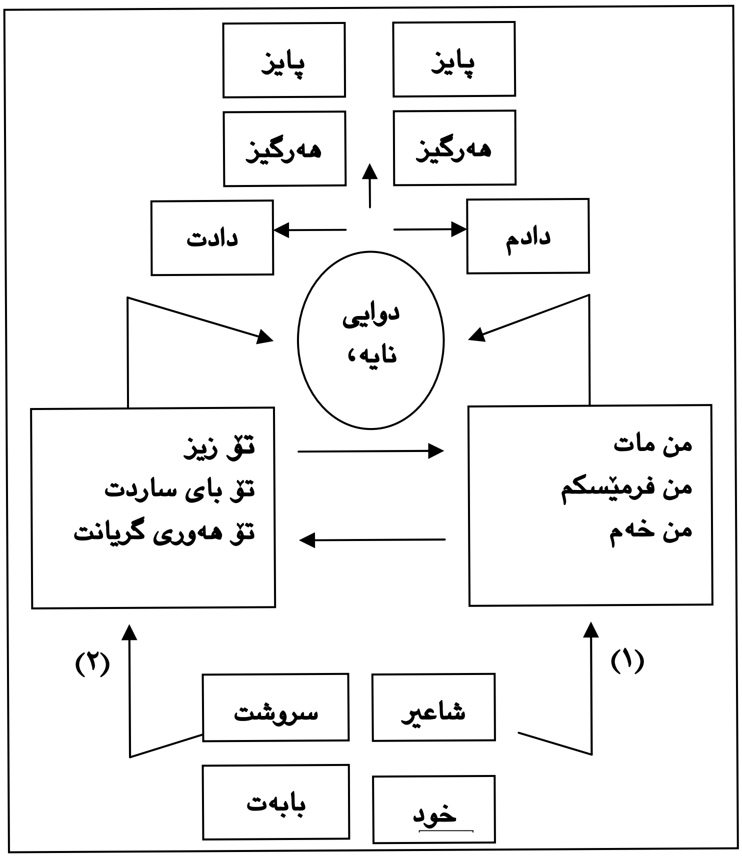

دوای ئەوەی ئاماژەمان بـە دووانـە لێکـدژەکانی ئـەم دەقـە دا، دەکـرێ دوای ئـەم هەنگاوە، دەست بکەین بە پرۆسەی ئاوەژووکردنەوەی چەمکە دووانـە لێکـدژەکان و، سەرلەنوێ ڕاڤەکردنەوەی ئەم چەمکانە، وەك لە خوارەوە بە شێوەی هێڵکـاری خراوەتەڕوو:

وێنەی (٨)

(پرۆسەی بەر لە ئاوەژووکردنەوەی دووانە لێکدژەکان)

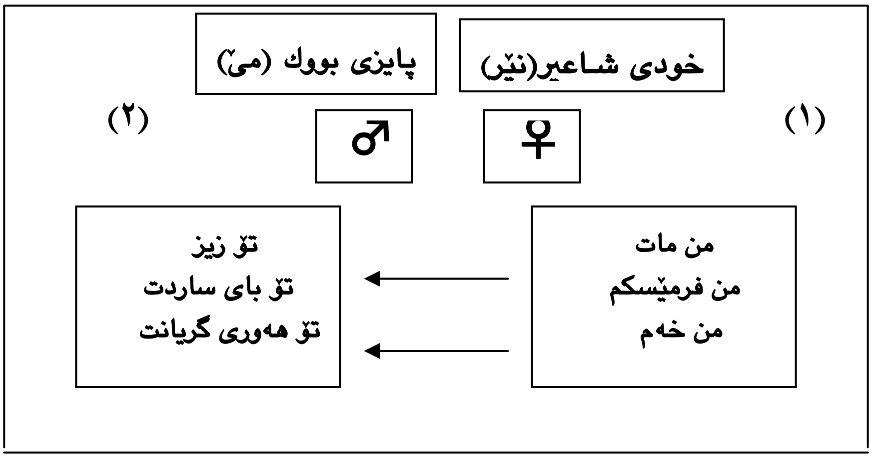

وێنەی (٩)

(پرۆسەی ئاوەژووکردنەوەی دووانە لێکدژەکان)

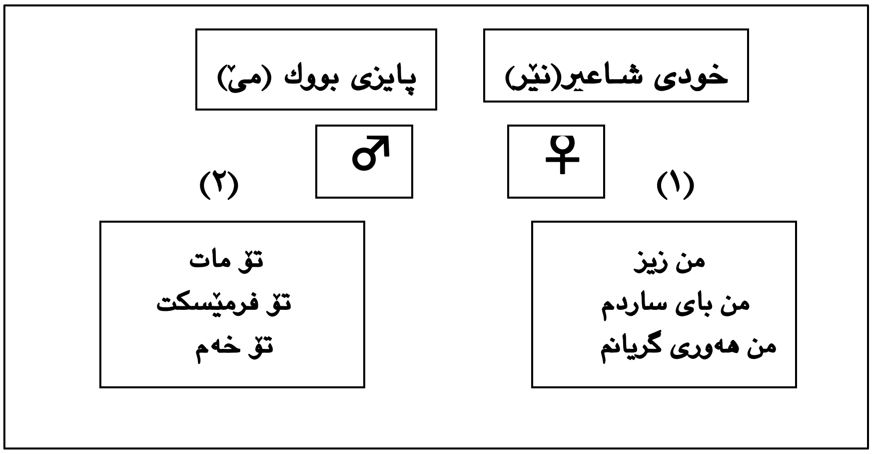

لەم هێڵکارییەدا پرۆسێسی دووانە لێکدژەکانی وەك: **(مات، فرمێسك، خەم)** لە (خود/ شاعیر) وەردەگرینەوە و دەیدەینە پاڵ (بابەت/ سروشت)، بەپێچەوانەشەوە دووانە لێکدژەکانی وەك: **(زیز، بای سارد، هەوری گریان)** لە

(بابەت/ سروشت) وەردەگرینەوە و دەیدەینە پاڵ (خود/ شاعیر) تاوەکو بگەین بە ئاکام و خوێندنەوەیەکی دی. واتە لە ڕێگەی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوەی چەمکە دووانە لێکدژەکان دەمانەوێت تێڕوانینەکان بگۆڕین، بۆ ئەوەی مانای دی و ڕوانینی دی لەودیو دەمامکی وشەکان بدۆزینەوە: ئێستا دوای گۆڕینی شوێنی دووانە لێکدژەکانی چوارگۆشەی (١) بۆ نێو چوارگۆشەی (٢) وێنەی (٨،٩)وە بەپێچەوانەشەوە، ئەوا چەمکە زبر و هاروهاجەکانی وەك: (زیز، بای سارد، هەوری گریان) دەدرێنە پاڵ خودی (شاعیر/ نێر/♀) هەروەها چەمکە کپ و بێدەنگەکانی وەك: (مات، فرمێسك، خەم) دەخرێنە پاڵ (سروشت/ مێ/♂) ڕاڤەی دوای پرۆسیسی ئاوەژووکردنەوەکە دووانەی چەمکەکان وادەکەونەوە: شاعیر لە خەمی لافاوی مەرگ و فەنابوون وەك بووکێکی زیزبوو خەمەکەی وەك بای سارد هەڵدەکات و دەداتە گریان، ئەمەش نیشانەی ئەوپەڕی بێ ئومێدییە و ناتوانێ لە هەناوی خۆیدا کپی بکات و دەری نەبڕێت، کەچی بە پێچەوانەوە ئەمجارە پایزە بووك حاڵەتە نەرم و نیانی و بێدەنگییەکەی وەردەگرێتەوە، بەوەی لە بەرامبەی خەمی هەڵکردنی بای مەرگ و فەنابوون وەك کەسێکی ماتبوو و بە بێدەنگی دەست دەکات بە فرمێسك ڕشتن و خەم خواردن. دەکرێ لە ئاکامدا هەردوو جەمسەر (شاعیر (خود)/ نێر/♀)و ((سروشت (بابەت)/ مێ/♂) لە هاوکێشەیەکدا کۆبکرێنەوە، بەوەی کە هەردوو جەمسەر لە کۆتاییدا (هەردووکمان جووت) جووت دەبن، کە ئەم جووتبوونەش هەم ئیحایەکی سێکسی دەدات، هەم دەربڕی ئاوێتەبوونی خود و سروشتمان بۆ بەیان دەکەن، وەك لەم هاوکێشەیەدا بەرجەستە دەبن (جووتبوونی خود + سروشت لایەنی نێوان پیاو و ئافرەتە، هەربۆیە تارمایی ئافرەت ئامادەیە، بەڵام پەنهانە، لەکۆتاییدا دەڵێت:

خود + سروشت = خود + ئافرەت

سروشت = ئافرەت) (١٦، ل٢٠٣) .

لێرەدا لە ڕێگەی ڕاڤە و شکاندنی بەربەست و دەمامکەکانی وشە و ماناکان، گەیشتینە ڕاڤە و خوێندنەوەیەکی دی، ئەمەش دووجار لەگەڵ ئامانجی ستراتیژیەتی هەڵوەشاندنەوە یەك دەگرێتەوە، بەوەی کە لە هەوڵی فرە ڕەهەندی و کرانەوەی ماناکان و شکاندنی دەمامکەکاندا تێدەکۆشێت.

لە ڕێگەی لۆژیکی سێیەم یان لۆژیکی هەڵوەشاندنەوەدا:

دەکرێ ئەمجارە لە رووگەیەکی دیکەی ئەم ستراتیژیەتەوە خوێندنەوە بۆ دەقی (پاین)ی گۆران بکەین، کە بە ڕێگەی (لۆژیکی سێیەم یان لۆژیکی هەڵوەشاندنەوە) ناسراوە. دەکرێ لێرەوە سیتماتیکییەتی ئەم لۆژیکە لەم هێڵکارییە وێنەیەی (١٠) روونتر دەربکەوێت:

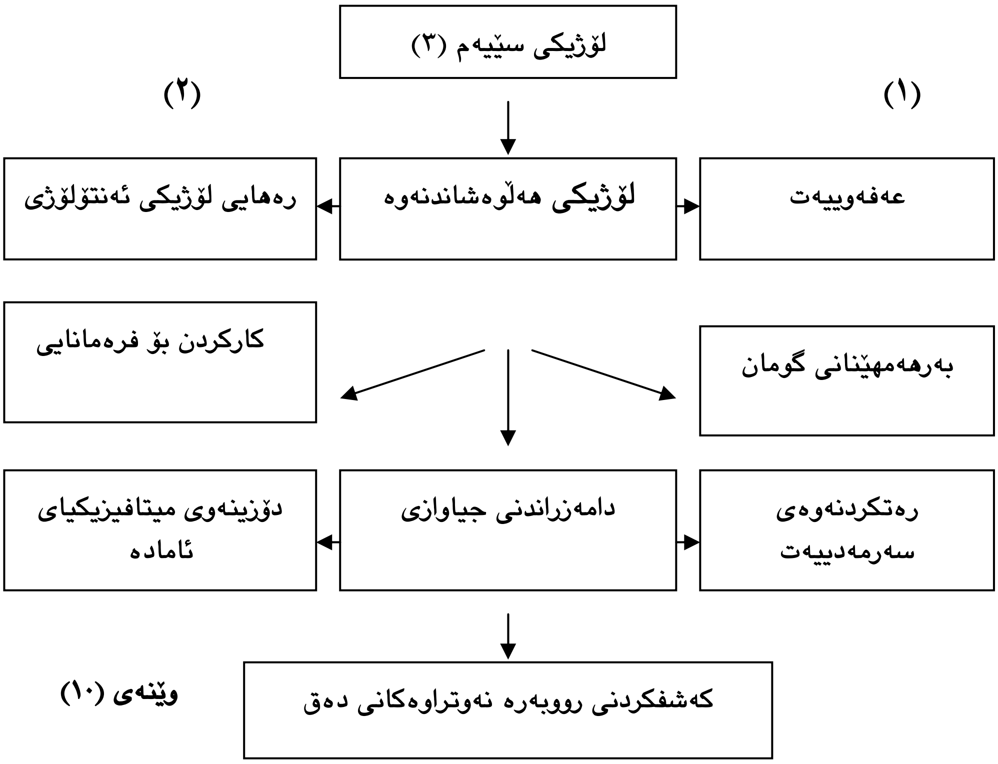

وێنەی (١٠)

ئەوەی لێرەدا دەمانەوێت پیادەی بکەین و بیخەینەڕوو، لۆژیکی (٣)یە، کە بە لۆژیکی هەڵوەشاندنەوە ناسراوە. ئەم لۆژیکە لەنێوان جەمسەرەکانی عەفەوییەت و ڕەهاییەت کار دەکات، کار لە پێناو چەندین هەنگاو و چەندین دۆزینەوە دەکات، سەرەتا لە ڕێگەی دروستکردنی فەزایەکی گوماناوی بەوەی کە دەکرێت لە ڕێگەی پرۆسیسی گومانەوە لە هەوڵی هەڵوەشاندنەوەی میتافیزیکیای ئامادەی هەر نێوەندێك دابین، بەوە کە دەشێ هەر دەقێك لە سەرمەدییەت ڕزگار بکرێت و

کار لە پێناو کرانەوەی دەق و فرەمانایی بکرێت، چونکە هەمیشە میتافیزیکیای ئامادە و تاك جەمسەر دەیەوێت لە رێگەی دامەزراندنی نێوەند، سەروەرییەت بە خۆی بدات و ئەوی بەرامبەریش بەرکەنار بکات. ئیدی ئەم لۆژیکی (٣)یە، کار بۆ ڕماندنی سێبەری میتافیزیکیا دەکات، ئەویش لە رێگەی خولْقاندنی جیاوازی و تێکدانی چەمکە دووانەییەکانی وەك: (نێر/ مێ، قسە/ نووسین، خێر/ شەڕ، باش/ خراپ، گیان/ مادده، دال/ مەدلوول، ناوەوە/ دەرەوە، ئامادە/ نائامادە، هەست/ نەست، سەنتەر/ پەراوێز، بون/ ماهیەت، سەرەتا/ کۆتایی....تاد). لێرەدا دەشێ لە ڕێگەی پراکتیزەکردنی چەند هەنگاوێکی ئەم لۆژیکی (٣)یەوە، کەشفی چەند یەکەیەکی نەوتراو بکەین، کە لە هەناوی دەقی (پاین)دا جێگەی بۆ کراوەتەوە، وە کارکردن بۆ لە باربردنی ئەو گریمانە میتافیزیکیایەی کە لەم دەقەدا کارمان بۆ دەڕەخسێنێ، بەوەی کە سەرمەدییەتێك بەو فکرە میتافیزیکییە دراوە، کە ئەویش چەمکی **(مردن)**ە. ئەگەر لە سەرەتاوە تاکو کۆتایی دەقەکە، لە دێری (١ تا ٢٠) سەیری رووبەری ئەم دەقە بکەین، ئەوا دەبینین شاعیر کەوتۆتە نێو فەزایەکی زۆر چڕی بەمەرگ و فەنابوون پۆشراو، بەوەی کە سەرجەم وشەکان هەر لە سەرەتای یەکەم دێرەوە تاکو کۆتایی شیعرەکە، بە ڕەنگێکی خەماوی کپ و سارد و مەرگهێنەوە ڕەنگ کراون و سنوورێکیان بۆ دەستنیشان کردووە ((سنووری بێدەنگی، واتە سنووری مەرگ)) (١٢،ل١٧٨) ، وشەکانیش **(مات، زیز، دەرد، فرمێسك، بای سارد، خەم، هەوری گریان، داد، پایز، سیس بوون، ڕژانی ئالْتوون، فڕینی بالْدار، چاو نەسڕین)** ن، ئەگەر هەموو وشەکان بەچوار دەوری یەکدیدا لە شێوەی بازنەیەك وێنا بکەیت، ئەوا دەشێ شیعرێکی وێنەداری بازنەییمان بۆ بکێشرێ، مەبەست لەو بنیاتە بازنەییەش لە روانینی شاعیرەوە دەکرێ رەنگدانەوەی ئەو بارە نیگەرانی و دەروونییەی شاعیر بێت ((دەست پێکردنی دەق بە هەلْوێستێك یاخود دۆخێکی دەروونی و لە کۆتاییشدا بگەڕێتەوە سەر هەمان هەلْوێست لە دەقدا، یاخود شاعیر پەنا دەباتە بەر دووبارە بوونەوەی یەکەم دێر و ناوەڕۆکی دەق)) (٣٠، ل٥٤). واتە ریزکردنی فەزا و بونیادی گشتی ئەم دەقە لە شێوەی بازنەبەندییەکدا، دەشێ بگەڕێتەوە بۆ پەیوەستبوونی بە دۆخێکی (سایکۆلۆژی/ سایکۆ- سۆسیۆلۆژیا)نەی نووسەر. بە گشتی بونیادی

دەقی پایز لە رووداوێك دەچێت لە سەر بنەما و شێوگێكی بازنـەیی خـۆی دروسـت دەكـات، كـە لـە چـەند وێنـە و دیمـەن و داڕشـتەیەكدا پێكهـاتووە و ((جـۆرە پەیوەندییەكی تایبەتی لەنێوانیانـدا هەیـە و شـێوەیەكی یـەكگرتوو و هاوئاوازیـان لـەخۆگرتووە بـەدەوری یـەك ناوەڕۆكـدا دەسـووڕێنەوەو دەچـنەوە یەكـەم خـاڵی دەسـتپێكردن و لـە پێنـاو وێنـەی سـەرەكیدان)) (٣٠،ل٥٤) كـە ئـەویش وێنـەی مەرگە، واتە مەرگ یەكەم خاڵی دەستپێكە و سەرجەم وێنە و داڕشتە شیعرییەكان لـە پێنـاو گەیانـدنی مـەغزای نووسـەر و وێنـەی سـەرەكیدا كاردەكـەن، وەك لـەم هێڵكارییە وێنەییەی (١١)دا، دەركەوتووە:

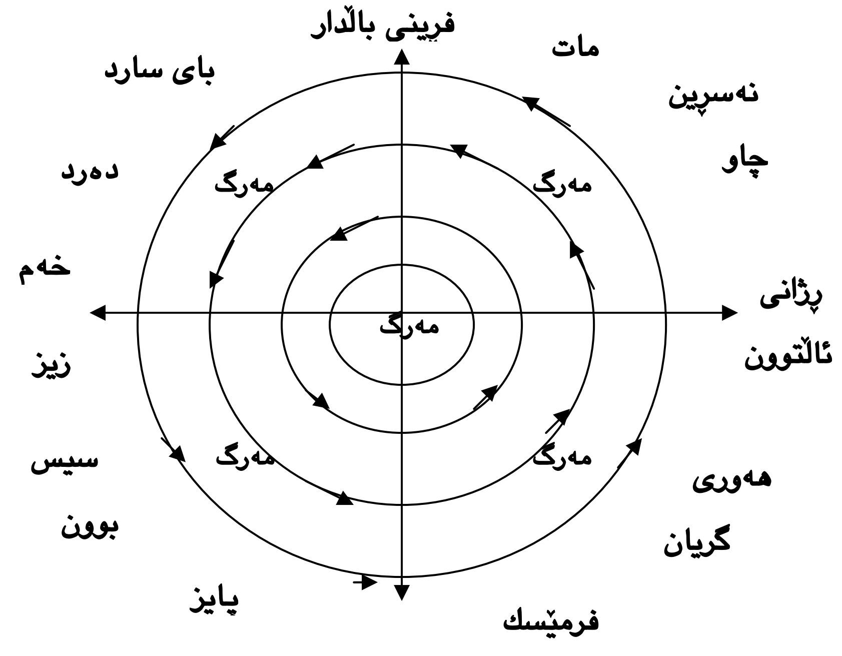

وێنەی (١١)

لـەم وێنەیـەدا زۆر بـە روونـی پیمـەی سـەرەكی بونیـادی شـیعری (پـاین) دەركەوتووە، ئەو روونییەش بۆ فاكتەری روونی مانـا و رسـتەكانی نێـو شـیعرەكە دەگەڕێتەوە، چونكە ((پیمـە لـە (مانـا)وە لـە دایـك دەبێـت، مانـای روون پیمـەی

ڕوونمان دەداتێ، بەلاّم مانای نادیار یا شاراوەو ناڕۆشن پیمەی لێڵ و نائاشکرامان دەداتێ)) (٣،ل٧٢). لەم وێنەیەدا دەبینین سەرجەم وشە و وێنە شیعرییەکان لە خزمەتی گەیاندنی مەغزای بونیادی شیعرەکە و خاڵی ناوەند و سەرەکی بونیادەکەدا هەنگاو دەنێن، کە ئەویش خاڵ و چەقی (مەرگ)ە. (گۆران) لەو دەقەدا دەیەوێت لە پێناو مانەوەی خۆی و شتە جوانەکاندا بە شوێن گوتارێکدا بگەڕێت، ئەو گوتارەی کە شوناس بە جەستەی ببەخشێت و لە هەوڵی مانەوە لە ئایندەدا هەنگاو بنێت، واتە هەوڵی شیعر نووسین یەکسانە بە هەوڵی زیندوو ڕاگرتنی نووسەر لە ئایندەدا، بۆ شاعیر بەردەوام دەیەوێت شوناس و بوونێك بۆ جەستەی شیعر و خۆی بەرهەم بهێنێت، چونکە وەك (هایدگەر) دەڵێت: ((مرۆڤ ئەو کەسەیە هەمیشە خەریکی دروستکردنی بوونی خۆیەتی)) (٣٧، ل٥٦٤) . بۆیە کاتێك شۆڕ دەبینەوە بۆ هەڵگرتنەوەی ئەو مانایانەی کەوتوونەتە ئەودیو ڕایەڵ و وێناکانی دەقی پایز، ئەوا دەگەینە ئەو ڕاستییەی کە بەڵێ (گۆران) ویستوویەتی لەم دەقەدا ڕەنگرێژی گوتارێك بکات، کە لە توانایدا هەبێت دونیایەك پرسیار سەبارەت بە دووالیزمەی (ژیان و مەرگ) بخاتە ڕوو، وەك: ((پرسیاری چۆن پێبکەنین لەو کاتەی کە جوانییەکان لەنێو پەنجەکانمان دەمرن و، ئێمەش بەرەو مردن دەبەن؟ چۆن بژین لەو کاتەدا کە ژیان ترس و ڕارایی و بێهوودەیی دەرروونی بۆ هەمیشە تاقە دەسەلاّتێکی هورووژمبەرە لە پێوەندییەکانی تاکێکی بیرکەرەوە بۆ دونیا؟ چۆن بە هیواکانمان بچینە نێو ژیانێکەوە لەو کاتەدا کە ئێمە لەنێو هیواکاندا بە تراژیدیا لە چوارچێوە دراوین؟؟)) (٧،ل٤٥٩) . ئەمانەو چەندین پرسیاری دی کە کەوتوونەتە ئەودیو زمانە ئاساییەکەی دەق (مێتا زمان)، کە پەیوەستبوونی خۆیان لەم دەقەدا دەخەنەڕوو. واتە دەکرێ سەرجەم پرسیارەکان خۆیان لە نێو دووانە جەمسەرەکانی (ژیان–مردن) ڕایەڵە بکەنەوە، ئەوەتا وەك شاعیر دەڵێت: **(گوڵ سیس ئەبێ بگرین، ئاڵتوونی دار ئەڕژێ بگرین، پۆلی باڵدار ئەفڕێ بگرین)** لێرەدا هەموو کردارەکان (سیسبوون، ڕژان، فڕین) دەلالەت لە هەناوی دەربڕین لە مردن و جیابوونەوە و فەنابوون دەکەن، کە ئەمەش ئەوپەڕی بێزاری و نیگەرانی شاعیر نیشان دەدەن، ئیدی پایز لە دیدی شاعیر دەبێتە وەرزی (کۆچکردنی باڵندەکان و وەرزی مردنی هەموو بەها

جوانەكانی ژیان، ئیدی دوای ئەو هەموو فەزا مەرگاوییە شاعیر چیتر ناگەڕێت بەشوێن ((وشەی پڕ لە حیكمەت و پەند و ئیدیۆمی رازاوەی زمانەوانی و رستەسازیدا ماناكانی خۆی یا وەسفێك بۆ خۆی كامل بكا، ئەو بە ئاقارێكدا دەڕوا كە پڕە لە شكستیی ئەزموونەكانی ژیان، نووسینەوەی شیعر و ساتەكانی، دوای رەشەبا كاوڵكارییەكانی بوونە، شاعیر كەسێكە لە نێوان وەرزەكانی مردن و تەنیایی و خەمدا بیر دەكاتەوە)) (٧،ل٤٥٣) . بۆیە لە دیدی گۆرانەوە چیتر پایز وەك ئەو وێنە ئێستاتیكییە نامێنێتەوە، كە جوانیبەخش بێت، بەڵكو ئەمجارە جۆرە دەمامكێكی دی دەپۆشێ، بەوەی دەبێتە بكوژی هەموو جوانییەكانی بوون، دەبێتە ئامرازی خەساندنی هەموو یەكە ئیرۆسییەكان، بۆیە شاعیر لەبەرامبەر ئەو هێزەدا ئیرادە لەدەست دەدات و دەستەوەستان دەبێت، هەروەك دەڵێت: (**بگرین، بگرین..چاومان نەسڕین،**).

ئەگەر شۆڕ ببینەوە بۆ هەڵگرتنەوەی ئەو تێڕوانینانەی كە هزرمەندان و فەیلەسووفان خستوویانەتە ڕوو دەربارەی دووانەی چەمكەكانی وەك (ژیان/ مردن)، ئەوا دەبینین را و بۆچوونێكی زۆری لەسەر خراوەتە ڕوو بەتایبەت لەلای (هیگل)ەوە، ئەویش لە بابەتەكانی هەریەك لە (هونەر، مەرگ، بوون، ژیان،....تاد) پەیوەستبوونیان بە ئێستاتیكاوە. (گۆران) لەم دەقەدا چۆن توانیویەتی بونیادی ئامادەیی دەقەكەی لە سەر سیستەمی زنجیرەیی و یەك بەدوایەك هاتوویی دابڕێژێ، ئاواش توانیویەتی كەناڵەكانی مەرگ و ژیان بەشوێن یەكدا ریز بكات ((لە هەردوو بەشی مەرگ و ژیان بەدوای یەكداهاتن ئامادەیە، لە هەردووكیشیان چێژی بوون و نەمان هەیە، ئەم بوون و نەمانە لە هەردووكیاندا یەك ئاستی نییە، لە قۆناغی مەرگدا بەدوای یەكداهاتن بارێكی سەنگین و ئاڵۆز و تراژیدیانەی هەیە، كە چارەسەر و لێكدانەوەكانی گەلێك سەنگینن و هەروا بە ئاسانی نایەنە دی، لە مەرگدا بەدوای یەكداهاتن ڕوویەكی شاراوەی هەیە)) (١٢،ل٢٢-٢٣). ئەگەر لە نزیكەوە لە باكگراوەندی دێرەكانی (١تا٢٠)ی شیعرەكەدا بڕوانین، ئەوا دەبینین بونیادی ئامادەی ئەو دەقەی (پایز) لە شێوە نەخشەی دوو جەمسەری دژ بەیەكی (ژیان/ مەرگ) وەستاوە، كە هەر یەكێك لەو جەمسەرانەش چەندین یەكەی دی بەخۆوە هەڵگرتووە كە وەك نووكی

سێگۆشەیەك، چەند دانە یەکەی چەمکەکان زیاتر بن ئەوەندە فەزای ژێرەوەی سێگۆشەکە بەرینتر دەبێت، لەبەرامبەر ئەمیشدا رووەکەی دیکەی سێگۆشەکە لێك دەکشێ و زیاتر فراوانتر دەبێت. واتە چەندە قوولّ ببینەوە بەنێو چەمك و ئەداکانی بازنەی ژیان، ئەوەندەش مەداری سێگۆشەکە تیژتر و فراوانتر دەبێت، بە پێچەوانەشەوە دیوی مەرگیش بەم شێوەیە ئەدا بەخۆی دەدات، ئەمەش بە حوکمی ئەوەی ((دەق ململانێی نێوان، ژیان و مەرگە)) (١٢،ل٤٦) ، وەك لە وێنەی (١٢)دا، خراوەتە ڕوو:

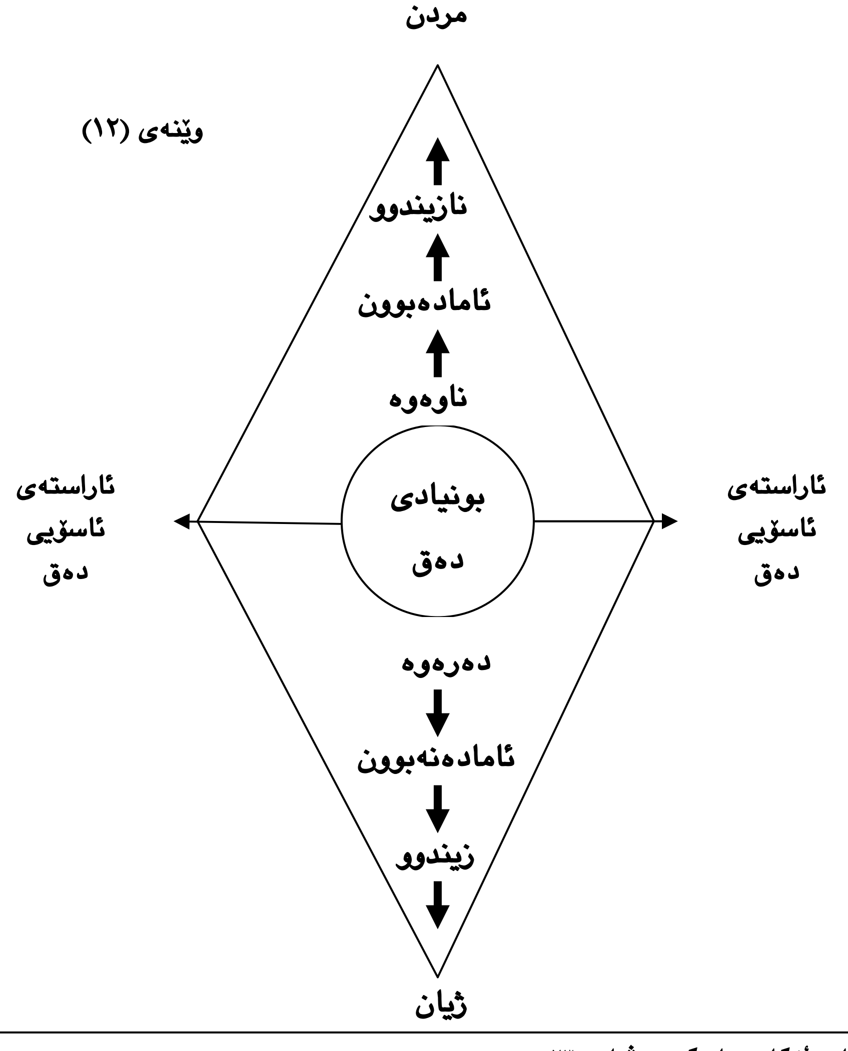

وێنەی (١٢)

دەقی (پایز) بە حوكمی ئەو داڕشتە زمانییەی كە هەیەتی، توانیویەتی وێنایەكی نوێی مەعریفی و فەلسەفییانەی قووڵمان بۆ بكێشێ، كە خۆی پەیوەست بكاتەوە بە فەزای مەرگ، واتە ئەوە تێگەیشتن و خوێندنەوەی گۆرانی شاعیرە بۆ چەمكی مردن، چونكە ((یەكێك لە خەسڵەتە هەرە گرنگەكانی شیعر بریتییە لەدۆزینەوەی شێوەی نوێ بۆ گوزارشتكردن لەخۆی لە پێكهاتە بونیادی و فەلسەفییەكانی خۆی)) (١٣،ل١٢٧). واتە ئەوە گۆرانە دەیەوێت لە دووتۆی زمانی شیعرەوە جارێكی دی وێنەی پەیوەندییەكانی نێوان واقیع و مرۆڤ و زمانمان بۆ دابڕێژێتەوە ((شیعر پەیوەندی نێوان واقیع و مرۆڤ و نوێكردنەوەی زمانە لە دووتوێی جیاوازییەكاندا)) (١٠، ل١٤١–١٤٢). یان دەشێ بەو واتایە بڵێین: گەڕانی شاعیر لە هەناوی زماندا لە پێناو ئەوەیە كە دەروازەیەك لە بەردەم تەقاندنەوەی سەرجەم ئەو وزە شاراوانە والآ بكات كە لە زماندا ونن ((گەڕانی شاعیر لە زماندا، جارێك بە مەسخكردنی واتاكان، جارێك بە شیكردنەوەی ڕستە و وشەكان، جارێك بە پەرتكردنەوەی دەلالەتەكان، تەقاندنەوەی ئەو هێزە شاراوانەیە كە لە زماندا بزربوونە)) (٢٢،ل٣٧). بۆیە ئەگەر بەجۆرێك لە جۆرەكان ((شیعر كەشفكردن)) (٢،ل٨) . بێت، ئەوا گۆران دەیەوێت لە دەقی (پایز)دا كەشفی نهێنییەكانی گەردوونمان بۆ بكات و، لە دیدی خۆیەوە راڤە و خوێندنەوەی ئەو خاڵە نادیار و پرسیار هەڵگرانەمان بۆ بگوازێتەوە، هەر بۆیە شاعیر بۆ ڕەواندنەوەی خەم و پەستیی خۆی، وێنەیەكی هاوچەشنی خۆی لە سروشت وەردەگرێت، بۆ ئەوەی لەكاتی خەم و نیگەرانییەكانیدا سەر بە سینەی یەكتر بكەن و بۆ یەكتری بگرین ((گۆران بە وەرزی ساڵدا دەگەڕێ لە هەموویان خەمناكتر دەدۆزێتەوە تا بكاتە هاوڕێی دەروونی پەستی و لەگەڵ ئەودا بۆ بەختی دەگری)) (١،ل١٢٧). لێرەدا گۆران دەیەوێت لە ڕێگەی دۆزینەوەی هاوڕێی (پایزە بووك)، گفتوگۆ سازبكات، بۆ ئەوەی نەمریی بە بوون و ژیانیان بدات، لە ڕێگەی بونیادنان و نووسینەوەی شیعر (دەنگ/ نووسین)، تاوەكو لە هەناوی زماندا سەرجەم ئەرشیف و یادەوەرییەكان بروێنێ، بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ئەو بە زمانكردنە، جاویدانی بە شیعر و بوون ببەخشێت.

ئەنجامەکان

لە ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا گەیشتینە ئەو ڕاستییانەی خوارەوە:

١- دەقی (پایز) یەکێکە لەو دەقە زیندووانەی کەوا دەکرێت لە چەندین رووگەی جیا جیاوە هەڵیبوەشێنینەوە و بیخەینە نێو تانوپۆی خوێندنەوەیەکی ئاگاییانەی مەعریفیانەوە، چونکە دەقی پایز، یەکێتی مانا دەپارێزێ و سنوورێکی تۆکمە و بەهێزی بۆ مانا داناوە و بەرامبەر بەمەش هەموو سنوورەکانی خوێندنەوەی شێوەیی شیعری بە کراوەیی و والآیی هێشتۆتەوە.

٢- دەرئەنجامی گشتی دەقی (پایز) بە ئاراستەی مەرگ و فەنابوون ڕۆیشتووە، کە ڕێژەکەی (٨٨٪)ە و، زۆر زیاترە لە ڕێژە بازنەی ژیان کە وەك ترووسکاییەك دیارە، کە ڕێژەکەی تەنیا (١٢٪) یە.

٣- لەڕێگەی تێکشکاندنی نۆرمی زمانی ئاساییەوە خەریکی بونیاتنانەوەی زمانێکی فەنتازیانەی کراوەیە بۆ دەقەکەی هەر ئەمەشە وای کردووە دەقەکەی توانیویەتی بەکراوەیی خۆی لەبەر دەم ڕوانینەکانی خوێنەر هەڵبخات و وەکو دەقێکی زیندوو دەکرێت لە چەندین ڕووگەی جیاجیاوە هەڵبوەشێنرێتەوە و بخرێتە ناو تانوپۆی خوێندنەوەیەکی ئاگاییانەی مەعریفییانە.

٤- لە هەڵگێڕانەوەی یەکەم دێری پارچەی دووەم بۆ یەکەم دێری پارچەی یەکەم واتە هەڵگێڕانەوەی پێچەوانەیی بە شێوەیەکی بەدوایەك هاتوو، پەیوەندییەکی پێچەوانەیی لەنێوان هەردوو فەزای پارچەی دەقەکەدا دروست دەبێت ئەمەش دەبێتە مایەی ئەوەی خوێنەر هەست بەوە بکات کە وێنە و فۆرمێکی تری کەوتۆتە بەر دید و وێنایەکی تازەوە بۆ دروست بووە . کە چەشنێك لە کرانەوەی دەمامك و دۆزینەوەی ئیحای ئەودیو پەردەو پەیڤ و دیوە شاراوەکان دەخاتە ڕوو.

٥- جۆرە هەڵخلیسکانێکی زمانی تیایە کە بریتییە لە جۆرەها دژیەك کە لەخودی نێرسالاری خۆی هەڵدەگەڕێتەوە ئەویش بەو واتایەی کە هەمیشە نێر بەحوکمی هەبوونی هێز کەرەستە باشەکان بۆ خۆی بخوازێ و کەرەستە هارو هاج و ناشیرنەکان بدات بە بەرامبەرەکەی .

سەرچاوەكان

١- بەكوردی

أ- كتێب

١- ئەدەبیاتی نوێی كوردی، د.عیزەدین مستەفا ڕەسوڵ، چاپخانەی خوێندنی باڵا، هەولێر، ١٩٩٠.

٢- ئەدۆنیس، عەبدولموتەڵیب عەبدوڵلا، چ١، لە بڵاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی فیكری و ئەدەبیی نما، هەولێر، ٢٠٠٥

٣- ئەزموونی خوێندنەوە (چەند لاپەڕەیەكی ڕەخنەیی)، نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، چ١، لە بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و بەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٦..

٤- ئێستاتیكای دەقی شیعریی كوردی: كوردستانی عێراق ١٩٥٠-١٩٧٠، جەبار ئەحمەد حسێن، چ١، لە بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨ .

٥- بیری ڕەخنەیی هاوچەرخ، و: نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد، چ١، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی موكریان، هەولێر، ٢٠٠١..

٦- پێكهاتەو ڕاڤەی دەق، بابك ئەحمەدی، و: مەسعوود بابایی، كتێبی سێیەم، چ١، لە بڵاوكراوەكانی سەنتەری لێكۆڵینەوەی فیكری و ئەدەبیی نما، هەولێر، ٢٠٠٥

٧- تیۆری بنیاتی شاراوە، نەجات حەمید ئەحمەد، چ١، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨

٨- جاك دریدا و هەڵوەشاندنەوە (لێكوڵینەكا دەسپێكی)، فاضل عمر، چاپخانەی هاوار ـ دهۆك، ٢٠٠٥.

٩- جوانیناسیی شكست، موراد فەرهادپوور، و: مەنسوور تەیفووری، چ١، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٦

١٠- خەیاڵی زمان، عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا، لە بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٤.

١١- خوێنەری كوشندە، بەختیار عەلی، چاپخانەی ڕەنج، ٢٠٠٥.

١٢- داهێنان و مەرگ، سەلاح حەسەن پاڵەوان، لە بڵاوكراوەكانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٣

١٣- دەق و راڤەکاری، شیکردنەوەی ئەو رستانەی دەکەونە دیوی شاراوەی دەقـەوە، ئاوات محەمەد، چ١، چاپخانەی شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨.
١٤- دەنگی بلوورینی دەق، عەبدولخالق یەعقووبی، چاپخانەی راز، سلێمانی، ٢٠٠٥.
١٥- دیوانی گۆران، عەبدوڵلا سلێمان، محەمەدی مەلا کەریم، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠١..
١٦- ڕەخنەی بونیادگەری لە تیـۆرەوە بـۆ پراکتیزەکـردن، د.عـەلی تـاهیر حسـەین، لـە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٨ .
١٧- ڕەخنەی نوێی کوردی، د.کەمال مەعرووف، وەزارەتی رۆشـنبیری- بەڕێوەبـەرێتی چاپ و بڵاوکردنەوەی سلێمانی، ٢٠٠٧
١٨- رێبازەکـانی رەخنـە، ئایـان مـاکلین، و: عـەتا قـەرەداخی، چ١، دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٦
١٩- ڕێبـازی ڕۆمـانتیکی لـە ئـەدەبی کـوردی دا، خورشـید ڕەشـید ئەحمـەد، دەزگـای رۆشـنبیری و بڵاوکردنـەوەی کـوردی، چـاپخانەی الجـاحظ- بغـداد، ١٩٨٩: ل٢٠٢- ٢٠٣.
٢٠- سروشـت لـە شـیعری گـۆران دا، د.فازیـل مەجیـد مـەحمود، چ١، دەزگـای چـاپ و پەخشی سەردەم، سلێمانی، ٢٠٠٧ .
٢١ - شـەش لێکۆڵینـەوەی شـیعری، ئـازاد ئەحمـەد مـەحموود، چ١، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨ .
٢٢- مێژووی خود لەناو لەنگەرییەکدا، نـەجات حەمیـد ئەحمـەد، چاپخانەی کریسـتاڵ، هەولێر، ١٩٩٧ .
٢٣- هەقیقــەت و جــوانی، بابــەك ئەحمــەدی، و: مەســعود بابــایی، چ١، دەزگــای بڵاوکردنەوەی موکریانی، دهۆك، ٢٠٠٨ .
٢٤- هەڵوەشاندنەوەگەرایی، پیر ڤی. زیما، و: رێبین رەسـول ئیسـماعیل، چ١، دەزگـای رێبین بۆ چاپ و پەخشی کتێب، ٢٠٠٤

ب- گۆڤار:

٢٥- ئارکیۆلۆژیای ئەپستیمی میشیل فۆکۆ و خوێندنـەوەی ئـەودیوی شـیعری (پـایز)ی گۆران، حەیدەر جەوهەر، گۆڤاری نووسەری نوێ، ژ (٣٤)، ئەیلوولی، ٢٠٠٦، ل٤١.
٢٦- جوانییەکانی گوتن لە (پایز)ی گۆرانـدا، ئـەکرەم عەنـەبی، گۆڤـاری هـەژان، ژ(٢)، هاوینی ١٩٩٩، ل١٩٠.

٢٧- ڕایەڵەكانی (سیحری فانتازیا) لە دەقی (زارا) دا، ستاری پیرداودی، گۆڤاری ڕامان، ژ٥٢، ٥ی تشرنی یەكەم، ٢٠٠٠، ل٤١.
٢٨- میتامۆرفۆس لەنێوان (وەهم - واقیع)دا، ستاری پیرداودی، گۆڤاری كاروان، ژ١٧١، ئاداری ٢٠٠٣، ل٢٣

ج- ڕۆژنامە:

٢٩- تێكشكانی دیالەكتیكی خود و سروشت لە شیعری پایزی گۆراندا، مەریوان وریا قانع ،ڕ- ئاسۆ، ژ١٨، ساڵی١٩٨٩..

د- نامەی ئەكادیمی:

٣٠- وێنەی شیعری لە ڕێبازی ڕۆمانتیكی كوردی دا، عبدالقادر محمد امین محمد، نامەی ماستەر، كۆلیجی زمان، زانكۆی سلێمانی، شوباتی ٢٠٠٠.

٢- بە عەرەبی:

ا- كتێب:

٣١- الرومانتيكية، د.محمد غنيمي هلال، دار الثقافة، بيروت، ١٩٧٣، ص٤٨
٣٢- قضايا النقد الادبي المعاصر، د. سمير سعيد حجازي، ط١، دار الافاق العربية، ٢٠٠٧..
٣٣- مداخل الى علم الجمال الادبي، عبدالمنعم تليمة، دار الثقافة للطباعة والنشر، قاهرة، ١٩٧٨..
٣٤- مرجع الطلاب في النقد التطبيقي، د. عماد علي سليم الخطيب، ط١، دار الكتب العلمية، بيروت-لبنان، ٢٠٠٧.
٣٥- معرفة الاخر مدخل الى المناهج النقدية الحديثة، عبدالله ابراهيم وآخرون، المركز الثقافي العربي، بيروت، ١٩٩٠

ب- گۆڤار:

٣٦- المرايا المحدبة من البنيوية الى التفكيك، تاليف: د. عبدالعزيز حمودة، عالم المعرفة، ١٩٩٨، ص٢٤٢.

٣- بە فارسی

٣٧- ساختار و تاويل متن، بابك احمدى، چاپ نهم، تهران، ١٣٨٦

ملخص البحث

((تطبيق استراتيجية التفكيكية في نص (الخريف) للشاعر (گۆران)))

دراسة نقدية. محاولة لتعريف منهج التفكيكية ومبادئها الأستراتيجية كونها حركة جديدة جائت بعد البنيوية . انها بحث جديد وذو شأن في مجال النقد الأدبي سيما في أستغوار المستوى الأدنى للغة وأعماق النص وألتقاط الكيانات المتضادة للنص وتفكيكها ومن ثم أعادة بنائها من جديد . التفكيكية كحركة نقدية جديدة دخلت الى النقد الادبي الكوردي عن طريق ماترجمت الى اللغة العربية . ولكن لحد الآن لم يقدروا أن يستفيد من مباديء العلمي لحركات النقد مابعد البنيوية وخاصة التفكيكية. ان تحليل نص (الخريف) على أساس التفكيكية يظهر لنا انها ذات أبعاد عديدة حيث نقدر أن نغير شكل بنية النص بأشكال عديدة من أن يتغير المعنى الأصلي للنص وهذا دليل على أصالة النص.

Abstract

This study entitled “Practicing Dèconstruction method in the Text (Autumm) by the poet Goran” is an attempt to define the deconstructionism method and its principles as being a contemporary literary movement which emerged after Constructionism. It is a new significant research in the field of literary criticism especially for probing the deep level of language and then reconstructing it anew.

The research is the application of deconstructionsim to Kurdish literature. Here we chose one text, a poem, entitled (autumn) by the Kurdish poet Goran. Principals and principles of deconstrucionism can be applied to this text.

Finally, we put, at the end, a list of references and dictionaries and an abstract in both Arabic and English languages

مێژووی ئاڵای کوردستان

د.ئازاد عوبێد ساڵح
بەشی مێژوو- کۆلیژی ئەدەبیات،
زانکۆی سەلاحەددین- هەولێر

پێشەکی

ئاڵا نیشانەی سەروەری و شکۆمەندی و شانازیی هەر وڵات و دەوڵەتێکە. ئەرکی هەر هاووڵاتییەکە خزمەتی ئاڵای نیشتمانەکەی بکات، گەل و نەتەوەکان، هەمیشە لە هەوڵی بەرز راگرتنیدان. ئاڵا بۆ نەتەوەیەکی بێ قەوارەی سیاسیی وەك كورد، ئامرازێکی کاریگەرە بۆ بزواندنی هەستی نەتەوایەتی و نیشتمانی. لەبەر ئەوەی زۆر لایەنی مێژووی ئاڵای ئێمە زانستانە لێی نەکۆڵدراوەتەوە، بۆیە بایەخپێدانی ئەرکی نیشتمانی رۆڵەکانییەتی کاری بۆ بکەن.

لەم رووەوە بایەخدان بە مێژووی ئاڵای کوردستان و سەر و سۆراخکردن و بەدواداچوونی وەك کارێکی زانستی مێژووی کورد بە ئەرکێکی پێویست زانرا، بەتایبەتی کە تا ئێستا لێکۆڵینەوەیەکی زانستی لەبارەیەوە نەکراوە، جگە لەوەش هێشتا خەڵکانێکی زۆر، تەنانەت نەك ئاسایی، بەڵکو رووناکبیران و نووسەران و خەڵکی خوێندەواریش، شتێکی وای لێ نازانن.

گیروگرفتی ئەم توێژینەوەیە نەبوونی زانیاری و کەمی سەرچاوەی باوەڕپێکراو و رەسەنە، ئەویش لەبەر بارودۆخی تایبەتی کوردستان داگیرکردنی، نەتوانراوە، زانیاری و بەڵگەنامەکان هەڵبگیرێن و بپارێزرێن. ئەوەی تا ئێستاکەش لە بارەی ئەو بابەتە لەبەر دەستە و هەیە، زۆربەی هەرە زۆری دووبارەکردنەوەی زانیارییەکانی یەکدییە و زۆربەیان بێ سەرچاوەن.

ئەم بابەتە سەرەتا لە پێناسە و جۆرەکانی ئاڵا و دروستکردنی، مێـژووی دێرینی لای نەتەوەگەلی جیاواز دەخاتەڕوو، هەر لە دێرزەمانەوە تـا ڕۆژگـاری نوێ، پاشان باسی ئەو ڕاپەڕین و شۆڕشانەی کورد، کـە ئاڵایـان هـەڵکردووە، لــە ســەدەی بیســتەم، لــە ســەرەتای دروســتبوونی کۆمەڵــەو ڕێکخــراوە سیاسـییەکانی کوردسـتان، چـونکە ئەمانـە بـە پلـەی یەکـەم بایـەخیان بـە دروسـتکردنی ئـاڵا لـە ڕۆژگـارە جیاجیاکانـدا داوە، شۆڕشـی مـەلا سـەلیم بەتلیسی، قۆچگیری، شێخ مەحموود، سمکۆی شکاک، شێخ سەعیدی پیران، کۆمەڵەی خۆیبوون، کۆمەڵەی هیـوا، ژێکـاف و کۆمـاری کوردسـتان ١٩٤٦... هتد.

بەتایبەتیش کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعی کـورد لـە ئەسـتەمبۆڵ لـە کۆتایی ساڵی ١٩١٩ سەرەتای ساڵی ١٩٢٠، کـە بـۆ یەکـەم جـار ئـەو ئاڵایـەی ئێستای داهێناوە.

ئەو سەرچاوانەی بەشێوەیەکی سەرەکی کاری لەسەر کراوە: (**الموسوعة العربيـة**) بـۆ پێناسـە و کورتـە مێژوویـەکی سـەرهەڵدانی ئـاڵا بـە گشـتی و (**الموسوعة العربية العالمية**) هەروەها (**ئەحمەد قەلقەشەندی**) (**صبح الاعشى في صناعة الانشاء**).

(**زنار سلۆپی، قەدری جەمیل پاشا**)، لە یادەوەرییەکانی بە ناوی (**دۆزی کوردستان**) سەرچاوەیەکی زۆر بە نرخە و زانیاری زۆر گرنگـی سـەبارەت بـە ڕەوشی سیاسی کوردستان لە سـەدەی بیسـتەم تێدایـە. کۆبەرهـەمی ژمـارە حـەوتی (**جـەمال نەبـەز**) وتـارێکی سـەبارەت بـە ئـاڵای کوردسـتان بـەناوی (**سەرنجێك لە بارەی دیرۆکی ئاڵای کوردسـتانەوە**) تێدایـە و زانیـاری گرنگـی دەربارەی ئاڵا تێدایە. هەروەها کەڵك لە ژمارەیەك گۆڤار و ڕۆژنامەی کـوردی وەرگیراوە، کە زانیاری گرنگیان لەو بارەیەوە تێدایە.

ئەمە و چەندین سەرچاوەی دیکەی گرنگ کـە لـە لیسـتی سەرچـاوەکاندا ئاماژەی پێکراوە.

پێناسەی ئالاّ

ئـــالاّ Flag: لــە ڕووی زمانــەوە شــتێکە هەڵــدەدرێت بــە مەبەســتی ڕێنوێنیکردنی نەشارەزایان، یان ئـەوەی لـە تەنیشـت ڕێگایـان دادەنرێـت بـۆ ڕێنوێنیکردن لەسەر زەوی، یان شاخی درێـژ. ئـالاّ ئەوەیـە کـە سـەربازەکان لەسەری کۆدەبنەوە یان ئەوەی بەسەری ڕمەوە دەکرێت ، ئالاّ، ئالاّی شەڕە، لە ناوەکانی دیکەی ئالاّ دورفس ئالاّیەکی مەزن بووە، بەند، بەیرەق، سنجق، ...هتد. ڕەنگ دروشم، هێمان لە شەڕو گەڕان و میرنشینیدا[1].

لە فەرهەنگە کوردییەکانیشدا، ئالاّ: **"١- پارچەیەك قومـاش هەرچـێکی بێ و هەر چەندێك بێت.٢- پارچە قوماش یا کەولێك بوە، بە سـەری ڕمـب و نێزەوە دەکرا و شکڵی گیاندار یان شتێکی تری لە سەر دەکێشـرا. زەمـانی کۆن نیشانەی لەشکر و ئۆردووی جیاجیا بوە، هەر لەشکرێ هەوڵی دەدا، لە شەڕا ئالاّی لەشکری دوژمن بگرێ یا بیخا ، کەوتن یا گیرانی ئالاّی لەشکرێك شکسـتی تێدەخسـت، لـە چـەرخی نۆزدەهـەمڕا، ئـالاّ بۆتـە نیشـانەی گـەلێ ڕێکخراو یا دەزگای تریش، لە هەمووان موهیمتر بۆتە نیشانەی سـەربەخۆیی نەتەوەکان و ڕەنگا و ڕەنگیش بوە."**[2]، هـەروەها بەیـداغ، بەیـداخ، ئـالاّیی، بەندێر، بەیرەق، بێـراق، ئالـە، درەویـش، تیپێـك پێشـمەرگەی ٤٠٠٠ کەسـی، قەڵەمی نووسین ، بە کار هێنراون.[3]

ئـالاّ نـاوێکی گشـتییە بـە هـەر شـێوە و جۆرێـك دەگوترێـت، ئـالاّی نیشـتمانیش لـە دابـی دبلۆماسـیدا هێمـای دەوڵـەت و نیشـانەی سـەروەری و کەرامەتییـەتی، بـەزۆری لـە قوماشـێکی تایبـەت دروسـت دەکرێـت، چـەندین ڕەنگ و دروشمی دیاریکراوی تێدایە، بـەپێی قـانون یـان فـەرمانێکی یاسـایی تایبـەت. پێوانـە مامناوەندییـەکانی ئـالاّی ڕەسمیـی گـەورە ١٢٠×٨٠ یـان ١٥٠×٢٢٥سم، پانیشی سێیەکی درێژییەکەیەتی.[4]

ئالاّ: دەوڵەت وەك هێمـا و نیشـانەیەك بـەرزی دەکاتـەوە بـۆ ئـەوەی لـە دەوڵەتـەکانی دیکـەی جـودا بکاتـەوە، ڕەنگـە بریقـەدارەکانی و نەخشـەی سەرنجڕاکێشە، کە هێمای خاکی نیشتمان، گەل و حکومەتە، لەگەڵ ئەو بەها

و رووەمەتانەی کە ڕۆڵەکانی نەتەوە بڕوایان پێ هەیە. ئاڵای نیشتمان هەستی کامەرانی خەڵك دەجووڵێنێ یان گیانی ئازایەتییان تێدا دەورووژێنێ و بەرەو گیانفیدایيان دەبات، خەڵکێکی زۆر لە پێناو پاراستنی ئاڵای نیشتمانی مردن، بۆ ئەوەی دووچاری نوشستی و ڕیسوابوون نەبێت[٥].

کورتە مێژوویەك

بە پێی سەرچاوەکان زەحمەتە بزاندرێت کەی یەکەم جار ئاڵا بەکارهاتووە ، دەکرێ بڵێین ئەوە بەندە بە تێگەیشتن لە چمکی ئاڵا و پێناسەکردنی ... ئەگەر مەبەست ڕەنگ و دروشم و ئەو نیشانانە بن کە ئاڵاکانی لێ دەرهێنراون، رەنگە ئەوکاتە پێناسەکە هەمەلایەنتر بێت.... ڕەنگە میسرییە کۆنەکان سەرەتا ئاڵایان بەکاریان هێنابێت.[٦]

لەسەر ئەو نووسراوەی سەر بەردەکەی سەرپل لە نزیك شاری زەهاو سەدەی بیست و شەشەمی پێش زاینی، لولوییەکان لە نیوەی دووەمی هەزارەی سێیەمی پێش زایین، دەوڵەتێك بوون و بریتی بوون لە چەند چینێکی کۆمەڵایەتی ، بەڵام وەکو سەرچاوە ئاشوورییەکان باسی دەکەن، ئاڵا و دامەزراندنی یاسای دەوڵەتی لە ناو ئەو هۆزانەدا تەنیا لە سەرەتای هەزارەی یەکەمی پێش زاییندا بینراوە[٧].

"**ئێرانییەکان ئەو بەیداخەیان** (درەفشی کاویان – توێژەر) **بە هی ڕۆژگارانی کەونارای مێژووی خۆیان دەزانی وەختایەك هەزار ساڵ بەسەر زوڵم و زۆرداری** (دەهاگ – ضحاك)**ی داگیرکەرا تێپەڕی، ئاسنگەرێك بەناوی** (کاوگ) **بەروانکەی چەرمینی خۆی بەسەرە نێزەوە کرد و پێی نایە مەیدانی شۆڕش. ڕاپەڕیوان دەهاگیان سەرەونخون کرد و** (فەرەیدوون)**یان لە جێی دانا، کە شازادەیەکی تازە لاوی تۆرەمەی پادشایانی پێشوو بوو، لەودەمی ڕا بەروانکەی کاوگی ئاسنگەر بوو بە ئاڵای سوڵتانەکانی ئێران و ناویان نا** (درەفشی کاویان –ئاڵای کاوەیی)"[٨]. سەبارەت بە ئاڵای ئێرانی کۆن لە سەردەمە جیاجیاکاندا، عەبدولڕەحمان مزووریی توێژەر، وردەکاریی لەو

بارەیەوە کردووەو تێیدا باسی"**مێژوا ئالایێن ئێرانیێ ژ دەسپێکێ تا کەتنا ساسانیان**"ی کردووە.[٩] لە باسی ئالای (**درەفشی کاویان**)یش، چەند مێژوونووسێکی عەرەب و ئێرانی باسی ئەو ئالایەیان کردووە، کە سەرەنجام لە شەڕی قادسیەدا کەوتە دەست عەرەبان و بە فەرمانی خەلیفەی دووەم پارچە پارچە کرا و سووتێندرا[١٠].

لە شارستانییەتی دووئاوان (**میسۆپۆتامیا**) و ولاتی شامیشدا، ئالای لەو شێوەیە هەبووە، ئالاکان هەر تەنیا واتای ئایینی یان هێمایی نەبووە، بەڵکو فینیقییەکان و یۆنانییەکان بە مەبەستی گۆڕینەوەی هێما و زانیاری لە کاری دەریاییدا و بۆ دیاریکردنی شوێنی سەرکردە بەکار هێنراون. ڕۆمانییەکان شەش جۆر ئالایان بۆ هێزە وشکانی و دەریاییەکان بەکارهێناوە، ئالایەکیان هەبووە چوارگۆشەیی بووە لە قوماشێکی چەسپاو لێوارەکانی دانە دانە بووە ڕەنگی ئەرخەوانی، سوور یان شین بووە و بە شیشەیەکی پانەوە دەکرا، لەسەر نووکی ڕمێك هەڵۆیەکی کانزایی بەسەرەوە بووە، هەروەها ئالایەکی دیکەشیان هەبووە بە ناوی (**تەنین - واتە مارێکی مەزن**) لە قوماشێکی شێوە لوولەیی پێك هاتبوو، وەك تەنێك بای تێ دەکرا، لە ماری دەکرد و دوژمنانی دەترساند، ئەوەیان لە پارسەکان وەرگرتبوو، پتریش بە داهێنانی چینییەکان دەچێت، تا دوای ڕووخانی ڕۆماش لە ئەورووپا هەر باو بوو. بەریتانییەکانیش تا ساڵی ١٤٨٥ز بەکاریان هێناوە، بەلام دواتر فەڕەنسی و ئەڵمانەکانیش هەڵۆ کانزاییەکەیان وەرگرتبوو[١١] .

أ- ئالا پارچە قوماشێکی ڕەنگاوڕەنگە، هەندێ هێماو نیشانەی پێوەیە ئامـاژە بە مانایەکی تایبەتی دەکات، سەربازەکان لە پێشەوەی سوپا هەڵیدەگرن، لە جەژن و بۆنەکانیشدا لەسەر خانووەکان هەڵیدەدەن. ئالا وەك لاپەڕەیەك وایە کە شەڕەف و سەروەری و شکۆمەندی و مێژووی نەتەوەکەی لەسەر نووسرابێتەوە، گەلە کۆنەکان بەکاریان هێناوە، بەتایبەتیش میسری و ئاشوورییەکان. لە کتێبە ئاسمانییەکانی بەر لە ئیسلامدا هاتووە. گریك و ڕۆمانەکان بەکاریان هێناوە. ئالا هێما و مەبەستی

ئایینی و سەربازی هەبووە، هەڵۆ و باز (**النسر والعقاب**) دروشمی ڕۆمانەکان بووە، لەسەر نووکی ڕمەکانیان قایمیان دەکرد، لە ژێرەوەش ئاڵای ڕۆمانەکان شۆڕ دەکرایەوە[١٢].

ب- عەرەبەکانیش لە ڕۆژگاری نەزانی (**الجاهلية**) دا ئاڵای جۆراوجۆریان هەبووە، شێوە و ڕەنگەکانیان جیاواز بووە و بەسەر ڕمەکانیانەوە دەکرد و سوارێك لە ناوەڕاستی جەنگاوەرەکاندا ڕایدەگرت، پێیان دەگوت ئاڵای شەڕ، ئاڵا پارچەیەکی دڕاوی کراس بوو و لوول دەدرا و بەداری ڕمەکانەوە گرێدەدرا، تەنیا لە کاتی پێویستی دەکرایەوە، ناویان لەوانە نابوو عەسائب (**العصائب**) کۆی (عصابة) چونکە بەسەر ڕمەکانەوە لەسەر ڕا دەبەسترا، واتە (**بەستراوەکان**). پێغەمبەر (د.خ) ئاڵای بۆ ئەمیری لقە (**سرية**) کان دەبەست کە دەیناردن، خۆشی ئاڵایەکی سپی هەبوو لە کاتی شەڕەکاندا هەڵیدەدا و ئاڵایەکی ڕەشیشی هەبوو ناوی (العقاب) بووە، عەلی کوڕی ئەبی تالیب لە ڕۆژی بەدری گەورە هەڵیگرتبوو[١٣].

سەبارەت بە ئاڵای خەلیفەکانیش ئەوا دروشمی ئاڵایان هەبوو، دروشمی ئەمەوییەکان کەسك بووە، هەرچی عەباسییەکانن، ئەوا دروشمیان ڕەنگی ڕەش بوو بە سپی ناوی خەلیفەی لەسەر نووسراوە. فاتمییەکانیش دروشمەکانی تایبەت بە مەلیکیان بەکاردەهێنا، وەك کەژاوەی گەوران بوو، لەوانەش تاج و شیشەی ئاسن و چەتر و ئاڵا، بەرزترینیان دوو بوون پێیان دەگوترا دوو ئاڵای سپاسگوزاری (**الحمد**) لەسەریان نووسرابوو ﴿**نصر من الله و فتح قريب**﴾ ژمارەیان (٢١) ئاڵا بووە بیست و یەك سوارەی مێرد منداڵەکانی خەلیفە هەڵیان دەگرت. لە هەردوو دەوڵەتی زەنگی و ئەیووبیشدا چەتر هەبووە، گومەزێکی ئاوریشمی بووە بە زێڕ ڕازێندراوەتەوە و لە سەرووشییەوە باڵندەیەکی زیوی بە زێڕ داپۆشراو هەبووە، هەرچی ئاڵاکەیانە چەند ئاڵایەك بووە، وەك ئاڵای مەزن لە ئاوریشمی زەرد و بە زێڕ نەخشێنراوە و ناو و نازناوەکانی سوڵتانی لەسەر بووە، پێیان گوتووە (**العصابة**) بەستراو، ئاڵای مەزن لە سەرەکەی کەزییە (**خصلة**)یەکی بە مووی

هەیە پێی دەڵێن (جالیش) لەگەڵ ئالأی زەردی بچووك پێیان گوتووە (**سەناجق – کۆی سنجق**) ئەوەی هەڵیشی گرتووە پێیان گوتووە (**سەنجقدار**)، یەکەمین کەس لە مەلیکەکان کە سنجقی لەسەر سەری داناوە غازی کوڕی زەنگی برای سوڵتان نورەددین بووە. حەوت ڕەنگ دروشمی زاهیر بیبرس مەلیك بووە و ئالأیەکەشی زەرد بووە.(١٤)

ئالأی سەلاحەددینی ئەیووبی (١١٣٨–١١٩٣ز) زەرد بووە، لە ناوەڕاستەکەیدا وێنەی باڵندەی هەڵۆ (النسر)ی هەیە، کە نیشانەی هێزو بڕوابوونە بەسەرکەوتن. لە نێو ئالأکاندا ((**ئالأی مەزن لە ئاوریشمی زەرد بە زێڕ نەخشێندرابوو، ناو و نازناوەکانی سوڵتانی لەسەر بوو، پێیان دەگوت** (العصابة)، **ئالأی مەزن لە سەرەکەی کەزییەکی پرچی هەبوو پێیان دەگوت** (جالیش)، **ئالا زەردە بچووکەکانیش پێیان دەگوت** (سەناجق).))(١٥).

ئالا لە سەدەکانی ناوەڕاست

لەگەڵ بەرەو پێشچوونی دەرەبەگی، بەکارهێنانی ئالأش لە ئاهەنگ و بۆنە جیاجیاکاندا زێدە بووە، لە دەسپێکی سەدەی دوازدەیەمدا هەرکەسێکی دیار و بە ڕوومەت ئالا و دروشمێکی هەبوو کە نیشانەی پلەوپایەی بوو لە کۆمەڵ یان هێزە چەکدارەکان یان لە ناوچەی بن دەسەلأت و مەڵبەندەکەیدا. لە هەمان کاتدا خەریك بوو ئالا دەبووە هێمای شار و دەوڵەت بە گشتی بەتایبەتیش لە ئەوروپادا، هەموو شارە کۆمارییەکانی ئیتاڵیا ئالأی خۆیان هەبوو، شارەکانی هانزای ئەڵمانیا ئالأیان هەبوو، کە تا هەنووکەش هەندێکیان بەکاردێت، هەروەها سوپاو هێزە چەکدارەکان ئالأی تایبەت بە خۆیان هەبوو، بێجگە لە ئالأی سەرکردەکان.(١٦)

لە ڕۆژگاری ناوەڕاستدا لە ئەوروپا، ئالأی زۆر بەکارهاتوون، لە هەموویان کۆنتر ئالأی سووری دانیمارکییە خاچێکی سپی پێوەیە و هەتا ئەمڕۆکەش هەر بەکاردێ، فەڕەنساش ئالأیەکی کۆنی بەکارهێناوە، کە هێمای بۆسان دنیس، دواتر ئالأی سپی بوربونی جێگای گرتەوە، دواتریش ئالأی سێگۆشەی

ڕەنگاو ڕەنگ. هەرچی ئاڵای بەریتانیاشە، هەردوو خاچەکەی ئاماژەیە بۆ سان جۆرج، سان ئەندرو سان باتریك، كە هەرسێکیان قەشەی نیشتمانپەروەری ئینگلتەرا و ئەسکوتلەندە و ئێرلەندە بوون. لە ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمەریکادا لە کانوونی دووەمی ١٧٧٦ جۆرج واشنتۆنی یەکەمین سەرۆکی ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا، یەکەمین ئاڵای ئەو ولاتەی لە شاری کیمبردج لە ولایەتی مساشوستس هەڵدا، کۆنگرێسیش لە ساڵی ١٧٧٧ ڕەزامەندی لەسەر شێوەی ئاڵای ئێستای ئەمەریکا دەربڕی(١٧).

عوسمانییەکان لە سەرەتای دامەزراندنی دەوڵەتەکەیاندا، ئاڵای سپییان بەکارهێناوە و پاشان کردیانە سەوز و دواتریش سوور، کە تا کۆتایی ماوە، لە سەرەتاوە هەر بە تەنیا سوور نەبوو، بەڵکو لەناوەڕاستیدا بازنەیەکی سەوزی هێلکەیی هەبوو، سێ مانگی تێدابووە، ئەوەیان ئاڵای سوڵتان بووە. ئاڵای دیکەشیان هەبووە تایبەت بووە بە وەزیرەکان و کەتیبەکانی سەربازی و ڕەنگەکانیش جۆراوجۆر بوونە، سوور و زەرد، ئەو کەسانەی نازناوی پاشاشیان هەبووە، ئاڵاکەیان سپی بووە. مانگیش دروشمی ولاتانی ڕۆژهەلات بووە، هەروەها دروشمی سەلجووقی و عوسمانییەکانیش بووە. دوا ئاڵای عوسمانی، ئاڵای سوور و مانگ و ئەستێرەی سپی تێدابووە، کە دەوڵەتی تورکیاش دامەزرایەوە هەر ئەو ئاڵایەیان بەکارهێنا، هەرچەندە هەموو شتیان گۆڕی، بەلام ئەو ئاڵایەی سەردەمی عوسمانی هەر مایەوە(١٨).

سەبارەت بە ئاڵای ولاتانی عەرەبیش بە نموونە میسر وەك دیارترین ولاتی عەرەبی، هەر لە ڕۆژگاری محەمەد عەلی (١٧٦٠-١٨٤٩)یەوە دە جار ئاڵاکەی گۆڕاوە و حەوت ئاڵای جۆراوجۆری هەبووە، سەرەتای سەرهەڵدانی ئالا لە میسر لە سوپاوە بووە. لەسەر دیواری پەرستگاکانی میسرییە کۆنەکانیش، وێنەی ئاڵاهەڵگر هەن و زۆر بە جوانی وەك کار و شوێنەوارێکی بەرز ئاماژەی پێ کراوە و گۆڕەکانیان پێ ڕازێندراوەتەوە. ئەمەش هەر یەك ئالا نەبووە، بەڵکو ئاڵای جیا جیا بووە، بەپێی هەرێم و لەشکرەکانی سوپا،

دیارە هەر ڕەنگ نەبوو، بەڵکو نەخشیشیان جیا بووە، هەیانە بەرانێك تاجێکی ڕۆژئاسای بەسەرەوەیە.... کاتێك میسر داگیر کرا ئالاَی هەلۆی ڕۆمانی لێ هەڵکرا تا موسڵمانان لە ١٨ی ڕەبیعی دووەمی ساڵی ٢٠ك/ ١٦ی نیسانی ٦٤١ز، فەتحیان کرد و میسر بووە بەشێك لە دەوڵەتی ئیسلامی. لە ڕۆژگاری پێغەمبەر (د.خ)دا، ئالاَکەی ڕەش بووە، دواتر ئەمەوییەکان سپی و عەباسییەکانیش ڕەش و تا سەردەمی فاتمییەکان لە ١٦ی شەعبانی ٣٥٨ك – ٥ تەمموزی ٩٦٩ز) ڕەنگەکەی گۆڕا بۆ سەوز، کە فاتمییەکان کردبوویانە ئالاَی دەوڵەتەکەیان. لە ئەیلوولی ١١٧١ز کە سەلاَحەددینی ئەیووبی کۆتایی بە دەوڵەتی فاتمی هێنا، سەلاَحەددین هەر ئالاَی ڕەشی عەباسی بەکارهێنا، بەر لەوەی دانی پێدابنرێ وەك سوڵتانی میسر و شام لە ساڵی ١٢٥٣ز، کە مەمالیکیش هاتن، ئەوان ئالاَی زەردیان هەڵکرد[١٩].

کاتێ عوسمانییەکان لە ساڵی ١٥١٧ز میسریان داگیرکرد، ئالاَی زەردیان داگرت، ئالاَی خۆیان بەرزکردەوە کە سوور بوو، ڕەنگەکەی لە سەلجووقییەکان و مانگەکەشی لە بیزەنتییەکان وەرگیرابوو، ماوەیەکی درێژ ئەوە ئالاَی میسر بووە، بە هەنگاونانی بەرەو سەربەخۆیی لە ڕۆژگاری محەمەد عەلی، ئالاَکەشی هەموار کرا، بەپێی ئەو دانپێدانانەی دەوڵەتی عوسمانی بە بنەماڵەی محەمەد عەلی وەك حاکمی دەوڵەتەکە، ئەوەبوو لە ساڵی ١٨٢٦ز شێوەی ئەستێرەکەیان گۆڕی لە شەش لاییەوە بۆ پێنج لایی، ئەمەش گۆڕانێکی گەورە بوو، دواتریش بەپێی سەردەمەکان، گۆڕانی دیکەی بە سەرداهات[٢٠].

ئالاَی نەتەوەیی

لەگەڵ دەسپێکی سەدەی شازدەیەم، لەو کاتەی ئەوروپاییەکان دەستیان بە گەڕان بەدەریاکاندا کرد لەدەرەوەی ئاوی هەرێمی خۆیاندا، لەپێناو بازرگانی و دۆزینەوە و شەڕ یان چەتەگەری دەریایی، کەشتییەکان پێویستییان بە شتێك هەبوو جیایان بکاتەوە و پێی بناسرێنەوە، ئالاَی

پاشایەتی تایبەت بە بنەماڵەی بوربونی فەرەنسی و ئەسپانی زۆر ئـالۆز بـوو، دەوڵەتەکانی دیکەش لاساییان کردنـەوە هـەر یەکـەو ڕەنگێـك و دروشمێکـی جیاوازی بۆخۆی دانابوو، شەریتی شـین و سـپی بـۆ فەرەنسـا بـوو، سـوور و سپی بـۆ ئینگلتـەرە بـوو، کەسـك و سـپی بـۆ پورتگـال بـوو، لـەوەوە ئـالأی نەتەوایەتی سەری هەڵدا، کە زۆربـەیان تـاکو ئێسـتا بـەکاری دەهێـنن. بـەرە بەرە ئالأ شوێنێکی سۆزداری وەرگرت بەپێی گۆڕانی چـمکی ئـالأ پـتر قـووڵ بۆوە و بووە هێمای سەرجەم نەتەوە، بزووتنەوە شۆڕشگێڕییەکانیش ڕەنگی سوور و سپی و شین و سەوزیان بەکاردەهێنا، لە هەمان کاتدا ئـەو ئالأیانـەی کە دروشمەکانی هێـز و دەسـەلأتیان هـەلگرتبوو وەك شـێر و هـەڵۆ و ئـەوانی دیکـە شـوێن و پایـەی خۆیـان بـەرە بـەرە لەدەسـت دەدا بەدەسـتپێکردنی سەدەی هەژدەیەم[21].

مێژووی ئالأی کوردی

ئەوەی جێی سەرنجە هیچ یەك لـە میرنشـینە کوردییـەکان باسـی بـوونی ئالأیـان ناکرێـت، بـۆ نموونـە کـە باسـی سـەربەخۆیی و لێـدانی دراو و خوێندنەوەی خوتبەی هەینی بە ناوی میرەکانیانـەوە دەکرێـت، بـەلأم باسـی هەڵکردنی ئالأ و بوونی ئالأ ناکرێت، کە ئەویش بەشێکی گرنگی شکۆمەندی و سەربەخۆییە[22].

لـەو بارەیـەوە بـە پێـی سەروسـۆراخ و پـرس و راوێـژی تـۆژەر، سەرچاوەکان ئاماژە بە بـوونی ئالأکانیـان ناکـەن. بـۆ نموونـە عەبـدولڕەقیب یوسف ئاماژە بە دروشمی دەوڵەتی دۆستەکی دەکات کە شێر بـووە، لەسـەر شوێنەوارەکانی ئەو ڕۆژگارە نەخش کـراون، وەك ئـەوەی سـەر پـردی ئامـەد (**دیاربەکر**) و لەسەر دەرگای خەرپوت هەر لە ئامەد[23].

ئەولیا چـەلەبی (**سـەدەی حەڤـدەم**)، گەڕیدەی عوسمـانی، لـە وەسـفی قایمەکاری قەلأی بەدلیسدا ئاماژەی بە بورج و شوورەکانی کردووە، کە تۆپی

لێ دامەزراوە و عەسکەری بێ ژمارەیان لێ بووە و هەموو ((**دانە بورجەکانی بە ئالآی ڕەنگاو ڕەنگ ڕازاوەتەوە**))[٢٤].

سەرچاوە هەیە باسی ڕەنگەکانی سوور و زەرد و سەوز و لە ناو زەردەکەشدا ڕۆژ هەیە، واتە ئالآی ئەمڕۆی کوردستان ـ دەکات، گوایە ئەم ئالآیە بۆ ساڵی ١٨٢١ز ڕۆژگاری میر بەدرخان میری بۆتانی دەباتەوە، بێ ئەوەی ئاماژە بە سەرچاوەیەك بكات[٢٥].

بە پێی بەڵگەنامەیەك لە شۆڕشی یەزدان شێردا لەساڵانی ١٨٥٣ـ١٨٥٦، ئالآی هەبووە، ئەویش لە بەیتێکی فۆلکلۆریدا، کە لە سەر زاری جوولەکەیەکی کوردستان، لە ساڵی ١٨٨٧ تۆمار کراوە و دەڵێت:

گۆ ئەو زاخۆییێ ب رووت و کەڤۆتان
بەیراق بوونە جۆت ب جۆتان
بەرێ خۆ دانە جزیرا بۆتان[٢٦]

کورد و ئالآی عێراق

سەبارەت بە دروشم و ئالآی عێراقیش، بەپێی یاسای دروشمی دەوڵەتی عێراق ژمارە (٢٥)ی ساڵی ١٩٣١، هێمای هەردوو نەتەوەی عەرەب و کوردی تێدایەو بەپێی ماددەی چواری دەروازەی یاسای بنەڕەتی عێراق، لە باسی شێوەی ئالآی عێراقدا ئاماژە بە بوونی دوو ئەستێرە دەکات، کە هێمان بۆ هەردوو نەتەوەی عەرەب و کورد لە عێراقدا[٢٧]. هەر لەو ڕووەوە لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیاشدا داواکراوە، ((**هەستی کوردەکان لەبەرچاو بگیرێ و هێمایەکی کورد بۆ ئالآی عێراق زیاد بکرێ**))[٢٨].

لە ڕۆژگاری دوای ١٤ ی تەممووزی ١٩٥٨دا، بەپێی یاسای ئالآی کۆماری عێراقی نوێ ئاماژە بە هاوبەشیی کورد و عەرەب کراوە[٢٩]. لەو ئالآیەدا کە لە لە شێوەی لاکێشەدا بووە، دابەشی سەر سێ لاکێشەی یەکسان کراوە بە ڕەنگەکانی: ڕەش و سەوز و سپی و سوور و زەرد، لە ناوەڕاستی لاکێشە

سـپییەکەدا، ئەسـتێرەیەکی عـەرەبی بـە ڕەنگـی سـوور هەیـە، کـە هێمـای شۆڕشی ١٤ ی تەمموزە، هەرچی ڕەنگەکانن ئەوا بە ڕیز ئامـاژەن بـۆ ئـالآی پێغەمبەر (د.خ)، عەلەوییەکان، عەرەبی شام لـە ئەنـدەلوس، سـەلآحەددینی ئەیووبی، هەرچی رەنگە هەشت سووچە سوورەکە و بازنە زەردەکەن هێمـان بۆ عەرەب و کورد))[٣٠].

مێژووی ئالآی کوردستان لە سەردەمی نوێدا

ئالآی ڕاپەڕینی بتلیس سالّی ١٩١٤

ڕاپەڕینی سالّی بتلیس ١٩١٤ کە بە ڕابەری ڕێکخـراوی نهێنـی (ئیرشـاد) بووە، ئامانجی ڕاپەڕینەکە دامەزراندنی میرنشینێکی کوردی سەربەخۆ بووە، لەو ڕاپەڕینەدا ((**پێشمەرگە کوردەکان بانگەواز و بەیاننامەیان لە دژی زولّم و زۆری تورکان بلآو دەکردەوە، لە کۆمـاچ وەکـو ڕەمـزی سـەربەخۆیی ئـالآی کوردسـتانیان هـەلّکردبوو**[٣١]. **یـەکێك لـە پیاوەکـانی مـەلا سـەلیم بـە نـاوی زەینەددین، کە لەگەلّ شۆڕشگێڕان هاتوونەتە ناو شار، ئـالآی کوردسـتانیان لەو گەڕەکـەی کـە لێـی بوونـە هـەلّکردووە))** [٣٢]. لـە ڕێـڕەوی ڕووداوەکـانی شۆڕشدا ئـالآی شۆڕشـگێڕەکان کەوتـە دەسـت تورکـەکان، ((**ئـەم ئالآیـە لـە قوماشێکی زبر دروسـت کرابـوو، بـە ئایـەتی قورئـان ڕازێنـدرابۆوە))**[٣٣]. لـە سەرچاوەیەکی دیکەشدا ئاماژە بە هەلّکردنی ئالآی کوردستان لەسـەر قـەلآی بتلیس دەکات، لەدوای گرتنی شاری بتلیس لە نۆی مایسـی ١٩١٤، لـە لایـەن ڕاپەڕیوان بە رابەری مەلا سەلیم هیزانی[٣٤].

ئالآی شۆڕشی قۆچگیری (١٩١٩-١٩٢١)

لە شۆڕشی (قۆچگیری) [٣٥]دا کە لە ناوچەی دەرسیم و خوزات بەرپابوو، بـانگی سـەربەخۆیی کوردسـتان درا و لـە خـوزات و عیمرانیـدا ئـالآی کـورد هەلّکرا[٣٦]. لە ڕووداوێکی دیکەشدا ((**ئالآی کوردستان لەسەر بنکەی پۆلیسی**

ناوەڕاستی ئومرانیە بەرز کرایەوە)، هەروەها ئاڵای کوردستان لەسەر ئاغدانی دەشەکایەوە کە جێگای سەید ڕەزا (١٨٦٢-١٩٣٧) بوو[٣٧].

ئاڵای سەردەمی شێخ مەحموودی حەفید (١٩١٩-١٩٢٧)

لە سەردەمی شێخ مەحموود (١٨٨١-١٩٥٦)دا، ئاڵایەکی دیکەی کوردی هەڵکراوە، هەروەك سەرچاوەکان ئاماژەی پێدەکەن، جاری یەکەم ئەو ئاڵایە لە ساڵی ١٩١٩ لەسەر بینایەی فەرمانگەی ئەفسەری سیاسی بەریتانیادا، کە پێشتر ئاڵای بەریتانیای بەسەرەوە بوو هەڵکراوە، ئاڵاکەش لە مانگێکی سوور و زەمینەیەکی کەسکدا بووە[٣٨].

دەسەڵاتی شێخ مەحموود دروشمیشی هەبووە، کە گوڵە گەنم و گوڵە جۆ و گەڵا تووتن بووە و لە ساڵی ١٩١٩ پەسەند کراوە. هەمان ئاڵای جارانیشی جارێکی دیکەش لە کاتژمێری ١٢ی نیوەڕۆی ڕۆژی ١٧ی ئەیلوولی ١٩٢٢، لەسەر قشڵەی سوپا هەڵکراوە، چەکیشی تێدا ئاگردراوە[٣٩].

ڕەفیق حیلمی (١٨٩٨-١٩٦٠) سەبارەت بە ئاڵای ڕۆژگاری شێخ مەحموود بەسەر ناوی (**هەڵکرانی ئاڵای کوردستان**) نووسیویە:

کۆبوونەوەیەکی گەورە لە ماڵی شێخ قادر (١٨٩٥-١٩٥٩) سەرۆکی ئەنجوومەنی میللی ڕێك خرا، دوای گفتوگۆیەکی دوورودرێژ بڕیار درا، کۆنگرەیەکی گەورە لە مزگەوتی گەورە ڕێك بخەن بۆئەوەی "**بە دەستوورێکی ڕەسمی ئاڵای میللی کورد**" هەڵبکرێ، لەو ڕۆژەدا نزیکەی دە هەزار کەس لەو شوێنە کۆبوونەتەوە و لەو ڕێوڕەسمەدا، لە درێژەی وتەکانیدا، ڕەفیق حیلمی دەنووسێت: "**پیاوم ئەویست کە لەو ساتەدا فرمێسکی شادمانی نەڕێژی، من بەسەر دونیاوە نەمابووم. لە ئاسمانی خەیاڵا پەڕ بازیم ئەکرد و ئەفڕیم. لەپڕ سەرکەوتمە سەر کورسی یەك، ووتارێکی دووردرێژم خویندەوە. لەبەر نەك لەسەر کاغەز. ووشەکانی وەکو (تەرزە) لەدەمم ئەهاتە دەرێ، بەڵام تەرزەیەکی وا بەراستی کە لە ناوەندی ووتارەکەدا موچرکێکی سارد بە لەشما هات. دانەکانم کەوتە چۆقە و**

ئـەژنۆکانم هاتـە لـەرزین. ئەوەنـدە نـەمابوو کـە لـە کورسـی یەکـە بکەومـە خوارەوە. بەڵام دانم بە خۆمـا گـرت و هـەر چـۆنی بـێ ووتارەکـەم گەیانـدە دووایی. ئینجا لەگەڵ گۆرانی تایبەتی قوتابیان و دەنگی (مۆزیقە)ی عەسکەر ئـاڵای کوردسـتانی بـەریز ووردە ووردە بـەرز بـوەوە و هـەڵکرا..."[٤٠]. لـە وێنەیەکی ئەو رۆژگارەی لەشـکری کوردسـتانی سـەردەمی شـێخ مـەحموود، **(ئاڵای کوردستان)** بەرز کراوەتەوە[٤١].

هەر سەبارەت بە ئاڵای ڕۆژگـاری شـێخ مـەحموود، د.عـزەددین مسـتەفا رەسووڵ دەڵێت ئاڵای تایبەتی نەبووە، بەڵکو شێخ گوتبووی: **"با حاجی مەلا رەسووڵ لە مزگەوتی گەورەوە ئەو ئاڵایەی کاك ئەحمەد بێنێ کە بۆ شـەڕی شوعەیبە و غەزای ڕووس دایە دەسـتم ، بـەڵێ ئـەو ئاڵایـە هێنـرا و ئاڵاکـەی ئینگلیز لەسەر شارەوانی فڕێدراو ئەو ئاڵا سـەوزە دانـرا"**[٤٢]. بـەلام وەك لـە سەرەوە باس کرا دیارە ئاڵای تایبەتی هەبووە.

یەکێك لەو تۆمەتانەی خرابووە پاڵ شێخ مەحموود لە دیـوانی عـورفی لـە بەغدا، کە هەموو حاکمەکانی ئینگلیز بوونە، لە دوای بـە دیلگـرتنی لەشـەڕی دەربەنـدی بازیـان لـە نزیـك سـلێمانی لـە مایسـی ١٩١٩ **"داگـرتنی بـەبیاخی بریتانیای گەورە و دڕاندنی و لـەجێی ئـەو هـەڵکردنی بـەبیاخی کوردسـتان"** بوو[٤٣].

ئاڵا و کۆمەڵەی کوردستان(١٩١٧)

ئەکرەم جەمیل پاشـایە (١٨٩١-١٩٧٤) باسـی دامەزرانـدنی کۆمەڵەیـەك دەکات بەناوی **(کوردستان)**[٤٤]. لە دیاربەکر کە بە یەکەم کۆمەڵـەی سیاسـی کوردی دادەنێـت، کـە بـە هەشـت نـۆ مـانگ پـێش دامەزرانـدنی جەمعییـەتی تـەعالی کوردسـتان کـەوتووە[٤٥]. جەمعیـەتی تـەعالی کوردسـتان لـە ١٧ ی کانوونی یەکەمی ١٩١٨) دامەزراوە[٤٦] . کەواتە کۆمەڵەی کوردسـتان لەمـەڕ ئەکرەم جەمیل پاشـا دەبـێ لـە نیـوەی یەکـەمی سـاڵی ١٩١٧ دامـەزرابێت ، بەڵام ئەکرەم جەمیل پاشا لە گێڕانەوەی بیرەوەرییەکانیدا باسـی بـارودۆخی

دوای ئاگربەستی مودروس دەکات[٤٧]. دیارە ئاگربەستی ناوبراویش لە ٣٠ی تشرینی یەکەمی ١٩١٨ بووە[٤٨]. بە هەر حال ئەو کۆمەڵەیە لەسەر بارەگاکەی ئالأی کوردی سێ ڕەنگی سوور و سپی و سەوز و خۆری، هەڵکردووە[٤٩].

جەمعییەتی تەعالی کوردستان و ئالأی کوردستان

لە ڕێڕەوی دادگاییکردنی شێخ عەبدولقادری نەهری (١٨٥٧-١٩٢٥)، کە لە ١٥و١٩ی مایسی١٩٢٥ لە ڕۆژنامەی (وەقت)ی تورکیدا بلأو کراونەتەوە، ئەندامێکی دادگا ئەو پرسیارەی لێ کردووە: "لەکاتی{کارتی} پێناسی جەمعییەتدا (مەبەست **جەمعییەتی تەعالی کوردستانە**)، لەخوارەوە ڕەنگی سەوز هەیەو لە ناوەڕاستیشدا خۆرێکی زەرد ئایا ئەمە ئالأیە؟ عەبدولقادریش بە تووڕەییەوە وتی: (**وا دیارە دەبێتە ئالأی کورد.**) "[٥٠].

هەر لە پەیوەندی بەو ئالأیەوە، لە ئیفادەی کوڕ سەعیدیشدا هاتووە:"....**ئالأ سەوزەکەی سەر کارتی پێناسەی جەمعییەتی تەعالیی کورد، بە واتای خودموختاری کوردە و جەمعییەتەکە بۆ خودموختاری هەوڵی داوە**"[٥١].

سەید محەمەدی کوڕی سەید عەبدولقادریش لە ئیفادەکەیدا دەڵێت: "**کاتبی عمومی** (نووسەری گشتی) **زەینەلعابدین ئالأ سەوزەکەی سەر کارتی پێناسی جەمعییەتی دروست کردووە. ئالأی عوسمانی کوژایەوە. ئالأی کوردستانیشمان لە باتی ئەو دروست کرد وەك خۆر بدرەوشێتەوە.**"[٥٢].

ئەوەی جێی سەرنجە ئەوە لەگەڵ ئالأی کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتماعی کورد، جیاوازە.

ئالأی کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتماعی کورد

لە ٢٠ ی گولانی ساڵی ١٩٢٠ کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتماعی کورد لە کۆمەڵەی تەعالی کوردستان جیابۆتەوە، ئەوەش لە ئاکامی جیاوازی

هەڵوێستیان بەرانبەر تورك و دەوڵەتی عوسمانی کە ئەنجامەکەی بە لێکترازانی کۆمەڵی تەعالی کوردستان کەوتەوە و کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتماعی کوردی لێ کەوتەوە بەسەرۆکایەتی ئەمین عالی بەدرخان (١٨٥١-١٩٢٦) و ژمارەیەکی دیکە بوون[٥٣].

کۆنترین سەرچاوە سەبارەت بە ئاڵای ئێستای کوردستان زنار سلۆپی (**قەدری جەمیل پاشا**) (١٨٩٢–١٩٧٣)یە، کە لە بیرەوەرییەکانیدا ئاماژەی بە ئاڵای کوردستان و ڕەنگەکانی کردووە:

((کۆمەڵەی هاوبەندی کۆمەلایەتی ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستانی داناوە لەسەرەوە تەختەیەکی سوور لەناوەڕاستدا تەختەیەکی سپی ، ڕۆژێکی پڕشنگداری تێدایە وە تەختەی خوارەوەشی سەوزە ، وەك ئاڵای نیشتمانی کوردان بلاو کرایەوە) [٥٤].

بەلام زانیارییەکانی زنار سلۆپی بنەمای هەموو بۆچوونەکانی دروستکردنی ئاڵای کوردستانە ، دانەری کتێبی (جەمعیەتی تەعالی کوردستان)یش هەمان زانیاری دووبارە کردۆتەوە ، کەوا جەمعیەتی تەشکیلاتی ئیجتیماعی داهێنەری ئاڵاکەیە و بە یەکەم ئاڵای کوردیشی داناوە[٥٥].

جەمال نەبەز لەسەر زاری کامەران بەدرخان (١٨٩٥- ١٩٧٨)یش گوتوویە ئەو ئاڵایە لە سەروبەندی هاتنە کایەی پەیمانی سیڤەر ١٩٢٠ لای جەنراڵ شەریف پاشا بووە[٥٦].

لە ڕێڕەوی دادگاییکردنی سەید عەبدولقادر و هاوڕێکانی لە ١٩ی ئایاری ١٩٢٥دا، لە سەر زاری سەید محەمەدی کوڕی سەید عەبدولقادردا، ناوی زەینەددین عابدین وەك سکرتێری یانە (مەبەست کۆمەڵەی تەعالی کوردستانە – توێژەر)، هاتووە، کە **"ئاڵای داهێنا، ئاڵای عوسمانی داگیرا ، ئێمە ئاڵای کوردیمان هەڵدا تا وەك خۆر بدرەوشێتەوە."**[٥٧].

لە ڕێڕەوی دادگاییکردنی کەمال فەوزیش (١٨٨٤،١٨٨٢–١٩٢٥)دا، پرسیاری لێ کراوە کەوا **"لە جەمعییەتەکەتاندا** – مەبەستی جەمعیەتی

تەشکیلاتی ئیجتیماعییەی کوردە – تۆژەر) **ئاڵایەکی کوردستان دروست کراوە، بینیوتانە؟**"(٥٨).

سەبارەت بە دانانی ئەو ڕەنگانە ئاماژە بەوە دەکرێت کە زەین لعابدین دروستکەری ئاڵای کوردستان، نیشانەی ئاڵاکەی وەك ئێرانییەکان، هیندییەکان، ئیتالییەکان و زۆر وڵاتی تر لە ڕەنگ و نیشانەی ئاڵای مادەکان وەرگرتووە بەو پێیە کە هیرۆدۆت و کتسیاس مێژوونووسانی کۆنی یۆنانی گوتوویانە، میتانییەکان و کاوییەکان و ئیمپراتۆری ماد کە پایتەختەکەی (**ئەکباتانە**) (**هەمەدانی ئەمڕۆ**)، خاوەنی ئاڵای سێ ڕەنگی سوور، سپی و سەوز بوون و نیشانەی جۆراوجۆری وەك تاج، هەتاو و شێریان لە ناوەندی ئاڵاکەیاندا هەبووە(٥٩).

نوێترین زانیاری لەو بارەیەوە، وتارێکی د. جەمال نەبەزە، لەسەر زاری شاکر مەجرووم ئەم ئاڵایە دراوەتە پاڵ ئەحمەد موختار بەگی جاف (١٨٩٧–١٩٣٥)ی شاعیر و تێدا دەڵێت:

"**ئاڵای کوردستان لە سەردەمی جەنگی یەکەمی جیهانیدا، لە لایەن هۆنەری نیشتمانپەروەری کورد، ئەحمەد موختار جافەوە لە هەڵەبجە نەخشێکێشراوە و، دوایی پاش تەواوبوونی جەنگ لە لایەن مێجەر نوئێل ئەدوار چالز ولیام نوئێل براوە بۆ سەرکردە کوردەکانی باکووری کوردستان، لە کاتێکدا کە مێجەر نوئێل بە دزییەوە گەشتێکی بەوێدا کردووە**"(٦٠).

ئەم بۆچوونە ڕەخنەی لێ دەگیرێت، چونکە ئەحمەد موختار جاف لە ساڵانی جەنگی یەکەمی جیهانی تەمەنی بەو جۆرە نەبووە بیر لە دانانی ئاڵا بکاتەوە، لە پاڵیشیدا وەك شاعیریش، تەنانەت وشەی (ئاڵا، بەیداخ، پەرچەم)ی لە شیعرەکانیدا بە کارنەهێناوە.(٦١)

سەبارەت بە گەشتەکەش، لە ڕۆژانەکەی نوئێلدا هیچ ئاماژەیەك بۆ بردنی ئاڵای تێدا نییە(٦٢).

جەمال نەبەز لەسەر زاری ڕەشید شەوقی (١٨٩٣–١٩٦٧)، دەڵێت: **ئاڵای کوردستان لە ڕۆژگاری جەنگی یەکەمی جیهانییەوە هەیە**.(٦٣)

لە لایەکی دیکەوە هەر جەمال نەبەز لە سەر زاری مەلا محەمەدی قزڵجی (١٨٩٥ –١٩٥٩)، دەڵێت: **"کە ئەو ئاڵایە لە رۆژهەڵاتی کوردستان، لە سەردەمی سمکۆدا هەبووە، پاشان کەوتووەتە لای عەزیز زەندی، کە لە کۆتاییساڵی ١٩٣٧دا** "کۆمەڵەی ئازادیخوازی کوردستان"**ی دامەزراند ، بە تێکچوونی حیزبەکەی و هاتنە کایەی کۆمەڵەی ژێکاف، کەوتە لای دامەزرێنەرانی ژێکاف، بەڵام کۆمەڵەی ژێکاف لەبەر ئەوەی دڵنیا نەبوو، لەوەی هەل بۆ کورد هەڵدەکەوێ، "قەوارەیەك بۆ خۆیان ساز بکەن، جاری ئاڵاکەیان لە گۆڤارەکەیاندا** "نیشتمان" **چاپنەکرد، بەڵکو تەنێ (خۆر)ەکەیان چاپ کرد لە نێو بازنەیەکدا، دوایی کە کۆماری کوردستان داخویانیکرد، ئەوجا پێشەوای شەهید قازی محەمەدی ئەو ئاڵایەی کرد بە ئاڵای کۆماری کوردستان"**[٦٤]. بەڵام ئەوەی عەزیز زەندی جۆرێکی دیکەیە، دواتر باسی دەکەین.

سەبارەت بە لێکدانەوەی ڕەنگەکانی ئاڵای کوردستان **(سپی بەرانبەر بەفرە ، کەسك بەرانبەر کشتوکاڵ، سوور بەرانبەر خوێنی شەهیدان ، زەردیش واتە خۆر**[٦٥].

جەمال نەبەز لەسەر زاری شاکر مەجرووم دەڵێت: **رەنگەکانی ئاڵای کوردستان لە رەنگەکانی سروشتی کوردستان وەرگیراون**[٦٦].

زەینەلعابدین کێیە؟

زانیاری لەبارەی کەسایەتی زەینەلعابدین زۆر کەمە ، ئەوەی تا ئێستا بۆ ئێمە دەرکەوتووە ، ناوبراو کوڕی (**محەمەد فانی**)یە، لە شاری سلێمانی نیشتەجێ بووە و دوو برای بە ناوەکانی دکتۆر مەسعوود فانی (١٨٨٩–١٩٧٩) و عەلی عیلمی (١٨٨٩–١٩٦٤) هەبووە[٦٧].

سەبارەت بە زەینەلعابدین هەندێ زانیاریش لای حوزنی موکریانی (١٨٩٣–١٩٤٧) تۆمارکراوە، کاتێ لە ناوەڕاستی سییەکاندا حوزنی لە هەوڵی دەرکردنی رۆژنامەیەکدا بووە، داوای لێ کراوە دەبێ زەینەلعابدین

وەك بەڕێوەبەری بەرپرس لە گەڵیدا بێت، بـەڵام کارەکـە لەگـەڵ ئـەو سـەری نەگرتووە[٦٨]. زەینەلعابدین ئەندامی کۆمەڵـەی تـەعالی کوردسـتان بـووە[٦٩]. زەینـە لعابـدین رۆڵـەی رواندزە و مامۆسـتای یاسـا و کـاتبی گشـتی پـارتی حورییەت و ئیئتیلاف بووە، بە ئەدەنەلی زەینەلعابدین ناسـراوە، ماوەیـەکی زۆر لـە میسـر ماوەتـەوە، بـرای عـەلی عیلمـی و مەسـعوود فانییـە، خـەڵکی سلێمانییە، لە رواندز مـردووە[٧٠]. هـەروەها بەڕێوەبـەری قوتابخانـەی قـەڵای کەرکووکیش بووە[٧١].

راپەڕینی سمکۆ و ئاڵا

ڕاپەڕینی سمکۆ (١٨٩٥–١٩٣٠) کە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بەرپا بوو ، هەنـدێ سەرچـاوە ئامـاژە بەهـەڵکردنی ئاڵایـەك دەکـەن ، لەوانـە حـوزنی موکریانی (١٨٩٣–١٩٤٧) دەڵێت: ((**سەید تەها کە سـەید عەبدوڵڵای نـاردە سـەر عـەلی زەمانیـان، مولاحـەزەی فـەرموو تـۆپی داشـا مەجیـد نایـەڵێت بجوولێتـەوە، ئـاڵای خـۆی ، کـە نیشـانەی ڕەش بـوو دا بـە شـێخ عەبـدوڵڵا فەرمووی ئێستاکە دەبێ داشا مەجید بگـرن.... ئـاڵای سـەید تـەها لەسـەر تـەپلی سـەری داشـا مەجیـد چـەقاند.**))[٧٢]. پێدەچـێ ئـەو ئاڵایـە هـەر بـۆ خۆناسـینەوە بێـت ، نـەك ئـاڵای نەتـەوەیی. ((... **عەجـەم لـە تـەورێزدا تەشویشێکی تێکەوت ، لاهووتی خان بە ئاشکرا ئاڵای سمکۆیان هەڵدا**))[٧٣] .((... **هەرچـەندە هـەموو کوردسـتان تـاکو دەچـێتە لوڕسـتان و لـەك، ئامادەبوونە لە عەجەم بڵند بن و ئاڵای سمکۆ هەڵکەن....**))[٧٤].

لە دیدارێکی مسـتەفا پاشـا یـامولکی (١٨٦٦ـ١٩٣٦)، کـاتێ پرسـیاری هەڵنـەکردنی ئـاڵای تایبـەتی لـێ دەکـات، لـە وەڵامـدا سمکـۆ گوتوویـە: "**....سەبارەت بە ئاڵا ئەوا پێم وانییە پێویست بە بوونی بکات، بەڵام دیارە شکاکەکان ئاڵای جۆراوجۆریان هەیە، وەك دەبینی هـەر تیپـی شـەڕکەرە و ئاڵای خۆیان هەیە**"[٧٥].

".... ئاڵای تایبەتی خۆی هەڵدەکا. ئاڵاکەی سمکۆ بریتی بوو لە دوو ئامێری شاخاوی کە بە شێوەی خاچ لەیەکیان داوە و لەسەری نووسرابوو (کوردستانی ئازاد)، ئەویش لەساڵی ١٩٢٢" (٧٦).

بەڵام سەرچاوەیەکی دیکە سەبارەت بە ئاڵای سمکۆ دەڵێت **" ئاڵای کوردی بریتی بوو لە دوو تۆپی چیایی لێك تێپەڕیو بوو کە کوردستانی سەربەخۆی لە سەر نەخش کرابوو"**(٧٧).

سەبارەت بە بوونی ئاڵای تایبەتی سمکۆ، ئەوا لەبەردەم وەڵامەکەی سمکۆ بۆ یامولکی هیچیان خۆ ناگرن، پاشان ئەو تێکەڵاوییە لە وەسفی جۆری ئاڵاکە، شتێکی وا نادەن بە دەستەوە.

ئاڵای کوردستان لە شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥

لە شۆڕشی ساڵی ١٩٢٥ ی باکووری کوردستان بە ڕابەری شێخ سەعیدی پیران (١٨٦٥-١٩٢٥)، ئاڵای کوردستان هەڵکراوە و ژمارەیەك نووسەر ئاماژەیان بە هەڵکردنی ئاڵای کوردستان کردووە.

لە هەواڵێکی خێرادا کە باس لە دادگاییکردنی شۆڕشگێڕانی کورد دەکات ڕۆژنامەی **(العراق)** باس لە ئاڵای کوردستان دەکات کە پارچە قوماشێکی سەوزە و ڕۆژێکی پڕشنگدار لە ناوەڕاستیدایە ، وەك دەڵێت: ((**هەموو کوردێك تامەزرۆی هەڵکردنیەتی**))(٧٨).

لە ئیفادەکانی ناو دادگای ئیستقلالی شەرقدا کە لە ڕۆژەکانی ١٥ و ١٩ ی مایسی ١٩٢٥ لە ڕۆژنامەی **(وقت)**دا بڵاوکراوەتەوە و پەیامنێرەکەی **(ناشیت هەقی)** بووە، لە کاتی پرسیارکردن لە سەید عەبدولقادری نەهری (١٨٥٧-١٩٢٥) باسی ئەو ئاڵایە کراوە کە جەمعیەتی تەشکیلاتی ئیجتیماعیەی کورد دروستی کردووە(٧٩).

لە ڕێڕەوی دادگاییکردنی سەید عەبدولقادردا، باسی پێناسەی کارتی جەمعیەتی تەعالی کوردستان کراوە، کە ڕەنگی سەوز لە خوارەوەو لە ناوەڕاستیشدا خۆرێکی زەرد بووە(٨٠). ئەم ئاڵایە پێناسەی جەمعیەتەکەیە

کـە ڕەنگــی ســەوزە[٨١]. لــە ئیفــادەی ســەید محەمــەدی کــوڕی ســەید عەبدولقادردا هاتووە، کە ئەم ئالآیە نووسەری گشتی (**کاتب عمومی**) دروستی کردووە[٨٢].

بەپێی سەرچاوەیەکی دیکە لە هەمان دادگاییکردنی سـەید عەبـدولقادری سەید عوبیدوڵڵای شەمزینی سەرۆکی پێشووی کۆمەڵـەی تـەعالی کوردسـتان، لە دادگای ئیستقلالدا تووشی گەلێك لێپێچینەوە بووە و گوتوویە: "**بیرمان لە دامەزرانـدنی کوردسـتانێکی سـەربەخۆ و ئالآیـەکی کـوردی پێکهـاتوو لـە ڕەنگـەکانی** (سـوور و زەرد و سـپی) **و خـۆرێکی پرشـنگدار لـە ناوەڕاسـتیدا دەکردەوە کە لەگەڵ مێژوو و گیانی نەتەوایـەتی کـورددا بگونجێـت ئەمـەش مافێکی کوردەکانە**"[٨٣].

ئەوەی جێی سـەرنجە باسـی ڕەنگـی زەرد بـۆ ئالآکـە کـراوە لـە جیـاتی سەوز، کەچی لە سەرچـاوەیەکی دیکـەدا دەڵێـت: لـە دانیشـتنی ڕۆژی ١٦ ی مایس، سەرۆکی دادگای سەربەخۆ (**ئیستقلال**) ئەو پرسیارەی کردووە ، کـە هەندێ ڕۆژنامە بلآویان کردۆتـەوە ...."**ئـەو ئالآیـە کـە لاتـان بـوو** (ئالآکـەی نیشـان دا کـە پارچـەیەکی کەسـك لـە ناوەڕاسـتی ڕۆژێـك تیشـکەکانی بـلآو کردبۆوە) **وەلآمی شێخ سەعید ئەوە بوو: ئەوە ئالآی کوردەو هەموو کوردێك دەخوازێ لە ولآتەکـەی بـەرزی بکاتـەوە**"[٨٤]. لێـرەدا جۆرێـك تێکـەلآوی لـە وەسفی ئالآکاندا هەیە.

ئالآ و کوردستانی سوور

لە باسـی کوردسـتانی سـوور لـە یـەکێتی سـۆڤیەتی جارانیشـدا، کـە لـە بیستەکاندا لە ئەرمینیا دامەزراوە، لەو کارەدا مسـتەفاییف کـە کوردێکـە لـە ئۆزباکسـتان دەژیـا و پۆلیسـی لـەوێ تـەواو کـردووە و خانەنشـین کـراوە، دواتـریش چـۆتە ئـەرمینیا و لەگـەڵ (١٥-٢٠) پیـاودا (**کۆمـاری سـوور**)یـان ڕاگەیاندووە، هـەر لـەوێ ئالآکـەیان هەڵواسـی و کۆمارێکیـان دامەزرانـدووە و دیاری کرد و لەژێر ئالآکە سەرکۆماریان دانا و چەند وەزارەتێکیـان نـاو لێنـاو

نان و چایەکیان خواردۆتەوە و چوونەتەوە ماڵی خۆیان و هەر ئەو ڕۆژەش کۆمارەکە تێك چوو، ئەمەش لەبەر ئەوەی مستەفاییف گوتبووی ٢٠ هەزار چەکدار ئامادە دەکات و ئەمەش ترسی لای ئەرمەنەکان دروست کردووە و لەنێو خۆیان هەوڵەکەیان لەناوبرد(٨٥). بەڵام باسی شێوەی ئاڵاکەی نەکراوە.

ئاڵای کوردستان لە ڕۆژگاری کۆمەڵەی خۆیبووندا (١٩٢٧-١٩٣٢)

یەکێك لە کارە دیار و بەرچاوەکانی کۆمەڵەی خۆیبوون هەڵکردنی ئاڵای کوردستان بووە، لە سەرچاوەیەکدا ئاوا باسی ئاڵای خۆیبوون کراوە بەبێ ناوهێنانی سەرچاوەی زانیارییەکانی: **"ئەم ئاڵایە لەسەرەوە بۆ خوارێ لە سێ ڕەنگان پێك هاتووە ، سوور، زەرد وە سەوز وە لە ناو ڕەنگە زەردەکەیدا وێنەی ڕۆژ هەیە ...ئەم ئاڵایە لە ١٨٢١ ی میلادی دا دەرکەوت کە امیر (بەدرخان) لە تەمەنی ١٨ سالی دا سەرۆکایەتی امارەتی دوورگە (جزیرە) ی ناوچەی (بۆتان)ی بەدەستەوە گرت."** (٨٦).

کۆمەڵەی خۆیبوون لە ڕۆژی ٥ی تشرینی یەکەمی ١٩٢٧ لە شارۆچکەی بحمدون لە لوبنان دامەزراوە (٨٧)، ئەو ڕێکخراوە دروشمی تایبەتی خۆی هەبووە و ئاڵای کوردستانیشی هەڵکردووە. دروشمی کۆمەڵەی خۆیبوون خەنجەرێك بووە لەناوەڕاستی گوڵە گەنمێك و پەڕە مووچەیەکی نووسین و خۆرێکی پڕشنگداریش لەسەرەوە هەمووانی داگرتووە ، ئاڵاکەشی ، ئاڵای سێ ڕەنگی کوردستان لەسەر لووتکەی ئارارات هەڵکردووە ، ئەم ئاڵایە لاکێشەیەك بووە بە درێژایی کراوەتە سێ بەشی یەکسان سوور و سپی و کەسك لە خوارەوە خۆرێکی پڕشنگداریش لە ناوەڕاستیدایە (٨٨). ئەوەی جێی سەرنجە لەو سەرچاوەیەدا ئاماژە بە دروستکردنی ئاڵاکە لە لایەن ئەمین عالی بەدرخان و هاوڕێکانی دەکات (٨٩).

سەرچاوەی ئەو زانیارییەش بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا (١٨٩٨-١٩٧٦)ی سەرکردەی ڕاپەڕینی ئاگری خۆیەتی کە ئاماژەی بە

هەڵکردنی ئاڵای کوردستان کردووە لە رۆژگاری راپەرینەکەدا [٩٠]، تەنانەت وێنەشی هەیە[٩١].

دیارە لە بڵاوکراوەکانی خۆیبوونیشدا ئاماژە بە ئاڵایەکەیان کراوە و وێنەشی بڵاوکراوەتەوە[٩٢]. وێنەی ئەو ئاڵایە کاتی خۆی لەسەر بەرگی بڵاوکراوەی ژمارە (١)ی خۆیبوون بە زمانی ئینگلیزی بڵاوکراوەتەوە، بە ناوی (The Case Of Kurdistan Against Turkey)، کە لە ساڵی ١٩٢٨ لە فلادلفیا بە زمانی ئینگلیزی دەرچووە[٩٣].

لە سەرچاوەیەکی دیکەشدا هەر ئەمە دووپات کراوەتەوە[٩٤]. ئەوەی جێی سەرنجە هەر ئاماژە بە سێ ڕەنگی ئاڵاکە کراوە ، بێ ئەوەی ئاماژە بە خۆرە زەردەکەی ناوەڕاستی بکرێت.

بەلای توێژەرەوە ئەو زانیارییانە دروست نین ، تەنیا قسەی سەر زاری خەڵك بووە، بێ ئەوەی سەرچاوەی متمانە پێکراو لەبەردەست دابن ، چونکە ئەو سەردەمە سەرچاوە لەبارەی مێژووی کورد زۆر دەگمەن بووە. لە پەنجاکاندا وەك د. عیزەدین مستەفا رەسووڵ نووسیویە: ((**بەیداخەکەی خۆیبوون لە سوریا و لوبنانەوە لەسەر ئاسن دەهات ، خەڵك دەیانکرد بە یەخەی خۆیانەوە ، تەنانەت لە هەڵوێستێکدا بە میستەر شۆتەری حاکمی بەریتانیا وتراوە: "ئەمە بەیداخی کوردستانە، ئەگەر ئێوە بۆمان هەڵناکەن ، رووس بۆمان هەڵدەکات"** [٩٥].

حیزبی هیوا و ئاڵای کوردستان

لەگەڵ دامەزراندنی حیزبی هیوا لە ساڵانی سییەکانی سەدەی بیستەمدا، بۆ چوونە ڕیزی ئەم حیزبە دەبوا سوێند بە قورئان و خەنجەر و ئاڵای کوردستان بخورێت، کە خیانەت لە نەتەوەکەی نەکات و خۆی بکاتە قوربانی کوردستان[٩٦]. وێڕای ئەوە لەسەر یەکێك لە بڵاوکراوەکانی گۆڤارێکی حیزبی هیوادا وێنەی ئاڵای کوردستانی بە سەر یەکێك لە ژمارەکانییەوە لە لای چەپی ژمارە (T) بە ڕەنگاو ڕەنگی کێشراوە[٩٧].

حیزبی ئازادی کوردستان و ئاڵای کوردستان

ئەم حیزبە لە ساڵی ١٩٣٨ لە لایەن عەزیز زەندی (١٨٩٨–١٩٧٢) لە رۆژهەلاتی کوردستان دامەزراوە و تا ساڵی١٩٤٢ ، ئەم حیزبە دروشمی هەبووە، کوردەکانی ورمێ لە راپەرینەکەی ساڵانی١٩٤١ –١٩٤٢بەرپابوو، راپەریوان ئاڵایەکیان هەبووە، بریتی بووە لە:**"دوو خەنجەری راست و چەپ، سێ ئەستێرە لە سەر تەختێکی سەوز لە شوعاری حیزبی ئازادی کوردستانەوە وەرگیراوە"**[98]. کەواتە حیزبی ئازادی کوردستانیش ئاڵای هەبووە.

ئاڵای سەردەمی کۆماری کوردستان

کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان [99]. هەمان ئاڵای کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتماعی وەك ئاڵای نەتەوەیی ناسیوە [100] کۆمەڵە لە رۆژی ٩ مای ١٩٤٥ بە بۆنەی سەرکەوتنی هاوپەیمانان بەسەر فاشیزمدا لە شاری مەهاباد جەژنی گرت و ئاڵای نەتەوایەتی کوردییان هەڵکردووە [101].

کۆماری کوردستان لە مەهاباد لە ٢٢ی کانوونی دووەمی ١٩٤٦ بە پێشەوایەتی قازی محەمەد (١٩٠١–١٩٤٧) دامەزرا[102]. بەر لە راگەیاندنی دامەزراندنی کۆمار ، ئاڵای کوردستان هەڵکراوە، ئەویش: **" لە سەعات (١٠) رۆژی ٩/٢٦/ ٢٤ (١٩٤٥/١٢/١٧) دا ئاڵای پیرۆزی کوردستان، بە قەدر و عزەتێکی یەگجار زۆر لەسەر بانی یانەی (هیئەتی رئیسەی میللی) و یانەی پێشمەرگان لە مەهاباد هەڵکرا. لەلایەك قوتابیان کچ و کوڕ قامی ملیان دەخوێندەوە لە لایەکیش موزیك لێدەدرا ، لە لایەکی کەشەوە پێشمەرگان شیلینگیان دەکرد. دە هەزار نەفەر هورییایان دەکێشا و چەپڵەیان لێدەدا ، پێشەوای بەرز و مەزنی کوردستان جەنابی قازی محەمەد پیرۆزبایی لە میللەتی کورد کرد و فەرمووی: مێژوو نیشان نادا هیچ میللەتێك توانیبێتی بێ خوێن ڕێژی ئاڵای ڕزگاری خۆی هەڵکا، بەڵام میللەتی کورد توانی بەبێ**

ئەوەی خوێن لە کەپووی کەس بێت بە هۆی لیاقەت و کارزانییەوە ئالای ئازادی هەڵکا و خۆی بە دونیای تەمەدون بناسێنێ" (١٠٣).

لە ڕۆژی ١٧ی کانوونی یەکەمی ١٩٤٥ لە شاری مەهاباد، لە سەعات ١٠ ی بەیانی بە ئامادەبوونی خەڵکێکی زۆری چینە جیاجیاکانی کوردستان و لە بارەگای حیزبی دیموکراتی کوردستان، لە ڕێوڕەسمێکی شکۆدار و بە ئامادەبوونی پێشەوا قازی محەمەد ، بە خوێندنی سروودی نەتەوەیی(١٠٤)، ئالای کوردستان هەڵکراوە، دواتریش ئەو ئالایە لە شارەکانی دیکەی وەك: بۆکان ، نەغەدە ، شنۆ و میاندواو، هەڵکراوە(١٠٥).

"ئالای کۆماری کوردستان هەمان ئالای کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتماعی کوردییە بە هەندێ دەستکاریەوە، هەروەها کۆمار هێمایەکی هەبووە کە بریتی بوو لە ئالای کوردستان هەڵکراوە، لە ناوەندیدا دوو گوڵە گەنم کە قوماشێکی سوور و باریکی لە دەور ئالاوە ، لە ناوەندی گوڵە گەنمەکەدا تیشکی هەتاوەکە نوکی قەڵەمێکی لێ دەرکەوتووە ، ئەو هێمایە لە بۆنەکاندا لەگەڵ ئالای کوردستان دادەنرا" (١٠٦).

سەبارەت بە ئالای کۆماری کوردستان ، لە سەرچاوەیەکدا هاتووە ، ئەو کاتەی قەدری جەمیل پاشا سەردانی کۆماری کوردستانی کردووە لە مەهاباد چەند دانەیەکی لە ئالای کوردستانی پێ بووە ، کە لەو ساڵانەدا لە بەیروت دروست کرابوون ، دانەیەکی لەو ئالایە بە یەخەی پێشەوا قازی محەمەد کردووە ئەمیش گوتوویە: **"بە ڕاستی ئالایەکی جوانە و با هەر ئەوە ئالای جمهوریەت بێ ، بەلام با قەلەمێك و گوڵە جۆ یان گەنمێك لەملاو ئەولای ڕۆژەکە دابنرێ"** (١٠٧). بەلام وەك بینیمان ئەو ئالایە بەر لە هاتنی قەدری جەمیل پاشا، هەڵکراوە.

لە وتارێکی کورتدا لە ڕاڤەی ئەو ئالایەدا نووسراوە: ئالاکە سێ ڕەنگە، سوور و سپی و سەوز و لەناو سپیەکەدا دروشمی کۆماری تێدایە ، کە بریتی بوو لە دوو گوڵە گەنم و جۆ و وێنەی خۆر و لە ناو خۆرەکەشدا وێنەی قەڵەمە، کە ئەویش بریتی بوو لە پەڕەمووچەیەك ، سوورەکە: خوێن ،

سـپیەکە: کفـن، سـەوزەکەش: سروشـتی سـەوزی کوردسـتانە ، گـەنم و جۆیەکەشی بە پیتیی خاکی کوردستانە و خۆرەکەش نیشانەی خۆشەویستی و دێرینیی کوردانە، قەڵەمەکەش خوێندن و زانستە[١٠٨].

لەدوا دیداری پێشەوا قـازی محەمـەد و مـەلا مسـتەفای بـارزانی (١٩٠٣-١٩٧٩)، لـە ئێـوارەی ڕۆژی ١٩٤٦/١٢/١٦ قـازی محەمـەد دوای ئـەوەی ڕازی نابێت لە گەڵی بڕوات ، ئاڵای کوردستان لە گیرفانی دەردەهێنێت و دەیداتـە دەست مەلا مستەفا بارزانی و پێی دەڵێت: ئەوە ڕەمزی کوردستانە، بە تۆی دەسپێرم ، وەك ئەمانەت لە ئەستۆت[١٠٩].

لەدیدارێکی موحسین دزەیی لەگەڵ میناخانم (١٩٠٨ -١٩٩٦)ی خێزانی پیشـەوا قـازی محەمـەد، لـە ئـابی ١٩٥٨دا، لـە شـاری میـۆنیخی ئـەلمانیادا، لەسـەر زاری مینـا خانمـدا دەڵێـت:"....**لـەو کاتـەدا قـازی محەمـەد ئـاڵای کوردستانی دا یە دەست هەڤاڵی ڕێگای تێکۆشانی (مستەفا بارزانی) و وتی، ئـەو ئاڵایـەت تەسـلیم دەکـەم و تکـا دەکـەم بیپـارێزە، بـارزانی ئاڵایەکـەی وەرگرت...**"[١١٠]

هەروەها فەلەکەدین کاکەییش لە نامەیەکدا هەمان ئەو بۆچوونە دووپـات دەکاتەوە و نووسیویە: "لە هەشتاکاندا، مەکتەبی سیاسی پـارتی لـە **(ڕاژان)** بوو، گوندی شێخی نەهرییە، لە ناوچەی مەرگەوەڕ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان.

سەرۆکی بـەڕێز مەسـعود بـارزانی چـەند ئەنـدامێکی مەکتـەبی سیاسـیی دەعوەت کرد بۆ بارەگاکەی، کە لەوانەی ماون لـە یـادم مـاون: د. ڕۆژ نـوری شاوەیس، د. محەمەد سالح جمعە، د. جرجیس حەسـەن، بەنـدە و یـەك دوو هەڤالی دیکە.

گوتی: دیاریەکی مێژووییتان پیشاندەدەم.

هێنای...بوخچەیەکی بچووك بەسترابوو، باش بەسترابوو، هەڵگیرابوو. لە بەرچاومان کردیەوە بە سەرسامیەوە چاومان بە ئالایەکی بچووکی سـەرمێزی کوردستان کەوت. گوتی: **ئەمە ئاڵایەکە پێشـەوا قـازی محەمـەد لـە مـەهاباد تەسلیمی مەلا مستەفای کردووە.**"[١١١]

ئاڵای کوردستان لە دوای راپەڕینی ١٩٩١

لە دوای راپەڕینی بەهاری ١٩٩١، وێڕای ئەوەی کە کۆمەڵەی جوگرافیای سیاسی بەریتانیا بە ڕەسمی دانی بەو ئاڵایەی کوردستاندا ناوە وەك ئاڵای نیشتمانی خاکی کوردستان(١١٢).

لە بارودۆخی نوێی دوای راپەڕین، باسی ئاڵا کەوتە سەر زاران، لە گۆڤار و رۆژنامەکاندا مشتومڕ سەبارەت بە داهێنەری ئاڵای کوردستان هاتە ئاراوە. بەپێی ئاگاداریی توێژەر، سەرەتا لە وتارێکی بەدران ئەحمەددەوە بوو، تێیدا باس لە رەمزی نافیع رەشید هەولێری (١٩١٧–١٩٤٧) و گۆتفرید میووللەری ئەڵمانی (١٩١٤–٢٠١٠) کراوە، کە لە کردەیەکی سیاسییدا لە ساڵی ١٩٤٣دا هاوکار بوونە ئەو دووانە داهێنەری ئەو ئاڵایەی کوردستان بووبن(١١٣).

بەڵام ئەو بۆچوونە، بە چەند بەڵگەیەك رەت کراوەتەوە و سەلمێنراوە مێژووەکەی زۆر لەوە زووترە(١١٤). هەر ئەم بۆچوونەی بەدران، دووجاری دیکەش دووپات کراوەتەوە، کەچی وەڵامەکەی پشتگوێ خراوە.(١١٥)

دامەزراندنی پەرلەمانی کوردستان لە ئاکامی هەڵبژاردنی ١٩٩٢/٥/٢٠، دواتریش راگەیاندنی فیدراڵی لە ١٩٩٢/١٠/٤، خاڵێکی وەرچەرخانی زۆر گرنگ بوو لە مێژووی نوێ و هاوچەرخی کورد، لەو بارەیەوە نووسەران، داوایان کردووە هەنگاوی داهاتوو هەڵکردنی ئاڵای کوردستان بێت، کە تا ئەو رۆژە جگە لە پارتی (**پاسۆك**) هیچ لایەنەك بە راشکاوانە داوای لەو جۆرەیان نەبووە(١١٦).

لەو وتارەدا راشکاوانە بە پاڵپشتی سەرچاوەی پێویست ئاماژە بە لایەنی دروستکەری ئاڵا کراوە، کە (**کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتیماعی**)یە، دواتریش کورتە مێژوویەکی هەڵکردنی ئاڵا لە سەردەمە جیاجیاکاندا خراوەتە روو، بۆ ئەو رۆژە زانیاری نوێ بوون(١١٧).

ئەوەبوو پەرلەمانی کوردستان بەپێی بڕیاری ژمارە (٢٦)ی ١٩٩٩/١١/١١، یاسای ژمارە (١٤)ی ساڵی ١٩٩٩، کە تایبەتە بە ئاڵای هەرێمی کوردستانی عیراق، دەرکردووە، تێیدا شێوازی ئاڵاکە و پێوانەکان و

شێوازی هەڵدانی دیاری کراوە. بە داخەوە لەوێش لەو یاسایەدا هەمان بیست و یەك تیشك بۆ خۆرەکە دیاری کراوە، بە واتای جەژنی نەورۆز، کە دیارە ئەمە ساڵی زاینییە نەك کوردی، کە لە (١)ی خاکەلێوە دەست پێدەکات[١١٨].

سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیرانیش سیستەمی ئاڵای کوردستانی بە ژمارە(٢)ی ساڵی ٢٠٠٤ دەرکرد، تێیدا پێوانەی ئاڵا و شوێن و بۆنەکانی هەڵکردنی دیاری کردووە.[١١٩] دواتریش سەرۆکایەتی هەرێم بە فەرمانی هەرێمی ژمارە(٦٠)، ٦/٧/٢٠٠٦ شوێنی هەڵکردنی دیاری کردووە.[١٢٠]

ئەوەش هێنانەدی ئاواتێکی گەورەی کوردان بوو. تەنانەت یەکێك لە ئەندام پەرلەمانەکان لە خۆشیی دەرکردنی یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستان، بوورابۆوە[١٢١].

لە بارەی ئاڵای کوردستانەوە، عەبدوڵلا زەنگەنە لە وتارێکیدا ئەو پرسیارەی کردووە ،**"ئاڵای کوردستان ئایا دەبێ هەڵگەڕاوەی ئاڵای وڵاتێکی دیکە بووبێت؟"**[١٢٢]. کە گوایە ئاڵای کوردستان هەڵگەڕاوەی ئاڵای دەوڵەتی ئێرانە[١٢٣]. بەڵام دواتر هەر خۆی بە پاڵپشتی گۆڤاری (**هاوار**)ی ژمارە (١١)، ١٠ی چریا پاشی ١٩٣٢ی جەلادەت بەدرخان (١٨٩٧-١٩٥١)، بە روونی سەلماندوویەتی کە ئەم ئاڵایە هەڵگەڕاوەی هیچ ئاڵایەك نییە، بەو مانایەی کە لە پێش دامەزراندنی کۆمار، لە ساڵی ١٩٤٦دا هەبووە[١٢٤]. جەلادەت بەدرخانیش ئەو ئاڵایەی بە بۆنەی شەهیدبوونی شێخ عەبدولڕەحمان گارسی لەو ساڵەدا بڵاوکردۆتەوە[١٢٥].

ئاڵای کوردستان و رووناکبیرانی کورد

بێگومان ئاڵا وەك هێما و نیشانەی سەروەری، هەمیشە مایەی شانازی و شکۆمەندییە، نەخوازە بۆ میللەتێکی کە هێشتا نەبۆتە خاوەنی قەوارەی سیاسیی خۆی. لەو رووەوە، هەڵگرتن و بینین و دروستکردن و چنینی ئەو ئاڵایە لە لایەن خەڵکی کوردستان بە گشتی و رووناکبیران مایەی شانازی بووە.

لـە نامەیـەکی مسـتەفا خۆشـناو (١٩١٢-١٩٤٧) دا، بـۆ مـەلا مسـتەفا بارزانی لە ١٩٤٥/٣/١٨دا هاتووە، دەڵێت: **ئاڵایەک** (بەیداخ)**ێک لـە سـووریاوە هاتووە، لە لامانە لە ماڵی شێخ صادق پاراستوومانە**(١٢٦).

یوسف مەلـەك (١٨٩٩-١٩٥٩) رۆشـنبیری دیـاری ئاسـووری نووسـیویە: **"هەر بژی کوردستانی ئازاد و سەربەست لەژێر سایەی ئالاّ سیّ رەنگییەکەی کە هێمان بۆ سروشـت و ژیـان و پـاکی"**، ئـەو ئالاّیـە جارێـك یوسـف مەلـەك گەیاندۆتە فاتیکان(١٢٧).

لـە کـارێکی سیاسـی گـەورەی وەك کـردەی مـامۆت MAMMOTH کـە رەمزی نـافیع رەشـید (١٩١٧-١٩٤٧) و گۆتفرید یۆهـانز میوللـەر لـە سـاڵی ١٩٤٣ کە لە ئەڵمانیاوە بە فڕۆکە هاتنەوە کوردستان، بـۆ ئـەوەی راپـەڕینێك لە دژی ئینگلیز بەرپا بکـەن، بـەلاّم سـەری نـەگرت، ئـەوا سـوێندخواردن بـۆ ناپاکی نەکردن دەبوا بە ئالاّی ئەڵمانیا و ئالاّی کوردستان بووە(١٢٨).

گۆڤـار و رۆژنامـە کوردییـەکانیش بایـەخیان بـە ئـالاّی کوردسـتان وەك سیمای شکۆمەندی داوە و چ بە ناونانیان، بۆ نموونـە وەك ئـەو بلاّوکراوانـەی کە لە ناوەوە و دەرەوەی کوردستان دەرکراون: ئـالاّ، ئـالاّی بـەرگری، ئـالاّی پێشمەرگە، ئـالاّی سـوور، ئـالاّی سـووری کوردایـەتی، ئـالاّی ئیسـلام، ئـالاّی ئازادی، ئالاّی یەکێتی و چەندانی دیکەش.(١٢٩)

یان دانانی وێنەکەی لەگەڵ ناوی بلاّوکراوەکانیان، چ بە وتارنووسین. بۆ نموونـە گۆڤـاری (BULLTIN) بۆلتـەنی مەڵبەنـدی تۆژینـەوەی کـوردی لـە لەندەن کە د. کامـەران بـەدرخان (١٨٩٧-١٩٧٨)، لـە سـاڵی ١٩٤٨، ژمـارە (١)ی دەرکـردووە، لـە ژمـارە (٩)ی سـاڵی ١٩٤٩، کـە بـە زمـانی ئینگلیـزی دەرچووە، ئالاّی کوردستانی لە سەر بەرگی داناوە(١٣٠).

لە دیدارێکی مومتاز حەیدەریدا گوتی: یەکەم جـار ئـالاّی کوردسـتانم لـە وێنەیەکی تێکۆشەری ناسراو ئەحمەد حەمەدئەمین دزەیی بینیـوە لـە سـاڵی ١٩٥٦. هەروەها یەکەمین جاریش وەك مەدالیا ئالاّی کوردستانم لـە ئاهـەنگی

نەورۆزی ساڵی ١٩٥٧، بە بەرۆکی مەئموون دەباغەوە (١٩٣٦ـ١٩٦٣) بینی کە وتاری خوێندوّتەوە[١٣١].

لە هەڵمەتێکی پۆلیسی عیراق بۆ سەر ماڵی تیکۆشەری ناسراو مەئموون دەباغ، لە ساڵی ١٩٥٧، ناچار دەبێت هەرچی سەروکاری بە کاری سیاسییەوە هەیە لەناوببات، جگە لە مەدالیایەك ئالأی کوردستانی لەسەر بووە، لەگەڵ وێنەی رەمزی نافیع رەشیدی تێکۆشەری ناوداری هەولێر [١٣٢].

جەمال خەزنەداریش دەڵێت: کاتی خۆی کە گۆڤاری (دەفتەری کوردەواری)مان دەرکرد، سێ ژمارەی بە سێ رەنگ لێ دەرچوو، کە مەبەستیش لێی ئالأی کوردستان بوو[١٣٣].

فەلەکەدین کاکەیی رووناکبیر و سیاسەتمەداریش لە بابەتێکیدا لە ساڵی ١٩٨٦ باسی ئالأی کوردستانی کردووە[١٣٤].

رۆژنامەی تەڤگەر TEVGER ئۆرگانی تەڤگەرا رزگاریا کوردستانێ، کە لە سوێد بە هەردوو زمانی کوردی و تورکی دەرچووە، ئالأی کوردستانی داناوە[١٣٥]. لەو رووە عەلی جوکڵ (١٩٢٢–٢٠١٢) مامۆستایەکی رۆشنبیری هەولێر ئاماژە بەوە دەکات، کە بۆ یەکەم جار ئالأی کوردستانی لە ماڵی کانەبی عەزیز ئاغای دەزیی بینیوە لە بەغدا و بە دیوارەوە هەڵواسرابوو و کچەکانی بە دەست درووبیوویان[١٣٦].

جەوهەر غەمگینی (١٩٣٤–٢٠١٢) رووناکبیریش سەبارەت بە ئالأی کوردستان دەڵێت: "**شەکانەوەی ئالأی کوردستان بە گەورەترین قازانج دەزانم**"[١٣٧]. د. سامیە شاکر (**مەشخەڵ**)ی شاعیریش دەڵێت: "**ئالأی کوردستانمان دەکێشا و دەمانهاویشتە ماڵی نەیاران**"[١٣٨].

هەر لەو بوارەدا، عەبدوڵڵا پەشێوی شاعیر لە دیمانەیەکدا گوتوویە: بەر لە سی ساڵ بیری لە هەڵکردنی ئالأ کردۆتەوە و پاشان دەڵێت:"**کە دانیشتنە هاوبەشەکەی تەلاری پەرلەمانم دیت و ئالأی کوردستانم بینی دەشەکێتەوە، لە خۆشیان گریام و هەر ئەو ساتە تەلەفۆنم کرد بلیتی گەڕانەوەم بۆ بېڕن**"[١٣٩].

گۆرانیبێژانیش پشکیان لەمەدا هەیە، هەر بۆ نموونە، بورهان مەجید، گۆرانی بۆ ئالآی کوردستان گوتووە، بەلآم فەوتاندوویانە[١٤٠]. ئەمە جگە لەوەی زۆربەی شاعیرانی کورد، شیعریان بۆ ئالآ نووسیوە و لەو بارەیەوە هەستی خۆیان دەربڕیوە[١٤١]. دیارە ئەمانە تەنیا وەك نموونە باس کراون.

بە گشتی کوردیش وەك هەر نەتەوەیەکی سەر ئەم زەمینە بیری لە هەڵکردنی ئالآ کردۆتەوە و بەپێی سەردەم و بارودۆخی لەبار هەوڵی داوە، ئالآی هەبێت، ئەگەرچی هەلومەرجەکان زۆر تەسکیش بوونە. دەبێ ئاماژە بەوەش بکەین کەوا پارت و رێکخراوەکانیش زۆربەیان ئالآی تایبەت بە خۆیان هەیە.

ئه نجام

ئـالا مێژوویـەکی دێـرینی هەیـە، لەگـەڵ سـەرهەڵدانی شارسـتانێتییەکان پەیدابووە، وەك نیشانەی رێز و رووەت و شکۆمەندی، سەرچاوەی بەرایی لـە سەربازییەوەیە. هەر شارستانییەت و دەوڵەت تەنانـەت کەسـایەتیش ئالآیـان هـەبووە. بـە درێـژایی مێـژوو گۆڕانکـاری زۆر لـە ئـالآدا رووی داوە. ئـالآ رەنگاورەنگ بووە، هەر رەنگەی مانای خۆی هەبووە.

بـۆ کـورد ئـەوەی تێبـینی دەکـرێ، سەرچـاوەکانی بەردەسـت هـیچ ئاماژەیـەکیان سـەبارەت بـە ئـالا تێـدا نییـە بـەر لـە سـەدەی بیسـتەم. لـە هەمووشی گرنگتر ئالآی نەتەوایەتییە، کە بە سەرهەڵدانی دەوڵەتی نەتەوەیی ئەویش بەرجەستە بووە.

لـە سـەدەی بیسـتەم بـە سـەرهەڵدانی راپـەڕین و شـۆڕش و کۆمـەڵ و رێکخراو و پارتەکان، کوردیش ئـالآی دروست کـرد، کـە هـەر یەکـە و بـەپێی بۆچوون و تێڕوانینی خۆی ئالآی داهێناوە. بەلآم لـە هـەموویان بەرجەسـتەتر ئەو ئالآیەیە کە کۆمەڵەی تەشکیلاتی ئیجتمـاعی کـورد دایهێنـاوە و لـە سـێ تەختەی بەڕیز : سوور، سپی، سەوز، خۆرێکی پڕشنگداری لە ناوەڕاستدایە، هەر رەنگە و مانای خۆی هەیە و بەزۆریش دەربڕی سروشتی کوردستانە.

ئەم ئالآیە لـە لایـەن زۆرینـەی خـەڵکی کوردسـتان دانـی پێـدانراوە و لـە هەرێمی کوردسـتانیش یاسـای بـۆ دەرکـراوە و ئیسـتا هـەڵکراوە و کۆمەڵـەی جوگرافیناسانی نێودەوڵەتیش دانی پێداناوە.

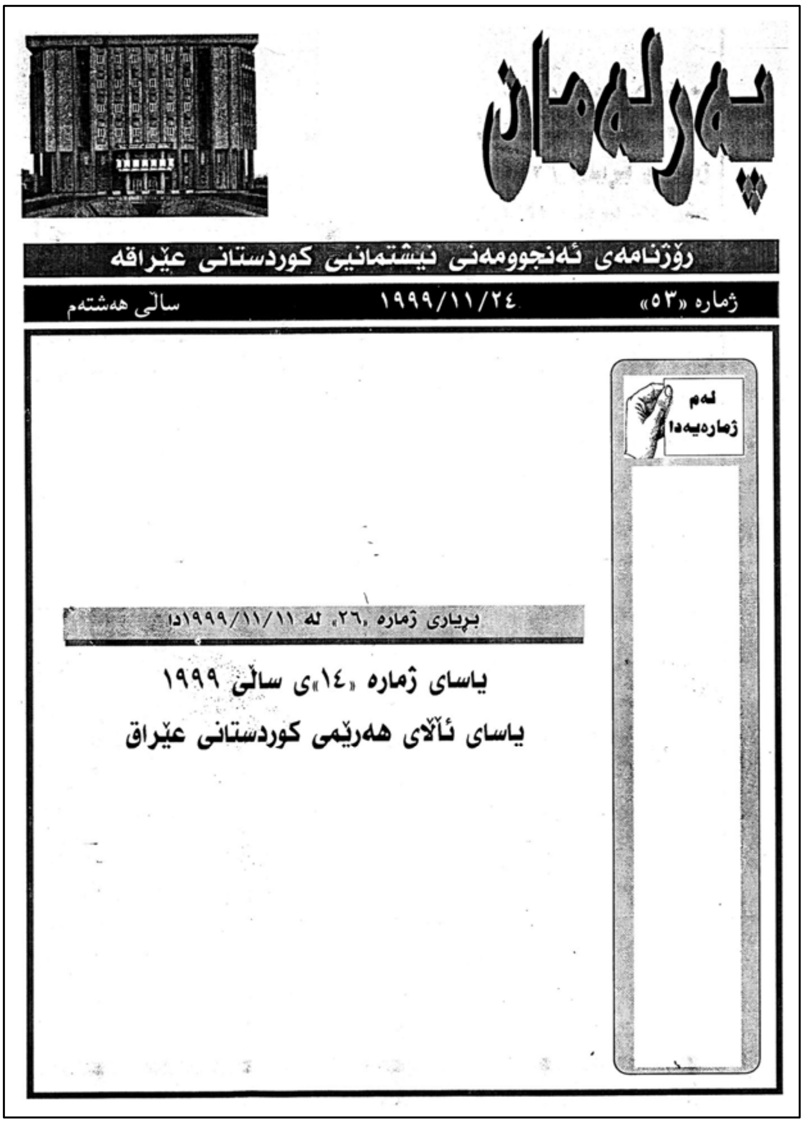

پەرلەمان

رۆژنامەی ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردستانی عێراقە

ژمارە «٥٣» ١٩٩٩/١١/٢٤ ساڵی هەشتەم

لەم ژمارەیەدا

بڕیاری ژمارە ,٢٦, لە ١١/١١/١٩٩٩دا

یاسای ژمارە «١٤»ی ساڵی ١٩٩٩

یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستانی عێراق

یاسا — پەرلەمان

بە ناوی خوای بەخشندە میهرەبان

بە ناوی گەلەوە
ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردستانی عێراق
ژمارەی بڕیار: ٢٦
مێژووی بڕیار: ١٩٩٩/١١/١١

بڕیار

پشت بەو دەسەڵاتەی کە بەپێی بڕگە «٣»ی مادده «٢» لە یاسای ژمارە «١٠»ی ساڵی ١٩٩٧ پێمان دراوەو لەسەر ئەو بنەمایەی کە ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردستانی عێراق لە دانیشتنی ڕۆژی ١٩٩٩/١١/١١یدا یاساکاری کردووە، ئەم یاسایەمان دەرهێنا:

یاسای ژمارە «١٤»ی ساڵی ١٩٩٩
یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستانی عێراق

ماددەی یەکەم:

هەرێمی کوردستانی عێراق ئاڵایەکی دەبێت بە شێوەی لاکێشەیی، کە پانییەکەی دوو لەسەر سێی درێژییەکەی دەبێت و، دابەش کراوە لەسەر سێ لاکێشەی ئاسۆیی یەکسان لە درێژی و پانی داو، پێکهاتەکەی بەم شێوەیەیە:

١ـ لاکێشەی سەرەوە ڕەنگی سوورەو، هێمای شەهیدانی بزاڤی ڕزگاری خوازی کوردە.
٢ـ لاکێشەی ناوەڕاست ڕەنگی سپی دەبێت، هێمای ئاشتی و ئازادی و دیموکراسی و لێبوردنە (تسامح)، کە خەڵکی کوردستان ئاواتە خوازیەتی.
٣ـ خۆرێکی زەرد دەکەوێتە ناوەڕاستی لاکێشە سپییەکەوەو، چەقەکەی خاڵی یەکتر بڕینی تیرەی لاکێشە سپییەکە دەبێت و، تیرەی خۆرەکە ئەوەندەی پانایی لاکێشە سپییەکە دەبێت و، (٢١) بیست و یەک تیشکی لێوە دەردەچێت بە شێوەی سێ گۆشەی دوولا یەکسان و، بنەکانی ($\frac{1}{21}$)

١٩٩٩/١١/٢٤ — ژمارە «٥٣» — ١

یاسا پەرلەمان

یەک لەسەر بیست و یەک لە چێوەی گۆی خۆرەکە دەبێت و، درێژیشیان بگاتە نیوەی هەردوو لاکێشە سوورو سەوزەکە. خۆرە زەردەکە هێمای بەردەوام بوونی ژیان و زانست و هیوا و ئومێدەو، (٢١) بیست و یەک تیشکەکەیش هێمای جەژنی نەورۆزی نەتەوایەتییە، رۆژی بەرخودان و راپەڕین و شۆڕش رزگاریی دژ بە زوڵم و زۆرو چەوساندنەوە.

٤- لاکێشەی خوارەوە ڕەنگی سەوز دەبێت و، هێمای کشتوکاڵ و سروشت و ژینگەی کوردستانە.

ماددەی دووەم:

ئەو جێگایانەی کە ئاڵاکەی لەسەر هەڵدەدرێت لە (پەیرەو) دیاری دەکرێت.

ماددەی سێیەم:

هەڵکردنی ئاڵا لە کاتی خۆرهەڵاتن دا دەبێت و، هاتنە خوارەوەشی لە کاتی خۆرئاوا بووندا.

ماددەی چوارەم:

دروست و چاپ و دابەش کردنی ئاڵا بە ڕەزامەندی وەزارەتی ڕۆشنبیری دەبێت.

ماددەی پێنجەم:

نابێت ئاڵا لە بۆنە نیشتمانی و نەتەوایەتی و ئاهەنگەکان دا بەرز بکرێتەوە یان بە کار بێت، ئەگەر هاتوو کەم و کوڕی هەبوو لەمەڕ گۆڕانی ڕەنگەکانی و پاک و پوختی و دڕانی.

ماددەی شەشەم:

هەڵدانی ئاڵا شان بە شانی ئاڵای عێراق دەبێت لەو بۆنانەی کە ئاڵای عێراقی تێدا هەڵدەدرێت و، تا قەوارەی دەستووری فیدرالییەت دەچەسپێت بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد لە عێراق دا.

ماددەی حەوتەم:

ئەنجوومەنی وەزیران بۆی هەیە پەیرەوێکی تایبەتی دەربکات بۆ ئاسان کردنی جێبەجێ کردنی بەندەکانی ئەم یاسایە.

مادده هەشتەم:

کار بە هیچ دەقێک ناکرێت کە لەگەڵ حوکمەکانی ئەم یاسایەدا هاو دژ بێت.

١٩٩٩/١١/٢٤ ژمارە «٥٣» ٢

پەرلەمان — یاسا

ماددەی نۆیەم:

دەبێ ئەنجوومەنی وەزیران ئەم یاسایە جێبەجێ بکات.

ماددەی دەیەم:

ئەم یاسایە لە مێژووی دەرهێنانییەوە جێبەجێ دەکرێت و لە ڕۆژنامەی ڕەسمیدا بڵاو دەکرێتەوە.

جوهر نامق سالم

سەرۆکی ئەنجوومەنی نیشتمانیی کوردستانی عێراق

هۆیە پێویستەکان

هەر کیانێکی سیاسی بە جیاوازی پلەو شێوازە دەستوورییەکەیەوە، ئاڵایەکی هەیە کە گوزارشت لە جوامێری و کەرامەتی گەلەکەی دەکات و سومبولیەتی، لە شێوەو ڕەنگ و پێک هاتەکانیدا، پاڵەوانێتی ئەو گەل و نیشتمانەو سەربەرزییەکانی ڕەنگ دەدەنەوە.

دەوڵەت تاکە کیانێکی سیاسی نییە کە ئاڵایەکی جیاواز بۆ خۆی دەست نیشان دەکات، بەڵکو ئەو هەرێمانەی کە لە ژێر چاودێریدا بوون و ئەو کیانانەی کە لە ژێر ئینتیداب و پارێزگاری دەوڵەتاندا بوون، هەروەها ئەو هەرێم و ویلایەت و میرنشینیانەش بە هەموو جۆرەکانیانەوە کە لە یەکێتییە فیدرالییەکاندانە، ئاڵایەکیان بۆ خۆیان دەست نیشان کردووە، یان دەست نیشان دەکەن، وەک سومبولێک کە لەگەڵ کیانەکانی تردا لێکیان جیا بکاتەوە.

با ئەوەشی بخرێتە سەر کە هەندێ دەوڵەتی ساکاری لێک نەبەستراو (غیر مرکبة) مافی داوە بە هەندێ لەو یەکە (وحدة) ئیداریانەی کە لێیانەوە پێک هاتووە ئاڵای تایبەتی خۆیان هەبێ.

پەرلەمانی کوردستانی عێراق بە بڕیاری مێژوویی ژمارە (٢٢)ی خۆی لە ڕۆژی ٤/١٠/١٩٩٢دا و بە تێکڕای دەنگ چارەنووسی گەلی کوردی لە کوردستانی عێراق دیاریی کردو، پەیوەندییە دەستوورییەکانی بۆ ئەم قۆناغە لەگەڵ دەسەڵاتی مەرکەزیدا لەسەر بنەمای یەکێتی فیدرالی لە ناو عێراقێکی دیموکراسی پەرلەمانیدا دیاری کرد کە باوەڕی بە سیستەمی فرەحزبی هەبێ و ڕێز لە مافەکانی مرۆڤ بگرێ کە لە بەڵگەنامە دەوڵەتیەکاندا دانی پیانراوە.

ئەم بڕیارە تێکڕای دەنگی خەڵکی کوردستانی بە هەموو پێک هاتەو توێژو ڕێکخراوەکانییەوە بەدەست هێنا، هەروەها زۆربەی هەرە زۆری هێزە ڕکابەرەکانی عێراق پشتگرییان لێ کرد، بۆیە هەرێمی کوردستانی عێراق مافی خۆی بوو ئاڵایەک بۆ خۆی دیاری بکات، کە گوزارشت لە قارەمانێتی و سەربەرزییەکانی و، هەروەها لە دیرۆک و خەبات و بۆچوونەکانی گەلەکەی بکات.

کوردستان ئاڵای خۆی هەبووە کە لە نەوەیەکەوە بۆ نەوەی دوای خۆی دەستاو دەست هاتووەو سەرکردە دڵسۆزەکانی کورد پاراستوویانەو داکۆکیان لێ کردووە، تا سەرکردەی نەمری کورد قازی محەمەد بەر لە شەهید بوونی تەسلیم بە سەرکردەی ڕوحی هەمیشە زیندووی نەتەوەی کورد مستەفا بارزانی کرد، کە ئەویش بەوپەڕی دڵسۆزی و خۆ بەخت کاریەوە پارێزگاری و بەرگری لێ کردوو هەر بە شەکاوەیی مایەوە.

بۆ بەرز نرخاندنی ئەو ڕێکردنە مێژوویییەو ئەو دڵسۆزی و لە خۆ بردەییە، هەروەها بۆ بە ئەنجام گەیاندنی خەونی دێرینی گەلەکەمان و بە پیرەوە چوونی ئارەزووەکانی و جێ بەجێ کردنی ئیرادەی ئەم گەلە و بۆ بەرجەستە کردنی یاساکاری و قانونی ئەم ئاڵایە کە بۆ یەکەمین جارە لە دیرۆکی کوردو کوردستاندا دێتە دی، ئەم یاسایە دەرهێنرا.

١٩٩٩/١١/٢٤ — ژمارە «٥٣» — ٣

فــەرمـان — **وەقایعی کــوردســتان**

هەرێمی کــوردستان
سەرۆك
ژمارە: ٦٠
بەروار: ٢٠٠٦/٧/٦

(فەرمـــانی هەرێمی)

پشت بەستن بەو دەسـەڵاتانەی پێمانـدراوە بـەپێی یاسـای سـەرۆکایەتی هـەرێم ژمـارە (١)ی سـالی ٢٠٠٥ی هەموار کراو بەیاسای ژمارە٢یسالی ٢٠٠٦،بریارماندا بەوەی:
(ئاڵای کوردستان)بەتەنها لەم شوێنانەی لای خوارەوە هەڵبکرێت:
١-سەرجەم دام و دەزگا حکومییەکانی هەرێمی کوردستان .
٢-سەرجەم بارەگاکانی لەشکری کوردستان .
٣-سەرجەم بازگەکانی هەرێمی کوردستان .
٤-حیزبە سیاسیەکان دەتوانن لەبارەگاکانیاندا لەتەك ئاڵای کوردستاندا ئاڵای حزبەکانیان هەڵبکەن.
٥-لەهەریۆنەیەکی رەسمیدا کەپێویست بەهـەڵکردنی ئـاڵای عێـراق بکـات،ئـەوە ئـاڵای شۆرشـی ١٤ی تەموزی سالی ١٩٥٨هەڵدەکرێت،تا ئاڵایەکی دیکەی بەپێی دەستور بۆ دەولەتی عێـراق فیـدرال دەسـت نیشان دەکرێت.

نوسراوە لەهەولێر لە رۆژی چواری مانگی حەوتی سالی ٢٠٠٦.

مسعود بارزانی
سەرۆکی هەرێمی کوردستان-عێراق

سیستەم　　　　　　　　　　　　　　　　وەقایعی کوردستان

سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران

پشت بەحوکمەکانی مادده (٧) لە یاسای ئاڵای هەرێمی کوردستانی عێراق ژمارە (١٤) ساڵی ١٩٩٩، ئەنجومەنی وەزیران لە کۆبوونەوەی ژمارە (٤١)ی رۆژی ٢٠٠٤/٧/٢٦ بڕیاریدا بە دەرکردنی ئەم سیستەمەی خوارەوە:

سیستەمی ئاڵای کوردستان
ژمارە (٢) ساڵی ٢٠٠٤

ماددەی یەکەم: پێوانەی ئاڵای کوردستان بەم شێوەیەی خوارەوە دەبێت:
پێوانەی ئاڵای گەورە بەم پێوانەیەی خوارەوە دەبێت:

أ—١٢٠ سم X ١٨٠ سم .

ب—١٠٠ سم X ١٥٠ سم .

ج—٦٠ سم X ٩٠ سم .

بەڵام پێوانەی ئاڵای بچوك لە هەر پێوانەیەك بێت بەهەمان شێوەی بڕگەی (١) یەك دەبێت.

ماددەی دووەم: ئاڵای کوردستان رۆژانە لەسەر ئەم باڵەخانانەی خوارەوە هەڵدەدرێت:

- سەرۆکایەتی ئەنجومەنی نیشتمانی کوردستان.
- سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران و هەموو وەزارەتەکان.
- پارێزگاکان، قائمقامیەتەکان، ناحیەکان.
- سەرجەم بارەگاو یەکەسەربازییە سنوورییەکانی هەرێمی کوردستان.
- ئەو بنکە پۆلیسیانەی کە دەکەونە دەرەوەی یەکە ئیدارییەکان و یان ناوچە سنوورییەکان کە لە لایەن وەزیری ناوخۆ دیاری دەکرێن.

ماددەی سێیەم: ئاڵای کوردستان لەسەر ئەم باڵەخانە حکومیانەی کە لە مادەی (٢) دا باسی لێوە نەکراوە لەو بۆنەو یادەوەریانەی خوارەوە هەڵدەدرێت:

١—هەموو رۆژانی پشووی رەسمی.

٢—هەموو ئەو بۆنەو یادەوەرییە نیشتمانییە گرنگانەی کە لە لایەن ئەنجومەنی وەزیران بە پشووی رەسمی دادەنرێن.

٣—دەکرێت رۆژانی پێنجشەممە لە گۆڕەپانی قوتابخانەکاندا رێوڕەسمی هەڵدانی ئاڵای کوردستان (سڵاوی ئاڵا ـ تحیة العلم) لەگەڵ سروودی نیشتمانی بەڕێوە بچێت.

٤—هەر بۆنەو شوێنێکی تری تایبەتی کە لە لایەن سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیرانەوە دیاری دەکرێت.

ماددەی چوارەم: ئاڵای کوردستان تاکو پشتێندی ستوون هەڵدەدرێت، لەو کاتانەی خوارەوەدا:

١—لە رووداني هەر کارەساتێکی نیشتمانی و نەتەوەیی.

٢—لەکاتی رێو رەسمی بەخاك سپاردنی سەرۆکی هەرێمی کوردستان.

٣—لەکاتی رێورەسمی بەخاك سپاردنی سەرۆکی ئەنجومەنی نیشتمانیی و، یان سەرۆکی ئەنجومەنی وەزیران.

٤—لە هەر حاڵەتێکی تر، کە لەلایەن ئەنجومەنی وەزیرانەوە بە رۆژی ماتەمینی گشتی دادەنرێت.

ماددەی پێنجەم: دەسەڵاتی مۆڵەتدان بە چاپکردن و دروستکردنی ئاڵای کوردستان، یان بازرگانی پێکردنی بەهەموو جۆرو شێوەکانی ئاڵا لە پەڕۆو کاغەزو هەر کانزایەك بێت، دەدرێت بە وەزیری رۆشنبیری، کە بە پێی رێنمایی تایبەت رێوشوێنەکانی دیاری دەکات، بەشێوەیەك کە لەگەڵ یاسای ئاڵای کوردستان و ئەم سیستەمە بگونجێت.

ماددەی شەشەم: لەسەر وەزیرەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستانە، ئەم سیستەمە جێبەجێ بکەن.

ماددەی حەوتەم: ئەم سیستەمە لە رۆژی بڵاوکردنەوەی لە (وەقائعی کوردستان)دا کاری پێ دەکرێت.

نێچیرڤان بارزانی
سەرۆکی ئەنجومەنی وزیران

کوردستانێکی سەربەخۆ گەلێکی ئازاد

مژدە مژدە

بەڕێوەبەری نوسینگەی زانکۆی کامبرج

لە کۆلیجی پاشایان دا • محازەرەیەك دەربارەی مەینەتیو داماوی پەناهەندە کوردەکان •

دەڵێتەوە لەسەر داوای ڕێکخراوی جیهانی سێیەمی ڕێکخراوی مافەکانی مرۆڤ لەدانیشتگای

کامبرج دکتۆر (کامران دلسۆز) محازەرەیەکی دەربارەی مەینەتیو داماوی کورد ، پەناهەندەکانی بەریتانیا

خەلکێکی زۆری بەریتانی ئامادەی ئەو کۆڕە بوون و محازەرەکە دووسعاتی خایاند

هەروەها (زوهیر الهاشمي) بەشداری محازەرەکەی کرد و بەڕێز (جون ماکلاوود)

دامەزرێنەری ڕێکخراوی مافەکانی مرۆڤ لە دانیشگای کامبرج سەرپەرشتی کۆڕی محازەرەکەی کرد هەواڵەکەشیان

لەڕۆژنامەکاندا بلاو کردەوە •

کۆمەڵەی جوغرافیای سیاسی بەریتانیا بڕیاری دا بەرەسمی دان بە ئاڵای نیشتمانی کوردستان بنێت کۆمەڵەی

جوغرافیای سیاسی جیهانی بەریتانیا کەبارەگاکەی لەندەنە بڕیاری دا بە شێوەیەکی ڕەسمی دان

(بە ئاڵای نیشتمانی خاکی کوردوستان دا بنی) بەهەرسێ ڕەنگەکەیەوە و وێنەی خۆر لەناوە ڕاستیا بێت

وە ئەم بڕیارەش لە کۆبونەوەی سالانەی ئەم دوایانەدا هاتوە شان بە شانی لەگەل دان نانی بە ئاڵای

(فلستین و سیخ و ئەریتری) دا لە لایەن هەمان ڕێکخراوەوە کەلەپێش چەند سالێك دا درابو وە بە پێی

ئەم بڕیارە گرنگە ئاڵای کوردستان لە بلاوکراوەکانی ڕێکخراوی جوغرافیای سیاسی دا لە سەرانسەری جیهان

بلاو دەکرێتەوە و دەچەسپێندری •

(نوسینگەی ڕاگەیاندنی کوردوستان بەریتانیا) لندن — بەریتانیا

١٩٩١/١٢/١٠

دەزگای ڕوشنبیری و ڕاگەیاندن

پەراوێزەکان:

(١) الموسوعة العربية الجمهورية العربية السورية / رئاسة الجمهورية، هيئة الموسوعة العربية، المجلد١٣، ط١، دمشق، ٢٠٠٥، ص٣٩٤، (مادة العلم ، محمد وليد الجلاد).

(٢) عبدالرحمن محمدامين زەبيحی، قامووسی زمانی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧، ل٥٦.

(٣) بۆ زانیاری بڕوانە: عبدالرحمن محمدامين زەبيحی، قامووسی زمانی کوردی، بەرگی دووەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٩، ل٢٢٨؛ گیو موکریانی، فەرهەنگی کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ١٩٩٩، ل١٣، ٩٩.

(٤) نفس المصدر .

(٥) الموسوعة العربية العالمية ، مجلد ١٦، ط٢، الرياض، ١٩٩٩، ص٣٨٤.

(٦) الموسوعة العربية الجمهورية العربية السورية / رئاسة الجمهورية ، هيئة الموسوعة العربية، المجلد١٣، ط١ ، ص٣٩٤.

(٧) ئی.م. دیاکۆنۆف، میدیا، و: بورهان قانع، دەزگای رۆشنبیری و بلاوکردنەوەی کوردی، دار الحرية، بەغدا، ١٩٧٨. ل١٥٩–١٦٠.

(٨) ئارتوور کریستێنسێن، ئێرانی سەردەمی ساسانییەکان، لە فارسییەوە وەرگێڕانی: سەلاحەددین ئاشتی، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل٦٢٢.

(٩) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: عبدالرحمن مزووری، کاوەیێ ئاسنگەر ئەفسانا نو هاتیە چێکرن، "هاڤیبون" (گۆڤار)، بەرلین، ژمارە(١٨) ٢٠٠٧، ل٧–٣٤.

(١٠) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: ئارتوور کریستێنسێن، ئێرانی سەردەمی ساسانییەکان، لە فارسییەوە وەرگێڕانی: سەلاحەددین ئاشتی، ل٦٢٢–٦٢٤، سەرجەمی بەرهەمی حوسێن حوزنی ، بەرگی یەکەم، کۆکردنەوەی: دەزگای ئاراس، هێنانە سەر ڕێنووسی نوێی کوردی: مەحموود زامدار، پێداچوونەوەی : عەبدوڵڵا زەنگەنە و فەخرەدین ئامێدی، هەولێر، ٢٠٠٧، ل٧١–٧٢.

(١١) الموسوعة العربية الجمهورية العربية السورية / رئاسة الجمهورية ، هيئة الموسوعة العربية، المجلد١٣، ط١ ، ص٣٩٤.

(١٢) الموسوعة العربية الميسرة، المجلد الثاني، دار النهضة للطبع و النشر، لبنان، ١٩٨٠، ص١٢٢٥.

(١٣) الموسوعة العربية الجمهورية العربية السورية / رئاسة الجمهورية، هيئـة الموسـوعة العربيـة، المجلد١٣، ط١ ، ص٣٩٨.

(١٤) نفس المصدر.

(١٥) احمد بن علي القلقشندي ، صبح الاعشى في صناعة الانشاء ، ج٤، شرح وعلق عليـه وقابـل نصوصه: محمد حسين شمس الدين، دار الكتب العلميـة ، بـيروت، ١٩٨٧؛ د.محسـن محمـد حسين، الجيش الايوبي في عهد صلاح الـدين، دار اراس للطباعـة والنشـر(١٩٠)، اربيـل،٢٠٠٣، ص١٠٦.

(١٦) الموسوعة العربية الجمهورية العربية السورية / رئاسة الجمهورية ، هيئة الموسـوعة العربيـة، المجلد١٣، ط١ ، ص٤٠٠.

(١٧) الموسوعة العربية الميسرة، المجلد الثاني، ص١٢٢٥.

(١٨) احمد تيمور ، تأريخ العلم العثماني، القاهرة ، ١٣٤٢هـ، ص١٩.

(١٩) بۆ زانیاری زیـاتر بڕوانـە: محمـد القدوسـي، علـم مصـر تـأريخ القتـال والاسـتقلال، "دبـي الثقافية" (مجلة) ، دبي، العدد(٢٧)، أغسطس ٢٠٠٧، ص١٢١-١٢٤.

(٢٠) الموسوعة العربية الجمهورية العربية السورية / رئاسة الجمهورية ، هيئـة الموسـوعة العربيـة، المجلد١٣، ط١ ،ص٤٠١.

(٢١) نفس المصدر .

(٢٢) بـۆ زانیـاری زیـاتر بڕوانـە: د.سـعد بشـير اسـكندر ، قيـام النظـام الأمـاراتى في كردسـتان وسقوطه مابين منتصف القرن العاشر و منتصف القـرن التاسـع عشـر، دار الشـؤون الثقافيـة العامة ، بغداد ٢٠٠٥ ، ١٢٣، ص٣١١-٣٢٥.

(٢٣) بۆ زانیاری زیـاتر بڕوانـە: عبـدالرقيب يوسـف، الدولـة الدوسـتكية في كردسـتان الوسـطى ، الجزء الثـاني ، القسـم الحضـاري، ط٢، دار اراس للطباعـة والنشـر، اربيـل، ٢٠٠١، ص١٢٣-١٢٥.

(٢٤) ئەولیا چەلەبی، کورد لە مێژووی دراوسێکانیدا، و: سەعید ناکام ، لە بڵاوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٩، ل٢٤٤.

(٢٥) عبدالحمید اسماعیل، مێژووی ئالای (کۆمەڵەی خۆیبوون) لە تورکیا، "هـەتاو" (گۆڤـار)، (هەولێر)، ژمارە(١٨٠)، ٣٠/٦/١٩٦٠. ل٩.

[26] Dîroka Ala Kurdan

http://www.xirabetuwa.com/Sections-artid-19.html

Ev stran ji alî Prym û Socin lî Kurdistanê ji devê Cano û Yahudîyekî Zaxoyî ku navê wî Pînhas e, hatîye girtin. Ji bo agahdarîyên zêdetin ên li ser vê sitranê binêre:

-Prym und Socîn, Kurdîsche Sammlungen, Erzählungen u. Lieder în Dîalekt des Tûr ’Abîdîn, St. Petersbourg, 1887, r. 64

(٢٧) الدليل العراقي لسنة ١٩٣٦ ، ص١٢٢؛ السيد عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات العراقية، ط٧، دار الشؤون الثقافية، بغداد، ١٩٨٨، ص٣٣٩.

(٢٨) کوردستانی عێراق لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیادا ، لە ئینگلیزییەوە وەریگێراوە: سەلمان عەلی، پێشەکی و پێداچوونەوەی: سدیق ساڵح، یەکەم بەرگ، بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٥، ل٢١.

(٢٩) "ژین" (ڕۆژنامە)، سلێمانی، ژمارە (١٤٥٧)، ١٩٥٩/٧/٢، ل١.

(٣٠) د. عبدالفتاح علي البوتاني، التطورات السياسية الداخلية في العراق ١٤ تموز ١٩٥٨- ٨شباط ١٩٦٣، دار سپيريز للطباعة والنشر- دهوك، مطبعة خاني، دهوك، ٢٠٠٧، ص٥٤.

(٣١) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: د.جلیلی جەلیل، هەندێ سیمای ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتووری کورد لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیەم و سەرەتای سەدەی بیستەمدا، وەرگێڕانی: ئەنوەر قادر محەمەد لە ڕووسییەوە، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٣، ل١٥٤.

(٣٢) هەمان سەرچاوە، ل١٥٨.

(٣٣) هەمان سەرچاوە، ل١٦١؛ د . صلاح محمد سليم هروری ، تەڤگەرا ئیرشاد و ئیرتقایا کوردی و سەرهەڵدانا بەدلیسێ یا ساڵا ١٩١٤، "مەتین" (گۆڤار)، دهۆك، خولا (٤)، ژ (١٣٣)، تیرمەها ٢٠٠٥، ل٤٣.

(٣٤) جەمیل توران، گوڵە بەفرینەی خوێناوی، وەرگێڕانی لە یۆنانییەوە: عەلی فەتحی، چاپخانەی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٣٣-٣٤.

(٣٥) هەموو ناوچە هاوسێکانی ڕۆژئاوای دێرسیم بەرەو سێواس دەگرێتەوە ، هانز -لۆکاس کییسێر، ڕاپەڕینی کوردە عەلەوییەکانی دەرسیم ١٩١٩-١٩٢١ (قۆچگیری) ، لەفرەنسییەوە وەرگێڕانی: نەجاتی عەبدوڵڵا، بنکەی ژین، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل١٧.

(٣٦) اسماعیل حەقی شاوەیس، شۆڕشگێڕی قوچگیری، "ڕۆژی نوێ"(گۆڤار)، سلێمانی، ژمارە(٤)، تەمووزی ١٩٦١، ل٦؛ ژمارە(٥) ئابی ساڵی ١٩٦١، ل٢٣. وەك نوری دەرسیمی یەکێ لە ڕابەرانی شۆڕشی قۆچگیری ساڵی ١٣٣٧ك/ ١٩٢ - نووسیویە ، نەخشەیان لە

شۆڕشەکەدا بەر لە هەر شتێك دەرکردنی بەیاننامەی ئازادی کوردستان و بەرزکردنەوەی ئاڵای کوردستان بووە لەسەر شاری هۆزات.

(٣٧) بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بە شۆڕشی قۆچگیری بڕوانە: د.نوری دەرسیمی ، دەرسیم لە مێژووی کوردستاندا، و: د.ئەحمەد فەتاح دزەیی، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی موکریانی، چ. وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١، ل١٥٦ ،١٦٧، ١٩٣؛ الاثار الكاملة للدكتور أحمد عثمان أبوبكر، اعداد: ازاد عبيد صالح، مركز ژين لأحياء التراث الوثائقي والصحفي، مطبعة شڤان، سليمانية، ص٤٠.

(٣٨) س.ج. ادموندز، كرد و ترك و عرب، ترجمة: جرجيس فتح الله ، دار التآخي، بغداد، ١٩٧١، ص٣٤؛ ئەحمەد خواجە، بەرگی یەکەم، چ. شەفیق بغداد، ١٩٦٨، ل٥٥.

(٣٩) ئەحمەد خواجە، چیم دی، بەرگی یەکەم ، ل٩٩؛ بەرگی سێیەم، لە دوای لاپەڕە ١٠٠ لاپەڕەکە خۆی ژمارەی بەسەرەوە نییە دیارە ئەو ئاڵایە لەگەڵ ئاڵای جەمعیەتی تەشکیلاتی ئیجتماعی کورد جیایە.

(٤٠) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: ڕەفیق حیلمی، یادداشت، چ٢، ل ٥١٢–٥١٣.

(٤١) ڕەفیق حیلمی، یادداشت، چ٢، ل٥٣٠.

(٤٢) بڕوانە: د.عیزەدین مستەفا ڕەسول، دیسان ئاڵای کوردستان، سایتی خەندان ، ڕۆژی ٢٠١٠/٨/٣١.

(٤٢) ڕەفیق حیلمی، یادداشت، بەشی یەکەم، چاپی دووەم، چاپخانەی ڕۆشنبیری و لاوان، هەولێر، ١٩٨٨، ل ١٢٧–١٦٥.

(٤٤) ئەو کۆمەڵەیە چاپخانەیەکی بچووکی نوێی لە پەترپاکییەی کلدانی لە دیار بەکر کڕیوە کە بە یەکەم چاپخانەی کوردی لە کوردستان دانراوە، بەو چاپخانەیە ڕۆژنامەیەکیان بە ناوی (گازی) بەچوار لاپەڕە دەرکردووە. بۆ زانیاری پتر بڕوانە: اكرم جميل باشا، مذكراتي، ت: د.قدري الدياربكري، ط٣، دياربكر، ٢٠٠٧ ص٢٥.

(٤٥) اكرم جميل باشا ، مذكراتي ، ص٢٤–٢٥.

(٤٦) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: ئیسماعیل گوێڵداش، جەمعییەتی تەعالیی کوردستان، وەرگێڕانی: زریان ڕۆژهەڵاتی، بنکەی ژین، ز(١٢٧)، سلێمانی، ٢٠١١، ل١٣.

(٤٧) اكرم جميل باشا ، مذكراتي، ص٢١.

(٤٨) بيار مصطفى سيف الدين، السياسة البريطانية تجاه تركيا وأثرها في كوردستان ١٩٢٣– ١٩٢٦، دار سبيريز للطباعة والنشر ، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٤، ص٢١.

(٤٩) اکرم جمیل پاشا، مذکراتي، ص٤٠.

(٥٠) مالمیسانژ، پێگەی کەمال فەوزی بتلیسی لە ڕێکخراوەکانی کورددا، لە تورکییەوە وەرگێڕانی: زریان ڕۆژهەلاتی، پێداچوونەوەی: سدیق سالح، بنکەی ژین، چ. شڤان، سلێمانی،٢٠٠٧، ل٢٠٦،٢٠٣.

(٥١) هەمان سەرچاوە،ل٢٠٦-٢٠٧.

(٥٢) هەمان سەرچاوە، ل٢١٠.

(٥٣) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: عەلی تەتەر نێروەیی ، بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ ١٩٠٨-١٩٢٧، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ – هەولێر ، دەزگەهێ سپیریز یا چاپ و وەشانێ ، دهۆك. کۆمەڵەی تەعالی کوردستان لە ٢٠ ی کانوونی یەکەمی ساڵی ١٩١٨ بە سەرۆکایەتی شێخ عەبدولقادری نەهری دامەزراوە. بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: نێروەیی ، ل١٥٠.

(٥٤) زنار سلوپی في سبیل کوردستان، ترجمة: رضوان علي بادیني، رابطة کاوة للثقافة الکوردیة ، بیروت ، ١٩٨٧، ص٦٩؛ قەدری جەمیل پاشا (زنار سلوپی) دۆزی کوردستان، و: فەیزوڵلا برایم خان و بارزان وهاب، لە بلاوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری هەرێمی کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی بیر (١٢) چ٣، دیار بەکر، ٢٠٠٧ ، ل٧١؛ منذر الموصلي، الحیاة السیاسیة والحزبیة في کوردستان، ١٩٩٢،ص٢٥٨. ئەوەی (موسلی) یش هەر لە سلوپی وەرگیراوە.

(٥٥) بڕوانە: ئیسماعیل گوێڵداش، جەمعییەتی تەعالیی کوردستان، وەرگێڕانی: زریان ڕۆژهەلاتی، ل٢٦٤-٢٦٥.

(٥٦) جەمال نەبەز، کۆبەرهەم ،ژمارە (٧) زنجیرەی وتاری وتوێژ لەگەڵ دەزگەی ڕاگەیاندنی گشتی، ژمارە(٢)، چ١، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧، ل٤٠٢.

(٥٧) قەتلوعامی کورد لە تورکیا، لە فەڕانسییەوە وەرگێڕانی، پێشەکی و پەراوێزنووسینی: نەجاتی عەبدوڵلا، لە بلاوکراوەکانی جڤاتا وەلاتیێ کوردا (خۆیبوون)، ژمارە(٢) بنکەی ژین، چ، شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٨، ل٥٣.

(٥٨) مالمیسانژ، پێگەی کەمال فەوزی بتلیسی لە ڕێکخراوەکانی کورددا، لە تورکییەوە وەرگێڕانی : زریان ڕۆژهەلاتی، ، ل٩٩.

(٥٩) حامید گەوهەری، کۆماری کوردستان، ل١٥١-١٥٢.

(٦٠) جەمال نەبەز، کۆبەرهەم ،ژمارە (٧) زنجیرەی وتاری وتوێژ لەگەڵ دەزگەی ڕاگەیاندنی گشتی، ژمارە(٢)، چ١، چاپخانەی منارە، هەولێر، ٢٠٠٧، ل٤٠١.

(٦١) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: دیوانی ئەحمەد موختار جاف، ئامادەکردن و بەراوردکردن و لێکدانەوە و پێشەکی بۆ نووسینی: پرۆفسیۆر دوکتۆر عیزەدین مستەفا ڕەسووڵ، چ. الادیب، بەغدا، ١٩٨٦.

(٦٢) بڕوانە: یادداشتەکانی مەیجەر نوئێل لە کوردستان، وەرگێڕانی: حسین احمد جاف و حسین عثمان نێرگسەجاری، چ.ئۆفسێت حسام، بەغدا، ١٩٨٤.

(٦٣) جەمال نەبەز، س. پ، ل ٤٠٢.

(٦٤) بڕوانە: جەمال نەبەز، هـ. س، ل ٤٠٢.

(٦٥) بڕوانە: هلبین محمدامین المزوري، حزبي هیوا – الامـل – ١٩١٩–١٩٤٦، دراسـة تأریخیـة سیاسیة، دار سپیریز للطباعة والنشر ، مطبعة حاجي هاشم، اربیل، ٢٠٠٨، ص٦١هـ.

(٦٦) جەمال نەبەز، س. پ..، ل٤٠١.

(٦٧) روهات الاکـوم: خوییـون و ثـورة اگـری، الترجمـة العربیـة: باشـراف رابطـة کـاوة للثقافـة الکردیة، مراجعة: شکور مصطفی، مطبعة اوفسیت هەولیر، اربیـل، ٢٠٠٠، ص٢٣. سـەبارەت بـەو بنەماڵەیـە عەبـدوڵڵا زەنگەنـە وردەکـاری باشـی بـۆ کـردووە و زۆرتـرین ئاگـاداری لەبارەیەوە نووسیوە و وەك خۆشی نووسیویە، وردەکاری و سەروسـۆراخ و بەدواداچـوونی پتری دەوێت. بۆ زانیاری پتر بڕوانـە: ڕۆژی کـورد، ئامـادەکردن و لێکۆڵینـەوەی: عەبـدوڵڵا زەنگەنە، پێشەکی: د.ئیسماعیل شـوکر، بنکـەی ژیـن، چ.شـڤان، سـلێمانی، ٢٠٠٥، ل٩٦–١٠٠.

(٦٨) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: سـەرجەمی بەرهـەمی حسـین حـوزنی، کۆکردنـەوە و لەچـاپدانی دەزگـای ئـاراس، بەسەرپەرشـتی: د.کوردسـتان موکریـانی، هێنانـە سـەر ڕێنووسـی نـوێی کوردی: مەحموود زامدار، پێداچوونەوەی: عەبدوڵڵا زەنگەنە و فەخرەدین ئامێـدی، بـەرگی دووەم، هـەولێر، ٢٠٠٧، ل٦٠٦–٦٠٧، (لێـرەدا خـاکی لـەجیاتی فـانی نووسـراوە)، هـەمان سەرچاوە.

(٦٩) بڕوانە: عەلی تەتەر نێروەیی، ل١٥٠.

(٧٠) ئیسماعیل گوێڵداش، جەمعیەتی تەعالیی کوردستان، وەرگێڕانی زریان ڕۆژهەڵاتی،ل٦٦.

(٧١) "ژیان"(ڕۆژنامە)، سلێمانی، ژمارە(٢٤١)، ٢٩/مایسی/١٩٣٠.

(٧٢) سەرجەم بەرهەمی حوزنی موکریانی، ل٥٢٤–٥٢٥.

(٧٣) هەمان سەرچاوە، ل٥٢٨–٥٢٩.

(٧٤) هەمان سەرچاوە، ل٥٣١.

(٧٥) بەڵگەنامەی بەریتانیایی ژمارە(F.O 371 /7781) سلێمانیه ١٢/١٢/١٩٢١بە وەرگرتن لە(د.عثمان علي، دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة١٨٣٣ـ١٩٤٦، منشورات مكتبة التفسير، اربيل، ٢٠٠٣،ص٣٦٧؛ کریس کۆچیرا، وەرگێڕانی: محەمەد رەیانی، چاپخانەی صدف تاران، ١٣٦٩(١٩٩٠)، ل٩٤.

(٧٦) لاهوتی، کوردستان و کورد، د. جەبار قادر لە روسییەوە کردوویە بە کوردی و تێبینی لەسەر نووسیوە، "هەزارمێرد" (گۆڤار)، سلێمانی، ژمارە(٣) ئاداری ١٩٩٨، ل١٧٢.

(٧٧) د. عثمان علي، دراسات...ص٣٤٨.

(٧٨) "العراق"(جريدة)، بغداد، العدد (١٥٤٣)، ١/٦/١٩٢٥.

(٧٩) مالمیسانژ ، پێگەی کەمال فەوزی بەتلیسی لە ڕێکخراوەکانی کورددا ، ل٩٩.

(٨٠) هەمان سەرچاوە ،ل٢٠٦.

(٨١) هەمان سەرچاوە ،ل٢٠٧.

(٨٢) مالمیسانژ، ل٢١٠.

(٨٣) عەبدولعەزیز یامولکی ، کوردستان و ڕاپەڕینەکانی کورد، و: شێرزاد کەریم، ئامادەکردنی: سدیق ساڵح، دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم(٣٧)، سلێمانی ١٩٩٩، ل٧٩.

(٨٤) د. كمال مظهر احمد، انتفاضة ١٩٢٥ في كردستان تركيا ، رابطة كاوة للثقافة الكردية(٦٦)، ص٩٠-٩١.

(٨٥) دیدارێك لەگەڵ بەشیر سەبری "میدیا"(ڕۆژنامە)، هەولێر، ژمارە (٨٢) ، ١٥/١٢/٢٠٠٠، ل٥. ناوبراو ٢٠ ساڵ لێکۆڵینەوەی لەمەڕ کورد لە ڕووسیا کردووە و ئەندامی لێکۆڵینەوەی کوردییە لە ڕووسیا. بە وەرگرتن (لە غازی حەسەن، خوێندەواری ، دەزگای ئاراس ، هەولێر، ٢٠٠٠، ل٢٤٤-٢٤٥).

(٨٦) عبدالحمید اسماعیل، مێژووی ئاڵای (کۆمەڵەی خۆیبوون) لە تورکیادا "هەتاو" (گۆڤار)، هەولێر، ژ(١٨٠)، ٣٠حوزەیران ١٩٦٠، ل٩.

(٨٧) بۆ زانیاری زیاتر سەبارەت بە خۆیبوون، بڕوانە: کۆنی ڕەش ، جمعیە خۆیبون ١٩٢٧ وقائع ثورة ارارات ١٩٣٠، تقديم ومراجعة : الدكتور عبدالفتاح علي بوتاني ، مؤسسة موكرياني للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٠.

(٨٨) کۆنیێ ڕەش، المصدر السابق، ص٤٦-٤٧.

(٨٩) نفس المصدر، ص٤٧.

(٩٠) بیرەوەریـەکانی ئیحسـان نـوری پاشـا، و: وریـا قـانع، دەزگـای چـاپ و بلاّوکردنـەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،٢٠٠١، ل٥٩، ٨٥.

[91]Dr.BLTCH CHIRGUH,Kurt Sorunu,Kokeni Ve Nedenleri, avesta |KURDOLOJ|, Istanbul, 2009, p.114.

لە وێنەکەدا دوو پێشمەرگە لە سەر شاخین، یەکیان بە دووربین سەیر دەکات و ئەوەی دیکەش ڕاوەستاوە و لە پشتەوەشیان ئاڵای کوردستان هەڵکراوە. لە ژێر وێنەکەدا بە تورکی نووسراوە:

Botan dağlarinda Kürt ulusal güçlerinin öncü birlıği ve Kürt bayrağı.

(٩٢) بڕوانـە: قـەتلوعامی کـورد لـە تورکیـا، ٢٠٠٨، ل٨٢؛ د.بلـەج شـێرکۆ، القضـیة الکوردیـة، ماضـی الکـورد وحاضـرهم، دار اراس للطباعـة والنشـر، ط٢، مطبعـة اراس، اربیـل، ٢٠١١، ص١٩-٢١-٤٠-٧٠-١٠٠.

(٩٣) بڕوانــە: قــەتلوعامی کــورد لــە تورکیــا، لــە فرانســییەوە وەرگێڕانــی و پێشــەکی و پەراوێزنووسینی: نەجاتی عەبدوڵڵا، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧، ل ٩، ١٦، ٨٢.

(٩٤) بڕوانە: kone Res, Ala Kurdan di Nevbera Bedirxani u (Barzaniyande, "Digle" Govara, Hewler) J24,Adar 2000. ؛ ژویـس بلـو ، مسأله کرد برسی تاریخی وجامعه شناسی، ترجمـه: دکـتر برویـز امـین، چ١، تهـران ١٣٧٩، ص٤٥.

(٩٥) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: د. عیـزەدین مسـتەفا ڕەسـول، بەشـێك لـە یاداشـتەکانم ، بـەرگی یەکەم ، چاپخانەی دەزگای حەمدی، سلێمانی، ٢٠٠٦، ل١٢٤-١٢٥.

(٩٦) هلبین محمدامین المزوري ، حزبـي هیـوا – الامـل – ١٩١٩-١٩٤٦، ص٦١؛ کـەریم زەنـد، گەشـتی زەنـد ، تۆمـاری تەمـەن، بـەرگی یەکـەم، دەزگـای سـپیریز یـا چـاپ و وەشـانێ ، چاپخانە وەزارەتە پەروەردێ، هەولێر، ٢٠٠٤، ل١٤٤؛ مذکرات نوري شاویس، من منشـورات حزب الشعب الدیموقراطي الکردستاني، ص٢٤.

(٩٧) طارق جامباز، هەفتەنامـەی (گۆڤـار) لـە بلاّوکراوەکـانی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری– لێژنـەی چاپەمەنی ژمارە (٣٦)، چاپخانەی کریستال، هەولێر، ١٩٩٨، ل٣١،١٢،٩.

(٩٨) بۆ زانیاری پـتر بڕوانـە: د. یاسـین سەردەشـتی، چـەند ڕاسـتییەکی مێـژوویی سـەبارەت بەحیزبی ئازادی کوردستان. www.dimane. com

(٩٩) بۆ زانیاری دەربارەی بڕوانە: حامید گەوهەری: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس (٢٤٦)، هەولێر، ٢٠٠٤، ئەرشیفی ڕاپۆرتی کونسولی سۆڤیەت لە ورمێ.

(١٠٠) وەزارەتی دەرەوەی ڕووسیای فیدراتیف، ئومر،/٣٢٧، پ٣٦٩، لاپەڕەکانی ٥١-٥٤. بە وەرگرتن لە: (حامید گەوهەری: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، ل١٥١).

(١٠١) ڕاپۆرتی باڵوێزی سۆڤیەت لە ئێران ڕۆژی ١٢/١٠/١٩٤٥ لە بەشێك لە ڕاپۆرتی ڕەوانکراو لە ئێرانەوە بۆ گ.م، دیمیترۆف، سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤیەت ، لەسەر ڕووداوەکانی کوردستان و پارتی ژێکاف ، لە ١٢/١٠/١٩٤٥ ، ئەرشیفی ناوەندی هەڵگرتن ، لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامە مێژووییەکانی سەردەم ، ف ١٧/ نو ١٢٨ / د٤٤/ لاپەڕەکانی ٧٢-٧٩، بە وەرگرتن لە: (حامید گەوهەری ، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان ، ل١٥١).

(١٠٢) سەبارەت بە دامەزراندنی کۆماری کوردستان و قازی محەمەد. بڕوانە: د. یاسین سەردەشتی ، کوردستانی ئێران لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جووڵانەوەی ڕزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد ١٩٣٩-١٩٧٩، زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی سەردەم(٢٢١) سلێمانی، ٢٠٠٣.

(١٠٣) هەڵاڵە(گۆڤار)، بۆکان، ژمارە (١)، ڕەشەمەی ١٩٤٥،١٣٢٤، ل١١ ، بە وەرگرتن لە(د. هیمداد حوسێن ، ڕۆژنامەوانی کوردی ، ل٧٢٧).

(١٠٤) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: هەڵکردنی ئالای مقدسی کوردستان لە مەهاباد "کوردستان" گۆڤار ، مەهاباد، ژمارە (٣) خاکەلێوەی ١٣٢٥ (١٩٤٥)، د. هیمداد حوسێن، ڕۆژنامەوانی کوردی لە سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان ١٩٤٣-١٩٤٧، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس (٧٧١)، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٥٢٣، حامید گەوهەری ، کۆماری کوردستان ٢٢/١/١٩٤٦- ١٧/١٢/١٩٤٦، چ. حاجی شەهاب، هەولێر ، ٢٠١١ ، ل١٤٤.

(١٠٥) بڕوانە: "کوردستان" ڕۆژنامە، مەهاباد، ژمارە (١)، ١١ ژانویە ١٩٤٦، ل٢، ژمارە(٥)، ٢٠ ژانویە ١٩٤٦، ل٢؛ ژمارە (٣٧)، ٢٠ ئاوریل ١٩٤٦، ل٢، ژمارە(٤٣)، ٤مە ١٩٤٦، ل٣.

(١٠٦) بڕوانە: حامید گەوهەری ، کۆماری کوردستان، ل٢٥، وێنەی هەیە).

(١٠٧) بڕوانە: د.عیزەدین مستەفا ڕەسول، دیسان ئالای کوردستان، سایتی خەندان، ٣١/٨/٢٠١٠.

(١٠٨) بڕوانە: عبدالحمید اسماعیل، مێژووی ئالای کۆماری کوردستانی ئێران، هەتاو (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (١٨١)، ١٥ی تەموزی١٩٦٠، ل٤٢.

(١٠٩) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانـە: مسـعود بـارزانی ، بـارزانی و بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی کـورد ١٩٣١-١٩٥٨، وەرگێڕانی: سەعید ناکام، چاپخانەی خەبات، دهۆك، ١٩٩٨، ل١٦٩.

(١١٠) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: موحسین دزەیی، وێستگەکانی ژیانم، تاریق ئیبراهیم شەریف بە عەرەبی گفتوگۆیەکەی سازداوە، ئیسماعیل بەرزنجی کردوویەتی بە کوردی، دەزگای چاپ و بلاّوکردنەوەی ئاراس ژمارە(٨٨٠)، هەولێر، ٢٠٠٩، ل١٠٠-١٠١.

(١١١) نامەی فەلەکەدین کاکەیی لە ڕۆژی ٢٠١٢/٨/٨.

(١١٢) بڕوانە: بلاّوکراوەی دەزگای ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی پاسۆك لە ١٩٩١/١٢/١٠.

(١١٣) بڕوانە: بەدران ئەحمەد حەبیب، ڕەمزی نافیع ڕەشید، ئـەو کـوردەی ئـالاّی کوردسـتانی داهێنا، "ئالاّی ئازادی" (ڕۆژنامە)، هەولێر، ژمارە ٢١، ١٩٩٢/٤/٢٦، ل ٥-٦.

(١١٤) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: ئازاد عوبێد سـاڵح ، ئـالاّی کوردسـتان، "ئـالاّی ئـازادی"، ژمـارە (٢٤)، ١٩٩٢/٥/٢٤، ل٥؛ د.ئـــازاد عوبێـــد، دیســـان کـــێ ئـــالاّی کوردســـتانی داهێنـــا؟، "K21"(گۆڤار)، هەولێر، ژمارە(٧)،٢٠١٠، ل٤١-٤٧.

(١١٥) بڕوانە: محەمەد گۆران، نەریمان خۆشناو، ڕەمـزی نـافیع ڕۆڵەیـەکی هـەولێری فیـداکاری سەربەخۆی کوردسـتان، "بـەدرخان" (مانگنامـە)، هـەولێر، ژمـارە ١٢٥؛ محەمـەد گـۆران، نەریمان خۆشناو، ڕەمزی نافیع ، ڕۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆیی کوردستان، لـە بلاّوکراوەکانی دەزگای چاپ و بلاّوکردنەوەی بـەدرخان، چـاپخانەی نـەوا، هـەولێر، ٢٠٠٨ ؛ عەبدولسـتار ئەحمـەد سـەعدون، ئـالاّی کوردسـتان لـە نێـوان شـەریعەت و یاسـادا، لـە بلاّوکراوەکانی وەزارەتی ڕۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی ڕۆشنبیری ، هـەولێر، ل٣٩-٤١. . هیچ ئاماژەیەك بەو وەلاّمەی سەرەوە نەکراوە.

(١١٦) بڕوانە: ئازاد عوبێد ساڵح، ئینجا نۆرەی هەڵکردنی ئالاّیە، "ئالاّی ئـازادی"، ژمـارە(٤٤)، ١٩٩٢/١٠/١٨، ل٢.

(١١٧) بڕوانە: ئازاد عوبێد ساڵح، ئینجا نۆرەی هەڵکردنی ئالاّیە، "ئالاّی ئـازادی"، ژمـارە(٤٤)، ١٩٩٢/١٠/١٨، ل٢.

(١١٨) "پەرلەمان"، (ڕۆژنامە)، هەولێر، ژمارە (٥٣)، ١٩٩٩/١١/٢٤.

(١١٩) "وەقایعی کوردستان" (ڕۆژنامەی ڕەسمی حکومەتی کوردستان)، هەولێر، ژمارە(٥١)، ٢٠٠٤/١٠/٢٨، ل١٩.

(١٢٠) "وەقایعی کوردستان"، ژمارە(٦٢)، ٢٠٠٦/٨/٢٧، ل١١.

(١٢١) "هەرێم"، (گۆڤار)، ژمارە (٣٨٠)، ٢٠٠٦/٩/١٢.

(١٢٢) بڕوانە: عەبدوڵڵا زەنگەنە، "ژینۆ"،(گۆڤار)، لەندەن، ژمارە (٢٨)، کانوونی یەکەمی ٢٠٠١، ل٧-١١.

(١٢٣) وليم ايغلتن الابن، جمهورية مهاباد، ترجمة وتعليق: جرجيس فتح الله، ط٢، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ١٩٩٩، ص٧٦-٧٧.

(١٢٤) عەبدوڵڵا زەنگەنە، ئاڵای کوردستان هەڵگەڕاوەی هیچ ئاڵایەکی دیکە نییە، "ڕۆژنامەنووس" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (١٢)، پاییزی ٢٠٠٧، دوابەرگی ناوەوە.

(١٢٥) بڕوانە: موسەدەق توڤی، ئاڵایێ کوردستانێ د دیرۆکیدا، "دهۆك" (گۆڤار)، ژمارە (٣٢) چریا ئێکی ٢٠٠٦، ل٧.

(١٢٦) بڕوانە: فەیسەڵ دەباغ، حیزبی هیوا و شۆڕشی "١٩٤٣-١٩٤٥"ی بارزان، دەزگای بڵاوکردنەوەی گوڵان، چ. ڕۆشنبیری، هەولێر، ١٩٩٧، ل٦٧.

(١٢٧) يوسف ملك، كردستان او بلاد الكرد: مراجعة ومقدمة: د.عزالدين مصطفى رسول، ط٢، منشورات مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية، ٢٠٠٦، ص٣٥-٤٤.

(١٢٨) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: گۆتفرید یۆهانز میوللەر، لە ڕۆژهەلاتی گڕگرتوودا، بەدران ئەحمەد حەبیب لە ئینگلیزییەوە کردوویە بە کوردی، د. مارف خەزنەدار پێداچوونەوە و پێشەکی و تێبینی لەسەر نووسیوە، هەولێر، ١٩٩٢؛ بەدران ئەحمەد حەبیب، ڕەمزی نافیع ڕەشید ئەو کوردەی ئاڵای کوردستانی داهێنا، "ئاڵای ئازادی"، ژمارە (٢١)، ١٩٩٢/٤/٢٦، ل ٥-٦.

(١٢٩) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: جەمال خەزنەدار، ئینسکلوپیدیای ڕۆژنامەگەریی کوردی ١٨٩٨-٢٠١٠، پێداچوونەوە و پوختەکردن: عەبدوڵڵا زەنگەنە، لە بڵاوکراوەکانی سەندیکای ڕۆژنامەنووسانی کوردستان/گۆڤاری ڕۆژنامەنووس (٤)، هەولێر، ٢٠١١، ل ٥٥٢-٥٥٣.

(١٣٠) بڕوانە: فەرهاد پیربال، بزاڤی ڕۆژنامەگەریی کوردی لە ئەورووپا و ئەمریکا ١٨٩٧-١٩٩٢، "سەنتەری برایەتی" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (٥)، ١٩٩٨، ل١٣٩.

(١٣١) دیدار لەگەڵ مومتاز حەیدەری ڕۆژی ٢٠١٢/٧/١٧، هەولێر.

(١٣٢) د. ئازاد عوبێد ساڵح، مەئموون دەباغ: ژیان و خەباتی سیاسی ١٩٣٦-١٩٦٣، " زانکۆ" (گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر)، ژمارە (٤٢)، ساڵی ٢٠٠٩، ل٥٣.

(١٣٣) دیدار لەگەڵ جەمال خەزنەدار، لە دایکبوونی هەولێر، رۆژنامەنووسێکی دیارە، هەولێر، ٢٠١٠/١٢/٥.

(١٣٤) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: فلك الدين كاكەيي، القذافي والقضية الكردية، منشورات دار آراس للطباعة والنشر (٧٥٩)، اربيل، ٢٠٠٨، ص١٦٢ـ١٦٥.

(١٣٥) بڕوانە: "TEVGER" (رۆژنامە)، سوید، هژمار (٢)، ساڵی (١)، ئاداری ١٩٨٩، ل١.

(١٣٦) بڕوانە: دیدار لەگەڵ عەلی جوکڵ، "هەولێر" (هەفتەنامە)، هەولێر، ژمارە ٢٣، ٢٠٠٧/٥/٣، ل ٦.

(١٣٧) بڕوانە: نافیع دیبەگەیی، دیدار لەگەڵ جەوهەر غەمگین، "هەولێر"، ژمارە ٢٩، ٢٠٠٧/٦/٤، ل٦.

(١٣٨) بڕوانە: نافیع دیبەگەیی، دیدار لەگەڵ سامیە شاکر (مەشخەڵ)، "هەولێر"، ژمارە ٢٤، ٢٠٠٧/٥/١،ل ٦.

(١٣٩) بڕوانە:عەبدوڵڵا پەشێو: خەونەکانم هەموویان لە دەوری سەربەخۆیی دەسوورێنەوە، دیمانە: ئاسۆ حەسەن– محەمەد خدر مەولوود، "هەرێم"(گۆڤار)، هەولێر، ژمارە(٢٨٩)، ٢٠٠٢/١١/١، ل١٤.

(١٤٠) بڕوانە: "رووداو" (رۆژنامە)، دیمانە لەگەڵ بورهان مەجید، ژمارە (٣٠)، ٢٠٠٨/١١/٣، ل١٠.

(١٤١) بۆ زانیاری پتر بڕوانە: ئازاد مزووری، ئاڵایێ کوردستانێ سمبولا مەیا نەتەوی دناڤ شعرێن شاعران دە، لە بڵاوکراوەکانی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، ژمارە (١٩)، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر، ٢٠٠٧ ؛ فەرهاد پیربال، ئاڵای کوردستان، "واتە" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (١٦)، تشرینی دووەمی ٢٠١١.

لیستی سەرچاوەکان:

سەرچاوە بە زمانی کوردی:

بەڵگەنامە

(١) بلاَوکراوەی دەزگای رۆشنبیری و راگەیاندنی پاسۆك لە ١٩٩١/١٢/١٠.

(٢) ئەرشیفی راپۆرتی کونسوڵی سۆڤیەت لە ورمیێ، وەزارەتی دەرەوەی روسیای فیدراتیڤ، ئومر، ٣٢٧، پ٣٦٩، لاپەڕەکانی ٥١-٥٤ (بەوەرگرتن لە حامید گەوهەری: کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٤).

(٣) راپۆرتی بالۆێزی سۆڤیەت لە ئێران رۆژی ١٩٤٥/١٠/١٢ لە بەشێك لە راپۆرتی رەوانکراو لە ئێرانەوە بۆ گ.م، دیمیترۆف، سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی حیزبی کۆمۆنیستی یەکێتی سۆڤیەت، لەسەر رووداوەکانی کوردستان و پارتی ژێکاف، لە ١٩٤٥/١٠/١٢ ، ئەرشیفی ناوەندی هەڵگرتن، لێکۆڵینەوەی بەڵگەنامە مێژووییەکانی سەردەم، ف ١٧/ نو ١٢٨ / د٤٤/ لاپەڕەکانی ٧٢-٧٩، (بە وەرگرتن لەحامید گەوهەری، کۆمەڵەی ژیانەوەی کوردستان، هەولێر، ٢٠٠٤).

(٤) بەڵگەنامەی بەریتانیایی ژمارە (F.O 371 /7781) سلێمانیە ١٩٢١/١٢/١٢ بە وەرگرتن لە (د. عثمان علي، دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣ـ١٩٤٦، منشورات مكتبة التفسير، اربيل، ٢٠٠٣، ص٣٦٧).

کتێب بە زمانی کوردی

(١) ئارتوور کریستێنسێن ، ئێرانی سەردەمی ساسانییەکان ، لە فارسییەوە وەرگێڕانی سەلاحەددین ئاشتی، سلێمانی، ٢٠٠٦.

(٢) ئازاد مزووری، ئالاێ کوردستانێ سمبولا مەیا نەتەوی دناڤ شعرێن شاعران دە، لە بلاَوکراوەکانی یەکێتی قوتابیانی کوردستان، ژمارە (١٩)، چاپخانەی هاوسەر، هەولێر، ٢٠٠٧.

(٣) ئەحمەد خواجە، چیم دی، بەرگی یەکەم ، چ. شەفیق بغداد، ١٩٦٨.

(٤) -------، چیم دی، بەرگی سێیەم، چ. راپەڕین، سلێمانی، ١٩٧٠.

(٥) ئەولیا چەلەبی، کورد لە مێژووی دراوسێکانیدا، و: سەعید ناکام ، لە بلاَوکراوەکانی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٩.

(٦) ئـی.م. دیـاکۆنۆف، میـدیا، و: بورهـان قـانع، دەزگـای رۆشـنبیری و بڵاوکردنـەوەی کوردی، دار الحریة، بەغدا، ١٩٧٨.
(٧) بیرەوەرییەکانی ئیحسان نوری پاشا، و: وریا قانع، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی موکریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.
(٨) جلیلی جەلیل (د.)، هەندێ سیمای ژیانی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کولتـووری کـورد لە کۆتایی سەدەی نۆزدەیـەم و سـەرەتای سـەدەی بیسـتەمدا، وەرگێڕانـی: ئـەنوەر قادر محەمەد لە رووسییەوە، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٣.
(٩) جەمیل توران، گوڵە بەفرینەی خوێناوی، وەرگێڕانی لە یۆنانییـەوە: عـەلی فـەتحی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٨.
(١٠) حامیـد گەوهــەری، کۆمــاری کوردسـتان ١٩٤٦/١/٢٢– ١٩٤٦/١٢/١٧، چ حــاجی شەهاب، هەولێر، ٢٠١١.
(١١) ————————، کۆمەڵەی ژیانـەوەی کوردسـتان، دەزگـای چـاپ و بڵاوکردنـەوەی ئاراس (٢٤٦)، هەولێر، ٢٠٠٤.
(١٢) ڕۆژی کــورد، ئامــادەکردن و لێکۆڵینــەوەی: عەبـدوڵڵا زەنگەنــە، پێشــەکی: د. ئیسماعیل شوکر، بنکەی ژین، چ. شڤان، سلێمانی، ٢٠٠٥.
(١٣) سەرجەمی بەرهەمی حسێن حوزنی، کۆکردنەوە و لەچاپدانی دەزگـای ئـاراس، بـە سەرپەرشتی: د. کوردستان موکریانی، هێنانە سەر ڕێنووسی نوێی کوردی: مەحمود زامـدار، پێداچـوونەوەی: عەبـدوڵڵا زەنگەنـە و فـەخرەدین ئامێـدی، بـەرگی دووەم، هەولێر، ٢٠٠٧.
(١٤) طـارق جامبـاز، هەفتەنامـەی (گۆڤـار)، لـە بڵاوکراوەکـانی وەزارەتـی ڕۆشـنبیری– لێژنەی چاپەمەنی ژمارە (٣٦)، چاپخانەی کریستال، هەولێر، ١٩٩٨.
(١٥) عەبدولعــەزیز یـامولکی، کوردسـتان و ڕاپەڕینــەکانی کــورد، و: شـێرزاد کــەریم، ئامـادەکردنی: سـدیق سـاڵح ، دەزگـای چـاپ و پەخشـی سـەردەم (٣٧)، سـلێمانی ١٩٩٩.
(١٦) عبدالرحمن محمدامین زەبیحی، قامووسی زمانی کوردی، بەرگی یەکەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٧.
(١٧) ——————————، قامووسی زمانی کوردی، بـەرگی دووەم، چاپخانەی کۆڕی زانیاری کورد، بەغدا، ١٩٧٩.

(١٨) عەبدولستار ئەحمەد سەعدون، ئاڵای کوردستان لە نێوان شەریعەت و یاسادا، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری ، هەولێر
(١٩) عەلی تەتەر نێروەیی، بزاڤا سیاسی ل کوردستانێ ١٩٠٨–١٩٢٧، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ – هەولێر ، دەزگەهێ سپیریز یا چاپ و وەشانێ ، دهۆك.
(٢٠) عیزەدین مستەفا رەسول (د.)، بەشێك لە یاداشتەکانم ، بەرگی یەکەم، چاپخانەی دەزگای حەمدی ، سلێمانی، ٢٠٠٦.
(٢١) قەتلوعامی کورد لە تورکیا، لە فەرەنسییەوە وەرگێرانی، پێشەکی و پەراوێز نووسینی: نەجاتی عەبدوڵلا، لە بڵاوکراوەکانی جڤاتا وەلاتیێ کوردا (خۆیبوون)، ژمارە (٢) بنکەی ژین، چ، شڤان سلێمانی، ٢٠٠٨.
(٢٢) غازی حەسەن، خوێندەواری، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ٢٠٠٠.
(٢٣) قەدری جەمیل پاشا (زنار سلوپی) دۆزی کوردستان، و: فەیزوڵلا برایم خان و بارزان وهاب، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری هەرێمی کوردستان ، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بیر (١٢) چ٣، دیار بەکر، ٢٠٠٧.
(٢٤) کریس کۆچیرا، وەرگێرانی: محمد رەیانی، چاپخانەی صدف تاران، ١٣٦٩، (١٩٩٠).
(٢٥) کەریم زەند، گەشتی زەند، تۆماری تەمەن ، بەرگی یەکەم، دەزگای سپیریز یا چاپ و وەشانێ ، چاپخانا وەزارەتا پەروەردێ ، هەولێر، ٢٠٠٤.
(٢٦) کوردستانی عێراق لە بەڵگەنامەکانی وەزارەتی دەرەوەی بەریتانیادا ، لە ئینگلیزییەوە وەریگێراوە: سەلمان عەلی، پێشەکی و پێداچوونەوەی : سدیق ساڵح، یەکەم بەرگ، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٥.
(٢٧) گیو موکریانی، فەرهەنگی کوردستان، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر، ١٩٩٩.
(٢٨) مالمیسانژ، پێگەی کەمال فەوزی بتلیسی لە رێکخراوەکانی کورددا، وەرگێرانی لە تورکییەوە: زریان رۆژهەلاتی، پێداچوونەوەی: سدیق ساڵح، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧.
(٢٩) مسعود بارزانی، بارزانی و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد، ١٩٣١–١٩٥٨، وەرگێرانی: سەعید ناکام، چاپخانەی خەبات، دهۆك، ١٩٩٨.
(٣٠) محەمەد گۆران، نەریمان خۆشناو، رەمزی نافیع رۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆی کوردستان، "بەدرخان" (مانگنامە)، هەولێر، ژمارە ١٢٥؛. محەمەد

گۆران، نەریمان خۆشناو، رەمزی نافیع ، رۆڵەیەکی هەولێری فیداکاری سەربەخۆیی کوردستان، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، چاپخانەی نەوا، هەولێر،٢٠٠٨ ؛عەبدولستار ئەحمەد سەعدون، ئاڵای کوردستان لە نێوان شەریعەت و یاسادا، لە بڵاوکراوەکانی وەزارەتی رۆشنبیری، چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری، هەولێر.

(٣١) نوری دەرسیمی (د.)، دەرسیم لە مێژووی کوردستاندا ، و: د. ئەحمەد فەتاح دزەیی، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی موکریانی، چ. وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، ٢٠٠١.

(٣٢) هانز- لۆکاس کییسێر، راپەرینی کوردە عەلەوییەکانی دەرسیم ١٩١٩-١٩٢١ (قۆچگیری)، لە فەرەنسییەوە وەرگێڕانی: نەجاتی عەبدوڵڵا، بنکەی ژین، چ٢، سلێمانی، ٢٠٠٦.

(٣٣) هیمدادی حوسێن (د.)، رۆژنامەوانیی کوردی لە سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان ١٩٤٣-١٩٤٧، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس (٧٧١)، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی بەدرخان، هەولێر، ٢٠٠٨.

(٣٤) یاسین سەردەشتی (د.)، کوردستانی ئێران لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی لە جووڵانەوەی رزگاریخوازی نەتەوەیی گەلی کورد ١٩٣٩-١٩٧٩، زنجیرە کتێبی دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی سەردەم (٢٢١) سلێمانی، ٢٠٠٣.

وتاری گۆڤار و رۆژنامەکان

(١) ئازاد عوبێد ساڵح، ئینجا نۆرەی هەڵکردنی ئاڵایە، "ئاڵای ئازادی"، ژمارە (٤٤)، ١٨/١٠/١٩٩٢.

(٢) ــــــــــــ ، ئاڵای کوردستان، "ئاڵای ئازادی"، ژمارە (٢٤)، ٢٤/٥/١٩٩٢.

(٣)ــــــــــــ، دیسان کێ ئاڵای کوردستانی داهێنا؟، "K21" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (٧)،٢٠١٠، ل٤١-٤٧.

(٤) د.ئازاد عوبێد ساڵح، مەئموون دەباغ: ژیان و خەباتی سیاسی١٩٣٦-١٩٦٣، "زانکۆ" (گۆڤاری زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر)، ژمارە (٤٢)، ساڵی ٢٠٠٩.

(٥) اسماعیل حەقی شاوەیس، شۆڕشگێڕی قوچ گیری "ڕۆژی نویّ" (گۆڤار)، سلێمانی، ژمارە (٤)، تەمووزی ١٩٦١ ؛ ژمارە (٥) ئابی ساڵی ١٩٦١.

(٦) بەدران ئەحمەد حەبیب، رەمزی نافیع رەشید، ئەو کوردەی ئالآی کوردستانی داهێنا، "ئالآی ئازادی" (رۆژنامە)، هەولێر، ژمارە ٢١، ١٩٩٢/٤/٢٦.

(٧) "TEVGER" (رۆژنامە)، سوید، هژمار (٢)، ساڵی (١)، ئاداری ١٩٨٩.

(٨) "پەرلەمان"، (رۆژنامە)، هەولێر، ژمارە (٥٣)، ١٩٩٩/١١/٢٤.

(٩) خالید دەربەندی، دیدارێك لەگەڵ د. بەشیر سەبری "میدیا" (ڕۆژنامە)، هەولێر، ژمارە (٨٢)، ٢٠٠٠/١٢/١٥، ل٥؛ غازی حەسەن، خوێندەواری ، دەزگای ئاراس ، هەولێر، ٢٠٠٠، ل٢٤٤ـ٢٤٥. ناوبراو ٢٠ ساڵ لێکۆڵینەوەی لەمەڕ کورد لە ڕووسیا کردووە و ئەندامی لێکۆڵینەوەی کوردییە لە ڕووسیا.

(١٠) دیمانە لەگەڵ بورهان مەجید،"رووداو"(رۆژنامە)، هەولێر، ژمارە(٣٠)، ٢٠٠٨/١١/٣.

(١١) "ژیان"(رۆژنامە)، سلێمانی، ژمارە (٢٤١)، ٢٩/مایسی/١٩٣٠.

(١٢) "ژین"(ڕۆژنامە)، سلێمانی، ژمارە(١٤٥٧)، ١٩٥٩/٧/٢.

(١٣) صلاح هروری (د.)، تەڤگەرا ئیرشاد و ئیرتقایا کوردی و سەرهەڵدانا بەدلیسیّ یا سالآ ١٩١٤، "مەتین" (گۆڤار)، دهۆك، خولا (٤) ژ (١٣٣)، تیرمەها ٢٠٠٥.

(١٤) عبدالحمید اسماعیل، مێژووی ئالآی کۆماری کوردستانی ئێران ، "هەتاو" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە ١٨١، ١٥ ی تەموزی ١٩٦٠.

(١٥) ــــــــــــــــ، مێژووی ئالآی (کۆمەڵەی خۆیبوون) لە تورکیادا"هەتاو"، ژمارە (١٨٠) ، ٣٠ حوزەیران ١٩٦٠.

(١٦) عبدالرحمن مزوری، کاوەییّ ئاسنگەر ئەفسانا نو هاتیە چێکرن، "هاڤیبون" (گۆڤار)، بەرلین، ژمارە (١٨) ٢٠٠٧.

(١٧) عەبدوڵلآ پەشێو: خەونەکانم هەموویان لە دەوری سەربەخۆیی دەسووڕێنەوە، دیمانە: ئاسۆ حەسەن– محەمەد خدر مەولوود، "هەرێم" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە(٢٨٩)، ٢٠٠٢/١١/١.

(١٨) عەبدوڵلآ زەنگەنە، ئالآی کوردستان هەڵگەڕاوەی هیچ ئالآیەکی دیکە نییە، "رۆژنامەنووس" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (١٢)، پایزی ٢٠٠٧.

(١٩) عەبدوڵلآ زەنگەنە، "ژینۆ"، (گۆڤار)، لەندەن، ژمارە (٢٨)، کانوونی یەکەمی ٢٠٠١.

(٢٠) فەرهاد پیربال، ئالأی کوردستان، "واتە" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (١٦)، تشرینی دووەمی ٢٠١١.
(٢١) فەرهاد پیربال، بزاڤی رۆژنامەگەریی کوردی لە ئەورووپا و ئەمریکا ١٨٩٧-١٩٩٢، "سەنتەری برایەتی" (گۆڤار)، هەولێر، ژمارە (٥)، ١٩٩٨.
(٢٢) "کوردستان" رۆژنامە، مەهاباد، ژمارە (١)، ١١ژانویە ١٩٤٦، ژمارە (٥) ٢٠ ژانویە ١٩٤٦، ژمارە (٣٧)، ٢٠ ئاوریل ١٩٤٦، ژمارە (٤٣)، ٤ مە ١٩٤٦.
(٢٣) لاهوتی، کوردستان و کورد، د. جەبار قادر لە روسییەوە کردوویە بە کوردی و تێبینی لەسەر نووسیوە، "هەزارمێرد" (گۆڤار)، سلێمانی، ژمارە (٣) ئاداری ١٩٩٨.
(٢٤) موسەدەق توفی، ئالأیێ کوردستانێ د دیرۆکیدا، "دهۆك" (گۆڤار)، ژمارە (٣٢) چریا ئێکی ٢٠٠٦.
(٢٥) نافیع دیبەگەیی، دیدار لەگەڵ جەوهەر غەمگین، "هەولێر"، ژمارە ٢٩، ٢٠٠٧/٦/٤.
(٢٦) نافیع دیبەگەیی، دیدار لەگەڵ عەلی جوکل، "هەولێر" (هەفتەنامە)، هەولێر، ژمارە ٢٣، ٢٠٠٧/٥/٣.
(٢٧) نافیع دیبەگەیی، دیدار لەگەڵ سامیە شاکر (مەشخەڵ)، "هەولێر"، ژمارە ٢٤، ٢٠٠٧/٥/١.
(٢٨)"هەرێم"، (گۆڤار)، ژمارە (٣٨٠)، ٢٠٠٦/٩/١٢.
(٢٩) "هەڵاڵە" (گۆڤار)، بۆکان، ژمارە (١)، رەشەمەی ١٩٤٥،١٣٢٤، (بەوەرگرتن لە د. هیمداد حوسێن، رۆژنامەوانی کوردی لە سەردەمی کۆماری دیموکراتی کوردستان ١٩٤٣-١٩٤٧، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس (٧٧١)، هەولێر، ٢٠٠٨).
(٣٠) هەڵکردنی ئالأی مقدسی کوردستان لە مەهاباد، "کوردستان"(گۆڤار)، مەهاباد، ژمارە (٣) خاکەلێوەی ١٣٢٥ (١٩٤٥).

کتێب بە زمانی عەرەبی:

(١) الدليل العراقي لسنة ١٩٣٦.
(٢) الموسوعة العربية الجمهورية العربية السورية / رئاسة الجمهورية ، هيئة الموسوعة العربية، المجلد١٣، ط١، دمشق، ٢٠٠٥، (مادة العلم ، محمد وليد الجلاد).
(٣) الموسوعة العربية العالمية، مجلد ١٦، ط٢، الرياض ١٩٩٩.
(٤) الموسوعة العربية الميسرة، المجلد الثاني.

(٥) احمد بن علي القلقشندي، صبح الاعشى في صناعة الانشاء، ج٤، شرح وعلق عليه وقابل نصوصه، محمد حسين شمس الدين، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٨٧، د. محسن محمد حسين، الجيش الايوبي في عهد صلاح الدين، دار آراس للطباعة والنشر (١٩٠)، مطبعة وزارة التربية، اربيل، ٢٠٠٣.
(٦) احمد تيمور، تأريخ العلم العثماني، القاهرة، ١٣٤٢هـ.
(٧) الاثار الكاملة للدكتور أحمد عثمان أبوبكر، اعداد: ازاد عبيد صالح، مركز ژين لأبحاث التراث الوثائقي والصحفي، مطبعة شڤان، سليمانية، ٢٠٠٩.
(٨) اكرم جميل باشا، مذكراتي، ت: د.قدري الدياربكري، ط٣، دياربكر، ٢٠٠٧.
(٩) بيار مصطفى سيف الدين، السياسة البريطانية تجاه تركيا وأثرها في كوردستان ١٩٢٣–١٩٢٦، دار سپيريز للطباعة والنشر، مطبعة وزارة التربية اربيل.
(١٠) بلەج شێركۆ (د.)، القضية الكوردية، ماضي الكورد وحاضرهم، دار اراس، ط٢، مطبعة اراس، اربيل، ٢٠١١.
(١١) روهات الاكوم : خويبون وثورة اگرى، الترجمة العربية: باشراف رابطة كاوة للثقافة الكردية، مراجعة: شكور مصطفى، مطبعة اوفيست هەولێر، اربيل، ٢٠٠٠.
(١٢) زنار سلوپى، في سبيل كوردستان، ترجمة: رضوان علي باديني، رابطة كاوة للثقافة الكردية، بيروت، ١٩٨٧.
(١٣) س.ج. ادموندز، كرد و ترك و عرب، ترجمة: جرجيس فتح الله، دار التآخي، بغداد، ١٩٧١.
(١٤) سعد بشير اسكندر (د.)، قيام النظام الأماراتى في كردستان وسقوطه مابين منتصف القرن العاشر ومنتصف القرن التاسع عشر، دار الشؤون الثقافية العامة، بغداد ٢٠٠٥.
(١٥) السيد عبدالرزاق الحسني، تأريخ الوزارات العراقية، ط٧، دار الشؤون الثقافية، بغداد، ١٩٨٨.
(١٦) عبدالرقيب يوسف الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى، الجزء الثاني، القسم الحضاري، ط٢، دار آراس للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠١.
(١٧) عبدالفتاح علي البوتاني (د.)، التطورات السياسية الداخلية في العراق ١٤ تموز ١٩٥٨– ٨ شباط ١٩٦٣، دار سپيريز للطباعة والنشر دهوك، مطبعة خاني، دهوك، ٢٠٠٧.

(١٨) عثمان علي (د.)، دراسات في الحركة الكوردية المعاصرة ١٨٣٣-١٩٤٦، منشورات مكتبة التفسير، اربيل، ٢٠٠٣.

(١٩) فلك الدين كاكه يي، القذافي والقضية الكردية، منشورات دار آراس للطباعة والنشر (٧٥٩)، اربيل، ٢٠٠٨.

(٢٠) كمال مظهر احمد (د.)، انتفاضة ١٩٢٥ في كردستان تركيا، رابطة كاوة للثقافة الكردية (٦٦)، ٢٠٠١.

(٢١) كۆنی ڕەش، جمعية خۆيبون ١٩٢٧ وقائع ثورة آرارات ١٩٣٠، تقديم ومراجعة: الدكتور عبدالفتاح علي بوتاني، مؤسسة موكريانى للطباعة والنشر، اربيل، ٢٠٠٠.

(٢٢) منذر الموصلي، الحياة السياسية والحزبية في كوردستان، دار رياض الريس للكتب والنشر، لندن، ١٩٩١.

(٢٣) هلبين محمدامين المزوري، حزبي هيوا - الامل - ١٩١٩-١٩٤٦ دراسة تأريخية سياسية - دار سپيريز للطباعة والنشر، مطبعة حاجي هاشم، اربيل، ٢٠٠٨.

(٢٤) يوسف ملك، كردستان او بلاد الكرد: مراجعة ومقدمة: د.عزالدين مصطفى رسول، ط٢، منشورات مكتب الفكر والتوعية في الاتحاد الوطني الكردستاني، السليمانية، ٢٠٠٦

(٢٥) ژويس بلو، مسأله كرد برسى تاريخى وجامعه شناسى، ترجمه: دكتر برويز امين، چ١، تهران ١٣٧٩.

(٢٦) مذكرات نوري شاويس، منشورات حزب الشعب الديمقراطي الكردستاني.

گۆڤار و ڕۆژنامە بە زمانی عەرەبی

(١) "العراق"(جريدة)، بغداد، العدد (١٥٤٣)، ١٩٢٥/٦/١.

(٢) محمد القدوسي، علم مصر تأريخ القتال والاستقلال،"دبي الثقافية"(مجلة)، دبي، العدد (٢٧)، أغسطس ٢٠٠٧.

سەرچاوە بە لاتینی:

(1) Kone Res, Ala Kurdan di nevbera Bedirxani u Barzaniyande, Govara Digle, J24,Adar 2000

ماڵپەڕ:

(١) عیزەدین مستەفا رەسول (د.)، دیسان ئاڵای کوردستان، سایتی خەندان، ڕۆژی ٢٠١٠/٨/٣١.

(٢) یاسین سەردەشتی (د.)، چەند راستییەکی مێژوویی سەبارەت بەحیزبی ئازادی کوردستان. www.dimane. com

دیدار:

(١) دیدار لەگەڵ جەمال خەزنەدار، هەولێر، ٢٠١٠/١٢/٥.

(٢) دیدار لەگەڵ مومتاز حەیدەری، هەولێر، ٢٠١٢/٧/١٧.

ملخص البحث

للعلم تاريخ قديم، تزامن ظهوره واستخدامه مع ظهور الحضارات، واستخدم **(العلم)** كرمز للاحترام والمكانة والسيادة، ومصدره الاولى مستنبط من التقاليد العسكرية، فكان لكل حضارة ودولة حتى الشخصيات (**علما**).

طوال التاريخ حدثت تغيرات كثيرة على ـ علم ـ، والعلم كان دوما ملونا، وكل لون يرمز الى معنى خاص به.

والملاحظ لدى الكورد، وقبل القرن العشرين، بان المصادر المتوفرة، لم تحتوي على اية اشارة للعلم، والاهم هو ـ العلم القومي ـ والذي يظهر ويتجسد مع تشكيل الدولة القومية.

في القرن العشرين ومع اندلاع الانتفاضات والثورات وتشكيل المنظمات والجمعيات والاحزاب، ظهر (**علم**) خاص بالشعب الكوردي، فكان متعدد الاشكال والالوان، فكل جهة وحسب وجهة نظرها حددت هذه الاشكال والالوان، الا ان اكثرهم تجسيدا وتمثيلا، هو العلم الذي قامت جمعية التشكيلات الاجتماعية الكوردية بتحديد الوانه وشكله، محتويا على مستطيلات ثلاثة ذات الوان: (**الاحمر، الابيض، الاخضر**)، مع (**شمس مشع**) في الوسط، ويحمل كل لون دلالته الخاصة معبرا على الاكثر عن الطبيعة الكوردستانية.

والعلم هذا، اعترف به معظم ابناء شعب كوردستان، وفي اقليم كوردستان، تم سن قانون خاص به، ومرفوع حاليا في الاقليم، كما واعترف به جمعية الجغرافيين الدولية.

Abstract

Flag possesses an ancient history whose emergence coincided with the rise of civilizations. It was used as a sign of respect, status and sovereignty. Its early inception goes to military traditions since every civilization and state or even personality had science.

Flag has witnessed numerous changes, when colors were added to it , each color symbolized a peculiar meaning.

What is noted from the Kurdish history is that all the sources available do not contain any reference to flags whatsoever let alone the national flag, which is externalized with the formation of a national state.

During the twentieth century and parallel with the outbreak of Kurdish uprisings and revolutions and the founding of numerous organizations and political parties, there appeared a special flag that exclusively belonged to the Kurds. It was multi-color and shape as each party drew its contours in its own perspective. Yet, the most salient and popular was the flag designed by the Kurdish Society for Social Divisions, which contained three colors: red, white and green with a shining sun in the middle. Each color, of course, bears a special meaning mostly expressive of Kurdistan’s nature. This flag is the one that is now acknowledged by all the Kurdish people Kurdistan-wide, and in Kurdistan Region of Iraq, a special law has been legislated for it, which is flown in the Region and is recognized by the International Geographers Association.

مێژووی کوردناسی لە ئینستیتوتی دەستنووسەکانی ڕۆژهەڵات

(کوردۆلۆجیا لە ساڵانی ١٩٥٩ – ٢٠٠٥)

پرۆفیسۆر زاریّ یوسوپۆڤا
وەرگێڕانی پرۆفیسۆر جەبار قادر

کۆردۆلۆجیا، وەکو برانشێکی تایبەتیی ڕۆژهەڵاتناسی ئەکادیمی لە ڕووسیا، لەسەر بنەمای چالاکییەکانی ژمارەیەك زانای بە توانا و بەناوبانگ وەکو: ڤ.دیتێل، ڤ. ئە. ژوکۆڤسکی، ڤ.ڤ.ڤلیامینۆف – زیرپنۆف، پیۆتەر لێرخ، ئەلیکسەندەر ژابا، ڤ.ڤ. مینۆرسکی، و ڤاسیلی.پ. نیکیتین دامەزرا.

ئەوەی ڕاستیبێ ڕۆڵی سەرەکی، لە دامەزراندن و گەشەکردنی توێژینەوەی کوردی لە سان– پیتەرسبورگ، دەگەڕێتەوە بۆ ئی. ئە. ئۆربیللی، دەتوانین بڵێین ئەو باوکی ڕاستەقینەی قوتابخانەی کوردۆلۆجیای پیتەرسبورگە و نووسەری ژمارەیەك وتاری بەنرخە لە بارەی مێژوو و کولتوور، ئەدەبیات، زمان و فۆلکلۆری کوردەوە.

گرووپی کوردناسی، لە ساڵی ١٩٥٩دا، بە دەستپێشخەری ئۆربیللی لە لقی ئینستیتوتی ڕۆژهەڵاتناسی، کە هەر خۆی سەرۆکایەتی دەکرد، دامەزرا. ئۆربیللی لە ڕاگەیاندنی دامەزراندنی ئەو گرووپەدا وتی: "بە لەبەر چاوگرتنی پێویستی بە شارەزایی لە بواری کوردناسیدا و بەرەو کردنەوەی بەشی کوردۆلۆجیا........ لە ١ی مارتی ١٩٥٩ گرووپێك لە کوردناسان، کە ئێستا سەر بە بەشی ئێرانیستیکان (ئێراننناسی)، بە سەرۆکایەتی خۆم لەو ئەندامانە دادەمەزرێ: ك. ك. کوردۆییێف (قەناتێ کوردۆ)، ئی. ئی. دیمینێیەڤا (ڤاسیلێیڤا) و قوتابیانی دکتۆرا ئی. ئە. سەمیرنۆڤا، زاریّ یوسوپۆڤا، کەریمی ئەیووبی و جەلیلۆف (جەلیلێ جەلیل).

ئامانجی ئەم گرووپە لێکۆڵینەوەیە لە بوارەکانی مێژوو، کولتوور و زمانی گەلی کورد. بەم شێوەیە سەردەمێکی تازە لە گەشەکردنی کوردۆلۆجیا لە ڕووسیا دەستی پێکرد و لەم خاڵەوە تاوەکو ئێستاش کوردناسی لە ڕووسیا لە سەر ئەو خەتە دەڕوات کە ئۆربیللی دەستنیشانی کرد.

زمان بواری یەکەمی لێکۆڵینەوەکان بوو، بە تایبەتی توێژینەوەی زمانەوانی بۆ کار و چالاکییەکانی گرووپەکە گرنگ بوو. توێژەرە سەرەکییەکانی ئەم گرووپە، قەناتیێ کوردۆ و تسوکەرمان و قوتابییەکانیان وەکو سەمیرنۆڤا (کە ئێستا توێژەرە لە ئینستیتوتی زمان لە ئەکادیمیای زانستیی ڕووسیا) و زاریێ یوسوپۆڤا (کە مۆرفۆلۆجیا، فۆنەتیك و سینتاکسی زمانی ئەدەبیی کورد و دیالێکتەکانی دەخوێند) بوون ، ئەمانە چەند کتێبێکی ڕێزمان و فەرهەنگیان خستە بەردەست و هەندیێ تێکستی فۆلکلۆرییان بلاْوکردەوە، کە کەرەسەی زمانەوانی دەوڵەمەندیان لە خۆدا کۆکردبۆوە و یەکجار پێویستن بۆ توێژینەوەی بەراوردکاری دیالێکتەلۆگیا (لێکۆڵینەوە لە دیالێکتەکان).

سەردەمی گرنگی مێژووی توێژینەوەی زمانەوانی گرێدراوە بە کار و چالاکی ماندوونەناسانەی قەناتیێ کوردۆ، توێژینەوە دەسپێك و پێشەنگەکانی ئەو زۆر گرنگ بوون بۆ گەشەکردنی کوردۆلۆجیا لە ڕووسیا. قەناتیێ کوردۆ ژمارەیەك لێکۆڵینەوەی بەڵگەیی لە بواری زمانی کوردیدا بەرهەم هێنا، کە دواتر بوونە بنەمایەك بۆ زمانزانانی کورد، وەکو: یەکەمین ڕێزمانی کوردی، ((ڕێزمانی زمانی کوردی (کرمانجی))) لە ساڵی ١٩٥٧، فەرهەنگی کوردی– ڕووسی (١٩٦٠)، ڕێزمانی بەراوردکاری زمانی کوردی لە سەر بنەمای کەرەستەی دیالێکتەکانی کرمانجی و سۆرانی (١٩٧٨). لە نێو ئەو نووسینانەی کوردۆ، کە بلاْونەکراونەتەوە و زیاتر سەرنجڕاکێشن، "توێژینەوەی دیالێکتی کوردی زازا"یە. هەروەها "پوختەیەك لە کوردناسی ڕووسی و سۆڤیەتی". کوردۆ، لە تەك لێکۆڵینەوە بەردەوامەکانیدا، لە بواری زمانی کوردی، لە گەلیێ بواری تردا وەکو: ئەدەبی کوردی، مێژوو، ئایین و بلاْوکراوەکانیش کاری دەکرد و بەرهەمی بلاْو دەکردەوە. هەروەها قەناتیێ کوردۆ توانایەکی زۆری لە ئامادەکردنی کادر و پسپۆری ئەکادیمی بۆ کورد و کوردستان خەرج کرد، ئەوڕۆ قوتابییەکانی ئەو لە زمانزانان،

مێژوونووسان، پسپۆڕانی ئەدەبیات لە ناوەندە زانستییەکان لە ڕووسیا و لە دەرەوەی ڕووسیاش سەرکەوتووانە کار دەکەن. کوردۆ لە ساڵانی١٩٦٠-١٩٨٥دا سەرۆکایەتی گرووپی کوردۆلۆجیای دەکرد و چالاکییەکانی کاریگەریی زۆریان لەسەر گەشەکردنی کوردناسی لە ڕووسیا و دەرەوەی ڕووسیاش هەبوو.

زمانزانێکی تری ناودار، کە بەرهەمەکانی بۆ ڕێزمانی کرمانجی کوردەکانی ئەرمەنستان تەرخان کرابوون، ئی. ئی. تسوکەرمانە. لە ناو بەرهەمەکانی ئەودا "پوختەی ڕێزمانی کوردی" (١٩٦٢)، کە بۆ دیالێکتی کرمانجی، بەتایبەتی زازاکی تەرخان کرابوو. هەروەها "کرمانجی خوراسان" ١٩٨٦، کە بۆ یەکێ لە شێوەزارەکانی کرمانجی تەرخانی کردبوو و دیالێکتی کوردەکانی تورکمەنستانیشی دەگرتەوە، کە باو و باپیرانیان لە خوراسانی ئێرانەوە هاتبوون. هەروەها لێکۆڵینەوەیەکی سەرنجڕاکێشی تسوکەرمان لەگەڵ یەکێ لە قوتابییەکانیدا، شیکۆیێ گەسانیان (کە لە تەمەنی لاوییدا کۆچی دوایی کرد) لەبارەی (تێپەڕاندنی سیستەمی بێلایەنی گوێ پێنەدراو لە دەقە ئەدەبییەکانی کوردانی ئەرمەنستاندا) بوو.

گرووپی کوردناسی، هەر لە سەرەتای ساڵی ١٩٦٠دا، دەستی کرد بە توێژینەوەی دیالێکتی کوردیی باشوور، کە ئەوانەی قسە بەم دیالێکتە دەکەن لە کوردستانی عێراق و ئێران دەژێن. بە سەرپەرشتی قەناتێ کوردۆ سێ تێزی دکتۆرا لەم بوارەدا ئامادەکران "دروستبوونی کاری ئاڵۆز لە زمانی کوردیدا، سۆرانی" لەلایەن سەمیرنۆڤاوە، پێشگر و پاشگر لە دیالێکتی باشووری زمانی کوردیدا - سۆرانی" لە لایەن زاریێ یوسوپۆڤاوە،"مێژووی لێکسیکۆگرافیای کوردی، بنەماکانی دانانی فەرهەنگی ڕووسی - کوردی" لەلایەن عەبدولڕەحمان مارفەوە (١٩٧٢)، (دکتۆر ئەوڕەحمانی حاجی مارف.).

گرووپی زمانزانانی کوردۆلۆجیا، ساڵانی دواتر، ژمارەیەك کتێبیان بڵاو کردەوە، لە بارەی فەرمان و لێکسیکۆلۆجی لە هەندێ لە زاراوەکانی باشوور وەکو: سۆرانی (لەلایەن قەناتێ کوردۆ و زاریێ) و زاراوەی موکری (سەمیرنۆڤا و کەریمی ئەیووبی) و هەورامی (ز. یوسوپۆڤا) و گۆرانی (یوسوپۆڤا و ن. سەفرۆنەڤا). لێرەدا لەسەر بنەمای تێکستە زارەکییەکان لە هەورامی و گۆرانی

کۆڵیبوونەوە. ئەم لێکۆڵینەوانە بوون بە بنەمایەك بۆ میتۆدێکی نوێ لەبواری زمانزانیی کوردیدا. لێکۆڵینەوە لەم دیالێکتانە زۆر گرنگە بۆ زانستی دیالێکتۆلۆجیا، چونکە هەندێ لە شارەزایانی ئێرانیستیکا (وەکو د. مەکەنزی و جۆیس بلۆ) و کوردناس (ر. تسەبولۆف)، بەبێ بەڵگەی باوەڕپێکراو، لافی ئەوە لێدەدەن کە ئەم دیالێکتانە پەیوەندییان بە کوردییەوە نییە. هەر وەکو لێکۆڵینەوەکانی پێشتری قەناتێ کوردۆ لە بارەی دیالێکتی زازا و توێژینەوەکانی کەریمی ئەیووبی و سەمیرنۆڤا لە بارەی دیالێکتەکانی باشووری زمانی کوردی، ئەوەیان دەرخستووە کە ئەو ئێراننناس و کوردناسانە بە هەڵەدا چوونە و بۆچوونەکانیان لە جێگەی خۆیاندا نین و هیچ بنەمای زانستییان نییە.

دووەمین ئامانجی گرووپی کوردناسیی سانپیتەرسبورگ توێژینەوەی ئەدەبی کلاسیکی و هاوچەرخی کورد بوو. مارگرێتا ڕودێنکۆ (مخابن کە زوو کۆچی دوایی کرد) ڕۆڵی گرنگی لەم بوارەدا گێڕا. ئەو یەکەمین زانا بوو کە پەیدۆزی (تەحقیق)ی گرنگترین تێکستەکانی ئەدەبی کوردی کرد و بڵاوی کردنەوە، وەکو: (شێخی سەنعان)ی فەقێ تەیران، کە لە سەدەی چواردەهەمی زاینیدا ژیاوە، (یوسف و زولێخای) سەلیمێ سلێمانی، کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی شازدەهەمی زاینی. (مەم و زینی) ئەحمەدی خانیی سەدەی حەڤدەهەمی زاینی و (لەیلاو مەجنوونی) حارسی بدلیسی، کە ئەویش هەر لە سەدەی حەڤدەهەمدا ژیاوە. هەروەها ڕودێنکۆ یەکەمین کەتەلۆگی گشتگیریی دەستنووسە کوردییەکانی لە کتێبخانەی نیشتیمانی لێنینگراد (ئینستیتوتی دەستنووسەکانی ڕۆژهەڵات) ئامادە کرد و لە ساڵی ١٩٦١دا بلاوکرایەوە. ئەم دەستنووسانە لە لایەن زانا و دیپلۆماتە رووسەکانەوە بەدەستهێنران وەکو ب. ئە. دۆرن، ڤ. ڤ. ڤلیامینۆف – زیرنۆف، ئەلیکسەندەر ژابا.......هتد .

ئەرکی لێکۆڵینەوە لە ئەدەبی کوردیی سەدەکانی ناوەڕاست کەوتە ئەستۆی ژ. س. موسائیلیان کە قوتابی رودێنکۆ بوو. تێزی دکتۆراکەی بۆ یەکێ لە دەقە ئەدەبییە میللییە گرنگەکان تەرخان کرد، کە ئەویش (زەمبیل فرۆشە). ئەم دەقە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی پازدەهەم و شازدەهەم. لە دواییدا ئەم تێزە بوو بە بنەمای کتێبێك، کە لە ساڵی ١٩٨٣ بڵاو کرایەوە. ئەم چاپەش دەقە

پەیدۆزکراوەکە دەگرێتە خۆ، کە لە سەر بنەمای شەش دەستنووس لە کتێبخانەی نیشتیمانی لە لێنینگراد هەڵگیرابوون. لە تەك دەقێکی تردا کە لە لایەن شاعیرێکی کوردەوە لە سەدەی هەژدەهەم بە فراوانکردنەوە بە شیعر وتوویەتیەوە. هەروەها لە کتێبەکەدا هەندێ ڤێرشنی فۆلکلۆریی ئەم داستانە بلاوکراونەتەوە.

یەکێ لە دەستکەوتە زانستییە گەورەکانی قەناتێ کوردۆ، لە بواری ئەدەبیاتدا، ئەنتۆلۆگیای شیعری کوردییە لە دوو بەرگدا، کە هەر بەخۆی لە ساڵانی ١٩٨٣–١٩٨٥ سەرپەرشتی کردووە. ئەم ئەنتۆلۆگیایە شیعری ٢١ شاعیر، لە سەدەکانی دەیەم تا بیستەم، دەگرێتەخۆ. هەروەها کوردۆ، لە بواری ئەدەبی هاوچەرخی کوردیدا، سەرپەرشتی هەندێ تێزی دکتۆرای کرد وەکو: "داهێنانی شاعیری پێشکەوتووخوازی کورد هەژار" لە لایەن کەریمی ئەیووبییەوە لە ساڵی ١٩٦١ بەرگری لێ کرا. هەروەها (لەبارەی مێژووی ئەدەبی کوردییەوە لە کۆتایی سەدەی نۆزدەهەم و نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەم) لە لایەن مارف خەزنەدارەوە، کە وەکو کتێبیش لە ژێر ناوونیشانی (چەمکێك لە مێژووی ئەدەبی هاوچەرخی کوردی) لە ساڵی١٩٦٧ بلاوی کردەوە. هەروەها "مێژووی گەشەکردنی چیرۆکی هونەریی هاوچەرخی کورد لە عێراق لە ساڵانی ١٩٢٥–١٩٦٠" لە لایەن جەمشید حەیدەری (١٩٧٧). ز. ن. فۆرۆژیکیناش سەرپەرشتی تێزی دکتۆرای ئەنوەر قادر محەمەد (جاف) ی کرد لە ژێر ناوونیشانی"لیریکی شاعیری کوردی سەدەی نۆزدەهەم بە دیالێکتی گۆرانی مەولەوی"، کە لە ساڵی ١٩٨٦، بەرگری لێ کرا.

گرووپی زانایانی کوردۆلۆجیا، لە تەك لێکۆڵینەوە لە مێژووی نووسراودا، دەستیان کرد بە کۆکردنەوە و بلاوکردنەوە و لێکدانەوەی فۆلکلۆری کوردی بەتایبەتی لە دیالێکتی کرمانجی ژووروو. لە نێو بەرهەمە سەرەتاییەکانی ئەم بوارەدا کۆکردنەوە و بلاوکردنەوەی دەقە فۆلکلۆرییەکان بوو، وەکو گۆرانییە سەر بە ژانرە جیاوازەکان، ئەفسانەکان، چیرۆکە خەیاڵییەکان، پەندی پێشینان و مەتەڵۆك و نوکتە. ئەم شتانە هەمووی لە لایەن کارمەندانەوە کۆکراونەتەوە لە کاتی گەشتە زانستییەکاندا بۆ ئەو ناوچانەی کوردی یەکێتی سۆڤیەتی جارانی لێ دەژیان. ئۆربیللی، قەناتێ کوردۆ و ڕۆدێنکۆ یەکەمین هەنگاویان لەم بوارەدا

هەڵهێنا . بەتایبەتی ئەو کەرەستانە گرنگن کە ئۆربیللی لە کاتی خۆیدا لە ناوچەی مۆکس لە تورکیا کۆی کردبوونەوە و ئێستا لە توانای ئێمەدا نییە ئەو کارە بکەین، ئەوەش لە کاتی گەشتەکەیدا بۆ ئەوێ لە ساڵانی ١٩١١-١٩١٤. لە سەر ئەو بنەمایە ئۆربیللی فەرهەنگی کوردی - ڕووسی دانا، کە دوای تێپەڕبوونی ساڵانێکی زۆر، لە ساڵی ٢٠٠٢دا، بۆ یەکەمین جار لە یەریڤانی پایتەختی ئەرمەنستان چاپ کرا. فەرهەنگەکە لە لایەن تسوکەرمان و موسائیلیانەوە بۆ چاپ ئامادە کرا، موسائیلیان کتێبی "گۆرانییە میللییە کوردییەکان" یشی بۆ چاپ ئامادە کرد و لە ساڵی ١٩٨٦ لە سەر بنەمای دەستنووسە کۆکراوەکانی ئەلیکسەندەر ژابا، کە لە کتێبخانەی نیشتیمانی لێنینگراد پارێزرابوون، بڵاو کردەوە.

کەرەستە فۆلکلۆرییە کۆکراوەکانی ڕۆدێنکۆ بەتایبەتی گرنگ و مایەی بایەخن بەر لە هەمووشیان گۆرانی لاواندنەوە، کە لە ئۆکتۆبەری ١٩٧٢ لە ئەرمەنستان، گورجستان و ئازەربایجان کۆی کردنەوە و لە دوای مردنی بڵاوکرانەوە، لەگەڵ وەرگێڕاندا بۆ زمانی ڕووسی و بە لێکۆڵینەوەیەکەوە لە چوارچێوەی کتێبێکدا بە ناوونیشانی "شیعری ڕیتوێڵی کوردی - خوێندنی سەرقەبران) لە ١٩٨٢.

ئۆردیخان جەلیلۆف (ئۆردیخانێ جەلیلی) شارەزایەکی فۆلکلۆری دیارە. ئەو خۆی بە داستانە مێژووییە کوردییەکانەوە خەریك دەکرد و لە سەر ئاستی ئەکادیمی لەو بوارەدا خاوەن پێگە و ناوبانگە. بە تایبەتی ئەو کەرەستانەی بەخۆی کۆی کردوونەتەوە، بەشێکیان لەگەڵ جەلیلێ جەلیلی برایدا لە کاتی سەردانە زۆرەکانیدا بۆ کۆمارەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران لە قەوقاز و ناوەڕاستی ئاسیا. لێکۆڵینەوە دوور و درێژەکانی لەم بوارەدا ئەنجامەکەی بەرهەمێك بوو بە ناوی"گۆرانییە مێژووییە کوردییەکان" کە لە ساڵی ٢٠٠٣ بڵاو کرایەوە . چاپی ساڵی ٢٠٠٤ کتێبەکەی زارێ یوسوپۆڤا "دەقە فۆلکلۆرییەکانی کوردانی باشوور" هەندێ دەقی زارەکی کوردانی عێراق، لەگەڵ وەرگێڕانیاندا بۆ سەر زمانی ڕووسی دەگرێتە خۆ.

ئامـــانجی ســێیەمی توێژینـــەوەکانی گرووپـــی کوردۆلۆجیـــا، لـــە ســـان پێتەرسبۆرگ، لە بواری مێژوو و مێژوونووسیدا بوو. توێژینەوەی مێـژوو، بـە هـۆی زانیـاری کەمـەوە لـە بـارەی سەرچـاوە مێژووییەکانـەوە لـە بـارەی سـەدەکانی ناوەڕاست و کۆنەوە، زیاتر چڕ بووەوە لەسەر کێشە هاوچـەرخەکان و سـەردەمی نوێی مێژووی کورد. تەنها مێژووزانی گرووپی کوردناسان ئی. ئی. ڤاسیلێیڤا بـوو، ئەویش گرنگییەکی زۆری دا بە پەیدۆزی، وەرگێڕان و توێژینەوە لە چەند دەقێکـی مێـژوویی سـەدەکانی ناوەڕاسـت و سـەردەمی نـوێ. ئـەو یەکـەمین وەرگێڕانـی شـەڕەفنامەی لـە فارسـییەوە بـۆ ڕووسـی ئـەنجام دا. ئـەو سەرچـاوە مێژووییـە گرنگەی سەدەی شازدەهەم، کـە لـە لایـەن شـەڕەفخانی بدلیسـییەوە نووسـراوە، تەنها سەرچاوەی مێژووییە لە بواری خۆیدا. دواتر ڤاسیلێیڤا لەسەر کرۆنیکەکانی (تۆمارە مێژووییەکانی) ئەردەلأن لە کوردستانی ئێران کـاری کـرد، کـە لـە لایـەن مێژوونووسانی کوردەوە لە نیوەی یەکەمی سەدەی نۆزدەهەمدا نووسراون.

چاپکردنی تاقە دەستنووسی پـارێزراو لـە کتێبخانـەی نیشـتمانی وەرگێڕانـی شـەڕەفنامەی شـەڕەفخانی بدلیسـی بـوو بـۆ کـوردی (کرمـانجی) لـە لایـەن مـەلا مـەحموودی بایەزیدییـەوە. ئـەم کـارە دەسـتکەوتێکی مـەزن بـوو لـە بـواری لێکۆڵینـەوەی سەرچـاوە مێژووییەکانـدا. ئـەو دەستنووسـە لـە لایـەن کـوردۆ و موسائیلیانەوە لـە سـاڵی ١٩٨٦ لـە ژێـر ناونیشـانی "مێـژووی کـۆنی کوردسـتان" بلأوکرایەوە.

مێژووی نوێی کوردستان لە چەند تێزێکی دکتۆرادا توێژینەوەی لەسەر کـرا و زیـاتر تـەرخان کرابـوون بـۆ بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی کـوردان لـە سـەدەکانی نۆزدەهەم و بیستەم، وەکـو ئەوانـەی سـەید عـەزیز شـەمزینی، جـەلیلێ جـەلیل و کاوس قەفتان.

ئیتنـۆ– کولتـوور و ئیتنـۆ– سۆسیال، یـەکێ لـەو بوارانـە بـوون کـە هەنـدێ نووسین و بلأوکراوەیـان بـۆ تـەرخان کـرا وەکـو " کوردەکـان" لـە لایـەن قـەناتێ کوردۆوە کە هەوڵی ڕوونکردنەوەی لایەنی ماددی و رۆحیـی کولتـووری کـوردی دا. هـەروەها هەنـدێ پرسـی بزووتنـەوەی ڕزگـاریخوازی نەتـەوەیی (١٩٧٥)، مـەلا مەحموودی بایەزیدی (خوو و نەریتی کوردان) کە ڕۆدێنکۆ لـە سـاڵی ١٩٦٣ ڕێکـی

خست و بڵاوی کردەوە. هەروەها تێزی دکتۆرای ئە. مەمەد نەزارۆف (بەسەرپەرشتی قەناتێ کوردۆ) " لێکۆڵینەوەیەکی ئیتنۆگرافی مێژوویی کوردانی تورکمانستان" لە ساڵی ١٩٦٤.

پڕۆژەی دوور و درێژی ڤاسیلێیڤا و موسائیلیان بە دەستپێشخەریی قەناتێ کوردۆ لە بارەی پرۆسەی ئیتنۆ – مێژووییەوە، بەرهەمەکەی دەستنووسێکە کە زیاتر لە ٩٠٠ لاپەڕەیە و ئامادەیە بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە. یەکێك لە ئامانجەکانی گرووپەکە ئامادەکردن و بڵاوکردنەوەی بیبلیۆگرافیایەك بوو لە بارەی کوردناسییەوە. ئەمە ئەرکی موسائیلیان بوو و بە چاکی تەواوی کرد و لە دوو بەرگدا لە ساڵی ١٩٩٦ بڵاوی کردەوە. ئەمە دەوڵەمەندترین لیستی ئەو نووسراوانەیە کە لە بارەی کورد و هەموو لایەنەکانی کۆمەڵگەی کوردییەوە نووسراون و سەردەمێك دەگرێتە خۆ کە سەدەی شازدەهەم تاوەکو ساڵی ١٩٨٥ دەگرێتەوە.

لە ساڵی ٢٠٠٥دا بونیادی ئینستیتوتەکە سەرلەنوێ ڕێکخرایەوە. گرووپی کوردناسی خرایە سەر بەشی ڕۆژهەڵاتی نزیك لە لایەن (ئۆ. ف. ئاکیمۆشکین) بەڕێوە دەبرێ. لەم کاتەدا واتە لە ساڵی (٢٠٠٥) چەند کوردناسێك لەم بەشەدا کار دەکەن، ئەوانیش ئێلینا ڤاسیلێیڤا، ژاکە موسائیلیان، سافۆنەڤا و زارێ یوسوپۆڤایە.

ئەم وتارە لە لایەن زارێ یوسوپۆڤاوە بە زمانی ڕووسی نووسراوە و لە لایەن: زۆرینەوە کراوە بە ئینگلیزی و ویکهام – سمیت پێیدا چووەتەوە. دوا تازەکردنەوەی لە سەر تۆڕی ئینتەرنێت لە ٢٠٠٨/١١/٦دا بووە.

رۆڵی پێگەیاندنی خێزانی
لە جیاوازیی رەگەزیدا
(تویژینەوەیەکی مەیدانییە لە شارۆچکەی کەسنەزان)

م. ئەسرین زرار قادر

پێشەکی

بابەتی جیاوازیی رەگەزی یەکێکە لەو پرسە هەستیار و گرنگانەی کە لە پانتایی تویژینەوەی زانستە مرۆڤایەتییەکان جێگایەکی فراوانی گرتۆتەوە بۆ شیکردنەوە و وردبوونەوەی زیاتر لە جیاوازییە بایۆلۆژی و کۆمەڵایەتییەکانی نێوان نێر و مێ. لەو کاتەوەی جیاوازییە بایۆلۆژییەکان کرانە بنەما و هۆکاری جیاوازیی کۆمەڵایەتی، واتە دابەشکردنی کار، رۆڵ، پێگە و دەستنیشانکردنی مافەکان لە نێوان ژن و پیاودا لە قۆناغە سەرەتاییەکانی ژیانی مرۆڤایەتی بەسترانەوە بەجۆر و رۆڵی بایۆلۆژی. ئەمە بووە سەرچاوەیەک بۆ پەیدابوونی بابەت و پرسی جیاوازیی رەگەزی. لەسەردەمی ئێستادا لەگەڵ هەموو ئەو گۆڕانکاری و پێشکەوتنەی کە لە جیهان روویداوە لە بواری فیکری، داهێنان، زانست و تەکنۆلۆژیا، سەرەڕای زیاتر پێشکەوتنی بارودۆخی ئافرەتان بەگشتی و بەشدارییان لە بوارە جیاوازەکاندا، کەچی هێشتا جیاوازیی نێوان ژن و پیاو بەگەڕانەوە بۆ سروشتییان بوونی هەیە. ئەم جیاوازیکردنە کەم تا زۆر وادەکات ئافرەتان لە راپەڕاندنی هەندێ ئەرك بێبەش و دوورە پەرێز بوەستن، یان خۆیان لەو کارانە ببوورن کە تایبەت دەکرێن بە پیاوان هەروەها هەستی بەرپرسیارێتی بەرامبەر بەیەکتر لەنێوانیان دروست نەبێت. لەم تویژینەوەیەدا هەوڵدراوە تیشك بخرێتە سەر بەشێك لە جیاوازییە بایۆلۆژییەکانی هەردوو رەگەز، کە لەرێگای شێوازی پێگەیاندنی خێزانی بوونەتە بنەمای جیاوازیی کۆمەڵایەتی لە نێوانیان. چوارچێوەی گشتیی ئەم تویژینەوەیە بەم شێوەیەی لای خوارەوەیە:

یەکەم/ گرفتی توێژینەوە

یەکەمین هەنگاوی هەر توێژینەوەیەکی زانستی بەبوونی گرفتێك دەست پێدەکات. پرسی جیاوازیی ڕەگەزی یەکێکە لە گرفتە کۆمەڵایەتییە کۆن و باوەکانی ئێستا، لەگەڵ ئەوەی کە مێژوویەکی هەیە لە دروستبووندا و مۆرکی بە دیاردەبوونی پێدەبەخشێت، لە هەمان کاتدا بەردەوامبوونی وەك دیاردەیەکی مێژوویی، وای کردووە ببێتە کولتوورێکی جیهانی و لە ئاست و بواری جیاواز و جۆراوجۆردا دەربکەوێت. ئەگەر لەکۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتیدا پێگەیاندنی خێزانی سەرچاوەی یەکەمی دروستکردنی جیاوازیی نێوان نێر و مێ بێت، ئەوە لە کۆمەڵگا ڕۆژئاواییەکاندا ڕۆڵی خێزان بەو ئاستە کاریگەر نییە، بەڵکو جیاوازییەکە لە بوارەکانی تری کۆمەڵگا زیاتر هەستی پێدەکرێت. کەواتە لە هەردوو باردا جیاوازیی ڕەگەزی گرفتێکە و پێویستی بەچارەسەری هەیە، ئەمەش خۆی لە یەکسانی ڕەگەزی بە ڕووە کۆمەڵایەتییەکەی دەبینێتەوە. دەکرێت گرفتی توێژینەوەکە لەو پرسیارانە کورت بکەینەوە: بۆچی جیاوازیی بایۆلۆژی نێر و مێ کراوەتە بنەما بۆ جیاوازییان لە ژیانی کۆمەڵایەتی؟ بۆچی خێزانی کوردی لە پێگەیاندنی نێر و مێدا شێوازی جیاواز دەگرێتەبەر؟

دووەم/ گرنگی توێژینەوە

گرنگی ئەم توێژینەوەیە لەدوو ئاست دەردەکەوێت، یەکەم: لەسەر ئاستی تیۆری هەوڵدراوە تیشك بخرێتە سەر بابەتی جیاوازیی ڕەگەزی و ڕۆڵی جیاوازییە بایۆلۆژییەکان وەك بنەمایەك لە جیاوازیی ڕۆڵ و پێگە لەبەر چاو گیراوە، سەرەڕای ڕۆڵی پێگەیاندنی خێزانی لە دروستکردنی ئەو بارودۆخە جیاوازەدا. لەسەر ئاستی مەیدانی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ و زیندوو، بەپشت بەستن بەزانیاری لەبارەی ڕەوشی خێزانی کوردی سەبارەت بەم بابەتە، ئەنجامدانی توێژینەوەی زانستی بەکارێکی نوێ و گرنگ دادەنرێت.

سێیەم/ ئامانجەکانی توێژینەوە

ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە بۆ بەدیهێنانی دوو ئامانجی سەرەکییە:

١- دیاریکردنی ڕۆڵی جیاوازیی بایۆلۆژی نێر و مێ لە دروستکردنی جیاوازیی کۆمەڵایەتی.

٢- دەستنیشانکردنی شێوازی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتیی نێر و مێ لە خێزانی کوردیدا.

ئەم توێژینەوەیە لە دوو دەروازە پێکدێت: یەکەمیان لایەنی تیۆرییە و لەو بەشانە پێکهاتووە: بەشی یەکەم/ دیاریکردنی چەمکەکان و جیاوازیی بایۆلۆژی وەك بنەمایەك بۆ جیاوازیی کۆمەڵایەتی دەگرێتەوە، بەشی دووەم/ تایبەتە بە جیاوازیی شێوازی پێگەیاندنی نێر و مێ لەخێزانی کوردیدا. دەروازەی دووەمیان لایەنی مەیدانییە و لەو بەشانە پێکدێت: بەشی سێیەم/ چوارچێوەی میتۆدیی توێژینەوە، بەشی چوارەم/ خستنەڕوو و شیکردنەوەی زانیاری و ئەنجامەکان دەگرێتەوە جگە لە کورتەی توێژینەوەکە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی و پاشکۆکان.

دەروازەی یەکەم: لایەنی تیۆری

بەشی یەکەم: دیاریکردنی چەمکەکان و جیاوازیی بایۆلۆژی وەك بنەمایەك بۆ جیاوازیی کۆمەڵایەتی

باسی یەکەم- دیاریکردنی چەمکەکان

یەکەم/ ڕۆڵ Role

لە زانستە کۆمەڵایەتییەکاندا گرنگییەکی زۆر بە چەمکی ڕۆڵ دەدرێت، چونکە پەیوەندی ڕاستەوخۆی بەلایەنی کرداری ژیانی کۆمەڵایەتی تاکەکەسەوە هەیە. واتە ڕۆڵ بەمانای لایەنی کرداری ڕەفتاری تاکەکەس دێت لە بارودۆخێکی کۆمەڵایەتیی دیاریکراودا. ڕۆڵی کۆمەڵایەتی بریتییە لە ڕەفتاری چاوەڕوانکراوی کەسێکی خاوەن پێگە، کە پێگە کۆمەڵایەتییەکە سروشتی ڕۆڵی کۆمەڵایەتی دەستنیشان دەکات(١). واتە ڕۆڵ ئەو ڕەفتارەیە کە خەڵکی لە ئێمەی چاوەڕێ دەکەن بەهۆی لە ئەستۆگرتنی ئەرکێکی تایبەت یان داگیرکردنی پێگەیەکی دیاریکراو. کەواتە ڕۆڵ چەمکێکی (پێوەرییە) لەسەر ئەو شتانە بونیادنراوە کە چاوەڕێ دەکرێت تاکەکەس ئەنجامی بدات(٢). ئاشکرایە تاکەکەس لەیەك کاتدا چەندین ڕۆڵی جیاواز دەگێڕێت بۆ نموونە: ئەو ئافرەتەی لەخێزاندا ڕۆڵی دایکی هەیە لە دەرەوە ڕۆڵی مامۆستا، فەرمانبەر... دەبینێ. کەواتە بەجیاوازی ئەرك و پێگەکان، ڕۆڵەکانیش جیاواز دەبن. پێناسەی ئیجرائی ڕۆڵ بریتییە لەو پرۆسە

کۆمەڵایەتییەی کە خێزانی کوردی پێی هەڵدەستێت لە رێگای پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی ئەندامەکانی، بەمەبەستی گونجاندنی کەسایەتییان لەگەڵ ژینگەی دەوروبەر.

دووەم/ پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی Socialization

مەبەست لە پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی، بەکۆمەڵایەتیبوونی تاکەکەسە. ئەم پرۆسەیە گشت هەوڵ، چالاکی و ئامرازە گرووپی و تاکەکەسییەکان دەگرێتەوە، کە کاردەکەن لەسەر گۆڕینی بوونەوەر لە بایۆلۆژییەوە بۆ کۆمەڵایەتی(٣). تاك دوای لەدایکبوون و بەر لەوەش بە دوو قۆناغی پێگەیاندنی جیاوازدا رەت دەبێت، کە بریتین لە پێگەیاندنی راستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ بەهۆیەوە ئاشنا دەبێت بە بەها، کولتوور و ئاکارە کۆمەڵایەتییە باوەکانی کۆمەڵگاکەی. کەواتە ئەو پرۆسەیە کە تیایدا کولتوور لە نەوەیەکەوە دەگوازرێتەوە بۆ نەوەیەکی دی، ئەو رێگایەیە کە تاکەکان هەر لە منداڵییەوە تیایدا دروست دەبن تابتوانن لەو کۆمەڵگایە بژین کە خاوەن کولتوورێکی دیاریکراوە، لەوەشدا خێزان، قوتابخانە و کۆمەڵگا، تاك تەلقین دەکەن بە زمان، ئایین، نەریت، بەها، زانیاری و کارامەیی و تد..(٤). یەکێك لەگرنگترین جۆرەکانی بەکۆمەڵایەتیبوون فێربوونە لەپاڵیشیدا پێگەیشتنی کۆمەڵایەتی روودەدات، کە تیایدا تاك لەهەر قۆناغ و هەلومەرجێکی کۆمەڵایەتی بێت کۆمەڵێك رۆڵی کولتووری پەسندکراو وەردەگرێت و فێریان دەبێت(٥). بۆیە ئەم پرۆسەیە تایبەت نییە بە تەمەنێکی دیاریکراو، بەڵکو لە هەر قۆناغە تەمەنێکدا جۆرە بەکۆمەڵایەتیبوونێکی جیاواز هەیە. پێناسەی ئیجرائی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی بریتییە لە پرۆسەی بەکۆمەڵایەتیکردنی تاکی کوردی لەرێگای خێزان و دامەزراوەکانی دیکە بۆ فێربوون و گونجان لەگەڵ بەها، نۆڕم و توخمە کولتوورییەکان کە کۆمەڵگا لەسەری رێککەوتووە.

سێیەم/ خێزان Family

خێزان سەرەکیترین یەکەی کۆمەڵایەتییە کە کۆمەڵگای لەسەر بونیاد نراوە. سەبارەت بە وشەی خێزان بۆچوونێك هەیە کە وشەی (Family) لە بنەڕەتدا لاتینییە و لە وشەی (Familia) وەرگیراوە و بەمانای ژمارەی ئەو کۆیلانە دێت کە پیاوێك خاوەنییەتی(٦). بەڕای (ئۆگبرن و نیمکۆف) خێزان رێکخراوێکی

بەردەوامە و لە ژن، مێرد و منداڵەکان پێکدێت یان بەتەنها لە پیاو و ئافرەتێك پێکدێت لەگەڵ پێویستێتی بوونی منداڵ[٧]. واتە خێزان ڕێکخراوێکی کۆمەڵایەتییە لەو کەسانە پێکدێت کە پەیوەندی خوێنی، ڕۆحی و ئەخلاقی کۆیان دەکاتەوە لەڕێگای ئەو پەیوەندی و کارلێکە کۆمەڵایەتییانەی کە لەنێوانیاندا ڕوودەدات هەروەها ئەو ڕۆڵ، ئەرك، ماف و بەرپرسیارێتییانەش دەستنیشان دەکات کە پێویستە لەسەر ئەندامەکانی پابەندبن پێوەی. هەروەك کۆمەڵناسی فەڕەنسی (ئەمیل دۆرکهایم) جەختی لێدەکاتەوە کە پێی وایە دامەزراوەیەکی کۆمەڵایەتییە و بۆ هۆکاری کۆمەڵایەتی دروست بووە، ئەندامەکانی بە ژمارەیەك ئەرك و ماف بەیەکەوە بەستراونەتەوە [٨]. پێناسەی ئیجرائی بۆ خێزان بریتییە لەو یەکە کۆمەڵایەتییەی کە تاکی کوردی لەڕێگای پرۆسەی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتییەوە فێری بەرپرسیارێتی، ڕۆڵ، ئەرك، ماف و پابەندییەکان دەکات و بنەما ڕەفتاری و ئەخلاقییەکانی کۆمەڵگای پێدەدات.

چوارەم/ جیاوازیی ڕەگەزی Gender difference

مەبەست لە وشەی ڕەگەز جۆری مرۆییە، کە نێر و مێ دەگرێتەوە. نێر و مێ هاوبەشن لە خەسڵەتە هاوبەشەکان، لەگەڵ ئەوەشدا نێر وەك مێ نییە ((ولیس الذکر کالانثی))[٩] هەروەك لە قورئاندا جەختی لێکراوەتەوە هەر یەکێکیان خاوەن خەسڵەت و جیاکەرەوەی تایبەتە و پێکهاتەی ئەندامی و ئەرکەکانی جیایە لەوی دی [١٠]. مەبەست لە جیاوازیی ڕەگەزی، جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکانە کە دروستکراوی مێژووی مرۆڤایەتی، بارودۆخی کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی و سروشتی پێکهاتەی هەردوو ڕەگەزە. لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە ڕەگەز بریتییە لە مانای لێکدراوی پەیوەست بە مێبوون یان نێربوون، ئەم لێکدانەوەیەش لە تاکێك بۆ یەکێکی دی و لەکۆمەڵێك بۆ یەکێکی دی دەگۆڕڕێت[١١]. جیاوازیی ڕەگەزی بەو مانایە نزیك دەبێتەوە لە چەمکی جیاوازیی کۆمەڵایەتی، کە بریتییە لە جیاوازیی نێوان نێر و مێ، بەهۆی باڵادەستی ڕەگەزێك و پەسندکردنی تاك نەسەبی بەسەر ڕەگەزەکەی تر، کە ئافرەتە، سەری هەڵداوە[١٢]. کەواتە جیاوازی لەسەر بنەمای ڕەگەز سەرەڕای هۆکارە بایۆلۆژییەکان، بەرهەمی کۆمەڵگا و بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی دیاریکراوە، کە وای کردووە ڕەگەزێك لە بەرامبەر باڵادەستیی

ڕەگەزێکی دیدا لەهەندێ ئەرك و ماف بێبەش بێت. پێناسەی ئیجرائی بۆ جیاوازیی ڕەگەزی بریتییە لەو هەڵوێست یان بارودۆخە ناهاوتایەی، کە تیایدا نێر و مێ لە ململانێدان لە پێناو بەشداریکردنی ژیانی کۆمەڵایەتی، لەو بارودۆخەشدا باڵادەستیی پیاو لەبەرامبەر نزمی پێگە و دەسەڵاتی ئافرەت کە دروستکراوی کۆمەڵگایە، ڕەنگی داوەتەوە.

باسی دووەم – جیاوازیی بایۆلۆژی وەك بنەمایەك بۆ جیاوازیی کۆمەڵایەتی

ئاشکرایە نێر و مێ لە ڕووی بایۆلۆژییەوە خاوەن دوو سروشتی جیاوازن، بەهۆی جیاوازی هەندێ ئەرکی فسیۆلۆژی، واتە لەشێوەی دروستکردن و ڕۆڵە بایۆلۆژییەکاندا جیاوازن، بەڵام لەبووندا یەکسانن، هەروەك لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە (اتقوا ربكم الذي خلقكم من نفس واحدة)[١٣]. ئەگەرچی قسەکردن و لێکۆڵینەوە لەبابەتی جیاوازیی ڕەگەزی– کۆمەڵایەتی، باسکردنی جیاوازییە بایۆلۆژییەکان ناگرێتەوە، بەڵام بەهۆی کاریگەرییان لەسەر دروستبوونی تێڕوانینی جیاواز بۆ هەردوو ڕەگەز و دواجار جیاوازی لە ڕۆڵی کۆمەڵایەتی، پێگە و دابەشکردنی کار لەنێوانیان، وادەکات ئاماژەدان بەهەندێ جیاوازی لەپێکهاتەی جەستەیی نێر و مێ پێویست بێت.

لێکۆڵینەوە دەروونناسییە ئەزموونکارییەکان، ئاماژە بەبوونی کۆمەڵێك جیاوازیی بایۆلۆژی دەکەن لەنێوان نێر و مێ هەر لەسەرەتای لەدایکبوونەوە. بۆنموونە (گارای و شاینفلد) لێکۆڵینەوەیەکیان لەسەر ژمارەیەك منداڵی تەمەن چواردە مانگی ئەنجامداوە ، سەبارەت بە مەیلیان بۆ ورووژێنەرە بینراو و بیستراوەکان، دەرکەوت کوڕان زیاتر بە ورووژێنەرە بینراوەکان بەئاگادێنەوە، بەڵام کچان بۆ ورووژێنەرە بیستراوەکان بە ئاگاترن، بۆی هەیە گرنگیدانی کچ بە دەنگ پەیوەندیی زۆری هەبێت بە گرنگیپێدانی مێینە بەخەڵکی وەك خەسڵەتێکی بایۆلۆژی[١٤]. بۆنموونە گرنگیدانی دایك بە پەروەردە و بەخێوکردنی منداڵ ئەم ڕاستییە دەسەلمێنێت. کەواتە کچان گرنگی بەوە دەدەن کە دەیبیستن زیاتر لەوەی کە دەیبینن، بەپێچەوانەی کوڕان، دەکرێت ئەمەش هۆیەك بێت لەوەی کە کچان زووتر فێری زمانی قسەکردن دەبن. سەبارەت بە گوزارشتەکانی هەست و

روخسـار مـێ بـەوە جیادەکرێنـەوە کـە بـەتواناترن لـە شـرۆڤەکردنی گوزارشـتی روخسـار (زمـانی جەسـتە). سـەبارەت بـە لایـەنی عـەقڵی بـە بۆچـوونی هەنـدێ دەروونناس جیاوازیی توانای عەقڵی لەنێوان هەردوو رەگەز دەگەڕێتەوە بۆ جیاوازیی پێکهاتەی مێشك و قەبارەکەی، بەڵام لە واقیعدا زیرەکی و توانا عەقڵییەکان بەتەنها پشت بە قەبارە و کێشی مێشك نابەستن، بەڵکو دەکەونە ژێر کاریگەریی ژینگەی دەوروبەر. دەکرێت قەبارەی مێشك گەورەبێت، بەڵام ژینگە بواری گەشەکردنی ئاسایی و تەواوی پێ نەدات[١٥]. زانستی نوێش نەبوونی جیاوازی لە گەشەی عەقڵی نێر و مێ دەرخستووە، کەواتە ئەوە شێوازی پەروەردە و بارودۆخی کۆمەڵگایە جیاوازییەکان دروست دەکات. جگە لەوانە رەگەزی مێ بەسۆزدار و نێریش بە بابەتی و لۆژیکی وەسف دەکرێت. واتە پیاو لە رووبەڕوو بوونەوەی هەڵوێستەکاندا پشت بە بیرکردنەوە و ئافرەتیش پشت بە هەستەکان دەبەستن، لەکاتێکدا دەستکەوتە عەقڵییەکانی ئافرەتی سەردەم ئەو بۆچوونە دەخاتە ژێر پرسیارەوە و گومان لە بوونی جیاوازیی لە رەفتاری سۆزداری و عەقڵی لەنێوانیان دەکرێت. کەواتە جیاوازییەکە لەوەدانییە، کە پیاوان عاقڵترن و بیردەکەنەوە و ئافرەتانیش پشت بەهەست دەبەستن، بەڵکو دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ئاستی ئازادییەی کە بە هەردوولایان دراوە بۆ گوزارشتکردن لە توانا و بۆچوونەکانیان بەدرێژایی مێژوو[١٦].

ئەوەی جێگای ئاماژەپێدانە، جیاوازییە بایۆلۆژییەکانی نێر و مێ کاریگەری هەبووە لە دروستکردنی جیاوازیی کۆمەڵایەتی. زۆربەی بیروڕاکان دەچنەوە سەر ئەو بۆچوونەی، کە جیاوازییەکانی نێوان هەردوو رەگەز بریتییە لە جیاوازییە کولتوورییەکان، کە ئەزموونێکی مرۆیی دوور و درێژ پاڵپشتی کردووە[١٧]. تەنانەت دەروونناسی ئەزموونکاری گەیشتە ئەو راستییەی، کە جیاوازیی نێوان هەردوو رەگەز لە قۆناغی زوو و لە تەمەنی داینگا، دروستکراوی جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکانە، واتە ئەو تایبەتمەندییانەی کۆمەڵگا دەیبەخشێتە هەردوو رەگەز[١٨]. جیاوازییە بایۆلۆژییەکان بەڕادەیەك کاریگەری خستۆتە سەر رۆڵ، پێگە و کەسایەتی مێ، کە زانا و لێکۆڵەرەوانیش لە بۆچوونەکانیاندا لەو کاریگەرییە بەدەرنەبوون. (ئەلێکسیس کارل) پێی وایە پێویستە کچانیش

رۆشنبیری عەقڵی، شێوازی ژیان و نموونە باڵاکانیان پێبدرێت هەروەك چۆن بەکوڕان دەدرێت، بەڵام دەبێ بەخێوکەران و پەروەردەکاران جیاوازییە ئەندامی، دەروونی و رۆڵە بایۆلۆژییەکانی نێوانیان لەبەرچاو بگرن. بۆیە زانایان (هوکسلی و هادون) پێیان وایە جیاوازی نێوان هەردوو رەگەز بەپلەی یەکەم دەگەڕێتەوە بۆ پەروەردە[19]. لێرەوە بەو راستییە دەگەین کە لەپێدانی ئەرك و گێڕانی رۆڵەکان، جیاوازییە بایۆلۆژییەکان لەبەرچاو گیراوە، لەوەشدا شێوازی پەروەردە و پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی هۆکار بووە. فەیلەسووف و بیریاران بۆچوونی جیاوازیان هەیە دەربارەی جیاوازیی رەگەزی و کاریگەریی بایۆلۆژی بەسەر ئەو جیاوازییەدا. هەریەکە لە (سوقرات، ئەفلاتوون و ئەرستۆ) لەگەڵ (لۆك) دا یەك دەگرنەوە، کە دەڵێت ((سروشت جیاوازی نێوان ژن و پیاوی دروست کردووە و پیاوی کردۆتە باڵادەست، نەوەك عورف و داب و نەریت وەکو ئەوەی سۆفیستەکان پێیان وابوو))[20]. (بروکا) ی ئەنترۆپۆلۆژیست پێی وابوو ئافرەت ئیدراکی لە پیاو کەمترە، کە لەوەدا هاوڕایە لەگەڵ (داروین)[21]. ئەمانە لە بۆچوونەکانیاندا سروشت بەهۆکاری جیاوازییەکان دادەنێن، بەپێچەوانەی (مارکس) کە پێی وایە ژێردەستەیی و پاشکۆیی ئافرەت لە سروشت و پێکهاتە بایۆلۆژییەکەی سەرچاوە ناگرێت کە نەگۆڕن، بەڵکو بەرهەمی ئەو میکانیزمە کۆمەڵایەتییە کە مێژوو و پێشینەیەکی ئاشکرا و دیاریان هەیە و شیاوی گۆڕانن[22]. (مل) یش، پێی وایە ئەو کەلەپوورەی حوکمی پەیوەندی نێوان نێر و مێ دەکات، کەلەپوورێکی دواکەوتووە و دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی هێزی جەستەیی[23]. هێزی جەستە لەکۆندا پێوەری مرۆڤبوون و ئازادییەکان بوو، لەوەدا رەگەزی نێر بەهۆی پێکهاتە جەستەییەکەی پلەی یەکەمی بەرکەوت لە ئازادی، رۆڵ، پێگەی باڵا و موڵکدارییەتی لەبەرامبەردا رەگەزی مێ بەهۆی پێکهاتە بایۆلۆژییەکەیەوە لەو مافانە بێبەش کرا. کەواتە هەر لەسەردەمانی زووەوە لەنێو کایەکانی کارکردن و رۆڵبینیندا هێزی جەستەیی کاریگەری هەبووە لەسەر تێڕوانین لە تواناکانی مێ. بۆیە ئەگەر جیاوازیی رەگەزی بەرهەمی بارودۆخێکی کۆمەڵایەتی بێت، ئەوە پێویستە گۆڕانی بەسەر دابێت، لێرەوە چەمکێکی دی دێتە پێشەوە کە بریتییە لە یەکسانیی رەگەزی، واتە رەخساندنی دەرفەتی

یەکسـان بـۆ نێـر و مـێ لـە راپەڕانـدنی ئەرکـە کۆمەڵایەتییـەکان و گەشـەپێدانی کۆمەڵگا.

(قەدیس ئۆگستینۆس) بۆچوونێکی دەربارەی یەکسانی نێرومێ هەیە و پێـی وایە ئەگەر خودا مەبەستی بوایە ئافرەت حوکمی پیاو بکات، ئەوە لەسەری ئـادەم دروسـتی دەکـرد و ئەگـەر مەبەستیشـی بـەدیلکردنی بوایـە، ئـەوە لـە پێیـەکانی دروستی دەکرد، بەڵکو لە پەلـەکانی دروسـتی کـردووە تـا هاوبەشـی پیـاو بێـت و یەکسان بێت لەگـەڵی[٢٤]. ئەگەرچـی ئـەو بۆچـوونە بـەو مانایـەش دێـت، کـە پیـاو رەگەزی سەرەکییە و ژن لەو دروست کراوە، بەڵام مەبەستی ئێمە لـەو بۆچـوونە جەختکردنەوەیەتی لە یەکسانی و هاوبەشـبوونی نێـر و مـێ، بـەبێ ئامـاژەدان بـە جیاوازییە بایۆلۆژییەکانی نێوانیان، لەکاتێکدا فەیلەسـووفەکانی وەك (ئـەفلاتوون و سـوقرات) بـۆ نەهێشـتنی جیاوازییـەکانی نێـوان هـەردوو رەگـەز و هێنانـەدی یەکسانی، دابڕانـی ئـافرەت لـە جەسـتە و سروشـتی مێینـەیی (وەچەخسـتنەوە و سۆزی دایکایەتی) بەچارەسەری گونجاو دەبینن[*]. واتە بۆ ئەوەی ئـافرەت بگاتـە پلە و پێگەی پیاو، دەبێ واز لە سروشتی مێینەیی خـۆی بهێنـێ، لەکاتێکـدا ئەمـە لەگەڵ واقیعدا یەك ناگرێتەوە، چونکە هیچ کات سروشتی مێینـەیی رێگـر نـەبووە لـە رۆڵبینینـی ئـافرەت لـە دەرەوەی خێـزان، چـونکە بەتوانایـە لـە دروسـتکردنی هاوسـەنگی لـەنێوان رۆڵـە جیاوازەکـانی، بـەڵکو ئـەوە تێڕوانینـی کۆمەڵگایـە بەپاسـاوی هۆکـاری بـایۆلۆژی لـە هێـز و کاراییەکـەی کـەم دەکاتـەوە. کەواتـە جیاوازییە بایۆلۆژییەکان نابێ بکرێنە بنەمایەك بۆ دروستکردنی جیاوازی لـەنێوان نێر و مێ لەژیانی کۆمەڵایەتییاندا.

بۆگەیشتن بەیەکسانی کۆمەڵایەتی–رەگەزی، پێویستە هەردوو رەگەز دان بـەبوونی یـەکتر و پێویسـتبوونی هەریەکـەیان بۆئـەوی دی بنـێن، چـونکە ژیـانی کۆمەڵایەتی پێویستی بەئامادەبوونی هەردووکیان هەیە و هیچ کامیـان بـێ ئـەوی دی ناتوانێت ئەرکە کۆمەڵایـەتی و بایۆلۆژییـەکانی تـەواو بکـات. (غانـدی) دەڵێـت ((بۆچوونی سـەرەکی بریتییـە لـەوەی رۆحـی پیـاو و رۆحـی ژن لەیـەکتر دەچـن، هـەردووك هـەمان سـۆزیان هەیـە، هـەردووکیان یـەکتر تـەواو دەکـەن و یـەکێکیان ناتوانێت بێ ئەوی تر بژیێت لەژیانی کارکردن و خزمەتدا.))[٢٥]. بۆ ئەوەی بەهەڵە

لە یەکسانی رەگەزی تێنەگەین (جیهان و سیڤینوشن) وایان پێ باشترە، کە بەرگریکردن لە یەکسانی بریتی نەبێت لە لێکچوون، بەڵکو وەك بەها و رێزگرتنی یەکسان، دادپەروەری و راستی لەنێوان هەردوو رەگەز بێت، کە بیرمەندی فیمینیستی (ڤیت جیرهارد) ئەم بیرۆکەیەی بەزمانی بیرکاری دەربڕیوە لەکتێبی (یەکسانی بەبێ لێکچوون– ١٩٩٠) بەم شێوەیە: لێکچوون بریتییە لە (ئەلف)=(ئەلف)، لەکاتێکدا یەکسانی بریتییە لە (ئەلف)=(بێ)[٢٦]. ئەو بارودۆخەی کە باس کرا کۆمەڵگای کوردی لێی بەدەرنییە، چونکە تێڕوانینی عەقلی کۆ بۆ ئافرەت لە پێکهاتەی بایۆلۆژییەوە سەرچاوەی گرتووە. واتە بوونێکە بەپێی مێبوونی تێڕوانینی بۆ دەکرێت. ئەگەرچی کەم تا زۆر توانیویەتی بەسەر ئەو گرفت و بەربەستانە زاڵ بێت، کە تێڕوانینی کۆمەڵایەتی لە خێزان و کۆمەڵگا بۆی دروست کردووە، بەڵام سەرەڕای هەموو هەوڵەکانیشی لەبارودۆخی گشتیدا هەروەك لەو پەندە کوردییەدا رەنگی داوەتەوە (ژن، ژنە و پیاویش پیاو) لە لێکدانەوەی ناوەرۆکەکەی دەگەینە ئەو ئەنجامەی، کە ئیتر پێویست ناکات ئافرەت خۆی لە قەرەی بابەت و کارێك بدات کە پیاو ئەنجامی دەدات، چونکە تێڕوانین و تێگەیشتنی باو بۆ تواناکانی ئافرەت مەودای بەشدارییپێکردنی و هەوڵدان بۆ یەکسانی و نەهێشتنی جیاوازییەکان بەرتەسك دەکاتەوە.

بەشی دووەم: جیاوازیی شێوازی پێگەیاندنی نێر و مێ لە خێزانی کوردیدا

خێزان کاریگەرترین یەکەی کۆمەڵایەتییە لە بونیادنانی کەسایەتی تاك، بەهۆی ئەو رۆڵە گرنگەی دەیگێڕێت لە پەروەردە و پێگەیاندن، کە راستەوخۆ ئەو تاکە دوای لەدایکبوونی تیایدا فێری بەها، داب و نەریت، شێوازی رەفتار و هەڵسوکەوت نواندن، زانیاری، شارەزایی و کولتووری کۆمەڵگاکەی دەبێت. بەو هۆیەوە دایك رۆڵێکی مەزن و گرنگ دەبینێت لە پەروەردەکردنی منداڵەکەی، سەرکەوتنی کەسایەتی هەر تاکێکیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو پەروەردەیەی کەخێزان پێی هەڵدەستێت. ئەگەر شێوازی پێگەیاندنەکە ئەرێنی و دروست بێت، ئەوە کەسایەتییەکی تەندروست لە رووی کۆمەڵایەتی و دەروونییەوە بەرهەم دێت، پێچەوانەی ئەوەش راستە. لە کۆمەڵگا هاوچەرخ و ئاڵۆزەکاندا خێزان بەتەنها بەو

ئەرکـە هەڵناسـتێت، بـەڵکو لەپاڵیـدا دامـەزراوەی دیکـە ڕۆڵ دەبیـنن وەکـو: قوتابخانە، گرووپی کار، ڕاگەیاندن و تد..، ئەو دامەزراوانـە دەکـرێ پارمەتیـدەری باشبن لـە هـەمان کاتیشـدا بـۆی هەیـە ئـەرکی خێـزان زەحمـەتتر بکـەن بـەهۆی جیاوازیی شێوازی پێگەیاندنیان. بەرپرسیارێتی خێزان بریتییە لەوەی ئەندامەکانی بەشێوەیەکی یەکسان بە پرۆسەی پەروەردە و پێگەیاندنی دەروونی و کۆمەڵایەتی دروسـتدا ببـات. واتـە جیـاوازیی نـەکردن لـە شـێوازی پێگەیانـدنی نێـر و مـێ بەتایبەتیش لە بابەتی مـاف و ئەرکدا، بـۆ ئـەوەی نەبنـە خـاوەن دوو کەسـایەتی جیاواز لە ڕووی کۆمەڵایەتی و دەروونییەوە. دیارە مەبەست ئەوە نییە تاکـەکان یەك جۆر کەسایەتییان هەبێت، چـونکە هـەر تاکێـك خـاوەنی کۆمـەڵێك خەسـڵەتی تایبەتـە کـە جیـای دەکاتـەوە لـەوانی دیکـە، بـەڵکو دروسـتنەبوونی کەسـایەتی جیاواز، واتە ڕێگرتن لە دروستبوونی ئەو خەسڵەتانەی کـە تێڕوانینـی کۆمەڵایـەتی کۆمەڵگا بەهەردوو ڕەگەزی بەخشیوە.

دەکرێـت هۆکـاری دروسـتبوونی جیاکـاری لـە پێگەیاندنـدا بگەڕێتـەوە بـۆ خەسڵەتەکانی خێزان. ئایا تایبەتمەندی و خەسڵەتەکانی خێزانی کوردی چییە، کە بەبەشـێك یـان درێـژکراوەی هـەمان خەسـڵەتی خێزانـی عێراقـی دادەنرێـت؟ لـە دیارترین خەسڵەتەکانی خێزانی عێراقی ئەو دەسەڵاتە ڕەهایەیە کـە ڕەگـەزی نێـر مومارەسەی دەکات لەخێزاندا و نەبوونی یەکسانی کۆمەڵایەتییـە لـەنێوان هـەردوو ڕەگەز. بەو شـێوەیە بـاوك یـان سـەرۆکی خێـزان کـۆنترۆڵی تـەواوی کاروبارەکـان دەکـات و بەتـەنها بڕیـارە پەیوەسـتەکان بـەداهاتووی خێـزان دەردەکـات، دایـك دەرفەتی ڕێکخستنی کارەکان و بڕیاردانی گرنگی خێزانی پـێ نادرێـت(٢٧). هـەمان ئەو بارودۆخە لـەخێزانی کوردیشـدا بەرچـاو دەکـەوێت، تەنانـەت ئەگـەر لەهەنـدێ خێزاندا دەسەڵاتی پیاو نیمچە ڕەهاش بێت، ئەوە لەبوونی ئەو ڕاستییەی سەرەوە کـەم ناکاتـەوە. بابـەتی سـەرەکی ئـەم بەشـە لێـرەوە دەسـت پێـدەکات کـاتێ دەسەڵات و بڕیار لەدەسـت ڕەگـەزێك بێـت و ڕەگەزەکـەی دی لێـی بێبـەش بێـت، ئەمە بۆ خۆی سەرچاوەیەکی سەرەکیی دروستکردنی جیاوازی دەبێت لە شـێوازی پێگەیانـدن و پـەروەردەی نێـر و مـێ، کـە خێـزان پێـی هەڵدەسـتێ و دایـك ڕۆڵـی سـەرەکی تێـدا دەبینـێ. دەبیـنین دایـك کچ و کوڕەکـانی بەشـێوەیەکی جیـاواز

پەروەردە دەکات، کە گونجاو بێت لەگەڵ ڕۆڵە بایۆلۆژییەکانی هەریەکەیان بەبێ گوێدانە ژیانی کۆمەڵایەتی هاوبەشیی نێوانیان، ئەم جیاکارییە کاردانەوە لەسەر کەسایەتی هەردوو ڕەگەز جێ دێڵێ کە لە داهاتوودا دەبنە خاوەن دوو کەسایەتی جیاواز لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە. لە خێزانی ڕۆژهەڵاتیدا منداڵ لەسەر بنەمای مرۆڤبوون گرنگی پێ نادرێت، بەڵکو جۆری ڕەگەزی ئاست و ڕێژەی ئەو گرنگیپێدانە دەستنیشان دەکات.

شێوازی پێگەیاندنی کچ و کوڕ بەو ڕادەیە جیاوازە، کوڕ ناتوانێت بڕوا و متمانە بە خوشکی بکات و وێنای ئەوە بکات کە یەکسانە بەو[٢٨]. بەهۆی ئەو خەسڵەتە باوانەی کە خێزان و کۆمەڵگا بەهەریەکە لە نێر و مێی بەخشیوە، ئەوە کوڕ لە کولتووری تەقلیدیدا مانای هێز، دەستبەسەرداگرتن، کۆنترۆڵکردن و سەرۆکایەتی دەبەخشێت، بەڵام کچ واتە لاوازی، ملکەچی، پەرستن و دەستەمۆبوون[٢٩]. ئەو خەسڵەتە بەرزانەی لە کوڕدا کورتکراوەتەوە وای کردووە کۆمەڵگا ڕێزی لێبگرێت و بەرپرسیارێتی گەورە و مەترسیداری پێ بسپێرێت، کە گونجاوە لەگەڵ ناوبانگی ئەو لەخێزان و کۆمەڵگادا[٣٠]. بەرزیی پێگە و ڕۆڵی کوڕ وای کردووە ببێتە ڕەگەزێکی پەسندکراو و خوازراو، تەنانەت لەلای مێینەش زۆرجار خۆزگەی نێربوون دەخوازرێ. بۆنموونە هەندێ کچ لەتەمەنی منداڵی و بەتایبەتیش هەرزەکاری لە شێوازی ڕەفتار، جلوبەرگ و قژدا لاسایی کوڕ دەکەنەوە. دەکرێ ئەم جۆرە ڕەفتارە بگەڕێنینەوە بۆ دوو هۆکار یەکەمیان: لە بیری کچدا ئەو لاساییکردنەوەیە هەمان ڕۆڵ و پێگەی کوڕی پێ دەبەخشێت، کە ئەو لێی بێبەشە. دووەمیان: شاردنەوەی هەست و سۆزی مێینەیی بۆ ڕەگەزی بەرامبەر لەژێر دەمامکی خۆ بەکوڕکردندا، کچ دوور دەخاتەوە لە چاودێری و کۆنترۆڵی خێزان بەتایبەتیش باوك و برا.

دەکرێت جیاوازییەکانی نێوان نێر و مێ لە هەندێ ڕەفتاری سادەی نێو خێزان تێبینی بکرێت. بۆنموونە لە هەڵبژاردنی جۆری ڕەنگی جلوبەرگ، دایك و باوك بە ئارەزووی خۆیان کامە ڕەنگیان لەلا جوان بێت بۆ منداڵەکانیان هەڵیدەبژێرن بەبێ گوێدانە حەزیان، بۆیە دەبینین ڕەنگەکان لە نێوان هەردوو ڕەگەز دابەش کراوە، مێ ڕەنگە کراوەکان لەبەر دەکات، لەکاتێکدا ڕەنگە

تاریکەکان تایبەت کراوە بە نێر. ئەم دابەشکردن و جیاکردنەوەیە بۆ رەنگەکان لە تەمەنی منداڵییەوە تا گەورەبوون کاریگەری خۆی جێ هێشتووە لەسەر تێڕوانینی خێزان و کۆمەڵگا بۆ رەنگ و جۆری رەگەز. دەکرێ لەتەمەنی منداڵیدا جاروبار هەندێ لە رەنگەکان لەلایەن هەردوو رەگەزەوە بەکار بێت وەك شینی کاڵ، زەرد، سەوز و سوور، تەنانەت لە تەمەنی لاوێتیشدا هەندێ جار ئەو جیاکردنەوەی رەنگە رۆڵ ناگێڕێت، بەڵام لەتەمەنی گەورەییدا زۆر بەدەگمەن دەبینرێت پیاوێك کراسێکی سوور یان پەمەیی لەبەر بکات، چونکە بەرەنگی پیاوانە دانانرێت لە تێڕوانینی خەڵکیدا. لە لایەکی دیکەوە جۆری ئەو کەلوپەلانەی بۆ یاریکردنی منداڵان بەکاردێت جیاکراوەتەوە. (ئیلینا جیانینی بیلۆتی) ئاماژە بۆ جیاوازی شێوەی ئەو یارییانە دەکات کە بۆ کچ و کوڕ دەکڕدرێت لەلایەن خێزانەوە، پێی وایە بۆ کچ گوڵ، بووکەڵە، ئاژەڵە پەڕۆینەکانی وەك: مریشك، مراوی و تد.. دەکڕدرێت، بەڵام بۆ کوڕ ئەو کەلوپەلانەی کە لەداهاتوودا بەکاری دێنێت وەك: کەشتی، ئۆتۆمبێل، فڕۆکە، چەك، ئەسپ و تد..[31]. زۆرجار رێگا بە کچ دەدرێت، یاری بەو کەلوپەلانە بکات کە بۆ کوڕ دانراون لەوانە: پایسکیل، ئۆتۆمبێل، تۆپ، بەڵام نابینرێت کوڕ یاری بە بووکەڵە بکات، چونکە یارییەکی کچانەیە. لە هەڵبژاردن و دیاریکردنی ئەو یارییانە لەلایەن خێزانەوە بەئاگایی بێت یان بێ ئاگا، گرنگی بەمانای ناوەڕۆکی یارییەکان دەدرێت، کە گونجاوە لەگەڵ مانا کۆمەڵایەتییەکەی. بۆنموونە کڕینی بووکەڵە بۆ کچ مانای رۆڵی دایك دەبەخشێت، کە لە داهاتوودا دەبێ بەو ئەرکە هەڵبستێ، بەڵام کڕینی ئۆتۆمبێل بۆ کوڕ مانای راپەڕاندنی ئەرکەکانی دەرەوەی خێزان دەبەخشێت.

جگە لەمانەی سەرەوە لەخێزاندا سنووری هەڵسوکەوت و شێوازی قسەکردنی کچ بەرتەسك کراوەتەوە، هەمیشە تێبینی و ئامۆژگارییەکانی دایك و باوك بۆ کچ ئەوەیە، کە پێویستە بەدەنگێکی نزم بدوێت و لە قەرەباڵغیدا پاڵ نەکەوێت و هەڵبەزودابەز نەکات، بەڵام بۆ کوڕ دەنگی بەرز مانای بوێری، خۆسەلماندن و کۆنترۆڵکردن دەگەیەنێت، ئەوە جگەلەو ئازادییەی لەئەنجامدانی رەفتار پێی دراوە. تەنانەت زمانی گفتوگۆی دایك و باوك لەگەڵ کچ و کوڕ جیاوازە. ئەم جیاکارییە لە هەڵسوکەوتدا وادەکات کچ لە داهاتوودا کەسایەتییەکی

بێ بڕوا و شەرمنی هەبێت، ئەمەش کاریگەری لەسەر ڕۆڵ و ئەرکەکانی دەبێت و ناتوانێت هەموو بەرپرسیارێتییەك وەربگرێت، لەبەرئەوە جیاوازی لەنێوان خۆیی و ڕەگەزی بەرامبەر دروست دەبێت. ئەم جیاوازییە وای کردووە نێر و مێ لەتەمەنی پێگەیشتوویش لە بیرکردنەوە و بڕیارداندا جیاواز بن. بۆنموونە لە هەڵبژاردنی هاوسەردا کوڕ دەتوانێ داوای هاوسەرگیری بکات، بەڵام داب و نەریت ڕێگە بە کچ نادات ئەو داوایە بکات. دەکرێ هەندێ جار کچ لەلای دایکی ئەو باسە بدرکێنێت، بەڵام لێرەدا دووبارە شێوازی پەروەردەی خێزانی ڕۆڵی هەیە، ئەگەر دایك نەتوانێت هاوڕێی کچەکەی بێت، کچیش ناتوانێت متمانە بەدایکی بکات بۆ پشتگیری لەهەڵبژاردن و بڕیاردانی هاوسەرگیری.

کەواتە جیاوازییە کۆمەڵایەتییەکانی نێوان نێر و مێ شێوازی پێگەیاندنی خێزانی دروستی دەکات، چونکە کاتێ تاك لەدایك دەبێت هیچ شتێك دەربارەی جۆری ڕەگەزی نازانێت، بە جیاوازییە بایۆلۆژییەکانیشەوە، بەڵکو بەخێوکەرانن نێر لە مێ جیادەکەنەوە. بۆیە بێبەشکردنی ڕەگەزی مێ لە هەندێك ماف و ئەرك بەهۆی واقیعی مێبوونی، تاوانێکە و هەڵەی خێزان و کۆمەڵگاش لەوەدایە، کە بە پێی ئەزموونی کەسی بڕیار لەسەر هێز و توانای نێر و مێ نادات، بەڵکو هەر لە سەرەتای لەدایکبوونیانەوە تێڕوانینی کۆمەڵایەتیی باو ڕۆڵ و پێگەی کۆمەڵایەتی دیاریکراویان پێدەبەخشێت. بۆ گۆڕینی ئەو بارودۆخە دروستکراوە پێویستمان بە گۆڕانکاری لەبیرکردنەوەی عەقڵی باو هەیە، بەوەی مێ بەرلەوەی بوونەوەرێکی بایۆلۆژی بێت، دەبێت وەکو مرۆڤ سەیر بکرێت ، تەنانەت لەو دۆخە نوێیەش کە پێویستە بێتەدی ئافرەت دەبێت خۆی بیربکاتەوە و بڕوا بەشتەکان بێنێت، لەبری ئەوەی بەزۆر وای لێ بکرێت بیربکاتەوە، هەروەك فەیلەسووف (سۆمەرز) وای دەبینێت[٣٢]. واتە پێویستمان بە هۆشیاری ڕەگەزی هەیە، بەمانای سەیرکردنی مرۆڤ لەسەر بنەمای مرۆڤبوون بەدەر لەبنەمای ڕەگەزی، تێڕوانینی تاك لەسەر بنەمای لێهاتوویی و بوێری بێ ئەوەی ڕەگەز کاریگەری بەسەر ئەو تێڕوانینە هەبێت[٣٣]. کەواتە ئەگەر بمانەوێت گۆڕانکاری لە ژیانی کۆمەڵایەتی نێر و مێ دروست بکەین، ئەوە دەبێ لە نێو خێزان لە ئاستی تاکەکەسەوە دەستپێبکەین لە

ڕێگـای ئـەو پێگەیاندنـە کۆمەڵایەتییـەی پێـی دەدرێـت بـۆ نەهێشـتنی جیـاوازی ڕەگەزی، بەچاو پۆشین لەجیاوازییە بایۆلۆژییەکان.

دەروازەی دووەم : لایەنی مەیدانی

بەشی سێیەم: چوارچێوەی میتۆدیی توێژینەوە

یەکەم/ میتـۆدی توێژینـەوە: لـەم توێژینەوەیـەدا سـوود لـە بـەکارهێنانی ئـەم میتۆدانەی خوارەوە بینراوە:

١- **میتۆدی بەراوردکاری:** ئەم میتۆدە بەکاردێت بۆ بەراوردکردنی دیاردەکان لەنێو خۆی یەك کۆمەڵگا لەدوو زەمەنی جیاواز، یان لێکۆڵینەوەی گرفت و بابەتێك لە دوو کۆمەڵگای جیاواز لە یەك کاتدا. واتە بریتییە لە دیاریکردنی ڕووە جیاواز و لێکچـووەکانی نێـوان دیاردەکـان بـۆ دیـاریکردنی هۆکارەکـانی سـەرهەڵدان، پەرەسـەندن و دۆزینـەوەی پەیوەنـدی نێوانیـان(٣٤). لـە بەشـی دووەمـی ئـەم توێژینەوەیە بەراوردێك کراوە لەڕووی شێوازی پێگەیانـدنی کۆمەڵایـەتی لـە نێـوان نێـر و مـێ لـە خێزانـی کـوردی، کـە هەوڵـدراوە لایەنـە جیاوازەکـانی پرۆسـەی پێگەیاندن دەستنیشان بکرێت.

٢- **میتۆدی ڕووپێوی کۆمەڵایەتی:** بریتییە لـە لێکۆڵینـەوەی لایەنـە خـراپ و تێکچووەکانی بارودۆخی کۆمەڵایەتی هەبوو لە ناوچەیەکی جـوگرافی دیـاریکراو، بەوپێیەی دەکرێ ئەو بارودۆخە بپێورێت و بەراورد بکرێت بـە بارودۆخـەکانی دی بەمەبەستی پێشکەشکردنی پرۆگرامی چاکسازی کۆمەڵایەتی(٣٥). لەلایەنی مەیدانی ئەم توێژینەوەیە هەڵساوین بە ڕووپێـوکردنی شارۆچـکەی کەسـنەزان بەمەبەسـتی دیـاریکردنی شـێوازی پێگەیانـدنی خێزانـی و ڕۆڵـی دایـك و بـاوك لـە چـۆنییەتی پەروەردەکردنی کچ و کوڕەکانیان، لە ڕێگای وەرگرتنی نموونە.

دووەم/ بوارەکـانی توێژینـەوە: ئـەم توێژینەوەیـە لـە سـێ بـوار پێکـدێت کـە ئەمانەی خوارەوەن :

١- بواری شوێنی/ ئەم توێژینەوەیە لـە شارۆچـکەی کەسـنەزان ئەنجامـدراوە، گەڕەکەکانی (خۆڕاگر، کارێزی نوێ، سەروەران، یەکی شوبات) لەکۆی (٧) گەڕەك کە وەك نموونە وەرگیراون بواری شوێنی توێژینەوە پێکدێنن.

٢- بواری مرۆیی/ ئەو دایك و باوکانە دەگرێتەوە کە وەك نموونە وەرگیراون و ژمارەیان (٢٠٠) کەسە.

٣- بواری کاتی / ئەم توێژینەوەیە لە ٢٠١٠/١٢/١٥ تا ٢٠١١/١١/٢٨ی خایاندووە بە هەردوو لایەنی تیۆری و مەیدانی.

سێیەم/ کۆمەڵگا و نموونەی توێژینەوە

کۆمەڵگای توێژینەوە بە کرۆکی لایەنی مەیدانی دادەنرێت. ئەو خێزانانەی کە دانیشتووی چوار گەڕەکن لە شارۆچکەی کەسنەزان، کۆمەڵگای توێژینەوەکە پێکدێنن. بۆنموونەی توێژینەوەکەش بەمەبەستی گەیشتن بەزانیاریی ورد و دروست، ڕێگای هەڵبژاردنی نموونەمان بەکارهێنا بەپشتبەستن بەم هەنگاوانەی خوارەوە:

- **هەڵبژاردنی جۆری نموونە:** جۆری ئەو نموونەیەی لەو توێژینەوەیە هەڵبژێردراوە، نموونەی (هەڕەمەکی چینایەتی- الطبقية العشوائية)یە، کە بریتییە لەو نموونەیەی لە کۆمەڵگایەکی ناهاوتا وەردەگیرێت، لە ژمارەیەك توێژ یان چین پێکدێت کە هەر توێژێك بەخەسڵەتی دیاریکراو و جیاواز لەوانی دی دەناسرێت[٣٦]. یەکەکانی نموونەی توێژینەوەکەمان لەو دایك و باوکانە پێکدێت کە کۆمەڵگای توێژینەوەکە دەیگرێتەوە، بەمەبەستی وەرگرتنی ڕاو بۆچوونیان سەبارەت بەشێوازی پێگەیاندنی نێر و مێ لەخێزانی کوردی هەروەها هەڵسەنگاندنی ڕۆڵی خێزان لە دروستکردنی جیاوازی ڕەگەزی.
- **هەڵبژاردنی قەبارەی نموونە:** بۆ دیاریکردنی قەبارەی نموونە هەڵساین بە دابەشکردنی نموونەی توێژینەوەکە بەسەر (٤) گەڕەك لە کۆی (٧) گەڕەك لە شارۆچکەی کەسنەزان، کە بریتین لە (خۆڕاگر، کارێزی نوێ، سەروەران و یەکی شوبات) بەهەڵبژاردنی (٢٠٠) کەس ڕەگەزی نێر بەڕێژەی (٥٧٪) واتە (١١٤) باوك و مێینەش بەڕێژەی (٤٣٪) واتە (٨٦) دایك، بەوەرگرتنی ماڵ نا ماڵێك بەشێوەی هەڕەمەکی.

چوارەم/ ئامرازەکانی کۆکردنەوەی زانیاری: ئەو ئامرازانەی کە بەکارهێنراون ئەمانەی خوارەوەن :

- **فۆڕمی ڕاپرسی:** بریتییە لە ژمارەیەك پرسیاری كراوە یان داخراو یاخود هەردووكیان، كە بەشێوەی ڕاستەوخۆ ئاراستەی نموونەی توێژینەوە دەكرێت. پێویستە ئەو پرسیارانە بە زمانێكی ڕوون بنووسرێت بۆ گەیاندنی هەمان مانا لەلای هەموو حاڵەتەكانی توێژینەوە.[٣٧] ئەو فۆڕمەی لەم توێژینەوەیە بەكارهاتووە لە (١٧) پرسیار پێكدێت[*] لەهەردوو جۆری پرسیاری كراوە و داخراو و نیشانی ژمارەیەك شارەزا لە بواری كۆمەڵناسی و دەروونناسی[**] دراوە بەمەبەستی سوود وەرگرتن لە را و سەرنجەكانیان بۆ كەمكردنەوەی هەڵەكان. بەپێی ئەو پێوەرەی كە تاقیكراوەتەوە دەركەوت بەرێژەی (٨٢,٢٢٪)ی پرسیارەكان گونجاوە.[****]
- **چاوپێكەوتن:** جۆری ئەو چاوپێكەوتنەی كە لەم توێژینەوەیە بەكارهاتووە بریتییە لەچاوپێكەوتنی (المقننة) كە لە ژمارەیەك پرسیاری ئامادەكراو و دیاریكراو پێكدێت، بەپێی ریزبەندییان ئاڕاستەی نموونەی توێژینەوە دەكرێت، كە دوای دڵنیابوون لەوەڵامی یەكەكانی نموونەكە توانای بەراوردكردن لەنێوان وەڵامەكان دەبەخشێت بەتوێژەر.[٣٨] لەم توێژینەوەیە لەپاڵ بڵاوكردنەوەی فۆڕمی ڕاپرسی چاوپێكەوتنیشمان ئەنجامداوە لەگەڵ نموونەی توێژینەوە، بەتایبەت كە ڕێژەیەكیان نەخوێندەوار بوون و پێویستییان بەخوێندنەوە و ڕوونكردنەوەی پرسیارەكان هەبوو.
- **ئامرازە ئامارییەكان:** ئەو ئامرازانەی بەكارهێنراون بریتین لەمانەی خوارەوە[٣٩]:
- ڕێژەی سەدی (٪) كە یاساكەی بریتییە لە (بەها (بەش)) × ١٠٠

  ―――――――――

  كۆی بەهاكان
- ناوەندی ژمارەیی (الوسط الحسابي) كە یاساكەی بریتییە لە س¯ مج م ك

  ―――――――

  مج ك
- لادانی پێوەری (الانحراف المعیاري)

كە یاساكەی بریتییە لە ع٢ = مج س¯ ٢ − (مج س)٢

―――――――

ن

―――――――

(ن − ١)

بەشی چوارەم: خستنەڕوو و شیکردنەوەی زانیاری و ئەنجامەکانی توێژینەوە

یەکەم- خستنەڕووی خشتەی زانیارییە گشتییەکان

١- ڕەگەز

ڕەگەز یەکێکە لەو گۆڕاوە کاریگەرانەی، کە ئاستی جیاوازی تێڕوانینی تاکەکەسمان بۆ دەردەخات دەربارەی بابەت و هەڵوێستەکان. بۆیە بە پێویستمان زانی نموونەکە لەهەردوو ڕەگەز پێکبێت، کە بەڕێژەی لە(٥٧,٥٪) ڕەگەزی نێر و بەڕێژەی لە(٤٣,٥٪) ڕەگەزی مێ دەگرێتەوە. خشتەی (١) ئەمە روون دەکاتەوە:

خشتەی (١)

ڕەگەزی نموونەی توێژینەوە روون دەکاتەوە

جۆری ڕەگەز	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
نێر	١١٤	٥٧,٥
مێ	٨٦	٤٣,٥
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

٢- تەمەن

هەر تەمەنێك جۆرێك هەڵسوکەوت و تێڕوانینی تایبەت بەخۆی هەیە لەسەر بابەتەکانی دەوروبەر، کە جیاوازە لە تەمەنێکی تر. تەمەنی یەکەکانی نموونەی توێژینەوەکە دابەشکراوەتە سەر (٩) کۆمەڵە تەمەنی جیاواز، کە پێکدێت لە (٢٠- ٢٥، ٢٦- ٣٠ ، ٣١- ٣٥، ٣٦- ٤٠، ٤١- ٤٥، ٤٦- ٥٠، ٥١- ٥٥، ٥٦- ٦٠، ٦١- ٦٥). بەپێی ئەم کۆمەڵە تەمەنانە ڕێژەی لە (١٧,٥٪) یەکەکانی نموونەکە دەکەونە کۆمەڵە تەمەنی (٤١- ٤٥)ساڵی و بەڕێژەی لە (١٥,٥٪) لەنێوان تەمەنی (٢٦- ٣٠) ساڵی و ڕێژەی لە(١٥٪) لەنێوان تەمەنی (٣٦- ٤٠) ساڵی و بەڕێژەی لە(١٤٪) لەنێوان تەمەنی (٣١- ٣٥) ساڵی و بەڕێژەی لە(١٣,٥٪) سەربە کۆمەڵە تەمەنی (٢٠- ٢٥) ساڵی و بەڕێژەی لە(٧,٥٪) سەربە هەردوو کۆمەڵە تەمەنی (٤٦- ٥٠ و٥٦- ٦٠) ساڵین و بەڕێژەی لە(٥٪) لە نێوان

تەمەنی (٦١- ٦٥) ساڵی و بەڕێژەی لە(٤,٥٪) سەربە کۆمەڵە تەمەنی (٥١- ٥٥) ساڵین. ناوەندی ژمارەیی تەمەنی یەکەکانی نموونەکە (٢٢) ساڵە بە لادانی پێوەری (٩,٩٠). خشتەی (٢) ئەمە روون دەکاتەوە:

خشتەی (٢)

تەمەنی نموونەی توێژینەوە روون دەکاتەوە

کۆمەڵەکانی تەمەن	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
٢٠- ٢٥	٢٧	١٣,٥
٢٦- ٣٠	٣١	١٥,٥
٣١- ٣٥	٣٨	١٤
٣٦- ٤٠	٣٠	١٥
٤١- ٤٥	٣٥	١٧,٥
٤٦- ٥٠	١٥	٧,٥
٥١- ٥٥	٩	٤,٥
٥٦- ٦٠	١٥	٧,٥
٦١- ٦٥	١٠	٥
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

ناوەندی ژمارەیی= (٢٢) ساڵ، لادانی پێوەری (٩,٩٠)

٣- ئاستی خوێندەواری

بە هەمان شێوەی تەمەن و ڕەگەز، ئاستی خوێندەواریش گۆڕاوێکی ترە کاریگەری دەخاتە سەر بیرکردنەوەی مرۆڤ. لەم توێژینەوەیەدا بەڕێژەی لە (٢٨,٥٪) یەکەگانی نموونەکە خاوەنی بڕوانامەی سەرەتایین و بەڕێژەی لە (٢٢,٥٪) نەخوێندەوارن و بەڕێژەی لە (٢٠٪) بڕوانامەی ناوەندی و بەڕێژەی لە (٩,٥٪) بڕوانامەی بەکالۆریۆسیان هەیە هەروەها بەڕێژەی لە(٨,٥٪) تەنها

خوێنــدەوارن و بەرێــژەی لــە(٦٪) خــاوەن بڕوانامــەی ئامــادەیی و بەرێــژەی لە(٥٪)یشیان خاوەن بڕوانامەی دبلۆمن. خشتەی (٣) ئەمە روون دەکاتەوە:

خشتەی (٣)
ئاستی خوێندەواری نموونەی توێژینەوە روون دەکاتەوە

ئاستی خوێندەواری	دووبارەبووەکان	رێژەی سەدی ٪
نەخوێندەوار	٤٥	٢٢,٥
خوێندەواری هەیە	١٧	٨,٥
سەرەتایی	٥٧	٢٨,٥
ناوەندی	٤٠	٢٠
ئامادەیی	١٢	٦
دبلۆم	١٠	٥
بەکالۆریۆس	١٩	٩,٥
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

دووەم– خستنەڕوو و شیکردنەوەی زانیارییەکانی تایبەت بە رۆڵی پێگەیاندنی خێزانی کوردی لە جیاوازیی رەگەزی

٤- ئارەزووکردن لە منداڵی کچ یان کوڕ

منداڵ کچ بێت یان کوڕ جیاوازی نییە، بەڵام هەندێك دایك و باوك ئەگەر منداڵی کچیان هەبێت حەزیان لە کوڕە و بەپێچەوانەوەش راستە، لەلای هەندێکی تر بوونی خودی منداڵەکە گرنگترە نەوەك جۆری رەگەزی. بۆیە لەم توێژینەوەیە دەگەینە ئەو راستییەی کە بەرێژەی لە(٧٣,٥٪) یەکەکانی نموونەکە جیاوازی ناکەن لە نێوان منداڵی کچ و کوڕ. واتە ئارەزوویان بۆ هەردوو رەگەز وەك یەکە، بەڵام رێژەیەکیشیان جیاوازی دەکەن و بەرێژەی لە(١٣,٥٪) حەزیان لەمنداڵی کوڕ و بەرێژەی لە(١٣ ٪) حەزیان لە منداڵی کچە، کەواتە رێژەی زۆرینە دەمانگەیەنێتە

ئەو دەرئەنجامەی کە لە ئێستادا دایك و باوك کەمتر جیاوازی لەنێوان منداڵی کچ و کوڕ دەکەن. بڕوانە خشتەی (٤):

خشتەی (٤)

ئارەزووی نموونەی توێژینەوە بۆ منداڵی کچ یان کوڕ روون دەکاتەوە

جۆری منداڵ	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
کچ	٢٧	١٣,٥
کوڕ	٢٦	١٣
هەردووکیان	١٤٧	٧٣,٥
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

٥- هۆکاری ئارەزووکردن لە منداڵی کوڕ

لەهەندێك کاتدا خێزان حەزی زیاتری بەلای رەگەزێکدایە، ئەمەش هەستێکی ئاساییە تا ئەو ئاستەی کە ئەو حەزە جیاوازە کاریگەری نەبێت لەسەر جیاوازیکردن لەنێوان ماف و ئەرکەکانی هەردوو رەگەز. هەندێکجار ئەم حەزە جیاوازە پەیوەستە بە تێڕوانینی کۆمەڵگا نەك تێڕوانینە کەسییەکان. حەزی زیاتری خێزان بۆ منداڵی کوڕ هۆکاری خۆی هەیە. بۆنموونە بەڕێژەی لە (٤٦,١٥٪) هۆکارەکەی دەگەڕێننەوە بۆ ئەوەی، کە کوڕ یارمەتیدەری باوکە لەکاروباری دەرەوە و بەڕێژەی لە(٣٤,٦١٪) نەریتی بەباشتردانانی کوڕ لە کچ و بەڕێژەی لە(٧,٦٩٪) پاراستنی میراتی خێزان دەکەنە هۆکار و بەڕێژەی لە (٣,٨٤٪) هەریەکە لە هۆکارەکانی کوڕ پێکهێنەری خێزانە، بەتوانایە لە ئەنجامدانی هەموو کارێك و بەخێوکەری دایك و باوکە لەداهاتوودا دەکەنە پاساو. لەدەرئەنجامی ئەو رێژانەوە، ئەگەرچی بە بەراورد بە کۆی گشتی نموونەکە ڕێژەیەکی زۆر نییە، بەڵام تا ئێستاش منداڵی کوڕ بە پاڵپشت و یارمەتیدەری سەرەکی خێزان دادەنرێت لەدوای باوك، ئەمەش بۆ خۆی توانا و دەسەڵاتی پێدەبەخشێت. بڕوانە خشتەی (٥):

خشتەی (٥)

هۆکاری هەڵبژاردنی منداڵی کوڕ لای نموونەی توێژینەوە ڕوون دەکاتەوە

هۆکارەکان	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
یارمەتیدەری باوك لە کاروباری دەرەوە	١٢	٤٦
نەریتی بەباشتردانانی کوڕ لە کچ	٩	٣٤
کوڕ پێکهێنەری خێزانە	١	٤
بەتوانا لە ئەنجامدانی هەموو کارێك	١	٤
بەخێوکەری دایك و باوك لەداهاتوو	١	٤
وەرگرتن و پاراستنی میرات	٢	٨
کۆی گشتی	٢٦ *	١٠٠

٦- هۆکاری ئارەزووکردن لە منداڵی کچ

لە توێژینەوەکە دەرکەوتووە بەڕێژەی لە(٣٧,٠٣٪) هۆکاری هەڵبژاردنی کچ دەگەڕێننەوە بۆ ئەوەی کە دڵسۆز و نزیکی دایکە و بەڕێژەی لە(٢٥,٩٢٪) نەریتی بەباشتردانانی کچ و بەڕێژەی لە(٢٢,٢٢٪) یارمەتیدەری دایکە لە کاروباری ماڵەوە و بەڕێژەی لە(١٤,٨١٪) جوانی و سروشتی ڕەگەزی مێینە دەکەنە هۆکار. ئەگەر لەم دەرئەنجامەوە بەراوردێك بکەین لەنێوان ئەو هۆکارانەی پاڵنەرن بۆ حەزی خێزان بەلای منداڵی کچ و کوڕ، جیاوازییەك بەدی دەکەین، کە جیاوازیی بایۆلۆژی نێوان نێر و مێ ڕۆڵی سەرەکی تێدا بینیوە، بەوەی کوڕ دەبێ ڕۆڵی سەرەکی ببینێ و داهاتووی خێزان بێت، لەبەرامبەردا ڕۆڵی کچ ئەنجامدانی کاروباری ماڵە و جوانی، نەرمی و دڵسۆزیش کە بەشێکن لەسروشتی مێینە ڕۆڵیان لەو جیاوازییەدا هەیە. خشتەی (٦) ئەمە روون دەکاتەوە:

خشتەی (٦)

هۆکاری هەڵبژاردنی منداڵی کچ لای نموونەی توێژینەوە روون دەکاتەوە

هۆکارەکان	دووبارەبووەکان	رێژەی سەدی ٪
یارمەتیدەری دایك لەکاروباریماڵەوە	٦	٢٢,٢٢
نەریتی بەباشتردانانی کچ لە کوڕ	٧	٢٥,٩٢
دڵسۆز و نزیکە لەدایك	١٠	٣٧,٠٣
جوان و ناسکە	٤	١٤,٨١
کۆی گشتی	٢٧ *	٩٩,٩٨**

٧- پەیوەندیی رەگەز بە هەڵبژاردنی منداڵی کچ یان کوڕ

بەگشتی وا باوە، کە باوك ئارەزووی لە منداڵی کوڕە و دایکیش ئارەزووی لە کچە. بۆ گەیشتن بە راستی ئەو بۆچوونە، لەتوێژینەوەکە گەیشتین بەوەی بەرێژەی لە(٤٤٪) نموونەکە لە رەگەزی نێر ئارەزوویان بۆ منداڵی کچ و کوڕ هەیە و بەرێژەی لە(٢٩,٥٪) لە رەگەزی مێ هەمان هەڵبژاردنیان هەیە، بەڵام بەرێژەی لە(١١,٥٪) لە رەگەزی مێ ئارەزوویان لە کچە و بەرێژەی لە(١١٪) لە رەگەزی نێر ئارەزووی منداڵی کوڕ دەکەن و بەرێژەی لە(٢٪) بۆ هەریەکە لە رەگەزی نێر و مێ ئارەزوویان لە منداڵی کچ و کوڕە. لەمەوە بەو دەرئەنجامە دەگەین، ئەگەرچی ئەو بۆچوونەی سەرەوە بەشێکە لە راستی، بەوەی نێر و مێ حەزیان بەلای هاوڕەگەزی خۆیاندایە، بەڵام زۆرینەی نموونەی توێژینەوەکە سەرەڕای جیاوازی جۆری رەگەزییان، لە تێڕوانینیان بۆ منداڵی کچ و کوڕ هەمان هەڵبژاردنیان هەیە. خشتەی (٧) ئەمە روون دەکاتەوە:

خشتەی (٧)

پەیوەندیی رەگەزی نموونەی توێژینەوە بەهەڵبژاردنی منداڵی کچ و کوڕ روون دەکاتەوە

منداڵ / رەگەز	کوڕ	کچ	هەردووکیان	کۆی گشتی
نێر	٢٢ ٪١١	٤ ٪٢	٨٨ ٪٤٤	١١٤ ٪٥٧
مێ	٤ ٪٢	٢٣ ٪١١,٥	٥٩ ٪٢٩,٥	٨٦ ٪٤٣
کۆی گشتی	٢٦ ٪١٣	٢٧ ٪١٣,٥	١٤٧ ٪٧٣,٥	٢٠٠ ٪١٠٠

٨- دابینکردنی پێداویستییەکان

منداڵ کچ بێت یان کوڕ کۆمەڵێك پێداویستی جۆراوجۆری هەیە، کە دەبێت بێ جیاوازیی لەلایەن خێزانەوە دابین بکرێت. لەنموونەی توێژینەوەکە دەرکەوتووە بەرێژەی لە(٩٢٪) جیاوازی لە نێوان منداڵە کچ و کوڕەکانیان ناکەن لەدابینکردنی پێداویستییەکانیان و بەرێژەی لە(٨٪) جیاوازیی لە نێوانیان دەکەن، کەواتە لەو دەرئەنجامەوە دەردەکەوێت دایك و باوکان لەدابینکردنی پێداویستییەکانی منداڵەکانیان، سەرەڕای جیاوازیی جۆری رەگەزیشیان، جیاوازی ناکەن. بڕوانە خشتەی (٨):

خشتەی (٨)

جیاوازیکردن لەدابینکردنی پێداویستییەکانی کچ و کوڕ لەلای نموونەی توێژینەوە روون دەکاتەوە

جۆری وەڵام	دووبارەبووەکان	رێژەی سەدی ٪
بەڵێ	١٦	٨
نەخێر	١٨٤	٩٢
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

٩- پێدانی سۆز و خۆشەویستی

سۆز و خۆشەویستی لەو پێداویستییە مەعنەوییە گرنگانەن کە تاك سەرەتا لە خێزانەوە بەرجەستە و هەستی پێدەکات هەروەها ڕۆڵێکی بەرچاو دەبینن لە بونیادنانی کەسایەتییەکی تەندروست لە رووی دەروونی و کۆمەڵایەتییەوە. ئایا دایك و باوك هەمان هەستیان هەیە بەرامبەر بەکچ و کوڕەکانیان لە پێدانی سۆز و خۆشەویستی؟ توێژینەوەکە بەو دەرئەنجامە گەیشت کە بەرێژەی لە(٨٧,٥٪) یەکەکانی نموونەکە جیاوازی لە نێوان کچ و کوڕەکانیان ناکەن لەدەرخستنی ئەو هەستە و بەرێژەی لە(١٢,٥٪) جیاوازی دەکەن. بەپێی ئەو دەرئەنجامە جیاوازیکردن لە نێوان کچ و کوڕ لە پێدانی سۆز و خۆشەویستی لە خێزاندا لە ئاستێکی نزمدایە، ئەو راستییەش هەیە کە هەندێك ناتوانن هەستە جیاوازەکانیان بەرامبەر بەوانی تر بشارنەوە. بڕوانە خشتەی (٩):

خشتەی (٩)

رای نموونەی توێژینەوە لە جیاوازیکردنی کچ و کوڕ لەپێدانی سۆز و خۆشەویستی روون دەکاتەوە

جۆری وەڵام	دووبارەبووەکان	رێژەی سەدی ٪
بەڵێ	٢٥	١٢,٥
نەخێر	١٧٥	٨٧,٥
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

١٠- جۆری کەلوپەلی یاریکردن

کەلوپەلی یاریکردن زۆر و جۆراوجۆرن، هەرجۆرێکیان بخرێتە بەردەستی منداڵ، بێ ئەوەی گرنگی بە جۆر و ماناکەی بدات، یاری پێدەکات. لەم توێژینەوەیە دەرکەوتووە بەرێژەی لە(٤١,٢٥٪) یەکەکانی نموونەکە بۆ منداڵی کچ بووکەڵە و بێشکە هەڵدەبژێرن، بۆ منداڵی کوڕ پایسکیل بەرێژەی لە(٢٠٪) و تۆپ بەرێژەی لە(٩,٧٥٪) و ئۆتۆمبێل بەرێژەی لە(٨,٥٪) ئەتاری بەرێژەی لە(٧٪) و چەکیش بەرێژەی لە(٣,٧٥٪) هەڵدەبژێرن هەروەها بەرێژەی لە(٣٪) پایسکیل و بەرێژەی لە(٢٪) بۆ هەریەکە لە کەلوپەلی چێشتخانە و ئامێری میوزیك و بەرێژەی لە(١٪) میکانۆ بۆ منداڵە کچەکان و بەرێژەی لە(٠,٥٧٪) میکانۆ و بەرێژەی

لە(٠,٢٥٪) ئامێری میوزیک بۆ منداڵە کوڕەکان هەڵدەبژێرن، لەکاتێکدا هیچ یەکێکیان بووکەڵە، بێشکە و کەلوپەلی چێشتخانەیان بۆ کوڕەکان و ئۆتۆمبێل، چەك و ئەتارییان بۆ منداڵە کچەکان هەڵنەبژاردووە، بۆیە هیچ ڕێژەیەکیان بەرنەکەوتووە، کەواتە لەم دەرئەنجامە دەگەینە ئەو ڕاستییەی، کە منداڵ بۆخۆی جۆری کەلوپەلەکان دیاری ناکات، بەڵکو گەورەکان بۆی هەڵدەبژێرن و جۆری ڕەگەز لەسەر بنەمای جیاوازییە بایۆلۆژییەکان لەبەرچاو دەگرن، بۆنموونە: کڕینی بووکەڵە و کەلوپەلی چێشتخانە بۆ کچ بۆ گێڕانی ڕۆڵی مێینەیی و پایسکیل، چەك و... بۆ کوڕ تا بەڕۆڵی نێرینەیی خۆی هەڵبستێت، لە جیاوازیی بایۆلۆژی وەك بنەمایەك بۆ جیاوازیی کۆمەڵایەتی سەرچاوەی گرتووە. تەنانەت ئەو جۆرە کەلوپەلانەی تایبەت کراون بە کچان لەلایەن کوڕانەوە بەکار نایەن، ئەگەرچی جاروبار کچان کەلوپەلی یاریکردنی کوڕان بەکاردێنن. بڕوانە خشتەی (١٠):

خشتەی (١٠)

جۆری کەلوپەلی یاریکردن بۆ کچ و کوڕ لەلای نموونەی توێژینەوە ڕوون دەکاتەوە

جۆری کەلوپەلەکان / منداڵ	بووکەڵە و بێشکە	پایسکیل	تۆپ	ئۆتۆمبێل	چەك	کەلوپەلی چێشتخانە	میکانۆ	ئامێری میوزیك	ئەتاری	کۆی گشتی
کچ	١٦٥ ٤١,٢٥٪	١٢ ٣٪	٣ ٠,٥٧٪	٠ ٠٪	٠ ٠٪	٨ ٢٪	٤ ١٪	٨ ٢٪	٠ ٠٪	٢٠٠ ٥٠٪
کوڕ	٠ ٠٪	٨٠ ٢٠٪	٣٩ ٩,٧٥٪	٣٤ ٨,٥٪	١٥ ٣,٧٥ ٪	٠ ٠٪	٣ ٠,٥٧٪	١ ٠,٢٥٪	٢٨ ٧٪	٢٠٠ ٥٠٪
کۆی گشتی	١٦٥ ٤١,٢٥٪	٩٢ ٢٣٪	٤٢ ١٠,٣٢٪	٣٤ ٨,٥٪	١٥ ٣,٧٥٪	٨ ٢٪	٧ ١,٥٧٪	٩ ٢,٢٥٪	٢٨ ٧٪	٤٠٠* ٪** ٩٩,٦

١١- رەنگی جلوبەرگ

لە کۆمەڵگای کوردی تاڕادەیەك رەنگی جلوبەرگی نێر و مێ دیاریکراوە، رەنگە کراوەکان بۆ مێ و رەنگە تاریکەکانیش بۆ نێر پەسند کراوە. لەم توێژینەوەیە دەرکەوتووە بەرێژەی لە(١٥,٧٥٪) رەنگی سوور و بەرێژەی لە(١١,٧٥٪) رەنگی پەمەیی بۆ کچ بەپەسند دادەنێن و بەرێژەی لە(٩,٧٥٪) رەنگی خۆڵەمێشی و بەرێژەی لە(٨,٢٥٪) رەنگی رەش بۆ کوڕ و بەرێژەی لە(٦,٧٥٪) بۆ هەریەکە لە رەنگی سپی بۆ کچ و رەنگی زەرد و شین بۆ کوڕ هەڵدەبژێرن و بەرێژەی لە(٦٪) رەنگی سپی و بەرێژەی لە(٤,٧٥٪) رەنگی قاوەیی بۆ کوڕ و بەرێژەی لە(٣,٥٪) رەنگی پرتەقاڵی و بەرێژەی لە(٢,٧٥٪) رەنگی مۆر بۆ کچ و بەرێژەی لە(٢,٥٪) بۆ هەریەکە لەرەنگی شین بۆ کچ و رەنگی سەوز بۆ کوڕ پەسند دەکەن و بەرێژەی لە(١,٧٥٪) رەنگی زەرد بۆ کچ و بەهەمان رێژەش لەرەنگی سوور بۆ کوڕ و بەرێژەی لە(١,٢٥٪) رەنگی قاوەیی بۆ کچ و رەنگی مۆر بۆ کوڕ هەڵدەبژێرن و بەرێژەی لە(١,٥٪) رەنگەکانی خۆڵەمێشی و سەوز بۆ کچ و پرتەقاڵی بۆ کوڕ و بەرێژەی لە(١٪) رەنگەکانی رەش بۆ کچ و پەمەیی بۆ کوڕ پەسند دەکەن. لەو دەرئەنجامەوە دەردەکەوێت رەنگەکان زیاتر لەلایەن دایك و باوکەوە دیاری دەکرێن. واتە ئەوەی کۆمەڵگا پەسندی کردووە زۆربەی کات بەسەر ئارەزووی منداڵەکان دەسەپێنرێ. بە بەراوردکردنی رێژەی رەنگەکانیش لەنێوان منداڵی کچ و کوڕ ئەو راستییە زیاتر ئاشکرا دەبێت، کە تا رەنگەکان کراوەتر و دیارتر دەبن، بۆ منداڵی کچ رێژەکەی بەرزتر دەبێتەوە، پێچەوانەی ئەمەش بۆ منداڵە کوڕەکان راستە. بڕوانە خشتەی (١١):

خشتەی (١١)

رەنگی جلوبەرگی پەسندکراو لەلای نموونەی توێژینەوە بۆ منداڵی کچ و کوڕ روون دەکاتەوە

جۆری رەنگ / منداڵ	سپی	سوور	پەمەیی	پرتەقاڵی	زەرد	شین	قاوەیی	مۆر	خۆڵەمێشی	رەش	سەوز	کۆی گشتی
کچ	٢٧ ٪٦,٧٥	٦٣ ٪١٥,٧٥	٤٧ ٪١١,٧٥	١٤ ٪٣,٥	٧ ٪١,٧٥	١٠ ٪٢,٥	٥ ٪١,٢٥	١١ ٪٢,٧٥	٦ ٪١,٥	٤ ٪١	٦ ٪١,٥	٢٠٠ ٪٥٠
کوڕ	٢٤ ٪٦	٧ ٪١,٧٥	٤ ٪١	٦ ٪١,٥	٢٦ ٪٦,٥	٢٧ ٪٦,٧٥	١٩ ٪٤,٧٥	٥ ٪١,٢٥	٣٩ ٪٩,٧٥	٣٣ ٪٨,٢٥	١٠ ٪٢,٥	٢٠٠ ٪٥٠
کۆی گشتی	٥١ ٪١٢,٧٥	٧٠ ٪١٧,٥	٥١ ٪١٢,٧٥	٢٠ ٪٥	٣٣ ٪٨,٢٥	٣٧ ٪٩,٢٥	٢٤ ٪٦	١٦ ٪٤	٤٥ ٪١١,٢٥	٣٧ ٪٩,٢٥	١٦ ٪٤	٤٠٠* ٪١٠٠

١٢- یاریکردن

یاریکردن بە قۆناغێکی گرنگ دادەنرێت لە ژیانی منداڵ. یاریکردنی تێکەڵاو لە نێوان کچ و کوڕ دەرفەتێك دەبێت بۆ ئاشنابوون بەتایبەتمەندییەکانی یەکتر. بەڕێژەی لە(٥٢,٥٪) نموونەی توێژینەوەکە پێیان باشە منداڵی کچ و کوڕ بە تێکەڵاوی یاری بکەن و بەڕێژەی لە(٤٧,٥٪) ئەو جۆرە یاریکردنەیان لەلا پەسند نییە. ئەگەر سەرنج بدەین جیاوازییەکی زۆر لە نێوان هەردوو ڕێژەکەدا نییە، هەڵبەت ئەمەش هۆکاری خۆی هەیە. بڕوانە خشتەی (١٢):

خشتەی (١٢)

ڕای نموونەی توێژینەوە بەرامبەر یاریکردنی تێکەڵاوی کچ و کوڕ ڕوون دەکاتەوە

جۆری وەڵام	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
بەڵێ	١٠٥	٥٢,٥
نەخێر	٩٥	٤٧,٥
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

١٣- نەبوونی ڕەزامەندی دایك و باوك لە یاریکردنی تێکەڵاو

هەندێ دایك و باوك ڕێگە نادەن منداڵە کچەکانیان لەگەڵ کوڕ و منداڵە کوڕەکانیان لەگەڵ کچ یاری بکەن لەبەر کۆمەڵێك هۆکار بۆنموونە: بەڕێژەی لە(٢٩,٤٧٪) نموونەکە هۆکارەکەی دەگەڕێننەوە بۆ ئەوەی یاریکردنی تێکەڵاو کاریگەری خراپی دەبێت لەسەر داهاتووی منداڵەکان و بەڕێژەی لە(٢٦,٣١٪) پێیان وایە منداڵەکانیان فێری ڕەفتاری خراپ دەکات و بەڕێژەی لە(١٤,٧٣٪) تێڕوانینی کۆمەڵایەتی و داب و نەریتی کۆمەڵگا و بەڕێژەی لە(١٢,٦٣٪) جیاوازیی سروشتی نێوانیان دەکەنە هۆکار و بەڕێژەی لە(١١,٥٧٪) ئایین بە ڕێگر دادەنێن و بەڕێژەی لە(٥,٢٦٪) پێیان وایە شێوازی یاریکردنی کچ و کوڕ جیاوازە. لەم دەرئەنجامەوە دەردەکەوێت دایك و باوکان تێکەڵاوبوونی منداڵی کچ و کوڕ بەهۆکاری دروستبوونی کێشە کۆمەڵایەتی و ئەخلاقییەکان لەداهاتوو دادەنێن. بڕوانە خشتەی (١٣):

خشتەی (١٣)

هۆکاری ڕازینەبوونی نموونەی توێژینەوە بە یاریکردنی تێکەڵاو ڕوون دەکاتەوە

هۆکارەکان	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
ئایین ڕێگە نادات	١١	١١,٥٧
داب و نەریت ڕێگرە	١٤	١٤,٧٣
جیاوازی سروشتی نێوانیان	١٢	١٢,٦٣
فێربوونی ڕەفتاری خراپ	٢٥	٢٦,٣١
کاریگەری خراپ لەداهاتوو	٢٨	٢٩,٤٧
جیاوازی شێوازی یاریکردن	٥	٥,٢٦
کۆی گشتی	٩٥ *	٩٩,٩٧**

١٤-بەباشتردانانی کچ یان کوڕ لە خێزان

منداڵ کچ بێت یان کوڕ ئەگەر بەشێوەیەکی باش و دروست پەروەردە بکرێت، کەسایەتییەکی باشی دەبێت. بۆیە باشیی منداڵ پەیوەست نییە بە جۆری ڕەگەزییەوە، بەڵکو شێوازی پێگەیاندنی کۆمەڵایەتی ڕۆڵی سەرەکی تێدا دەبینێت. لەم توێژینەوەیەدا بەڕێژەی لە(٤٥٪) نموونەکە پێیان وایە هەردوو ڕەگەز، باش و بەسوودن بۆ خێزان و بەڕێژەی لە(٣٤٪) منداڵی کچ و بەڕێژەی لە(٢١٪) منداڵی کوڕ بە باشتر دادەنێن، کەواتە زۆرینەی نموونەکە هەردوو ڕەگەز بە باش دادەنێن بۆ خێزان، سەرەڕای ئەوەی ڕێژەیەکیان جیاوازیی دەکەن. بڕوانە خشتەی (١٤):

خشتەی (١٤)

ڕای نموونەی توێژینەوە دەربارەی بە باشتردانانی کچ یان کوڕ لە خێزان ڕوون دەکاتەوە

جۆری منداڵ	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
کچ	٦٨	٣٤
کوڕ	٤٢	٢١
هەردووکیان	٩٠	٤٥
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

١٥- هۆكاری بەباشتردانانی كچ لە كوڕ

كۆمەڵێك هۆكار هەیە وا لە خێزان دەكات منداڵی كچ بەباشتر دابنێت، كە هەندێكیان پەیوەندی بە سروشتی مێینەوە هەیە. لەم توێژینەوەیە دەركەوتووە بەڕێژەی لە (٣٨,٢٣٪) پێیان وایە كچ یارمەتیدەری دایكە و بەڕێژەی لە (٣٦,٧٦٪) هۆكارەكە دەگەڕێننەوە بۆ سۆز و بەزەیی كچ بۆ دایك و باوك و بەڕێژەی لە (١١,٧٦٪) زیاتر مانەوەی كچ لە ماڵ و بەڕێژەی لە (٧,٣٥٪) كچ بە پاڵپشتی دایك دادەنێن و بەڕێژەی لە (٥,٨٨٪) پێیان وایە كچ زیرەك و هەستیارترن. لەو دەرئەنجامەوە دەردەكەوێت كاروباری ماڵ، كە تایبەت كراوە بەڕەگەزی مێ و سۆز و بەزەییش كە بەشێكن لە سروشتی مێینە، دوو هۆكاری سەرەكین لە بەباشتردانانی كچ لە كوڕ. بڕوانە خشتەی (١٥):

خشتەی (١٥)

هۆكاری بەباشتردانانی كچ لە كوڕ بۆ خێزان لای نموونەی توێژینەوە روون دەكاتەوە

هۆكارەكان	دووبارەبووەكان	ڕێژەی سەدی ٪
دڵسۆزە بۆ دایك و باوك	٢٥	٣٦,٧٦
یارمەتیدەری دایكە لە كاری ماڵەوە	٢٦	٣٨,٢٣
زیاتر لە ماڵەوەن	٨	١١,٧٦
زیرەك و هەستیارن	٤	٥,٨٨
پاڵپشت و جێگری دایكە	٥	٧,٣٥
كۆی گشتی	٦٨ *	٩٩,٩٨ **

١٦- هۆکاری بەباشتردانانی کوڕ لە کچ

لە هەندێك خێزاندا منداڵی کوڕ پێگەیەکی تایبەتی هەیە لەبەر کۆمەڵێك هۆکار، کە وای کردووە لە کچ بە باشتر دابنرێت. لەم توێژینەوەیە دەرکەوت بەڕێژەی لە (٤٠,٤٧٪) توانای کوڕ لە ئەنجامدانی کاروباری دەرەوە و بەڕێژەی لە (٣٠,٩٥٪) توانای لەچاودێری و بەخێوکردنی دایك و باوك و بەڕێژەی لە (٢١,٤٢٪) هێز و دەسەڵاتەکەی بەهۆکار دادەنێن و بەڕێژەی لە (٧,١٤٪) پێیان وایە کوڕ پاڵپشت و جێگرەوەی باوکە. کەواتە دووبارە جیاوازییە بایۆلۆژییەکان، جیاکاری دەخاتە نێوان هەردوو ڕەگەز، چونکە کاری دەرەوەی ماڵ لە توانا و ڕۆڵی ڕەگەزی نێر کورت دەکاتەوە و هێز و دەسەڵاتیش دەکاتە بەشێك لە سروشتی نێرینە بەهۆی توانا جەستەییەکەیەوە، بەردەوامبوون و مانەوەی ئەم جۆرە تێڕوانینەش ڕۆڵی کچ لە هاوکێشەی هێزی کۆمەڵایەتی کەم دەکاتەوە. بڕوانە خشتەی (١٦):

خشتەی (١٦)

هۆکاری بە باشتردانانی کوڕ لە کچ بۆ خێزان لای نموونەی توێژینەوە روون دەکاتەوە

هۆکارەکان	دووبارەبووەکان	ڕێژەی سەدی ٪
دەتوانیٚ لە دەرەوە کار بکات	١٧	٤٠,٤٧
بەخێوکەری دایك و باوکە لە داهاتوو	١٣	٣٠,٩٥
پاڵپشت و جێگری باوکە	٣	٧,١٤
خاوەن هێز و دەسەڵاتە	٩	٢١,٤٢
کۆی گشتی	٤٢ *	٩٩,٩٨ **

١٧- پەیوەندیی ئاستی خوێندەواری بە بەباشتردانانی کچ یان کوڕ لە خێزان

لەکاتێکدا هەندێك خێزان تێڕوانینی جیاوازیان هەیە بەرامبەر کچ و کوڕ، ئایا ئاستی خوێندەواری تا چەند پەیوەندی بەو بابەتەوە هەیە؟ لەم توێژینەوەیە دەرکەوت بەرێژەی لە (١١,٥٪) نموونەکە کە خاوەن بڕوانامەی سەرەتایین هەردوو رەگەز بە باش دادەنێن و بەرێژەی لە (١١٪) کە هەمان بڕوانامەیان هەیە کچیان پێ باشترە و بەرێژەی لە (٩,٥٪) بۆ هەریەکە لە نەخوێندەوار مندالّی کچ و خاوەن بڕوانامەی ناوەندیش کچ و کوڕ و بەرێژەی لە (٧,٥٪) کە خاوەن بڕوانامەی بەکالۆریۆسن کچ و کوڕ بەباش دادەنێن و بەرێژەی لە (٧ ٪) کە بڕوانامەی ناوەندییان هەیە کچ و بەرێژەی لە (٦,٥٪) کە نەخوێندەوارن کوڕ و بەهەمان رێژەش کچ و کوڕ بەباش دادەنێن و بەرێژەی لە (٦٪) لە بڕوانامەی سەرەتایی کوڕ بەباشتر دادەنێن و بەرێژەی لە (٤,٥٪) لە خاوەن بڕوانامەی ئامادەیی و بەرێژەی لە (٤٪) لەوانەی کە تەنها خوێندەوارییان هەیە کچ و کوڕ و بەرێژەی لە (٣,٥٪) لە خاوەن بڕوانامەی ناوەندی و بەرێژەی لە (٣٪) لەوانەی کە تەنها خوێندەوارن کوڕ بەباشتر دادەنێن و بەرێژەی لە (٢,٥٪) کە خاوەن بڕوانامەی دبلۆمن و بەرێژەی لە (١,٥٪) کە تەنها خوێندەوارییان هەیە کچیان پێ باشتر و بەهەمان رێژەش کە خاوەن بڕوانامەی دبلۆمن کچ و کوڕ و بەرێژەی لە (١٪) کە خاوەن بڕوانامەی ئامادەیی و بە هەمان رێژەش کە دبلۆمیان هەیە هەریەکە لە مندالّی کچ و هەردووکیان بە باش دادەنێن و بەرێژەی لە (٠,٥٪) لە خاوەن بڕوانامەی ئامادەیی و بەکالۆریۆس مندالّی کوڕ بەباشتر دادەنێن. لەو رێژانە دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە تا ئاستی خوێندەواری بەرزتر بێتەوە، جیاوازیی لە نێوان کچ و کوڕ کەمتر دەبێتەوە و پێچەوانەی ئەمەش راستە. واتە بەرزبوونەوەی ئاستی خوێندەواری کاریگەری ئەرێنی هەیە لە کەمکردنەوەی جیاوازیی رەگەزی. بڕوانە خشتەی (١٧):

خشتەی (١٧)

پەیوەندیی ئاستی خوێندەواری نموونەی توێژینەوە بەباشترداناني کچ یان کوڕ لەخێزان روون دەکاتەوە

ئاستی خوێندەواری / منداڵ	نەخوێندەوار	خوێندەواری هەیە	سەرەتایی	ناوەندی	ئامادەیی	دبلۆم	بەکالۆریۆس	کۆی گشتی
کچ	١٩	٣	٢٢	١٤	٢	٥	٣	٦٨
	٩,٥٪	١,٥٪	١١٪	٧٪	١٪	٢,٥٪	١,٥٪	٣٤٪
کوڕ	١٣	٦	١٢	٧	١	٢	١	٤٢
	٦,٥٪	٣٪	٦٪	٣,٥٪	٠,٥٪	١٪	٠,٥٪	٢١٪
هەردووکیان	١٣	٨	٢٣	١٩	٩	٣	١٥	٩٠
	٦,٥٪	٤٪	١١,٥٪	٩,٥٪	٤,٥٪	١,٥٪	٧,٥٪	٤٥٪
کۆی گشتی	٤٥	١٧	٥٧	٤٠	١٢	١٠	١٩	٢٠٠
	٢٢,٥٪	٨,٥٪	٢٨,٥٪	٢٠٪	٦٪	٥٪	٩,٥٪	١٠٠٪

١٨- هەستی جیاوازیکردن لە نێوان کوڕ و کچ

هەڵبەت مرۆڤ ناتوانێت لەیەک کاتدا و بەهەمان ئاست هەستی یەکسانی هەبێت بۆ ئەوانەی لە دەوروبەریدان، بەڵام ئەم بارە بۆ دایك و باوك جیاوازە. واتە پێویستە دایك و باوك بەبێ جیاوازیی مامەڵە لەگەڵ منداڵەکانیان بکەن. لەم توێژینەوەیە دەرکەوت بەڕێژەی لە (٩٣٪) نموونەکە جیاوازیی لەنێوان کچ و کوڕەکانیان ناکەن و بەڕێژەی لە(٧٪) دان بە و ڕاستییە دەنێن کە مامەڵەی جیاوازیان هەیە لەگەڵ منداڵەکانیان بە جیاوازیی جۆری ڕەگەزییان. ئەگەرچی

زۆرینەی نموونەکە پێیان وایە جیاوازیی لە نێوان کچ و کوڕەکانیان ناکەن، بەڵام بەگەڕانەوە بۆ دەرئەنجامی خشتەکانی پێشوو ئەو راستییە دەردەکەوێت کە بەشێکیان لە هەندێ بواردا جیاوازییان کردووە، بۆنموونە لە پێدانی سۆز و خۆشەویستی، دابینکردنی پێداویستییەکان، بەباشتردانان و ئارەزووکردن بۆ منداڵی کچ یان کوڕ، رازینەبوون بەیاریکردنی تێکەڵاو، هەڵبژاردنی رەنگی جلوبەرگ و جۆری یارییەکان کە لەمەیاندا تەنها دایك و باوك هۆکاری جیاکارییەکە نین، بەڵکو تێڕوانینی کۆمەڵایەتی کاریگەری و رۆڵی بەرچاوی هەیە و لە سەرووی ئەمانەش رۆڵی جیاوازییە بایۆلۆژییەکان لە دروستکردنی ئەو تێڕوانینە کۆمەڵایەتییەدا. بڕوانە خشتەی (١٨):

خشتەی (١٨)

هەستی نموونەی توێژینەوە سەبارەت بە جیاوازیکردن لە نێوان کچ و کوڕ روون دەکاتەوە

جۆری وەڵام	دووبارەبووەکان	رێژەی سەدی ٪
بەڵێ	١٤	٧
نەخێر	١٨٦	٩٣
کۆی گشتی	٢٠٠	١٠٠

سێیەم: ئەنجام، پێشنیاز و راسپاردەکانی توێژینەوە

١- ئەنجامەکانی توێژینەوە

- چەندی ئاستی خوێندەواری بەرزتر ببێتەوە ئاستی جیاوازیی رەگەزی کەمتر دەبێت، پێچەوانەی ئەمەش راستە. واتە بەرزی و نزمی ئاستی خوێندەواری کاریگەریی هەیە لەدروستکردنی جیاوازیی رەگەزی.
- بەپێی ئەنجامەکان زۆرینەی نموونەکە ئارەزوو لە هەردوو منداڵی کچ و کوڕ دەکەن بێ جیاوازی، ئەگەرچی رێژەیەکیان حەزیان زیاتر بەلای منداڵی کوڕ یان کچدا دەچێت، ئەم جیاوازیکردنەش دەگەڕێننەوە بۆ هۆکاری جیاواز، کە بە پلەی

یەکەم بۆ کوڕ یارمەتیدانی باوك لەکاروباری دەرەوە و بۆ کچیش دڵسۆزی و نزیکبوونی لە دایك دەکەنە پاساوی جیاکارییەکان.

- لە هەڵبژاردنی جۆری کەلوپەلی یاریکردن بۆ منداڵی کچ و کوڕ، جۆری ڕەگەزی و جیاوازییە بایۆلۆژییەکان لەبەرچاو دەگیرێت، واتە لەهەڵبژاردنەکەدا خێزان گرنگی بە مانای ناوەڕۆکی کۆمەڵایەتی یارییەکان دەدات، نەوەك شێوەیان، لە هەڵبژاردنی ڕەنگی جلوبەرگیشدا تێڕوانینی کۆمەڵگا لە پەسندکردنی ڕەنگەکان سەپێنراوە بەسەر ئارەزووی منداڵەکان. لەسەر ئەو بنەمایە ڕەنگە کراوەکان بۆ ڕەگەزی مێ و ڕەنگە تاریکەکانیش بۆ ڕەگەزی نێر دیاری کراوە.
- زۆربەی دایك و باوکان ڕێگە بەیاریکردنی تێکەڵاو لەنێوان کچ و کوڕ نادەن، بە هۆکاری ئەوەی کە لە داهاتوودا کاریگەری خراپی بۆ سەر بیر و ڕەفتاری منداڵەکانیان دەبێت، هەندێکی تریشیان داب و نەریت، جیاوازی سروشتیی نێوانیان و ئایین بەهۆکاری ئەو نارازیبوونە دادەنێن.
- زۆربەی دایك و باوکان جیاوازی لەنێوان منداڵە کچ و کوڕەکانیان ناکەن لە دابینکردنی پێویستییەکان و پێدانی سۆز و خۆشەویستی، بەچاو پۆشین لەو ڕێژەیەی کە ناتوانن هەستی جیاوازییان بەرامبەر بە منداڵەکانیان بشارنەوە. سەبارەت بە بەباشتردانانی کچ یان کوڕ بۆ خێزان توێژینەوەکە گەیشتە ئەو ئەنجامەی، کە هەردووکیان بەسوود و باشن سەرەڕای ئەوەی کە هەندێك منداڵی کچ و هەندێکی تریش کوڕ بەباشتر دادەنێن بەهۆی ئەو هۆکارانەی کە ڕەنگدانەوەی تێڕوانینی باوی کۆمەڵگان بە لەبەرچاو گرتنی جۆری ڕەگەزی، بەڵام ئەمە لەو ڕاستییە کەم ناکاتەوە کە لە ئێستادا تێڕوانینی خێزان و کۆمەڵگا بەرامبەر بە منداڵی کچ و کوڕ گۆڕاوە، بەتایبەتیش بۆ کچ ئاڕاستەیەکی ئەرێنییانەی وەرگرتووە.
- بەپێی ئەنجامەکان دایك و باوکان هەست بەوە ناکەن جیاوازییان کردبێت لەنێوان کچ و کوڕەکانیان، ئەگەرچی ڕێژەیەکیان جیاوازی دەکەن، لەمەشدا جگە لە خودی خێزان تێڕوانینی کۆمەڵایەتی باو بە لەبەرچاو گرتنی جیاوازییە بایۆلۆژییەکانی نێوان هەردوو ڕەگەز ، ڕۆڵی تێدا بینیوە.

٢- پێشنیازی توێژینەوە

پێویستە زیاتر بایەخ بە بابەتی جیاوازیی کۆمەڵایەتی- رەگەزی بدرێت بۆ کەمکردنەوەی کاریگەریی تێروانین لە نێر و مێ لەسەر بنەمای جیاوازیی بایۆلۆژی، لەپێناو هێنانەدی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی، لە رێگای ئەنجامدانی توێژینەوەی زانستیی ورد و فراوان و وردبوونەوە لە ئاکامە دەروونی، کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکانی جیاوازیی رەگەزی و کاریگەریی ئەم ئاکامە لەسەر کەسایەتی تاک.

٣- راسپاردەکانی توێژینەوە

- لەسەر ئاستی خێزانی پێویستە تێروانینی جیاکارییانە بۆ نێر و مێ کۆتایی پێ بهێنرێت و لەسەر بنەمای مرۆڤبوون تێروانینیان بۆ بکرێت. بۆیە دەبێ لەوێوە گۆڕانکارییەکان بۆ کۆمەڵگا دەست پێبکات.
- لەسەر ئاستی پەروەردە پێویستە گرنگی بە بابەتی یەکسانی کۆمەڵایەتی- رەگەزی بدرێت لە پرۆگرامەکانی خوێندن هەروەها گرنگیدان بە زیاتر نزیکبوونەوە و تێکەڵاوبوونی هەردوو رەگەز بەمەبەستی دروستکردنی هاوڕێیەتی و متمانە بەیەکبوون، تا لەداهاتوودا نەبنە خاوەن دوو کەسایەتی نامۆ بەیەکتر.
- بەهۆی باڵادەستی مەعریفەی ئایینی لە کۆمەڵگای کوردی پێویستە دامەزراوە ئایینییەکان رۆڵی سەرەکی بگێڕن لە هۆشیارکردنەوەی کۆمەڵگا بە چەمکی یەکسانی کۆمەڵایەتیی رەگەزی و کەمکردنەوەی ئەو تێڕوانینە هەڵەی بەرامبەر بە ماف و ئەرکەکانی رەگەزی مێ دروست بووە، بە پشتبەستن بە جیاوازییە بایۆلۆژییەکانی لەگەڵ رەگەزی نێر.

پەراوێز و سەرچاوەکان:

١- دينكن ميشيل، معجم علم الاجتماع، ت:د. احسان محمد الحسن، دار الرشيد للنشر، بغداد، ص٢٥٣.

٢- د. مەنوچێهر موحسنی ، دەروازەکانی کۆمەڵناسی، و: ڕێبوار سیوەیلی و ئەوانی تر، چ٢، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،٢٠٠٦،ل٢٥٠.

٣- د.ابراهيم عثمان، مقدمة في علم الاجتماع، ط١، دار الشروق للنشر والتوزيع، عمان- الاردن، ٢٠٠٤، ص١٨٢١٩٨٠، ص٢٥٣.

٤- د. احمد زكي بدوي، معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية، مكتبة لبنان، بيروت،١٩٨٢،ص٤٠٠.

٥- د. مەنوچێهر موحسنی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣٩.

٦- د. ليلى عبدالوهاب ، العنف الاسري (الجريمة والعنف ضد المرأة) ،دار المدى للثقافة والنشر، سوريا ، ٢٠٠٠،ص٢١ .

٧ د. احسان محمد الحسن، علم اجتماع العائلة ، دار وائل للنشر، عمان ، ٢٠٠٥ ، ص٤٤.

٨- هەتاو کریم ، ظاهرة العنف الاسري ، ط١ ، المديرية العامة للصحافة والطباعة والنشر، اربيل ، ٢٠٠٨ ، ص ٣١

٩- سورەتی (آل عمران) ئایەتی (٣٦) .

١٠- د. حسين عبدالحميد احمد رشوان ، علم اجتماع المرأة ، المكتب الجامعي الحديث ، االاسكندرية، بدون سنة طبع ، ص ٢٠١.

١١- پرۆسەی ئەکوایەر (بەشداری پێکردنی کوڕان و پیاوان لە نەهێشتنی توندوتیژی وابەستە بەجێندەر و تەندروستی زاوزێ و بارودۆخەکانی ململانێ و بەدەنگەوە هاتنی ئیمرجێنسیدا)، و: ڕێکخراوی cdo، ٢٠٠٨، ل ١٨

١٢- دیار عەزیز شەریف ، چەمکە ئەنترۆپۆلۆژییەکان ، چ١ ، چاپخانەی ئۆفسێتی مەحوی، هەولێر، ٢٠٠١ ، ل ٣٨.

١٣- سورەتی (النساء)، ئایەتی (١).

١٤- اورزو لا شوى، اصل الفروق بين الجنسين، ت:بوعلي ياسين، دار التنوير للطباعة والنشر ودار الفارابي ، بيروت ، ٢٠٠٦، ص٦٥.

١٥- د. حسين عبدالحميد احمد رشوان، سەرچاوە ی پێشوو، ل٣٢.

١٦- د. سناء الخولي، الزواج والعلاقات الاسرية، دار النهضة العربية للطباعة والنشر،بيروت، بدون سنة طبع ، ل٢٤ .
١٧- هەمان سەرچاوە ، ل٢٠ .
١٨- اورزو لاشوی، سەرچاوەی پێشوو، ل١٥ .
١٩- اوتوكلينبرغ، علم النفس الاجتماعي، ت: حافظ الجمالي، ط ٢، دار المكتبة الحياة، بيروت، ١٩٦٧، ص ٣٨٤ .
٢٠- د.ئيمام عبدالفتاح ئيمام، جۆن لۆك و ئافرەت، تێڕوانینێك لە فەلسەفەی كۆمەڵایەتی، چ١، و:ئەژین عبدالخالق، دەزگای رێبین بۆ چاپ وپەخشی كتێب ،٢٠٠٤، ل ٧٦.
٢١- لجنة من الباحثين، في قضايا المراة ، ط ١، موسسة ناصر للثقافة، بيروت،١٩٨٠، ص ٩٨.
٢٢- نەسرین حەسەن ، من و تۆ یەكسانین ، چاپخانەی رۆژهەڵات، هەولێر، ٢٠١٠، ل١٨.
٢٣- جون ستيورات مل ، استعباد النساء ، ت/د.امام عبدالفتاح امام ، ط١ ، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٨، ص ١٥.
٢٤ - لجنة من الباحثين ، سەرچاوەی پێشوو، ل ٣٦.
* - بۆ زانیاری زیاتر بگەڕێوە بۆ:د.امام عبدالفتاح امام ، افلاطون والمرأة، دار التنوير للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ٢٠٠٩، ص٦٠، ١٠٤-١٠٦
٢٥-كاميليا دريظة ، غاندي والمرأة ، ت/ بهيج شعبان ، دار بيروت للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٥٩، ص ٤٤ .
٢٦- ريان ڤوت، النسوية والمواطنة، ت: ايمن بكر وسمر الشيشكلي، ط ١، المجلس الاعلى للثقافة، القاهرة ، ٢٠٠٤، ص ١٣٨،١٣٩
٢٧-د.احسان محمد الحسن، العائلة والقرابة والزواج، ط١، دار الطليعة للطباعة والنشر، بيروت ، ١٩٨١، ص٦٨.
٢٨-الصادق النيهوم، الحديث عن المراة والديانات ، ط٢، دار تالة للطباعة والنشر، بيروت-لبنان ، ٢٠٠٥،ص١٠٠.
٢٩-د. سامية حسن الساعاتي، سەرچاوەی پێشوو، ل٤٨.
٣٠-د.احسان محمد الحسن، علم اجتماع العائلة، سەرچاوەی پێشوو، ل٩٧.
٣١- اورزو لاشوی ، سەرچاوەی پێشوو، ل٦٤.

٣٢-ماری لیفکۆ ویتز، کێ فێمینزمی دزی؟ لە کتێبی ((چۆن ئافرەت خیانەتی لە ئافرەت کرد؟))، و:گۆران سەباح غەفوور، چ١، چاپخانەی هێڤی ، هەولێر، ٢٠٠٨، ل٧٢.
٣٣-کۆمەڵەی خەڵك بۆ گەشەپێدان PDA ، ڕاپۆرتی تایبەت بەهەڵسەنگاندن و شیکاری جێندەری، ٢٠٠٩-٢٠١٠، ل١٠.
٣٤-د. شاكر مصطفى سليم ، قاموس الانثروبولوجيا ، ط١،جامعة الكويت ، كويت ، ١٩٨١، ص ١٩٤.
٣٥-د.احسان محمد الحسن ود.عبدالمنعم الحسني، طرق البحث الاجتماعى، دار الكتب للطباعة والنشر، جامعةالموصل، الموصل،١٩٨٢، ص ١٥٧.
٣٦-د.محمد ازهر سعيد السماك واخرون ، اصول البحث العلمى ، ط١، دار الكتب للطباعة والنشر، جامعة الموصل ، موصل ،١٩٨٦، ص٦٤.
٣٧-د. ابراهيم عثمان، سەرچاوەی پێشوو، ل٧٣.

* - بڕوانە پاشکۆی (١).

** ١- پ.د.صباح ئەحمەد نەجار، بەشی کۆمەڵناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.
٢- پ.د. یوسف حەمە صاڵح، بەشی دەروونناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.
٣- پ.د. طاهر حسۆ میرزێباری، بەشی کۆمەڵناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.
٤- پ.ی.د. عومەر پەتی، بەشی دەروونناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.
٥ - د . ڕەشید مەلاحسێن بەرواری، بەشی دەروونناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.
٦- د . سلیم بطرس االیاس ، بەشی کۆمەڵناسی، کۆلێژی ئەدەبیات، زانکۆی سەلاحەددین - هەولێر.

*** - بڕوانە پاشکۆی(٢).

٣٨-د. احسان محمد الحسن ود.عبدالمنعم الحسنى، طرق البحث الاجتماعي، سەرچاوەی پێشوو، ل. ٢١٤،٢١٥
٣٩-د. محمد ازهر سعيد السماك وآخرون، سەرچاوەی پێشوو، ل١٣١،١٣٩.

*– کۆی گشتی لەم خشتەیە (٢٦) لەبری (٢٠٠)، چونکە تایبەتە بەوانەی لە خشتەی (٥) دا ئارەزوویان لە منداڵی کوڕە .

*– کۆی گشتی لەم خشتەیە (٢٧) لەبری (٢٠٠)، چونکە تایبەتە بەوانەی لە خشتەی (٥) دا ئارەزوویان لە منداڵی کچە. **– ≅ ١٠٠ ٪

*– کۆی گشتی لەم خشتەیە (٤٠٠) لەبری (٢٠٠) چونکە لە دوو پرسیاری جیادا داوا لە نموونەکە کراوە جۆری کەلوپەلەکان دەستنیشان بکات. * * - ≅ ١٠٠ ٪

*کۆی گشتی لەم خشتەیە(٤٠٠) لەبری (٢٠٠) چونکە لەدوو پرسیاری جیادا داوا لە نموونەکە کراوە جۆری ڕنگەکان بۆ کوڕ و کچ دیاری بکات.

*– کۆی گشتی لەم خشتەیە (٩٥) لەبری (٢٠٠)، چونکە تایبەتە بەوانەی لە خشتەی (١٥) وەڵامیان بە (نەخێر) داوەتەوە. **– ≅ ١٠٠ ٪

*– کۆی گشتی لەم خشتەیە (٦٨) لەبری (٢٠٠)، چونکە تایبەتە بەوانەی لە خشتەی (٢١) کچیان پێ باشترە لە کوڕ. ** ≅ ١٠٠٪

*– کۆی گشتی لەم خشتەیە (٤٢) لەبری (٢٠٠)، چونکە تایبەتە بەوانەی لە خشتەی (٢١) کوڕیان پێ باشترە لە کچ. ** ≅ ١٠٠٪

پاشکۆی (١)

وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی بابەت/ فۆڕمی ڕاپرسی

زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر

کۆلێژی ئەدەبیات/ بەشی کۆمەڵناسی

ناونیشانی توێژینەوە

ڕۆڵی پێگەیاندنی خێزانی لە جیاوازی ڕەگەزیدا

(توێژینەوەیەکی مەیدانییە لە شارۆچکەی کەسنەزان)

دایك و باوکی بەڕێز.....

ئەم فۆڕمەی لەبەر دەستتە بۆ مەبەستی ئەنجامدانی توێژینەوەی زانستییە، هاوکاریکردنت بە وەڵامدانەوەی ڕاستیی پرسیارەکان، جێگای ڕێز و سوپاسە.

لەگەڵ ڕێزدا توێژەر/ م. ی. ئەسرین زرار قادر

یەکەم: زانیارییە گشتییەکان

- ڕەگەز: نێر( ) مێ ( )
- تەمەن: ( ) ساڵ
- ئاستی خوێندەواری: نەخوێندەوار( ) خوێندەواری هەیە( ) سەرەتایی( ) ناوەندی( ) ئامادەیی ( )دبلۆم( ) بەکالۆریۆس ( )

دووەم: زانیارییە تایبەتییەکان

- پێش ئەوەی منداڵتان ببێت حەزتان دەکرد کچ بێت یان کوڕ؟ کچ( ) کوڕ ( ) هەردووکیان ( )
- ئەگەر حەزتان لە کوڕە بۆچی؟( )
- ئەگەر حەزتان لە کچە بۆچی؟( )
- لەدابینکردنی پێداویستییەکان جیاوازی لەنێوان کچ و کوڕەکانت دەکەی؟ بەڵێ ( ) نەخێر( )
- لە پێدانی سۆز و خۆشەویستی هەستت کردووە جیاوازیت کردبێت لە نێوان کچ وکوڕەکانت؟ بەڵێ( ) نەخێر( )
- کام جۆرە کەلوپەلی یاریکردن بۆ منداڵی کچ بە پەسند دەزانی؟ ( )
- کام جۆرە کەلوپەلی یاریکردن بۆ منداڵی کوڕ بەپەسند دەزانی؟ ( )

- کام جۆرە رەنگ بەپەسند دەزانی بۆ جلوبەرگی منداڵی کچ؟ سپی( ) سوور( ) پەمەیی( ) پرتەقاڵی( ) زەرد( ) شین( ) قاوەیی( ) مۆر( ) خۆڵەمێشی( ) رەش( ) سەوز( )
- کام جۆرە رەنگ بەپەسند دەزانی بۆ جلوبەرگی منداڵی کوڕ؟ سپی( ) سوور( ) پەمەیی( ) پرتەقاڵی( ) زەرد( ) شین( ) قاوەیی( ) مۆر( ) خۆڵەمێشی( ) رەش( ) سەوز( )
- پێت باشە منداڵی کچ و کوڕ بەتێکەڵی یاری بکەن؟
  بەڵێ( ) نەخێر( ) بۆچی؟ ( )
- ئایا منداڵی کچ یان کوڕ باشتر و بەسوودترە بۆ خێزان؟ کچ( ) بۆچی؟ ( ) کوڕ( ) بۆچی؟ ( ) هەردووکیان( )
- ئایا هەست دەکەی جیاوازیت کردووە لەنێوان کچ و کوڕەکانت؟ بەڵێ( ) نەخێر( )

پاشکۆی (٢) خشتەی (١٩)

را و بۆچوونی شارەزایان سەبارەت به ئاستی راستیی بڕگەکانی فۆڕمی راپرسی روون دەکاتەوە

ژ .	ژ. بڕگە گونجاوەکان	ژ. بڕگە نەگونجاوەکان	ژ. ئەو بڕگانەی داوای چاککردنی کراوە
١	١٣	٨	٤
٢	٢٩	١	٠
٣	٢٤	٤	٢
٤	٣٠	٠	٠
٥	٢٧	٠	٢
٦	٢٥	٠	٥
کۆی گشتی	١٤٨	١٣	١٣

کۆی گشتی بڕگەکانی پێوانەکردن (٣٠)ە و ژمارەی شارەزایانیش (٦)ە.

کەواتە کۆی گشتی بڕگەکان = ژمارەی بڕگەکانی ئامرازی پێوانەکردنەکە× ژمارەی شارەزایان

واتە ٣٠×٦= ١٨٠ راستیی گشتی فۆڕمەکە= کۆی گشتی بڕگە راستەکان (گونجاوەکان) ÷ کۆی گشتی بڕگەکانی ئامرازی پێوانەکردنەکە. واتە ١٤٨ ÷ ١٨٠ = ٨٢,٢٢٪.

ملخص البحث

موضوع التميز على أساس الجنس أو التميز على أساس النوع الأجتماعي (الجندر) هو من أحد المواضيع المهمة والحساسة في مجال دراسات العلوم الأجتماعية التي تشغل مساحة واسعة للتحليل والتمحص والتعمق في حالة الأختلاف البايولوجي والتميز على اساس النوع الأجتماعي بين الذكر والأنثى. حكايات تاريخ التميز على أساس النوع الاجتماعي تعود الى المراحل البدائية للأنسان عندما حولت الاختلافات البايولوجية سببا للتميز الاجتماعي ، أي تقسيم العمل ، الدور، المكانة، تحديد الحقوق، الأمتيازات والواجبات وكل هذا أدى الى ظهور التميز على اساس الجنس والنوع الأجتماعي. الى جانب ذلك النضال النسوي وظهور الحركة النسوية "فيمينيزم" في القرن التاسع عشر والنضال من أجل المساواة في المجالات الاقتصادية، الاجتماعية، السياسية، الثقافية والفكرية كلها نتاج ظروف التميز والتي صنعتها المجتمع البشري خلال عصور من الزمن. تهدف هذه الدراسة الى تحقيق هدفين رئيسيين هما:

١- تحديد دور الأختلاف البايولوجي في ظهور التميز على أساس الجنس والنوع الأجتماعي.

٢- تحديد شكل التنشئة الاجتماعية للذكر والأنثى في العائلة الكوردية.

هذه الدراسة توصلت الى مجموعة من نتائج ابرزها:

- رفع مستوى التحصيل الدراسي كان سبب في تقليل التميز على أساس الجنس والنوع الاجتماعي.
- الوالدين اثناء اختيار الالعاب لأطفالهم يهتمون بمعنى والمضمون الأجتماعي للألعاب وكذلك عند أختيار لون الملابس للأطفال يفرض رأي المجتمع على رغبة الأطفال وذلك حسب الرأي السائد بأن الألوان الفاتحة للأنثى والغامقة للذكر.
- الأختلافات البايولوجية ، الدين، العادات والتقاليد، التأثيرات السلبية على فكر وسلوك مستقبل الأطفال هي من أبرز أسباب منع أو رفض اللعب المشترك والجماعي بين أطفال كلا الجنسين من قبل الوالدين.
- في العائلة الكوردية تختلف التنشئة الأجتماعية للأطفال حسب جنسها.

Abstract

Subject of discrimination based on the sex or discrimination based on gender, this subject is considered the most important subject and critical in the field of social sciences studies which engage a wide space of analysis, examination, and deepen in the case of biological difference and discrimination based on (gender) between male and female. Historical tales based on gender date back to the early stages of human life when the biological differences made a reason for social discrimination. This means the work division, role, and statue, specifying privileges and rights, and duties. All these things led to what is called discrimination based on sex kind and gender. Besides the women's struggle and the rise of feminist movement in the nineteenth century and struggling for equality in the economic, social, political, educational, and cultural fields which are all resulted from discrimination circumstances made by the human communities.

This study aims to achieve two main goals:

- Indicating the role of biological differences between male and female in creating social differences.
- Pointing out the styles of male and female socialization in Kurdish family.

This study reached to group of results which are the following:-

1. Raise the level of academic achievement caused to minimize the discrimination that based on sex and gender.
2. Parents always care in choosing games and dolls for their children and care in the meaning and content of these games, also when they are choosing clothes for their children always care in color and social opinions that means social opinion imposed to choose the light color for girls and dark ones for boys.
3. The biological and natural differences, religion, habits, and negative effects on the thought affect the future behavior of children. These are the most important reasons why imposing parents reject male and female game play.
4. In the Kurdish family, the socialization for children is different according to the sex.

ئەم سێ کتێبەم خوێندەوە

محەمەد عەلی قەرەداغی
ئەندامی کارای ئەکادیمیای کوردی

صدیقی بۆرەکەیی دەڵێن: کتێبخانەیەکی دەوڵەمەندی لە دەستخەتی کوردیدا هەیەو، پشت بەو دەسخەتانە گەلێ کاری ئەنجام داوە و تا ئێستە چەند کتێبی بڵاوکردووەتەوە.

لەمەوبەر من نەچوومەتە بواری هەڵسەنگاندنی ئەو بەرهەمانەیی و بە چاوێکی رەخنەگرانەوە سەرنجیانم نەداوە، ئەگەر لە کاتی تاوتوێکردن و سەیرکردنیشیاندا شتێکم دیبێ خۆم لەوە نەداوە لەسەری بنووسم و بیخەمە بەر رەخنە.

لەم ڕۆژانەدا سێ کتێبی بەسەر یەك و بەدەم یەکەوە بە ناوەکانی:

١. هەورامان باشتر بناسن
٢. کەرکوك یەکەمین شاری کوردستان
٣. مەل نامەی میر سادقی دینەوەری

لە ناو بڵاوکراوەکانی ساڵی ٢٠١٢ ی ئەکادیمیای کوردیدا چاپ و بڵاوبوونەوە.

کە بینیم سێ کتێب بۆ یەك کەس و لە سێ چوار مانگی سەرەتای ساڵێکدا بۆ کەسێکی دەرەوەی ئەکادیمیای کوردی چاپ کراون، سەرنجیان ڕاکێشام و گوتم: دەبێ ئەمانە شاکار بن و ئەم پیاوە کارگەلێکی گەلێ گەورەی ئەنجام دابێت و داهێنانێکی نوێ بن لە کەلەپوور و مێژووی کورددا.

نایشارمەوە و نهێنیش نادرکێنم ئەگەر بڵێم من هەشت ساڵە ئەندامی ئەکادیمیای کوردیم لەم ماوەدا ئەم دەزگایە سێ کتێبی بۆ چاپ کردووم.(1) بۆیە دەستمدایە کتێبەکان و چاوێکم پێدا گێڕان تا بزانم چییان تێدایە و چ خزمەتێك بە ڕۆشنبیری کوردی دەکەن تا ئەکادیمیای کوردی بەو شێوە بایەخیان پێدەدات و رز بە چاپکردنیاندا دەگرێت؟

بەڵێ دوای سەرنجدانیان و خوێندنەوەی چەند بەشێك لە هەر یەکێکیان

ئـەنجامێکم لێ بەدەسـت هێنـان و گەیشـتمە قەناعـەتێك کـە دەبـێ خوێندنـەوە و هەڵسەنگاندنێك بۆ ئەم بەرهەمانە ئەنجام بدەم.

بــە ڕاســتی دوای هەڵســەنگاندنێك و ســەرنجدان و بــەراوردکردنێك تووشــی حەپەسان و سەرسامی بووم. ئەمـەش لـەوەوە سـەری هەڵدا ئـەم دەزگایـە نـاوی خۆی بە خۆیەوەیـە و پێـی دەگـوترێ: (ئـەکادیمیای کـوردی) ئـەم نـاوەیش جگـە لـەوەی کـە ئـەم دەزگـا لـە کوردسـتاندا بـە باڵادەسـتترین دەزگـای ڕۆشـنبیری دادەنرێت – ئەم دەزگا دەباتە ئاستێك کە هیچ بەرهەمێکی لێـوە دەرنەچـێت یـان تیایـدا بڵاونەکرێتـەوە ئەگـەر مەرجـەکانی نووسـینی ئـەکادیمی – بـا لـە صـەدا صەدیش نەبێت– تێدا پەیڕەو و ڕەچاو نەکرێت.

منیش لەو چاوەوە و بەو بۆ ڕوانینە کتێبەکانی بۆرەکەییم دایە بـەر شـەماڵی هەڵسەنگاندن، بەڵام دوای شەنوکەو سووری خەرمانی کارەکانی بۆرەکەیی مایەدار نەبوو و بەرهەمێکی بە پێز و جێگەی دڵخۆشی لێ وەبەرنەهات.

ئەگەر بمەوێ چەوت و چێڵیی ناو کتێبەکان دیـاریی بکـەم و هەڵـەکان ڕاسـت بکەمەوە و لاپەڕە ڕەش بکەمـەوە زۆری دەوێـت و زۆریشـی پـێ ناچـێت قـەوارەی نووسینەکە قەبە دەبێت. لەبەر ئەوە وام بە بـاش زانـی کـورت و پوخـت لـە چـەند نموونەیەکدا ئەنجامی هەڵسەنگاندنەکەم بە خوێنەر بگەیەنم و، خۆم لە درێـژدادڕی و کـات بـە فیڕۆدانـی خـۆم و خوێنـەر لابـدەم. هـەر لەبـەر ئەمـەیش بەشـی زۆری سەرنجەکانم بە گشتی لە سەر هەر سێ کتێبەکەن.

یەکەم: یەکەم خاڵ و خاڵی سەرەکی بەوە دەست پێدەکەم کە بۆرەکـەیی – وابـزانم لەبـەر چـاوڕاوکردن لـە خوێنـەر– ئامـاژەکردنی بـۆ سەرچـاوە پشـتگوێ خستووە.

ئاشـکرایە بڕبـڕەی پشـتی کـاری ئـەکادیمی ئەوەیـە کـە نووسـەر لـە هێنـان و نووسـینی زانیاریـدا زۆر ئـەمین و دەسـتپاك و بـێ لایـەن بێـت، ئەمـەیش بـەوە دەردەکەوێت کە نووسەر – هەر نووسەرێك– هەر زانیارییەك یان بابەتێکی نووسی – کـە ڕا و بۆچـوونی خـۆی نـەبوو– لـە پـەراوێزەوە بـە ژمارەیـەکی دیـار و روون خوێنەر ڕێنومایی بکا بۆ لای ئەو سەرچاوەی بابەتەکـەی لـێ وەرگرتـووە. ئـەوەی کە لەم سێ کتێبـەی بۆرەکەییدا نییـە ئەوەیە. ئـەوەتا لـە سەرانسـەری هەرسـێ

کتێبەکەدا یەك پەراوێز نابینیت و یەك ئاماژە بۆ سەرچاوە ناخوێنیتەوە!

دووەم: چەواشەکردنی خوێنەر: بۆرەکەیی لە کۆتایی ئەم کتێبانەوە ناوی دەیان سەرچاوەی عەرەبی و کوردی و فارسی رز کردووە، کە گوایە کتێبەکەی لەبەر رۆشنایی ئەو سەرچاوانەدا نووسیوە، ئەمە جگە لەوەی — وەك نووسیم— لە هەموو کتێبەکەدا ئاماژە بۆ یەك زانیاریی نەکراوە کە بڵێت لە فلان سەرچاوەم وەرگرتووە. بەڵگەی چاوڕاوکردن لەو سەرچاوانەدا زۆر ئاشکرایە و، خوێنەر بە سەرنجدانێکی خێرا بۆی دەردەکەوێت کە بۆرەکەیی جگە لەوەی لە کارەکەیدا نازانستییانە و نا ئەکادیمییانە هەڵسوکەوتی کردووە، لە تەك خۆیشی و خوێنەریشدا دەستپاك و راستگۆ نەبووە. نموونەی ئەمە بە یەك خاڵ روون دەکەمەوە:

کە پێشەکیی کتێبی (**هەورامان باشتر بناسن**)ی نووسیوە لە کۆتایی پێشەکییەکەیەوە مێژووی ساڵی ٢٠٠٠ی داناوە، واتە لەو مێژووەدا لە کاری نووسینی ئەو کتێبە بووەتەوە، بەڵام کە سەرنجی لیستی سەرچاوەکانی دەدەین وەك لە لاپەڕە (١١٦) دا دەیخوێنینەوە سەرچاوەی مێژووی ٢٠٠٤و ٢٠٠٥ و ٢٠٠٦ی هێناوە.

سێیەم: زانیاری نادروست و بێ بنەما و هەڵە و پەڵە: بە روونکردنەوەی ئەم خاڵە خوێنەر گومانی بۆ ئەوە دەچێت بۆرەکەیی دەیەوێت — با بە ناڕەواییش بێت— هەموو بەرایی و یەکەمی و سەرەتایی دەستبەکاربوونێك لە رۆشنبیری کوردیدا بۆ خۆی قۆرخ بکات و کەس پێش ئەو کارو شیاوی جێگەی بایەخی ئەنجام نەدابێت. بۆ زیاتر روونکردنەوەی ئەم خاڵە با بەیەکەوە ئەم چەند دێڕەی بۆرەکەیی لە قەڵەمی خۆیەوە بخوێنینەوە:

((بە داخەوە نووسەرانی کورد تا ئێستا لە بارەی هەورامانەوە شتێکی وایان نەنووسیوە و ئەوەشی نووسرابێ جگە لە چەند دێڕ و پەراوێز سەبارەت بە هەورامان یا هێنانی چەند هۆنراوی هەورامی شتێکی تر نەنووسراوە و خۆرهەڵات

ناسانیش لـە گەشـت و نامەکانیانـدا هـەر چـەند دێرێکیـان لـە بـارەی هـەورامان و زاراوەی هەورامییەوە بە هەڵە نووسیوە کە کەلێکی وایـە نییـە و مێژوونووسـانی کـوردیش هـەر کـام کورتـە باسـێکیان دەربـارەی هـەورامان نووسـیوە و ئـیتر نووسراوێکی بە کەڵك لـە بـارەی هەورامانـەوە تـا ئێسـتا نـە نووسـراوە..........)) (هەورامان باشتر بناسن، ل: ٣).

بە پێچەوانەو نادروست دەرخسـتنی ئـەم نووسـراو و ئیـددیعا فـش و فـۆڵ و ناڕەوایـە زۆری ناوێـت، بـەڵام باشـتر وایـە هـەر لـە نووسـین و قەڵـەمی بۆرەکـەیی خۆیەوە ئەم قسانە پووچەڵ بکرێنەوە. بۆ ئەمـەیش دەچـمە لاپـەڕە (١٨) و ئـەم نووسینەی بۆرەکەیی وەکو خـۆی دەگوێزمـەوە: ((سـەبارەت بـە مێـژووی دەوری ئیسـلامەتی هـەورامان بەڵگـەمان پـەرتووکی مێـژووی هـەورامان نووسـراوی مـەلا عەبـدوڵڵای هـەورامانی و شـەرەفنامە دانـراوی مـیر شـەرەفخانی بتلیسـی و عالـەم ئارای عەباسی و نووسینی ئەسکەندەر بەگی تورکمانە.....)).

لێرەیشەوە دەگوێزمەوە بۆ لیسـتی سەرچـاوەکانی بۆرەکـەیی خـۆی کـە لـە لاپـەڕە (١١٦) دا باسـی چـەند سەرچـاوەی مێژووی هـەورامانی کـردووە کـە هـەر یەکێکیان بەسە بۆ ئەوەی بە بۆرەکەیی بگوترێ: کاکی برا! ئەها بزانە پێش تـۆ و چەند پێش تـۆ کەسـانی دی بـە درێـژی و دروسـتی باسـی هـەورامانیان بـە کتێـب نووسیوە.

٧٢- محەمەد ئەمین هەورامی، مێژووی هەورامان- تاران ٢٠٠٠.

٧٣- هادی رەشید بەهمەن- پەیامی هەورامان- هەولێر ٢٠٠١.

٧٤- جەلیلی عەباسی- ئاڤێستا- هەولێر ٢٠٠٣.

٧٥- قاضی عبدالله شیدا- تأریخ سلاطین هورامان- سنندج- ١٣٨٤ هەتاوی.

٧٨- منظفـر بهمـن سـلطانی هـورامی - تـأریخ هورامـان- تهـران- ١٣٨٦ هەتاوی.

ئەمانە جگە لە چەند سەرچاوەی دیش کە بـۆ هـەورامان تـەرخان کـراون، وەك کتێبەکەی محەمەد رەشیدی ئەمینی و ، کتێبە قەبە و گەورەکەی عبـدالرزاق.... و چەندی دی.

چوارەم: شپرزەیی و بێ سەروبەری نووسینەکان: بۆرەکەیی کە نووسینەکانی خستوونەتە سەر کاغەز بە شێوەیەکی وای نەنووسیون رێکخستن و رێکوپێکییان پێوە دیار بێت و، بابەتبەندی و خالّبەندیی دروستی بۆ نەکردوون، ئەمەیش شێوەی زۆری نووسینەکانیەتی بۆ نموونە تەماشای لاپەڕە (١٨) بکە کە باسی گوندی (هانە نەوتی) و (تەوێڵە) و (بیارە) و (باخە کۆن) دەکات — لە پێش ئەوانیشەوە چەند شوێنی دی — ناونیشانی بۆ هیچیان دانەناوەو تەنانەت بە فۆنتێکی رەش و جیایش نەنووسراون.

جگە لەوە کە دەبوو لە تەك باسی ئەو شوێنانەدا لە رووی جوگرافی و بیوگرافی و شتگەلی دیکەوە خوێنەریان لێ شارەزا بکرایەت.

وا بزانم ئەمەندە بەسە بۆ دەرخستنی بایەخی ئەم نووسراوە و ئەکادیمی نەبوونی ناوەرۆکەکەی.

کتێبی **(کەرکوك یەکەمین شاری کوردستان)**یش دەکرێت بە هەمان پێودان هەڵبسەنگێنرێت و دروستی و نادروستیی کارەکە پیشان بدرێت .

بەلاّم بێ تۆمارکردنی دوو سەرنجی کورت بە سەر ئەم کتێبەدا ناڕۆم:

یەکەم: ناونیشانەکەی. بە چ بەڵگەیەك ئەوە دەسەلمێنرێت کە کەرکوك یەکەم شاری کوردستان بێت؟ ئەی هەولێر کە لە کوردەواریدا بووە بە پەند و ئیدیۆم و بە شتێك زۆرکۆن بێت بۆ موبالەغە دەڵێن (لە هەولێر کۆنترە !)؟ ئەی شار و شوێنەکانی دی کوردستانی تورکیا و ئێران؟.

دووەم: با پێکەوە ئەم چەند دێرە هەلەق و مەلەقەی بۆرەکەیی بخوێنینەوە و دوایی بپرسین ئەرێ براله ئەم زانیارییانە لە کام لەو سەرچاوانەدا کە رزت کردوون نووسراون؟

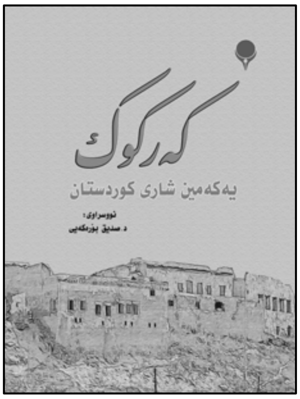

((بۆ وێنە لە دەوری تیریگاندا کە دوایین پادشای گۆتییەکانە لە ساڵی ٢١٠٩ی پێش زایین کاتێ ئووتوهگای ئەکەدی هێرشی هێنایە سەر شارەکە و تیریگانی تێ شکان، ئەوی لە دار دا گەلێ لە خەڵکەکەشی کوشت و گەلێکیشی لێیان شاربەدەر کرد و لەدەوری ئیسلامەتیشا لەبەر ئەوەی

خەڵکەکەی بەرگرییان لە شارەکە کردو نەیاندا بەدەستەوە گەلێکیان لێ کوژراو گەلێکیشیان لێ ئاوارە بوو، لە دەوری قەرەقۆینلوەکان گەلێ لە کوردەکانی کەرکوك ئاوارە کران و لە جێی ئەواندا هەندێ تورکیان داناو عوسمانییەکانیش گەلێك لە خەڵکەکەیان کوشت و گەلێ تورکمانیان جێنشین کرد و ئەمەش بۆ ئەوەی کە کەرکووك کانگای نەوتە)) (کەرکوك یەکەمین شاری کوردستان. ل:٧)

لەم قسە هەڵەج و بەڵەجانەی بۆرەکەیی تەنها بڕگەیەك هەڵدەبژێرم کە دەڵێ (لە دەوری ئیسلامیشا لەبەر ئەوەی خەڵکەکەی بەرگرییان لە شارەکە کردو نەیاندا بە دەستەوە گەلێکیان لێ کوژراو....) خۆزگە بۆرەکەیی ناوی ئەو جەنگەی پێ دەوتین کە لە کەرکووکدا کراوە! هەروەها خۆزگە مێژووی جەنگەکە و ناوی سەرکردەکانی بۆ دەستنیشان دەکردین!؟.

مەل نامە:

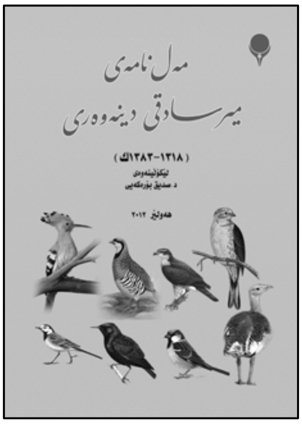

ئەگەر بمەوێ لە بارەی کتێبی سێیەمی بۆرەکەییەوە کە (مەل نامە)یە شتێکی کورت بنووسم دەڵێم:

بێ بەرنامەیی و نا ئەکادیمییەتی مۆری تەختی تەوێڵی ئەم کتێبەیشە. بۆرەکەیی ئەگەر لەو دوو کتێبەی دیدا - بە ڕەوا و ناڕەوا- کۆمەڵێك سەرچاوەی ریز کردبوو، لەم کتێبەیاندا تاکە سەرچاوەیەکیش چییە نەینووسیوە و ناوی نەهێناوە!

بۆیە بۆرەکەیی لەم کتێبەباندا رووبەڕووی ئەم پرسیارانە دەبێتەوە: ئەم کتێبە تا ئێستە چاپ بووە یا نە؟ دەستخەتی ئەم کتێبە لە کوێیە؟ چەند لاپەڕەیە؟ کێ نووسیویەتییەوە؟ ساڵی چەند و لە کوێ نووسراوەتەوە؟ ئەو زانیارییانەت لە بارەی ژیانی میر سادقی دانەریەوە لە کوێ هێناوە؟ چەندین پرسیاری تریش.

دوای ئەمە دەڵێم: لە پێشەکییە بێ سەروبەرو بزرکاوەکەیدا چەند قسەی بێ رێوشوێنی کردووە، وەك لە لاپەڕە (٣) دا نووسیویە:

((.... ناوی: هەڵۆ و سیمرخ و شاهێن و کەڵەشێر ئەبیسین کە هەر کام ئەفسانەیێکیان هەیە کە هەمووتان بیستووتانە)).

خوێنەر بۆی هەیە بڵێت : ئەو ئەفسانانە لە کوێ کۆکراونەتەوە؟ لای کێ دەستدەکەون؟ بە خوا کاکی برا من ئەو ئەفسانانەم نەبیستووە، تۆ چۆن لە خۆتەوە دەنووسی: (کە هەمووتان بیستووتانە)؟

ماوەیەك دوای ئەوە نووسیویە:

((کوردەکان هەر لە مێژەوە حەزیان لە باڵندە و پەلەوەر کردووە و لەم بارەوە گەلێ پەرتووك وناملیکە سەبارەت بە پەلەوەرەکان نووسراوە)) (مەل نامە . ل:٤).

خۆزگە بۆرەکەیی لەو (گەلە پەرتووك.....) چەند دانەیەکی دیاری دەکرد، یان سەرچاوەی ئەو قسەی خۆی پێ دەگوتین!

بێ بەرنامەیی و بێ بابەتبەندی خاڵێکی دیکەی ئەم کتێبەی بۆرەکەییە. ئەوەتا دوای پێشەکییەکی بێ ناونیشان دەچێتە سەر چەند باس و خواسی دی و، دوو لاپەڕە بەو شێوە دەنووسێ. دوای ئەوە و بێ جیاکردنەوە و بێ ناونیشان دەست بە کتێبەکە دەکات .

ئەوەیش کە دەچێتە پاڵ بێ بەرنامەیی ئەوەی بۆرەکەیی ئەوەی نەکردووە (مەل نامە)کە بە جیا بنووسێت و نووسینەکانی خۆیشی لە پەراوێزەوە بە جیا بنووسێت .

لە کۆتایی ئەمانەشەوە دەڵێم: کوردییەکەی بۆرەکەیی وەك ناوەرۆکی کارەکانی بێ قۆرت و گرێ نین و زمانی کوردی سفتوسۆڵ و ڕەوان نییە و لە گەلێ جێگەیدا بزرکاوی زمانەکەی سەرباری بێ بەرنامەیی و نا ئەکادیمیایی کارەکەیەتی!

دوا وتەشم دەڵێم: کورد دەڵێ ئەگەر جارێ فێڵت لێ کردم خوا بتگرێ. ئەگەر بوو بە دوو جار خوا خۆم بگرێ! ئەی ئەگەر بوو بەسێ جار چی بە (ئەکادیمیای کوردی) بڵێین؟

پەراوێز:

(١) ئەوەیش نەبووە لەم ماوەدا بەرهەمی دیکەم وەك کتێب جگە لەو سێ کتێبە نەنووسیبێت، بەڵکو لەم ماوەدا بە قەوارەی گەورە و بچووك لەو ماوەدا (٢٢) بیست و دوو کتێبم لە کوردستاندا– کە بەشی زۆریان لە ئاراس بوون– چاپ کردووە.

له ماڵئاوایی ژنه کوردناسی ئیتالیایی میریلا گالیتی دا

(١٩٤٩-٢٠١٢/٩/٤)

د.نەجاتی عەبدوڵڵا*

داخەکەم کە مەرگ هات نە لە دەرگا دەدات و نە پرسیش بە کەس دەکات، بەڵکو زۆر بە خشپەیی ئەوەی بیەوێ بینی لێ دەگرێ و دەیباتەوە بۆ ئەو دونیایەی کە دواجار هەموو بوونەوەرێك، چ زوو و چ درەنگ هەر دەبێ پێی بگات. ئەو سپێدەیەی ئەندریای کوڕەزاکەی لە نامەیەکی ئەلیکترۆنی بە ئیتالیایی و ئینگلیزی هەواڵی مەرگی گالیتی بۆ نووسیبووم، زۆر خەمبار بووم. حەزم دەکرد هەواڵەکە ڕاست نەبێت، بەڵام زۆر هەواڵ هەیە مرۆ حەز دەکات هەرگیز ڕاست نەبێت کەچی بە پێچەوانەوە ڕاست دەردەچێت. لەگەڵ خوێندنەوەی ئەم نامەیە یادەوەریم بردمییەوە بۆ پاریس، دروست بۆ نەورۆزی ئەمساڵ، کاتێك داوەتی پاریس کرابووم. لەوێ یەکێکی دیکە لەو کەسایەتییانەی، کە وەك ئەندامی دەستەی ئەنیستیتووی کوردی داوەت کرابوو، د.میریلا گالیتی بوو، ڕێکەوت وابوو گالیتی و د.حەمید بۆزئەرسلان و د.کریستین ئالیسۆن و د.جەلیلی جەلیل و د. ئەفرام عیسا یووسف و بەندە و کۆمەڵێك ناوی دیکە، هەر هەموومان ئەندامی بەشی زانستە کۆمەڵایەتییەکانی ئەنیستیتووی کوردی بووین. ئەو ڕۆژە هەڵبژاردنی هەموو بەشەکان کرا و تەواوی ئەم ڕۆژە هەر هەموومان، تا نزیکەی نیوەی شەو، لە ئێوارەیەکی پاریسیدا بەیەکەوە بووین. دواتر بۆ چەند

*سکرتێری ئەکادیمیای کوردی

جارێك مـن و گـالیتی لـە بارەگـای ئەنیسـتیتووی کـوردی لـە پـاریس یەکـدیمیان بینییـەوە، لەبیرمـە لـە دوایـن چـاوپێکەوتنمان لـە پـاریس دوو دانـە لـە کتێبـە تازەکـەی خـۆی لەسـەر عێـراق (عێـراق دڵـی جیهـان) بـە زمـانی ئینگلیـزی و نامیلکەیەکی خۆی بە ئیتالیایی لەسەر کورد بۆ کتێبخانەی ئەکادیمیای کوردی بە دیـاری پێـدام، گوتیشـی بـەم نزیکانـە سـەردانی کوردسـتان دەکـەم و سـەری ئەکادیمیای کوردی دەدەم، تەنانەت دڵی هێندە خۆشبوو، وەکو منـداڵ لەبـەردەم دەرگـای کتێبخانـەی ئەنیسـتیتووی کـورد هەڵدەپـەڕی، ئـەو ڕۆژەی هـەواڵی مردنەکەیم بۆ هات یەکسەر ئەم هەڵپەڕین و دڵخۆشییەی ئەوم بیرکەوتـەوە و قـەت بیرم بۆ ئەوە نەدەچوو بەم ناوەختە کۆچی دوایی بکات، بۆیـە ئێسـتەش لام وایـە ئەم هەواڵە ڕاست نییە، بەڵام ئەفسووس، ڕاستیان گوتووە ئـادەمی شـیری خـاوی خواردووە!

میریلا گالیتی، ساڵی ١٩٤٩، لە بۆلۆنیا (بۆلۆن)ی ئیتالیا لە دایك بـووە. لـە سـاڵی ١٩٧٠ـەوە لـە سـۆنگەی نووسـینی کارنامـەی دکتۆراکەیـەوە سـەردانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاسـت، بەتایبـەتیش سـەردانی کوردسـتانی کـردووە. سـاڵی ١٩٧٤ کارنامەی دکتۆرا لە زانستە سیاسییەکان لە زانکۆی بۆلۆنیا (بۆلۆن) لە ئیتالیـا بـە ناوونیشانی (*سـترەکتووری سیاسـی و بـەها کولتوورییـەکانی کۆمەڵگـەی کـوردی*) بەدەست دەهێنێ. دوای تەواوکردنی کارنامەی دکتۆرایەکەی ماوەیـەك لـە بەغـدا و قاهیرە و جەزائیر دەخوێنێ. لە حوزەیرانی ١٩٨٨دا، یەکەمین ئەورووپایی بوو، لە لوبنـان چـاوی بـە عەبـدوڵڵا ئۆجـەلان کـەوت. لـە ئـەیلوولی ١٩٨٩ دا لـە تورکیـا سەردانی ئەو کوردانەی کرد، کە لە دەست شاڵاوی بەدناوی ئەنفال ڕایان کردبـووە تورکیا. لە ساڵی ١٩٩٠دا وانەی مێژوو و شارستانییەتی کوردیی لە زانکۆی بۆلۆنیـا و ترێسـت وتووەتـەوە، سـاڵی ١٩٩٤یـش لـە زانکـۆی سـەلاحەددین و سـلێمانی سیمیناری پێشکەش کردووە. هەروەها ساڵی ٢٠٠٠ وانەی کۆمیونیتەی ئیسلامی لە زانکۆی کافۆسکاری وتووەتەوە، دواتریش لە فـاکولتی لێکۆڵینـەوەی سیاسـیی لـە زانکـۆی دووەمـی نـاپۆلی وانـەی مێـژووی وڵاتـانی ئیسـلامی وتووەتـەوە. بیبلیۆگرافیای نووسین و بەرهەمەکانی زۆرن و زۆربەیشی لەسـەر مێـژووی کـورد و کۆمەڵگەی کوردەوارین، بەشێکیشـی لەسـەر کەمینـە نەتـەوەکانی ڕۆژهـەڵاتن، بـە

تایبەتیش لەسەر کریستیانەکانی عێراق. هەروەها چەند کتێب و لێکۆڵینەوەی لەسەر مێژووی عێراق و سوریا هەیە. نووسیاری (٢٠) کتێب و زیاتر لە (١٥٠) وتار و لێکۆڵینەوەی زانستییە، کە بەشێکیان وەرگێڕدراونەتە سەر زۆر لە زمانان. داخەکەم ڕۆژی ٢٠١٢/٩/٤ لە ڕۆما کۆچی دوایی کرد، ڕۆژی ٨ ی مانگیش، کاتژمێر چوار و نیوی ئێوارە لەناو ئاپۆرای دۆستان و خزم و مامۆستایانی زانکۆ بە خاك سپێردرا.

بیبلیۆگرافیای بەشێك لە بەرهەمەکانی

1974

1-*Struttura politica e valori culturali nella società curda : tesi di laurea,* di Mirella Galletti, [Bologna] : [Univ. degli studi], 1974., xvii, 387 leaves : map ; 29 cm. ; Tesi di Laurea, Università degli Studi di Bologna, 1973-74.

١-"سترەکتووری سیاسی و بەها کولتوورییەکانی کۆمەڵگەی کوردی"، کارنامەی دکتۆرا لەژێر چاودێری ئەنتۆنیۆ مەرازی، زانکۆی بۆلۆنیا، ئیتالیا، (٣٨٧ لاپەڕە).

1975

2-«L’ultima rivolta curda in Iraq», in *Oriente Moderno* LV, 9-10, Rome, pp:462-472.

٢- "دوایین شۆڕشی کورد لە عێراق"، گۆڤاری ڕۆژهەلاتی نوێ، بەرگی پەنجا و پێنج، (٩-١٠)، ڕۆما، لا: ٤٦٢-٤٧٢.

1978

3-«Curid e Kurdistan in opere italiane del XIII-XIX secolo», in *Oriente Moderno*, anno LVIII, 11, Rome, pp:563-596.

٣- "کـورد و کوردسـتان لـه نووسـراوه ئیتالیاییـەکان لـه سـەدەکانی سـێزدە- نۆزدەدا" گۆڤاری ڕۆژهەلاتی نوێ، سالّی ٥٨، ژماره١١، ڕۆما، لا:٥٦٣-٥٩٦.

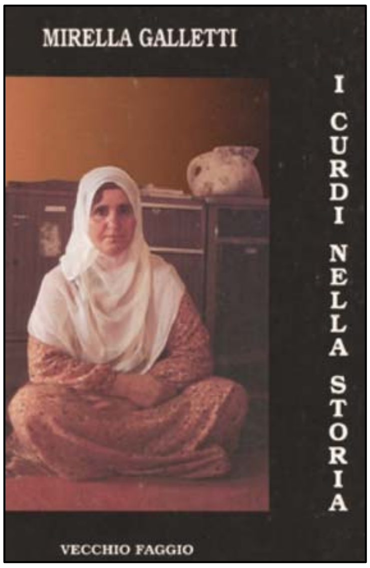

1990

4- *I Curdi nella storia*, Ed. Chieti : Vecchio Faggio, (351p).

٤-کورد له مێژوودا، فاگیۆ، (٣٥١ لاپەرە)

1991

5-«I Curdi nella il guerra del Golfo», in *Oriente Moderno nuova serie*, anno X, 1-6, Rome, pp:1-23.

٥- "کـورد لـه جـەنگی کەنـداودا"، گۆڤـاری ڕۆژهـەلاتی نـوێ زنجـیرە نـوێ، سـالّی دەیـەم، (١-٦)، ڕۆما، لا:١-٢٣.

1993

6-«Kurdistan, un mosaico di sei popoli», in *ARES, Revue de Politique Intenrationale et Conflits Ethniques*, 1, pp:26-34.

٦-"کوردستان مۆزایکی شەش گەل"، گۆڤاری سیاسەتی نێودەولّەتی و تەنگژەی ئیتنیکی، ژماره ١، لا:٢٦-٣٤.

7-Cenni sulla letteratura curda, trad. de «Bâzne», in *Almanaco letterario*, Edizioni della Lisca, Milan, pp:47-54.

٧-"تێبینی دەربارەی ئەدەبیاتی کوردی".سالّنامەی ئەدەبی، میلانۆ، لا:٤٧-٥٤

1994

8-«Kurdistan : I giochi regionali proseguono : I Curdi in Iran, intervista a Mustafa Hijri» in *Politica Internazionale* nº 3, Rome, pp:75-92.

٨-"کوردستان: گەمە هەرێمییەکان بەردەوامن: کورد لە ئێران چاوپێکەوتن لەگەڵ مستەفا هیجری". گۆڤاری سیاسەتی نێودەوڵەتیی، ڕۆما، ژمارە ٣، لا:٧٥-٩٢.

9-«La politica italiana verso assiri e curdi» in *Storia contemporanea* nº 3, pp:391-419.

٩-"سیاسەتی ئیتالیایی لە هەمبەر کورد و ئاسوورییەکان" گۆڤاری مێژووی هاوچەرخ، ژمارە ٣، لا:٣٩١-٤١٩.

10-«Kurdistan : A Mosaic of Peoples», in *Acta Kurdica*, the International Journal of Kurdish & Iranian, pp:43-52.

١٠-"کوردستان: مۆزایکی گەلان". گۆڤاری ئاکتا کوردیکا، لا:٤٣-٥٢.

11-«Ahmad Khânî 'Mem û Zîn' : L'amore per la patria», In *Forma di Parole*, 3e série, 2e année, 4, Crocetti Editore, pp:47-65.

١١-"مەم و زینی ئەحمەدی خانی: خۆشەویستی نیشتمان". گۆڤاری فۆرما دی پارۆل، لا:٤٧-٦٥.

12-«Kurdistan, polveriera dimenticata : un popolo in cerca di una patria sicura. Minoranze in pericolo : gli assio-caldei. 'Noi, vasi di coccio tra arabi e curdi ?» , in *Mondo e Missione*, pp:488-492.

١٢-"کوردستان وڵاتێکی فەرامۆشکراوی پارچەپارچەکراو: گەلێك بە دوای نەوایەکی ئارامدا دەگەڕێ"، لا:٤٨٨-٤٩٢.

1995

13-«Italian Policy Toward Assyrians and Kurds», in *Journal of the Assyrian Academic Society*, vol. IX, 2, Santa Barbara, pp:3-24.

١٣-"سیاسەتی ئیتالیا بەرانبەر ئاسووری و کوردەکان"، لە گۆڤاری ئەکادیمیای زانستیی ئاسووری، بەرگی نۆیەم، لا:٣-٢٤.

14-«The Woman's Role in the Kurdish Society according to European Literature», in *Iran-Nameh*, 1 (11), pp:18-19.

١٤-"ڕۆلی ژنان له کۆمه‌ڵگه‌ی کوردی به‌گوێره‌ی ئه‌ده‌بیاتی ئـه‌ورووپی"، گۆڤـاری ئێران-نامه ١(١١)، لا:١٨-١٩.

15-« The Italian Contribution to Kurdology (13th to 20th Century) », In *Journal of Kurdish Studies*, Volume 1, pp. 97 – 112.

١٥-"به‌شداری ئیتالیاییه‌کان له کوردناسی (سه‌ده‌کانی ١٣ تا ٢٠)، له گۆڤاری لێکۆڵینه‌وه‌ی کوردی، به‌رگی یه‌که‌م، لا: ٩٧-١١٢

1999

16-I *curdi : un popolo transnazionale* / a cura di Mirella Galletti., Roma : EdUP,109 p

١٦-کورده‌کان گه‌لێکی ترانس ناسیۆنال"، ڕۆما، (١٠٦ لاپه‌ڕه).

17-“The Kurdish issue in Turkey ». In: *International Spectator*, (special issue- Parti des travailleurs du Kurdistan (31), vol.34: n°1, pp. 123-134.

١٧- "پرسی کورد له تورکیا"، گۆڤاری ئه‌نته‌رناشیۆنال سپێکتاتۆر، ژماره ١، لا: ١٢٣-١٣٤

2000

18-« Deux lettres de Chérif Pacha à Benito Mussolini », In : *Études kurdes*, Paris, L’Harmattan, n° (2.), 2000, p. 65–82.

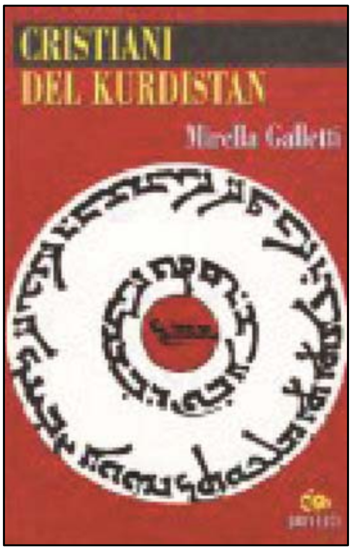

١٨- "دوو نامه‌ی شه‌ریف پاشا بۆ مۆسۆلینی"، گۆڤـاری لێکۆڵینـه‌وه‌ی کـوردی، ژمـاره (٢)، لا: ٦٥-٨٢

2001

19-Le relazioni tra Italia e Kurdistan. In *Quaderni di Oriente Moderno*. anno. 20, no. 3,. n.s.; Roma : Istituto per l'Oriente, (223p)

١٩-پێوه‌نـدی نێـوان ئیتالیـا و کوردسـتان.

گۆڤــاری لاپـــەڕەکانی ڕۆژهـــەڵاتی نــوێ، ژمــارە ٣، ڕۆمــا، ئەنیســتیتووی ڕۆژهەڵات.

20-« Western images of the woman's role in Kurdish society » In: *Women of a non-state nation :* the Kurds Shahrzâd Mojab. Costa Mesa : Mazda, pp. 209-225.

٢٠- "ئیماژی ڕۆژئاوایی بۆ ڕۆڵی ژن لە کۆمەڵگەی کوردیدا"، کتێبی: *کوردەکان: ژنانی وڵاتانی بێ دەوڵەت*، شەهرزاد موجاب، مازدا، لا: ٢٠٩-٢٢٥

21-"Kurdish cities through the eyes of their European Visitors", In: *Mirella Galletti, Le relazioni tra Italia e Kurdistan*, [Roma], Istituto per l'Oriente C.A. Nallino, pp. 109-148.

٢١- "شارە کوردییەکان لە ڕوانگەی گەشتیارە ئەوروپاییەکاندا"، کتێبی: پێوەندی نێوان ئیتالیا و کوردستان، ڕۆما، لا: ١٠٩-١٤٨

2002

22- *Incontri con la società del Kurdistan*, Fiesole : Name, 251 p

٢٢- ژوان لەگەڵ کوردستانی سەربەخۆ، (٢٥١ لاپەڕە).

2003

23- *Cristiani del Kurdistan : assiri, caldei, siro-cattolici e siro-ortodossi*, di Mirella Galletti ; con contributi di Alessandro Mengozzi ; introduzione di Franco Cardini, Roma : Jouvence, . 331 p

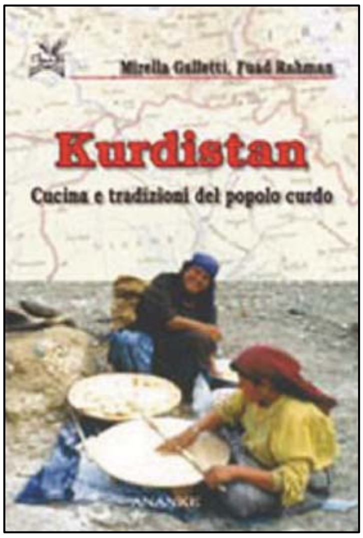

٢٣- کریســتیانەکانی کوردســتان: ئاســووری، کلــدانی، ئاســووری کاتۆلیــک و ئاســووری ئۆرتۆدۆکس، ڕۆما، (٣٣١ لاپەڕە).

2005

24-«Kirkuk : The Pivot of Balance in Iraq. Past and Present», in *Journal of Academic Assyrian Studies*, vol. 19, 2, pp : 21-51

٢٤-"کـەرکووك: خـاڵی پاراسـەنگە لـە عێراقـدا. دوێـنی و ئێسـتا". گۆڤـاری ئەکادیمیای زانستی ئاسووری، بەرگی ١٩، ٢، لا: ٢١-٥١

2007

25-« La bataille de Čālderān dans un tableau du XVIe siècle », In : *Studia iranica* (Paris), ISSN 0221-5004 (2007) vol. 36, n° 1, p. 65-86.

٢٥-"جـەنگی چاڵدێران لـە تابلۆیـەکی سـەدەی شـانزەهەمدا"، گۆڤـاری سـتادیا ئێرانیکا، بەرگی ٣٦، لا: ٦٥-٨٦

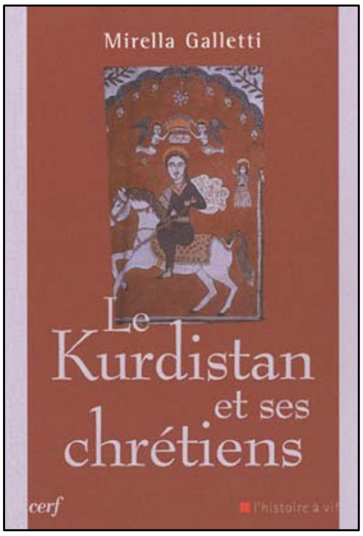

26-«I Curdi da vinti a vincitori ?» in *Il Ponte* nº 11, Rome, pp:39-51.

٢٦-"کورد لە دۆڕاندنـەوە بـۆ بردنـەوە"، ئـەل پۆنتا، ژمارە ١١، ڕۆما، لا:٣٩-٥١.

2008

27-*Kurdistan. Cucina e tradizioni del popolo curdo*, Ananke, Turin, (111p).

٢٧- کوردسـتان: نانـدین و ترادسـیۆنی گـەلی کورد، (١١١ لاپەڕە).

28-«Some Catholic Sources on Jazira (1920-1950), *Kervan - Rivista Internazionale di Studi afroasiatici*, pp : 15-28

٢٨-"چەند سەرچاوەیەکی کاتۆلیکی لەسەر جەزیرە(١٩٢٠-١٩٥٠)"، کێرڤان، لا: ١٥-٢٨.

2009

29-«Cuisine and Customs of the Kurds and their Neighbors» in *Journal of Assyrian Academic Studies*, vol. 23, nº1, pp : 40-63

٢٩-"نانـدین و داب و نـەریتی کـورد و هاوسـێکانیان"، گۆڤـاری لێکۆڵینـەوەی ئەکادیمی ئاسووری، بەرگی ٢٣، ژ ١، لا: ٤٠-٦٣

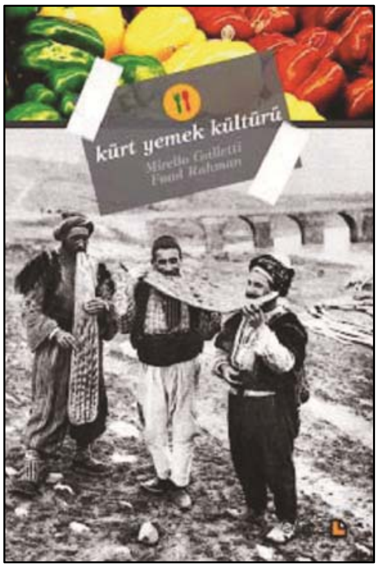

2010

30- *Le Kurdistan et ses chrétiens* ; traduit de l'italien par Jacqueline Martin-Bagnaudez et Noël Lucas ; préface de Louis Sako,... ; postface de Jean-Marie Mérigoux, Paris : les Éd. du Cerf, (399p).

٣٠-کوردستان و کریستیانەکانی کوردستان، وەرگێڕانی لە ئیتالیاییەوە بۆ فرەنسی، پاریس، (٣٩٩ل)

31-*Kürt yemek kültürü*, Avesta yayinlari, Istanbul, (144p).

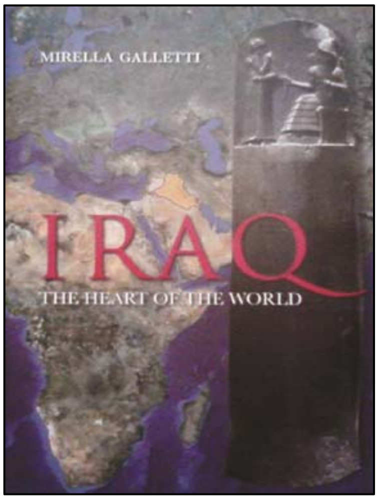

٣١- کولتووریناندینی کوردی، بڵاوکراوەی ئاڤێستا، ئیستانبوول، (بە زمانی تورکی)، (١٤٤ لاپەڕە).

32-«L'âne dans la société et la culture kurde - passé et présent », in *Revue d'Ethnozootechnie*, 87, pp:95-98.

٣٢-"کەر لە کۆمەڵگە و کولتووری کوردی دا"، گۆڤاری ئیتنۆزوتێکنی، ژمارە ٨٧، لا:٩٥-٩٨.

2011

33-«Correspondance between Eugenio Pacelli, Secretary of State and Angelo Giuseppe Roncalli, Apostolic Delegate to Turkey (1935-1939)» in *Surdi sull'Oriente Cristiano*, 15, Academia Angelica-Costantiniana di Lettere, Aerti e Scienze, Rome, pp: 98-131 & in: *The Journal of the Kurdish Academy*, Kurdistan, Erbil, Vol 22, pp: 7-25.

٣٣-"نامەکاری نێوان ئۆژینۆ پاسێلی، سکرتێری دەوڵەت و ئەجیلۆ گیوسپی رۆنسالی له تورکیا (١٩٣٥-١٩٣٩)" Surdi sull'Oriente Cristian، ژماره ١٥، لا: ٩٨-١٣١ هەروەها لە گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، کوردستان، هەولێر، ژمارە ٢٢، لا: ٧-٢٥ دووبارە بڵاوکرایەوە.

34-*Iraq, il Cuore del Mondo*, Ambassade d'Iraq en Italie, Rome.

٣٤- عێراق دڵی جیهان، ڕۆما، ئیتالیا. (بە ئیتالیایی).

35-*Iraq, the Heart of the World*, Ambassade d'Iraq en Italie, Rome, (190p).

٣٥- عێراق دڵی جیهان، ڕۆما، ئیتالیا، ١٩٠ لاپەڕە، (بە زمانی ئینگلیزی).

سەرچاوە:

1-« Décès du Professeur Dr. Mirella Galletti », in www.institutkurde.org.

٢-ماڵپەری کتێبخانەی بریتانی (British Library)، لەندەن.

٣- نەجاتی عەبدوڵڵا، *بیبلیۆگرافیای کوردناسی، کورد و کوردستان لە سەرچاوە فەرەنسییەکاندا*، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠٠٩

٤- نەجاتی عەبدوڵڵا، *بیبلیۆگرافیای کوردناسی، کورد و کوردستان لە سەرچاوە ئینگلیزییەکاندا*، لە بڵاوکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی، هەولێر، ٢٠٠٩

پوختەی کار و چالاکییەکانی
ئەکادیمیای کوردی
لە ساڵی یەکەمی خولی دووەمیدا

سکرتێری ئەکادیمیای کوردی

ئەکادیمیای کوردی میوانداری ئیسماعیل بێشکچی دەکات

لە دەستپێکی مانگی داهاتوودا، لە چوارچێوەی گەشتەکەیدا بۆ هەرێمی کوردستان، ئەکادیمیای کوردی میوانداری نووسەر و سۆسیۆلۆگی گەورەی تورك ئیسماعیل بێشکچی دەکات. لە نامەیەکی ڕەسمییدا، کە سەرۆکی ئەکادیمیای کوردی بە تایبەت بۆ بێشکچی ڕەوانەکردبوو، تێیدا داوای کردبوو لە کاتی سەردانەکەیدا بۆ هەرێمی کوردستان میوانداری ئەکادیمیای کوردی قەبووڵ بکات، بێشکچی وەڵامی لە سەرۆکی ئەکادیمیا گێڕاوەتەوە، کە بە شانازییەوە داواکە پەسند دەکات. لە کاتی خۆیدا ئاگاداری زۆرتر بڵاودەکەینەوە.

لە دەستپێکی مانگی ئەیلوولی ئەمساڵ، ساڵێکی تەواو بەسەر کار و چالاکییەکانی تەمەنی یەکەم ساڵی خولی دووەمی ئەکادیمیای کوردی تێدەپەڕێ. لەگەڵ پێنانە ناو تەمەنی دووەمین ساڵی خولی دووەمیدا، پوختەی کار و چالاکییەکانی ئەکادیمیای کوردی دەخەینە بەرچاوی خوێنەرانی خۆشەویست.

یەکەم: کۆڕ و سیمینیارەکان

لە درێژەی مانگەکانی (ئادار–ئەیلوول)[1]ی ئەمساڵدا، ئەکادیمیای کوردی لە هۆڵی مەلا مەحموودی بایەزیدی لەناو تەلاری ئەکادیمیای کوردی، زنجیرەیەک کۆڕ و سیمیناری بۆ ژمارەیەک پسپۆر و مامۆستای زانکۆ ئەنجام دا. وا لە خوارەوە باسێکی کورتی ئەم کۆڕ و سیمینارانە دەخەینە بەرچاو:

١– ئێوارەی (ڕۆژی چوارشەممە ٢٨ ی ئادار، کات: ٤ ی ئێوارە) کۆڕێکی هاوبەش بۆ بەڕێز فەلەکەدین کاکەیی و د. عیرفان مستەفا ڕێکخرا. لە بەشی یەکەمی کۆڕەکەدا بەڕێز فەلەکەدین کاکەیی لەژێر ناونیشانی (پەیوەندی فەرهەنگی یارسان بە فەرهەنگی زەردەشتییەوە) باسێکی پێشکەش کرد، دواتر د. عیرفان مستەفا لەژێر ناونیشانی (*ئیسلام و ئایینی حەقیقەت، خاڵی هاوبەش و پەیوەندییان*) باسەکەی خۆی پێشکەش کرد.

٢– ئێوارەی (ڕۆژی چوارشەممە ١١ی نیسان، کات: ٤:٣٠ ی ئێوارە) کۆڕێک بۆ د. محەمەد عەلی سوڵتانی) لەژێر ناونیشانی (*بنچ و بنەوانی فەرهەنگی یارسان و کاریگەری لەسەر فەرهەنگی ئێران*) سازکرا.

٣– ئێوارەی (ڕۆژی دووشەممە ١٦ ی نیسان، کات: ٤:٣٠ ی ئێوارە) کۆڕێک بۆ محەمەد تۆفیق عەلی ئەندامی ئینستیتوتی زمانەوانیی میری لە بەریتانیا بە ناونیشانی (*بەسەرهاتی زمانی کوردی لە ڕابردوو و ئێستا و ئایندە*) سازکرا.

٤– ئێوارەی (ڕۆژی چوارشەممە ٢٥ ی نیسان، کات: ٤:٣٠ ی ئێوارە) کۆڕێک بۆ د. ئەفرام عیسا یووسف بە ناونیشانی (*سەلاحەددینی ئەیووبی، لە ڕوانگەی مێژوونووسە ئاسوورییەکاندا*) ساز کرا.

٥– ئێوارەی (ڕۆژی چوارشەممە ٩ی ئایار، کات: ٥: ی ئێوارە) کۆڕێک بۆ پرۆفیسۆر. د موحسین محەمەد حوسێن به ناو و نیشانی (*ڕۆژهەڵاتناسی، پردێك لەنێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا*) سازکرا.

[1] بۆ کۆڕ و سیمینارەکانی (ئەیلوولی ٢٠١١–شوباتی ٢٠١٢) بگەڕێوە بۆ ڕاپۆرتی کار و چالاکییەکانی ئەکادیمیای کوردی، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٢١، ٢٠١٢، لا: ٥٩٧–٦٠٢

٦- ئێوارەی (ڕۆژی چوارشەممە ٢٣ ی ئایار، کات: ٥: ی ئێوارە) کۆڕێك بۆ د. زرار سدیق تۆفیق بە بە ناونیشانی (*تێڕوانینی کورد لەبارەی مێژوو و نەژادی خۆیەوە، لە سەرەتاوە تا سەدەی بیست*) سازکرا.

٧- ئێوارەی (ڕۆژی چوارشەممە ٣٠ ی ئایار، کات: ٥: ی ئێوارە) کۆڕێك بۆ دکتۆر کەندال نەزان بە بە ناونیشانی (*چاوپێداخشانێك بۆ سەر خەباتی زمانەوانیی ٢٥ ساڵەی "کورمانجی" لە ئەورووپادا*) سازکرا.

٨- ئێوارەی (ڕۆژی چوارشەممە ٢٠ ی حوزەیران، کات: ٥:٣٠ ی ئێوارە) کۆڕێکی بۆ دکتۆر حەیدەر لەشکری بە بە ناونیشانی (*وێنەی کورد لە گوتاری ئایینی شیعەدا*) سازکرد.

٩- ئێوارەی (ڕۆژی سێشەممە ١٨ ی ئەیلوول، کات:٥ ی ئێوارە) کۆڕێك بۆ دکتۆر محەمەد شەریف لەژێر ناونیشانی (*بۆچوونەکانی کۆڕبەندی هزری ئیسلامی لە کوردستان*) سازکرا.

دووەم: چاپکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی

ئەو چاپکراوانەی کە ئەکادیمیای کوردی لەماوەی یەکەم ساڵی خولی دووەمی خۆیدا بڵاوی کردوونەتەوە ئەمانەن:

١- سەرکەوت سەعدی قادر، *نامۆیی لە ڕۆمانەکانی (سەلاح عومەر)دا*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١، (١٩٥ ل).

٢- بابا ڕەسول نووری ڕەسوڵ، *پێکهاتەی ژمارە لە زمانی کوردیدا*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١، (٦٥ ل).

٣- د. محسن محمد حسین، بحوث *في التأريخ الكردي*، م حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١ (٣٨٤ ل)

٤- سەفەر کەریم هاواری، *پێشمەرگە لە دیرۆك و ئەدەبیات و هونەری کوردیدا*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١١، (١٢٤ ل).

٥-پیرداود مەخمووری، *سۆزێ چاوشین*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٦٥ل)

٦- د. جەبار ئەحمەد حوسێن، *بینای ساتیرا لە کورتە چیرۆکی کوردی کوردستانی عیراق (١٩٧٠ – ١٩٩٠)*، چ حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٣٠١ ل)

٧- کۆمەڵێك مامۆستای زمانی کوردی، فەرهەنگی هەرزە، چ حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٦٨ ل).

٨- د. خانزاد عەلی، *زمانی شیعری حاجی قادری کۆیی و مەحوی و شێخ ڕەزای تاڵەبانی*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٥٧٩ ل).

٩- د.عوسمان دەشتی، *دیوانی وەفایی*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٥٢٣ ل)

١٠- حەمدیە حەسەن محەمەد، *لایێ هونەری و ناڤەرۆکا هۆزانا سەبری بۆتانی*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٣٠١ل).

11- Dr.Nouri Talabany, Arabization Of The Kirkuk Rejion, Imp: Haji Hashim, Erbil, (138 p)

١٢-د. عەبدوڵلا غەفوور، *جوگرافیای کوردستان*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٣٧٨ ل).

١٣- دەروون عەبدولڕەحمان ساڵح، *ئیکۆنۆمی لەئاستەکانی زمانی کوردیدا*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢١٤ ل).

١٤ – لێژنەی فەرهەنگ لە ئەکادیمیای کوردی، *زاراوەی کارگێری*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٨٦ ل).

١٥ – د. ئازاد عوبێد ساڵح، *ڕۆڵی سیاسی و کارگێڕی و ڕووناکبیریی مەعرووف جیاووك (١٨٨٥ – ١٩٥٨)*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٤٢٨ ل).

١٦- محەمەد عەبدولکەریم ئیبراهیم، *پێکهاتەی زمانی شیعری لە ڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبی نوێوە*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٣١ ل).

١٧- هاوکار محێدین جەلیل، *دۆزی کورد لە تورکیا لە ساڵانی (١٩٨٠- ١٩٩٩)*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٦٥ ل)

١٨ – جەمال عەبدول، *ڕێبەری زاراوە ئامارییەکان*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٠٠ ل)

١٩-د. موحسین ئەحمەد عومەر، *لێکۆڵینەوە کوردییەکان*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢ (٣٦٤ ل)

٢٠ - د. پەخشان سابیر ئەحمەد، *ڕەمز لەشیعری هاوچەرخی کوردی کرمانجیی خوارووی کوردستان (١٩٧٠- ١٩٩١)*، چ حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٤٥٠ ل).

٢١- د. ئەحمەد قەرەنی، ڕەخنەی *ئایرۆنی لە شیعری نوێی کوردیدا (١٩٢٥- ١٩٧٠)*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٤١٥ ل).

٢٢- د. عوسمان دەشتی، *لە بارەی بنیاتی زمان و شێوازی شیعر*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢ ، (٣٠٢ ل)

٢٣- ئاوارە کەمال سالح، *ڕەخنەی کۆمەڵایەتی و پراکتیزەکردنی لە شیعرەکانی گۆراندا،* چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٢٩ ل).

٢٤- د. کەمال مەعرووف، *لالەزار دیوانی حوسێنی ١٨٨٨- ١٩٣٣*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢ (٣٢٥ ل).

٢٥- د. نشوان شكری هروري، سكان محافظة دهوك ١٩٤٧- ٢٠٠٦ ، م حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٥٢ ل).

٢٦- سینان هاکان، *کورد و بەرخودانەکانی ١٨١٧- ١٨٦٧ لە بەڵگەنامەکانی ئەرشیفی عوسمانیدا،* و: لە تورکییەوە بەکر شوانی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢ ، (٤٣٧ ل).

٢٧- کامەران عەزیز عەبدوڵڵا، *هۆکارەکانی سەرهەڵدان و ڕووخانی میرنشینە کوردییەکان لە سەردەمی عەباسییەکاندا*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (١٩٢ ل).

٢٨ - ئەحمەد حەیران، *کانی خومارۆکێ*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (١٥٣ ل).

٢٩ - محەمەد ڕەشید ئەمینی، *کەشکۆلی هەورامان*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٤٤ ل).

٣٠- د. محسن محمد حسین، *قلائد الجمان*، م حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٩١ ل).

٣١- سەید نەجمەدین ئەنیسی، *چاوەش*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (١٦٠ ل).

٣٢- اكو برهان محمد، *الحياة الثقافية في ديار بكر في العصر العباسي*، م. حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٥٩ ل).

٣٣-محمود شيخ سين حسو الريكانی، *شنگال (سنجار) فی العهد الملكی (١٩٢١ - ١٩٥٨)*، م حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٦٦ ل).

٣٤ - بێریڤان یووسف عەبدوڵڵا، *مۆزانا ئافرەتان*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (١٥٩ ل).

٣٥- د.نەجاتی عەبدوڵڵا، *سەفەرنامەی ولیەم هیوود بۆ کوردستان ساڵی ١٨١٧*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (١٣١ ل).

٣٦ - کامەران جەمال بابان زادە، *دامەزراندنی چەند میرنشینێکی کوردی لە هەردوو سەدەی (٨و ٩ك - ١٤و ١٥ز) دا*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٢٣ ل).

٣٧ - هلبين رفيق محمد سعيد **باجلوري**، ***الكورد الحميدية***، م حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (٢٠٣ل).

٣٨- ماجید خەلیل فەتاح، *ڕێکخستنە سیاسییەکانی باکوری کوردستان*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢ ، (٤٠٠ ل).

٣٩- عبدالرحيم احمد على الجاف، *الشعر التعليمي والاتجاه الوطني في الشاعرين معروف عبدالغني الرصافي و فائق بيكەس: دراسة مقارنة*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢، (١٧٦ ل)

٤٠- پشتیوان شەفیق ئەحمەد، *شیکردنەوەیەکی جوگرافیایی بۆ دابەشبوونی دانیشتوان لە شارۆچکەی ڕانیە (١٩٥٧- ٢٠٠٦)*، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر، ٢٠١٢ ، (٢٣٩ ل).

سێیەم: گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی

گۆڤاری ئەکادیمیای کوردیش، یەکێکە لە گۆڤارە زانستی و ئەکادیمییەکانی کوردستان، لەگەڵ دەستپێکی خولی دووەمی ئەکادیمیای کوردی، بە بەرگێکی تازە و بە ناوەڕۆکێکی دەوڵەمەندەوە بێ دواکەوتن لە وادەی خۆیدا بەشێوەیەکی

وەرزیی بڵاوكراوەتەوە و لەماوەی ئەم ساڵەی تەمەنیدا چوار ژمارە (ژمارەكانی ۲۰، ۲۱، ۲۲ و ۲۳)ی لێ بڵاوكراوەتەوە

چوارەم: یەكخستنی زاراوە و تێرمەكانی گەشتیاری

دەستەی گەشت و گوزاری سەر بە وەزارەتی شارەوانی و گەشت و گوزار، بەپێی نووسراوی ژمارە ۲۳۳۸، لە ڕێكەوتی ۲۰۱۲/۷/۱۷، لیستی كۆمەڵێك زاراوەی گەشتیاری بە زمانی ئینگلیزی و عەرەبی بۆ ئەكادیمیای كوردی ناردبوو، بە مەبەستی دۆزینەوەی هاوتا كوردییەكان و یەكخستنی زاراوەكان لە زمانی كوردیدا. لیستی ئەم زاراوانە كە نۆبەرەی كاری لێژنەی زاراوەیە لەم خولەدا بە شێوەیەكی ڕەسمی بۆ هەموو دامەزراو و لایەنە پەیوەندیدارەكان نێردراوە و لیستی تەواوی ئەم زاراوانەش لەم ژمارەیەی گۆڤاری ئەكادیمیای كوردی بڵاوكراونەتەوە.

پێنجەم: دیدار و چاوپێكەوتنەكان

۱- ڕۆژی چوارشەممەی ۸/٤/ ۲۰۱۲ شاندێكی ڕۆژهەڵاتناسیی سەر بە ئەكادیمیای زانستیی ڕووسیا، كە پێكهاتبوون لە ئەندامی ئەكادیمیای زانستی ڕووسیا پ. فیتالی نوعنكین، بەڕێوەبەری پەیمانگای ڕۆژهەڵاتناسی لە مۆسكۆ، یاریدەدەرەكەی پ. ڕەمەزان دافرف و كریی گۆریف پ. لە لەگەڵ د. نووری تاڵەبانی سەرۆكی ئەكادیمیا و د. ئازاد ئەحمەد جیگری سەرۆك و د.نەجاتی عەبدوڵڵا سكرتێری ئەكادیمیا و د. موحسین محەمەد حوسێن و د. جەبار قادر ئەندامانی كارای ئەكادیمیای كوردی كۆبوونەوە. لە دیدارەكەدا باس لە پەیوەندی زانستیی نێوان ئەكادیمیای كوردی و پەیمانگای ڕۆژهەڵاتناسی لە ئەكادیمیای زانستیی ڕووسیا كرا، لە بوارەكانی: ئینسكلۆپیدیای كوردستان، كۆنفرانسی كوردناسی و هەروەها پێگەیاندنی قوتابیانی دكتۆرا لەو بوارانەی، كە جێگەی بایەخی هەردوولا بێت. دواجار تیشك خرایە سەر كێشەكانی زانستی كوردناسیی لە ڕووسیا و گێڕانەوەی ڕۆڵی مێژوویی ڕووسیا لە بواری كوردناسی.

۲- پێشنیوەڕۆی پێنجشەممە ۲٤/ ٥/ ۲۰۱۲، سەرۆكی پەرلەمانی كوردستان، د. ئەرسەلان بایز سەردانی ئەكادیمیای كوردی كرد و لەلایەن د. نووری تاڵەبانی سەرۆكی ئەكادیمیای كوردی و د. ئازاد ئەحمەد جێگری سەرۆك و د. نەجاتی عەبدوڵڵا سكرتێری ئەكادیمیا، پێشوازی لێكرا، لەو دیدارەدا كە ژمارەیەك لە ڕاوێژكارانی سەرۆكی پەرلەمان ئامادەی بوون بەدوور و درێژی باسی پڕۆژە

قانوونی دووەم هەموارکردنەوەی ئەکادیمیای کوردی و کێشە و پرسەکانی تایبەت بە ئەکادیمیا باسکران و دیدارەکە نزیکەی کاتژمێرێکی خایاند.

٣- سەرلەبەیانی ڕۆژی دووشەممە ٢٨/ ٥ / ٢٠١٢، بەڕێز د. کەندالّ نەزان سەرۆکی ئەنستیتووی کورد لە پاریس، سەردانی ئەکادیمیای کوردی کرد و لەلایەن سەرۆك و جێگر و سکرتێری ئەکادیمیا بە گەرمی بەخێرهاتنی لێوەکرا، لەو دیدارەدا کە نزیکەی کاتژمێریکی خایاند باسی پرسی زمان و کولتووری کوردی کرا و لەسەر پێشنیاری ئەکادیمیای کوردی د. کەندالّ، ڕەزامەندی لەسەر ئەوە نیشاندا ڕۆژی چوارشەممە ٣٠ / ٥ / ٢٠١٢ سیمینارێك سەبارەت بە (خەباتی ٢٥ ساڵەی گۆڤاری کورمانجی) پێشکەش بکات

شەشەم: چالاکیی کولتووری

١-شاندێکی ئەکادیمیای کوردی بەشداری لە کۆڕی نەتەوەیی ئەردەڵان ناسی کرد، کە ڕۆژانی ٢٣-٢٤ ی نۆڤەمبەری ساڵی ٢٠١١ لەلایەن زانکۆی کوردستان لە شاری سنە بەڕیوەچوو. لەو کۆڕەدا د.ئازاد ئەحمەد، جێگری سەرۆکی ئەکادیمیا، باسێکی بەناونیشانی (*ڕۆڵی ئەکادیمیای کوردی لە بووژاندنەوەی کەلتووری کوردیدا*) پێشکەش کرد. ئەندامی کارای ئەکادیمیای کوردیش مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی،، باسێکی بەناونیشانی (*دەوری کاریگەری ئەردەڵان بەسەر ڕۆشنبیری کوردستانەوە*) پێشکەش کرد.

٢- لە شاری سنە لە ڕۆژانی (٢/١١) تاوە کو (٢/١٦) بۆ ماوەی پێنج ڕۆژ ئەکادیمیای کوردی بەشداری لە پێشانگای کتێبی کوردی کرد، کە تێیدا زۆربەی دەزگاکانی چاپ و بلاّوکردنەوە حکومی و ئەهلییەکانی هەرێمی کوردستان بەشدارییان تێدا کرد. شایانی گوتنە لەم پێشانگایەدا ژمارەیەکی زۆری کتێب و چاپکراوەکانی ئەکادیمیای کوردی خرانە ڕوو.

حەوتەم: کۆبوونەوەکانی ئەنجومەن

لە دوای هەڵبژاردنی دەستەی نوێی خولی دووەمی ئەکادیمیای کوردی لە ٢٠١١/٩/١٣-ەوە تاوەکو کۆتایی ئەیلوولی ئەمساڵ، ئەنجومەنی ئەکادیمیای کوردی تا ئێستا (١٧) کۆبوونەوەی ئەنجام داوە، شایانی گوتنە کۆبوونەوەی ژمارە (١٣) ڕێکەوتی ٢٠١٢/٥/٦ لە شاری کۆیە، لەناو تەلاری سەرۆکایەتی زانکۆی کۆیە ئەنجام درا. هەرچی دەستەی سەرۆکایەتیی ئەکادیمیای کوردییە (٣٥) کۆبوونەوەی ئەنجام داوە.

تعليمات النشر
في مجلة الأكاديمية الكردية

١. مجلة الأكاديمية الكردية، مجلة فصلية تعني نشر البحوث العلمية عن الكرد وكوردستان. يجب أن تكون البحوث المرسلة الى المجلة مستوفاة لشروط البحث العلمي وتخضع للتقييم العلمي من قبل المتخصصين. من الضروري أن يتضمن البحث دراسة مشكلة علمية محددة ويتضمن أفكارا وتحليلات جديدة ولايكون منشورا أو مقبولا للنشر في أية مجلة أخرى.

٢. لغة النشر الأساسية في المجلة هي اللغة الكردية، ولامانع من نشر بحوث علمية تخص الكرد وكوردستان باللغتين العربية أو الأنجليزية.

٣. يكتب عنوان البحث وإسم الباحث ومركز عمله، ومرتبته العلمية و وظيفته على الصفحة الأولى من البحث.

٤. من الضروري أن يلحق البحث بملخص باللغتين الأخريين، على ألا تزيد كلماته عن ١٥٠ كلمة ويوضح فيها الكاتب أهمية البحث والنتائج الأساسية التي توصل أليها.

٥. يعد البحث مقبولا للنشر ويزود الباحث بقرار هيئة التحرير بقبوله بعد تقييمه إيجابيا من قبل الخبراء والمحكمين المتخصصين.

٦. ما ينشر في المجلة يعبر عن وجهة نظر الباحث، وليس بالضرورة تعبيرا عن وجهة نظر المجلة.

٧. تحتفظ هيئة التحرير بحقها في أن تحذف أو تعيد صياغة بعض الألفاظ والتعابير، بما يتلائم مع أسلوبها في النشر، مع مراعاة الحفاظ على الفكرة الأصلية دون المساس بها.

٨. يعتمد المنهج العلمي المعمول به في إختيار عنوان البحث ودراسته وأسلوب ترتيب المصادر والهوامش وإقتباس النصوص، وتعتذر هيئة التحرير عن نشر أية دراسة تهمل هذه الجوانب .

٩. حين يكون البحث تحقيقا لمخطوطة تتبع القواعد والمناهج العلمية المعمول بها في هذا المجال، وترفق البحث بست صفحات من المخطوطة.
١٠. يرسل البحث بثلاث نسخ ورقية على (A4) وعلى قرص مدمج (CD)، على أن لا يزيد عدد الصفحات الكلية للبحث عن (٢٥) صفحة بضمنها الأشكال والجداول وقائمة المصادر. يفضل أن يكتب البحث بالحروف (١٥) Ali-A-Sahifa .
١١. في حالة كون الموضوع مترجماً، من الضروري ان يكون ذا صلة بأحد جوانب الثقافة الكردية (الأدب، اللغة، التأريخ... الخ). ومن الضرورة بمكان أن يكون مترجماً من اللغة الأصلية مع إرفاق النص الأصلي للموضوع المترجم.
١٢. تخصص مجلة الأكاديمية الكردية عدداً من صفحاتها لعرض وتقييم الكتب الصادرة باللغة الكردية او اللغات الأخرى عن الكرد والثقافة الكردية مع مراعاة المنهج العلمي المتبع في هذا المجال.

دور العلماء الكورد في المؤسسة الدينية والادارة العثمانية في القرنين السادس عشر والسابع عشر

أ.د.عماد عبدالسلام رؤوف
كلية الآداب- قسم التاريخ

نازدار جليل مصطفى
كلية الآداب- قسم التاريخ

توطئة:

ارتبط التاريخ العثماني منذ الحقبة المبكرة لها بتاريخ كوردستان، فبعد الاكتشافات الجديدة الخاصة عن تاريخ تاسيس الإمارة العثمانية الأولى، أثبتت أن هذه الإمارة لم تنشأ كما رَوَت المصادر العثمانية التقليدية في غربي الإناضول، بل نشأت في شرقها، حيث كوردستان تركيا الحالية، فبعد انتصار السلاجقة على البيزنطيين في معركة ملازگرد سنة (٤٦٣هـ/١٠٧١م)، انساحت قبيلة قايي من جوار مرو، حيث استقرت مؤقتا هناك، إلى المراعي المجاورة لمدينة أخلاط (خەلات) على ساحل بحيرة وان، فقد وُجِدت أحجار وقبور كثيرة لأجداد بني عثمان الذين هم أمراء (بگات) هذه القبيلة. وحتى بعد أن تحركت هذه القبيلة من مواطنها هذه نحو سنة (٥٢٤هـ/١٢٢٩م) فإنها اتجهت إلى ماردين لأسباب عسكرية، ولم تنتقل إلى غرب الأناضول إلاّ سنة (٦٢٩هـ/١٢٣١م) حيث وضعت أسس الإمارة العثمانية على ما تذكره الروايات العثمانية التقليدية، ويعني هذا أن أسلاف عثمان عاشوا في بيئة كوردية، أو غالبها الكورد، مدة قرن ونصف قرن تقريباً، أي نحواً من خمسة أجيال كاملة، وهي مدة تكفي لأن تتأثر تلك القبيلة الرعوية– العسكرية بالبيئة التي استقرت فيها(1).

فضلاً عن نشوء الامارة العثمانية في منطقة كوردية، والتي تثبت وجود العلاقات بين الجانبين، هناك عامل آخر كان له دور في تكوين تلك العلاقات بين العثمانيين والكورد، وهو فرض الصفويين المذهب الشيعي الإثني عشري في مناطق

كوردستان، لذا حاول الكرد التقرب من الدولة العثمانية السِّنّية التي وجدوا فيها القوة الكبرى التي يمكن أن تحررهم من السيطرة الصفوية[٢]. وكان من أهم ما نجم عن انتصار العثمانيين في معركة جالديران سنة (٩٢٠هـ/١٥١٤م)، تقسيم كوردستان بين الدولتين، حيث دخل القسم الأكبر منها في مجال النفوذ العثماني، اما المناطق الباقية الأخرى فأصبحت تابعة للدولة الصفوية، [٣]. وسبب آخر يعود إلى وجود رغبة لدى العلماء الكرد للتنقل من مكان الى مكان آخر للتخصص في فروع المعرفة، وهذا ما أدى إلى إكمال النضوج الفكري والعلمي[٤]. وأضافة الى ذلك فإن العثمانيين أتبعوا سياسة التعاطف مع الشخصيات الدينية ورجال الدين[٥]، ونتيجة لذلك اضطر كثير منهم إلى ترك مواطنهم واللجوء الى بلاد الإمبراطورية العثمانية، وبصفة خاصة أستانبول والبلاد العربية الشرقية ذات الصفة الثقافية كبلاد الشام ومصر، وكان من بين هؤلاء الكرد المهاجرين علماء محققون كبار، وعمل بعضهم في المناصب الدينية المهمة والمؤثرة في الدولة العثمانية ، كالإفتاء، والقضاء، والتدريس، وغير ذلك[٦].

دور العلماء الكورد في المؤسسة الدينية والادارة العثمانية

كان للعلماء الكرد دورهم في السياسة العثمانية، وفي اتخاذ القرار في شؤون الدولة المختلفة، من خلال المناصب المهمة التي شغلوها، وإذا كانت المصادر لم تصرح بطبيعة تلك القرارات دائماً، إلاّ أن لنا أن نتصور بأن أهمية تلك المناصب، وقرب أصحابها الشديد من السلاطين والصدور العظام والولاة، كان من شأنها التأثير في الأمور العامة، السياسية والاجتماعية والقانونية وغيرها.

وسنذكر فيما يأتي أهم المناصب التي أنيطت بأولئك العلماء والتي مارسوا من خلالها التأثير على أصحاب القرار في العصر موضوع البحث.

أولاً: الإفتاء:

رغم أن مركز المفتي يأتي بعد القضاء إلا إن المفتين كانوا يشكلون قطاعاً مهماً في الدولة العثمانية إلى جانب القضاة، إذ يظلون في مناصب الإفتاء مدى الحياة، أي دون التقيد ببلوغهم سناً معينة يحالون عندها للتقاعد، وكانت مهمتهم إصدار الرأى القانوني في المسائل التي يطلب منهم بحثها، فيرى أحدهم رأيه في ضوء مذهب

الإمام أبى حنيفة، ثم يسجل رأيه كتابة على ورقة معدة ومختومة، تشبه الإستمارة، وكان الرأي الذي ينتهى إليه المفتى يسمى الفتوى(٧).

ومن أهم العلماء الكرد الذين شغلوا منصب الإفتاء في الدولة العثمانية الشيخ محمد بن محمد بن مصطفى بن عماد الاسكليبي(٨) الشهير بأبي السعود العمادي المتوفى سنة (٩٨٢هـ/١٥٧٤م) الذي يعد من كبار المشايخ في هذه الدولة، وقد شغل منصب الإفتاء في سنة (٩٥٢هـ/١٥٤٥م) بعد وفاة المولى سعد بن عيسى بن أمير خان، وكان أمر الفتوى قد انتقل من يد إلى يد حتى تسلمه أبو السعود، الذي اشتهر لكثرة معلوماته عن مختلف العلوم ، وتمكنه من الإجابة على كل الأسئلة المتوجهة إليه بشكل فائق(٩) وذكر قرة چلبى زادة بأن منصب الفتوى تشرف بمجيئه(١٠). وقد شغل هذا المنصب الرفيع في عهد السلطانين سليمان القانوني (٩٢٧-٩٧٤هـ/١٥٢٠-١٥٦٦م) وسليم الثاني (٩٧٤-٩٨٢هـ/١٥٦٦-١٥٧٤م) (١١).

وفي عهد السلطان سليمان القانوني تحول مركز الإفتاء إلى مؤسسة متعددة الوظائف، فقد أنيط بها، إلى جانب وظيفة الإفتاء، مهام تعيين وإقالة أعضاء طبقة العلماء التي كانت من صلاحيات قاضي العسكر، ثم أضيف إليها وظيفة تعيين شيخي الطريقة المُولَوِّية(١٢) والبَكتاشية(١٣)، أضافة إلى ذلك كان السلطان يستشيره في المسائل الهامة وتعرض عليه مشروعات القوانين الوضعية قبل إقرارها لمعرفة مطابقتها للشريعة الإسلامية، ويستفتى في القضايا ذات الطابع السياسي، ولم يكن السلطان ليقدم على حرب دون فتواه(١٤).

وكانت تربط الشيخ ابي السعود بالسلطان سليمان القانوني صداقة حقة(١٥)، والدليل على ذلك ما ذكره السلطان في رسالته عن حملته العسكرية على قلعة سجتوا عام (٩٧٤هـ/١٥٦٦م) بقوله "..... مساعدي في الظروف الصعبة، رفيق العمر، أخي إلى الابد، رفيق دربي في فعل الصواب حتى إن السلطان يعتقد إن ما يقوم به أبو السعود يجلب له الحظ والتوفيق"(١٦). وقد أفتى أبي السعود في القضايا الاجتماعية والسياسية المهمة، ومن أبرز القضايا التي أفتى بها قضية القهوة التي أثارت جدلاً عنيفاً في الدولة العثمانية بعد انتشار شربها في المناطق الشرقية والجنوبية للدولة، وانتشرت حوانيت القهوة (القهوة خانه) في دمشق عام (٩٤٧هـ/١٥٤٠م)، وانتقلت هذه الظاهرة بعد ذلك إلى عاصمة الدولة العثمانية (أستانبول) وأصبحت قضية

القهوة قضية عثمانية واسلامية وليست محلية فحسب. وكانت سفن القهوة تأتي من الشرق الأقصى إلى إستانبول ودفع ذلك الى معارضة العلماء بإبطال شربها واغلاق بيوتها، وعرضوا هذا الامر على السلطان سليمان القانوني فسأل الأخير أبا السعود العمادي في أمر شربها، فاجأب بتركها حذراً من التشبه بالفُجّار، وأما الاجتماع على الفسقة وإدارتها وعلى الملاهي......الخ.فإنه حرام بلا شك"[17]. وأفتى ايضاً بكفر الشيخ محيي الدين الكرماني نظراً إلى تعاليمه المضللة حول وحدة الوجود فاعدم بناءاً على فتواه[18].

لقد أصدر أبو السعود فتاوى[19] في كثير من الأمور الخاصة بسياسة الدولة العثمانية ، من أبرزها فتواه بجواز قتال أهل قبرص الذين كانوا يقومون بإيذاء المسلمين وأخذ سفنهم وإغراقها وقتلهم، حيث كانوا يقطعون الطريق عليهم، وقد ساعدهم في ذلك المهمة النصارى، وكان السلطان سليم الثاني قد طلب منه إصدار الفتوى، فأفتى ابو السعود على أساس أنهم غدروا وتقصدوا نقض العهد، وبذلك فإن قتلهم جائز نتيجة لما أرتكبوا من الظلم والغدر والخيانة. وقد جهز بعد السلطان سليم الثاني جيشاً كثيفاً تمكن بعد حروب طويلة ضد البندقية من فتح قبرص، أصبحت بعد ذلك داراً للإسلام[20].

نسستنتج من ذلك أن أبي السعود يعتبر واحداً من اهم المفتين الكرد الذين كان لهم دور كبير ومؤثر في القرارات السياسية المهمة للدولة العثمانية، في مرحلة مهمة من مراحل توسعها وقوتها.

ومن العلماء الذين شغلوا المناصب المؤثرة في الدولة العثمانية، المولى جعفر ابن عم المفتي أبي السعود االعمادي المتوفى سنة (٩٨٥هـ/١٥٧٧م)، وقد نشأ في الاستانة واصبح مفتي مغنيسيا[21] في سنة (٩٥٠هـ/١٥٤٣م) وبعد خمس سنوات عُين معلماً للسلطان[22] سليم الثاني[23]. ومن العلماء الكرد البارزين في هذا المجال أيضاً صنع الله بن جعفر العمادي المتوفى سنة (١٠٢١هـ/١٦١٢م)، وقد تولى مشيخة الإسلام في سنة (١٠٠٨هـ/١٥٩٩م)، وأصبح مفتي التخت[24] العثماني بعد وفاة المولى سعد الدين بن حسن جان، ثم انفصل عنه وبقي شاغلاً هذا المنصب سنة واحدة، ثم أعيد للمرة ثانية في سنة (١٠١١هـ/١٦٠٢م)، وعزل، ثم أعيد للمرة ثالثةً في (١٠١٣هـ/١٦٠٤م). وهكذا أُسند إليه هذا المنصب أربع مرات في عهد السلطان محمد

الثالث (١٠٠٣-١٠١٢هـ/١٥٩٥-١٦٠٣م) قبل أن يحال إلى التقاعد[٢٥]، وقد اشتهرت فتاواه المدونة في بلاد الروم (الأناضول) حيث يعتمدون عليها ويراجعون مسائلها في الوقائع [٢٦].

كما برز في هذا المجال العالم جارالله بن أبي بكر بن محمد بن محمد المقدسي الحصكفي المتوفي سنة (١٠٢٨هـ/١٦١٨م) الذي تولى في القدس منصب الأفتاء. ومن علماء العمادية الذين اشتهروا ببلاد الشام عمادالدين بن عبدالرحمن العمادي المتوفي سنة (١٠٦٨هـ/١٦٥٨م) مفتي الحنفية وإبن مفتيها، وقد وجه إليه منصب ابيه بعد وفاته بمدة، وأقبل عليه حكام الشام واعيانها، وبقي في منصبه ثماني عشرة سنة [٢٧]، وكانت فتاواه بايدي الناس متداولة مقبولة[٢٨].أما محمد بن ابراهيم بن عبدالرحمن العمادي المتوفي سنة (١١٣١هـ/١٧١٨م) فكان أحد العلماء البارزين الذي تولى افتاء الحنفية بدمشق في سنة (١١٢١هـ/١٧٠٩م) وذكر محمد خليل المرادي في كتابه بأنه " باشرها بهمة عالية ونفس مَلكية ورياسة وإكرام"[٢٩].

ثانياً: القضاء:

كان منصب القضاء يأتي من حيث الدرجة والأهمية في الولاية، بعد الوالي، ويفترض فيه الإشراف على أعمال الوالي نفسه، والنظر في مطابقتها للشرع الأسلامي، وحسم الدعوى الحقوقية والجزائية، ودعاوى الأحوال الشخصية وفق الاحكام الشرعية، ومراقبة سائر المؤسسات المالية والأدارية، وتسجيل العقود وتصديق الوثائق، وغير ذلك من الواجبات، ويقوم بتنفيذ أحكامه وأوامره مسؤول يدعى[٣٠] " صوباشي"[٣١].

أ- ويتوجب على القضاة الاستمرار في عملهم طوال أيام الاسبوع بما فيه أيام الجمعة حتى يتمكن من ممارسة الاختصاصات الواسعة المنوطة بهم، ومن ناحية أُخرى اتاحة الفرصة للمتقاضين لرفع شكاواهم في أي وقت[٣٢].

ب- وكان القضاة يتدرجون تحت درجات أو فئات شتى: قاضي القضاة، وهو رئيس القضاة، أو قاضي عسكر أفندي، والمولى الكبير، والمولى الصغير.

١- قاضي عسكر افندي: يعد رئيس للقضاة، ومقره في العاصمة، ويشرف على أعمال القضاة في سائر انحاء الدولة. وكان بجانب اختصاصه القضائية يتمتع بنفوذ ادبي كبير. وكان قضاة العسكر اعضاء في الديوان الأمبراطوري.

٢- أما القضاة من فئة المولوية الكبار: فاختلف عددهم من عصر إلى عصر، وعلى أية حال فكانوا يتألفون من قاضي عسكر الروملي (٣٣) وقاضي عسكر الاناضول(٣٤) وقضاة مكة والمدينة وقضاة بروسة وأدرنة ودمشق والقاهرة وغيرهم(٣٥).

ومن العلماء الكرد البارزين الذين شغلوا منصب القضاء في الدولة العثمانية مولانا ادريس بن حسام الدين البدليسي المتوفى سنة (٩٢٧هـ/١٥٢٠م)، فإنه بعد اشتغاله بالتدريس عين كقاضٍ لإيالة (طرابلس الغرب)(٣٦)، ثم تمكن بذكائه ومهاراته أن يصل إلى مناصب رفيعة في الدولة العثمانية، لا سيما في عهد السلطان سليم الاول (٩١٨-٩٢٧هـ/١٥١٢-١٥٢٠م) الذي اشتهر بميله لمصاحبة العلماء والأُدباء، فأصبح ادريس البدليسي من حاشيته ومستشاره في شؤون الكرد، بل أنه عينه برتبة قاضي عسكر، فلازم الجيش في معظم فتوحاته، وعلا شأنه حتى أخذ السلطان يستشيره ويتصل به ويستدعيه في أخطر شؤون الدولة ليأخذ رأيه في مختلف القرارات الإدارية والعسكرية والسياسية. وحينما تقدم السلطان سليم الأول بجيشه إلى إيران اصطحبه، واستشاره في طلب الشاه اسماعيل الصلح مع الدولة العثمانية بعد اندحاره في معركة جالديران (٩٢٠هـ/١٥١٤م)، وشارك أيضاً في حملة سلطان سليم الأول على مصر، وبعد فتحها أسدى ادريس البدليسي نصائح ثمينة للسلطان سليم عن كيفية إدارة مصر، وصاغ نصائحه هذه في قصيدة فارسية قدمها إلى السلطان المذكور، فتقبل النصيحة وعمل بها(٣٧).

وهناك أيضاً حسين بن محمد الدياربكري المالكي المتوفى سنة (٩٦٦هـ/١٥٥٨م)، وهو أحد العلماء الكرد الذين تولوا منصب قضاء مكة(٣٨). ومن قضاة الكرد الذين تولوا منصب القضاء في أكثر من مدينة القاضي محمد بن محمد بن مصطفى الاسكليبي الشهير بأبي السعود العمادي المتوفى سنة (٩٨٢هـ/١٥٧٤م)، الذي سبق أن تحدثنا عنه بوصفه شيخ الإسلام في الدولة العثمانية، فإنه بعد عمله كمدرس انتقل للعمل في القضاء العثماني، وباشر أول

مناصبه القضائية في مدينة بروسة حيث عين قاضياً عليها في عام (٩٣٩هـ/١٥٣٢م) واستمر لسنة واحدة، حيث تم نقله كقاضٍ لأستانبول، واستمر في ذلك المنصب لمدة خمس سنوات[٣٩] ونقل محي الدين عبدالقادر بن شيخ بن عبدالله العيدروسي عن الشيخ قطب الدين المفتي قوله "واجتمعت به في الرحلة الأولى وهو قاضي اسطنبول سنة ثلاث وأربعين وتسعمائة فرأيته فصيحاً وفي الفن رجيحاً فعجبتُ لتلك العربية ممن لم يسلك ديار العرب ولا محالة إنها منح الرب". ثم أنه ولي في سنة (٩٤٤هـ/١٥٣٧م) منصب (قاضي عسكر الروملي) وصار يخاطب السلطان في الامر والنهي، وبقي في هذا المنصب لمدة ثمان سنوات[٤٠]. وساهم أيضاً في وضع مجموعة القوانين التي وضعتها الدولة العثمانية في زمن السلطان سليمان القانوني والتي استندت على المذهب الحنفي والتي عرفت باسم"قانون نامة" جمع فيه القوانين التي أصدرت أبان السلطان المذكور، والتي جرى دمجها بنظام الأوقاف حسب الشريعة الإسلامية، كما شارك في عملية دمج وادخال بلاد البلقان وشرق اوروبة المعروفة لدى العثمانيين بولايات الروم ايلي، والتي كانت حديثة العهد بالفتوحات الإسلامية العثمانية. وكان ابو السعود أفندي على رأس مجموعة من الفقهاء والعلماء الذين صاغوا الوضع الجديد لهذه الأراضي، وقد أعد أيضاً (قانون نامة بودين والبوسنة)[٤١] وقد تم جمع فتاوي الشيخ ابو السعود العمادي في مجموعات شبه رسمية واستند عليها القضاة والفقهاء في الدولة العثمانية لمدة طويلة من الزمن[٤٢].

وسلك هذا المجال المولى جعفر ابن عم المفتي أبي السعود العمادي المتوفى سنة (٩٨٥هـ/١٥٧٧م) حيث باشر عمله قاضٍ في الشام، ثم رفع إلى منصب (أناطولي قاضي عسكري) ثم احيل إلى التقاعد[٤٣]. وممن تولوا منصب القضاة منهم مصطفى بن محمد أبى السعود العمادي المتوفي سنة (١٠٠٨هـ/١٥٩٩م) وكان قاضياً بعساكر الروم[٤٤].

كما تولى عبدالحي بن يوسف الكردي المتوفى سنة (١٠٢٥هـ/١٦١٦م) قضاء مصر بعد تعيينه من قبل أويس باشا لما ولي هذا ولاية مصر من قبل الدولة العثمانية، ثم رجع إلى دمشق وتولى التدريس فيها، ولما عُيِّن أحمد باشا محافظاً على بلاد الشام أسند إليه منصب قاضي دمشق، ثم اعتزل ولبث على ذلك حتى وفاته[٤٥].

ويعد قاسم غباري أفندي المتوفي سنة (١٠٣٤هـ/١٦٢٤م) من العلماء الذين تولوا مختلف الوظائف الدينية في الدولة العثمانية، تقدم في السلك العلمي والقضائي إلى أن نال رتبة قضاء مكة المكرمة ورتبة قضاء أستانبول[٤٦]. ومن القضاة الكرد في ذلك العصر أيضاً ملا قاسم الكردي المتوفي سنة (١٠٤٨هـ/١٦٣٨م) وقد تولى قضاء أدرنة في عهد السلطان مراد الرابع (١٠٣٣-١٠٥٠هـ/١٦٢٣-١٦٤٠م)، ثم أصبح قاضي أستانبول[٤٧]. وكان القاضي عبدالله أفندي من العلماء الذين جمعوا بين وظيفتي القضاء والتدريس حيث صار قاضي المدينة المنورة حتى وفاته في سنة (١٠٦٤هـ/١٦٥٩م)[٤٨]. وممن اشتهروا بالقضاء محمد بن علي الشهير بملا چلبى الكردي المتوفى سنة (١٠٦٦هـ/١٦٥٥م) وكان قاضياً بالشام[٤٩].

ومن أسرة ابي السعود العمادي صادق محمد افندي الذي اصبح قاضي استانبول في سنة (١٠٧٧هـ/١٦٦٦م)، وتوفي في سنة (١٠٨٢هـ/١٦٧١م) ودفن بجوار جده ابي السعود[٥٠]. وكان صالح بن اسحاق الشيرواني المتوفى سنة (١٠٨٣هـ/١٦٧٢م) واحداً من مشاهير القضاة في ذلك العهد، إذ تولى القضاء ببيروت، ثم بمصر وتوفي بها وهو قاضٍ[٥١]. ومن علماء الكرد الذين تولوا منصب القضاء القاضي رفيع افندي المتوفى سنة (١١٢٢هـ/١٧١٠م) وكان من القضاة المشهورين في مدينة آمد (دياربكر الحالية)[٥٢].

ثالثاً: التدريس:

تعد وظيفة التدريس من الوظائف الدينية المهمة في الدولة العثمانية، حيث كان للعلماء الذين شغلوا هذا المنصب احترام كبير ونفوذ قوي لدى رجال الحكم والطلاب وبين عامة الناس[٥٣]، ويختلف تعيينهم من مكان إلى آخر، فمثلاً يتم تعيينهم في ولايات المشرق العربي بقرار تصدره الدائرة المختصة بأستانبول، وفيه تعين مرتباتهم من الاوقاف المخصصة لتلك المؤسسات. ويبدو أن هذا القرار لم يكن مطلوباً بالنسبة للجامع الأزهر في مصر، والمدارس فيها. وكان القاضي الرومي الحنفي في بلاد الشام مثلاً يقترح مبدئياً أسماء المدرسين من العلماء، الذين يرى تسليمهم المناصب التدريسية الشاغرة، نتيجة عزل او وفاة، ممن عُرف واشتهر بالعلم الواسع والأخلاق الفاضلة، ويتوخى ما أمكن تنفيذ ما أتى في شروط الواقف. لكن

التعيين الفعلي لم يكن ليتم إلا بعد وصول القرار بالموافقة على ذلك، ومن ثم يعين للتدريس. وكان يشترط في المدرس من الأتراك وغيرهم إتقان اللغة العربية بشكل جيد، وان يكن عالماً في العلوم التي يدرسها. أما بالنسبة لولايات المغرب الثلاث التي كانت تتمتع باستقلال أكبر عن السلطة المركزية في أستانبول مما عليه في المشرق، فيتم تعيينهم من خلال الباشا او نائبه او حاكم المدينة في الأقاليم، فهو الذي يسمي المدرسين ويعين أجورهم(٥٤).

وكثيراً ما يتنقل الطالب من مدرسة إلى أخرى ليكمل تحصيله على يد عالم أوسع علماً، أو ربما يذهب من بلد إلى بلد آخر، حيث هناك عالم يستفيد منه، وذكرنا مثل هذه الحالة في الفصل الثاني من بحثنا، وهكذا وجد الطلبة الكرد طريقهم إلى البلاد الأخرى، لا سيما أستانبول ومصر ومكة المكرمة والمدينة المنورة والقدس...الخ. ويعزى سبب ذلك إلى وجود اختلاف في درجات علم المدرسين من شخص إلى آخر بحسب كفاءتهم وشهاداتهم ودرجات تحصيلهم، وربما يقضي الطالب خمسة عشر أو عشرين عاماً أو أكثر إلى أن يكمل تحصيله وينال الإجازة(٥٥) ويصبح عالماً، ويباشر بعد ذلك التدريس في مدرسة ما(٥٦).

ونبغ عدد كبير من العلماء الكرد ممن ساهموا في نشر التعليم وتصدروا للتدريس في الدولة العثمانية، ونذكر في مقدمتهم ابراهيم ابن حسن ابن عبدالرحمن بن محمد الحلبي الشهير بابن العمادي المتوفى سنة (٩٥٤هـ/١٥٤٧م)، فإنه ولد ونشأ بمدينة حلب، حيث أخذ العلوم على والده وعلى جماعة من العلماء وعلى الواردين اليها، منهم الشيخ ابراهيم فقيه، فأنه قرأ عليه ابتداءً في العربية، وتلمذ كذلك على يد عبدالقادر المحيوي الأبار، وعليه قرأ في الفقه وأخذ عن الشيخ البازلي، وأبو بكر الحبشي ومظفرالدين الشيرازي، وغيرهم(٥٧).إذ أشتغل مدة بالتدريس والإفتاء بمدينة حلب(٥٨). وبرز المولى محمد ابن أبي السعود العمادي المتوفى سنة (٩٧١هـ/١٥٦٣م) كان عالما أديباً له اطلاع كبير على المعارف والتواريخ، وله معرفة تامة بأحوال الخط وكان يكتب خطا جيداً، وكان له إطلاع أيضا على قواعد اللغة الفارسية حتى بلغ به أنه كتب الشعر الفارسي(٥٩).

فقد قام بتدريس العلوم في بعض مدارس استانبول قبل أن يتقلد قضاء دمشق وحلب(٦٠).

ومن العلماء الكرد الذين درسوا بالمدارس العثمانية عبدالكريم بن محمد ابن أبي السعود العمادي المتوفى سنة (٩٨١هـ/١٥٧٣م) فإنه تصدى مدة للدرس والإفادة، وتنقل في عدد من المدارس، ودرس باحدى المدارس الثمان[٦١] ثم نقل إلى احدى مدارس السلطان سليمان[٦٢].

وخدم هذا المجال ايضاً الشيخ محمد بن محمد بن مصطفى بن عماد الاسكليبي الشهير بأبي السعود العمادي المتوفى سنة (٩٨٢هـ/١٥٧٤م) وقد قدمنا أنه تقلد مناصب عديدة في عهد السلطان سليمان القانوني، وبدأ أول عمله في التدريس في مدرسة لنقري[٦٣]، ثم نقل إلى مدرسة أسحق باشا في اينة كول[٦٤]، ثم أصبح مدرساً في مدرسة داود باشا[٦٥] في إستانبول، وآخر وظائفه التدريسية كانت في المدارس الثمان، وبقي فيها حتى انتقل للعمل في القضاء العثماني،[٦٦] وممن آخذ عنه وانتفع به المولى محمد المعروف بالسعودي قاضي حلب وغيره[٦٧].

ومنهم أيضاً أحمد بن محمد بن علي الحصكفي الشافعي ثم الحنفي المعروف بابن المنلا، المتوفى سنة (١٠٠٣هـ/١٥٩٥م) فقد ولي تدريس البلاطية[٦٨] بمدينة حلب[٦٩].

ومن مشاهير علماء الفقه في بلاد الشام ابراهيم ابن محمد العمادي الملقب (برهان الدين ابن كسبائي الدمشقي) المتوفى سنة (١٠٠٨هـ/١٥٩٩م) فقد درَّس بمدارس عديدة، وتولى التدريس بالأتابكية[٧٠]، وبالمدرسة الناصرية[٧١]. ومن أعيان دمشق وعلمائها الشيخ ابو بكر العمادي المتوفي سنة (١٠١٤هـ/١٦٠٤م) فإنه تولى التدريس بالجامع الأموي، واستفاد طلبة كثيرون من علمه[٧٢].

وممن شغل من العلماء الكرد منصب التدريس عبدالرحمن ابن اويس الكردي الشافعي المتوفى سنة (١٠٦٣هـ/ ١٦٥٨م) قدم دمشق فوجهت إليه التدريس في المدرسة الناصرية بعد وفاة الحسن البوريني وبقيت في يده مدة ثم مشتركاً مع شهاب الدين العمادي[٧٣]. ومن العلماء الكرد أيضاً محمد بن علي الشهير بملا چلبى الكردي المتوفى سنة (١٠٦٦هـ/١٦٥٥م) إذ تذكر مصادر ترجمته أنه بعد أن أخذ العلم من بلاده من أعلام المحققين رحل إلى بلاد الروم (الأناضول) حيث طار صيته هناك بسبب تدريسه في مدارسها والتفاف الطلبة من علماء الروم (الترك) حوله، وأبرزهم الشيخ محمد عزتي قاضي العسكر والمولى صالح الشهير بإسحاق زاده وغيرهم[٧٤].

وكان العالم محمود الكردي المتوفى (١٠٧٤هـ/١٦٦٣م) قد اقام بدمشق نحو ستين سنة بالقرب من المدرسة الجقمقية[٧٥] منهمكاً في إقراء العلوم، واكثر قراءته كانت لكتب الأعاجم[٧٦]، وهو أول من عَرّف طلاب الشام تلك الكتب وشجعهم على قراءتها وإقرائها، ومنه انفتح باب التحقيق في دمشق، وحكى المولى المحقق محمد الشهير بملا چلبى قاضي الشام أن صاحب الترجمة كان من المحققين، وأكثر فضلاء دمشق أخذوا عنه، وانتفعوا به، منهم[٧٧]إبراهيم الفتال وابو الصفا محمد بن أيوب وعبدالقادر بن عبدالهادي[٧٨].وفي الوقت نفسه، ظهر عالم كوردي آخر وهو أبو بكر بن عبدالرحمن المعروف أبوه بملا (جامي) الشافعي الكردي الحريري المتوفى سنة (١٠٧٧هـ/١٦٦٦م)، وقد درس بالجامع الاموي علم التفسير[٧٩]، وكان فضلاء الأكراد يحضرون درسه ويتأدبون به، وعده البعض آخر من العلماء الكرد المحققين بدمشق[٨٠] .

وكان محمد بن علي بن محمد المعروف بعلاء الحصكفي المتوفى سنة (١٠٨٨هـ/١٦٧٧م) من العلماء الذين تنوعت اهتماماتهم ومهاراتهم العلمية، إذ كان فقيهاً ومفسراً وعارفاً بالنحو والشعر، وطلب إفتاء دمشق فناله، واستمر مفتياً خمس سنين، ثم وجه إليه درس الحديث النبوي[٨١] بالجامع الأموي فاشتهر به، وأثارت شهرته بعض حساده ومنافسيه، فكتبوا التقارير ضده يتهمونه بالانفة والخيلاء، وزادوا من عندهم أشياء قبلها منهم أصحاب الأمر، فأخذت منه الفتوى ودرس الحديث وأعطي عوضاً عنهما التدريس في السليمية[٨٢] بعد موت المنلا أبي بكر الكردي، وبقي على ذلك سنة سافر بعدها إلى بلاد الروم، واجتمع بشيخ الإسلام يحيى المنقاري، وشكا إليه حاله فوجه إليه قضاء جزيرة كريت[٨٣]، وفتحت مدينة قندية وهو هناك فعينه الوزير لخطبة الفتح في الجامع الذي سمي باسم السلطان محمد، وحصلت له شهرة عظيمة، ثم وجه إليه قضاء حماة، وتولى آخر وظائفه التدريسية في مدينة دمشق، وبقي فيها حتى وفاته، واشتغل عليه طلاب كثيرون وانتفعوا به[٨٤]، منهم إسماعيل بن علي، ودرويش الحلواني وإسماعيل بن عبدالباقي الكاتب ومحمد المحبي المؤرخ وغيرهم[٨٥].

ومن رجال العلم البارزين في ذلك العصر أيضاً ابراهيم بن حسن بن شهاب الدين الشهراني الگورانى الشهرزوري المتوفى سنة (١١٠١هـ/١٦٩٧م) الذي يعد من أشهر

العلماء الكرد الشهرزوريين الذين قدموا خدمات كبيرة في مجال التدريس في المدينة المنورة، حيث ذكر أحد المؤلفين المسلمين الأندونوسيين، وهو عبدالرؤوف في كتابه (عمدة المحتاجين)، لمحات عن الحياة في المدن المقدسة، وأسماء المعلمين الذين درسوا لديهم. وذكر أيضاً الطريقة الصوفية التي أخذها عليهم وهي الطريقة الشاترية من رئيسها أحمد القشاشي المقدسي الأصل، في المدينة المنورة، واستمر في ذلك تحت ارشاد خليفة القشاشي إبراهيم الگۆرانى الذي منح عبدالرؤوف الإجازة لكي يقوم بتعليم الطريقة ونشرها، وقد درس هذا تحت إشرافه أكثر النصوص صعوبة ألا وهو كتاب (الدرر الفاخرة) لعبدالرحمن جامي الذي تناول فيه وجهات نظر الفلاسفة، من علماء الدين والمتصوفة، بخصوص وجود الله ووحدانيته. ويبدو انه تجاوز تعليم الگۆرانى وطرق الخلوة والتأملات الاخرى إلى الابعاد الفكرية الأخرى للتصوف.[٨٦]

ولم يكن عبدالرؤوف الطالب الوحيد المشهور للگۆرانى، بل كان هناك طالب آخر معاصر له، ومجاز منه، وهو يوسف الماكاساري، بل هناك اشارات توحي بأن لهذا العالم المزيد من الطلاب الأندونوسيين غيرهما، وأنه صرف جُلَّ جهده معهم من اجل إرشادهم. وإضافة إلى ذلك نجد ان هذا العالم خدم الشعب الأندونوسي بمؤلفاته وفتاواه ايضاً، حيث أفتى بناءً على طلب علماء الملايو في أدق المسائل الفكرية، وألف كتاباً آخر وجهه إلى مسلمي أندونوسيا، وهو كتاب (اتحاف الذكي) متضمناً تعليقات مهمة على كتاب (التحفة المرسلة إلى روح النبي محمد صلى الله عليه وسلم) لفضل الله بورانبوزي. وقد أصبح هذا الشرح بعد بضعة عقود مشهور جداً على نطاق واسع في أرخبيل الملايو، ومع أن الگۆرانى كتبه بالعربية ألا انه ترجم بسرعة إلى الملاوية والجاوية .

وبمرور الوقت أصبح الگۆرانى ممثلاً لمذهب ابن عربي في المدينة المنورة، ولربما في أنحاء العالم الإسلامي كافة. ويستقبل الرسائل والإجازات من أقصى المغرب، هو في ذكر أحد الأحاديث أنه مما كتب به إليه العلامة الأديب محمد بن سعيد الميرغني ثم السوسي المراكشي المالكي، إجازة، من مراكش سنة (١٠٧٦هـ/١٦٦٥م)[٨٧].

نال الشيخ الگۆرانى من الشهرة ما قل أن أصابها أحد من معاصريه، فقد انتشرت رسائله في أقطار العالم الإسلامي، من جاوه والملايو شرقاً، إلى فاس ومراكش غرباً،

وأكثر تلك الرسائل إجابات لأسئلة سأله إياها مسلمو تلك الأقطار، مما دل على ثقتهم به وتقديرهم لعلمه وحسن تحقيقه لمختلف المسائل العلمية التي كانت تشغل أذهانهم. وكان له، بفضل رسائله وتلامذته، دور كبير في نشر الإسلام في أندونوسيا[٨٨].

وبعد وفاته خلفه إبنه محمد أبو طاهر شيخاً للطريقة، مع أن عمره لم يكن قد تجاوز العشرين سنة، وكان معلماً أيضاً للطلاب الأندونوسيين، ثم انتقل هذا الموقع القيادي إلى طالب من طلاب ابراهيم الگوّرانى وهو محمد بن عبدالرسول البرزنجي الذي كان مفتي المدينة المنورة[٨٩]. ومن علماء الكرد الذين ذاع صيتهم ببلاد الشام محمد بن ابراهيم بن عبدالرحمن العمادي المتوفي سنة (١١٣١هـ/١٧١٨م) وقد درس بالسليمانية من مدارسها المشهورة[٩٠]، وانعقدت له صدارة دمشق الشام، وكان معظما مقبولاً عند الحكام والوزراء والقضاة وغيرهم[٩١].

رابعاً – وظائف اخرى:

ولم تقتصر جهود الكرد على مناصب (الإفتاء والقضاء والتدريس) وإنما تنوعت في مجالات ثقافية وأدبية أخرى، منهم حيدر چلبى المتوفي سنة (١٠١٤هـ/١٦٠٤م) أحد الشعراء البارزين في ذلك العصر، وقد عين دفترداراً[٩٢] ببلاد الشام[٩٣]. ويعد الشاعر نفعي عمر بك المتوفى سنة (١٠٤٤هـ/١٦٣٤م) أشهر شعراء ذلك الزمان، اذ عرف بقصائده القوية، وكان شديد الوطأة على رجال الدولة، فكانت الأردة السنية قد صدرت بتحذيره من الهجو، بالرغم من ذلك كتب هجاء ذم فيه بيرام باشا، لذلك صدر الأمر بقتله في سنة (١٠٤٤هـ/١٦٣٤م). وللشاعر نفعي ديوان شعر باللغتين التركية والفارسية، وآخر يدعى (سِهام قضاة) في الهجو واليه اشير في البيت الذي قيل في حقه وصفا لما اصابه:

گوگدن نظيره ايندى (سهام قضا) سنة

نفعي ديليله اوغرادي حقك بلاسنة

معناه: نزلت النظيرة من السماء الى (سهام قضائه) فنكب نفعي بلسانه ببلاء الحق[٩٤]. احد شعراء الذين وفدوا إلى الدولة العثمانية وتولى عدة مناصب مثل كاتب إقطاعات ورئيس الإقطاعات المعادن والمناجم ثم محاسب الجزية[٩٥].

وكان عمر أفندي الآمدي المتوفى سنة (١٠٧٢هـ/١٦٦١م) واحداً من مشاهير العلماء في ذلك العصر، أضافة إلى اسهامه العلمي، حيث شغل مناصب مهمة في الدولة العثمانية، منها أنه عمل كاتباً في ديوان السلطان[٩٦].

ومن الشعراء البارزين في دياربكر شاني عبدالكريم افندى المتوفى سنة (١٠٨٧هـ/١٦٧٦م) وكان كاتباً في اندرون همايون[٩٧] الدولة العثمانية[٩٨]. ومحمد أفندي الواني إذ عمل واعظاً للجيش العثماني في حصار مدينة فينا (يانة) (١٠٩٥هـ/١٦٨٣م)، ثم نفي إلى قرية كستل من ضواحي بروسة وتوفى سنة (١٠٩٦هـ/١٦٨٥م)[٩٩].

ومنهم كذلك إسماعيل أفندي، المعروف بفامي، المتوفى سنة (١١٠٥هـ/١٦٩٣م) فقد عرف باسهاماته في العلم والأدب، ثم إنه سافر من مدينة آمد (دياربكر الحالية) إلى عاصمة الدولة العثمانية أستانبول وعين رئيساً للكتبة في محكمة دياربكر، وقضى حياته في تلك الوظيفة[١٠٠]. ومن العلماء البارزين فيضي صالح أفندي المتوفى سنة (١١٢٧هـ/١٧١٥م) وكان من كتاب البلاط العثماني[١٠١].

ويذكر باحث أن العلماء شكلوا على مر الأجيال والعصور نخبة اجتماعية وثقافية في مدن العثمانية، وكان بعض هؤلاء الرجال مقربين إلى رجال الدولة، بسبب الوظائف الرسمية الهامة التي تقلدوها ضمن أجهزة السلطة، فهذه السلطة ورجالها كانوا بحاجة إلى شرعية اجتماعية، إضافة إلى قدراتهم السياسية والعسكرية التي مكنتهم من السيطرة على مقاليد الحكم ، أما العلماء فقد اكتسبوا شرعية مكانتهم العالية بين الناس لأنهم اعتبروا ممثلين لدين الإسلام ومبادئه وليس من ذكرناهم إلاّ نماذج للعلماء الكرد الذين عززوا نفوذهم من خلال شغلهم لمناصب إدارية هامة في أجهزة الدولة أو قريبة منها، مثل إفتاء الحنفية والشافعية ونقابة الإشراف والقضاء والتدريس وغيرها مثل هذه الوظائف سمحت لأصحابها بقدر كبير من النفوذ والتأثير على رجال الإدارة والحكم في استانبول ودمشق وغيرها.

وكان بعض هؤلاء العلماء قد حظوا باحترام السلطات الحكومية ، وعلى رأسها السلطان نفسه. ففي العصر موضوع الدراسة، كان مقياس احترام العلماء ودرجاتهم، تحصيلهم العلمي وحياتهم المتواضعة على عادة السلف الصالح. ولتشجيع العلم والثقافة في الدولة العثمانية، قَدّم السلطان و وزراؤه العظام الجوائز

والمنح لمؤسسات التعليم والقائمين عليها من كبار العلماء. كما تم رصد الأوقاف للمدارس، وأعفي العلماء من دفع الضرائب، وأمنت أموالهم وأملاكهم من المصادرة بعكس ضباط الجيش ورجال الحكم والإدارة. ويبدو من خلال دراستنا للعلماء الكرد أن اكثرهم اعتنقوا المذهب الحنفي، وسبب ذلك يعود الى غايتهم التقرب من رجال الحكم، لاسيما السلاطين العثمانيين، إذ كان هذا المذهب شرطا أساسيا من شروط الوصول لبعض الوظائف العلمية الرسمية، ولم يكن بالضرورة يعبر عن شعور بالانتماء للدولة بسبب كونها على المذهب الحنفي(١٠٢).

نتائج البحث

من خلال هذا البحث توصلنا الى جملة من نتائج :

١- اثبث هذه الدراسة أن طموح العلماء الكرد كان يتجاوز حدود بلادهم، فكانوا يقصدون المدن في الدولة العثمانية التي اشتهرت بحياتها العلمية الناشطة، مثل استانبول ودمشق وبغداد ومكة والقاهرة وغيرها، فصاروا بذلك حملة علم نافع، يفيدون الطلبة هناك، كما يتلقون هم العلم على البارزين من علمائها.

٢- ولم يقتصر دور العلماء الكرد على التدريس فحسب، وإنما شغلوا أرفع المناصب في الدولة العثمانية، لاسيما مناصب الإفتاء والقضاء وكتابة الديوان الهمايوني وتربية وتعليم السلاطين أنفسهم، وبهذا فقد أصبحوا قريبين جداً من مواقع القرار العثماني، ولجأ إليهم المسؤولون العثمانيون في أخذ المشورة العلمية والشرعية والسياسية على شكل فتاوى كانوا يستفتون بها. مثل أبو السعود العمادي وأسرته الذين تولوا مناصب مشيخة الإسلام وأصبحوا مستشارين للسلاطين. بل تمكن بعض هؤلاء العلماء، من خلال مواقعهم، في خدمة قضايا بلادهم، كما فعل مولانا إدريس البدليسي في أثناء تلك اللحظة الحرجة التي مرت بها كوردستان في خضم الصراع العثماني والصفوي. وبهذا أصبح العلماء الكرد في هذا العصر الوجه المشرق لقومهم في تلك المدن.

الملاحــق

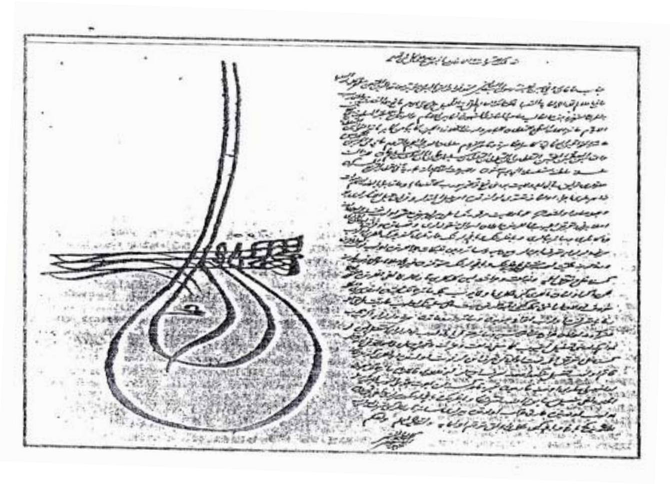

المصدر: أحمد صدقي علي شقيرات: تاريخ مؤسسة شيوخ الإسلام في العهد العثماني (٨٢٨–١٣٤١هـ/١٤٢٥–١٩٢٢م).

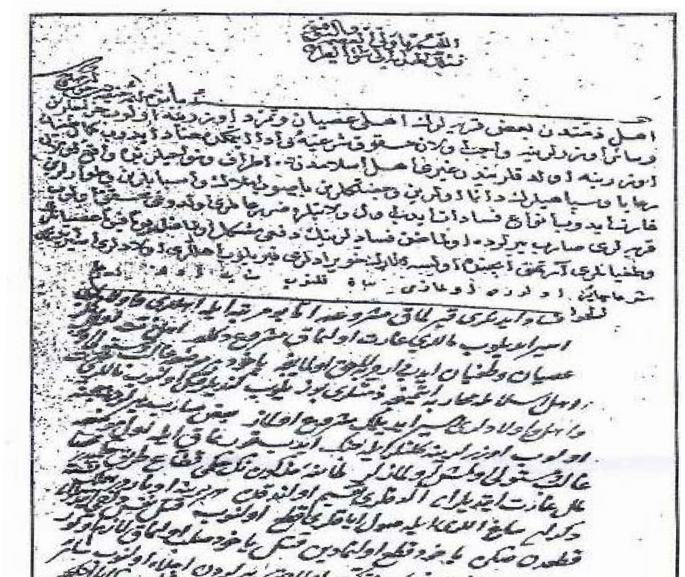

المصدر: أحمد صدقي علي شقيرات: م.س.

الهوامش:

(١) للمزيد من المعلومات ينظر يلماز أوزتونا: تاريخ الدولة العثمانية، ترجمة: عدنان محمود سليمان، مؤسسة فيصل للتمويل، تركيا، ١٩٩٠، مج١، ص–ص ٨٣–٨٧ ؛ عماد عبدالسلام رؤوف الحياة العقلية في كردستان في العصر العثماني، بحث مقبول للنشر، مقدم إلى الأكاديمية الكردية، أربيل،ص١.

(٢) عبدالرحمن قاسملو: كوردستان و كورد، و: عبدالله حسن زاده، ب. ش، ١٩٧٣، ل٤١ .

(٣) للمزيد من المعلومات حول معركة جالديران ينظر سعدي عثمان هروتي: كوردستان والامبراطورية العثمانية، مطبعة خاني، دهوك،(٢٠٠٨)،ص ص٣٩–٤٠.

(٤) محفوظ عمر العباسي: إمارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية، الموصل، (١٩٦٩)، ص١٦١.

(٥) عباس العزاوي: شهرزور السليمانية (اللواء والمدينة) ، راجعه وعلق عليه وقدم له محمد علي قره داغي، مطبعة السالمي، بغداد، (١٤٢٠هـ/٢٠٠٠م)، ص٣٠٠.

(٦) ليلى الصباغ: من أعلام الفكر العربي في العصر العثماني الاول، الشركة المتحدة دمشق، (١٤٠٦هـ/١٩٨٦م)، ص٥٣٧.

(٧) صلاح أحمد هريدى: دراسات في تاريخ العرب الحديث، مطبعة صحوة، مصر،(١٤٢٨هـ/٢٠٠٨م)،ص١٠٧.

(٨) قصبة الاسكليب : "**هي** مركز لجماعة كردية شهيرة في ولاية قسطموني شمال غربي الأناضول نزحت اليها قديما جماعات وطوائف كردية من العمادية". للمزيد من المعلومات ينظر محمد أمين زكي: مشاهير الكرد وكردستان ، قدم للجزء الثاني وزاد عليه محمد علي عوني، ترجمة: **السيدة كريمته، ط٢، دار الزمان، دمشق،** (٢٠٠٦)، **ج ٢،ص٤٢٣.**

(٩) طاشكبرى زاده العقد المنظوم في ذكر أفاضل الروم (مطبوع مع الشقائق النعمانية)، دار الكتاب العربي ، بيروت ،(١٣٩٥هـ/١٩٧٥م).ص٤٤١ ؛ أحمد صدقي علي شقيرات: تاريخ مؤسسة شيوخ الإسلام في العهد العثماني(٨٢٨–١٣٤١هـ/١٤٢٥–١٩٢٢م)، مطبعة كنعان، الاردن، (١٤٢٣هـ/٢٠٠٢م)، مج١،ص٣٩١.

(١٠) روضة الأبرار المبين بحقائق الأخبار، مطبعة بولاق، القاهرة، (١٢٤٨هـ/ ١٨٣٢م)،ج٢، ص٤٣٠.

(١١) شمس الدين سامي: كورد و كوردستان له (قاموس الاعلام)، وەرگێڕانی ئەحمەد تاقانه، دەزگاو چاپخانەی ئاراس، هەولێر، (٢٠٠٨)، ل٦٥.

(١٢) الطريقة المولوية: وهي الطريقة التي أسسها مولانا جلال الدين الرومي (٦٠٤–٦٧٢هـ/١٢٠٧–١٢٧٣م) وهو عالم الفقه الحنفية ومتصوف كبير، وهذه الطريقة تعتمد

في اذكارها على الرقص والموسيقى، وكان لها نفوذها في الدولة العثمانية. ينظر ليلى الصباغ: م.س، هامش ص٢٦٨.

(٦) الطريقة البكتاشية: وهي الطريقة التي أسسها حاجي بكتاش الخرساني، وارتبطت بقوات الجيش العثماني الانكشاري وليس لها فروع. ينظر أحمد شقيرات: م.س، مج١،ص ص٢٥٠–٢٥١.

(١٤) حسن الضيقة: الدولة العثمانية، الثقافة، المجتمع والسلطة، دار المنتخب العربي، بيروت،(١٩٩٧)،ص١٢٣.

(١٥) شاخت: مادة أبو السعود، دائرة المعارف الاسلامية، ترجمة: خورشيد، كتاب الشعب، القاهرة ، د.ت، مج١،ص٤٨٩.

(١٦) أحمد شقيرات: م.س، مج١،ص ص٣٩٣–٣٩٤.

(١٧) أحمد شقيرات:م.س، مج١،ص ص٣٩٣–٣٩٤.

(١٨) م.ن، مج١،ص٣٩٥.

(١٩) حول فتاواه ينظر الملحق رقم (١) .

(٢٠) للمزيد من التفاصيل ينظر محمد مقديش: نُزهة الأنظار في عجائب التواريخ والأخبار، تحقيق علي الواري– محمد محفوظ، دار الغرب الإسلامي، بيروت،(١٩٨٨)، مج٢،ص ص٦٠–٦١.

(٢١) مغنيسيا: مدينة تركية واقعة في غرب الاناضول، وتبعد عن مدينة أزمير (٣٣كم)، وكانت مركزاً للواء صاروخان التابع لولاية آيدين، وكان هذا اللواء في السابق خاصاً بولاة العهد (الامراء) العثمانيين حيث كان ولي عهد العرش العثماني الذي يقدم من مغنيسيا إلى استانبول، ليعتلي عرش الدولة العثمانية وهو من اهم ألوية الدولة العثمانية، وتم فتحها في عهد السلطان بايزيد الأول (يلدرم) ثم في عهد ابنه محمد الأول (٧٩١–٨٢٤هـ/١٣٨٩–١٤٢١م)، وكانت المدينة في العهد العثماني تحتوي على عدد كبير من الجوامع والمساجد والمدارس. ينظر أحمد شقيرات: م.س، مج١، هامش ص٣٣١.

(٢٢) معلم السلطان: عُنيت الدول الإسلامية عناية كبيرة بتعليم وتربية ولاة العهد والأمراء ورثة الحكم والسلطنة، فخصصت لهم احسن المعلمين، وراعى العثمانيون هذه الناحية بعناية، فكان ولي العهد عندما يجلس على العرش يختار معلمه من ولاية العهد ليصحبه اثناء السلطنة، ويحظى ذلك المعلم بمكانة رفيعة في التشريفات. واظهر السلاطين العثمانيون الاحترام الشديد لمعلميهم مما جعل البعض منهم يقدمونهم حتى على الصدور العظام في التشريفات والأعمال التنفيذية. ينظر أكمل الدين إحسان أوغلى: الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، ترجمة: صالح سعداوي، مركز الأبحاث للتاريخ والفنون والثقافة الإسلامية، أستانبول،(١٩٩٩)،ج١، ج١،ص ص٣٠٤–٣٠٥.

(٢٣) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج١،ص١٦١.

(٢٤) مفتي التخت: يعني هذا المصطلح مفتي العرش السلطاني العثماني، او مفتي السلطان، وهو رأس الدولة العثمانية. ينظر أحمد شقيرات: م.س، مج١،ص١٢٥.

(٢٥) محمد أمين بن فضل الله المحبي :خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، دار صادر، بيروت، د.ت، ج٢،ص ص٢٥٦–٢٥٧ ؛ محمد أمين زكي: م.س، ج١،ص٢٦٤.

(٢٦) محمد أمين المحبي: م.س، ج٢،ص ص٢٥٦–٢٥٧ ؛ أحمد شقيرات:م.س، مج١،ص٤٤٩.

(٢٧) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج٢،ص٣٤٧ ؛ محفوظ عمر العباسي: م.س،ص ص١٦٧–١٦٨؛ محمد مطيع الحافظ ونزار أباظة: علماء دمشق وأعيانها في القرن الحادي عشر الهجري، دار الفكر المعاصر، دمشق، (١٤٢١هـ/٢٠٠٠م).، ج١٢،ص١٦٩.

(٢٨) محمد أمين المحبي: م.س، ج٣،ص٢٠٣؛ محمد مطيع الحافظ ونزار أباظة: م.س، ج١٢،ص١٦٩.

(٢٩) محمد خليل المرادي : سلك الدرر في أعيان القرن الثاني عشر الميلادي، تحقيق أكرم حسن العلبي، دار صادر، بيروت، (١٤٢٢هـ/٢٠٠١م)، ج٤،ص ص٢٣–٢٤.

(٣٠) عماد عبدالسلام رؤوف: الموصل في العهد العُثماني فترة الحكم المحلي (١١٣٩–١٢٤٩هـ/١٧٢٦–١٨٣٤م)، مطبعة الآداب، النجف، (١٣٩٥هـ/١٩٧٥م)،ص٢٥٤ ؛ عبدالرحيم عبدالرحمن عبدالرحيم: فصول من تاريخ مصر الاقتصادي والاجتماعي في العصر العثماني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، مصر، (١٩٩٠)، ص٣٣٧ ؛ للمزيد من التفاصيل حول وظيفة القضاء في الدولة العثمانية ينظر أكمل الدين إحسان أوغلي: ام.س،ج١،ص ص٤٥٨–٤٦٢.

(٣١) الصوباشي: مصطلح أستعمل للدلالة على وظيفة ذات أصل عسكري، إتخذت شكلاً مدنياً لان صاحبها كان يتولى حكم المدينة أثناء السلم، وكانت مهمته هي تنفيذ أوامر قاضي المدينة والقيام بأعمال (الحِسنة) التقليدية من أمر بمعروف ونهي عن المنكر. ينظر عماد عبدالسلام رؤوف: الموصل في العهد العثماني.....، هامش ص٢٥٤.

(٣٢) عبدالرحيم عبدالرحمن عبدالرحيم: م.س، ص٣٣٧.

(٣٣) قاضي عسكر الروملي: مصطلح أطلق في العهد العثماني للدلالة على قاضٍ كان يرافق الجنود المحاربين في الجهات الأوروبية، وهو أعلى درجة من قاضي عسكرٍ الأناضولي. ينظر حسان حلاق وعباس صباغ: المعجم الجامع في المصطلحات العثمانية، دار النهضة العربية، بيروت ، (١٤٣٠هـ/٢٠٠٩م)، ص١٧١.

(٣٤) قاضي عسكر الاناضول: "أطلق في العهد العثماني للدلالة على قاضٍ كان يرافق الجنود المحاربين في الجهات الأسيوية". م.ن، ص١٧١.

(٣٥) هاملتون جب وهارولد بوين: المجتمع الإسلامي والغرب، ترجمة: عبدالمجيد القيسي، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، (١٩٩٧)، ج٢،ص١٢٤ ؛ صلاح أحمد هريدى: م.س، ص ص١٠٥-١٠٦.

(٣٦) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج١،ص٨٠.

(٣٧) م.ن، ج١،ص ص١٠٨-١٠٩؛ ميناج: مادة ادريس البدليسي، دائرة المعارف الاسلامية، ترجمة خورشيد، كتاب الشعب، القاهرة ، د.ت، مج٦،ص ص٤٢٦-٤٢٧؛ عبدالفتاح علي يحيى: ادريس البدليسي دوره وأثره في التأريخ الكردي، مجلة (كاروان)، ع(٢٤)، أربيل، السنة الثانية، (١٩٨٤)، ص١٥٧.

(٣٨) حاج خليفة: كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، نسخة مصورة عن طبعة أستانبول ١٩٥٥، منشورات مكتبة المثنى، بغداد، د.ت، مج١،ص٧٢٥ ؛ خيرالدين الزركلي: الاعلام قاموس تراجم لاشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربين والمستشرقين، ط٤، بيروت، دار العلم للملايين، (١٩٧٠)، ج٢،ص٢٥٦؛ جرجي زيدان: تاريخ آداب اللغة العربية، راجع وعلق عليها شوقي ضيف، دار الهلال، القاهرة، د.ت، ج٣،ص ص٣٣٠-٣٣١ .

(٣٩) شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر الخفاجي: ريحانة الألبا وزهرة الحياة الدُنيا، تحقيق عبدالفتاح محمد الحلو، مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه ، سوريا،(١٣٨٦هـ/١٩٦٧م)، ج٢، ص٢٧٥ ؛ أحمد شقيرات: م.س، مج١،ص٣٩٠ ؛ شاخت:م.س، مج١،ص٤٨٩.

(٤٠) تاريخ النور السافر عن أخبار القرن العاشر ، صححه وضبطه محمد رشيد أفندي الصفا، بغداد، (١٣٥٣هـ/١٩٣٤م).ص٢٤٠.

(٤١) للتوضيح حول هذا القانون ينظر ملحق رقم (٢).

(٤٢) اكمل الدين احسان اوغلى: م.س، ج١،ص٣٩١.

(٤٣) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...،ج١،ص١٦١.

(٤٤) محمد أمين المحبي: م.س، ج٤،ص ص٣٨٩-٣٩٠ ؛ الحسن بن محمد البوريني : تراجم الأعيان من أنباء الزمان، تحقيق الدكتور صلاح الدين المنجد، المجمع العلمي العربي، دمشق، (١٩٦٣)،ج ١،ص ص٢٤٠-٢٤١.

(٤٥) محمد أمين المحبي:م.س، ج٢،ص٣٤ ؛ محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...، ج٢،ص٢٧٦

(٤٦) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...،ج٢،ص٣٦٨.

(٤٧) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...، ج٢،ص ٣٦٧.

(٤٨) م.ن ،ج٢،ص٣٠٩.

(٤٩) محمد أمين المحبي: م.س، ج٤،ص٣٠٨ ؛ محمد أمين زكي: م.ن، ج٢،ص٤٠٢ ؛ عبدالكريم محمد المدرس: علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره محمد علي القره داغي، دار الحرية ، بغداد، (١٤٠٣هـ/١٩٨٣م).،ص٥٠٢.

(٥٠) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....، ج١،ص٢٦١.

(٥١) عمر رضا كحالة: معجم المؤلفين تراجم مصنفي الكتب العربية ، مطبعة الترقي، بيروت ،د.ت.، ج٥،ص٤ ؛ عبدالرزاق كمونة الحسيني: منية الراغبين في طبقات النسابين، مطبعة النعمان، النجف،(١٣٩٢هـ/١٩٧٢م).، ص٤٤٥ ؛ ليلى لصباغ: م.س، هامش ص٥٥٤.

(٥٢) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج١،ص٢٢١.

(٥٣) محفوظ عمر العباسي: م.س، ص١٦١.

(٥٤) أكمل الدين احسان اوغلي: م.س، ج٢،ص ص ٣٣٢-٣٣٣.

(٥٥) الإجازة: شهادة تمنح لمن أكمل العلوم الاثنى عشر (اللغة العربية والعلوم الاسلامية وغيرها) وكانت الإجازة تعطى باسم المدرس وكذلك كان حكم الإجازة يستمد من شهرة الإستاذ (المجيز) الموقع عليها، وكان الحاصل على الإجازة يؤهل لأن يجلس مجلس الشيوخ، وان ينتقل من مجلس العلم الى مجلس التعليم أي يصبح مدرساً في العلوم التي أكملها. للمزيد من المعلومات ينظر دلشاد حمه صالح مصطفى البرزنجي، علماء الاكراد ودورهم في النشر العلمي خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر الهجريين(١١٠٠-١٣٠٠هـ)، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة الى مجلس معهد التاريخ العربي والتراث العلمي،بغداد، (٢٠٠٦)،ص٣٣.

(٥٦) محفوظ عمر العباسي: م.س، ص١٦١.

(٥٧) محمد راغب بن محمود بن هاشم: أعلام النبلاء بتاريخ حلب الشهباء، منشورات دار القلم العربي ، حلب، (١٣٤٢هـ/١٩٢٣م)، ج٥،ص٥١٣ ؛ وليد بن أحمد الحسين الزبيري وآخرون: الموسوعة الميسرة في تراجم أئمة التفسير والاقراء والنحو واللغة، سلسلة إصدارات الحكمة، مدينة المنورة ، (١٤٢٤هـ/٢٠٠٣م) ، مج١،ص٢٧.

(٥٨) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج١،ص ص٦٨-٦٩.

(٥٩) طاشكبرى زاده: الشقائق النعمانية في علماء الدولة العثمانية ، دار الكتاب العربي ، بيروت ،(١٣٩٥هـ/١٩٧٥م)، ص ص٣٦٤-٣٦٥ ؛ محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج ٢،ص٣٨٠ ؛ عبدالكريم محمد المدرس: علماؤنا في خدمة....، ص ص٤٩٠-٤٩١.

(٦٠) طاشكبرى زاده: م.س،ص ص٣٦٤-٣٦٥؛ محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج٢،ص٣٨٠؛ عبدالكريم محمد المدرس: علماؤنا في خدمة ....،ص ص٤٩٠-٤٩١.

(٦١) المدارس الثمان: وهي مجموعة المدارس التي بناها السلطان محمد الفاتح (٨٥٥-٨٦٦هـ/١٤٥١- ١٤٨١م)، وكانت ملحقة بجامعه في حي الفاتح باستانبول، وقد بني السلطان محمد الفاتح اولاً أربع مدارس إلى شمال جامعه، ثم أربعاً أخرى جنوب جامعه. للمزيد من المعلومات ينظر أحمد شقيرات: م.س، هامش مج١،ص٣٣٦.

(٦٢) طاشكبرى زاده: العقد المنظوم....، ص٣٩٩ ؛ محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....،ج١،ص١٦١ ؛ عبدالكريم محمد المدرس: علماؤنا في خدمة ....، ص٣١٦.

(٦٣) مدرسة لنقري: لم تحدد المصادر اسم المدرسة بالضبط، ولكن من المحتمل ان تكن مدرسة جيوتجي اوغلي، وهي من أقدم المدارس في مدينة لنغري. أحمد شقيرات: م.س، هامش مج ١،ص٣٨٩

(٦٤) مدرسة أسحق باشا في اينة كول: وهي المدرسة التي اسسها الصدر الاعظم اسحق باشا، والذي تولى منصب الصدارة مرتين في عهد السلطان محمد الفاتح (٨٥٥-٨٦٦هـ/١٤٥١- ١٤٨١م) والسلطان بايزيد الثاني، ويعود تاريخ بناء المدرسة إلى عام (٨٧٧هـ/١٤٧٢م) في مدينة اينة كول. ينظر أحمد شقيرات :م.س، مج١، هامش ص٣٨٩.

(٦٥) مدرسة داود باشا: مؤسس هذه المدرسة هو الصدر الأعظم داود باشا أرناؤوط، والذي تولى منصب الصدارة في عهد السلطان بايزيد الثاني خلال المدة (٨٨٧-٩٠٢هـ/١٤٨١-١٤٨٢م). ينظر م.ن، مج١، هامش ص٣٨٩.

(٦٦) طاشكبرى زادة: العقد المنظوم....، ص٤٤٠ ؛ أحمد شقيرات: م.ن، مج١،ص ص٣٨٩-٣٩٠.

(٦٧) وليد بن أحمد الحسين الزبيري وأخرون: م.س، مج٣، ص٢٤١٨ .

(٦٨) البلاطية: مدرسة أنشاها الحاج البلاط دويدار الحاج اينال بمدينة حلب. ينظر محمد أمين المحبي: م.س، ج١،ص ص٢٧٧-٢٧٨.

(٦٩) م.ن، ج١،ص ص٢٧٧-٢٧٨.

(٧٠) المدرسة الأتابكية: من المدارس الشافعية، وتقع بصالحية دمشق وقفتها الحاجة الأتابكية خاتون بنت الملك عزالدين مسعود بن قطبالدين مودود المتوفى (٦٤٠هـ/١٢٤٢م). عبدالقادر بن محمد النعيمي الدمشقي: الدارس في تاريخ المدارس، دار الكتب العلمية، بيروت، (١٤١٠هـ/١٩٩٠م)، ج١،ص٩٦.

(٧١) المدرسة الناصرية: مدرسة واقعة شمالي الجامع الأموي، أنشأها الملك الناصر يوسف بن صلاح الدين بن يوسف بن أيوب في سنة (٦٥٣هـ/١٢٥٥م). ينظر م.ن،ج١،ص ص٣٥٠-٣٥١.

(٧٢) محمد خليل المرادي:م.س ، ج١،ص ص٢٩٤-٢٩٥.

(٧٣) محمد أمين المحبي: م.س، ج٢،ص٣٥٢ ؛ محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...،ج٢،ص٣٧٨.

(٧٤) محمد أمين المحبي: م.س، ج٤،ص٣٠٨ ؛ محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ... ، ج٢،ص٤٠٢؛ عبدالكريم محمد المدرس: علماؤنا في خدمة .... ،ص٥٠٢.

(٧٥) المدرسة الجقمقية: تقع هذه المدرسة قرب الباب الشمالي للجامع الأموي، بناها الناصر بن محمد قلاوون الصالحي حوالي سنة (٧٦١هـ/١٣٥٩م)، وجددها نائب السلطان المملوكي الأمير سيف الدين جقمق سنة (٨٢٢هـ/١٤١٩م) وهي من المدارس الحنفية. للمزيد من المعلومات ينظر عبدالقادر بن محمد النعيمي الدمشقي: م.س،ج١، ص ص٣٧٤-٣٧٩.

(٧٦) كتب الاعاجم: يقصد به العلوم غير الشرعية.

(٧٧) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...،ج٢،ص ص٤٣١-٤٣٢ ؛ ليلى الصباغ: م.س، ص ص٥٥٥-٥٥٦.

(٧٨) ليلى الصباغ: م.س، ص٥٥٦؛ محمد مطيع الحافظ ونزار أباظة: م.س،ج٢،ص ص٢٨١-٢٨٢.

(٧٩) هو علم يبحث في معرفة نزول الآيات وشؤونها وأقاصيصها والأسباب النازلة فيها، وترتيب مكيها ومدنيه، ومحكمها ومتشابهها، وناسخها ومنسوخها، وخاصها وعامها، وحلالها وحرامها. للمزيد ينظر محمد حسين الذهبي: التفسير والمفسرون، ط٢، دار الكتب الحديثة، القاهرة، (١٣٩٦هـ/١٩٧٦م)، ج١،ص١٥.

(٨٠) عبدالكريم محمد المدرس: علماؤنا في خدمة .... ،ص ص٣١-٣٢ ؛ محمد مطيع الحافظ ونزار أباظة:م.س، ج٢، ص ص٣١٥-٣١٦.

(٨١) وهو على ما نقله السيوطي عن ابن الاكفاني (٧٩٤هـ/١٣٩٢م) علم خاص بالرواية وعلم الدراية، فالرواية "هو علم يشمل على أقوال النبي (ص) وأفعاله، ورواياتها، وضبطها، وتحرير ألفاضها، وعلم الحديث خاص بالدراية "هو علم يعرف منه حقيقة الرواية وشروطها وأنواعها وأحكامها وحال الرواة وشروطهم وأصناف المرويات وما يتعلق بها". حاجى خليفة: كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، نسخة مصورة عن طبعة أستانبول ١٩٥٥، منشورات مكتبة المثنى، بغداد، د.ت.،مج١،ص٦٣٥ ؛ عبدالرحمن السيوطي: تدريب الراوي في تقريب النواوي، حققه أبو قتيبة نظر محمد الفاريابي، مكتبة الكوثر، ط٢، بيروت، (١٤١٥هـ/١٩٩٤م)، ج١،ص ص٢٥-٢٦.

(٨٢) السليمية: وهي التكية التي بناها سلطان سليم الأول (٩١٨-٩٢٧هـ/١٥١٢-١٥٢٠م) في الصالحية بمدينة دمشق، وهي واقعة في شمالي جامعه المعروف بجامع الشيخ محي الدين. وكانت التكية معروفة لدى العامة باسم التكية السليمانية أو مطعم السلطان

سليمان . ياسر حمزة: التكية السليمية في الصالحية، جريدة الثورة يومية سياسية، تصدر عن مؤسسة الوحدة للصحافة والطباعة والنشر،
http://thawra.alwehda.gov.sy/_print_veiw.asp?FileName.

(٨٣) جزيرة يونانية من مدنها خانيا وهيراكليون وكنوسوس. تجتازها سلسلة جبال عالية موازية للساحل الجنوبي. للمزيد ينظر بطرس حرفوش وآخرون: المنجد في اللغة والإعلام، ط٢٩، مطبعة دار المشرق، بيروت، (٢٠٠٨)، ص٤٦٨.

(٨٤) محمد أمين المحبي: م.س، ج٤،ص ص٦٣–٦٤ ؛ محمد مطيع الحافظ ونزار أباظة: م.س،ج٢،ص ص٤٥٧–٤٥٨.

(٨٥) محمد مطيع الحافظ ونزار أباظة:م.س،ج٢،ص ص٤٥٧–٤٥٨.

(٨٦) شاتارية: أحدى الطريقة الصوفية الهندية البارزة. مارتن فان برويسن: علماء الكرد ودورهم في نشر الإسلام في أندنوسيا، ترجمة ملا خالد الماليزي، مطبعة شهاب، أربيل، (٢٠٠٧)،ص٣٠، ونحن لم نقرأ في سيرة **الگوْرانى** إنتماؤه إلى هذه الطريقة أصلا، لا سيما وأنه لم يذهب إلى الهند ليأخذها عن شيوخها هناك، ثم أنه ذكر أن **الگوْرانى** كان يحمل إجازة بالطريقتين القادرية والجشتية.

(٨٧) عماد عبدالسلام رؤوف: إبراهيم **الگوْرانى** الشهرزوري، مطبعة **گوْڤار**، **هەولێر**، (٢٠١٠)، ص٥٣

(٨٨) م.ن، ص٥١.

(٨٩) مارتن فان برويسن: م.س، ص ص٢٣–٣١.

(٩٠) المدرسة السليمانية: مدرسة بناها السلطان سليمان القانوني بدمشق عام (٩٧٤هـ/١٥٥٤م) إلى الشرق من التكية السليمانية. ينظر ليلى الصباغ: م.س، ص٣٣.

(٩١) محمد خليل المرادي:م.س ، ج٤،ص ص٢٣–٢٤.

(٩٢) دفتردار: مصطلح يراد به المسؤول عن الشؤون المالية في الدولة الإيلخانية، ثم استخدمه العثمانيون بعد ذلك. للمزيد ينظر أكمل الدين إحسان اوغلى: م.س، ١،ص ص٦٢١–٦٢٣ ؛ حسان حلاق و عباس صباغ: المعجم الجامع..... ، ص٩٣.

(٩٣) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ....، ج١،ص٢٥٢.

(٩٤) أكمل الدين احسان أُوغلي: م.س،مج٢،ص ص٦٩–٧٠؛ محمد امين زكي: مشاهير الكرد ....، ج٢،ص٤٥٧.

(٩٥) محمد امين زكي: مشاهير الكرد ....، ج٢،ص٤٥٧.

(٩٦) ديوان السلطان: اطلقت هذه الكلمة إصطلاحاً في العهد العثماني على المقر الإداري للدولة الذي تحفظ فيه السجلات، وقيل ديوان همايون أو الإمبراطوري. ينظر حسان حلاق و عباس صباغ: المعجم الجامع.....، ص٩٨.

(٩٧) همايون: كلمة تعني لغة المبارك، وكانت تطلق في العهد العثماني للدلالة على كل مـاهو سلطاني أو ملكي، مثل ديوان همايون أي ديوان السلطاني وسراي همايون اي السراي السلطانية. ينظر م.ن،ص ص٢٢٩–٢٣٠.

(٩٨) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...،ج١،ص٢٤١.

(٩٩) م.ن،ج٢،ص٣٨٢.

(١٠٠) محمد أمين زكي: مشاهير الكرد ...، ج٢،ص٣٥٨.

(١٠١) م.ن، ج٢،ص٣٦٤.

(١٠٢) عادل مناع: النخبة المقدسية علماء المدينة وأعيانها، http://www.google.iq/search?q.

قائمة المصادر والمراجع

أ– العربية والمترجمة إليها:

– أحمد صدقي علي شقيرات:

١– تاريخ مؤسسة شيوخ الإسلام في العهد العثماني(٨٢٨–١٣٤١هـ/١٤٢٥–١٩٢٢م)، مطبعة كنعان، الاردن، (١٤٢٣هـ/٢٠٠٢م).

– أكمل الدين إحسان أوغلي:

٢– الدولة العثمانية تاريخ وحضارة، ترجمة صالح سعداوي، مركز الأبحاث للتاريخ والفنون والثقافة الإسلامية، أستانبول، (١٩٩٩).

– بطرس حرفوش وآخرون:

٣– المنجد في اللغة والإعلام، ط٢٩، مطبعة دار المشرق، بيروت، (٢٠٠٨).

– جرجي زيدان:

٤– تاريخ آداب اللغة العربية، راجع وعلق عليها شوقي ضيف، دار الهلال، القاهرة، د.ت.

– حاج خليفة :

٥– كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون، نسخة مصورة عن طبعة أستانبول ١٩٥٥، منشورات مكتبة المثنى، بغداد، د.ت.

– حسان حلاق (الدكتور) وعباس صباغ (الدكتور):

٦– المعجم الجامع في المصطلحات العثمانية، دار النهضة العربية، بيروت ، (١٤٣٠هـ/٢٠٠٩م).

– حسن الضيقة:

٧– الدولة العُثمانية، الثقافة، المجتمع والسلطة، دار المنتخب العربي، بيروت، (١٩٩٧).

– الحسن بن محمد البوريني :

٨– تراجم الأعيان من أنباء الزمان، تحقيق الدكتور صلاح الدين المنجد، المجمع العلمي العربي، دمشق، (١٩٦٣).

– خير الدين الزركلي :

٩– الاعلام قاموس تراجم لاشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربين والمستشرقين، ط٤، بيروت، دار العلم للملايين، (١٩٧٠).

- شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر الخفاجي:
١٠- ريحانة الألبا وزهرة الحياة الدنيا، تحقيق عبدالفتاح محمد الجلو، مطبعة عيسى البابي الحلبي وشركاه، سوريا، (١٣٨٦هـ/١٩٦٧م).
- الصاوي الصاوي أحمد:
١١- الفلسفة الاسلامية مفهومها وأهميتها ونشأتها وأهم قضاياها، دار النصر للتوزيع والنشر مصر، (١٩٩٨).
- صلاح أحمد هريدى (الدكتور):
١٢- دراسات في تاريخ العرب الحديث، مطبعة صحوة، مصر، (١٤٢٨هـ/٢٠٠٨م).
- طاشكبرى زاده:
١٣- الشقائق النعمانية في علماء الدولة العثمانية، دار الكتاب العربي، بيروت ،(١٣٩٥هـ/١٩٧٥م).
١٤- العقد المنظوم في ذكر أفاضل الروم (مطبوع مع الشقائق النعمانية)، دار الكتاب العربي، بيروت، (١٣٩٥هـ/١٩٧٥م).
- عبدالرحمن السيوطي:
١٥- تدريب الراوي في تقريب النواوي، حققه أبو قتيبة نظر محمد الفاريابي، مكتبة الكوثر، ط٢، بيروت، (١٤١٥هـ/١٩٩٤م)،.
- عباس العزاوي :
١٦- شهرزور السليمانية (اللواء والمدينة)، راجعه وعلق عليه وقدم له محمد علي قره داغي، مطبعة السالمي، بغداد، (١٤٢٠هـ/٢٠٠٠م).
- عبدالرحيم عبدالرحمن عبدالرحيم:
١٧- فصول من تاريخ مصر الاقتصادي والاجتماعي في العصر العثماني، الهيئة المصرية العامة للكتاب، مصر، (١٩٩٠).
- عبدالرزاق كمونة الحسيني:
١٨- منية الراغبين في طبقات النسابين، مطبعة النعمان، النجف،(١٣٩٢هـ/١٩٧٢م).
- عبدالقادر بن محمد النعيمي الدمشقي:
١٩- الدارس في تاريخ المدارس، دار الكتب العلمية، بيروت، (١٤١٠هـ/١٩٩٠م).
- عبدالكريم محمد المدرس:

٢٠– علماؤنا في خدمة العلم والدين، عني بنشره محمد علي القره داغي، دار الحرية ، بغداد، (١٤٠٣هـ/١٩٨٣م).

– عماد عبدالسلام رؤوف (الدكتور):

٢١– إبراهيم الگوراني الشهرزوري، مطبعة گۆڤار، هەولیر، (٢٠١٠).

٢٢– الموصل في العهد العُثماني فترة الحكم المحلي (١١٣٩–١٢٤٩هـ/١٧٢٦–١٨٣٤م)، مطبعة الآداب، النجف، (١٣٩٥هـ/١٩٧٥م).

– عمر رضا كحالة:

٢٣– معجم المؤلفين تراجم مصنفي الكتب العربية ، مطبعة الترقي، بيروت ،د.ت.

– ليلى الصباغ (الدكتورة):

٢٤– من أعلام الفكر العربي في العصر العثماني الاول، الشركة المتحدة دمشق، (١٤٠٦هـ/١٩٨٦م).

– مارتن فان برويسن:

٢٥– علماء الكرد ودورهم في نشر الإسلام في أندنوسيا، ترجمة ملا خالد الماليزي، مطبعة شهاب، أربيل، (٢٠٠٧).

- محفوظ عمرالعباسي :

٢٦– إمارة بهدينان العباسية، مطبعة الجمهورية، الموصل، (١٩٦٩).

– محمد أمين بن فضل الله المحبي :

٢٧– خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، دار صادر، بيروت،د.ت.

– محمد أمين زكي بك:

٢٨– مشاهير الكرد وكردستان، قدم للجزء الثاني وزاد عليه محمد علي عوني، ترجمة السيدة كريمته، ط٢، دار الزمان، دمشق، (٢٠٠٦).

– محمد راغب بن محمود بن هاشم:

٢٩– أعلام النبلاء بتاريخ حلب الشهباء، منشورات دار القلم العربي، حلب، (١٣٤٢هـ/١٩٢٣م).

– محمد حسين الذهبي:

٣٠– التفسير والمفسرون، ط٢، دار الكتب الحديثة، القاهرة، (١٣٩٦هـ/١٩٧٦م).

– محمد خليل المرادي:

٣١- سلك الدرر في أعيان القرن الثاني عشر الميلادي، تحقيق أكرم حسن العلبي، دار صادر، بيروت، (١٤٢٢هـ/٢٠٠١).
- محمد مطيع الحافظ (الدكتور) و نزار أباظة (الدكتور) :
٣٢- علماء دمشق وأعيانها في القرن الحادي عشر الهجري، دار الفكر المعاصر، دمشق، (١٤٢١هـ/٢٠٠٠م).
- محمد مقديش:
٣٣- نُزهة الأنظار في عجائب التواريخ والأخبار، تحقيق على الواري- محمد محفوظ، دار الغرب الإسلامي، بيروت، (١٩٨٨).
- محي الدين عبدالقادر بن شيخ بن عبداللة العيدروسي:
٣٤- تاريخ النور السافر عن أخبار القرن العاشر، صححه وضبطه محمد رشيد أفندي الصفا، بغداد، (١٣٥٣هـ/١٩٣٤م).
مؤلف مجهول:
٣٥- الشجرة الزيوكية، تحقيق عماد عبدالسلام رؤوف، مكتبة التفسير للنشر والاعلان، أربيل، (٢٠٠٩).
- هاملتون جب وهارولد بوين:
٣٦- المجتمع الإسلامي والغرب، ترجمة: عبدالمجيد القيسي، دار المدى للثقافة والنشر، دمشق، (١٩٩٧).
- وليد بن أحمد الحسين الزبيري وآخرون:
٣٧- الموسوعة الميسرة في تراجم أئمة التفسير والاقراء والنحو واللغة، سلسلة إصدارات الحكمة، مدينة المنورة ، (١٤٢٤هـ/٢٠٠٣م).
- يلماز أوزتونا:
٣٨- تاريخ الدولة العثمانية، ترجمة: عدنان محمود سليمان، مؤسسة فيصل للتمويل، تركيا، ١٩٩٠، مج١.

ب- المراجع الكردية المترجمة:
- عبدالرحمن قاسملو (دكتور):
١- كوردستان و كورد، و: عبدالله حسن زاده، ب. ش، ١٩٧٣،

- شمس الدين سامى :
٢- كورد و كوردستان لـه (قاموس الاعلام)، وەرگێڕانی ئەحمەد تاقانە، دەزگا و چاپخانەی ئاراس، هەولێر، (٢٠٠٨).

ج- التركية:
- قرة چلبی زادة عبدالعزيز أفندي:
١- روضة الأبرار المبين بحقائق الأخبار، مطبعة بولاق، القاهرة، (١٢٤٨هـ/ ١٨٣٢م).

ثانياً- الرسائل الجامعية باللغة العربية:
- دلشاد حمه صالح مصطفى البرزنجي:
١- علماء الاكراد ودورهم في النشر العلمي خلال القرنين الثاني عشر والثالث عشر الهجريين (١١٠٠-١٣٠٠هـ)، رسالة ماجستير غير منشورة مقدمة الى مجلس معهد التاريخ العربي والتراث العلمي بجامعة الدول العربية، بغداد، (٢٠٠٦).

ثالثاً - الدوريات:
- شاخت :
١-مادة أبو السعود، دائرة المعارف الاسلامية، ترجمة: خورشيد، كتاب الشعب، القاهرة ، د.ت.
- ميناج:
٢- مادة ادريس البدليسي، دائرة المعارف الاسلامية،......

رابعاً - البحوث والمقالات:
- عبدالفتاح علي يحيى (الدكتور):
١- ادريس البدليسي دوره وأثره في التأريخ الكردي، مجلة (كاروان)، ع(٢٤)، أربيل، السنة الثانية، (١٩٨٤).
- عماد عبدالسلام رؤوف (الدكتور):

٢- الحيـاة العقليـة في كردسـتان في العصـر العثمـاني، بحـث مقبـول منشـور. مقـدم إلى الأكاديمية الكردية- أربيل.

خامساً- الشبكة المعلوماتية العالمية (الإنترنيت):

ياسر حمزة:

١- التكية السليمية في الصالحية، جريدة الثورة يومية سياسية، تصدر عن مؤسسة الوحدة للصحافة والطباعة والنشر،

http://thawra.alwehda.gov.sy/_print_veiw.asp?FileName

عادل مناع:

٢- النخبة المقدسية علماء المدينة وأعيانها،http://www.google.iq/search?q.

پوختەی لێکۆڵینەوە

لە سەردەمی لێکۆڵینەوەکەدا گەلێ کەسێتی زانستیی کوردی ناودار دەرکەوتن، کە کاریگەرییەکی گەورەیان هەبووە لەسەر ئەو بڕیارانەی کە سوڵتانەکانی عوسمانی دەریان دەکرد، لە لایەکی دیکەوە ئەوانە هۆی بڵاوبوونەوەی زانست و زانیاری بوون. ئەمەش هۆیەکی هەڵبژاردنی ئەم توێژینەوەیە بوو بە ناوونیشانی ((ڕۆڵی زانایانی کورد لە دامودەزگای ئاینیی و کارگێڕی عوسمانی لە سەدەی شازدەم و هەڤدەهەمدا)) ، بەپێی ئەو شوێن و دەسەڵاتە بەرزانەی کە لە دەوڵەتی عوسمانیدا گرتبوویان توێژینەوەکەش بریتییە لە: پێشەکییەك و چوار تەوەر و کۆتایی بەم جۆرەی خوارەوە:

تەوەری یەکەم باس لە دەسەڵاتی فتوا دەکات. لە تەوەری دووەم باسی پۆستی دادوەری دەکات، لە تەوەری سێیەمیش باسی پۆستی وانەگوتنەوە دەکات، لە چوارەم باسیشدا ئاماژە بە پۆستی تر دەکات وەك: نووسینی دیوانی هومایۆنی و (پاشایانی) پەروەردەکردن و فێرکردنی سوڵتانەکان خۆیان...هتد.

توێژینەوەکە سەلماندوویەتی کە حەز و ویستی زانایانی کورد زۆرجار سنووری کوردستانی دەبەزاندو دەچوونە ئەو شارانەی دەوڵەتی عوسمانی کە ژیانی زانستیی لێ چالاك بوو، وەکو: ئەستەمبوڵ و دیمەشق و بەغدا و مەککە و قاهیرە و شارانی دیکە، لەوێ بوونەتە هەڵگری زانستێکی بەسوود و سوودیان بە قوتابیان دەگەیاند خۆشیان لە لای زانایانی ئەوێ شت فێر دەبوون، ئەوەجگە لە بواری وانە وتنەوە پۆستی زۆر گرنگ و کاریگەریان لە دەوڵەتی عوسمانی بەڕێوە بردووە وەکو فتوا و پۆستی دادوەری و نووسینی دیوانی هومایۆنی و (پاشایانی) پەروەردەکردن و فێرکردنی سوڵتانەکان خۆیان...هتد.

بەم شێوەیە زۆر نزیك بوونەوە لە شوێنگەی بڕیاردانی عوسمانی، بەمەش زۆر لە بەرپرسانی عوسمانی ڕوویان تێدەکردن بۆ ڕاوێژکاریکردن لە بواری زانستی و شەرعی و سیاسی لە شێوەی فتوا کە فتوایان پێ دەدا، وەکو ئەبوسوعوودی عیمادی و بنەماڵەکەی بوو کە پۆستی شیخولئیسلامیان بەڕێوە دەبرد و بوونە ڕاوێژکاری سولتانەکان، بەڵکو هەندێ لە زانایان توانییان لە ڕێگەی شوێنگەیان خزمەتی دۆزی وڵاتەکەیان بکەن وەکو مەلا ئیدریسی بەدلیسی لەو ماوە سەختانەی کە کوردستان تێدا تێپەڕ دەبوو لە کاتی یەکلاکردنەوەی ناکۆکی نێوان سەفەوی و عوسمانی. بەم جۆرە زانایانی کورد لەو سەردەمەدا ڕوویەکی ڕووناك و گەشی نەتەوەکەیان بوون لەو شارانەدا.

Abstract

This study deals with the role of Kurdish Scholars "Ulama" in the ottoman state during 16th-17th centuries. It is noted that many Kurdish scholars appeared in the ottoman state during that period, and played a prominent educational and cultural role in this state beside the role they played in the decision-making process in the state.

To highlight this important issue, this study is divided into four topics and a conclusion section. These topics include, in general, the posts, ranks and the power exercised by those scholars , and clarifies their educational and cultural role in various ottoman cities. It also tackles the relations of Kurdish "Ulama" with the decision-makers in the ottoman state, and their influence in this field.

السلوك التوكيدي لدى متعاطي الكحول

(المتعاطين وغير المتعاطين نموذجاً)

فينك امجد حسن
قسم علم الاجتماع/ المسائية- كلية الاداب

الملخص:

المقصود بالسلوك التوكيدي قدرة الشخص على التعبير الملائم لفظا وسلوكا، عن مشاعره وأفكاره وآرائه ومواقفه تجاه الأشخاص والأحداث والمطالبة بحقوقه دون ظلم أو عدوان. ومن علامات ضعف السلوك التوكيدي مجاملة الآخرين ومسايرتهم والاستجابة لرغباتهم وسعي الشخص لإرضائهم ولو على حساب نفسه ووقته وماله وسمعته... الخ .

والسلوك التوكيدي يولد شعوراً بالراحة النفسية ويمنع تراكم المشاعر السلبية.

وقد هدفت الدراسة الحالية الى التعرف على مستوى السلوك التوكيدي لدى متعاطي الكحول وغير المتعاطين، والتعرف على الفرق بين المتعاطين وغير المتعاطين في مستوى السلوك التوكيدي، وتم اختيار العينة بطريقة قصدية وفقا لاسلوب الكرة الثلجية وتمثلت ب(٧٠) فردا من الذكور المتعاطين وغير المتعاطين بالتساوي، والمقصود بمتعاطي الكحول : الذين يتعاطون الكحول لاسباب غير علاجية بين آونة واخرى وفي مناسبات معينة. وتم استخدام مقياس لازاروس وولبي للسلوك التوكيدي، وبينت النتائج ان مستوى السلوك التوكيدي لدى متعاطي الكحول هو اقل من مستوى السلوك التوكيدي لدى غير المتعاطين وعلى وفق ذلك تم وضع مجموعة من التوصيات والمقترحات.

مشكلة البحث:

ان الاهتمام بموضوع السلوك التوكيدي ينبع من واقع ان هناك آثار ضارة ومشكلات يعانى منها الفرد في حالة انخفاض مستوى سلوكه التوكيدي فمن المتوقع ان ينعكس انخفاض مستوى السلوك التوكيدي سلبا على الفرد في عدة صور بدنية وسلوكية، ويؤدي عجز الفرد عن التعبير عن مشاعره السلبية في المواقف التي تستوجب ذلك الى عدم تفريغ شحنة التوتر المصاحبة لها مما ينجم عنه بعض الاثار السلبية مثل ا لاحساس بالوحدة والاكتئاب، فالافراد الاقل توكيدا يصعب عليهم الافضاء بما يحملونه من هموم، ويميلون في المقابل الى التعامل معها ذاتيا مما يضخم من اثارها النفسية والبدنية وهو ما قد يؤدي الى ظهور بعض الاضطرابات النفسجسمية لديهم.

كما ان من شأن القدر المنخفض من مستوى السلوك التوكيدي ان يزيد من احتمال تورط الفرد في اداء انواع من السلوك المشكل نتيجة الخضوع لمحاولات الاخرين ومن خلال فرض وجهات نظرهم عليه وعجزه عن قول (لا) لاقرانه الذين يحاولون اغوائه بالتورط في انشطة وسلوكيات لا يرغبها.

و تشير نتائج دراسات سويف ١٩٨٧ الى ان الخضوع لضغوط الاقران من اهم العوامل المؤدية لبدء التعاطي حيث قرر ما نسبته ٧٠٪ من افراد عينة دراسته انهم وقعوا تحت الضغط او الاغواء من الاخرين سواء كانوا اصدقاء او اقرباء او زملاء (Moyer, et al,2002,p278).

ويمكن الاستدلال على الانخفاض في مستوى السلوك التوكيدي من خلال اعراض وعلامات لدى الفرد، منها مجاملة الاخرين ومسايرتهم والاستجابة لرغباتهم سعيا لأرضائهم ولو على حساب نفسه ووقته وماله وسمعته فيوافق دائما حتى لو انه في قرارة نفسه غير موافق لأنه لا يستطيع قول كلمة (لا)، التردد في اتخاذ القرارات وعدم القدرة على تحمل المسؤولية . وقد لاحظت الباحثة من خلال حياتها الاجتماعية ووسائل الاعلام المسموعة والمرئية والمقروءة وايضا دراسة الجانب النظري المتعلق بهذا المجال، ان مشكلة انخفاض مستو ى السلوك التوكيدي والمتمثل بعدم رفض المطالب غير المعقولة ومجاملة الاخرين من ابرز المشكلات التى تبدوا في راس هرم المشكلات عامة والمشكلات الادمانية خاصة، ومن هنا نلاحظ مشكلة الدراسة حيث

مدى تأثير انخفاض مستوى هذا السلوك لدى الفرد على تعرضه لمشاكل وسلبيات في حياته كتعاطي الكحول من خلال التأثر باقرانه ومسايرته لهم، و تتلخص مشكلة البحث الحالي في الاجابة على التساؤل التالي ما مستوى السلوك التوكيدي لدى متعاطي الكحول؟. وهل هناك فروق بين المتعاطين وغير المتعاطين في مستوى السلوك التوكيدي؟.

اهمية البحث:

ان ظاهرة تعاطي الكحوليات بأنواعها تعتبر من الظواهر الخطيرة التي تجتاح دول العالم في عصرنا الحالي وقد نالت هذه الظاهرة اهتمام عدد كبير من الباحثين والهيئات العالمية والإقليمية، ورصدت الأموال، وخصصت العقول لدراستها لمحاولة الوصول إلى حل يحد من انتشارها والسيطرة عليها...

والأنسان في بحثه الدؤوب عن ذاته وكيانه الفردي والاجتماعي لا يحتاج الى مفهوم إيجابي عن الذات فقط ولكنه يحتاج أيضا تأكيد ذاته في مواجهة ما يقابله من تحديات وصعوبات . ولقد أثبتت الدراسات إن إحجام الفرد عن التعبير عن مشاعره بصدق وأمانة في المواقف المختلفة ومع الأشخاص المختلفين من الأسباب الرئيسية للأضطراب، وكذلك فإن معتمدي المخدرات عموما والهيروين خصوصا أقل توكيدية من المجموعات غير المتعاطية . ذلك لأن قمع التعبير عن المشاعر يعمل على زيادة النزعات العصابيه ويؤدي بالفرد الى الشعور بالنقص وخيبة الأمل وعدم الشعور بالأمن . إلا إذا كان هناك شخص يستطيع أن يركن إليه ويعتمد عليه ويحميه ويدافع عنه، ويقدم له النصائح ويحمل عنه المسئولية، وهو أمر قل أن يوجد ومن النادر إن يستمر في حالة وجوده (امام وهدية، ٢٠١٠، ص٢).

و مشكلة التعاطي غير الطبي للكحوليات ليست مشكلة اجتماعية فحسب، بل هي مشكلة صحية واقتصادية وأخلاقية. وانه مما يثير القلق ازدياد المتعاطين وانتشار ظاهرة التعاطي بين الفئات المختلفة ذكورا و إناثا– أطفالا و كبارا من مستويات اجتماعية اقتصادية مختلفة، مثقفين وعمالا و قد حذرت جميع الهيئات الصحية المحلية والعالمية من أخطاره وعواقبه.

و قد أبرزت نتائج الأبحاث التي قام بها سويف (١٩٨٢) من خلال استخدام المقاييس الموضوعية التي طبقت على المتعاطين أن السلوك المعرفي والنفسي الحركي يحدث له قدر من التدهور بسبب التعاطي، و تتزايد موجة التدهور مع تزايد مستوى التعليم. ويحدث الكحول خللا ملحوظا في التفكير وسوء الإدراك. و لقد اثبت أن تلاميذ الدراسات الأدبية متورطون أكثر بكثير من تلاميذ الاقسام العلمية و الرياضية بالمرحلة الثانوية في تعاطي المواد النفسية. أن أعدادا كبيرة من الشابات يتعرضن لثقافة التعاطي بأنواعه من خلال قنوات نفسية واجتماعية محددة. كما اتضح أن نسبة ممن جربوا الكحوليات كانت أكبر من الأعداد التي جربت المواد النفسية الأخرى بما في ذلك تدخين السجائر (حبيب، ١٩٩٢، ص٣).

ان تعاطي الكحول يتسبب بالعديد من حالات الانتحار والعنف لدى معظم الامريكيين، حيث ان ٨٠٪ من حالات الانتحار و٦٠٪ من اعمال العنف هي نتيجة لتعاطي الكحول في هذه المجتمعات. وكذلك السلوك العنيف كالاعتداء اللفظي يلاحظ لدى الاطفال متعاطي الكحول وكذلك الاعتداء الجسدي، والتعبير العنيف عن الانفعال مثل الغضب مما يجعلهم خطرين على انفسهم وعلى الاخرين Moyer, et (al,2002,p279).

ومن جهة اخرى فان تعاطي الكحوليات يترتب عليه العديد من الخسائر الاقتصادية والاجتماعية كما بينته ابحاث Baumeister, Heatherton & Tice, (1994) فعلى سبيل المثال تقدر التكلفة الاجمالية في الولايات المتحدة الامريكية لمشكلات تعاطي الكحول فقط، اكثر من ١٠٠ بليون دولار كما يقدرها المعهد القومي للكحولية (محمد، ٢٠٠٩، ص٣٥٦).

ولخطورة مشكلة التعاطي بصورة عامة وتعاطي الكحول بصورة خاصة وملاحظة الانتشار الواسع له فى مجتمعاتنا يظهر اهمية التعرف على المتغيرات النفسية التى تلعب دورا في التعرض لهذه المشكلة وهذا ما تحاوله الدراسة الحالية التعرف عليه في دراسته لاحدى هذه المتغيرات والمتمثلة بالسلوك التوكيدي، بالاضافة الى الاهمية العلمية للدراسة والمتمثلة بعدم وجود دراسات تتناول متغيري البحث (تعاطي الكحول والسلوك التوكيدي) في مجتمع الدراسة الحالية حسب علم الباحثة.

اهداف البحث: تهدف الباحثة في بحثها الحالي الى:

١. التعرف على مستوى السلوك التوكيدي لدى افراد العينـة (المتعـاطين وغـير المتعاطين).

٢. التعرف علـى الفـروق بـين المتعـاطين وغـير المتعـاطين في مسـتوى السـلوك التوكيدي.

٣. التعرف على الفروق الموجودة بين افراد العينة في مستوى السلوك التوكيدي وفقا لمتغير الفئة العمرية.

حدود البحث:

يقتصر حدود البحث الحالي على عينـة مـن (المتعـاطين وغـير المتعـاطين) الـذين تتراوح اعمارهم بين (٢٣–53) سـنة، في مركـز مدينـة اربيـل خـلال العـام (٢٠١٠ – ٢٠١١).

تحديد المصطلحات:

السلوك التوكيدي A ssertive Behavior :

تعريف ولبي ١٩٥٨:" السلوك التوكيدي هو التعبير المناسب عن اي انفعـال غـير قلق نحو شخص آخر، وتشمل هذه الانفعالات التعبير عن مشاعر الصداقة والوجـدان والمشاعر التي لاتؤذي الاخرين "(الزراد ٢٠٠٤، ص٣٧٩).

تعريف الدخيل ٢٠٠٨ للسلوك التوكيدي :" هو قدرة الفـرد علـى التعـبير الملائـم لفظا وسلوكا عـن مشـاعره وافكـاره وآرائـه تجـاه الاشـخاص والمواقـف مـن حولـه والمطالبة بحقوقه التي يستحقها دون ظلم او عدوان ".

وبذلك يستوجب التفريق بين الشخص المتـزن والمتكـبر والمتـذلل، فـالمتزن هـو الذي يقدر نفسه حق قدرها بحسب مايستحقه، والمتكبر يـنفخ ذاتـه ويعطيهـا منزلـة أكبر مما تستحقه، والمتذلل يبخس نفسه حقها وينزلهـا اقـل مـن منزلتهـا (الـدخيل، ٢٠٠٨، ص٥).

تعريف شوقي ١٩٩٨: "السلوك التوكيدي هى مهارات سلوكية لفظية وغير لفظية نوعية موقفية متعلمة ذات فعالية نسبية تتضمن تعبير الفرد عـن مشـاعره الايجابيـة (تقدير، ثناء) والسلبية (غضب، احتجاج) بصـورة ملاءمـة، ومقاومـة الضـغوط الـتي يمارسها الاخرون لاجباره على اتيان ما لايرغبه او الكف عن فعل ما يرغبه والمبادرة

بالبدء والاستمرار في وانهاء التفاعلات الاجتماعية والدفاع عن حقوقه ضد من يحاول انتهاكها شريطة عدم انتهاك حقوق الاخرين" (شوقي،١٩٩٨،ص٥٩).

وتتبنى الباحثة تعريف (لازاروس ولبي ١٩٥٨) كتعريف نظري للسلوك التوكيدي نظرا لاعتمادها على مقياسهما في البحث.

التعريف الاجرائي للسلوك التوكيدي: يمكننا تعريف السلوك التوكيدي في الدراسة الحالية من خلال الدرجة الكلية التى يحصل عليها المفحوص على مقياس السلوك التوكيدي المستخدم في البحث.

الكحول:

تعريف المهتدى ١٩٨٣: "الكحول عبارة عن مركب كيميائي عضوي، شفاف، عديم اللون له رائحة عطرية مميزة وطعم نفاذ لاسع، يغلي عند درجة حرارة ٧٨ درجة مئوية"(الخالدي والمهتدى،١٩٨٣، ص٦).

ويعرفه **الخالدي ١٩٨٣** ايضا بأنها اى الكحول" هي جميع المواد الطبيعية او الكيميائية المحضرة اما بعملية التقطير او التخمير والتي يستعملها الفرد لاحداث تغييرات في الادراك العقلي او المزاج او الشعور"(الخالدي والمهتدى،١٩٨٣، ص٢٥).

تعريف France 1994:

الكحول هو "عقار كيميائي ناتج عن عمليات تخمير انواع مختلفة من الطعام، عرف منذ القدم خاصة في الصين وينتمي الى فئة المهبطات والمنومات" (France,1994,p116).

وفي اصطلاح علماء الطب:

الخمر: "هي تلك السوائل المعروفة، والمُعَدّة بطريقة تخمر بها الحبوب أو الفواكه، وتحول النشاء أو السكر الذي تحتويه إلى غول "كحول"، بوساطة بعض كائنات حية لها قدرة على إفراز مواد خاصة، يعد وجودها ضرورياً في عملية التخمر"(نافع،١٩٨٩،ص٢٣).

التعريف الاجرائي لتعاطي الكحول: تعاطي الكحول وفقا للدراسة ومجتمع الدراسة الحالية يتمثل بتعاطي الكحوليات والذي يتمثل (بالبيرة والشمبانيا والفودكا وانواع اخر من الكحوليات والذي يتعاطاه الفرد المتعاطي بين آونة واخرى وفي مناسبات معينة)

الاطار النظري والدراسات السابقة:

ازداد اهتمام المختصين والعلماء في مجال الصحة النفسية والعلاج النفسي بمفهوم السلوك التوكيدي منذ ظهور كتاب سالتر Salter 1948 العلاج بالمنعكس الشرطي، والذى اطلق عليه العلاج الايجابي، حيث لاحظ ان المرضى يبالغون في حماية انفسهم ويعزفون عن العمل والنشاط بحجة التعب، وهذا خطأ يزيد من حدة الاعراض المرضية، ومن الامثلة العلاجية له تكليفه للمرضى الخجولين بمقابلة الناس، والمبادرة بالحديث معهم (ابراهيم، ١٩٩٤، ص٢٢: طاهر،١٩٩١،ص٥٧).

ومن ثم جاء ولبي Wolpe 1958 ليستخدم مصطلح التوكيدية، وذلك مستفيدا مما قدمه سالتر، وكان يقصد بالتوكيدية في بادىء الامر (السلوك العدواني) ولكنه عدل عن رأيه بعد ذلك فيرى ان التوكيد لا يشير فقط الى السلوك العدواني بل التعبير عن المشاعر الودية والحب والعاطفة (ولبي،١٩٨٠،ص٩٧).

ويتركز السلوك التوكيدي على تقدير الذات أي : رؤية الفرد نفسه وما فيها من قدرات وكفاءات وتقييم الفرد لتقدير الآخرين له مدى احترامهم له ومكانته عندهم فالمتزن يقدر نفسه حق قدرها دون غطرسة، بخلاف المتكبر والباخس نفسه حقها.

فوائد السلوك التوكيدي

يولد شعوراً بالراحة النفسية ويمنع تراكم المشاعر السلبية. به يحافظ الشخص على حقوقه ومصالحه ويحقق أهدافه .

يقوي الثقة بالنفس . يعطي انطلاقاً في ميادين الحياة فكراً وسلوكاً بعد التخلص من المشاعر السلبية المكبوتة .

ومن خصائص السلوك التوكيدي السليم أنه وسط بين الإذعان للآخرين بغباء وبين التسلط والاعتداء عليهم . وفي مراعاة مشاعر الناس وحقوق الذات . يتوافق فيه السلوك الظاهري من أقوال وأفعال مع الباطن من مشاعر ورغبات وأفكار

أعراض وعلامات ضعف السلوك التوكيدي مجاملة الآخرين ومسايرتهم والاستجابة لرغباتهم وسعي الشخص لإرضائهم ولو على حساب نفسه ووقته وماله وسمعته ومن عواقب ضعف السلوك التوكيدي: تختلف باختلاف الأشخاص والظروف، ولكن كثيرا ما يصاب هؤلاء بإحدى العلل التالية: الاكتئاب، القلق، الارهاب الاجتماعي اضافة الى المضاعفات الاجتماعية والوظيفية والتعليمية ونحو ذلك (الصغير، ٢٠١٠، ص٣).

ويذكر شوقي ١٩٩٨ خصائص معينة للمؤكد لذاته وغير المؤكد لذاته وكما في الشكل رقم (١)

المؤكد لذاته Assertive Person	غير المؤكد لذاته Non- Assertive Person
١- يعبر ببساطة عن رأيه الذى يختلف معه الاخرون.	١- يحتفظ برأيه لنفسه عندما يختلف مع الاخر تجنبا للمشاكل.
٢- يعتذر بلباقة لمن يطلب منه زيارته في وقت لا يناسبه ويدعوه الى تحديد موعد اخر.	٢- حين يطلب احد زملاءه زيارته في وقت لا يناسبه يقبل فورا مع ما يسببه من ارباك لجدول مواعيده.
٣- يطيل النظر الى وجه من يتحدث اليه.	٣- يتجنب النظر الى وجه من يتحدث اليه وينظر الى اشياء اخرى.
٤- عندما يسلم على شخص غريب يحرص على ان تلتقى اعينهما وهو يقدم نفسه اليه.	٤- يفضل النظر للارض او الحائط او اى جهة اخرى عندما يقدم نفسه للاخر.
٥- يسهل عليه المناقشة او التعليق على محاضر بارع في ندوة للمناقشة.	٥- لايقول تعليقه خوفا من ان تتجه اليه الانظار.
٦- اذا اعتذر للاصدقاء عن حضور مناسبة معينة والحوا عليه يصر على رأيه الاول.	٦- يغير رأيه حين يلحون عليه.
٧- اذا شعر انه ارتكب خطأ في حق احد ما يبادر الى الاعتذار اليه علنا.	٧- يكتفي بتأنيب نفسه على ذلك.
٨- يفعل عادة ما يريد ولا يفعل ما لا يريد حتى ولو اغضب الاخرين.	٨- لا يفعل عادة ما يريد ويفعل ما لا يريد حتى لا يغضب الاخرين.
٩- اذا طلب منه زميل انجاز شيء ما فوق طاقته يعتذر موضحا مبررات ذلك.	٩- يوافق على اداء ما يطلب منه من خدمات مع اعتقاده بعجزه عن ذلك حتى لا يغضب منه الاخرون.
١٠- ينبه الاخرين الى اخطائهم نحوه حتى لاتتكرر.	١٠- يعجز عن تنبيه الاخرين الى ما يرتكبونه من اخطاء حتى لا يفقدهم.

الشكل رقم (١) خصائص المؤكد لذاته وغير المؤكد لذاته (شوقي، ١٩٩٨،ص٦٧).

النظريات التي تفسر سلوك التعاطي:

تركز معظم النظريات في تفسيرها اللجوء الى التعاطي على المشاعر الوجدانية السلبية، التى تجعل الافراد يلجأون الى تلك المواد للتخفف منها، فوفقا لنموذج (تنظيم الوجدان)، يخفض تدخين السجائر، وشرب الكحوليات، وتعاطي الافيون، من خلال منح اللذة مما يسهم في الاستمرار في التعاطي. ويقصد بتنظيم الوجدان مجموع التصرفات التى يقوم بها الفرد لزيادة السعادة وخفض الانفعالات غير السارة اي ان الافراد يتعاطون الكحول اما من اجل الحفاظ على حالة مزاجية معينة او من اجل تعديل حالة مزاجية حالية غير مرغوبة مثل الملل الناتج عن انخفاض الاستثارة والشعور بالاجهاد وتبعا لهذا النموذج فان المشاعر (الانفعالات والحالات الحسية، مثل السرور والالم) تعتبر ميكانيزمات لاختيار السلوكيات والاستجابات العقلية، ويعد التعاطي في هذه الحالة احد وسائل مواجهة الانفعالات السلبية مثل القلق والغضب والاكتئاب (محمد،٢٠٠٩، ص٣٥٣).

ومن جهة اخرى تعد نظرية (خفض التوتر) نموذجا لتطبيق نظرية خفض الدافع، في فهم كيفية دعم شرب الكحوليات، ويقوم خفض القلق بالدور الرئيسي الداعم، وتهتم النظريات الدافعية ليس فقط بالطاقة، التى تدفع السلوك، ولكن باكتساب واداء السلوك الذى يستخدمه الكائن الحي لتنظيم هذا الدافع. فاذا كان الفرد يلجأ الى تناول الطعام عندما يكون جائعا، والى شرب الماء في حالة العطش، فهو يلجأ ايضا الى عدد من السلوكيات عند المرور بالتوتر والقلق، ويندرج شرب الكحوليات وتعاطي المواد النفسية الاخرى ضمن تلك السلوكيات.

ويتشابه نموذج (اخماد استجابة المشقة) مع نظرية خفض التوتر ووفقا لهذه النظرية فان معظم الافراد يعتقدون ان شرب الكحوليات يخفض المشقة (التوتر)، ويعد خفض المشقة دافعا شائعا للشرب، وقد تم تناول التاثيرات النفسية للكحوليات وسبب لجوء الافراد اليها اول مرة، في النظرية العلمية (لكونجير)، فعلى اساس دراساته المتعلقة بالتاثير السلوكي للكحوليات على الصراع المتعلم لدى الفئران، تبين ان الفئران تشرب اكثر عند تعرضها لموقف صراع اقدام–احجام، وافترض (كونجير) ان شرب الكحوليات يدعمه انه يخفض الدافع، وبعد فترة بدل المنظرون مصطلح الدافع بمصطلح التوتر (جمعة،٢٠٠٧، ص٦٨–٧٢).

النظريات النفسية: اتجه بعض الباحثين الى تفسير اسباب تعاطي وادمان الكحول في اطار طبيعة التكوين النفسي للانسان. فيرى البعض ان الادمان عل الكحول هو نتيجة لعدم تكامل او تكيف شخصية الفرد وطبقا لذلك فان بعض خبرات الطفولة تولد شعورا بفقدان الامن واذا ما اقترن هذا الشعور ببعض الصعوبات والمشاكل التى تواجه الفرد في علاقاته الشخصية، قد تنتج عنه حالة من التوتر والقلق النفسي التى تنعكس في شخصيته، ولتخفيف هذا التوتر يلجأ الشخص ال الاعتماد على الكحول لتخفيف التوتر ان مثل هذا الاعتماد على الكحول تصبح كوسيلة للهروب من المشاكل الخفية او الظاهرة والتى لا يستطيع الفرد حلها الامر الذى يقود في النهاية الى التعاطي ومن ثم الادمان على الكحول (الدليمي،١٩٨٥،ص١٢).

تعاطي الكحول وعلاقتها بمتغيرات معينة:

تعاطي الكحول ودافع القوة: لقد بين (ماكليلاند ودافيد وكالين وواتير ١٩٧٢) ان الحاجة الى القوة او دافع القوة تلعب دورا رئيسيا في مشكلات شرب الكحول او التعاطي والادمان، فقد وجد هؤلاء الباحثون في برنامج بحث استغرق عشر سنوات، ان مشاعر القوة عند الرجال تزداد بعد شرب الكحول، اضافة الى ان الرجال الذين يتميزون بدرجة عالية من هذا الدافع يشربون اكثر وذلك لاشباع تلك الحاجة، ويقصد بدافع القوة كما عرفه (ونتر) بانه قدرة الشخص على احداث آثار موجهة ومقصودة في سلوك ومشاعر وانفعالات شخص آخر، وان هدف دافع القوة وفقا له هو وضع الحصول على القوة والتصرف وفقا لذلك (The status of behaving power) (عبدالله، ٢٠٠٩، ص ٢٩٤–٣٠١).

ويمكن تقسيم فئات متعاطي الكحول الى:

١– المجربون: وهم تلك الفئة من الافراد. اللامبالين الذين يتعاطون الكحول بدافع حب الاستطلاع، او للعلم بالشىء، او للتقليد.

٢– غير المنتظمين وهم تلك الفئة القليلة المجربة الذين ينتقلون الى هذه المرحلة بعد ان شعروا (ظنا ووهما") بعدم خطورة الكحول، ولا يترددون في شرب الكحول مرة الى ثلاث مرات في الشهر بدافع الفرفشة او المجاراة وهي صفة من صفات الذين

لـديهم مسـتوى متـدني في السـلوك التوكيـدي والـتي تحـاول الدراسـة الحاليـة بحثهـا ودراستها.

٣- المنتظمون: وهم تلك الفئة من المجربين او غير المنتظمين الذين يتحولون الى هذه المرحلة بدافع الاعتماد على الكحول لاحداث حالة شعورية مقصـودة، الارتخـاء، الجنس، العلاقات الاجتماعية، التغلب على الخجل، وتصبح الخمر ضرورية لشخصـية الفرد.

٤- المـدمنون: وهـم تلـك الفئـة مـن الافـراد الـذين يسـيئون اسـتعمال الكحـول ويتعاطونه بكميات كبيرة، اما في فترات متتابعة او متقطعة ليوم او لبضعة ايـام، امـا الـدافع لتعـاطي الكحـول فيعـود الى الاعتمـاد النفسـي والجسـمي او كليهمـا واذا لم يتعـاطى الفـرد الكحـول ظهـرت عليــه اعـراض الانسـحاب (الخالـدي والمهتـدى، ١٩٨٣،ص٢٦)

الكحول واضطرابات النوم :

على الرغم من أن بعض الناس يعتقدون ان الكحول يسـاعدهم علـى النـوم الا ان الإفراط في شرب الكحول يمكن أن يحدث اضطرابات النوم عن طريق تعطيل تسلسـل النوم ومدته، فضلا عن الوقت اللازم للدخول في النوم. علـى وجـه التحديـد، وشـرب الكحول قبل ساعة من النوم يعتبر عرقلة للنصف الثاني من فترة النوم. حيث يكـون نوم الشخص قليلا خلال النصف الثـاني مـن النـوم ويكـون الاسـتيقاظ مـن الأحـلام والعودة الى النوم بصعوبة، ممـا يـؤدي إلى التعـب والنعـاس أثنـاء النهـار. والأفـراد الذين يتعاطون الكحول يكونون في خطر توقف التنفس أثناء النوم.، وانسداد توقف التنفس أثناء النوم والشخير يزيد مـن مخـاطر اصـابة الشـخص لنوبـة قلبيـة، عـدم انتظام النبض، والسكتة الدماغية، والموت المفـاجئ (Beulens et all ,2007,p10)

تأثير الكحول على القلب:

إن تناول الكحول يتسبب في إحداث تغـيرات في الوظـائف الميكانيكيـة والخـواص الكهربائية والكيميائية للقلب.

أما ما يحدثه الكحول من تغيرات في الوظائف الميكانيكية للقلب فتبرز من خلال الأمور التالية: تأثير الكحول على الاستقلاب في القلب : تأثيره على استقلاب الدهون:

أثبتت التجارب العلمية بأن تعاطي الكحول ولو لمرة واحدة يؤدي إلى زيادة فورية في محتوى خلايا القلب من الجليسرين (Glyceride)، والتي تمر بعدة مراحل: حيث يبدأ القلب أولا باستقطاب الدهون ثلاثية الجليسرين (Triglycerides) من الدم، ثم تحفز خلايا القلب لتكوين هذا النوع من الدهون بنفسها فيكثر بذلك مخزون القلب من الدهون. كما وجد أن الكحول يساعد على امتصاص الدهون من الأمعاء فترتفع بذلك نسبتها في الدم وخصوصا الكوليسترول (Cholestrol). وكل تلك العوامل تساعد على تصلب الشرايين، حيث تتجمع الدهون وبخاصة الكوليسترول على جدران الأوعية الدموية، مما يؤدي إلى تصلبها ومن ثم تضيقها وتكون جلطة دموية (Thrombus)، والتي تؤدي إلى فقدان العضو لكمية الدم التي يحتاجها فيصاب بالاحتشاء ثم الموت (Necrosis).

ويبين رابطة القلب الأميركية في نشراتها الحديثة أن تناول الكحول بكثرة يؤدي إلى ارتفاع الدهون الثلاثية في الدم، ويرفع من مقدار ضغط الدم، ويزيد من عرضة الإصابة بفشل القلب، كما و يزيد من احتمالات الإصابة بجلطات الدماغ، و اضطرابات إيقاع نبض القلب، والموت المفاجئ وقد حذرت ادارة الغذاء والدواء الأميركية مرارا بالامتناع عن تناول الكحول مطلقا عند تناول أقراص الاسبرين بشكل يومي.

وحول ما يقال عن فوائد المواد المضادة للأكسدة في النبيذ على وجه الخصوص، فإن الرابطة توءكد أن هذه المواد النافعة موجودة أيضا في العديد من المنتجات النباتية كالعنب الطازج وعصير العنب. وأكدت أمراً مهماً وهو أنه لا توجد دراسة قارنت تأثير النبيذ وحده على ظهور أمراض شرايين القلب أو الدماغ، بل ان الدراسات حوله شملت أيضاً أموراً أخرى كالإكثار من تناول الفواكه والخضار وقلة تناول الدهون المشبعة. في إشارة منها إلى ما يعرف بوجبات البحر الأبيض المتوسط (الحاضري، ٢٠١٠،ص٣).

ان الافراط في شرب الكحول قد تتداخل مع الامتصاص والهضم والتمثيل الغذائي، والاستفادة من العناصر الغذائية، وخاصة الفيتامينات. فمتعاطي الكحول في

كثير من الأحيان يستغني عن المواد الغذائية بالكحول باعتباره مصدرا للسعرات الحرارية، الأمر الذي قد يؤدي أيضا إلى نقص العناصر الغذائية وسوء التغذية. وان مدمن الكحول في مراحله المتأخرة من المرض قد يتطور الى فقدان الشهية أو فقدان شديد للشهية، ويرفضون تناول الطعام. وان المشروبات الكحولية تشكل السبب لدى نسبة كبيرة من مرضى سوء التغذية. حيث تؤثر الآثار السامة للكحول مباشرة على الأمعاء الدقيقة، والتى تسبب بالتالي نقصا في امتصاص الماء وذوبان الفيتامينات (على سبيل المثال، الثيامين، حمض الفوليك، وB6). وقد بينت الدراسات ان الكحول هو السبب الأكثر شيوعا في نقص الفيتامينات والعناصر لدى البالغين في الولايات المتحدة. (Chambers JC,2000,p120)

وقد بينت العديد من نتائج البحوث بشأن العوامل الوراثية والنفسية والاجتماعية قد توفر فهم أفضل للعوامل التي تؤدي إلى إدمان الكحول وكذلك فأن فرط النشاط في مرحلة الطفولة هو أحد العوامل االمنبأة لتنمية الاعتماد على الكحول عند الرشد. الأطفال الذين يعانون من نقص الانتباه واضطراب فرط النشاط واضطرابات السلوك تزداد لديهم مخاطر الاصابة باضطراب تعاطي الكحول. وكذلك العدوانية في الطفولة قد توقع الكبار في مشكلة تعاطي الكحول.

الجنس: ان استخدام الكحول يكون اكثر شيوعا بين الرجال أكثر بثلاث مرات من النساء، وأيضا أكثر شيوعا بين الذكور في المدارس المتوسطة. الذكور ذوي اضطرابات السلوك أكثر عرضة لتعاطي الكحول من غيرهم، والأطفال هم أكثر عرضة لتعاطي الكحول، في حين أن الإناث الذين يعانون من الاكتئاب والقلق هم اكثر تعرضا لتعاطي الكحول في سن المراهقة من الإناث غير المتعرضات لمثل هذه المشاكل السلبية.

الاضطرابات النفسية وتعاطي الكحول: اضطراب ثنائي القطب وانفصام الشخصية والاضطرابات الشخصية المعادية للمجتمع، واضطراب الهلع، اضطرابات تزيد من فرصة استخدام الكحول في المستقبل. الإسائة في مرحلة الطفولة تمثل عامل خطر كبير في وقت لاحق للكحول وتعاطي المخدرات. النساء اللواتي يتعرضن للاعتداءات الجسدية أكثر عرضة لتعاطي الكحول من غيرهن غير المتعرضات لسوء المعاملة. وكذلك بينت الدراسات ان الأطفال الذين يعيشون في بيوت مكتظة،

صاخبة، وغير منضبط دون قواعد الدين هم أكثر عرضة لتعاطي الكحول في سن المراهقة. الأطفال الذين يسارعون إلى الغضب، الذين يشعرون بالاستياء من غياب الوالدين ، أو الذين لديهم صراعات متكررة في المنزل أكثر عرضة لتعاطي الكحول في سن المراهقة (www.womenshealthsection.com 2009)

الاعتماد الجسمي والنفسي على الكحول: الاعتماد الجسمي هى الحالة التي يعتادها الجسم فسيولوجيا على الكحول ليؤدي وظائفه الجسدية العادية، واذا لم يتعاط المادة ظهرت على الفرد خصائص اعراض الانسحاب . اما الاعتماد النفسي فهي الحالة التي يعتاد فيها الفرد على تعاطي الكحول ليتسنى له احداث تغييرات في سلوك ينشده واذا لم يتعاط المادة فشل في تحقيق اهدافه. اما اعراض الانسحاب فهي الاعراض الجسمية والنفسية المرضية التي تظهر على المدمن اذا توقف عن تعاطي الكحول، ومنها التثاؤب، دموع في العيون، رشح الانف، التعرق، فقدان الشهية، اتساع حدقية العين، الرعشة والقشعريرة، القيء والاسهال وفقدان الوزن، مخاوف وهمية، توتر واكتئاب....الخ من العوارض (الخالدي والمهتدى، ١٩٨٣، ص٢٥-٢٦).

الدراسات السابقة: لم تحصل الباحثة على دراسات تناولت متغيري البحث (السلوك التوكيدي وتعاطي الكحول) بصورة مباشرة في المجتمع الكوردي، لذلك سيتم عرض الدراسات العربية والاجنبية في هذا المجال:

١- **دراسة عبد ربه ١٩٩٧** والتى كانت تحت عنوان (السلوك التوكيدى لدى المراهقين وعلاقته بالمناخ الاسرى) وتمثل اهداف البحث : إلقاء الضوء على أهمية السلوك التوكيدى للمراهقين، لكى يعبر المراهقون تلك المرحلة بسلام إلى مرحلة الرشد . بلغ حجم العينة الأساسية للدراسة (١٢٦) طالب وطالبة، تراوحت أعمارهم بين (١٥-١٧) عاما، من الصفين الثاني والثالث الثانوي العام. وبينت نتائج الدراسة: وجود علاقة ارتباطية دالة بين السلوك التوكيدي والمناخ الأسري المتمثل في القسوة لدى البنين والبنات وبين السلوك التوكيدي والمناخ الأسري المتمثل في التسلط لدى البنين والبنات، ووجود ارتباط بين السلوك التوكيدي والمناخ الأسري المتمثل في التفرقة، وكذلك وجود علاقة ارتباطية دالة عند مستوى ٠,٠٥ السلوك

التوكيدي بالمناخ الأسري المتمثل في الحماية الزائدة لدى البنين والبنات (عبد ربه، ١٩٩٧، ص٢).

٢- دراسة الزغاري ٢٠٠٢ : والتي كانت تحت عنوان:

(استعمال العقاقير - الكحول - والتدخين من قبل المصابين بالفصام العقلي) .

كان الهدف من الدراسة هو تحديد نسبة الذين يتعاطون العقاقير ، الكحول ، والسجائر من قبل الفصاميين مقارنتهم بعينات من الناس غير الفصاميين (العاديين) أجريت الدراسة على ٣١٦ من الفصاميين مقابل ٢٥٠ من الناس غير الفصاميين في اسكتلندا.

أثبتت الدراسة بان نسبة الفصاميين الذين يتعاطون العقاقير في السنة الاخيرة من إجراء الدراسة هي:

٧٪ وكانت أكثر من غير الفصاميين الذين بلغت نسبتهم ٢٪ .

كانت نسبة المدخنين من الفصاميين هي: ٦٥٪ مقابل ٤٠٪ لغير الفصاميين.

كانت نسبة الفصاميين المتعاطين للكحول هي: ١٧٪ مقابل ١٠٪ لغير الفصاميين.

وخلصت الدراسة إلى ان مشكلة تعاطي العقاقير والكحول هي اكبر في الفصاميين مقارنة بغير الفصاميين من عامة الناس ، وان مشكلة التدخين هي الأكبر في الفصاميين (الزغاري،٢٠٠٢،ص١-٢)

٣- دراسة الرجيب ٢٠٠٧ : والتي كانت تحت عنوان (مهارات السلوك التوكيدي وعلاقتها بأساليب التنشئة الوالدية) وحاولت الدراسة فحص العلاقة بين عوامل المهارات التوكيدية المختلفة وأساليب التنشئة الوالدية من جانب كل من الأب والأم لدى الذكور والإناث، وذلك من خلال التحقق من صدق الفرضين التاليين:

- توجد علاقة ارتباطية دالة بين السلوك التوكيدي وبين أساليب التنشئة الوالدية من جانب الأم والأب لدى كل من عينة الذكور والإناث .

- تتباين أساليب التنشئة الوالدية في اتجاه الام والأب المنبئة بالسلوك التوكيدي بتباين النوع (ذكور- إناث). تكونت عينة الدراسة من (٣٢٠) مبحوثا ١٠٧ (من الذكور، ٢١٣ من الإناث) في المدى العمري من ١٥ وحتى ٤٩ سنة. وتمثل ادوات الدراسة بمقياس مهارات السلوك التوكيدي (طريف شوقي، ١٩٩٨مقياس التنشئة

الاجتماعية) زين العابدين درويش، ١٩٨٩ وبينت نتائج الدراسة صحة الفرض الأول بوجه عام. كما أظهرت أهم نتائج الفرض الثاني ما يلي: تسهم المساواة في مقابل التفرقة، والتسامح في مقابل التشدد والقسوة من جانب الأم، واتجاه الشورى في مقابل التسلط من جانب الأب في التنبؤ بعامل "الإنصاف وتقدير الآخرين" لدى الذكور.(الرجيب،٢٠٠٧، ص ١) .

٤- **دراسة العطار ٢٠٠٩**: والتي كانت تحت عنوان: (العنف وعلاقته بالسلوك التوكيدي والامن النفسي لدى تلميذات المرحلة المتوسطة من السعوديات وغير السعوديات)

استهدفت الدراسة الحالية التعرف على نسبة انتشار العنف لدى تلميذات المرحلة المتوسطة بالمملكة العربية السعودية والتعرف على الفروق بين التلميذات السعوديات وغير سعوديات في (السلوك العنيف – السلوك التوكيدي – الامن النفسي) و كذلك التعرف على العلاقة بين العنف والسلوك التوكيدي والشعور بالامن النفسي وقد تكونت عينة الدراسات من تلميذات المرحلة المتوسطة من السعوديات وغير سعوديات حيث بلغت عينة السعوديات ٤٠ تلميذة وعينة غير السعوديات ٢٥ تلميذة من جنسيات عربية مختلفة وكان متوسط اعمارهن ١٣ سنة حيث طبق عليهن مقياس السلوك العنيف السلوك التوكيدي الامن النفسي وقد اسفرت الدراسة عن ارتفاع نسبة السلوك العنيف بين طالبات المرحلة المتوسطة ، ووجود فروق بين السعوديات والمغتربات في السلوك العنيف لصالح السعوديات ووجود فروق بين السعوديات والمغتربات، كما اسفرت الدراسة عن عدم وجود ارتباط بين السلوك العنيف والامن النفسي او السلوك التوكيدي سواء عند السعوديات او المغتربات (العطار، ٢٠٠٩،ص٢٧).

ومن الدراسات التي ركزت علي برامج التدريب التوكيدي دراسة قام بها مصطفى مظلوم (١٩٩٢) للتعرف على فاعلية التدريب التوكيدي في تحسين السلوك الاندفاعي والترددي لدى عينة مكونة من ٤٠ طالب و طالبة من الجامعة تتراوح أعمارهم بين ٢٠ – ٢٢ وتم تقديم برنامجين علاجيين أحدهما للمندفعين والاخر للمترددين وقد اشارت النتائج الى فاعلية التدريب التوكيدي في تحسين السلوك الاندفاعي والترددي لدى الذكور والاناث كما استمر فاعلية التدريب التوكيدي عند المتابعة وتوصلت امينة

بدوي (١٩٩٠) من خلال مقارنة فاعلية التدريب التوكيدي والتحصين التدريجي في تحسين حالات الخوف من السلطة على عينة من ٢٣ طالبا جامعيا واشارت النتائج الى فاعلية التدريب التوكيدي والتحصين التدريجي في تحسن حالات الخوف من السلطة كما اشارت الى استمرار فاعلية التدريب خلال متابعة النتائج وذلك بالنسبة للتدريبي فقط (امام وهدية، ٢٠١٠، ص٣-٤).

منهجية البحث واجراءاته:

اولا: مجتمع البحث: يتمثل مجتمع الدراسة الحالية بفئات معينة من مجتمع مركز مدينة اربيل.

ثانيا عينة البحث: تم اختيار عينة الدراسة الحالية وفقا لطريقة العينات غير الاحتمالية غير العشوائية وتستخدم هذه التقنية في البحوث التي تدور حول الزمر الشبابية والعصابات ومتعاطي المخدرات والعاملين في مجال الجنس اي من مجتمع بحثي يصعب على الباحثين الوصول اليه، ونظرا لصعوبة اختيار العينة في الدراسة الحالية، تم استخدام اسلوب الكرة الثلجية snow ball وتقوم هذه الطريقة على اختيار فرد معين وبناء على ما يقدمه هذا الفرد من معلومات تهم موضوع الدراسة يقرر الباحث من هو الشخص التالي الذي سيقوم باختياره (الزيباري،٢٠١١،ص ١٢٦-١٢٧ Heckathorn, DD- .(p2,2002

وقد تضمنت عينة الدراسة مجموعة من المتعاطين وغير المتعاطين الذكور فقط في مجتمع مركز محافظة اربيل حيث استعانت الباحثة بالاقارب والاصدقاء في الحصول على الافراد في البداية ومن ثم التدرج في الافراد الاخرين من خلالهم، وكما مبين في الجدول (١).

جدول (١) يبين فئتي افراد العينة

متعاطي الكحول	غير متعاطي الكحول
35	35

ثالثا: اداة البحث: لتحقيق اهداف البحث تم استخدام مقياس (لازارووس وولبى Lazarus Wolpe- Self-Assertiveness Scale1966) وترجم المقياس الى اللغة العربية من قبل فيصل الزراد وغريب عبدالفتاح الملحق (١).

صدق الاداة: تم استخراج صدق التجانس الداخلي للمقياس او ما يسمى ايضا (صدق المفردات) عن طريق حساب معامل ارتباط الفقرة بالدرجة الكلية للمقياس (الداهري، ٢٠١١،ص٢٧٨)، على عينة بلغت ٢٠ (فردا) عاديا تم استخدامهم لغرض اجراءات الصدق فقط والجدول (٢) يبين معاملات ارتباط الفقرات بالدرجة الكلية لمقياس السلوك التوكيدي.

يظهر الجدول (٢) أن جميع ارتباطات الفقرات مع الدرجة الكلية كانت دالة عن مستوى ٠,٠٥ فأقل، ويوضح الجدول (٢) ان جميع المعاملات موجبة وقيمها جيدة وتدل على ان هناك علاقة ايجابية بين جميع هذه الابعاد وهذا من شأنه أن يشير إلى أن المقياس يتمتع بدلالات صدق مناسبة ما عدا الفقرة (٢٥) والتي بلغ معامل ارتباطها (٠,٠١) حيث تم استبعادها إذ إن الفقرة الجيدة هي تلك الفقرة التي تميز بين الأفراد وتتباين استجابة الأفراد عليها، وفي هذه الحالة فان الفقرة تعد لها قدرة قياس سمات لها مستويات ودرجات متباينة لدى الأفراد، إذ يعد ذلك مؤشرا على صدقها وقياس ما وضعت لقياسه وهي تفي بأغراض الدراسة الحالية.

جدول (٢) يبين صدق المقياس

رقم الفقرة	الارتباط
1	0.48
2	0.43
3	0.37
4	0.66
5	0.56
6	0.71
7	0.57
8	0.75
9	0.66
10	0.69
11	0.73
12	0.44

0.47	13
0.47	14
0.41	15
0.41	16
0.17	17
0.52	18
0.59	19
0.33	20
0.76	21
0.64	22
0.44	23
0.38	24
0.01	25

رابعا: ثبات الاداة: تم استخراج ثبات المقياس من خلال اعادة الاختبار على مجموعة من الافراد خارج افراد العينة الاصلية وبلغ عدد افراد عينة الثبات ١٥ فردا والفترة الزمنية بين الاختبارين تمثلت باسبوعين وبلغ معامل الارتباط بين الاختبار الاول والثاني (0.63) وهي درجة ثبات مقبولة.

خامسا : تصحيح المقياس: المقياس المستخدم في الدراسة هو مقياس جاهز وكما مبين في الملحق (١) بلغ عدد فقرات المقياس ٢٤ فقرة وبدائل الاجابة تمثل (بنعم ولا) حيث تم اعطاء درجة واحدة عند الاجابة بنعم وصفر عند الاجابة بلا مع مراعاة الفقرات السلبية والايجابية حيث الفقرة الايجابية التي تشير الى وجود صفات السلوك التوكيدي تاخذ الدرجة (١) عند الاجابة بنعم اما الفقرة السلبية فتأخذ الدرجة (١) عند الاجابة بلا.

سادسا: الادوات الاحصائية المستخدمة: تم الاستعانة بالحقيبة الاحصائية (Spss) وايضا متخصصين في هذا المجال لاجراء العمليات الاحصائية الخاصة بالبحث. والذي تضمن: الوسط الحسابي والانحراف المعياري، الاختبار التائي لايجاد دلالات الفروق، اختبار P-Value لاختبار الفروق.

عرض النتائج وتفسيرها:

١- الهدف الاول : التعرف على مستوى السلوك التوكيدي لدى افراد العينة.

بينت النتائج في الجدول (٣) ان الوسط الحسابي لمتغير السلوك التوكيدي لدى متعاطي الكحول بلغ (11.686) وهو اقل من المتوسط الحسابي لغير المتعاطين والبالغ (12.657) وبمقارنة الوسط الفرضي (12) بالوسط الحسابي نلاحظ ان الوسط الحسابي لغير المتعاطين هو اعلى من الوسط الفرضي بمعنى ان مستوى السلوك التوكيدي لديهم سجل نسبة جيدة مقارنة بمتعاطي الكحول الذين حصلوا على وسط حسابي اقل من الوسط الفرضي اى ان غير المتعاطين يظهر لديهم الصفات البارزة للمؤكدين لذاتهم، كالجرأة على الاحتفاظ بحقوقهم المشروعة وعدم التنازل عنها لكسب المرغوبية الاجتماعية مثلا او لاي سبب آخر وكذلك لايترددون في اخذ المواقف الجريئة في الاوقات المناسبة ومن الذين يعبرون عن مشاعرهم.

جدول (٣) يبين الوسط الحسابي والوسط الفرضي لافراد العينة

مستوى السلوك التوكيدي	العدد	الوسط الحسابي	الانحراف المعياري	الوسط الفرضي
الذين يتعاطون الكحول	35	11.686	2.888	١٢
الذين لايتعاطون الكحول	35	12.657	3.029	١٢

وتتفق هذه النتائج مع ما توصلت إليه دراسة لندكوست وآخرون 1979 والتى أشارت الى إن معتمدي المخدرات عموما والهيروين خصوصا أقل توكيدية من المجموعات غير المتعاطية . ذلك لأن قمع التعبير عن المشاعر يعمل على زيادة النزعات العصابية ويؤدي بالفرد الى الشعور بالنقص وخيبة الأمل وعدم الشعور بالأمن . إلا إذا كان هناك شخص يستطيع أن يركن إليه ويعتمد عليه ويحميه ويدافع عنه، ويقدم له النصائح ويحمل عنه المسئولية، وهو أمر قل أن يوجد ومن النادر إن يستمر في حالة وجوده (امام وهدية، ٢٠١٠، ص٢).

وكذلك يتفق ذلك مع ما توصلت اليه دراسة Massong et all 1982 حيث بينت ان منخفضي التوكيد يواجهون صعوبات اجتماعية تزيد من احساسهم بالضغوط

الاجتماعيـــة ويميلـــون عـــادة لتعـــاطي الكحـــول والمخـــدرات (Massong et all,1982,P591).

وهـذا مـا اكدتـه ايضـا دراسـة Kidorf & Lang 1999 في ان مرتفعـي القلـق الاجتماعي (صعوبات التواصل، الخجل، انخفاض التوكيد) لـديهم درجـة مرتفعـة مـن ادراك الضغوط الاجتماعية والتى تظهر آثارها غالبا في تعاطي الكحوليـات (Kidor f & Lang 1999,P134).

وتبين ادبيات علم النفس في هذا المجـال ان السـلوك التوكيـدي في صـلبه مهـارات اجتماعية، وان هذه المهارات تكتسب من خلال عمليات التعليم الاجتمـاعي وفي اطـار سياق ثقافي فاننا نلمس ضرورة وأهميـة شـيوع ثقافـة التوكيـد في بيئتنـا الكورديـة، ونلاحظ اهتماما متزايدا بهذا الموضوع في الثقافات العربيـة والاجنبيـة بـبرامج تنميـة السلوك التوكيدي لما لهـا مـن فوائـد تـنعكس في التفـاعلات الاجتماعيـة والمرونـة في التعامل مع الآخر ومواجهة الضغوط الاجتماعية.

٢- الهـدف الثـاني: التعـرف علـى الفـروق الموجـودة بـين المتعـاطين وغـير المتعاطين في مستوى السلوك التوكيدي: بينت النتائج وكما مبين في الجدول (٤) انـه على الرغم مـن وجـود فـروق بـين فـئتي العينـة الا ان الفـروق بـين المتعـاطين وغـير المتعاطين في مستوى السلوك التوكيدي لم يصل الى مستوى الدلالة المعنويـة ويمكـن ان نعزي ذلك الى تركيب وطبيعة المجتمع الكوردي من حيث سيادة العنصر الرجـولي وتاثير ذلك على السمات الشخصية لافراد العينة فيه مما يـدفع الرجـال الـذين مثلـوا عينـة الدراسـة الى عـدم الاقـرار بتـدني مسـتوى السـلوك التوكيـدي والـذى يتضـمن مجموعة من الصفات المخالفة لمعنى الذكورة والرجولة لديهم، و يمكن ان نعزي هـذه الاستجابات لافراد العينة ايضا الى السعي للحصول على المرغوبية الاجتماعية.

جدول (٤) يبين اختبار t لعينتين مستقلتين لـ(درجات استبيان السلوك التوكيدي)

اختبار t	درجات الحرية	P-Value	قيمة t الجدولية
-1.3733	68	0.1742 (NS)	1.98

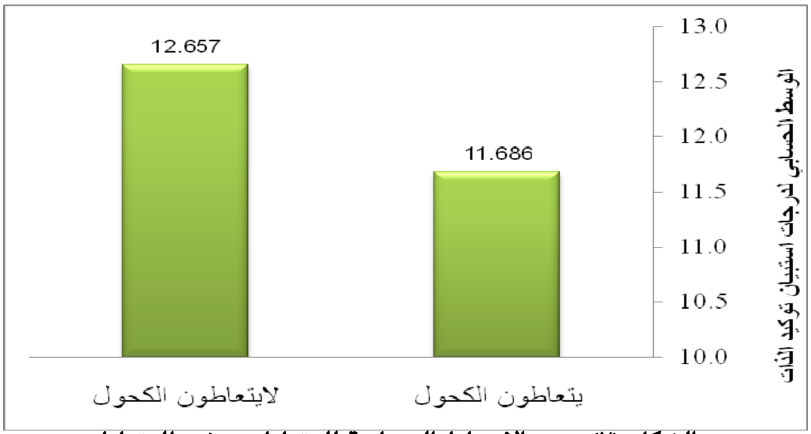

الشكل (٢) يبين الاوساط الحسابية للمتعاطين وغير المتعاطين

٣- الهدف الثالث: التعرف على الفروق الموجودة بين افراد العينة في مستوى السلوك التوكيدي وفقا لمتغير العمر (الفئة العمرية) وقد بينت النتائج وكما موضح في الجدول (٥) ان هناك اختلاف في مستوى السلوك التوكيدي وفقا لمتغير الفئة العمرية ولصالح الفئة (٣٤-٤٣) واقل مستوى للسلوك التوكيدي كان بين الفئة العمرية (٢٣-٣٣) وهذا ما اكدته دراسة (امام وهدية ٢٠١٠) والتي كانت تحت عنوان السلوك التوكيدي لدى طلبة المرحلة الاعدادية والتي توصلت الى وجود علاقة ارتباطية دالة وموجبة بين السلوك التوكيدي والعمر أي كلما تقدم الانسان في العمر

جدول (٥) يبين الوسط الحسابي للسلوك التوكيدي وفقا لمتغير العمر

الفئة العمرية للمتعاطين	العدد	الوسط الحسابي لمتغير السلوك التوكيدي	الوسط الفرضي
٢٣-٣٣	12	11.86	12
٣٤-٤٣	8	12.55	12
٤٤-٥٣	15	10.55	12

كلما زاد مستوى السلوك التوكيدي لديه، وترى الباحثة ان هذه الزيادة الطردية في المتغيرين تتوقف في عمر معين، ويحدث العكس، وهي مرحلة الشيخوخة (٦٠ فما فوق) او مرحلة ما بعد سن ٦٥ حيث يشهد الانسان في هذا العمر نوع من الاستسلام للواقع والصبر وتحمل الامور والضعف والوهن الجسدي، وما يؤكد ذلك الآية الكريمة:

قال الله تعالى في سورة الروم: " اللَّهُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ ضَعْفٍ ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ قُوَّةً ثُمَّ جَعَلَ مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ ضَعْفًا وَشَيْبَةً يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَهُوَ الْعَلِيمُ الْقَدِيرُ(٥٤) ".

التوصيات والمقترحات: على وفق نتائج البحث تقدم الباحثة التوصيات الآتية:

١- توجيه وارشاد الآباء والامهات في المنازل، والمدرسين في المدراس، على ضرورة اعطاء النصح والتوجيه والارشاد لابناءهم في مرحلة المراهقة والتى تعتبر مرحلة حرجة ومليئة بالتغيرات النفسية والجسدية والاجتماعية واكثر المراحل العمرية خطورة في التعرض لتعاطي وادمان الكحول.

٢- نشر الوعي النفسي والاجتماعي من خلال وسائل الاعلام المتعددة وكذلك مراكز الارشاد والتوجيه ومراكز الشباب بضرورة التعرف على مزايا السلوك التوكيدي وضرورته لبناء الشخصية السليمة والصحية من الناحية النفسية والاسرية والاجتماعية والمهنية وايضا التعريف بالمتغيرات النفسية الضرورية لنمو شخصية الانسان كالسلوك التوكيدي.

٣- بيان الآثار الضارة للمواد المخدرة عامة والكحول خاصة من خلال نشر الوعي الصحي في المؤسسات الحكومية والاهلية والمتمثلة بالجامعات والدوائر والمراكز الصحية ومنظمات المجتمع المدني.

المقترحات:

١- اجراء دراسات لايجاد العلاقة بين السلوك التوكيدي وتعاطي الكحول، ايضا بينها وبين متغيرات نفسية اخرى (كنمط الشخصية الانطوائية والانبساطية وعامل الانفتاح على الخبرة ومركز السيطرة الداخلي والخارجي).

٢- اجراء دراسات عن علاقة السلوك التوكيدي بمتغيرات اخرى كاساليب المعاملة الوالدية واساليب التنشأة الاجتماعية وايضا علاقة السلوك التوكيدي بالتدين لدى الفرد. وكذلك علاقة تعاطي الكحول بمتغيرات نفسية اخرى كالضغوط الاجتماعية والصدمات النفسية والاكتئاب.

٣- ضرورة البدء في دراسة طبيعة المجتمع الكوردي من حيث جوانب متعددة من بينها بعد الفردية-الجماعية، مما قد يسهم في التعرف على طبيعة المجتمع بدقة وبالتالي توجيه الباحثين نحو المتغيرات النفسية الاجدر بالدراسة لخدمة المجتمع.

٤- فتح مراكز للارشاد النفسي والاجتماعي في المؤسسات الحكومية كافة (المدارس والجامعات والدوائر والمستشفيات الحكومية والخاصة) وكذلك في المناطق السكنية.

المصادر:

القرآن الكريم

١. أحمد، فتحي علي عبد ربه (١٩٩٧)، السلوك التوكيدي وعلاقته بالمناخ الاسري لدى المراهقين، رسالة ماجستير منشورة، كلية البنات جامعة عين شمس.
٢. ابراهيم، عبدالستار (١٩٩٤)، العلاج النفسي السلوكي المعرفي الحديث: اساليبه وميادين تطبيقه، القاهرة، دار الفجر.
٣. جمعة، مايسة (٢٠٠٧)، تعاطي المخدرات بين مشاعر المشقة وتقدير الذات، الطبعة الاولى، مكتبة الدار العربية للكتاب.
٤. الخالدي، عطا (١٩٨٣)، الادمان على المسكر سبل الوقاية والعلاج (ابحاث الندوة العلمية الثانية)، المركز العربي للدراسات الامنية والتدريب، الرياض.
٥. الداهري، صالح حسن (٢٠١١)، اساسيات القياس النفسي في الارشاد والصحة النفسية، الطبعة الاولى، دار الحامد للنشر والتوزيع.
٦. الدليمي، ابراهيم مصحب (١٩٨٥)، دراسة استطلاعية عن ظاهرة الادمان على الكحول، المركز القومي في البحوث الاجتماعية والجنائية وزارة العمل والشوؤن الاجتماعية، بغداد.
٧. الزراد، فيصل محمد خير (٢٠٠٥)، العلاج النفسي السلوكي، الطبعة الاولى، دار العلم للملايين.
٨. الزيباري، طاهر حسو، (٢٠١١)، اساليب البحث العلمي في علم الاجتماع، الطبعة الاولى، مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع.
٩. شوقي، طريف (١٩٩٨)، السلوك التوكيدي مدخل لتنمية الكفاءة الشخصية، القاهرة، دار الغريب.
١٠. طاهر، حسين محمد (١٩٩١)، الاستثارة النفسية بين النظرية والتطبيق، الكويت.
١١. عبدالله، محمد قاسم (٢٠٠٩)، الشخصية (استراتيجياتها نظرياتها وتطبيقاتها الاكلينيكية والتربوية الشخصية والعلاج النفسي)، الطبعة الثانية، دار المكتبي للطباعة والنشر والتوزيع.
١٢. المهتدى، فريد جلال والخالدي، عطا (١٩٨٣)، الادمان على المسكر سبل الوقاية والعلاج (ابحاث الندوة العلمية الثانية) المركز العربي للدراسات الامنية والتدريب، الطبعة الثانية.

١٣. محمد، محمد سعد (٢٠٠٩)، بحوث ودراسات في علم النفس (كتاب تذكاري)، مطبوعات مركز البحوث والدراسات الاجتماعية كلية الاداب، جامعة القاهرة.
١٤. ولبي، لازاروس (١٩٨٠)، العلاج النفسي عن طريق الكف بالنقيض، ترجمة سامية قطان وحسام عرب، القاهرة، مكتبة الانجلو المصرية.

1-Beulens JWJ, Rimm EB, Ascherio A, et al,(2007). Alcohol consumption and risk of coronary heart disease among men with hypertension..

2-Chambers. J, (2000). Improved vascular endothelial function after oral B vitamins: An effect mediated through reduced concentrations of free plasma homocysteine. Circulation

3- France,A.et al,(1994). Diagostic critenia from DSM IV Washington:American psychiatric

4-Heckathorn, DD ,(2002). Respondent-Driven SamplingII: Deriving Valid Estimates from Chain-Referral Samples of Hidden Populations ."Social Problems

5-Kidorf,M, Baker,S, Thomas,R.&Reedy, (1999). Effect of social anxiety and alcohol expectancies on stress induced drinking psychology of ditctive behavior..

6-Massong, S, Dickson,A, Ritzel,B&Laynf, (1982). Assertion and defense mechanism pretrence,journal of counseling psychology,24.

7-Moyer A, Finney JW, Swearingen CE, et al,(. 2002). Brief interventions for alcohol problems: a meta-analytic review of controlled investigations in treatment-seeking and non-treatment-seeking populations.

المواقع الالكترونية:

١. امام، الهامي عبدالعزيز، وهدية، فؤادة محمد علي (٢٠١٠)، السلوك التوكيدي لدى تلاميذ المرحلة الأعدادية في ضوء بعض المتغيرات الاجتماعية، **جامعة ام القرى**. uqu.edu.sa/page

٢. موقع الهيئة العالمية للإعجاز لعلمي في القرآن والسنة www.nooran.org

٣. شبيب الحاضري.box-now.blogspot.com/2010.archive.html

٤. عبدالعزيز الدخيل استاذ الخدمة الاجتماعية المساعد بجامعة الملك سعود بالرياض:
www.ssss2008.org/arabic/vb/showthread.php?t=145

٥. info@nafsyidman.com

٦. http://www.ed-uni.net/ed/showthread مركز المنشاوي للدراسات والبحوث.

Women's Health & Education Center Hospital Campus Medical Buildingr 2009.

٨–محمد الصغيّر مجلة الشباب ، العدد العاشر www.aldahwa.net

٩– الزغاري، فائق، (٢٠٠٢)، ٩– المجلة البريطانية للطب النفسي العدد ١٨١ –
info@nafsyidman.com

المجلات:

١. العطار، اقبال، (٢٠٠٩)، مركز الأهرام للترجمة والنشر، القاهرة، العدد١٣ .

٢. حبيب، مجدي عبدالكريم، ١٩٩٢)، مجلة الآداب والعلوم الإنسانية المجلد ١.

٣. الرجيب، يوسف علي فهد، (٢٠٠٧) مجلة دراسات الطفولة.

٤. نافع، ابراهيم، (١٩٨٩)، كارثة الإدمان، علم النفس مجلة فصلية تصدر عن الهيئة المصرية العامة للكتاب السنة السادسة – العدد الثالث والعشرون..

الملحق (١) مقياس السلوك التوكيدي بصورته النهائية

بسم الله الرحمن الرحيم

تتضمن هذه القائمة مجموعة من الفقرات التي تخص مشاعرك ورضاك في الفترة الأخيرة الماضية والحالية، أرجو التفضل بالإجابة عليها بعد قراءتها بصورة جيدة ووضع إشارة (X) في إحدى الخانات الموجودة مقابل كل فقرة والتي تكون مناسبة لك. علما إن هذه المعلومات ستكون سرية ولن تستخدم إلا لأغراض الدراسة والبحث العلمي فقط. لذا يرجى الإجابة على جميع الفقرات وبكل صدق وبصراحة.

العمر الباحثة: فينك امجد حسن

الفقرات	نعم	لا
١- هل تعبر عن موقفك اذا تعداك شخص في طابور؟		
٢- هل من السهل عليك ان تعترض على مسؤول لك؟		
٣-هل تتجنب الشكوى على خدمة سيئة في مطعم او في اى مكان؟		
٤-هل تعتذر كثيرا؟		
٥-لو انتقدك صديق بدون مبرر، هل تعبر له عن ضيقك في الحال؟		
٦- هل تتجنب عادة الاشخاص الميالين للسيطرة؟		
٧- اذا وصلت متأخرا عن اجتماع،هل تفضل ان تقف على ان تذهب الى مقعد امامى حيث قد يراك كل الحاضرين؟		
٨-هل تستطيع ان تختلف مع شخص يرى نفسه دائما على حق؟		
٩- اذا ما اوقف شخص سيارته امام منزلك، بحيث يعوق دخولك وخروجك بسهولة، هل تتكلم مع هذا الشخص في ذلك،		
١٠- اذا بالغ بائع في عرض سلعته عليك، لا ترى انت انها مناسبة لك او انك لست بحاجة اليها، هل تجد صعوبة في ان تقول لا؟		
١١-هل تعبر عما تشعر به عموما؟		
١٢-اذا سمعت ان احد اصدقائك ينشر عنك اشاعات كاذبة هل تتردد في مواجهته؟		
١٣- هل تجد صعوبة في جمع بعض المال-تبرعات- لسبب وجيه؟		
١٤- هل انت عادة تحتفظ بأرائك لنفسك؟		
١٥- هل تجد صعوبة في بدء محادثة مع شخص غريب؟		
١٦- هل تستطيع ان تعبر عن الحب والعاطفة بسهولة؟		

١٧- اذا حضرت ندوة او محاضرة وصدر عن المتحدث كلمة او عبارة تعتقد انها خاطئة، هل يمكنك ان تعبر له عن ذلك؟		
١٨-اذا طلب منك صديق طلبا تعتبره انت طلبا غير معقول هل تستطيع ان ترفضه؟		
١٩- لو لاحظت بعد مغادرتك محلا انك اعطيت نقودا بالخطأ هل ترجع ثانية وتوضح ذلك؟		
٢٠-اذا ضايقك شخص محترم وقريب لك هل تفضل اخفاء مشاعرك عن ان تعبر عنها؟		
٢١- هل تجد من السهل عليك ان تعبر عن غضبك تجاه افراد من نفس جنسك عن ان تعبر عن هذه المشاعر تجاه افراد من الجنس الاخر؟		
٢٢-هل من الصعب عليك ان تقول اشياء جيدة للاخرين؟		
٢٣- هل لديك صديق حميم يمكنك معه مناقشة كل شيء تقريبا؟		
٢٤- هل يعجبك الشخص الذي حين يفشل يحاول مرات اخرى بوسائل جديدة		

كورتەی لێكۆڵینەوە

ڕەفتاری خۆ چەسپاندن بریتییە لە توانای تاك بۆ دەربڕینی هەست و سۆز و بیر و ڕا و هەڵوێست بەرامبەر ئەوانی تر، بەشێوەیەكی زارەكی بێت یان كرداری و هەروەها داوا كردنی مافی كەسی بە بێ زۆرداری و شەڕانگێزی. لە نیشانەكانی ڕەفتاری خۆنەچەسپاندن بەدوا كەوتن و جێبەجێكردنی ئارەزووی ئەوانی تر و هەوڵدانی ڕازیكردنیان، ڕەفتاری خۆچەسپاندن ئارامییەكی دەروونی بۆ تاكەكان دروست دەكات و یارمەتییان دەدات بۆ نەهێشتنی گردبوونەوەی هەست و سۆزی نیگەتیف. ئامانجی ئەو توێژینەوەیە بەگشتی بریتییە لە زانینی ئاستی ڕەفتاری خۆچەسپاندن لە لایەن كەسی مەیخۆر و پێچەوانەی، نموونەی لێكۆڵینەوەكەش بریتی بوو لە چەند كەسێكی مەیخۆر و مەی نەخۆر لە ناوەندی شاری هەولێر، مەبەست لە كەسی مەیخۆر ئەوانەن كە مەی دەخۆنەوە بۆ هۆكاری ناچارەسەری لە ماوەیەك بۆ ماوەیەكی تر و لە بۆنەكان، وەهەروەها دۆزینەوەی جیاوازی نێوان كەسی مەیخۆر و مەی نەخۆر لە ئاستی گۆڕاوی خۆچەسپاندن، لەم توێژینەوەیە پێوەری لازاروس و ولبی بۆ خۆچەسپاندن بە كار هاتووە، دەرئەنجامەكان وایان نیشان دا ئاستی خۆچەسپاندن لە لایەن مەیخۆرەكان نزمتر بوو لە ئاستی هەمان گۆڕاو لە لایەن چینەكانی تر و هەروەها وا دەركەوت كە بەرزترین ئاست لە ڕەفتاری خۆچەسپاندن لەلایەن چینی تەمەنی (٣٤-٤٣) بوو نزمترینیش لە چینی (٤٤-٥٣) بوو لە بەر ڕۆشنایی ئەنجامەكان كۆمەڵێ پێشنیاز و ڕاسپاردە خراونە ڕوو.

Abstract

Assertiveness is the person's ability to self-expression of his behavior, feelings, thoughts, opinions and attitudes towards people and events whether orally or in practice, or claiming their rights without injustice or aggression. Among the signs of weakness of assertive behavior is to compliment others and respond to their desires and pursuit of the person’s satisfaction, even though at the expense of his time and money and his reputation ... etc. Assertive behavior provides a sense of psychological comfort and prevents the accumulation of negative feelings.

The aim of current study is to identify the level of assertiveness to the abusers of alcohol and non abusers of alcohol, and recognize the difference between abusers of alcohol and non- abusers in the level of assertiveness, and the target audience is the abusers of alcohol in downtown Hawler city; those who abuse alcohol for the non-therapeutic reasons on certain occasions. We have used of Lazarus measurement to measure assertiveness, and the results showed that the level of assertiveness in alcohol abusers is less than the level of assertiveness in the non abusers and accordingly we have developed a set of recommendations and proposals.

مجلة
الأكاديمية الكردية

العدد ٢٣

هيئة التحرير

أ.د. جبار قادر	رئيس التحرير
د.آزاد أحمد	نائب رئيس التحرير
عبدالله زنگنه	مدير التحرير
أ.م.د. فاروق عمر صديق	عضو
أ.م.د. دلير اسماعيل حقي شاويس	عضو
أ.م.د. صباح رشيد قادر	عضو
أ.م.د. نوزەت أحمد زيباري	عضو
أ.م.د. هوشنگ فاروق جواد	عضو

Kurdistan Regional Government
Presidency of Ministers Council
Ministry of Higher Education
and Scientific Research
Presidency of University of Koya
Office of President

KOYA UNIVERSITY

حکومەتی هەرێمی کوردستان
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی کۆیە
نووسینگەی سەرۆك

ژمارە: ٧ / ٢٩ / ٢٧٨٩ بەروار: ٢ / ٦ / ٢٠٠٨

﴿فەرمانی زانکۆیی﴾

بابەت / ناساندنی گۆڤار

ئاماژە بە خاڵی (١) تەوەرەی سێ یەم کاروباری زانستی لە کۆنووسی چواردەمین کۆبونەوەی ئەنجومەنی زانکۆ لە ٢٠٠٨/٥/٢١ وە دوای هەڵسەنگاندنی گۆڤاری ئەکادیمی کوردی بڕیار درا بە :-

ناساندنی ئەم گۆڤارە وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی و زانستی بە مەبەستی بڵاوکردنەوەی لێکۆڵینەوە و توێژینەوەکان و وەك گۆڤارێکی ئەکادیمی مامەڵەی لەگەڵ بکرێت .

پ. د. خدر مەعصوم
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ

- نووسینگەی بەرێز سەرۆکی زانکۆ
- بەرێزان یاریدەدەرانی سەرۆکی زانکۆ
- ڕاگرایەتی گشت کۆلیجەکان ز/ زانستە کۆمەڵایەتییەکان
- دۆسیەی دەرچوو

IRAQI KURDISTAN REGION
MINISTRY OF HIGHER EDUCATION
& SCIENTIFIC RESEARCH
UNIVERSITY OF SALAHADDIN - Erbil
Vice President Office
For Scientific Affair

هەرێمی کوردستانی عیراق
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی سەلاحەددین/ هەولێر
ئۆفیسی یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی

ژمارە: ٢/ ٨٩٢٩

میژووی زاینی: ٢٢ / ٥ / ٢٠٠٨
میژووی کوردی: ١٠ / ٧ / ٢٧٠٨

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ بەڕێز سەرنووسەری گۆڤاری ئەکادیمی کوردی

ب/ ڕەزامەندی

سلاو و ڕێز............

ئاماژە بە نووسراوتان ژمارە /٣٥٤ لە ٢٠٠٧/١١/١٩ .

دەربارەی ڕەزامەندی ئەنجومەنی زانکۆکەمان لەسەر ئەوەی کە گۆڤارەکەتان ببێتە گۆڤارێکی ئەکادیمی/ زانستی و پشتی پێ ببەسترێت بۆ بلاوکردنەوەو بەرزکردنەوەی پلەی زانستی ، دوای ئەوەی کە خرایە بەردەم ئەنجوومەنی زانکۆ لە دانیشتنی کۆنووسی کۆبوونەوەی ئەنجومەنی زانکۆمان ژمارە (٨) ڕۆژی سێشەممە لە ڕێکەوتی ١/ ٤/ ٢٠٠٨ بەسترابوو . وە ئاماژە بە نووسراوی وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی ژمارە ن / ٢٣٥ لە ٢٠٠٨/٥/١٧ بە پەسند کردنی بڕیارمان دا بەرازی بوون و پەسندکردنی وەکو گۆڤارێکی زانستی / ئەکادیمی لەگەڵ ڕەچاوکردنی چەند تێبینی یەکی بچووك .... لەگەڵ ڕێزدا

هاوپێچ//

- تێبینیەکان

د. محمد صدیق محمد
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەك بۆ//

- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ / لەگەڵ ڕێزدا
- نووسینگەی بەڕێز یاریدەدەری سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی/ لەگەڵ بەراییەکان ..
- لیژنەی ناوەندی بەرزکردنەوەی پلەی زانستی لە سەرۆکایەتی زانکۆ
- دەرکردە

حکومەتی هەرێمی کوردستانی عێراق
سەرۆکایەتیی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵا و توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتیی زانکۆی سۆران
نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ

حكومة إقليم كوردستان - العراق
رئاسة مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة سوران
مكتب رئيس الجامعة

زانکۆی سۆران
SORAN UNIVERSITY
2009

Kurdistan Regional Government - Iraq | Ministry of Higher Education & Scientific Research | Presidency of Soran University

ژمارە: ١/ ١/ ٥٦٣ ڕێکەوت: ٣٠/ ١/ ٢٠١٢ زایینی ڕێکەوت: ١٠/ ١١/ ٢٧١١ کوردی

فەرمانی زانکۆیی

ب/ گۆڤاری ئەکادیمی

...وا بە دوای تاوتوێکردنی ڕوخسار و ناوەڕۆکی (گۆڤاری ئەکادیمی) لە لایەن ئەنجومەنی فاکەڵتییەکانی زانکۆی سۆران و گەڵاڵە کردنی لە ئەنجومەنی زانکۆ، بەپێی ئەو دەسەڵاتەی کە پێمان دراوە بڕیار درا بە:

پەسەند کردنی گۆڤاری ناوبراو کە لە ئەکادیمیای کوردی دەردەچێ بە گۆڤارێکی ئەکادیمی باوەڕپێکراو لە سەر ئاستی زانکۆی سۆران.

د. مسلح مصطفى
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ:
- نووسینگەی بەڕێز سەرۆکی زانکۆ/ بۆ زانین لەگەڵ ڕێزدا.
- نووسینگەی بەڕێزان یاریدەدەرانی سەرۆکی زانکۆ/ بۆ زانین لەگەڵ ڕێزدا.
- گشت فاکەڵتییەکان/ نووسینگەی بەڕێز ڕاگر/ بۆ زانین لەگەڵ ڕێزدا.
- دەرچوو.

تەلەفون: 07504255657 - 0663508286
ئیمەیل: office.pr@soranu.com
ناونیشان: هەرێمی کوردستان، هەولێر/ سۆران، شەقامی [illegible]

حکومەتی هەرێمی کوردستان - عێراق
سەرۆکایەتی ئەنجومەنی وەزیران
وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی
سەرۆکایەتی زانکۆی ڕاپەڕین
نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ

حكومة اقليم كردستان - العراق
رئاسة مجلس الوزراء
وزارة التعليم العالي و البحث العلمي
رئاسة جامعة راپرين
مكتب رئيس الجامعة

Kurdistan Regional Government -Iraq / Presidency of Ministers Council / Ministry of Higher Education & Scientific Research - Presidency of University of Raparin / Office of University President

ژمارە: ٤٢٩ بەرواری ک: ٢٢ی گوڵان ٢٧١٢ بەرواری ز: ٢٠١٢/٥/٢٢

بۆ/ ئەکادیمیای کوردی/ کارگێڕی/ گۆڤاری ئەکادیمی

بابەت/ متمانە بەخشین

نووسراوتان ژمارە ٢٠٨ لە ٢٠١١/٥/٢

ئاگاداری بەڕێزتان دەکەین کە ئەنجومەنی زانکۆمان لە کۆبوونەوەی سیانزەمینی خۆی لە بەرواری ٢٠١٢/٥/٩ دوای ووردبوونەوە لە ئاراستە و لێکۆڵینەوەکان و ستراتیژیەتی گۆڤارە بەڕێزەکەتان و ستافی پسپۆڕیەکانی ......

ئەنجومەنی زانکۆمان متمانەی بەخشی بە گۆڤارەکەتان و هیوایەتی کە خزمەتی زیاتری توێژینەوە و لێکۆڵینەوەکان بکەن و ببنە هەڵگری ئاڵای زانستخوازی لە هەرێمەکەماندا.

لەگەڵ ڕێزدا......

پ.د. محمد علی عبدالله
سەرۆکی زانکۆ

وێنەیەک بۆ//
- نووسینگەی سەرۆکی زانکۆ.
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری کارگێڕی و دارایی.
- نووسینگەی ی.سەرۆکی زانکۆ بۆ کاروباری زانستی و خوێندنی باڵا.
- گشت فاکەڵتی و سکوڵەکان.
- گشت بەڕێوەبەرایەتیەکان.
- دەرچوو.

هەرێمی کوردستان - سلێمانی - ڕانیە
Kurdistan Region: Sulaimany - Rania
Tel: [illegible]
www.raparin-uni.org
email:relation@raparin-uni.org

The State of Kurdistan between Imagination and Reality

Dr Nouri Talabany
Professor of Law, President of the Kurdish Academy

The uprising of April 1991 in Iraqi Kurdistan and the Kurdish exodus of the same year were the reasons for the establishment of the "Safe Haven". This was accomplished behind the protection of the UN Security Council Resolution 688 of April 5, 1991, that had condemned 'the repression of the Iraqi civilian population…in Kurdistan populated areas', and demanded 'that Iraq…immediately end this repression'.[1] The Iraqi regime had no alternative but to withdraw the administrative units from that region. The "Kurdistan Front", which was regrouping all the Kurdish political parties at that time, decided to hold elections in order to choose a parliament which would appoint a government to administer the affairs of that area. This decision thwarted the scheme of the regime. In October 1992, the parliament of Kurdistan Region chose the federal system for the future of Iraq and this ruling paved the way to establishing an autonomous administration in this region. The Regional Government had the authority to administer internal affairs as well as to make contact with other foreign countries and to take a firm stand on the borders of the controlled part of Kurdistan. That government, as a matter of absolute fact, acted with all the authority of a sovereign state. If there were an approved constitution, even be it a temporary one, to specify the form of government, it would give constitutional legitimacy to the Region. That step could have been the cornerstone of the foundation of that state to which the Kurds aspire. But the outbreak of internecine fighting at the beginning of 1994 derailed the cherished Kurdish aspirations and, instead of working towards the

[1] Michael M. Gunter, The Kurdish Predicament in Iraq, A Political Analysis, (New York: St. Martin's Press, 1999.

establishment of a state, efforts were concentrated simply on putting an end to the fighting and we still live with the consequences which have not been fully addressed.

The collapse of the Ba'athist regime in April 2003 presented another opportunity for the establishment of Kurdish state covering a much larger territory, comprising today's Kurdistan Region and the Kurdish areas under the control of the central government, i.e. the territory of Kirkuk. A new constitution for Iraq was approved in 2005 with the majority in Kurdistan voting in favour. This was interpreted as a vote to join the new Iraqi state and, as a result, this semi-independent region was annexed to the new state of Iraq. We know that the constitution is one part of the internal law; the new constitution regularized the relations between the Central and Regional governments.

To declare a separate, independent state on a portion of the land in Iraqi Kurdistan without the consent of the super powers at that particular time was impossible because the jet fighters of those powers were patrolling the skies of the no-fly zone in Kurdistan. A number of western countries were, indirectly, ruling Iraq and did not support the establishment of a Kurdish state. Nor did they support uniting the disputed Kurdish areas with the administration of the Kurdistan Region. The transitional law which governed Iraq – which was, in fact, the constitution – indicated the way to solve the issue of Article 58. This Article was later incorporated into the constitution of Iraq as a part of Article 140. The internecine fighting of 1994 resulted in the division of the Region into two distinct areas. The disputed areas were cut off from the Region and remained under the administrative control of the government in Baghdad. The question remains: can a state be declared in a partitioned Region which excludes a large area, with no clear vision of its future? Can a Kurdish state be declared in Southern Kurdistan when approximately 40% of its territory is not under its jurisprudence? Before the collapse of his regime, Saddam Hussein sarcastically remarked, “If the Kurds want to declare an independent state in the territories they control, they should seek the recognition of the super powers. If they recognize this state officially, we will likewise be ready to give it official recognition”!

The neighbouring countries have always opposed the establishment of a Kurdish state, nor have the western countries supported this ideal. However, fundamental changes are taking place in the Middle East and these changes affect Kurdistan as well. If the Kurdish leaders are able to utilize and to take advantage of such changes and to use them to pave the way towards the creation of a Kurdish state in Iraqi Kurdistan, then the aspirations, the dream will come true. Likewise, if the political organisations in the remaining parts of Kurdistan act in a spirit of nationalism, the legitimate rights of the Kurds will be affirmed there and such rights would become part and parcel of the constitution in those areas.

According to the new constitution of Iraq, the Region of Kurdistan has its own constitutional legitimacy. It has had its own parliament and government for some considerable time and, therefore, the creation of an independent state in this part of Kurdistan is less difficult than in other parts. But, to achieve the momentous state of a nation, such as the creation of a Kurdish state, vital preparations are necessary. This means that there should be a joint discussion involving all the political groups in Kurdistan. This also means the complete amalgamation of the two administrations of the Region in all affairs and all establishments created in the region. Along with this, the sovereignty of the law must be strengthened and upheld in order to combat corruption and there must be a genuine desire for the process of reform. There must be no return to dictatorship. Parliament should become the judge and the decision maker. The restoration of the disputed areas to the territories of the Kurdistan Region is a principal prerequisite for the creation of the aforementioned state. If the matter of the disputed areas fails to be resolved before the creation of the state, it will cause an international crisis like that of Kashmir, which is divided between India and Pakistan. That is a problem which the UN has been trying, unsuccessfully, to solve for more than sixty years. If these measures are taken together and co-ordinated, then the Kurds in this part of Kurdistan will be able to ask for the support of the international community in declaring their own state. The Kurds must demand participation in determining the future of this area as previous problematical issues were the result of a failure to listen to Kurdish demands. If the Kurds can prove, absolutely, that the peace and security of the area cannot be achieve without their co-operation, the

western super powers will review their policies and change their attitude towards the creation of a Kurdish state. They have to be reassured that the creation of a Kurdish state in the Middle East poses no threat to their interests.

The creation of a Kurdish state in Iraqi Kurdistan will not work successfully without the collaboration of the Kurds from other parts of Kurdistan and so it is essential to prepare all Kurds to meet such ideal. It is true that each part of Kurdistan has its own distinctive features, but they can all agree on a united, nationalist platform and assist each other. The restoration of relations and collaboration between all parts of Kurdistan will give rise to a mutual evaluation of the changes taking place and encourage mutual respect for the distinctive and special character of each part. It will encourage each part to support the efforts of the Kurds in Iraqi Kurdistan since they are all aware that the factors assisting the creation of a state are present to a greater extent in this part of Kurdistan with its government and parliament. It has political, economic and commercial ties to a number of countries and international organisations. Such countries would not easily relinquish their economic and commercial interests in the regions of Kurdistan as they are so closely linked to politics.

There is no way in which an independent state can be created if very careful preparations are not made; neither will the international community support it unless it is so prepared. We have already indicated that both administrations in the Region should take internal decisions jointly. All the institutions and establishments in the Region should be well-founded and based on firm and faultless foundations. The process of creating a Kurdish state is a national process and it will achieve success only with the co-operation of all the political parties, civil organisations, and the representatives of all ethnic groups, religions and the various sects in Kurdistan. In 1991, a catchphrase was used in northern Kurdistan calling for a unified Kurdish state; however, it remained a catchphrase because the groundwork for that state had not been done.

The creation of Kurdistan as an independent state is a decision to be taken by the super powers who have a vested interest in their

economical, political and strategic benefits but, until now, they have withheld their support. Moreover, they have assisted the neighbouring states in crushing Kurdish movements in all parts of Kurdistan. The geo-political conditions, the fact that it is a land-locked country partitioned among various states which share common frontiers, and the vast distance of any part of it from the sea, are all contributory factors in the suppression by the super powers of any Kurdish movement in any part of Kurdistan. Therefore a number of military agreements were signed: the Saad Abad Treaty in 1937, the Baghdad Pact of 1954 (which was later renamed (CENTO) and the Agreement between the governments of Turkey and the Iraqi regime in 1984.

We should perhaps ask ourselves why the Kurds cannot make use of their vast natural resources to create a state. Regrettably, Kurdistan's great wealth of natural resources have been the root of all Kurdish suffering. It was because of the oil in Kirkuk that Britain included the Wilayet of Mosul in the newly-created Iraqi kingdom in the wake of the First World War. This was created in 1921 and consisted of the two Wilayets Baghdad and Basra. Britain was seeking a way of exporting the oil of Kirkuk via the Mediterranean. In those days, relations between Britain and Turkey were poor and so Britain was unable to transport the crude oil by pipeline through Turkey. The alternative was to send the oil from Iraq to the Mediterranean seaports of Syria, Lebanon and Palestine. However, the British were unable to do this after the First World War, which was later done by Saddam Hussein, as a result of the Iraq-Iran war in 1982 and the destruction of oil pipelines connecting Kirkuk to the Syrian seaports, Saddam Hussein was aided by Turkey in the export of oil from Kirkuk to the Turkish port of (Cihan) which remains the chief outlet for the export of Kirkuk oil worldwide. Kurdistan's remoteness from the sea is a major stumbling block for the Kurds and is the reason why they cannot act as other Gulf countries who can export oil and natural gas directly from their own seaports. The Kurd's oil must be exported via neighbouring countries. At present, a certain percentage of Kurdish oil is still exported from Cihan under an agreement between the Iraqi and Turkish governments. The countries were once emirates under British protection, later, Britain signed treaties with them to ensure the continuous flow of oil to the west and other countries. For these economic and strategic reasons, the west has always supported the Gulf

countries and the wars of recent years have been fought for the sake of their oil.

The creation of a Kurdish state is a decisive national action which no one political organisation or group can achieve on its own. No group can act unilaterally in bring this issue before the international community it is essential that all political parties, civil organisations, intellectuals and the elite of Kurdistan share in the process. Those in authority, however, must play a larger part and shoulder a greater responsibility since they have connections with foreign countries and international organisations. Kurdish writers and intellectuals can play a major role. They can galvanize the public to support the creation of an independent Kurdish state as they did during the voting process for the Iraqi constitution project at the end of 2005. When their impressive campaigning resulted in 96% of votes in Kurdistan being in favour of Kurdistan's independence. Intellectuals and authors living outside Kurdistan can lobby members of parliament, humanitarian organisations and friends of the Kurdish people to support the establishment of Kurdish state.

The recent crisis between the authorities and the opposition cannot be allowed to block the creation of a Kurdish state. On the contrary, this crisis has become the reason to speed up the integration of the two administrations in the Region and the standardization of the Region's institutions. We must remember, also, that friends of the Kurdish people abroad will support the Kurds when the Region of Kurdistan is united and acknowledging all human rights, women's rights, freedom of expression and basic liberties.

Iraqi Kurdistan has its own government and parliament and the media operates freely there which gives hope to other Kurds who observe its success and realise that the creation of a Kurdish state and the changes that this would bring about would be of major benefit to them also so long as they interact positively. The events that are occurring right now, such as the shelling of the border area of the Kurdistan Region by Iran and Turkey - because of their own internal problems – is evidence of their desire to put pressure on the Region of Kurdistan in their own interest and because of the political situation in Iraq and neighbouring countries.

A long-standing and continuous demand of the people of Kurdistan is for a National Congress made up of representatives of all political parties and civil organisations from every part of Kurdistan. If all participants agreed on a united nationalist platform, the Kurd's cause would be advanced immeasurably. It would be better for that Congress not to deal with the issue of establishing a Kurdish state, because such ostentatious campaigns may hinder rather than help the cause. It would be better to direct its efforts toward the rearrangement of the Kurdish 'family' from within and to set up a new national programme which all participating parties should abide by. Raising the issue of an independent Kurdish state in such a Congress would provide a pretext for neighbouring countries to work together to annihilate the Kurds. The international community would be unable to support such a Kurdish state. In Northern Kurdistan (i.e. in Turkey), the demand may be for a broad form of autonomy while in Syria it may by for the recognition of the Kurds ethnicity, as well as the confirmation of their rights. When these rights are clearly expressed and granted, the international community will support them. The other lawful and justified rights of the Kurds will be demanded when the constitution of the countries in question will be re-written, with an emphasis on the legal confirmation of such rights.

Some people think that the creation of a Kurdish state without the inclusion of Kirkuk would be akin to leaving that city to the wolves. They believe that the least that could be done is to transform Kirkuk into a region in its own right and, certainly, a Kurdish state which is stripped of the disputed areas, in particular Kirkuk, would mean giving up these territories for good. Those opposed to Kurdish aspirations have repeatedly tried to postpone the implementation of Article 140 in order to delay the decision on this area's future. They believe that annexing this territory to the region of Kurdistan would pave the way for the formation of a Kurdish state. The return of Kirkuk to the Region of Kurdistan is not supported by the regional countries, a majority of Iraqi political entities, or the super powers. When Article 58 was in the transitory stage of law for Iraq before its conversion to Article 140 of the Iraqi constitution, the Kurds demanded its implementation. However, that Article is now given serious consideration by Iraqi politicians or the Iraqi government and they constantly try to suppress it. Some among them are trying to

transform Kirkuk into an autonomous region – a move that would mean Kirkuk to separate from Kurdistan. Moreover, the Council of the Governorate of Nineveh met in March 2012 and approved the motion that “there are no disputed territories in the Governorate of Nineveh”. Thus article 140 cannot be implemented in that Governorate. Likewise, the standpoint of the super powers is ambiguous. In July 2008, a high-ranking delegation from various countries visited Erbil to address the issue of Kirkuk and to attempt to find a solution. In mid-July 2009, a legal delegation from UNADIM also visited for the same purpose and, at their request, I met with them individually. My suggestion was that Kirkuk becomes an autonomous region within the Kurdistan Region, thereby returning that area to the region of Kurdistan. In this way, the individuality of the area's inhabitants would be fully respected and guaranteed. This proposal was published in “Awena” newspaper on 9th September 2009. On May 14th of 2010, l'Institut Kurde in Paris organised a symposium on the Kirkuk issue and Article 140 where I again clarified its proposed objectives.

The Kurds are demanding the creation of a Kurdish state on part of their own land, i.e. Iraqi Kurdistan but it must be remembered that there are various ethnicities, religions and sects living side by side with them. They, too, are citizens of Kurdistan which is their homeland and so it is essential to protect all their legal and national rights within the constitution. For more than half a century, the mantra of Arab patriots was “one Arab” state extending from the Atlantic Ocean to the Gulf but this is no longer valid. Their argument was that people of every race living on Arab territory had to be part of the Arab nation. We have all seen the kind of disastrous situations Arabs are undergoing right now. One more point for consideration. If all the other parts of Kurdistan achieve statehood, would it not be better to integrate them into a confederation and not a unified state? For a very long time, the other parts of Kurdistan have been governed by different laws, systems and authorities which have given rise to a number of distinctions and individual characteristic features. Integrated, unified and centralised states are a thing of the past. We recall the Arab ideal of a unified state from the ocean to the Gulf. If we examine the dire circumstances now facing them, we can understand their present suffering.

دەوڵەتی کوردستان لەنێوان خەون و واقیعدا

ڕاپەرینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ لە کوردستانی عێراق و کۆچ ڕەوە مەزنەکەی بووە هۆی دامەزراندنی (ناوچەیکی ئارام)، کە ڕژێمی بەعسی ناچارکرد دەزگاکانی لە بەشێك لەو ناوچەیە بکشێنێتەوە. بڕیاری سازدانی هەڵبژاردن لەلایەن (بەرەی کوردستانی) بۆ دەستنیشانکردنی پەرلەمانێك دواتر بۆ بەڕێوەبردنی کاروباریاری ناوچەکە، پیلانی ڕژێمی بەعسی پووچەڵکردەوە. لە مانگی تشرینی یەکەمی ١٩٩٢، پەرلەمانی کوردستان سیستەمی فیدرالی بۆ پاشەڕۆژی عێراق پەسەندکرد، ئەم بڕیارە ڕێگای خۆشکرد بۆ دامەزراندنی قەوارەیکی سیاسی (دێ فاکتۆ) لەو ناوچەیە، کە تێیدا حکومەتی هەرێم دەسەڵاتی بەڕێوەبردنی کاروباری ناوخۆیی و پەیوەندیکردن بە دەرەوەی وڵات و داکۆکیکردن لە سنووری ئەو بەشە رزگارکراوەی کوردستانی هەبوو. ئەو قەوارە سیاسییە بە کردەوە هەموو دەسەڵاتەکانی دەوڵەتیی لەو ناوچەیە پراکتیزە دەکرد. پەسەندکردنی دەستوورێك بۆ دیاریکردنی شێوەی حوکمڕانی، هەتا ئەگەر دەستوورێکی کاتیش بووایا، شەرعیەتی دەستووری بەو هەرێمە دەدا، ئەوەش دەبووە بەردی بناغە بۆ دروستکردنی ئەو دەوڵەتەی، کە کورد دەمێکە خەونی پێوە دەبینێ. بەڵام هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆ لە سەرەتای ساڵی ١٩٩٤ەوە ئەو پرۆسەی لەبیر بردەوە، هەوڵەکان زیاتر بۆ ڕاگرتنی ئەو شەڕە بوو، کە تا ئێستا ئاسەوارەکانی ماون و بەشێکی زۆریان چارەسەر نەکراون.

ڕووخانی ڕژێمی بەعس لەمانگی نیسانی ٢٠٠٣ هەلێکی دیکەی هێنایەپێش بۆ دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردی فراوانتر، کە هەرێمی ئێستای کوردستان و ئەو ناوچانەش کە لەژێر دەسەڵاتی ڕژێمی بەعسدا بوون بگرێتەوە، بە ناوچەی کەرکووکیشەوە. پەسەندکردنی دەستووری تازەی عێراق، کە زۆرینەی دەنگدەران لە کوردستان دەنگیان بۆدا، وا لێکدرایەوە کە ئەو دەنگدانەیان بۆ چووەنە پاڵ ئەو دەوڵەتە تازەی عێراق بێت. ئەو هەرێمە نیمچە سەربەخۆیەی کوردستان خرایەوە سەر دەوڵەتی تازەی عێراق بەدەنگی زۆرینەی دەنگدەرانی کوردستان.

دەستوور بەشێکە لە قانوونی نێوخۆیی، پەیوەندیی نێوان حکومەتی هەرێم و حکومەتی ناوەند دەستووری تازەی عێراق ڕێکی خستەوە. قانوونی حوکمڕانی دەوڵەتی عێراق بۆ ماوەی گواستنەوە، کە تا دەرچوونی ئەو دەستوورە کاری پێ دەکرا حوکمی دەستووری هەبوو، لە ماددەی (٥٨)ی ئەو قانوونەدا ڕێگای چارەسەرکردنی کێشەی ناوچانەی دابڕاوەکان دیاری کرابوو. ناوەرۆکی ئەو ماددەیە بوو بەشێك لە ماددەی (١٤٠)ی دەستووری عێراق. مانەوەی ناوچە دابڕاوەکان لەژێر دەسەڵاتی حکوومەتی بەغدا کۆسێکی گەورەیە لەبەردەم دروستکردنی ئەو دەوڵەتەی، کە بەشێکی فراوانی لەگەڵدا نەبێت و دوارۆژی یەکلایی نەکرابێتەوە. ئایا دەکرێ دەوڵەتێکی کوردی لە باشوری کوردستان دروست بکرێت، کە نزیکەی ٤٠٪ی ئەو بەشەی لەگەڵدا نەبێت؟

دەوڵەتانی ناوچەکە هەمیشە دژی دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردی بوون و دەوڵەتانی ڕۆژئاواش هەرگیز پشتگیریان لەدروستکردنی ئەو دەوڵەتە نەکردووە. بەلاّم زیاتر لەساڵێکە ناوچەی ڕۆژهەلاّتی ناوەراست چاوەڕێی گۆڕانکاریی بنەڕەتی دەکات و ئەو گۆڕانکاریانە کوردستانیش دەگرێتەوە. ئەگەر سەرانی کورد بتوانن سوود لەو گۆڕانکاریانە وەربگرن و زەمینە سازیی بۆ دروستکردنی دەوڵەتێکی کوردی لە باشووری کوردستان بکەن، ئەو خەونە دێتە دی. لەبەشەکانی دیکەی کوردستانیش ئەگەر لایەنە سیاسیەکانی بە گیانێکی نەتەوەیی کاربکەن، مافە ڕەواکانی کورد لەو بەشانەش دەچەسپێن و دەبنە بەشێك لە دەستووری ئەو ولاّتانە.

ملخص البحث

دولة كردستان بين الخيال والواقع

أدى فشل الانتفاضة الشعبية في كردستان العراق عام ١٩٩١، ثم بدأ الهجرة الجماعية بمظاهرها المأساوية الكبرى إلى تدخل مجلس الأمن الدولي لإنشاء منطقة آمنة في المنطقة التي كانت تعرف (بمنطقة الحكم الذاتي)، فاضطرت الحكومة العراقية إلى سحب إداراتها من المنطقة. وللحيلولة دون ظهور فراغ إداري فيها، قررت (القيادة السياسية للجبهة الكردستانية) إدارة المنطقة مباشرة، ثم قررت إجراء انتخابات عامة فيها في ١٩ أيار ١٩٩٢. وتبنى البرلمان المنتخب الفدرالية كصيغة دستورية لتحديد العلاقة الدستورية بين إقليم كوردستان والحكومة المركزية في العراق مستقبلا، وبذلك أصبحت حكومة الإقليم مسؤولة عن إدارة شؤون المنطقة، بالإضافة إلى الاتصال في حالة الضرورة بالعالم الخارجي والدفاع عن حدود الإقليم، فأصبحت الإدارة الكُردية تمارس عمليا جميع السلطات التي تمارسها الحكومة في أية دولة كانت، وهو ما أدى إلى ظهور كيان كُردي (دى فاكتو) على ارض الواقع. إن عدم تشريع دستور من قبل برلمان الإقليم لتحديد شكل نظام الحكم فيه وصلاحيات السلطات الأساسية من تشريعية وتنفيذية وقضائية، حال دون إسباغ الشرعية الدستورية على الكيان المذكور. لقد كان بالامكان أن يصبح الكيان المذكور بمثابة الحجر الأساس لبناء الدولة الكُردية في ذلك الجزء من كردستان. لكن نشوب الاقتتال الداخلي بين الحزبين الحاكمين في الإقليم عام ١٩٩٤ حال دون تحقيق ذلك. إن آثار ذلك الاقتتال لا تزال باقية لحد الآن، منها بقاء عدد من الوزارات الهامة والمؤسسات الأخرى غير موحدة لحد الآن.

وترتب على سقوط النظام البعثي في نيسان عام ٢٠٠٣ تجدد الآمال لتأسيس كيان كُردي أوسع يضم منطقة الحكم الذاتي التي كانت تحت سيطرة الإدارة الكُردية، والمناطق الأخرى التي كانت خاضعة لسيطرة النظام، والتي تعرف حاليا (بالمناطق المتنازع عليها). لكن إقرار دستور جديد للعراق في نهاية عام ١٩٩٥، مع مشاركة غالبية الناخبين في كردستان في التصويت لصالح الدستور المقترح، الذي جعل من العراق، بضمنه إقليم كردستان دولة اتحادية، إلى تفسير عملية التصويت المذكور

بأنه تنازل عن الكيان الذي كان قائما في كردستان. إن الدستور هو جزء من القانون الداخلي، لأنه يتولى تنظيم الأمور الداخلية، يضمنها العلاقات بين الحكومة الاتحادية والأقاليم والمحافظات غير المنتمية للأقاليم. وبالنسبة للمناطق التي كانت تحت سيطرة النظام حتى نيسان ٢٠٠٣، فقد اعتبرت بمثابة (مناطق متنازع عليها)، وتولت المادة (٥٨) من قانون إدارة الدولة للمرحلة الانتقالية، والتي أدرجت فيما بعد ضمن المادة (١٤٠) من الدستور، سبيل حلها مستقبلا. لكن الحكومات العراقية المتعاقبة تلكأت في تنفيذ واجباتها المحددة في المادة المذكورة، وأدى ذلك إلى عدم البت في مصيرها لحد الآن. أن تلك المناطق تشكل قرابة ٤٠٪ من مساحة كردستان العراق، والسؤال الذي يطرح نفسه حاليا هو، حتى في حالة توفر الظروف المناسبة لإنشاء كيان كُردي مستقل في هذا الجزء من كردستان، هل يصح إنشاء ذلك الكيان بمعزل عن تلك المناطق، لتتحول إلى مشكلة دولية، على غرار مشكلة كشمير التي لم تستطع الأمم المتحدة حلها لحد الآن، رغم مرور أكثر من ستين عاما على ظهورها؟

إن الدول الإقليمية التي تقتسم ارض كردستان كانت ولا تزال تعادي إنشاء كيان كُردي مستقل في أي جزء من أجزاء كردستان. كما أن الدول الكبرى كانت ولا تزال تساير مصالحها الذاتية في المنطقة وتؤيد سياسات تلك الدول التي تعمل حثيثا على عرقلة ظهور الدولة الكُردية. لكن المنطقة تمر حاليا بتطورات هامة مما تستوجب على المسؤولين الكُرد المطالبة بضرورة مشاركتهم لدى إقرار خارطة سياسية جديدة للمنطقة، حتى لا تتكرر المآسي التي حلت بالكُرد وعدد من شعوب المنطقة بعيد انتهاء الحرب العالمية الأولى. لقد قررت الدول الكبرى مصائر شعوب المنطقة وفقا لمصالحها الخاصة، وليس وفقا للمعايير الدولية وارادات شعوب المنطقة. إن المنازعات والحروب الإقليمية وشبه الدولية في المنطقة التي هددت ولا تزال الأمن والسلام في المنطقة وفي العالم بأسره، هي من آثار تلك القرارات التي اتخذت بمعزل عن ارادات تلك الشعوب.

Textual Cohesion in English/ Kurdish Translation
A Contrastive Analysis

Aziz Emmanuel Zebari

College of Education for Human Sciences
Salahaddin University

Acknowledgement

I should like to express my thanks and appreciation to my colleagues in the Departments of English and Kurdish at the College of Education for Human Sciences/ Salahaddin Univ, Erbil, Kurdistan Region, Iraq, who helped me in the course of writing this paper.

I should like to especially thank Assist. Prof. Dr. Himdad Abdul-Qhahar Muhammad for finding time to read the paper. His comments and suggestions were of tremendous help.

My thanks also go to Dr. Sabah R. Qadir and Dr. Diyar A. Kamal for their great help in the analysis of the Kurdish texts. My thanks are also due to Dr. Anjuman M. Sabir for her constructive suggestions. I would also like to express my thanks to the editorial staff of the Academy Journal, for their invaluable and inspiring suggestions and comments.

Abstract

Using Halliday and Hassan's (1976) theory on reiteration in establishing cohesive ties, namely grammatical and lexical cohesive devices, the present study presents a contrastive analysis of textual cohesion in English Kurdish translation to investigate the most preferred types of cohesion used by English and Kurdish to achieve textual cohesion.

The findings of the study are expected to be useful for translation, the teaching of translation and other pedagogical purposes, especially in improving reading and writing skills of students at the undergraduate level.

The study is based on an empirical investigation of the phenomenon of cohesion among sentence boundaries in a number of English literary texts and their authentic Kurdish translation.

Understanding the differences in the use of cohesive devices between English and Kurdish will help a lot in meeting the challenges of translation from English into Kurdish and vice versa.

Such an understanding requires further investigation into this area of study which has not been given adequate attention.

1.Introduction

Although Kurdish and English belong to the same family of the Indo-European languages, they may vary in their use of cohesive ties. It is therefore interesting to see how the two languages achieve textual cohesion in translation.

The study investigates the most preferred types of textual cohesion used in English/Kurdish literary translation, based on Halliday and Hassan's (1976) study of the phenomenon of repetition as a subtype of reiteration in establishing lexical ties, namely: reference, substitution, ellipsis, conjunction, and lexical cohesion.

2.Cohesion and Coherence

A distinction has to be made first between cohesion and coherence. While cohesion is a characteristic of the text, coherence is a characteristic of the reader's mental representation of the text content (Arthur C. , Graesser, Danielles S. McNamara, Max M. Louwerse, and Zhi Qiang Cai, Analysis of Text on Cohesion and

Language, Univ. of Memphis, Memphis, Tennessee, Psychonomic Socitety Inc. 2004). There are specific features, words, phrases, or sentences that guide the reader in interpreting the substantive ideas in the text. They cue the reader on how to form a coherent representation. The coherence relations are constructed in the mind of the reader.

Cohesion is the network of lexical, grammatical and other relations which create a text. They do so by requiring the reader to interpret words and expressions by referring to other words and expressions in the surrounding sentences and paragraphs.

3.Text and Texture

It goes without saying that we express our needs, feelings and emotions by using text whether orally or in writing. It is a means by which cultures are transferred to other people. But what is a text?

The Concise Oxford Dictionary of Linguistics defines text as “The linguistic analysis and description of extended texts, either written or spoken (CODL, 2nd edition 2007)

Depending on the approaches adopted, different linguists have come up with different definitions of text.

For Beaugrande and Dressler (1981:63), a text is a “Naturally occurring manifestation of language, i.e. as a communicative language event in a context. The surface text is the set expressions actually used; these expressions make some knowledge explicit, whole other knowledge remains implicit, though still applied during processing.”

As for Fowler (1991:89): “A text is made up of sentences, but there exist separate principles of text-construction, beyond the rules of making sentences.”

In their Cohesion in English, Halliday and Hassan (1976:2) define the notion of text as “any passage, spoken or written, of whatever length, that does form a unified whole”.

According to them it is a unit of language in use, not a grammatical unit, like a clause or a sentence, nor is it defined by size, some kind of super-sentence, a grammatical unit that is larger than a sentence but related to a sentence that way a sentence is related to a clause. It is a semantic unit of meaning rather than form.

4.Textual Cohesion

Having discussed the notion of text it is now important to see what cohesion is.

Since Halliday and Hassan’s (1976) ground-breaking work “Cohesion in English”, the concept of cohesion has extensively been used by linguists and researchers for various empirical linguistic studies (Zhang 2011).

In his Text and Context, Van Dijk (1977:114) defines cohesion as “the stick that holds the text together. He says in other words that if a text is cohesive, it sticks together from sentence to sentence and from paragraph to paragraph.

Yule (1996:73) defines cohesion as “the network of lexical, grammatical, and other relations which link various parts of a text” that organize and create a text, by requiring the reader to interpret words and expressions by reference to other words and expressions in the surrounding sentences and paragraphs.

Others see cohesion as the way certain words or grammatical features of a sentence connect the sentence to its predecessors in a text (Hoey 1991:3). A text is therefore created by the presence of these elements that require the reader to look to the surrounding sentences for their interpretation.

Failing to reach a general consensus, they have come up with different definitions of the concept that can be broadly divided into two main strings: one is the widely-held definition that cohesion is a semantic relation within the text; the other being the formal links or text cues that link the text elements together and guide the reader in reading and comprehension.

It is worth noting however that cohesion, as the examples will show below, is confined to the specific, micro-local level of organization (Zhang 2011) between and within the individual clauses and sentences. It is a general concept that should be distinguished from cohesive device or marker. Besides, it is not necessarily marked. There are many instances of implicit cohesion deserving our attention. It is therefore important, on identifying the cohesive devices and cues, to analyze the covert connection of meanings not covered by the present paper.

In Cohesion in English, Halliday and Hassan (1976:293) stated two different definitions of the concept of cohesion saying firstly that cohesion was “a semantic concept referring to the relations of meaning that exists within the text and that define it as a text”.

According to them, cohesion shows how sentences, which are structurally independent of one another, maybe linked together through particular features of their interpretation.

Secondly, they view cohesion as “a criterion for the recognition of the boundaries of a text”. It can be considered that a new text begins where a sentence shows no cohesion with those which have preceded ." (295)

Halliday and Hassan (1976:4) state that the concept of cohesion is a semantic one; it refers to relations of meaning that exist within the text, and that define it as a text.

5. Types of Textual Cohesion

In studying cohesion a distinction has to be made between “ linguistic cohesion” where the information is extracted from the linguistic context; and “ pragmatic cohesion” or coherence where the information is deduced from outside the linguistic context.

Linguists and researchers have likewise differed in their identification of cohesion devices.

Halliday and Hasan (1976), have divided cohesion devices into two types:

1. Grammatical cohesion which consists of reference, ellipsis, substitution, conjuctions and,
2. Lexical cohesion which is achieved through reiteration.

Following is an illustrated outline of the five common cohesive devices identified by Halliday and Hassan in English which are investigated in the present paper with examples:

5.1. Reference.

While the term is traditionally used in semantics to define the relationship between a word and what it points out in the real world, for Halliday and Hassan (1976) it is a case where the information to be retrieved is the referential meaning, i.e. the identity of the particular

thing that is being referred to. It simply refers to the relationship between two linguistic expressions.

In Halliday and Hassan model of cohesion, reference is used in a similar but more restricted way. Instead of denoting a direct relationship between words and extra-linguistic objects, i.e., exophoric reference whereby information is retrieved from the outside world, reference is limited here to the relationship of identity between two linguistic expressions in what is termed as indophoric. For example, in,

1. *Mrs. Thatcher has resigned. She announced her decision this morning.*

The pronoun **She** points to Mrs Thatcher within the textual world itself.

Or it may be endophoric whereby the reference is to be made to the text or discourse. It may either be anaphoric, i.e. , referring to the preceding text or discourse; or cataphoric, referring to the text that follows, e.g.

2. *On his bench in Madison Square Soapy moved uneasily*. (Cataphoric)

A dead leaf fell in Soapy's lap. That was Jack Frost's card. (Anaphoric)

Halliday and Hassan isolate three types of reference:

a. personal, by using noun pronouns like *" he, him, she, her"*, possessive determiners like *" mine, yours, his, hers"*, example:

3. *The prime minister has resigned. **He** announced his decision this morning*

b. demonstrative, which keeps track of information through location using proximity references like " *this , these, that, those, here, there"*, example:

4. *He drinks too much. **This** is not acceptable.*

c. Comparative reference which keeps track of identity and similarity using adjectives like *" small, equal, similar, different, better"*, etc and adverbs like *" so, such, similarly"* , etc. , example:

5. *He was killed in a car accident. **So** they said.*

5.2. Substitution

It is a grammatical rather than semantic relationship, whereby an item is replaced by another one. There are three types of substitution, nominal, verbal and clausal. In substitution, an item is replaced by another item:

6. *Do you like movies?*
7. *I do.*

In the above example, the answer *"I do"* replaces the question *"Do you like movies?"*

5.3. Ellipsis

This is also a grammatical relationship which involves the omission of an item without being replaced by anything, i.e. it is replaced by zero in cases when leaving something unsaid is nevertheless understood:

8. *There were many ways of reaching the village. The easiest* ***(way)*** *was the mountain road.*

In the above example, *(way)* has been ellipted because it is understood.

5.4. Conjunction

According to Halliday & Hassan (1976), conjunction is a relationship indicating how a subsequent sentence or clause should be linked to a preceding or following sentence or part of a sentence. It involves the use of formal markers to relate sentences, clauses and paragraphs to each other. Unlike references, substitution, and ellipses, the use of conjunction does not guide the reader to provide missing information by looking for it elsewhere in the text, or by filling structural slots. Rather, it signals the way for the reader to relate what is about to be said to what has been said before.

There are four types of conjunctions:

a. additive: *and , or also, in addition, furthermore, besides, similarly, likewise, by contrast, for instance;*

b. adversative: *but, yet, however, instead, on the other hand, nevertheless, at any rate, as a matter of fact;*

c. causal: *so, consequently, it follows, for , because, under the circumstances, for this reason;*

d. continuative : *now, of course, well, anyway, surely, after all.*

5.5.Lexical Cohesion

Lexical cohesion does not deal with grammatical connections but with connections based on the words used by selection of vocabulary, or semantically close items . This type of cohesion does not have an indication whether it functions cohesively or not, it always requires reference to the text, to some other lexical item to be interpreted correctly. It involves two types: reiteration and collocation. Halliday & Hassan (1976).

Reiteration involves the repetition of a lexical item in the form of repetition, synonyms, hyponyms, metonyms, or antonyms.

5.5.1.Repetition:

9. All these varieties of speech are beautiful, just as the varieties of butterflies are beautiful.

5.5.2.Synonymy:

10. Many ***children*** *were found dead in the explosion. The* ***kids*** *were on their way to school when the explosion took place.*

5.5.3.Metonomy (part and whole):

At its six-month repair check up, the ***brakes*** *had to be repaired. In general the* ***car*** *was in good condition.*

5.5.4.Antonomy

That is the ***bad*** *news. The* ***good*** *news is that we ….*

6.**Textual analysis for cohesive devices**

A textual contrastive analysis was carried out of three literary English texts (ST) and their authentic Kurdish translation (TT) for analysis.

The English texts chosen are three paragraphs of (10) sentences each.

The first one is from Sir Richard Haggard’s short story “ King Solomon’s Mines” (1885:9) Penguin Readers :

We left Durban in January and arrived in the north of Matabele country in May (1). We walked on to the north across the Lukanga River, then we came to the desert (2). We arrived at the place where, ten years before, poor Silvestre died at my camp after trying to get to Solomon's Mines (3). The sun was red in the west when we made our camp that night (4). Far away across the desert, we saw Solomon's mountains (5). “May be my brother's there”, Sir Henry said, standing next to me, and if he is, I'll find him (6). The next evening we started out across the desert (7). We left all our heavy things with an old Zulu who lived there, but we carried our guns (8). We put water in our water bottles and took dried meat to eat, too (9). That was all (10).

The text was analyzed for cohesive devices. Table (1) shows the distribution of cohesive devices employed by the ST:

Table (1)
Cohesive devices employed by the ST:

Sentence No.	Reference	Substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
1.							
2.					we, desert, north, arrived, walked,	river, desert,	
3.				before	We		
4.	that			when	we, camp	west	
5.					we, desert, Solomon’s mines	desert	
6.	him		be				
7.				next evening	we, started out, desert		
8.	there				we,we,left,	water,	

						bottles, meat, eat	
9.							
10.	that						
Total	4	o	1	3	17	8	33

The (TT), which comprises 10 sentences, is a translation into Kurdish by Dr. Himdad A. Mohammed (2000:9):

لە مانگی کانوونی دووەم دوربانمان بەجێ هێشت و مانگی ئایار گەیشتینە باکوری شاری ماتابێل(١). بەردەوام ڕۆیشتین بەرەو باکور بە در ێژایی ڕووباری لۆکانگا، ئینجا گەیشتینە بیابان(٢). گەیشتینە ئەو شوێنەی کە پێش دە ساڵ تێیدا (سیلڤیستری) ی بەستەزمان لە نێو خێوەتەکەی مندا گیانی لە دەست دا دوای ئەوەی هەوڵی دا بگات بە کانەکانی سولەیمان (٣). خۆر لە ڕۆژئاوادا سوور بوو کاتێ خێوەتەکەمان ئەو شەوە دامەزراند(٤). لە بیابانەکەوە لە دوور چیاکانی سولەیمانمان لێ دیار بوو (٥). بەرێز هێنری ، کاتێ لە تەنیشتمەوە وەستا بوو وتی ڕەنگە براکەم لەوێ بێ، ئەگەر لەوێ بێ ئەوا دەیدۆزمەوە (٦). ئێوارەی دواتر دەستمان کرد بە ڕۆیشتن بە ناو بیاباندا (٧). هەموو شتە قورسەکانمان بەجێ هێشت لەلای کەسێکی زولۆیی پیر کە لەوێدا دەژیا، بەڵام چەکەکانمان لەگەڵ خۆمان برد (٨). ئاومان خستە ناو بۆتڵەکانی ئاو و گۆشتی وشککراومان بۆ خواردن برد(٩). ئەمە هەموو شتێك بوو(١٠).

The text was analyzed for cohesive devices. Table (2) shows the distribution of cohesive devices in the TT:

Table 2
Cohesive Devices used in the TT

Sentence No.	Reference	substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
1-							
2-	ین، ین	ی	ین/	ئینجا			
3-	ین، ئەو شوێنە تێیدا	ئەو شوێنە، پێش دە ساڵ، تێیدا	ئێمە	کە، دوای ئەوە			
4-	،یمان، ئەو شەوە	ئەوشەوە	بیان				
5-	دوور، تەنیشت		ی،ی	/	/		
6-	لەوێ،بوو،ی،بی	لەوێ، لەوێ، ی	چیاکانی سولەیمان، ئێمە	کاتێ، ڕەنگە، ئەگەر، ئەوا			
7-	ئێوارەی دواتر، بە_دا،مان،ن	دواتر	مانگی ئایار، ئێمە	ئێوارەی دواتر			
8-	لەلای، لەوێدا،مان،مان	لەوێدا	خێوەتەکە	کە، بەڵام			
9-	ناو، مان		ئێمە	و	/	بوتڵ و ئاو	
10-	ئەمە، بوو	ئەمە			/		
Total	25	11	11	11	0	2	60

The second text is from Khalid Hosseini's A Thousand Splendid Suns (2008: 109)

(1) Laila's heart went out to him. (2)Babi was a small man, with narrow shoulders and slim, delicate hands, almost like a woman's.(3) At night, when Laila walked into Babi's room, she always found the downward profile of his face burrowing into a book , his glasses perched on the tip of his nose. (4)Sometimes he didn't even notice that she was there. (5)When he did, he marked his page, smiled a close - lipped, companionable smile. (6)Babi knew most of Rumi's and Hafez's *ghazals* by heart. (7)He could speak at length about the struggle between Braitain and Czarist Rusia over Afghanistan.(8) He knew the difference between a stalactite and stalagmite , and could tell you that the distance between the earth and the sun was the same as going from Kabul to Ghazni one and a half million times.(9) But if Laila needed the lid of the candy jar forced open, she had to go to Mammy, which felt like a betrayal. (10) Ordinary tools befuddled Babi.

The text was analyzed for cohesive ties. Table (3) shows the distribution of cohesive ties in the ST.

Table 3
Distribution of cohesive devices in the ST

Sentence No.	Reference	Substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
2.	Babi, man				Woman, face, nose, shoulders, hands,woman		
3.	Laila, Babi, she, his, his, his				Laila, Babi, face		
4.	He, she, there,	there		Sometimes			
5.	he, he,his,	did	did	When		page,	
6.	Babi				Babi, heart,		
7.	he,						
8.	He				Knew,tell		
9.	Laila, she,			But	Laila		
10.	Babi	tools			Babi		
Total	20	3	1	3	15	1	43

The target text is a translation into Kurdish by Azad Barzenji (2011:172-173)

خالید حوسەینی: هەزار خۆری درەوشاوە

١- لەیلا دڵی بە باوکی سووتا.

٢- باوکی پیاوێکی وردیلە بوو، شانەکانی باریك و دەستی باریك بوو و لە هی ژن دەچوو. شەوانە کە لەیلا بۆ ژوورەکەی باوکی دەچوو، هەمیشە نیوەی دەموچاوی دەبینی کە لەناو کتێبێکدا نوقم بووە و عەینەکەکەشی لەسەر لووتی جێگیر بووە.

٣- هەندێ جار نەیدەزانی کە لەیلا هاتۆتە ژوورەکەی.

٤- کاتێکیش دەیبینی، لاپەڕەکەی دەستنیشان دەکرد و بە زەردەخەنەیەکی میهرەبانانەوە سەیرێکی لەیلای دەکرد.

٥- بابە زۆربەی غەزەلەکانی ڕۆمی و حافزی لەبەربوو.

٦- دەیتوانی بە وردی باس لە کێشمەکێشی بەریتانیا و ڕووسیای تزاری بکات لەسەر ئەفغانستان. جیاوازی نێوان ستالاکتایت و ستالاگمایتی دەزانی و پێی دەوتیت کە نێوان زەوی و خۆر یەکسانە بە ملیۆنێك و نیوێك جار سەفەر لە کابولەوە بۆ غەزنێ.

٧- بەلآم وەختێ لەیلا نەیدەتوانی سەری قووتوویەکی نوقوڵ بکاتەوە، دەبووایە بچووایە بۆ لای دایکی و لەمەشدا هەستی دەکرد خیانەتی لە باوکی کردووە.

٨- ئامێرە ئاساییەکان سەریان لێ دەشێواند.

٩- هەرگیز دەرگایەکی چەور نەدەکرد، بنمیچەکان بۆ ماوەیەکی زۆر دڵۆپەیان دەکرد، ئینجا مشوورێکیانی دەخوارد. کەوانتەری مەتبەخەکە کەڕووی هەڵدەهێنا.

١٠- دایە دەیوت ئەحمەد پێش ئەوەی ساڵی ١٩٨٠ لەگەڵ نووردا بچێتە ڕیزی هێزەکانی جیهادەوە دژ بە یەکێتی سۆڤێت، هەر ئەو خەمی ئەو شتانەی دەخوارد.

The text was analyzed for cohesive devices. Table (4) shows the distribution of cohesive devices in the TT:

Table (4)
distribution of cohesive devices in the TT

Sentence No.	Reference	substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
1-							
2-	ی،ی،ی	ی		که،که،و		باوکی	
3-		ی		هەندێ جار،که			
4-		ی		کاتێك،و			
5-		ی				بابه	
6-		ی		و،که			
7-		ی		بەلام،وەختێ،و			
8-	یان	لێ	لەیلا				
9-	یان،یان	ی،ی		ئنجا			
10-		ئەو،ئەو		پێش ئەوەی،هەر			
Total	4	10	1	15		2	32

The third text is chosen from Earnest Hemingway’s, The Old Man and the Sea, (1974: pp. 69-70), Penguin Books Ltd, Hamondsworth, 1974.

(1) Back in the stern he turned so that his left hand held the strain of the line across his shoulders and drew his knife from his sheath with his right hand. (2) The stars were bright now and he saw the dolphin clearly and he pushed the blade of his knife into his head and drew him out from under the stern. (3) He put one of his feet on the

fish and slit him quickly from the vent up to the tip of his lower jaw. (4) Then he put his knife down and gutted him with his right, scooping him clean and pulling the gills clear. (5) He felt the maw heavy and slippery in his hands and he slit it open. (6) There were two flying fish inside. (7) They were fresh and hard and he laid them side by side and dropped the guts and the gills over the stern. (8)They sank leaving a trail of phosphorescence in the water. (9) The dolphin was cold and a leprous grey-white now in the starlight and the old man skinned one side of him while he held his right foot on the fish's head. (10) Then he turned him over and skinned the other side and cut each side off from the head down to the tail.

The text was analyzed for cohesive devices. Table (5) shows the distribution of cohesive devices in the ST.

Table (5)
Distribution of cohesive devices in the text

Sentence No.	Reference	Substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
2.	he,his,his	-	-		Stern, knife		
3.	he, his, him, his	-	-		Fish, jaw		
4.	his, him, him,	-	-	then ,	Knife, right		
5.	he, his, he,	-	-		maw		
6.	-	-	-	inside		fish	
7.	They, he, them,	-	-		guts, gills, stern		
8.	they	-	-			Wate r, sank	
9.	the old man,	-	-		Dolphin,	starli	

	him, his,				bright, slit, fish	ght	
10.	he , him	-	-	then	Skinned, head,		
Total	23	0	-	3	16	4	46

The target text is a translation into Kurdish by Sherko Bekas (2003: 95-96)

ئێرنست هێمنگوای

١– کە گەیشتە دواوەی بەلەمەکە، پەتەکەی بە دەستی چەپ گرت و وەرچەرخایەوە.

٢– بە دەستی ڕاستیش چەقۆکەی دەرهێنا.

٣– ئەو کاتە ئەستێرەکان ئەدرەوشانەوە، ئەیتوانی بە چاکی دۆلفینەکە ببینێ، دەمی چەقۆکەی لەسەری ماسییەکە چەقاند و ڕایکێشایە بەردەمی خۆی، پێیەکی لەسەر دانا و ئینجا شارەزایانە خستیە ئەو لاوەو بە دەستی ڕاست ناو سکەکەی دەرهێنا گەدەی ماسییەکە قورس و لەناو لەپی دەستیا لینج و لووس بوو، دوو ماسی باڵداری تازە قووتدراوی گۆشتنی تێدابوو.

٤– لە تەنیشت ئەمەوە دانیان و ئەوسا ناو سکەکەی فڕێدایە ناو زەریاکەوە، کە نوقم بوو خەتێکی بریسکەداری فۆسفۆڕی لە دوای خۆیەوە بەجێهێشت.

٥– دۆلفینەکە سارد بوو، لەبەر ڕووناکی و درەوشانەوەی ئەستێرەکاندا ئێجگار زەردباو ئەینواند.

٦– پیرەمێردەکە پێی ڕاستی نایە سەر سەری و پێستی لایەکی دۆلفینەکەی لێکردەوە.

٧– ئینجا هەڵیگێڕایەوە و هی لایەکەی تریشی داماڵی، ئەوسا لە سەریەوە تا کلکەکەی هەرچی گۆشتێکی پێوە بوو لێی کردەوە و پەیکەری ئێسکەکەی بۆ ناو ئاوەکە تووڕدا، سەرنجێکی لە ئۆقیانوسەکە دا، ویستی بزانێ هیچ گێژەنێك لەو ناوەدا هەیە، بەڵام جگە لە لێژبوونەوەیەکی هێمن هیچی تری بەدی نەکرد.

٨- ئینجا وەرچەرخایەوە هەردوو ماسییە باڵدارەکەی خستە نێوان هەردوو پارچە گۆشتی دۆلفینەکەوە.

٩- کێردەکەی کردەوە بە کیفەکەیدا و بە هێواشی ڕووی کردە پێش دەمی بەلەمەکە، لەژێر باری قورسی پەتەکەدا پشتی چەمابۆوە، بە دەستی ڕاستیشی هەردوو پارچە گۆشتی دۆلفینەکەی هەڵگرتبوو.

١٠- کێردەکەی کردەوە بە کیفەکەیدا و بە هێواشی ڕوویکردە پێش دەمی بەلەمەکە، لەژێر باری قورسی پەتەکەدا پشتی چەمابۆوە.

The text was analyzed for cohesive devices. Table (6) shows the distribution of cohesive ties in the TT.

Table (6)
distribution of cohesive devices in the TT

Sentence No.	Reference	substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
1-							
2-		ی		پێش		دەستی راست	
3-	خۆی	ی		ئەو کاتە،و	ماسییەکە،ماسییەکە	دەستی راست، پێیەکی	
4-	ئەم، خۆی	ان		کە ئەوسا			
5-		ی			دۆلفینەکە		
6-						پێی راستی، سەری	
7-		هی		ئنجا، ئەوسا	ئوقیانوس، ئاو	سەر،کلك،پەیکەر	
8-		وە،ی، هەردوو		ئنجا	ماسی، دۆلفین		
9-		ی		و،شی	دۆلفین	کیف، دەستی راست	
10-	Ø،ی			و		کێرد و کیف	
Total	4	7	0	9	8	10	38

7. Comparison and Results

A comparison was made of the cohesive ties in the STs and TTs.

Tables (7) and (8) show the number of cohesive devices employed by the three STs and their equivalent TTs.

Table (7)
No. of cohesive ties in the three STs

Text No.	Reference	substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
1	4	0	1	3	17	8	33
2	20	3	1	3	15	1	43
3	23	0	0	3	16	4	46
Total	47 (38.5%)	3 (2.4%)	2 (1.6%)	9 (7.3%)	48 (39.3%)	13 (10.6)	122

Table (8)
No. of cohesive ties in the three TTs

Text No.	Reference	substitution	Ellipsis	Conjunction	Lexical	Collocation	Total
1	25	11	11	11	0	2	60
2	4	10	1	15	0	2	32
3	4	7	0	9	8	10	38
Total	33 (25%)	28 (21.5%)	12 (9.2%	35 (26.9%)	8 (6.1%)	14 (10.7)	130

The results obtained show that the two languages differ considerably in ways they achieve textual cohesion in terms of the number of cohesive devices employed and the patterns preferred.

Kurdish shows a tendency to use a relatively larger number of cohesive devices (130) to achieve textual cohesion compared to (122) used by the English ST. This is due to the morphological structure of the Kurdish language, e.g. clitic pronouns and pronoun dropping..etc which need further investigation and therefore fall outside the scope of the present paper. English, however, shows a relatively less amount of such ties (122) to do so.

Among the total number of ties used in the TT, it is found that Kurdish tends to use a relatively high number of conjunction (26.9 %) followed by reference(25%), substitution (21.5%), collocation (10.7%), ellipsis (9.2%), and lexical (6.1%), compared to English which shows .red to the ST which is only (12.1%) of the total number of ties.

Meanwhile, English has a preference to use a significantly higher number of lexical ties (39.3%) followed by reference (38.5%), collocation (10.6%), conjunctions (7.3%), substitution (2.4%), and ellipsis (1.6%).

It is also evident from the comparison that the TT shows a significantly lower number of reference (25%) compared to the ST (38%), a substantially high number of substitution (21%) compared to the ST which shows a very low number of such ties (2.4%). As for ellipsis, the TT again shows a preference to use a significantly high number of ellipsis compared to the ST which has the least amount of such ties (1.6%). With regard to conjunction the TT tends to use a significantly high number of conjunctions to achieve textual cohesion compared to the ST which has a very low preference for the use of such ties (7.3%). Regarding lexical ties the TT shows a significantly low number of lexical ties (6.1%) compared to the ST which shows a preference to use the highest number (39%) of such ties. The TT and the ST however, show an almost similar use of collocation (10.7%) and 10.6%) respectively to achieve textual cohesion.

8. Conclusion

Based on the above, it is apparently clear that Kurdish and English vary considerably in their use of cohesive devices through their general preferences for some patterns.

This is likely to pose a great challenge for students in their practice of translation, reading and listening comprehension.

The application of cohesion tools will prove to be of great use in those areas. This entails further investigation of the ways the two languages behave in achieving textual cohesion.

A conscious and purposeful understanding of such differences will be of great help, especially in meeting challenges of translation from English into Kurdish and vice versa. This is particularly so at a time when no such studies have so far been conducted in this area.

References:

1. Aiwei S. (2011). The Importance of Teaching Cohesion in Translation on a Textual Level, Xinzhou Teachers Univ, Shanxi, China.
2. De Beaugrande, R. & Dresssler,W. (1981). Introduction to Text Linguistics. London:Longman.
3. Fowler R. (1991). Language in the News, Routlege.
4. Halliday M., and R. Hassan (1976) Cohesion in English, Longman.
5. Hemingway E, (1974). The Old Man and the Sea.Penguin Books Ltd, Hamondsworth, 1974. Translated by Shirko Bekas, Sardam. Suleimaniay (2003).
6. Hoey M. (1991). Patterns of Lexis in Text. Oxford University Press.
7. Hu Zhuanglin (1994).Discourse Cohesion and Coherence. Shanghai Foreign Language Education Press.
8. Hosseini Kh. (2008) A Thousand Splendid Suns. Bloomsbury. Translated by Azad Barzenji. Sardam. Kteb@Serdam.org . (2008).
9. Sir Richard Haggard (1885) King Solomon’s Mines. Penguin Readers.

Translated by Hemdad Abdul-Qahar. Mardin. (2000).

10. The Concise Dictionary of Linguistics (2007). P.H. Mathews.
11. Van Dijk,T.A (1977). Text and Context. London: Longman.
12. Yule, G. (1996). The Study of Language. Cambridge. Cambridge University Press.
13. Zhang Jie-gen (2011) A Text-based Approach to Cohesion and Coherence. Foreign Languages Dept.CHaohu College, Anhui.

پوختەی لێکۆڵینەوە

ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵێکە بۆ شیکردنەوەیەکی بەراوردکاری لە بواری یەکبەستنی دەقی لە وەرگێڕانی کوردی و ئینگلیزی تاکو باشترین جۆری یەکبەستنی بەکارهاتوو لە ئینگلیزی و کوردیدا تاوو توێ بکرێت لە پێناو بەدیهێنانی یەکبەستنی دەقی ، بۆ ئەمەش پشت دەبەستێت بە تیۆری Halliday و Hassan (١٩٧٦) ی تایبەت (سەبارەت) بە دووبارە کردنەوەی گوتار لە دامەزراندنی (لە دروستکردنی) بەستەرە یەکبەستووەکان (یاخود) بەمانایەکی تر تایبەت بە ئەو ئامرازە فەرهەنگی و ڕێزمانییانەی یەکبەستن.

وا پێشبینی دەکرێ کە دەرەنجامەکانی ئەم لێکۆڵینەوەیە بە کەڵك بن بۆ وەرگێڕان و فێرکردنی وەرگێڕان و مەبەستی تری پەروەردەیی بە تایبەتی بە هێزکردنی کارامەیی خوێندنەوە و نووسینی ئەو قوتابیانەی قۆناغی زانکۆیان تێپەڕاندووە. ئەم لێکۆڵینەوەیە پشت دەبەستێت بە پشکنینێکی ئەزموونی ئەو دیاردەیەی یەکبەستن لە نێوان (لە چوارچێوەی) ئەو سنوورانەی ڕستەدا لە ژمارەیەك دەقی ئەدەبی ئینگلیزیدا لەگەڵ وەرگێڕانە کوردییە بنچینەییەکان (باوەڕپێکراو).

تێگەیشتن لەو جیاوازیانەی نێوان ئینگلیزی و کوردی لە بەکارهێنانی ئامرازەکانی یەکبەستندا یارمەتیدەرن تا ڕادەیەکی باش لە مامەڵەکردنی لەگەڵ گیروگرفتەکانی (کێشەکانی) وەرگێڕان لە ئینگلیزی بۆ کوردی و بەپێچەوانەشەوە. ئەم جۆرە تێگەیشتنە وا دەخوازێ لێکۆڵینەوەی زیاتر بکرێ لەم بوارەدا کە بایەخێکی تەواوی پێ نەدراوە .

ملخص البحث

يقدم هذا البحث تحليلا مقارناً لتماسك النص في الترجمة الانكليزية / الكوردية لغرض البحث في افضل انواع وسائل تماسك النص المستخدمة في الترجمة من الانكليزية الى الكوردية لتحقيق تماسك النص وذلك باستخدام نظرية هاليداي وحسن (١٩٧٦) في ظاهرة التكرار في تحقيق وسائل تماسك النص، لا سيما النحوية والمفرداتية منها.

ويتوقع أن تكون نتائج الدراسة مفيدة في الترجمة ، وتدريس الترجمة اضافة الى اهداف تدريسية اخرى، خاصة في تحسين مهارات القراءة والكتابة للطلبة في مستوى الدراسة الجامعية.

وتستند الدراسة على البحث التجريبي في ظاهرة تماسك النص بين حدود الجُمل في عدد من النصوص الانكليزية الادبية وترجماتها الاصلية الى الكوردية.

إن فهم الفروقات في استخدام وسائل تماسك النص بين الانكليزية والكوردية سيساعد كثيرا في مجابهة تحديات الترجمة من الانكليزية الى الكوردية وبالعكس.

ويتطلب فهم كهذا المزيد من البحث في هذا الحقل من الدراسة الذي لم يلق حتى اهتماما كافيا.

Journal of the Kurdish Academy

vol 23

مجلة
الأكاديمية الكردية

العدد: ٢٣